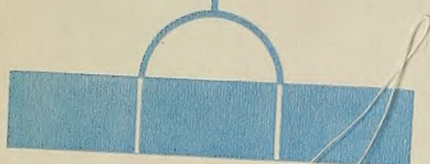

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA IRÁSBAN és KÉPBEN.

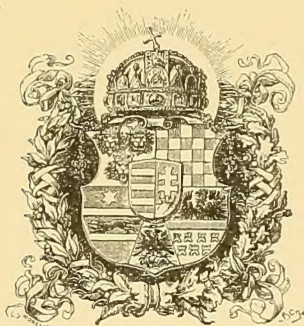
AZ

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA

IRÁSBAN ÉS KÉPBEN

ELŐBB NÉHAI RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS FŐHERCZEG Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE KEZDEMÉNYEZÉSÉVEL ÉS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL, MOST STEFÁNIA ÖZVEGY TRÓNÖRÖKÖSNÉ FŐHERCZEGNŐ Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE VÉDNÖKSÉGE ALATT

KARINTHIA ÉS KRAJNA

BUDAPEST 1891

A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMNYOMDA KIADÁSA

Nyomatott a magyar királyi államnyomdában.

TARTALOM.

KARINTHIA.

Lap

KRAJNA.

RAJZOK.

KARINTHIA.

KRAJNA.

Színes képmellékletek:

KARINTHIA.

A Glockner-ház a Pasterze-hegyen.

Karinthia tájképekben.

A Magas Tauern, a Möll-, Lieser- és a Malta-völgy.

A Magas Tauern fő gerinczéből körűlbelől a keleti hosszúság 10-ik és az éjszaki szélesség 47-ik foka alatt egy chloritpala hegygerincz ágazik ki délkelet felé, mely fokozatosan emelkedik a 3.797 méter magas *Grossglockner*ig, azután hirtelen hanyatlik alá Adlersruhe, Hohenwarte és a Leiterkopfok felé (2.483 méter). A salzburgi határtól kiindúlva, határvonalat alkot ez a gerincz Karinthia és Tirol között az Adlersruheig, a honnan a Leiteralmig hajlik, hogy azután a Leiterbachon túl ismét a gerincz irányában haladjon.

Karinthia éjszaknyugati csúcsán trónol, mint „a Tauern királya“ a Glockner, — király, mert, mint legmagasabb, uralkodik a keleti Alpesek kiterjedt vidéke fölött, de király azért is, mert okot adott a környező havasi táj tudományos kikutatására és aesthetikai méltatására.

Valóban „fontos esemény volt a föld természettani ismeretére nézve“, midőn 1799 augusztus 25-én 12 órakor először lépett emberi láb a Glockner csúcsára. Abban a kis társaságban, mely ekkor a Glockner-csúcs fagyos levegőjét szívta, ott volt *Hohenwart* gróf, a gurki érseknek, *Salm-Reifferscheid* Ferencz őrgrófnak, helynöke. Az érsek kezdeményezte s tette lehetővé ezt a merész vállalkozást.

Komoly tudásvágy vezette 1787-ben *Saussure*t a Montblancra, és az az óhajtás, hogy a hazai hegyvidék ismeretlen tájait kikutassa, lelkesítette a gurki érseket 1799-ben a második csúcs megmászására az Alpesekben. Mindkettő úttörőleg hatott az Alpesek világának kultuszára, mely korunk egyik jellemző sajátsága lett.

Félszázaddal az első megmászás után, 1857-ben szeptember 24-én, teljes öt órán át tartózkodott a Grossglockner csúcsán egy művész, *Pernhart* Márk festő, hogy a kilátás pompáját körvonalakban és színekben megörökítve tanúlmányokat tegyen nagy tájképéhez, mely azokban is fölkeltheti a Tauern világa pompájának sejtelmét, kiknek nem engedte meg a sors, hogy ily magaslatokon járhassanak.

Megemlékezve Salm érsekről és helynökéről, Hohenwartról, kik először mutatták meg az útat s járták be azt, fölmegyünk a Glocknerre és képzeletünkben a művész helyére telepedve, csodálkozó tekintetünket körűlhordozzuk a jégárakon, sziklakúpokon, a sötét erdőkön és zöld völgyeken, a mint itt a szemlélő előtt 456 kilométernyi körben elterűlnek.

Nyugat felé a Monte Adamellóig és az Ortlerig, éjszak felé a bajor fensíkig terjed ki a látóhatár; éjszaknyugatra magába zárja még a Schneeberget s délkelet felé a Triglav (Terglou) és a krajnai Alpesek alkotják a határokat. Délre megpillanthatjuk még a tridenti havasok csúcsait, köztök a Monte baldót. A látókör vízszintes kiterjedése és a hatalmas hegytömegek egyaránt hozzájárúlnak a kilátás magasztos jellegéhez, mely ellenállhatatlan hatalommal ragadja meg a kedélyt, megöli a szűkkeblűséget s az emberi lényben az örökkévalóság és végetlenség sejtelmét kelti föl.

Ez alkalommal a kilátásnak csak egy részével foglalkozhatunk s kisérletet teszünk képet alkotni annak a hegyvidéknek szerkezetéről, mely a Glockner keleti részén magába öleli a Möll-völgyet, s melyet egy részt a Lieser-völgy, más részt a Dráva völgye határol.

A Magas Tauern. A Magas Tauern keleti részét a *Glockner-*, *Goldberg-* és *Ankogl*-csoportokra is oszthatjuk.

A *Glockner-csoport* csak annyiban tartozik Karinthiához, a mennyiben a Möll forrásvidékét magában foglalja; de épen itt a legérdekesebb tünemények tárúlnak a szemlélő elé. Ha a Grossglockner csúcsán levő „császárkereszt"-től a keskeny Glockner-ormon át a Kleinglocknerre megyünk, azután a meredek lejtő jégbe vágott lépcsőin át a János főherczeg kunyhójához az Adlersruhen (3.463 méter), majd a Hohenwart-ormon át a Leitergletscherhez: akkor az 1799-ki Glockner-úton haladunk, mely a hatvanas évekig az egyedűli volt. A Leiteralm völgyében, épen a jégár mellett állott a tekintélyes menedékház, melyet Salm érsek építtetett. Ma az útas a Schwerteck mellett levő Salm-kunyhóban, a Glockner-nyereg végén, nyer védő hajlékot. De nincs többé erre az útra korlátozva. A tiroli oldalon Kalsból és a Stüdl-kunyhóból két útat nyitottak a Grossglocknerre (a ködnitzi és teischnitzi jégárakon át), és a Hofmann-kunyhótól a hatalmas Pasterze jégáron át az éjszakkeleti oldalon a Hofmann-út visz az Adlersruhehoz. Azt a helyet, melyet egy századdal előbb emberi lényre nézve hozzáférhetetlennek tartottak, most az Alpes-egyesűletek korában egész sereg havasi turista látogatja, egy-egy rövid nyári idő alatt száznál is több.

Mindjárt a Glockner-nyereg alján a möll-völgyi oldalon a *Pasterze-jégár* hatalmas jégmezeje ragadja meg figyelmünket. Ez a Johannisbergről 10 kilométernyi hosszúságban ömlik le, a Tauernvidék leghatalmasabb völgyjégárja, mely azonban *Seeland* gondos mérései szerint 30 év óta folyton apad. A Glockner-nyereggel szemközt emelkedik a *Freiwand*, mely a jégár végénél a *Ferencz József magaslat* nevű nyeregig sülyed. Ezt a nevet a lakosság kegyelete 1856-ban adta a nyeregnek, midőn (szeptember 7-én) Ő Felsége a király ezen a helyen „a magasztos havasi vidék hatalmas hatásának"* hódolt és országának zászlaját az Adlersruhen látta lengeni. A Pasterze jégsivatagjaihoz kiterjedt kies rétség csatlakozik, mely Ő Felségének a királynénak pihenése emlékéűl 1856 óta *Elisenrast* nevet visel. Az itt levő *Glockner-ház*, az Alpes-egyesűlet klagenfurti szakosztályának alkotása, évenként számos Glockner-turistát fogad be. A Pfandl-résen túl, mely kedvelt átjáró a Fuscher-völgybe, bevégződik a Glockner-csoport a Bacherin, Spillmann és Brennkogl csúcsokkal, melyek mindegyike magasabb 3.000 méternél.

Ettől keletre megváltozik a havasi vidék szerkezete. A Glockner-csoportban a mellékgerinczek magaslatai nagyon felűlhaladják a főgerinczét;

* Karinthia tartományi elnökéhez intézett legfelsőbb kéziratból.

a *Goldberg-csoport*nál azonban a központi gneisz legszélesebb tömegei és legmagasabb csúcsai egyesűlnek a Tauern-gerinczben. A gerincz és csúcs kissé alacsonyabbak, mint a Glockner-csoportban, de azért az utóbbiak is elérik a 3.258 méter magasságot a *Hochnarr* csúcsában. Ez, valamint szomszédai, a *Goldzechkopf* (3.052 méter) és a *Goldbergspitze* (3.066 méter) határhegyek Salzburg felé és a Magas Tauern ama csoportját jelzik, mely belsejében gazdag Nibelung-kincset rejt, a melynek kikutatása az éjszaki és déli oldalon egész a legújabb időkig a völgylakók áldása volt. 2.810 méter magasságban, a jégár vidékén épen a Hochnarr déli alján még ma is áll az aranybányászoknak csak 1876 óta elhagyott kunyhója, a legmagasabban fekvő lakóház az osztrák-magyar monarchiában, mely 1563-ban épülvén, három századnál idősebb. A Goldberg-csoportot minden oldalról beborító jégárak között a leghatalmasabb, mint *Wurtenkees* terűl el a *Herzog Ernst* és a *Schareck* (3.131 méter) déli részén. Az örök jég vidékéről egész sereg kisebb-nagyobb bérczi völgy vezet a Möll partjaihoz, például a nagy és kis Fleiss, a nagy és kis Zirknitz völgye, a Wurten-Fragant kavicsos havasi völgye és a nagyon látogatott és lakott Mallnitz-völgy. Ez utóbbin át vezet a gyalogösvény a mallnitzi Tauernhez, mely határvonalat alkot a *Goldberg-* és *Ankogl-csoportok* között.

A Tauern gerincze itt is határfal Salzburg és Karinthia között, s belőle az *Ankogl* 3.253 méternyire emelkedik föl. A jégárak száma és kiterjedése azonban itt már csekélyebb és a Malta-völgyet kerítő délkeleti haránt-gerinczek kimagasló csúcsa, a *Nagy Hochalp csúcsa* (3.355 méter) meghaladja az Ankogl főcsúcsát; a *Hafnereck* (3.061 méter) megközelíti. A Katschberg nyerge, a melyen kocsiút megy át, és a Lieser-völgy zárja be kelet felé a Pöllai Alpeseket, míg a Magas Tauern az Arl-szurdoknál végződik.

A Malta- és Mallnitz-völgyek között a *Sauleck* (3.080 méter) csoportja messze délkelet felé nyúlik s megszabja a Möll-völgy alsó részének irányát; a Mallnitz- és Fragant-völgyek között terűl el a *Böseseck-csoport* (2.833 méter), s attól nyugatra emelkedik föl a *Sadnig-csoport* (2.740 méter) csillámpala tömege, mely előhegyeivel a Möll középfolyását délre hajlítja. Ezt a középponti gneisztól és a Goldberg-csoport jégáraitól leghatározottabban a *Schoberthörl* különíti el.

A Möll-völgy nyugati határát az Isel- és Dráva-völgyek felé a *Schober-csoport* a *Petzeck*-kel (3.275 méter) és a *Kreuzeck-csoport* (2.697 méter)

Heiligenblut és a Glockner.

alkotják. Az előbbi a Peischlachthörlnél csatlakozik a Glockner-gerinczhez s a Kreuzeck-csoporttól az *Iselsberg* nyerge választja el, mely előhegyeit a Möll torkolatáig a Drávába tolja előre. Ezek közűl csak a Schober-csoportnak vannak némi jégárjai.

Ez a Glockner csúcsáról nyerhető körkilátásnak egy kis, de legnagyobbszerű része. A havasi vidékek minden borzalma, minden bűbája egyesűl itt. A Tauern messze elterjedő jégsivatagjairól a szem a lejtők és bérczi völgyek buja legelőjére tekint, melyeken nyáron a háziállat a fürge zergével találkozik, s a hol pásztorkunyhók nyújtanak oltalmat a szorgalmas embereknek. A legelőkhöz csatlakozik a gyalogfenyő vidéke, mely csakhamar átalakúl a hegyi erdő súgár derekú fenyvesévé; ez borítja nagy részt a hegység lejtőit, le egészen a völgytalaj felé. Jégárak által táplálva számos hegyi patak fut zuhogva át a sziklákon, átcsergedez a hegyi völgyeken a Möll és Lieser lapályaira, s a nap számos kis havasi tóban tükröződik vissza. A Magas Tauern határfalán nem visz át kocsival járható út s csak egy ponton, az Iselsbergen át, járnak kocsik Karinthia és Tirol között. De a lelkes havasi turista és a fáradhatatlan havasi lakó lábai fölkúsznak a sziklalejtőkön és jégmezőkön. A hol a zord természet tért enged gyalog ösvénynek, mint a mallnitzi Tauernen, a kereskedő is útat keres a Möll-völgy értékes állataival az éjszaki tanyákhoz és piaczokhoz. Az ily átjárókat különösen *Tauern*, továbbá *Scharte*, *Thor* vagy *Thörl* nevekkel látják el; ilyen mintegy tizenkettő van. Az ily helyeken már régebben is gyakran állított föl a tartomány gondos hatósága Tauern-házakat, menedékhelyeket mindazoknak, kik akár üzleti czélból, akár mulatságból e magas helyekre kerűltek. A legújabb időkben a német és osztrák Alpes-egyesűlet gondoskodik az útasokról menedékházak által a Leiteralmon, az Adlersruhen, a Pasterze-jégáron, a Seebühelen (Goldberg-csoport) és a Nagy-Hochalp-csúcs közelében.

A Möll-völgy. A Tauern legnagyobb jégmezejéből a Glockner alján 2.012 méter magasságban ered a *Möll*, mely a hosszan elnyúló (23 órányi) völgynek nevet ad. A Pasterze-havas legelői s a Leiterkopfok lejtői között rohan le a jégár szülöttje Heiligenblut zöld rétjére. Még a jégár közelében üdvözli a Briccius-kápolnát, azt a helyet, a hol a legenda szerint e szentet megtalálták. A völgy aljáról pedig a baloldali lejtőn levő templomra tekint föl, melyben a szent Briccius sírja van, továbbá a palaczk a szent vérrel s azok a gabonaszárak, melyek a lavina havából kiemelkedve, egykor megjelölték azt a helyet, a hol a szent az elemek áldozata lett. A szent vér

legendájától nyerte nevét a kis falu a világ előtt, habár a kataszterben csak „Hof und Zlapp“ adóközség név alatt ismerik. A Zlapp szomszédos sziklatalajában a Möll vizei mély medret ástak s ezen keresztűl rohannak hullámokat s habokat verve a Pokhorn mély völgyébe (Zlappfall).

A havasi turista azonban örömest időzik a Zlapp meredek esésű sziklafalán, hogy gyönyörködve szemlélje a páratlan képet, mely itt előtte kitárúl.

Groppenstein vára Felső-Vellach mellett.

A ki valaha egy szép nyári napon este felé kerűlt a Zlappra, csodálkozva lassítja meg lépteit. Élő idyllként terűl el előtte a világtól elzárt gyepes völgy, a kis község szétszórt házai barátságosan üdvözlik, és a templom hatalmasan kimagasló épülete s még magasabbra emelkedő tornya jámbor érzelmeket ébreszt azon vallásos nemzedék iránt, mely századokkal ez előtt itt emelte e gót építményt. A legújabb időkig egész sereg búcsújáró zarándokolt ide, hogy a szent sírjánál imádkozzék.

A gót torony csúcsán át tekintetünk a háttér magasztos képére irányúl, a Grossglockner pompás csúcsára, melyet a már félig árnyékba borúlt völgy és a Pasterze lezuhanó jégtömegei fölött a lemenő nap sugarai

aranyoznak meg. A természet magasztossága vonja ma az útazók tömegeit ide e rejtett zugba, hogy itt Istent alkotásai nagyságában imádja.

A Glockner első megmászásának kora óta gyönyörködteti ez a táj a festő szemét s a „Heiligenblut és a Grossglockner", mint kép, igen jellemző része a Möll-völgynek.

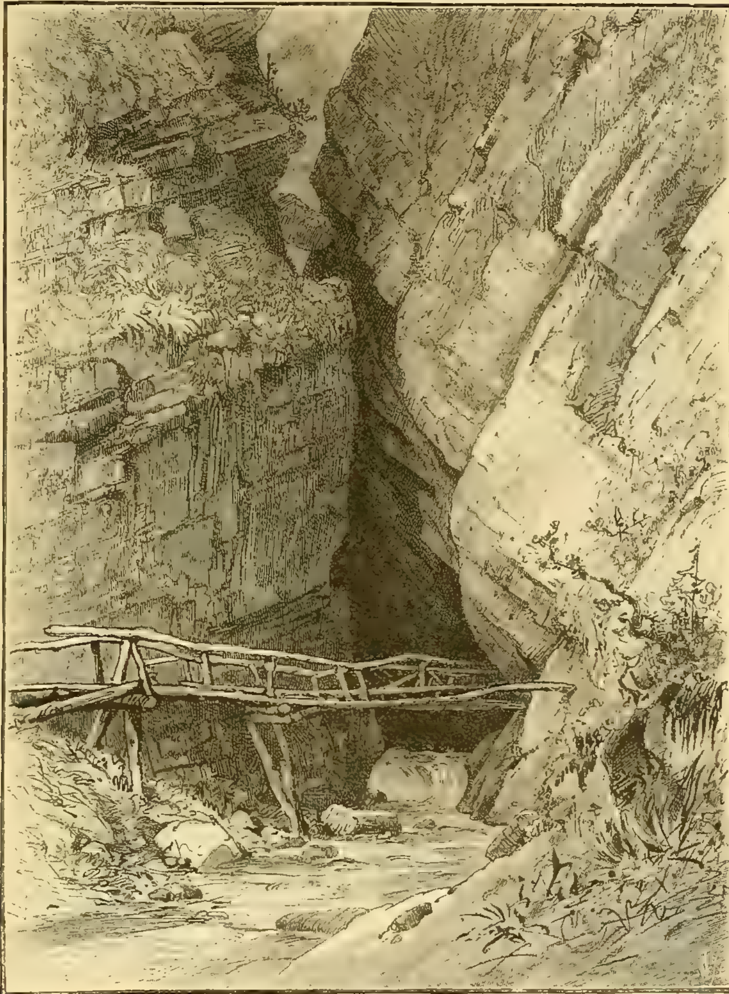
Pockhornnál ömlenek be a Möllbe a nagy és kis Fleiss egyesűlt vizei, melyek sokat tudnának beszélni a Goldzeche kincseiről és a merész bányászokról, kik az örök hó vonala fölé építették kunyhóikat s a zord természettől elrabolták a mélység kincseit. Midőn *Döllach* mellett elfutnak hullámai, bizonynyal megemlékezik a Möll azokról a fényes napokról, a melyeket Grosskirchheimnek (a Möll felső völgyének) ezen székhelye egykor látott, midőn a Goldberg áldása még a völgybe jutott. A barátságos Sagritz mellett azután a Mörtschach völgyszoroson át dél felé Winklernig hatol, a hol a Kreuzeckcsoport előhegyei útjának irányát éjszakkeletre fordítják.

A reggeli nap teljes fényében fekszik a virágzó *Winklern* a Penzelberg jól mívelt lejtőjén, mint a közlekedés közvetítője egy részt a Pusterthalban fekvő Dölsach és Lienz, más részt a Möll felső völgye között. Winklerntől kezdve a Möll középső völgye jó távolra nyitva áll előttünk. Községek, minők Lainach, Rangersdorf, Stall, váltakoznak magános tanyákkal, gondosan mívelt szántóföldek jól ápolt rétekkel, s fölöttük sötét fenyvesek, melyek különösen a völgy déli oldalát borítják.

Stall alatt a *Klausenkofel* valóságos völgyzárat alkot. Egy az éjszaki lejtőkön meredeken eső árokból könnyen megdagadó patak 1828 óta tömérdek törmeléket dob a völgy aljára s annyira akadályozza a Möll vizeinek lefolyását, hogy Gössnitz község fölött az utolsó 20 év alatt egy tó viruló mezőket temethetett el vizével, alább pedig Fragant felé más rétek és mezők törmelékhalmazokká alakúltak. A legutóbbi években nagyszerű védő építésekkel igyekeztek meggátolni a pusztító elemeket. E helyen a kornak szemeláttára képződik egy *alluvialis kúp*, oly földtani képlet, mely a Möll-völgy alján mindenütt jellemző. A legtöbb község Mühldorftól Grosskirchheimig talajemelkedéseken nyugszik, melyek mind régi alluvialis alkotásúak. A régi kor törmeléke fölött vidám tenyészetű gyep terűl el, fák találtak benne táplálékot, és az emberek örömest építkeztek a hegyi patakok partjaira, melyek még igen gyakran el-elárúlják vad természetüket.

Most kiszélesűl a völgy s lassankint délkelet felé fordúl, hogy a Dráva hosszanti völgyébe torkoljék. A torkolat előtt azonban *Danielsberg* magános

sziklakúpja Napplach alluviumával új völgyzárat alkot. Tetejéről, 960 méter magasságból, oly kilátásunk nyílik a Möll alsó völgyére, mint sehol másutt. Éjszaknyugatra a tekintélyes torony és Trabuschgen vára *Felső-Vellach* mezővárost mutatják, az egyedüli várost, mely az egész Möll-völgyben

A Ragga-szoros Flattachnál.

létesülhetett. Itt is sok minden beszél ama napok eltűnt pompájáról, midőn Felső-Vellachból egy főbányahivatal vezette az egész Möll-völgyben élénken folytatott arany-, vas- és rézbányászatot. A háttérben levő hegyi lejtőt a most megújított *Groppenstein* vár díszíti a Mallnitz-völgy bejáratánál, mely a mallnitzi és a magas Tauernekhez vezet. Mint legutolsó látható magaslat ez irányban a *Rothe Wand* tűnik szemünk elé és gondolatainkat a Wurten-

Fragant mélyvölgyeibe viszi, egy részt a Goldberg-csoport jégárjaihoz, s más részt *Gross-Fragant* még a harminczas években virágzó rézbányászatának elhagyott bányáihoz. A régi bánya-út innen a Fragant-patak hosszában visszavezet ismét a Möll-völgybe a *Ragga-patak* kohóihoz, melyek már 1840 körűl megszűntették működésüket. Később egy ideig még dolgoztak itt egy kohóban és két zúzdában, melyekbe a dél felől emelkedő Ragga-völgy adta a vasérczet. Ma az egykor munkás helyen csendesség honol, csak a Ragga-patak zuhog néha, midőn törmelékeit kiönti. Az elmúlt szép idők nyomai komor hangúlatot kelthetnek a turistában, midőn ma a *Ragga-szoros*ban vándorol, melyet gondos természetbarátok Felső-Vellachban hozzáférhetővé tettek.

Danielsbergtől éjszakra a Sauleck-csoport nyúlványai hirtelen emelkednek föl 3.080 méter magasságra, délnyugatra a *Teichl* magasvölgye mélyen benyomúl a Kreuzeck-csoportba. Ebből a csoportból legközelebb a *Polinik* (2.780 méter) nyúlik be a Möll-völgybe, mely most az Alpes-egyesület felső-vellachi szakosztályának gondoskodása által szintén kedvelt turista kiránduló hely.

Mig Zlapp mellett a tájkép komolysága és nagyszerűsége ragad meg, a Danielsbergről nyíló kép határozottan barátságosnak mondható. A völgytalaj szántóföldjei és rétjei, a Sauleck- és Böseseck-csoport lejtőin szétszórt házak, a gabonaföldek, melyek erdőségekkel váltakoznak, minden élénk emberi tevékenységre mutat. Az egész Möll-völgyet jellemző ellentét a napfényes és árnyékos oldal között e képen tűnik föl a legvilágosabban. A Tauern nyúlványainak délre fordúlt lejtője a fák határaig mindenütt mívelt és lakott, a Kreuzeck-csoport szemközt fekvő lejtőjét ellenben teljesen sűrű erdő borítja, melyet csak egyes legelők szakítanak félbe. Ezen az oldalon csak egy völgy (a Teichl) lakott. Nem ok nélkűl nevezik tehát ezt a Möll-völgy lakói „árnyékoldal“-nak, mert az év nagy részében (télen) egyetlen napsugár sem hatol ide, a gerinczek s csúcsok néha meggátolják a napsugarak behatolását a völgy aljára, csak a „napos oldal“ lakói élvezik a napfény áldásait egész éven át.

Tekintsünk Danielsbergtől délkelet felé s látásunkat csak a távoli Karavankák határolják. A Möll ebben az irányban még *Kolbnitz* és *Mühldorf* községeket érinti s Möllbrücketől balra a Drávába ömlik. A Danielsberg tetején azonban a szemlélő kedélyét még a nagy múlt romjai is megragadják, római régiségek, melyek egy hajdani Herkules-templomra mutatnak,

mely ma, mint kápolna, az év bizonyos napjain a szomszédságban lakó keresztényeket egyesíti.

A Lieser- és a Malta-völgy. A Lieser-völgy alsó része a Tauernvidék keleti határa. A Hafnereck alján kezdődvén, a felsőbb rész *Katsch-völgy* neve

A Fallbach a Malta-völgyben.

alatt délkeleti irányban húzódik a Pöllai Alpesnek Salzburg határán elfutó főgerincze s egy Hafnerecktől kiágazó harántgerincz között St.-Peteren át Rennwegig. Itt találjuk az egykor élénk, ma csaknem elhagyott útat Salzburg felé. A vasútak korszaka előtt Katsch-völgyi ökrök hosszú sorai vontatták a „föld kincseivel" megterhelt szekereket Villachtól a Katschbergen át Salzburgig.

Rennwegtől kezdve a völgy déli irányt vesz s a Faschaunereck meredek lejtői és a Stangalpe-csoport igen megszűkítik. A *Krems-* és *Leobengraben* mélyen benyúlnak a keleti hegyvidékbe és útat törnek a híres *Königstuhl*hoz (2.331 méter).

*Gmünd*nél éjszaknyugat felé nyílik a hatalmas és sok természeti szépségéről híres *Malta-völgy*, az Ankogl-csoport fővidéke, a keleti Tauern gyöngye.

A Malta hídjáról Gmündben a szemlélő a széles alsó völgyfokokat és a háttér hegyóriásait láthatja. A ki, mint turista, gyalog hatol be a felső völgybe, a Maltagrabenbe, annak szíve és lelke emelkedett hangúlatot nyer a havasi vidék pompájától, mely itt mutatkozik. Nem kevesebb mint 29 pompás vízesés (minők a Fallbach, a blauer Tumpf), a legfestőibb sziklarészletek, a pompás zöld havasi rétek, végre a kis és nagy „Elend“ hatalmas jégárjai a Hochalpenspitze és Ankogl alján, szóval minden egyesűl itt, hogy a Malta-völgynek biztosítsa az alpin szépség koronáját. A merész havasi vándort útak vezetik innen a salzburgi Grossarl- vagy a Mallnitz- és Möll-völgybe jégfedte gerinczeken s sziklákkal környezett szurdokokon át. A Hochalpen-tömb rövid nyúlványa választja el a Malta-völgy felső részét a hosszan elnyúló Gössgrabentől, mely mélyen benyomúl a Sauleck-csoportba.

Térjünk vissza ismét a jégborította magaslatoktól az emberek lakásához, a Malta-völgy egyes tanyáitól *Gmünd* városához, s itt a régi vár festői romja, az új vár hatalmas épülete és az egykori jóllét némi nyomai oly idők emlékét keltik föl bennünk, midőn a nagy kereskedelmi út Trieszttől Salzburgig e völgyön át haladt s a Malta- és Lieser-völgy csatlakozó pontján *város*nak kellett fölvirágoznia. Innen Spitalig a Lieser mély medret vájt, a mely mellett az új országút lehetővé teszi a kényelmes közlekedést. Spitalnál a Lieser baloldalt a Drávába ömlik.

Közép-Karinthia és a gailvölgyi Alpesek.

A szikla medrében vadúl rohanó Liesertől keletre, a Dráva-völgynek *Spital* és *Paternion* közt fekvő részével egyközűleg, azonban ettől egy alacsonyabb hegygerincz által elkülönítve vonúl egy széles és mély hegynyílás, mely a *Magas-Tauern* középső tömbjének délkeleti részét körűlvevő hatalmas csillám-palaövhöz tartozik. Ez a *Millstatti tó* medenczéje, mely tónak smaragdszínű tükrét oly gyönyörű tájképet alkotó keret veszi körűl,

hogy méltán tartják e tavat Karinthia legszebb fekvésű tavának. A hullámokból nagyobb részt meredeken emelkedő tópartok nem egyforma magasságúak. Éjszak felől a völgyfal legelőször széles, mívelt talajjal s jelentékeny számú községgel borított lépcsőzetté emelkedik s csak ezután tornyosúl föl

A Blauer Tumpf.

védőfallá az éjszak felől tomboló viharok ellenében és így a tó völgyének enyhe éghajlatát előidézve, a granátokban gazdag *Millstatti Alpes* 2.086 méter magasságra, melynek nyugati szárnyán a *Tschierwegi Nock* (2.005 méter), a *Schirneck* (2.082 méter) nyúlványa, folytatja tovább a keretet, hogy azután távolabb nyugat felé a *Treflingi magasvölgybe* horpadjon, melynek diluvialis törmelék-kőzete többszörös lépcsőzetben szelíden hajlik alá a tó felé.

Délkelet felé ott, hol a *Döbriachi harántvölgy* ebbe beolvad, széles havasi legelőkben gazdag gerinczével a tó őrtornyaként a *Mirnock* (2.104 méter) emelkedik, melynek csúcsáról elragadó kilátás nyílik az egész tóra és az azt környező hegyeken s völgyhajlásokon át a tartomány óriási határszirtjeiig. A magasra nyúló éjszaki lejtővel feltűnő ellentétben s a tájkép komolyságát enyhítve áll a *déli*, mely, a Mirnocktól elválva, mint alacsony, erdős és kevéssé népes hegygerincz, mely az *Insberg*ben és a *Hochgosch*ban csak 970 és 866 méter magasságot ér el, a Lieser felé vonúl, mely a tó völgyének vizeit rövid folyás után a Drávába vezeti. A *Millstatti tó*, mely a tartományban a legmélyebb s nagyságra nézve második, (felszíne 13.7 négyzetkilométer, hoszsza 11.56 kilométer, legnagyobb szélessége 2.4 kilométer) *két medenczére* oszlik; a kisebb *nyugati* 110 méternyi legnagyobb mélységgel a tó végétől a Millstatt-tól nyugatra fekvő halászkunyhóig terjed, a kétszer oly hosszú *keleti* pedig legmélyebb helyén (Dellach és a Jungfernsprung között) 132 méternyi. A beleömlő patakok közűl csak a *Döbriachi* (Rieger-) *patak* és az *éjszakról jövők* jelentékenyek; az utóbbiak torkolatait a tópartnak valamely emelkedett pontján álló néző könnyen fölismerheti a földnyelveken, melyek a patakok által hordott és a tó alján lerakott törmelékekből képződtek. A tó jövőjére nézve legvégzetesebb víz a *Döbriachi patak*, mely a *Feld-*, *Kleinkirchheimi* és *Kaningi* patak egyesűléséből származva, Döbriach alatt az általa képezett és folytonosan növekvő iszapsíkságon több ágra oszlik, melyeknek gyakran változó medre a tó keleti partjának táplálékot ad, de egyúttal veszedelmet is okoz. A tó vizének *kifolyása*, melyben egész szélességében az ikrázó lazaczok fogására szánt varsa nyúlik el fölfogó szekrénynyel, rövid folyása után *Seebach* gyár közelében a Lieserbe ömlik.

A Millstatti tónál a part meredek esése miatt nincs meg az a mocsaras öv, mely a tartomány többi tavait változó szélességben körűlveszi, és ezzel együtt hiányzik — fájdalom — a karinthiai vizek lotusvirága is, a kedves *tavi rózsa* (Nymphaea); csakis keskeny, gyakran félbeszakított nád- és kákaövek kerítik a zöld hullámokat, melyek mélyében sügér, csuka, harcsa és márna mellett a tartomány legnemesebb halfaja a pompás *lazacz-pisztráng* (Trutta lacustris) rejtőzik.

A tóvölgy községei, *Dellach*, *Millstatt* és *Seeboden*, mind az éjszaki oldalon feküsznek; legjelentékenyebb az éghajlati gyógyhely- és fürdőként széles körben ismert *Millstatt* város. A régi kolostor körűl csoportosúló

A Millstatti tó és a körötte levő Alpesek.

házak, melyek némelyike rég letűnt idők jelét viseli magán, részben a lejtőn feküsznek, részben a *Riegerbach* iszapja által alkotott földnyelven. *Seeboden* tulajdonkép *öt falu* közös neve, melyek a Treflingi patak mindkét oldalán feküsznek a harántvölgy torkolatánál, mely a tó partjáról több lépcsőzetben éjszak felé emelkedve, igen kellemes változatosságban erdőséget s mívelt földeket, majd ezek között szétszórva *Sommereck* várrom mellett több községet foglal magában; ezek mellett halad el a Lieser és Gmünd felé vezető út.

A Millstatti Alpesektől elkülönítve a *Kaning-patak* mélyen bevájt medrétől, melyet ez hozzáférhetetlen szoroson át a Radentheini völgyben alkotott, hogy azután másokkal egyesűlve a Millstatti tó felé siessen, tágas medenczét vesz körűl egy hatalmas sziklafal, melynek közepén emelkedik a *Roseneck* (2.434 méter) tekintélyes gúlája, a legmagasabb csúcs a Lieser

és a Gurk között; ehhez csatlakoznak éjszakkelet felől a czikk-czakkos alakjukról s vakító visszfényökről már messze távolban fölismerhető *Zunderwände* nevű, éjszak és dél felé meredek oldalú hatalmas ősmészkő sziklafalak, melyeknek fensíkját a havasi növényzet barátja nem hiában fogja fölkeresni. Ide csatlakozik a *Kaninger Bock* nevű mélyedés a *Roseneck* és *Klomnock* (2.326 méter) között, a melyen át vezet egy ösvény a *Grund*ba, a Leobengraben legfelső völgykatlanába, a hol az ossiachi havasi ménes épületei állanak. Az útas innen a Leobengraben éjszaki lejtőjén át a *Stangalpe*hez (a Murauі Alpesek egy része) ér, a mint annak az Alpes-csoportnak éjszaknyugati részét nevezik, mely a *Belső Krems* és a távolabb kelet felé fekvő *Flattnitz* (Paal-patak) között fekszik. Ennek a hegyvidéknek nevét jól ismerik minden ország geologusai, mivel e helyen találják a szürke palában azokat a híres növénylenyomatokat, melyek tanúsítják, hogy az egész hegység a *kőszén-képlethez* tartozik, habár annak legfontosabb tagja, a *fekete kőszén*, a belföldi vasipar kimondhatatlan kárára, hiányzik. Alig van Karinthiában más vidék, mely ennyire tele volna kopár szakadékokkal s tenyészet nélküli szurdokokkal; csakugyan nem is alaptalanúl nevezte el az öreg Hacquet Karinthia ezen részét „Alpes desertae“ névvel. A hegyek királyaként Salzburg, Stiria és Karinthia hármas határán a *Königstuhl* (Karlnock) emelkedik 2.331 méter magasságra. A hegylejtőkön szerte-szét heverő kövek, a gyakori törmelékek és az árkok alján levő áradmányi lerakodások miatt csak sivár tenyészet látható itt, nagyobb részt alacsony füvek és mohszőnyegek, melyek között itt-ott a *havasi szegfűgyökér* sárga virágai és az *aranygyopár* (Valeriana celtica) csínos álernyői tűnnek elő. Csakis oly helyeken, a hol a kőzetből forrás csörgedezik ki, támadt egy-egy zöld szalag, mely a víz folyását körűlkeríti, míg az a medenczébe érve megáll s így a mohtenyészet kifejlődését lehetővé teszi. Az erdőövben, mely nyomban a mohszőnyegekre következik, karcsú *czirbolyafenyők* s magasra nyúló *vörösfenyők* nyújtanak némi árnyékot az útasnak, de hiába keresik a fáradt ember szemei a bujazöld réteket, melyek más havasokban oly gyakoriak; ilyenek csak akkor mutatkoznak, ha az útas a magaslatokon át *Belső-Kremsbe*, a *Radenthein* barátságos völgyébe, vagy a *Reichenauba* száll le.

A Königstuhl déli alján a „*Karl*“-ban, a Leobengraben oldalárkában, körűlbelűl 1.200 méter magasságban a tenger színe fölött, van egy fürdőhely, a minőhöz hasonló csak havasi vidéken található, a „*Karlbad*“. Vadregényes, de zord helyen elrejtve s messze távol az üzleti forgalom

ereitől ezek a fürdők csaknem tisztán egyszerű falusiak hálás emlékében élnek, mivel a vendégeknek nem nyújthatnak mást, mint szegényes födélt, spártai élelmet, a gyógyforrást és a havasok erősítő levegőjét. Karlbadban még fürdőkádak sincsenek; a forrásvizet fatörzsekből durván faragott teknőkbe vezetik s belédobott forró kövekkel melegítik, melyeket előbb égő máglyákon tüzesítettek meg. A Karlból a *Stangnockon* át, melyet a kincsásóktól még mindig hiában keresett *Freimannshöhle* tett hirhedtté,

Landskron romjai és az Ossiachi tó.

a Winklgrabenen keresztűl a kellemes *Reichenauba*, a *Gurk* legfelső völgymedenczéjébe jutunk, hol annak forráspatakjai: a Winklbach folytatását képező *Stangenbach*, meg a Karinthia legmagasabban (1.472 méter) fekvő egyházközsége, *St.-Lorenzen*, mellett meredek zuhataggal elrohanó *Gurk* patak egyesűlnek. E kettő egyesűlésénél fekszik a barátságos *Ebene Reichenau* egyházközség, mely, bár csak 39 háza van, az egész Alpes-csoportnak legfontosabb községe, mivel e helyen évenként nagy marhavásárokat tartanak s az ilyenkor összejövő kereskedők és szatócsok látják el a havasok lakóit az alföld nekik szükséges termékeivel. A lejtők bujazöld havasi rétjein,

melyeket itt *kertek*-nek neveznek, a havasi flóra barátai gazdag s gyakran ritka zsákmányt nyerhetnek.

Az Ossiachi tó és a felső Gurk között elterűlő vidéket három, a csillámpala-övhöz tartozó hegytömb tölti be elágazásaival és nyúlványaival, melyek: nyugaton a *Mirnock*, a folytatását képző *Ambergi Alpes*, délen a *Gerlitzenalpe* és ettől éjszakra a tojás alakjával föltűnő *Wöllani Nock*. A hegyóriások közé mély, irányzat és szélesség tekintetében egyenlőtlen barázdák nyomúlnak be, de csak egy van közöttük, melynek keretében mind a három hegytömb résztvesz, a változatos tájképekben gazdag *Treffen-Afritzi völgy*, melyet mellékelágazásaival együtt a köznép egyszerűen *die Gegend* névvel jelöl.

Az útas, ha Villachból a *Rudolf trónörökös-vasút* irányában kelet felé megy, rövid idő alatt eléri a *Kumizberg* és az *Ossiachi Tauern* között fekvő mélyedést, a „*Gegend*" és az *Ossiachi tó-völgy* közös torkolatát. A vasút nyugatra vagy a patak jobb oldalán húzódik egészen a Kumizberg alján a *St.-Ruprecht* felé, hogy azután nagy kanyarúlattal a tó völgyébe lépjen be; jobb oldalt egy előre nyomúló mészkúpon *Landskron*nak, egykor Hoch-Osterwitz mellett a tartomány legszebb várának, festői romjai látszanak, s mindjárt a hegy éjszaki aljánál az *Ossiachi tó* széles nádövvel kerített nyugati partja tűnik föl. Mint a Millstatti, úgy az *Ossiachi tó* völgye is tágas palás nyílásként húzódik *Feldkirchen* hegyüstjétől délnyugatra a *Gegend-völgy* legalja felé, mely völgy egy őskori hatalmas vízmedenczének éjszakon eltorlaszolódott öble. Éjszaki oldalán a *Gerlitzenalpe* emelkedik széles félkörben a csúcs felé (1.910 méter), hogy ezután hirtelen a tó felé kanyarodjék, mely előtt köríve egy meredek hegynyúlványhoz hasonló elő-fokban, a *Platte*-ban végződik. A lejtő, mely kezdetben meredek és egész kiterjedésében erdővel van borítva, az erdőövön túl szelíden emelkedik a magasba s tarka változatosságban tűnnek föl rajta szántóföldek és rétek, majd erdőszalagok és a *hegyi falvak* szétszórt házai és kunyhói. A *déli* völgyfal is, melyet a sokkal alacsonyabb és teljesen erdővel borított *Ossiachi Tauern* alkot (melynek fensíkján 927 méter magasban ménes van), *Ossiach*tól nyugatra körívet ír le, mely az éjszaki oldal rézsút szemközt fekvő körívével együtt medenczét alkot, melyben az Ossiachi tó fekszik és a mely a tó által elválasztott két völgyöbölt környezi, a hol a legtöbb *völgyi falu* látható. A *völgyfenék* felső harmadrészét egy *Bleistatt* nevű turfamocsár borítja, melyen egész hoszszában a *Tiebelbach*, a tó legtekintélyesebb forrásvize,

fut át, a szelíd lejtőn *Buchscheiden* vasgyár s *Pregrad* rom mellett, mely a *Paradeiser* nemes család ősi vára, *Steindorf* alatt a tó keleti partjáig húzódik. Maga *a tó* (magassága a tenger szine fölött 487.7 méter, fölszine 10.878 négyzetkilométer, hoszsza 10.8 kilométer, legnagyobb szélessége 1.65 kilométer) egy az éjszaki parttól Ossiach felé húzódó alluvialis zátony által két medenczére oszlik: a *keletire*, melynek legmélyebb helye 12 méter, és a kétszer oly hosszú *nyugatira*, melynek legmélyebb helye a Lenzbauer-üstben Sattendorf alatt 47 méternyi. A Gerlitzenalperól számos, gyakran kevés vizű patak fut le, melyek között nehány oly helyeken, a hol a palarétegeket még nem törték át teljesen, kisebb-nagyobb vízesést alkot. Az Ossiachi tóról azt tartják, hogy *halban* a *legdúsabb* a tartományban; a 22 halfaj közt, melyek itt a sötét zöld hullámokban lakoznak, legbecsesebbeknek tartják a *lazaczpisztrángot és a harcsát.* A halban való gazdagságot jelöli már az egykori *Ossiach* benczés apátság czímere is, a legrégibb apátságé a tartományban, melynek épületei épen a délkeleti parton állanak, de jelenleg katonai ménesűl használtatnak. Itt élt állítólag kilencz éven át *II. Boleszláv* lengyel király, mint néma zárdaszolga, hogy Staniszló krakkói püspök meggyilkolásáért bűnhödjék; sírját a templomfal egyik fülkéjében a temető felé eső oldalon lándzsarács veszi körűl, rajta ez a fölirat: „Sarmatis peregrinantibus salus“.

A tó és mocsár partvonalán megragadja figyelmünket a tarkábbá alakúló növényvilág; az úszó levelű növények között legérdekesebb a tartomány többi tavaiban hiányzó *sulyom* (Trapa natans), mely többé-kevésbbé kiterjedt csoportokban lép föl s zöldes barna gyümölcsei kedvelt eledelűl szolgálnak a völgy lakóinak. *Steindorf*tól az út a mocsár éjszaki partja hosszában a regényesen fekvő *Tiffen* egyházközség mellett a széles völgykatlanig vezet, a hol több közlekedési út góczpontján *Feldkirchen* iparos mezőváros fekszik. Nem messze innen kelet felé Glan-völgyben az erdő homályában láthatók *Dietrichstein* egykori várának némi romjai, a hol a fiágában ma már kihalt család bölcsője volt. A Feldkirchen mellett elfutó *Tiebelbach* a *Himmelberg* barátságos völgyében ered a *Precomberg* alatt számos forrásból, melyek némi távolságban egy sokat használt s az általa átfutott völgy iparát föllendítő patakban egyesűlnek. A Tiebel forrásaihoz közel komor hegykúpon állanak a *Himmelberger* család ősi fészkének utolsó maradványai.

Most visszatérünk az Ossiachi tó nyugati partjára s lépteinket éjszak felé irányozva először egy kedves, a *Gerlitzenalpe* és *Wollanighegy* erdős lejtőitől környezett völgybe lépünk, melyet termékenysége miatt „egy darab

Egyiptom"-nak is nevezgetnek. Ez a *Gegend*-völgy legalja, a *Treffen*-völgy, melynek legfontosabb községe a hason nevű egyházközség; ennek közelében áll *Goës* gróf renaissance-stilben épített kastélya. Az egykori *Treffen* grófok vára mérsékelt hegylejtőn *Winklern* közelében romokban áll; vele szemben torkollik a szép szürkés kék színű és tartós márványáról legújabban ismeretessé lett *Gras-völgy*. Winklern mögött a völgy a vadregényes *in der Einöd* nevű árokká szorúl össze, melynek legszorosabb részén az *Arriachi patak* vad zajjal tör ki egy szakadékból a mélységbe s itt ágazik el az út, mely kanyargó csigamenetekben vezet a Wollanig Nock és a Gerlitzenalpe alján fekvő elzárt *Arriach*-völgybe. Az „Einöd"-ből az *Afritzi* patak folyása mellett eljutunk a „Gegend" legfelső részébe, az *Afritz*-völgybe, melynek alján az *Afritz* faluról nevezett tó (tenger fölötti magassága 750 méter, fölszine 45 hektár, hoszsza 1.738 kilométer) fekszik, melynek vize az Afritzi, Treffni és Ossiachi patak vizeivel egyesűlve a Drávába ömlik, ellenben a vízválasztón túl fekvő *Brenn-* vagy *Feld-tó* (tenger fölötti magassága 745 méter, fölszine 37 hektár, hoszsza 1.086 kilométer) a Feld- és Riegerpatakon át a Millstatti tóba és ezen át a Drávába önti vizét.

A gail-völgyi Alpesek. A *karni* Alpeseknek éjszaki ágát, mely a Monte Silvellától ívalakúlag húzódik el a Gail forrásai körűl s azután keletre fordúlva a *Dráva* és a *Gail* vízhálózatát érinti, hogy azután közvetetlenűl a két folyó egyesűlése előtt a *Dobratsch*-csal (Dobrač vagy Villachi Alpes) bevégződjék, *gail-völgyi Alpesek*nek nevezik. Nagy részben az alpin trias- és rhätképlet mészéből alakúlva, melyek a Dráva bal partján fekvő csillámpala folytatásán nyugosznak, a hegylánc a Mész-Alpesek jellegét hordozza magán, csodálkozás tárgya a természetbúvárnak, de csapás a völgy lakóinak, ha a zúgó hegyi patakok leomlanak s elöntik a csúcsokról szabálytalan medrökben lehordott törmelékkel a réteket. A szeszélyesen alakúlt *Unholdek*től (2.678 méter), melyek Tirol határszélén a völgytalajból meredeken fölemelkedve a levegőbe nyújtják szétszakgatott csúcsaikat, a hegylánc lassanként lesülyed a Gailberg-szorosig (970 méter), mely egyike a kevés, kocsival is járható átjáróknak s azon túl az ólom- és horganyérczben gazdag *Jauken*ben ismét fölemelkedik 2.252 méter magasságra, majd az ettől a *Jaukeni nyereg* és a mélyen bevésett meredekfalú *Ochsenschlucht* által elválasztva *Reisskofel*ben, Karinthia Untersbergjében, 2.369 méter magasságra; az utóbb említett, meredek fallal aláhanyatló, nehezen megközelíthető dolomithegy, melynek csúcsáról széles és pompás látkör nyílik a szemlélő elé, a gail-völgyi Alpesek

leghatalmasabb pontjai közé tartozik. A Reisskofel-csoportot éjszakkelet felé a magánosan álló, vadregényes *Gösseringgraben* határolja, mely távolabb délkeleti futásában a *Gitsch-völgy*gyé szélesűl. A Gösseringgrabenen túl széles erdős kúp emelkedik, a *Grafenwegi csúcs* (1.444 méter), egykor az osztrákok és francziák váltakozó táborhelye, mint összekötő kapocs a három hegylánez között, a melyre az innen csakhamar legnagyobb kiterjedést nyerő gail-völgyi Alpesek oszlanak. Kettő e hegylánczok közűl a *Weissensee-völgyet*

A Bleibergi völgy.

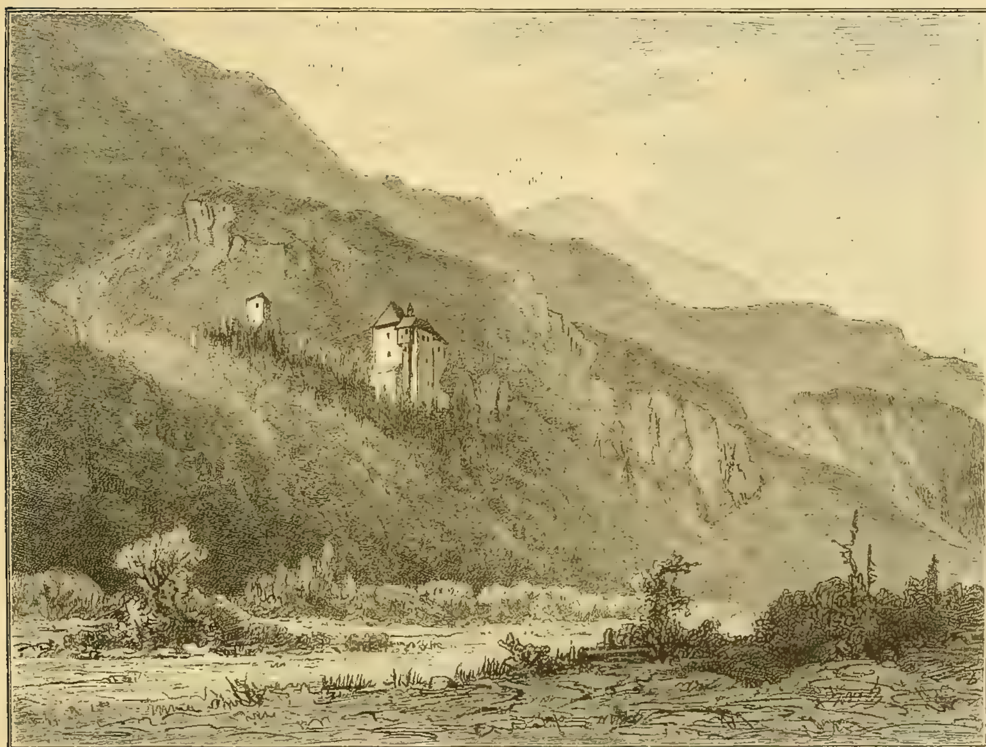
és a tóból kifolyó víz (Weissenbach) által öntözött *Stockenboi-völgyet* veszi körűl. A *Weissensee-völgy*, az egykori trias-tenger mészüledékébe vájt szakadék, két részből áll, a melyeknek tájképi jellege teljesen különbözik egymástól: a *nyugati* széles, mívelt földekkel s lakóházakkal megrakott teknő, a *keleti* ellenben kopár, barátságtalan, csaknem egész szélességében vízzel borított árok, melyen át az éjszaki tópart hosszában elhagyatott ösvény vezet föl s le sziklanyúlványok, kőpárkányok s törmelékek fölött a tó végeig. A tó környékének legnagyobb emelkedése, a *Latschur* (2.238 méter), mely az *Eckerwand* meredek sziklás gerinczén át a 18 méterrel alacsonyabb, de mint

messzelátó pont ismeretes *Staffberg*gel (Hochstaff) függ össze, a Kreuzwirth-nyeregig terjedő nyugati nyúlványával a tóvölgynek éjszaki részét keríti be; a déli határt a *Laka* hegyhátai alkotják s távolabb délkelet felé a Tschernieheimi völgyből kiemelkedő *Spitzegelkette* (Spitzegel 2.121 méter), mely a *Hühnernock*on és *Kreuzberg*en át a grafenwegi magaslathoz csatlakozik. A Kreuzbergen át vezet az út a Dráva-völgyből a *Ferencz József magaslat* mellett a Gitsch-völgybe.

A völgyfenék közepét a tó foglalja el (magassága a tenger szine fölött 900 méter, fölszine 6.64 négyzetkilométer, hossza 11.4 kilométer); szélessége, folytonosan váltakozva a völgy főhelye, *Techendorf* mellett 108 méterre keskenyűl úgy, hogy a két partot fahíddal lehetett összekötni. A Weissensee is, Karinthia többi nagyobb tavaihoz hasonlóan, két mederre oszlik, a sekélyes *nyugati* és a négyszer hosszabb *keleti* részre, mely utóbbinak legnagyobb mélysége a nagy Steinwand alatt 98 méter. A beleomló patakok, a neusachi Mühlbach kivételével, jelentéktelenek, vannak azonban a tónak ezeken kivűl oly kútforrásai is, melyek nem láthatók, mert a tó medrében keletkeznek. A part hosszában sekélyes helyeken kibugyogókat *Brünn* (Brunnen = kútak) név alatt ismerik s igen kedvelik, mivel itt fogják a Weissensee legbecsesebb halait, a *lazaczpisztrángot* és *aranyos lazaczot*. A Weissensee vize magasabb helyről tekintve a parton fehérnek látszik, s bizonynyal innen nyerte nevét; de a hol a sekély tófenék hirtelen mélyre sülyed, rögtön eltűnik a *fehér* szín s pompás óriási türkizhez hasonlító *kék* szín tárúl elénk.

A déli parton egyedűl álló *Naggl* községtől délkeletre, ott, a hol a Spitzegel-hegyláncz óriásai emelkednek föl, fekszik a *Tschernieheim-völgy*, mely a tótól a Laka (1.856 méter) által elválasztva, félkörben húzódik a *Zlan-Nock* felé, mely az őskori Weissensee-völgy végpontja volt. Ma már elnémúlt a két évtizeddel ezelőtt itt uralkodott vidám élet s komor, a magános utazót csaknem aggodalomba ejtő csend honol az elhagyott völgyben s az idők pusztításainak átengedett üveghutákban. Méltó záradéka a gailvölgyi Alpeseknek a *Dobratsch*, Karinthia Rigije, melyben a hegység még egyszer 2.167 méternyire emelkedik, hogy azután a Villachi síkságig lapúljon le. A tartományt éjszak és dél felől körűlvevő óriási falak között középen feküdve oly körképet nyujt csúcsa a szemlélőnek, mely a természet szépségei iránt fogékony nézőt hatalmasan s elenyészhetetlen erővel ragadja meg, ha írigy köd, vagy a csúcsok gőzölgése nem gátolja vagy zavarja a

messzelátást. A jéggel borított óriásoktól s hatalmas nyúlványaiktól zavartan néz a szemlélő a kopár sziklagúlák, czikk-czakkos nyergek és szétberzedt csúcsok hosszú során át, hogy végre meghajolva a kép nagyszerűsége előtt, nyugvópontot keressen a sokszorosan kanyargó völgyek és erdős magaslatok zöldjén, a tavak és folyók csillámló tükrén, a múlt időknek magános csúcsokon emelkedő épületein és az embereknek különféleképp csoportosúló

Stein vára Dellach mellett a Dráva völgyében.

lakóhelyein. Az ősök eszméje, hogy a hegycsúcsokon az emberek világi üzelmein fölülemelkedve szent helyeket létesítsenek, itt is megvalósúlt és a hegy csúcsán nemcsak egy, de két templomot is találunk: a legmagasabb ponton álló *németet*, mely Európa legmagasabban fekvő templomai közé tartozik, és a 29 méterrel mélyebben fekvő *vend* templomot; az előbbi mellett a Dobratsch csaknem függőlegesen ereszkedik le a szédítő mélységbe; ez az a hely, a hol az 1348-ki földrengés az Alpest megszakította, a délnyugati csúcs egy nagy részét a Gail-völgybe döntötte, hol lezuhanásával számos községet temetett romjai alá.

A Dobratsch-csal szemben s tőle a *Bleibergi völgy* által elkülönítve tűnik föl mint szerény, de azért az egész vidékre nézve áldásthozó szomszéd, az *Erzberg* a Bleiberg-gel (1.522 méter), melynek meszében találhatók a régóta híres *ólom- és horganytelepek.*

A Dobratsch és Erzberg szénmész magaslatai közt vannak a Weissen- és Kötsch-patak bérczi völgyei, a melyeknek vizei ellentétes irányban futnak a Drávába és a Gailba. A Kötsch-árokban levő kövületeit minden geologus jól ismeri. Ebben a völgyben, melynek fekvése okozza, hogy a nap leg-alacsonyabb járásakor több héten át láthatatlan a lakóknak, van jelenleg a tartomány legjelentékenyebb bányaipara. A szétszórva fekvő, nagyobb részt bányászok és kohászok lakóhelyéül szolgáló házak és kunyhók középpontját a Dobratsch megmászásánál kiinduló pontúl szolgáló *Bleiberg* egyházközség alkotja (vízválasztója 893 méter) és az ettől nyugat felé kis távolságra fekvő *Kreuth* falu. Az előbb említett helységben van egy emléktábla az 1879-ben február 25-én történt lavinaomlás emlékére, melynek 7 ház és 25 emberélet esett áldozatáúl.

Karinthia legfontosabb völgycsatornája, a hova összefutnak csaknem minden vizei, s a melynek az egész tartomány mellékvölgyeivel együtt tulajdonképen csak egy részét teszi, a *Dráva völgye*, melynek nyugati, a tiroli határtól kezdve a Villachi síkságig terjedő részét *felső* és *alsó* Dráva völgyére osztják. A *felső* völgy az *Ober-Drauburg* mellett levő völgyszorostól 40 kilométernyi hosszú, dél felé hajló ívben húzódik addig, a hol a *Dráva* és *Möll* egyesűl. A csillámpala és a trias-mész kőzethatárát követve s ez által a Magas-Tauern és a Gail-völgyi Alpeseket elválasztva, a völgy keleti ívének végén egy mindkét oldalról csak csillámpalával határolt szorosba megy át és ezen túl a már alsó Dráva-völgyéhez tartozó *Lurnfeld*ben torkollik.

Éjszak felől, mint a Möll-völgy óriási válaszfala, a *Kreuzeck* hegytömbje emelkedik, melynek szakadékokkal sokszorosan megszakgatott lejtőjét, minthogy verőfényes, zord szelektől ment fekvésű, még az erdő-öv alatt is mívelt talaj borítja, mely még 900 méternél magasabb helyen is szép tenyészetű, sőt *Rottenstein* vára közelében szelíd gesztenyefa-erdő is van rajta. A déli völgyfal, melyet a Mész-Alpesek éjszaki lejtője alkot, csaknem mindenütt erdős s csak itt-ott emelkednek kopár bordás falak és csupasz sziklagúlák az erdős csúcsok felé. A völgyfenéket, mely két végétől közepe felé szétterűlve *Greifenburg*nál éri el legnagyobb (1.2 kilométernel több) szélességét, a Dráva medre két egyenlőtlen síkra osztja, melyek közűl a

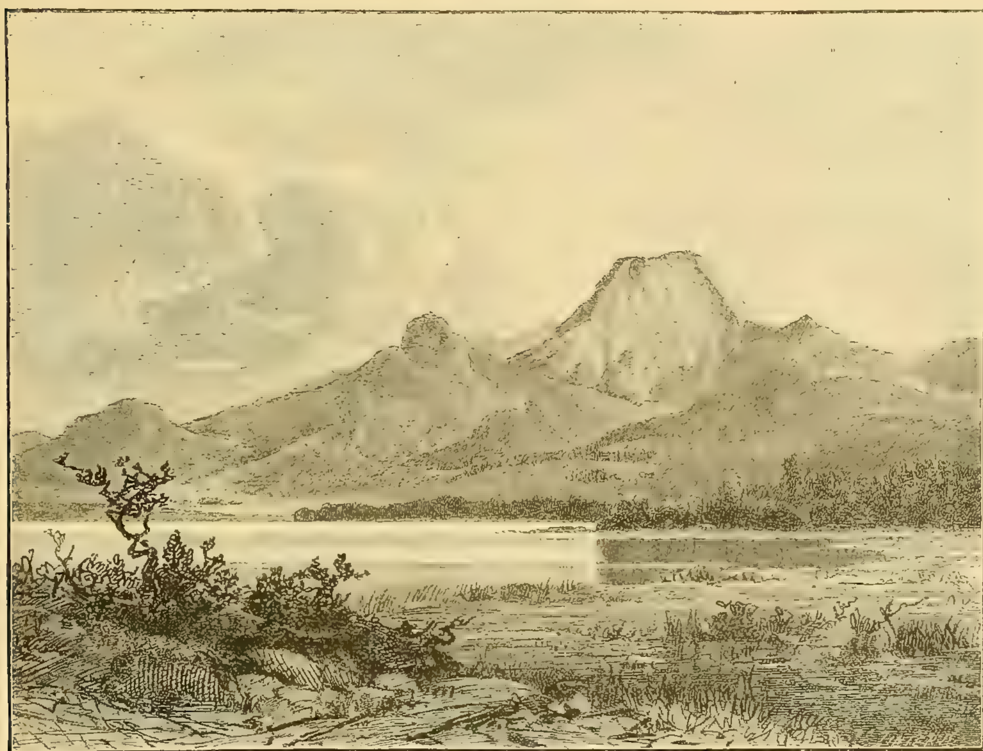
Villach és a Dobratsch.

nagyobb és lakottabb a folyó bal partján van. A történeti emlékekben gazdag felső Dráva-völgyének 70 község közűl három mezőváros a legnevezetesebb: *Ober-Drauburg* a nyugati csúcsnál, *Greifenburg* az egész vidék fölött kiemelkedő várával közepén, s a még most is *körfallal* ellátott *Sachsenburg* a völgy keleti torkolatánál. Az utóbbi községtől az itt kezdődő *alsó Dráva-völgy* szép síksággá terűl szét, melyet éjszakon a *Hühnersberg* (2.587 méter) jól mívelt lejtője és délen a *Staff-hegy* nyúlványai kerítenek. Ez a *Lurnfeld* név alatt ismert ős tó betemetett medre, melynek termékeny síkját a Möll vizével erősödött Dráva változatos kanyargásokkal futja be. Amaz erdős magaslaton, a melyet jelenleg a *St.-Peter im Holz* templom díszít, állott egykor a Teurnia város fölött emelkedett római várkastély. A Lurnfeld keleti szélén a Lieser torkolata fölött látható *Spital* barátságos mezőváros ismertető jelével, a *Porcia herczegek* tekintélyes várával. Nyugatra csekély távolságban Spitaltól egy hegyelőfokon vannak az egykori *Ortenburg* csekély maradványai, a tartomány egyik legelőkelőbb nemesi családjának bölcsője. A *Dráva alsó völgye* innen ismét az őspala és a trias-mész kőzetválasztéka között tekintélyes s egészben véve csaknem egyforma szélességben húzódik el *Rothenthurm* vára s a távolabb kelet felé, a folyó jobb partján fekvő *Paternion* mezőváros mellett *Weissenstein* vidékére, a melyen túl megszűkűl, és végre *Felső-Vellach*-nál a Villachi-síkságba torkollik. Paterniontól a Gail-völgybe kocsival járható átjáró visz és pedig a legtávolabbi kelet felé fekvő *Kreuzen* egyházközségen és a *vend magaslat*on át (a nyereg 1.094 méter).

A Dobratsch keleti alján, hegyek tág koszorúja által környezve, terűl el egy ősrégi tó betöltött medre, a *Villachi síkság*, mely a völgy irányában menve, lassankint erdős völgytorokká keskenyedik, a melyen a Dráva könyökalakúlag meghajlott irányban tör útat *Wernberg* vár alatt. Enyhén kikerekedett, egész a csúcsig zöld palahegyek közé zárva éjszak felől, míg délen meredeken emelkedő kopasz falú mészóriások között pompás festői tájképet nyújt itt a *Villachi síkság*, körűl véve hosszan elnyúló mívelt földekkel s barátságos falvakkal kellemes változatosságban borított talajlépcsőzetekkel, az egykori tópartokkal s keresztűl barázdolva a felvidék két legnevezetesebb, itt egyesűlő folyója által. Ott, a hol a nyugati, a Dobratsch előhegyeihez csatlakozó lépcsőzet, mely az éjszaki szárnyon St.-Martin alatt függélyes falakban esik le a Drávához, enyhén hajlik a folyó felé, van a bambergi egyházfejedelmek régi híres városa s fölötte *St.-Jakab templom*ának

tekintélyes tornya, mely pompás kilátással jutalmazza meg a fölmászás csekély fáradságát.

Villach egykor közvetítője volt a kereskedelemnek Velencze és a német birodalmi városok között; most, szerencsés helyzeténél fogva a fontos közlekedési vonalak góczpontján, a tartomány legfontosabb kereskedelmi helye, a hol három néptörzsnek, a németnek, szlovénnek és olasznak kép-

A Faaker-tó és a Mittagskogel.

viselői élnek barátságosan egymás mellett. Történeti emlékek emelik az érdeklődést Felső-Karinthia főhelye iránt; itt tartózkodott 1552-ben május 27-étől július 13-ig V. Károly császár, itt élt Theophrastus Paracelsus, a híres orvos és alchymista. Délen, nem messze Villachtól, emelkedik épen a síkság szélén *Villach melegfürdő* tekintélyes épülete, egy gyakran használt, 28° C. indifferens melegforrás, melyet már a rómaiak ismertek, a mint azt a szomszédságában talált római régiségek tanúsítják. A melegfürdőből az olasz országút mellett nyugat felé a *Gail-völgybe* jutunk, keleti irányban pedig a Gail hídján átkelve a *Faaker-tó* völgyébe.

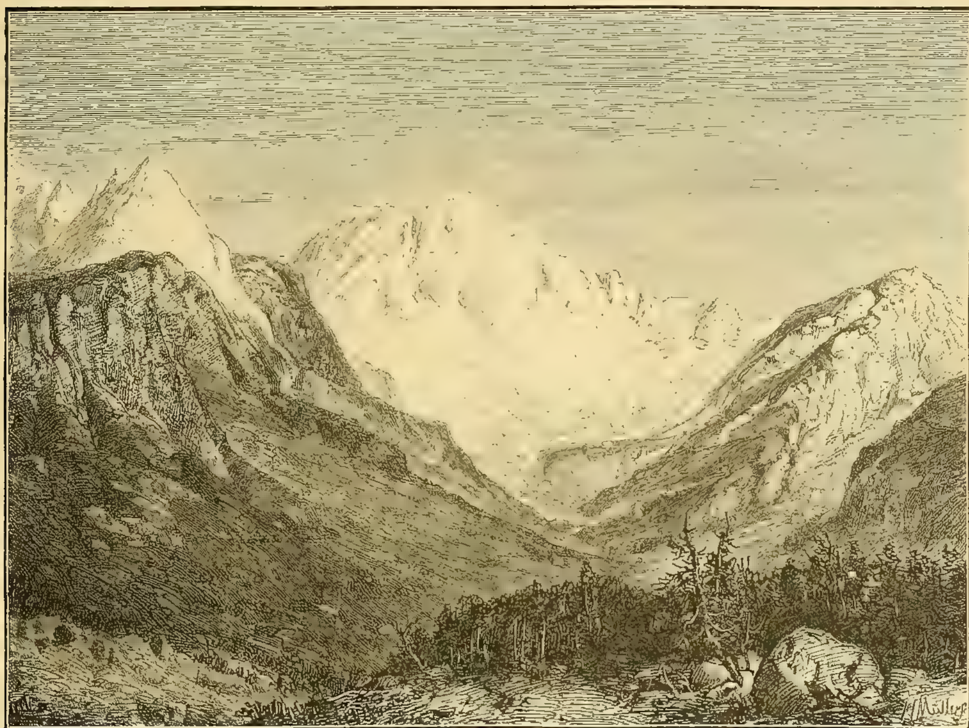
A Villachi síkságtól a *Dobrova* (Polana 666 méter) alacsony, diluvialis törmelékekből álló hegygerincze által elválasztva fekszik a Faaker-tó völgye, egykor a Gail-völgy egyenes meghosszabbodása, melytől egy széles gát választja el, mely *Malestig*től a *tájszólási határként* nevezetes *Feistritz-patak*ig terjed; déli keretét alkotják a Karavankák két *Mittagskogel*-jének, a *Malestigi* (Mornoutz) és a *nagy Kepa* (2.144 méter) erdős előhegyei, melyeket a *Belca-nyereg* (1.442 méter) köt össze egymással. A Malestigtől délre fekvő előhegy, a minden oldalról meredeken hanyatló mészfalai által föltűnő *St.-Canzianberg* (777 méter) fensíkjának keleti szélén egy kápolna áll, mely csengő harangszóval üdvözli reggel, este a völgy lakóit; keleti szomszédjának csúcsán van *Finkenstein vár* romja; a harmadiknak, a *Vinza*-nak alján egy hajdan kiterjedt vízmedernek ma aránylag csekély maradéka, a *Faaker-tó* terűl el (magassága a tenger fölött 561 méter, fölszíne 2.38 négyzetkilométer, hossza 1.7 kilométer, legnagyobb szélessége 2.14 kilométer).

A tavat a fenekéből meglehetős meredeken kiemelkedő conglomerat-sziget választja szét két mederre, a kisebb és sekélyesebb *délire* és a nagyobb *éjszakira*, melynek legnagyobb mélysége 29.5 méter. Ez a sziget a kedves *Faaker-sziget*, melynek buja zöldje oly kellemes ellentétet képez a világos kék víz tükrével; mindkettő fölött emelkedik az erdős *Vinza* és mögöttük kopár szétszakgatott falaival a nagy *Mittagskogel* mészgúlája. A Faaker-tó ismertető jele, mely emlékünkben önkéntelenűl hozzá tapad, az éjszakkeleti parton meredeken emelkedő, óriási, erősen tompított kúphoz hasonló *Tabor*, melynek a tó tükre fölött 172 méternyire emelkedő széles fensíkja szép kilátást nyújt a tó egész vidékére. A kék hullámokban élő tíz halfaj között a legbecsesebb a lazaczcsaládhoz tartozó Coregonus Wartmanni, melyet Karinthiában *Reinauge*nak hívnak s melyet télen a jég alatt kerítő hálóval szoktak halászni.

Alsó-Karinthia és Klagenfurt.

Éjszak és kelet felől a Muraui, Judenburgi és Stainzi Alpesek szelíd alakúlású pala-magaslataitól, délen a Karavankák merész emelkedésű mészkő-szálaitól és a Sann-völgyi Alpesektől bástyaszerűleg körűlzárva s szintén ez oldalak felől Stiria és Krajna tartományoktól környezve, terűl el Alsó-Karinthia a karantán felföldtől kelet felé. Az előbb említett hegység ennek

a tartományrésznek éjszaki és keleti határán mint valami hosszú, csakis két jelentékenyebb mély nyereg által félbeszakított sötét színű pala- és gneisskúpok sorozata húzódik a nélkűl, hogy az örök hó határát elérné, először keleti irányban, majd dél felé fordúlva a Dráva völgyéig. A hegységnek szelíd emelkedésű alsó lejtőit váltakozva nagy fenyvesek, majd mosolygó szántóföldek, rétek és gyümölcsültetvények borítják, míg hullámzatos alakú s hosszan elnyúló magaslatain számos patak által áztatott havasi legelők terűlnek.

A Bärenthal és a Stol-hegy.

E hegylánczhoz több híres csúcs tartozik, a szép kilátásokat nyújtó Eisenhut (2.441 méter), a kövesűlt csontok lelőhelyeként nevezetes Grebenzen (1.870 méter), a Zirbitzkogel (2.397 méter) és az orvosi füvekben gazdag 2.141 méter magas Koralpe, mely utóbbi a Lavant-völgynek paradicsomi öléből előhegyek nélkűl kiemelkedő csúcs legdélibb nyúlványával, az Unter-Drauburgnál fekvő 1.522 méter magas Hühnerkogellel ennek a hegylánczbak záradékát alkotja. Az Eisenhut, Grebenzen és a Zirbitz mind Stiriában vannak.

Ezeknek nagyon szétágazó és sok helyütt megszakgatott mellékágazatai, melyek csakis a Stang-alpesek csoportjában, a Gurk-völgy legfelső része és az

Ossiachi tó között fekvő magaslatokban, valamint a Sau-alpe hosszú lánczolatában (Nagy Sau-alpe 2.081 méter) érik el a tulajdonképi alpesi magaslatot, alkotják Közép-Karinthia legváltozatosabb tájképeit, melyeknek szépségeit a völgyeikben fészkelő számos tó nem kevéssé emeli.

Egészen másféle alakúlásúak ellenben a Karavankák hegysége, továbbá a Sann-völgyi, illetőleg Steini Alpesek a karantán alvidék déli határszélein. Ezeknek határozott mészhegység-jellegük van, mely hatalmas egységes kőzetalakzat, mint mindenütt, itt is többnyire meredek esésű szakadékos sziklafalakban mutatkozik, meredek falak, rövid éles ormú gerinczek, szarvszerű csúcsok és fantasztikusan alakúlt csipkézetek képében, melyek alján messze terjedő törmelékmezők nyúlnak le halvány sivár kősivatagokként a mélyen bevésődő völgyekbe és árkokba. Bármily kopárnak látszik is azonban ennek a hatalmas alpesi hegyláncznak a fő gerincze általában, ép oly festőivé válik az az előhegyekkel összeköttetésében, melyeknek lejtői a köztök alpesi magaslatig vonúló harántvölgyeknek azt az üde színezetet adják, mely csakis a Mész-Alpesek elegyes erdeinél és hegyi rétjeinél található föl. A kopasz havas igen csodálatos ellentétben van itt az előtte fekvő hegyek buja bükkfaerdejével és mosolygó vörösfenyő zöldjével szemben, sőt annál nagyszerűbbnek tűnik föl, ha mint tökéletes ellentét a völgy ős-törzsű alpesi erdejéből szétszakgatott kőtömegként emelkedik ki; egészen elragadó szépségű pedig a kép akkor, ha a lemenő nap sugaraitól érintve a megmászhatlanoknak hitt sziklatömegek hóval borított rovátkái biborfényt nyernek, mialatt a völgy fölött már mély árnyék terűl el.

Miként a Száva és Dráva között vízválasztót alkotó Karavankáknak Weissenfelsnél (Ratschach-nyereg) kezdődő havasi láncza kelet felé terjed és a Stol-csoportban (2.239 méter) legnagyobb magasságát, a Petzen-hegység hatalmas tömegében Bleiburg mellett pedig zárópontját éri el: a tartomány délkeleti részében a Karavankákkal az 1.218 méter magas Seebergi nyereg által összekapcsolva a Sann-völgyi (Steini) Alpesek emelkednek, melyek nagyszerűségüket tekintve Alsó-Karinthia összes hegylánczait fölűlmúlják s Grintouzban (Grintovc) 2.559 méternyi magasra hatolnak. Ebből az alpesi vidékből azonban csak a karinthiai tóvidéknél, illetőleg a krajnai Kanker-völgynél kezdődő és ott hatalmas meredek falakban emelkedő déli fő láncz éjszaki lejtői tartoznak Karinthia tartományához, valamint a Skutsa csúcsától éjszakkelet felé elágazó és az 1.696 méter magas Ursula-hegygyel a Miess-völgyében bezáródó éjszaki ág.

Ennek a két fő hegylánczнak alakokban és színezetben való különböző-sége adja meg a tartománynak azt az egészen sajátságos tájképi szépségét, melyben benne van a gazdag változatosságnak minden fokozata, a kedves, szelíd tájaktól kezdve a magános havasi csúcsokkal és görgetegekkel telt sziklavadonokig.

Minden dél felől a Drávába ömlő víz az Alpesek valódi fékezetlen szülötte; bármily csekély legyen is forrásvidékük, igen pusztítólag hatnak,

A Bodenthal és a Vertazha.

a mint ezt élénken tanúsítja az alsó folyásaiktól elválhatatlan törmeléktömeg. Mint erős folyású vizek, a felsőbb völgyfenekekből erednek, mert magának a magas hegységnek nincsenek állandó vízcsatornái. Föltűnő, hogy a Karavankák kevés haránt-völgyeinek mindegyike különböző tájképet nyújt. A Feistritznál végződő Bärenthal hatalmas meredek árok gyanánt tűnik föl, mely a Stol nagyszerű tömege által rendkivűl vadregényesen bezártnak látszik; a Loibl-völgy és mellékvölgye, a Bodenthal, ellenben szelídebb alakzatúak, s különösen az utóbbit festői szépsége miatt kell kiemelnünk. Ez egy lapályos, átlag 1.000 méter magas, buja rétekkel födött völgyfenék.

melynek oldallejtői a déli völgyzárlatot alkotó s lassanként 2.186 méter magasságra emelkedő Vertazha kopasz sziklafaláig emelkednek. Ennek óriási görgetegei, hatalmas védő erdő által föltartóztatva, nem képesek elérni a völgy mívelt vidékét.

A Nagy Gerloutz- és Singer-hegy között torokszerűleg kezdődő Loibl-völgy a kis Loiblen túl, ott, a hol a Bodenthal vizci egy hozzáférhetővé tett nagyszerű gerinczen át az „ördöghíd"-nál három lépcsőzetben hullanak le a Loibl-patakhoz, hasonlókép szelídebbé, pompás lombos erdők s buja hegyi és havasi rétek által kiválóan jellemzetessé alakúl át. Az az egykor fontos országút vonúl át rajta, mely számos kanyarúlatban és pompás kilátást nyujtó helyeken visz át a Karavanka-hegyláncz legmélyebb nyergén, az 1.370 méter magas Loibl-szoroson át Krajnába. Ferlach alatt végződik a Zell völgye, melynek két kezdő völgye, a „Zell am Winkel" és a „Zell bei der Pfarr", vizeiket a regényes Waidischgrabenen át a Drávába küldik, míg az innen keletre fekvő hegyi völgy vizei a mélyen bevésődött Freibach-grabenen át hullámozva Freibach név alatt hömpölyögnek a Dráva völgyébe. Sajátságosan szép és számos oldalvölgyre oszlik a Vellachi vagy Kappli völgy. Ez a Sann-völgyi Alpesek főgerinczénél a Vellachi Kotschna (Kočna) kiválóan nagyszerű sziklaüstjével kezdődik, közép és alsó részében pedig Vellach fürdőtől a Karavankák számos vizét veszi magába. A Vellachi völgy alsó részében az Obir hatalmas sziklatömbjét választja el a Petzentől, melynek kilátásokban gazdag havasi csúcsai ólomérczükről ismeretesek. Különösen nagyon ismerik és látogatják mai napság a Nagy Obir pompás csúcsát (2.141 méter), mivel ezen van Ausztriában a magasságra nézve második helyen álló meteorologiai állomás és egy kitűnően berendezett turista-ház, melyet Eisenkappel mezővárossal telefonvezeték köt össze.

Az Obir éjszaki oldalán Galizien falu fölött a bükkfáktól körűl vett Wildensteini árok végén van a Wildensteini vízesés, melyet nagyságra és bővizűségre nézve a karinthiai Mész-Alpesek egyetlen más vízesése sem múl fölűl.

Ott, hol a Sann-völgyi Alpesek éjszaki ágához tartozó Ovčeva éjszaki és a Petzen-hegység déli lejtői az Ovčeva-nyereg felé esve a Vellach és Miss között vízválasztót alkotnak, kelet felé a Miss-völgy hajlik alá a Schwarzen-bach felé és innen kezdve azon, a vasút által átszelt síksággá tágúl, a melyben már távolról számos füstölgő kémény jelöli Prävali és Streiteben nagyszerű kohásztelepét.

Klagenfurt és a délnyugati hegységek.

Az egész tertiär középhegység, melynek déli lejtőit templomok, falvak és tanyák festőileg borítják, s mely a Wörthi tavat és a Klagenfurti mezőt a Rosenthaltól elválasztja, s különösen Mária-Rain egyházközségnél és Hollenburg kastélynál elragadó kilátásokat nyújt a Rosenthal fölött és a Karavankák felé, csekély szélességi kiterjedése miatt csak egy pár, említésre is alig méltó patakot bocsát a Drávába, s nyáron még ezek is kiszáradnak. Ennek a conglomerat középhegységnek keleti végén, mely mint valamely hatalmas völgyfal (Skarbin) hanyatlik alá a Drávához, Grafenstein alatt, épen a nagyszerű vasúti híd mellett, a Gurk folyó ömlik a Drávába. Ezen folyó vidékéhez tartozik Alsó-Karinthia nagyobb része. Mint parányi patak ered a magasan fekvő Torer-tóból (Gurk-tó), kissé délre a stiriai Alpesek középponti lánczától s azután S-alakúlag kanyargó folyásában magába fogadja a Muraui csoport minden délkelet felé folyó nagyobb vizeit. A tulajdonképi Gurk-völgy végén, épen a regényesen fekvő Zwischenwässern érseki vár mellett fölveszi a Metnitz-patakkal a Metnitz-völgy vizeit, St.-Johann am Brückl mellett a Görtschitzet s kevéssel a Drávába ömlése előtt a Glan folyót, mely utóbbi a Klagenfurti síkságba, a pompás Wörthi tóhoz, valamint a Glan-völgy mezőségére a tartomány régi fővárosához, St.-Veithoz s ennek várakban gazdag vidékére vezet.

A tartomány legnagyobb, mintegy négy órányi hosszú és két órányi széles, a Glan által végigszelt síkságának nyugati végén fekszik annak fővárosa, *Klagenfurt*, már oly távolban a környező középhegységektől, hogy az azokon túl fekvő magas hegyek minden irányból ide látszanak, s így helyzete sokkal kedvezőbb, mint sok más pompás fekvésű alpesi városoké, melyeknél a magas hegység tőszomszédsága nyomasztólag hat. Csakis éjszaknyugat felé nyúlik be a város határába a kilátásokban gazdag Ferencz-József sétatérrel díszített Kalvarienberg, melynek messzelátó tornyáról, valamint a városi székesegyház tornyának erkélyéről gyönyörű körkilátás nyílik a számos nemesi lakkal, templomokkal és falvakkal díszlő Klagenfurti mezőségre, valamint a szomszédos középhegységekre s az azok mögött emelkedő magas hegyekre. Természetes, hogy legvonzóbb a kilátás dél felé a Sattnitznak csak egy órányi távolságra fekvő középhegységére és a Dráva folyón túl emelkedő Karavankák magas csúcsaira, minők a Stol, Nagy Gerloutz, Koschuta (Košuta) és Obir, míg éjszak felé a kissé távolabb fekvő szelíd alakú palahegységek, melyek közűl a templomromjával díszlő Ulrichsberg messze kimagaslik, igen kellemes tájképpé egyesűlnek. Valódi

gyöngy Klagenfurt környékén a *Wörthi tó*, melynek képekben gazdag partjával, szelíd éghajlatával és tiszta, májustól szeptemberig folyvást egyenlő (20—25° C.) hőmérsékletű s ezért csaknem öt hónapon át fürdésre alkalmas vizével a többi alpesi tó közűl egy sem versenyezhet, miért is környékét évről évre mind több idegen látogatja részint fürdőzés, részint nyaralás végett. Veldentől öt órányi hosszaságban s 1.600 méterig váltakozó szélességben terjed. Hoszszának csaknem közepe táján a déli partról egy kis félsziget nyomúl belé, melynek sziklás végpontján Mária-Wörth ősrégi székesegyházának gót épülete áll; ettől nyerte nevét a tó. Az éjszaki partnak

Viktring kastély Klagenfurt mellett.

minden részéről láthatók a Karavankák magas bérczei, melyeknek alakjai a tó környékének nagy tájképi szépséget adnak főleg tavaszszal, mikor a teljesen hóval borított Karavankák oly csodálatos ellentétet mutatnak az előttük fekvő friss zöld középhegységgel.

Fölfelé haladva a Glan folyása mellett, a tartomány fővárosától eljutunk a várakkal és kastélyokkal megrakott Glan-völgybe, melynek mellékvölgyei, minő például a Wölfnitzthal, a fővölgyhöz teljesen hasonlítanak. Fő jellemvonásaik a paláknál sajátságos szelíd hegyalkat, mely azonban soha sem válik egyhangúvá, mivel erdő és rét összhangzatosan váltakoznak és a számos község csínos templomaival festőileg helyezkedik el közöttük s itt-ott nagyszerű egyházi épületek, minő Mária-Saal két tornyú domja és egykor

pompás kastélyok, valamint sok, részben még jó állapotban levő vár büszke maradványai egészen csodálatos staffage-t alkotnak.

Ott, hol a Glan folyó eredeti keleti irányától eltér és a Maraun-hegy körűl délnyugatra fordúl, a regényes Mühlbach-árok végén kedves völgykatlanban fekszik az ősi herczegi, majd egykori tartományi főváros: St.-Veit. Fölfelé kiterjedt moh-réteken át messze hat tekintetünk a távoli Karni és Juli Alpesek felé, délkeletre az antik leletekről gyakran emlegetett Magdalenaberg

Mária-Wörth a hason nevű tó mellett, a Pörtschachi földnyelvről nézve.

és a 726 méter magas, magános mészkúpon ülő pompás, Hoch-Osterwitz nevű jól fenmaradt vár emelkedik, míg kelet felé a Sau-alpe legelőkben gazdag lejtői elszélesedve terűlnek el, lentebb azonban a Zollfelden Mária-Saalig és Karnburgig a kies mívelt vidék gúnyjára boszantó mocsár veszi körűl a Glan folyó medrét, melynek szabályozása és így a völgynek mocsártól megmentése munkálatban van.

A Glandorf vasúti állomástól St.-Veit mellett Felső-Stiriába vezető állami út Launsdorfon át ismét visszavisz bennünket a Gurk folyó partjára. Launsdorfban ágazik el a Görtschitz-völgyi vasút, mely előbb a Gurk

folyón át, azután pedig egy darabig ennek partján St.-Johann am Brückl községig megy, a hol a Görtschitz-patak baloldalt a Gurkba ömlik.

Ez a patak Felső-Stiriában ered Hörfeld medenczéjében, mint Hörfeld patak Karinthiába lép, ezután Steier-pataknak hívják, átmegy mint Görtschitz patak a Görtschitz-völgyön, melynek keleti oldalát a Sau-alpe erdő- és rétborította lejtői, a nyugatit pedig egy középhegy-csoport alkotja, melynek egyik kúpján Waitschach pompás gót temploma van 1.154 méter magas-

Eberstein a Görtschitz-völgyben.

ságban, az összes karinthiai középhegység egyik legnagyszerűbb és legpompásabb messzelátó pontján, melyhez könnyen el lehet jutni a Görtschitz-völgyi vasút végpontjáról, a Görtschitzgrabenben festőileg fekvő Hüttenberg mezővárosból, melynek a Sau-alpe környező lejtőinek vasbeli gazdagsága egykor jelentékeny jólétet szerzett. Ott van föntebb a bő vizű Mossinz-patak mellett a nagyszerű Bessemer-huta („Heft“) és dél felé, a Mösel vasúti állomásnál végződő Löllinger Grabenben, Lölling nagyszabású vaskohói. Heft, illetőleg Mossinz és Lölling között emelkedik az „Erzberg“, a karinthiai vas fő telepe, melynek alsó része, a Knappenberg, valamint az 1.280 méter magas

és emlékkővel díszített Rudolfshöhe pompás kilátást nyújtanak. Az Erzberg már teljesen alá van aknázva. A Görtschitz-völgy közepén festőileg fekszik az egykor jelentékeny *Eberstein* iparűző község magas mész-sziklán emelkedő s tetejéig vad szőlővel borított várával, míg délre, a Görtschitz bal partján, St.-Wallburgen magas csúcsos tornya valóban elragadóan int át. A vasút is Launsdorftól a Gurk partján halad, mely itt a keskeny pöllingi völgyszorosból az Osterwitzi kies széles völgybe lép. Az említett vasúttal a pöllingi szoroson át a folyó mellett fölfelé eljutunk a nagy kiterjedésű Krapffeldre, mely Karinthia legtermékenyebb szántó területe, s mely fölött keskeny lejtőgerinczen éjszakkelet felé az ősrégi Althofen mezőváros van, melynek csodálatos, az egész Karpffelden át a távoli Karavankákig és Juli Alpesekig nyíló kilátása eléggé híres.

Mária-Hilf kettős tornyú búcsújáró temploma mutatja, hol esik a krétaképződéshez tartozó Guttaringi üstvölgy; a magasan fekvő Waitschach búcsújáró hely fölött pedig a hatalmas Judenburgi Alpeshegyláncz emelkedik magaslataival, minők a Zirbitzkogel Stiriában, míg éjszaknyugat felé abban az irányban, a hol a Gurk folyó a szoros Gurk-völgyből Zwischenwässernnél kilép, a Muraui csoport Stangalpe magaslatai zárják be szelíden a látóhatárt. Számos szépen épült község, tágas tanyák s nagyszerű gazdasági épületek tesznek tanúságot ezen terjedelmes fensík földmívelő lakosságának jólétéről, és csakis az a körülmény, hogy a tartomány vastermelésének folytonos hanyatlása talán hosszú, nagyon hosszú időre kioltotta a tüzet Treibach és más hatalmas kohókban, homályosítja el az uralkodó jólétnek részben csak látszólag szép képét.

A Gurk-völgyet inkább ismerik régi községeiről, minők Strassburg, Lieding, Gurk s mások, mint természeti szépségéről, mert a szorosan egymáshoz nyomúló palahegyek nem engednek vonzó kilátásokat s maguk is kevésbbé festői alakzatúak, mint a többi karinthiai középhegység külön álló gerinczei. Zwischenwässern váránál, mely a romokkal díszített Böcksteinhegy alján fekszik, rohan ki egy kis völgyszorosból a Metnitz folyó, és itt Hirt mellett vízellenében a pompás zöld réttel és mezőkkel jól ellátott *Metnitz-völgybe* jutunk, melyet innen kezdve látszólag a stiriai Grebenzen festői magaslata zár be; míg ott, hol a jobboldali völgyoldalban az elragadóan szép fekvésű ősrégi Friesach város fölött a Friesachi hegyi várak (Petersberg, Geiersberg, stb.) romjai emelkednek, a völgy nyugat felé Gradesen és Metnitzen túl a Flattnitz szellős havasi csúcsáig húzódik föl.

Ott azonban, a hol Friesach kies városa környékén az Olsa mellett Dürnstein vár romja bezárja a stiriai Einöd-völgyet, van a vártól délre a határkő a szomszéd Stiria felé.

A Gurk torkolatától kezdve Grafensteinon alúl a Dráva folyó egy hol szélesebb, hol keskenyebb völgyben éjszakkelet felé fordúl Völkermarktnak, s onnan keskenyebb mederben számos nagy kanyarúlattal siet a tartománynak Unter-Drauburg melletti határához. A mély medrű folyó

Részlet Völkermarkt vidékéről.

Eis-on túlig azt a terjedelmes völgymedenczét szeli át, melyet csak apró, leginkább külön-külön álló festői hegyek szakítanak félbe és a mely délre a Karavankák éjszaki aljáig, éjszakra a Saualpe-csoport déli nyúlványaiig terjed s a jobb parton Jaun-völgy, a bal parton Völkermarkter Gegend nevet visel.

Ezen a Dráva folyó fölött váltakozó magasságban fekvő völgylapály éjszaknyugati részében van *Völkermarkt* régi város, a honnan a Jaun-völgyön át a keleti Karavankákig, valamint a Sann-völgyi (Steini) Alpesekig terjedő kilátás a legpompásabb hegyi képek egyikét tárja elénk.

Völkermarkt éjszaki környékén a Trixni várak és Waisenberg romjai, Thalenstein jó karban levő vára és Griffen vár óriási ős mésztömbön fekvő maradványai számos igen kellemes tájképet nyújtanak; a tágas Jaun-völgyet ellenben különösen felső részében több festői fekvésű kis tó és kellemes dombvidék tűnteti ki, mely utóbbiakat különösen Sittersdorf és Globasnitz környékén a déli lejtőkön a nemes venyige díszíti, melynek gyümölcséből az erős savtartalmáról ismert, de azért mégis kedvelt Sittersdorfi bort készítik. Különösen festői az Eberndorf mellett egy templom által díszített St.-Georgberg alján rét borította völgymedenczében fekvő Klopeini tó, melynek déli partját az idegenek is szívesen fölkeresik nyaralás végett.

A Jaun-völgy alsó felerésze fölött egyhangúan terűl el egy vasúttól átszelt nagy kiterjedésű ritkás fenyves (Dobrava erdő); Bleiburg város és vár környéke ellenben különösen a délre fekvő s előhegyek nélkűl emelkedő Petzen-hegység képe által tűnik föl.

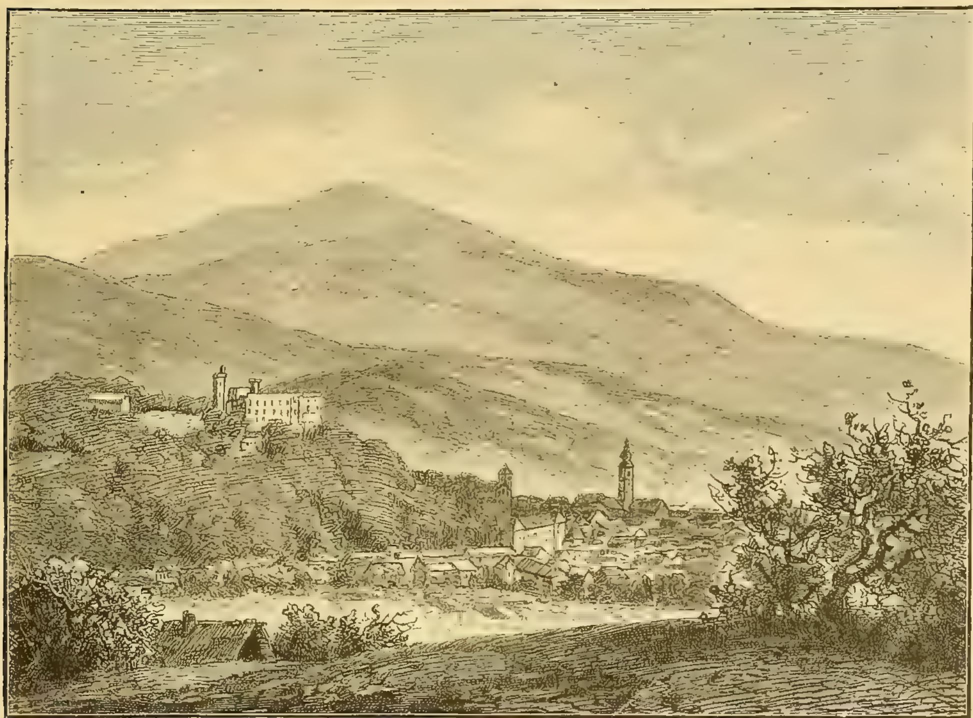
Karinthia keleti határához közel ömlik be a Lavant folyó Lavamünd közelében a Drávába. Az egész Alpesvidéken kevés ily megragadó szépségű, enyhe éghajlatú s nagy termékenységű völgy akad, minő a *Lavant-völgy*; nem csoda ennélfogva, hogy a zordon levegőhöz s kopár talajhoz szokott karinthiai azt hegyes hazája paradicsomának nevezi.

A Lavant-völgyet két hatalmas, éjszakról délre húzódó, a középponti gneiszhoz tartozó alpesi gerincz, a Sau- és Stainzer alpe, meg a Koralpe kerítik szelíd kanyarodású déli lejtőikkel. Ezek mívelt nyúlványai, mély erdős árkokat alkotva, lehúzódnak a Lavant-völgy mélyébe, alúl nagy medencze alakú szélesedést csinálva, mely Wolfsberg pompásan fekvő városkától kezdve a szőlővel kerített thürni várdombig és a St.-Paul ősi hírnevű apátságig csakis alacsony talajhullámzásoktól megszakítva 15 kilométer hosszaságban és 5 kilométer váltakozó szélességben terűl s csaknem mindenütt korlátlan kilátást nyújt az alpesi magaslatokra. E helyen abban a ritka látványban gyönyörködhetünk, hogy a magas hegygerincztől lefelé a legtermékenyebb vidék terűl el a völgylapály fölött rétekkel, kiterjedt gyümölcsösökkel és fenyvesekkel váltakozva, s lenn a völgyben mindenfelé, legyen az szántóföld, vagy rét, föltűnő gazdagság uralkodik.

De csak a Lavant-völgy alsó részében ily gazdag a természet. Már a kies fekvésű Wolfsberg városka fölött közelebb nyomúlnak egymáshoz az Alpesek előhegyei és a festői fekvésű St.-Gertraud falu fölött megkezdődik a 8 kilométer hosszú, szurdokszerű Twümbergi árok, mely az alsó völgy

áldott vidékét a zord felső völgytől elválasztja. A Lavant-völgy legpompásabb pontjai közé tartozik *St.-Paul* környéke a hegynyúlványon emelkedő ősrégi St.-Paul benczés apátsággal, délen a templommal díszített St.-Josefhegy és fölötte Rabenstein tekintélyes magasban fekvő várromja.

A Sau- és a Koralpe magaslatai valóban csodálatos körképet mutatnak, és az utóbbiról, melyen, csúcsához közel, jól berendezett menedékház van, látható egész Alsó-Karinthia, Stiria középrésze, valamint a két főváros,

Wolfsberg és a Koralpe, Thürn várából nézve.

Klagenfurt és Grácz; bizonynyal pompás végpontja Karinthia központi alpesi lánczolatának, mely a Koralpe folytatásaival Alsó-Stiria dombos vidékén, a Muraszigetben végződik. Ilyen Karinthia alsó vidéke.

A Kanal, Gail és Lessach völgyei.

Karinthia délnyugati részében, mely vízválasztó a Fekete- és az Adriai tenger vidéke között, találjuk a sok részletében rendkivűl festői *Kanalvölgyet*, melyet egy részt a hegyi patakként előre törő Fella öntöz, mely

Uggowitztól éjszakkeletre, az Uggowitzi Alpes és a Dürrer Wipfel nyergénél ered, Saifnitznál vízválasztót alkot és a Tagliamentóba siet, más részt a Gailitz, mely a kissé éjszakibb irányban folyó Gail felé fut.

Ha Pontebba olasz határállomásnál átmegyünk a Fella hídján, Pontafel osztrák határfaluba jutunk s azonnal megbámúlhatjuk az ellentétet, minőhöz hasonló csak a legritkább esetekben található; amott olasz, itt szlovén és német: az építkezés, az emberek, azok szokásai és erkölcsei. A kis falu, melyet hatalmas kőgát védelmez a Fella és a vele egyesűlő Pontebbana kiöntései ellen, keskeny völgymedenczében fekszik, melyet erdős hegyek koszorúja vesz körűl, a melyek meredeken emelkedve nyújtják föl festőileg alakúlt kúpjaikat a kék égboltozat felé.

Másként alakúl a vidék már feljebb a Fellánál fekvő Leopoldskirchennél. A lejtők kopárabbak; meredeken emelkedő sziklaóriások tekintenek komoran a völgybe; a féktelen hegyi patakok rettenetes munkáját nagy kövekkel és törmelékhalmazzal megrakott széles szürke vízmosások jelzik. A hegyi tájkép szeszélyes változatosságban kisér bennünket útunkban, míg a Talavai mellett levő régi zúzó-hámor közelében két, a sziklához fecskefészekszerűleg tapadt gerendaház vonja magára figyelmünket, melyeknél 1809-ben pünkösd hetében Hensel kapitány egy kis csapat hőssel mindaddig elzárta az útat a francziák előtt, míg ezek a derék katonák holttetemein át nem törtek ösvényt maguknak. Egy haldokló oroszlánt ábrázoló egyszerű emlékkő bizonyítja, hogy ezt a pontot a legutolsó vércseppig védelmezték.

Malborgethnél mindenha kész határőrként áll elébünk az újból épített, jól fölszerelt völgyzáró-erőd, mely a keskeny völgy fölött uralkodik, s melynek mindkét oldalán meredek hegyfalak emelkednek, a hol csak az ügyesen ugró zerge él, s a melynek vad csúcsait és fogait még a büszke sas kerűlgeti nagy körívekben. Uggowitznál hatalmas előhegyekkel az 1.369 méter magas Dürrer Wipfel nyomúl elő, mintha el akarná zárni a völgyet a vele szemben levő hegyóriásokkal, melyek odább azt a vadregényes szakadékot alkotják, melyen át a szabad hegyek vad gyermekeként a Seisera ömlik ki egy eget ostromló hegyekből s megközelíthetetlen sziklazugokból álló tömkelegből. A hatalmas Wischberg (2.669 méter) szintén egy nyúlványt bocsát itt a völgybe, melynek előfokáról kápolna tekint le. Ez a messze földön ismeretes Luschari búcsújáró hely, hol évenkint több ezer jámbor búcsús gyülekezik össze, hogy kegyes imáival a megragadó természeti szépség bámúlatát egyesítse.

Folytassuk útunkat tovább a Saifnitzi vízválasztón át *Tarvis* felé, mely a pompás alpvidék közepén fekvő mezőváros, a honnan kirándúlást tehetünk a Raibli völgybe. A Schlitza smaragd-zöld vize mentén kanyarog az út a völgytorkon át balról az 1.918 méter magas Königsberg alján, jobbról a csak kevéssel alacsonyabb Fünfspitze mellett Raibl bányáig és a környezete nagyszerűségéről méltán híres Raibl-tóig, mely mögött a Seekopf és Zottenkopf festőileg emelkednek. Ezen az úton tovább dél felé

A Seisera vidékéről.

haladva eljutunk a Predilre, hol a túlparti völgyzáró-erőd fölött a hatalmas Mangart (Manhart) a háttérben nagy hatású lépcsőzetet alkot. Itt, ez elragadóan szép hegyi vidéken küzdött Hermann kapitány csaknem ugyan akkor, a midőn Hensel Talavaiban, s vérzett el harczosaival a hazáért, miután kis csapatjával, habár tudták, hogy egészen magukra vannak hagyatva, csodaszerű vitézséget vitt véghez. Itt is, miként Talavaiban, haldokló oroszlánnal díszített emlékkő hirdeti a derék osztrák katonák hősi dicsőségét. Nem ok nélkül nevezték el ezt a franczia időkben oly sokszor megvívott helyet karinthiai Termopylaenek. Ha ezen történetileg és tájképileg egyiránt

igen érdekes pontról visszatérünk Tarvisba és onnan a mesterileg épített műúton tovább vándorlunk, eljutunk Thörlbe és Maglernbe, hol azután az eddig szűk völgy kiszélesűl s hol ismét friss üzleti élet lüktet. A Gailitz, mely mellett haladtunk Tarvistól, nyugodtan önti hullámait a Gailba s ezzel befejezi a Kanal-völgyet, Karinthiának e természeti szépségekben oly rendkivűl gazdag részét.

Délkeletre attól a helytől, a hol a Gailitz a Gailba ömlik, van az *alsó Gail-völgy* főhelye, Arnoldstein, e kies fekvésű és történeti emlékekben gazdag zárda, hol a még romjaiban is merészen letekintő vár ragadja meg figyelmünket. Éjszaknyugat felé látjuk a 2.167 méter magas pompás Dobratschot, melynek kúpjáról az elragadott szemlélő messze széttekinthet a szép Karinthiába. A kelet felé folyó Gail lapályos medrében lomhán hömpölygeti hullámait a meglehetősen széles völgyön végig Mária-Gailig, hol a Drávába ömlik.

A Gail tekervényes folyása mellett haladunk a Strassfriednél elágazó országúton *Feistritz*ba, melynek karcsú sisaktornya már a távolból csillámlik felénk. Az itt uralkodó egyhangúság mellett a vidéknek kevés vonzó részlete van. Az egyedűli érdekes a Windische Höhe fölött a Dráva-völgybe menő kocsi út, a melyen az egykor erre vezetett római út nyomait még föl lehet ismerni. Förolachtól délre mocsaras rétség van, közepén a rákokban gazdag Pressegi tóval, melynek hullámaiban a dél felé kissé magasabbra emelkedő tekintélyes Eggerforst tükröződik vissza. Kisebb községek, magános tanyák váltakoznak most mohos rétekkel s az erdős, vagy kopasz hegylejtőkkel St.-Hermagorig, mely a *közép Gail-völgy* főhelye. E mezőváros a Gössering-szoros végén annak a széles Gail-völgygyel egyesűlése előtt fekszik s fölötte büszkén emelkedik a Gail-völgyi Alpesekben a meredeken fölnyúló, 2.121 méter magas Spitzegel. A piacz közepén emelkedő dombon áll a templom; az egykor közelében állott várnak utolsó nyomai is eltűntek. St.-Hermagortól éjszaknyugatra az országút a Gössering idylli Gitsch-völgyébe megy át St.-Lorenzen és Weissbriach községeket érintve. A közeli Kreuzbergen a királyról nevezett Ferencz József magaslat szép kilátást nyújt a Weissenseere.

Ha a Gössering áttörési völgyén haladunk, midőn a jobboldali lejtőn Malendein várromjait látjuk meg, ismét a Gail vidékére jutunk, melyen fölfelé haladunk tovább. Éjszak felé a Gail-völgyi Alpesek egyik lejtő nyerge az 1.658 méter magas Hohenwarth-tal zárja el előttünk a Gitsch-völgyet Hermagorig, délen ellenben kilátásunk van a vad, szakgatott Trohkofelre,

melyet Troger-Höhének is neveznek (1.856 méter) és a 2.198 méter magas Gartnerkofelre, a hol a nagyon keresett Wulfenia carinthiaca nevű növény nagy mennyiségben található. A fő úttól oldalt fekvő Tröppelach és Watschig községek szomorúan s homályosan tekintenek le, mialatt az utóbb említett község mellett a fékezetlenűl vad Oselizen-patak törmeléktömegét a völgyfenékben szétteríti. Watschig felett a Trögel-Oselizen-patak völgyében ősrégi

Kötschach és a Polinigg.

út vezet föl a hegyen elhagyatott bányák és palakőtörések mellett a zord Reppwand alatt 1.657 méter magasságban fekvő rendkivűl festői, Bodensee nevű, három kis hegyi tóhoz, melynek kristálytiszta vizében a pisztráng vidáman szökdécsel. Szálastörzsű bükkfaerdőn át vezet az út előre, lassankint elveszve az utána következő havasi legelőkben, Nassfeld turista-menedékig, hol igen szép tájkép tárúl elénk s egyúttal régi átjáró vezet Pontafel felé.

Valamivel kiesebbnek látszik, mint az előbb említett helyek, Rattendorf. Waideggtől kezdve a völgy némileg kiszélesűl, barátságossá és kellemessé válik. Buja zöld rétek és hullámzó vetések közé pompásan beágyazva

feküsznek közel egymás mellett Tresdorf és Kirchbach községek. Az egészen közel meredeken emelkedő sziklafal sajátságos ellentétet alkot. Szép képet nyújtanak a Karni Alpesekben 1.881 méter magasságra emelkedő Kirchbacher Wipfel és a büszkén letekintő 2.189 méter magas Hochwipfel. Reissachon túl, melynek kápolnája magasan áll a házak fölött, attól éjszakra meglátjuk a 2.369 méter magas Reisskofel hatalmas tömegét, mely a meglehetős nehéz megmászást hasonlíthatatlanúl változatos kilátással jutalmazza, különösen valóban meglepő pillantást enged a Karni Alpesek lánczára. A Reisskofelből eredő Zizaurinse által létében fenyegetett Gundersheim faluból Grafendorfba jutunk, mely két törmelékdomb közé helyezve fekszik. A közeli magaslatról az erdőben félig elrejtve tekint le St.-Helena am Wieserberg tornya, a hol még ismernek egy kis kunyhót, a hol állítólag törpék laktak, kik a régi korban Reisskofelnél még aranyat ástak.

Fél óra alatt elérjük Dellachot, melynek közelében egy előrenyomúló dombon van Gurina, melyet újabban az ott talált etruszk és római leletekről széles körökben emlegettek. Éjszak felé emelkednek a 2.252 méter magas Jauken erdőtlen lejtői, századokon át meglehetős gazdag ólom- és horganyércz-telep, ma azonban puszta, teljesen víz nélkűli hegyi talaj. A déli völgyoldalon a tömött 1.936 méter magasra nyúló Zollnerhöhe emelkedik, kiterjedt posványos fensíkján egy szép havasi tónak is tért engedve. A háttérben a festői Magas Trieb emelkedik, 2.200 méter magas sziklahomlokával.

Ha a völgyben St.-Daniel jelentéktelen falut Goldenstein vár romjaival elhagytuk, a Gail-völgy egyik legszebb vidéke tárúl elénk. Súlyos kalászú szántóföldek, buja rétek, zúgó erdők és sötétzöld ligetek gyönyörködtetik szemünket. A Gail jobb partjáról Waidenburg tornya és várromjai intenek át. Éjszak, nyugat és dél felé pompás hegyek koszorúja emelkedik; a völgyfenéken közel egymás mellett feküsznek *Kötschach*, Mauthen és Würmlach községek, valódi idyll, melyet a hegyek hatalmas óriásai látszanak őrizni. Itt látható a boglyas tekintetű Juckbühel (1.891 méter), a világoszöld havasi legelőkkel borított Auf der Mussen (1.945 méter), a Mauthner Alpe (1.785 méter), a Mooskofel szürke sziklaorma (2.254 méter), a repedezettnek látszó Cellonkofel (2.238 méter), a szarv alakúlag hegyesedő Kollinkofel (2.810 méter), a festőileg előrenyomúló Kellerspitz (2.799 méter) és a pompás alakú *Polinigg* (2.333 méter). Mélyen e hegyóriások alatt ásta meg sziklamedrét a Valentin-patak, több mint két óra hosszat tartó sziklaszorost

alkotva s oly megragadó nagyszerű képekkel telve, minőkhöz hasonlókat, ily kis helyen összeszorítva, alig lehetséges másutt találni.

Az éjszak felé Gailberg nyergen át a Dráva völgyébe vezető országút mellett fekszik még a csínos Laas falu. Más út vezet Mauthenen át a Valentin-völgyben a Kreuzberg lejtői mellett a Plöken-szoroshoz. Hatalmas lomb-koronájú bükkfák sűrű lombsátorral borítják az útat, kellemes félhomálylyá változtatva a nappali fényt, csevegő erek futkosnak előttünk s rövid folyás után miriád cseppé porlódva szét, a Valentin-szorosba omlanak. Mintegy három óra múlva érjük el a Plöken-szorost, mely nagy bemélyedés a Cellon-kofel és a Kis Pal között; itt van az egyedűl járható átjáró Olaszországba. Szorosan és keskenyen kanyarog az út a szürke, sokszoros jégárnyomoktól barázdált sziklafalak között, melyek a tartomány határán természetes erődöt képeznek. Már a régi etruszkok itt vonúltak el keskeny ösvényeken dél felé s a rómaiak itt küldték cohorsaikat az éjszaki tartományokba. Már Julius Caesar átalakíttatta a keskeny hegyi útat kocsiúttá. 1809-ben a délről Felső-Karinthiába nyomúló francziák is használták ezt az útat, miután a kis osztrák védőcsapatot megverték. Ma a nagyszerű sziklaszorosnak majdnem közepén, befalazott csigához hasonlóan, áll az olasz pénzügyőr kunyhója, emlékeztetve az útast a vámtörvényekre.

Mauthen fölött a Gail-völgyben fekszik Wezmann régi ipartelep. Ma már csak egy pár füstölgő szénkemencze emlékeztet az egykor élénk iparra. Wezmann a Gail-völgy záró-pontja. Szoros, sziklás zugból tör itt elő tombolva a Gail folyó vize, mely azután vad hegyipatak gyanánt még a következő Lessach-völgyet is egész hoszszában végig futja. Csak a legújabb időktől fogva vezet egy „fenn nem tartott“ szekérút ezen példabeszédszerűvé lett „72 árkos“, azaz mély vízmedres félre eső felső völgybe, hol mély hegyvágásokon kell az útnak egymásután be- és onnan kihatolnia.

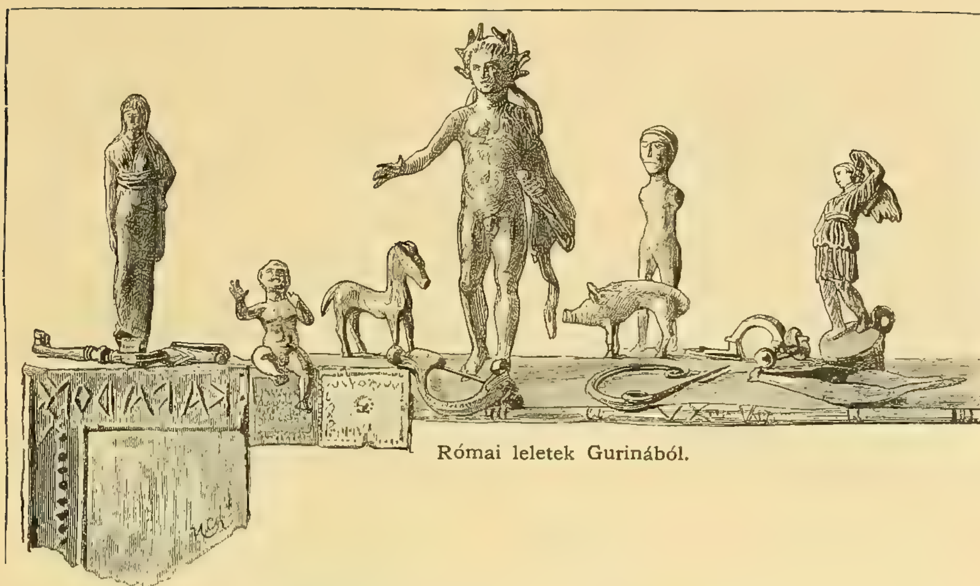
A *Lessach-völgy* első községe, St.-Jakob, már jelentékenyen magasabban fekszik, mint a Lessach-völgy feneke s virágokkal gazdagon borított házaival valóban kellemes kép. A szemközti 2.378 méter magas Plenge fölmászásra csalogat, mivel magános fekvése bűbájos kilátást nyújt. Egy mély „árkon“ át Kornatba jutunk; magasról int felénk a kápolna, míg a kocsiút mellett gyanta illatú fenyőerdő tövében a „Bierbaum“ korcsma hivogat rövid pihenésre. Egy tekintet délre a vadregényes Wolayi völgyet mutatja, melynek kezdetén leirhatatlanúl nagyszerű hegyi képben rejtőzik a sötét *Wolayi tó*, mely rendesen csak július közepén szakgatja szét téli jégborítékát.

A most következő Liesing falunak alig van nevezetessége; de a tájkép, egy felől a Lumkofel, más felől a Frauenspitzen, nagyon megtekinteni való. St.-Lorenzennél, mely a szűk völgy gyöngye, örömest állapodunk meg, hogy a smaragdzöld rétek és magános szántóföldek között fekvő falut, a magasra fölnyúló Alpeseket és a pompás 2.114 méter magas Genskofelt megnézzük. Bájos kilátás nyílik a Hochweiszsteinról is (Monte par alba), mely, mint a Karni Alpesek legmagasabb csúcsa (2.690 méter), már Olaszországban van és a melynek hatalmas jégár-homloka valóban pompásan tükröződik az aranyos napfényen. Oldalról egy elkülönűlve álló hegyről Frohn kápolnája köszönt bennünket, a honnan az egész Lessach-völgyet s még mélyen lenn a Gail-völgy egy részét is megláthatjuk.

St.-Lorenzentől egy fél óra alatt érünk Mária-Luggauba. A csínos kis házak fölött, mint született úr, trónol a szerviták tágas kolostora. A templomban csodatevő Mária-kép van, a „Luggaui Boldogasszony", mely évenként nagy számú bú-bajos embert gyűjt maga köré, hogy ott német, szlovén és olasz nyelven mondják el a földi lét panaszait. Nem messze a falutól a „Zur Wacht" czímű korcsma mellett van Tirol felé Karinthia tartomány határa, s jelen vándorlásunk czélpontja.

A Wolayi tó.

Római leletek Gurinából.

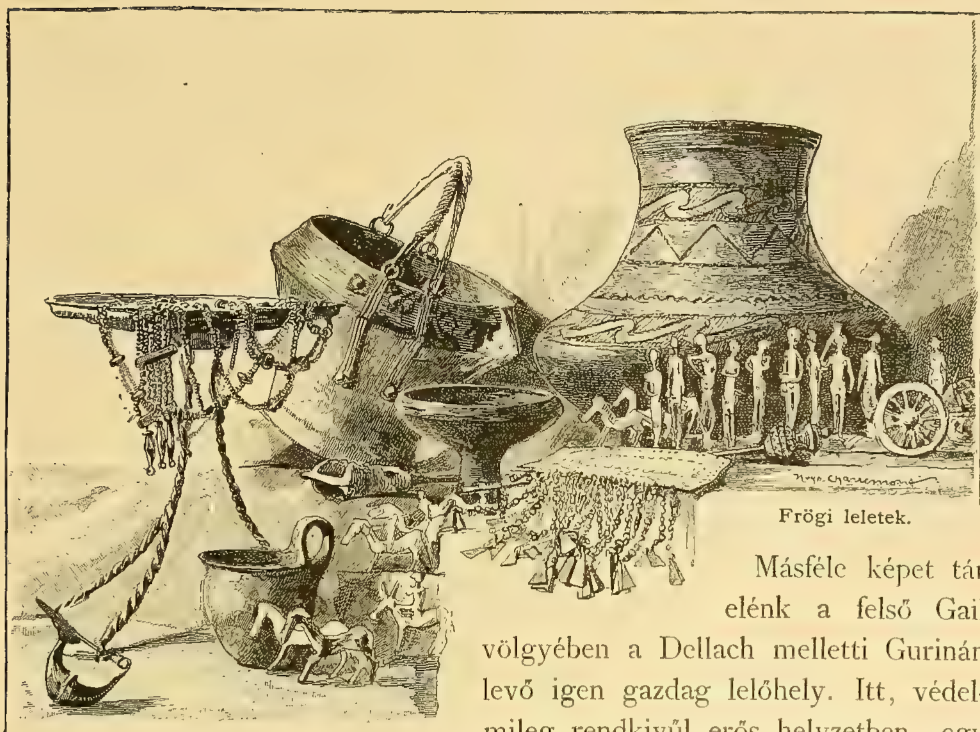
Karinthia őstörténete.

arinthiának ókori történetét voltaképen meg sem lehet írni. Azon vidék, melyet ma ezen névvel jelölünk, ekkor még földrajzi és történelmi egyediséggel nem bírt, és mint Noricumnak része, ennek sorsában osztozkodott. Miként Róma jóformán harcz és vérontás nélkűl jutott Noricum birtokába, melynek lakosaival előbb évtizedeken át szövetkezett és velök árúczikkeit békésen cserélte ki: azonkép élvezhette a hosszú béke áldásait ez a tartomány a császárok alatt is, még jobban, mint a birodalom többi tartományai. Karinthia az ó-korban nem volt nagy események színhelye. A mai Karinthiában Noreiánál (ma Neumarkt, Stiria felső részén) a cimberekkel vívott csata, melyben a római hadsereg Gnaeus Papirius Carbo consul alatt Kr. e. 113-ban leveretett, évszázakra az utolsó fegyverzörej volt, mely nyugtalaníthatta. Ekként zavartalanúl űzhette bányászatát, mezei gazdálkodását és termékei értékesítését, s a római uralom alatt kétségtelenűl anyagi jólétben is élt, a magasabb szellemi fejlődés terén azonban olyan tevékenységet, minőt a római világ más vidékei, például Spanyolország, Aquitania, sőt még a narbonensi Gallia vagy Afrika is, épen nem mutat. Ez az oka, miért emlékeznek az ó-kori írók oly gyéren e csöndesen éldegélő tartományról. Ha a történetírás csakis írott hagyományokon alapúlhatna: akkor

Karinthia ó-kori történetét kevés szóval elmondhatnók. Fémbeli gazdagságának és azon kereskedelmi forgalomnak említése, melyet kelta népei Aquilejával űztek, a római korban virágzott nagyobb helységeinek, Strabo, Plinius és Ptolemaeus műveiben előfordúló nevei, útvonalának jegyzéke, az állomásokkal s azok egymástól való távolságával, melyek a IV. század elejéről származó ú. n. Itinerarium Antonini-ben és a bécsi udv. könyvtár Peutinger-féle táblázatán találhatók, volnának jóformán mind az, mit e területről a klasszikus irodalom fentartott. Magukban véve száraz jegyzetek, melyek teljesen csak a tartomány gazdag leletei és földjének élénk megfigyelése mellett értékesíthetők. És mégis, hol e jegyzetek teljesen hallgatnak, ott hiányukat, bármily szűkösek is egyébként, nagyon megérezni és azért elég gyakran tanácstalanúl áll meg az ember az ásatások által napfényre hozott anyag előtt.

Még csak nevét sem ismerjük annak a népnek, mely e földön a kelták előtt lakott, bár egykori ittlétét a lelt tárgyak igazolják. A Jaun völgyén Tscherbergbén, a Weissenbach melletti Stockenboiban és másutt előkerült tárgyak azon, a keltákat megelőző időből valók, melyet hallstatti korszak névvel szoktunk jelölni. Ehhez tartozik a drávaparti Rosegg melletti Frögben levő nagy sírmező is. Ezen kiterjedt, s még koránt sem kellőképen kiaknázott temetőnek sajátságos helyi jelleget ád az ott talált számos ólom díszítmény és alakocska — esetlen formájú lovak, öszvérek, madarak, emberek, — melyek nagyobb részt arra szolgáltak, hogy bizonyos gyantaoldattal az agyag hamvvedreknek oldalára, vagy peremére illesztessenek. Találtak továbbá egy kis ólomkocsit is, melybe négy pár ló van fogva, s meglehetős bőven alakocskákat, melyeket, úgy látszik, hasonlóan a görög sírokban található terracotta-szobrocskákhoz, összetörve a sírgödörbe szoktak volt hányni. Minthogy az ólom, melyből ezen kis alakokat öntötték, kimutathatólag karinthiai eredetű, kétségtelenűl belföldi készítményeket kell bennök fölismernünk. Az ásatásokat vezető br. Hauser Károly folytonos éber megfigyelésének bizonynyal sikerűlni fog, hogy ezen sírok korbeli egymásutánját, ezen sírmező fokozatos nagyobbodását megállapítsa, mindamellett úgy a tárgyaknak, mint a temetkezési módnak a lényegre nézve azonos volta — rendszerint közös halom alatt 12, sőt több sír is van, melybe az elégetett tetemek maradványával telt vedreket helyezték — már most is meggyőz bennünket arról, hogy ezen sírmező egyetlen népnek a temetkező helye volt.

Frögi leletek.

Másféle képet tár elénk a felső Gail völgyében a Dellach melletti Gurinán levő igen gazdag lelőhely. Itt, védelmileg rendkivűl erős helyzetben, egy kúpalakú hegyen, melynek lejtőin a víz a 2.252 méter magas Jaukenről zuhog alá, sok századon át telepítvény volt, melynek a hallstatti korszaktól egészen a népvándorlás koráig terjedő időből való maradványai kuszált összevisszaságban lepik el ezt a hegyet. Itt is legfontosabbak a fémtárgyak, s míg Frögben az ólom alakocskák, Gurinában a vékony bronzlemezből készűlt és balfelökről kivert fölirásokkal bíró lapocskák különösen jellemzők. E fölirások az esztei-hez közel rokonságban levő ABC szerintiek, és közűlök a legrégibbek, úgy látszik, azokkal egykorúak, melyek Würmlach mellett, a Plöken-szoroson átvezető ősrégi út mentén, a sziklafalba voltak róva, s jelenleg a szikláról leválasztva a klagenfurti múzeumban őriztetnek.

Különös, hogy Karinthiában a sajátos kelta leletek nem igen gyakoriak, holott a kelták nemcsak hogy ezen ország lakosai maradtak az ó-kor végéig, de sok tekintetben még a római uralom alatt is megőrizték nemzeti sajátosságukat. Bizonysága ennek azon számos kelta személynév, melyet a sírkövek latin nyelvű fölirásain találnak. Több, mint kétszáz van ilyen. Az elhúnytaknak a sírkövek fölirásai fölé domborműben rendszerint kifaragott képei arról is meggyőznek bennünket, hogy, habár a férfiak már római módon szoktak volt öltözködni, az asszonyok még nem igen hódoltak az idegen

divatnak, hanem nemzeti viseletöket híven megőrizték. Így a klagenfurti Rudolfinum egyik sírkövén rövid hajú leányka egész alakja látható hosszú, bokáig érő alsó és ránczos felső ruhában, melyet a csípője fölött szíj övez körűl, a vállain pedig roppant nagy tűk tartanak össze. Karjait széles abroncsok díszítik. Kezeiben ékszeres szekrénykéjét, a nori síremlékek asszonyainak e szokott jellemző tárgyát, tartja, továbbá nagy kerek fémtükröt, melybe, hogy a gonosz igézetet távol tartsa, Medusa-fej van vésve. A matronát olykor még gazdagabb viseletben mutatják a sírkövek, így kivált egy nevezetes sírkő a lendorfi templom oldalán. Ezen, művészi tekintetben olykor nagyon is silány arczképeken magas, kúpalakú kalapot, melyről hosszú, derékig érő fátyol függ le, a nyakon csavart fémabroncsokat, a mellen hosszú lánczokat és nagy korongokat, a vállakon aránytalanúl nagy fibulákat, minőket a Zollfelden és Magdalenabergen tömegesen találtak, láthatunk, s mindezt aggodalmas részletezéssel, bizonyságáúl annak, mily nagy gondot fordítottak arra, hogy ezen, gazdagságukban csaknem telhetetlen ékességeket híven állítsák elő. Csak épen színök hiányzik ahhoz, hogy a lakosság egykori viseletét teljes pontossággal megismertessék. És a helyett, hogy ez a viselet lassan-lassan a római szokásoknak engedett volna, ellenkezőleg úgy látszik, hogy később, midőn a formák iránti klasszikus érzék az elhatalmasodó barbár ízléstelenség ellen már meg nem védhette magát, még kifelé is elterjedt. Legalább azon 301-iki császári rendeletben, melyben Diocletianus császár a birodalmában adás-vevés tárgyát képező czikkek árát megszabta, egy „noricumi“ köpeny is említtetik.

A nemzeti erkölcsök és szokások megőrzése mellett bizonyít a lakók nevein és ruházatán kivűl a honos istenségek tiszteletének fönmaradása is. Ámbár egyes istenségeknek, minők Belenus és Epona, gallus eredete be nem bizonyítható, a Lavant-völgyben és Seckauban (Solva) talált sírköveken említett Latobiusban a kelta harczi istent kell fölismernünk. Számosabbak Noreia istennő tiszteletének bizonyságai; Hohenstein vára mellett szentélyére is akadtak. Noricum fővárosában, Cilliben, legalább a későbbi korban, Jupiterrel és a város istennőjével, Celeiával együtt tiszteltetett, s a haza térő katonák honi földre léptükkor imáikat először is ezekhez intézik, miként a pannon határon, a Windisch-Feistritz melletti Kerschbachban és a raeti határon, Weihmörtingben talált fogadalmi kövek is igazolják. Mint az ország úrnőjének, mindenekelőtt a vashámorokat és aranybányákat ajánlották oltalmába, és így nem ritkán kapcsolatban látszik lenni magával a fémkereske-

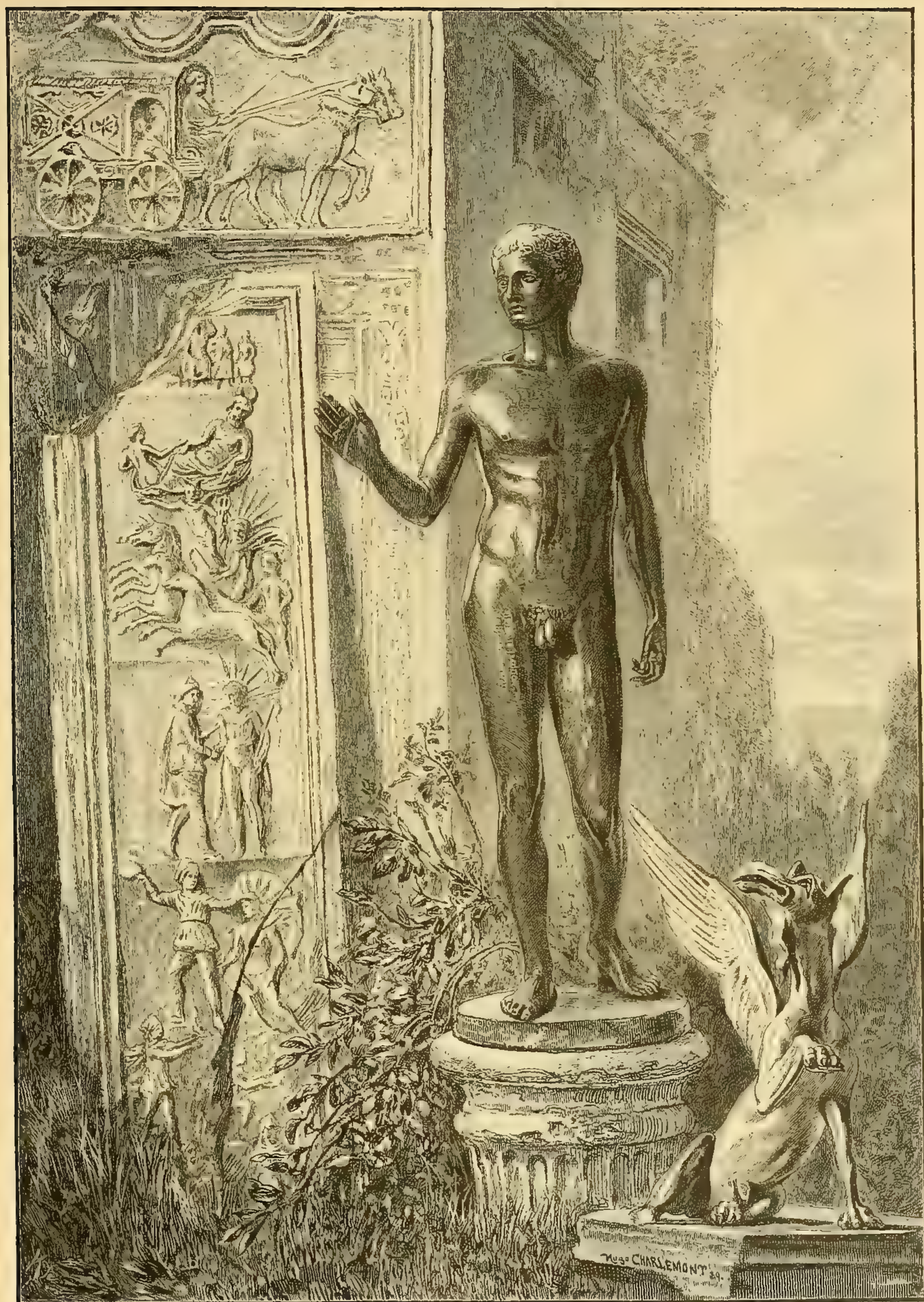
déssel is, melyet a lakosok Aquilejával űztek. Itt a nori vashámorok bérlői (conductores) emlékkövet állítottak neki, és e hámorok egyik üzletvezetőjétől (procurator) származik a Hohenstein mellett talált s neki szentelt két oltár egyike is. Istentiszteleti szertartásuk hasonlóságánál fogva a rómaiak ezen istennőt Isis-szel hasonlították össze, és Tacitus ugyanezen istennőről tesz a sueveknél is említést. Minthogy különben is a kelták, mint műveltebb nép, a germánokra hatással voltak, föltehető, hogy hasonló isteni tisztelet volt ezeknél is és így nem kell szóelemző játéknak tekintenünk azt, midőn Aventinus bajor történetíró (1521) ezen Tacitus-féle Isist vasasszony — „Frau Eisen“ — gyanánt tünteti föl, a ki Schwab királyt a vas kovácsolására megtanítja.

A gazdasági s olykor történelmi életnek is alapja Noricum belsejében régi időktől fogva a bányászat volt. Fémei tették e tartományt értékessé, és midőn Augustus alatt a római birodalomhoz kapcsoltatott, bányái azonnal ennek tulajdonába vétettek át. Ezeknek kizsákmányolása nyitott a művelődésnek még a hegységek legfélreesőbb és zordonabb részeibe is útat, sokkal előbb, mintsem ott különben elterjedt volna, és bányászat nélkűl a római úthálózat sem ágazott volna szét oly mértékben az egész országra, mint az itt-ott fönmaradt nyomokból látható. Az Itáliát Noricummal összekötő két főút: a régi, a Plöken-szoroson (Monte Croce) át vezetett főút, melyet Octavianus Augustus újra építtetett, Valentinianus és Valens császárok pedig (373) helyreállíttattak, s melynek nyomai a sziklákban maig is láthatók; és a másik, mely a természettől erre legalkalmasabb s az összes alpesi szorosok közt a legmélyebb volt, a pontafellai, már sokkal előbb megnyíltak a forgalomnak, hogysem a nori királyság római tartománynyá vált volna; s mivel a római nyelv és szokás nem ellenséges megszállás kiséretében, hanem a kereskedelem útján jelent meg köztük és sehol a hazaival rideg ellentétbe nem lépett: mindenütt meg is honosúlt. Mindamellett a közigazgatás Augustus óta a barbár tartományokban szokásos módon volt szervezve. Praefectus, utóbb procurator czímmel bíró és római lovagi állásból származó helytartója, ki később Celeiában (Cilli), kezdetben pedig valószínűleg karinthiai földön, Virunumban székelt, vezette a császár nevében a kormányzást. Ennek parancsa alatt állottak a tartomány segédcsapatai és hadügye. Őt illette a törvényhozás és pénzügyi közigazgatás is. Claudius császár óta erkölcsileg a római elem kerekedik fölűl. Ő alatta nyernek Virunum és Teurnia községek városi jogokat. A kelta szokások szívós

fönmaradását tanúsító, föntebb említett bizonyítékok mellett más jelek ismét már a tartomány nagy ellatinosodásáról tanúskodnak. A mi általában Noricumról, az kiváltképen áll az olasz határon fekvő Karinthiáról. A sírkövek alakja s a fölirások stílusa teljesen itáliai modorú. Miként Itáliában, itt is praetorianus testőrséget toborzották, mely a barbár legiókkal szemben római nemzeti hadseregűl kivánt szerepelni.

A városi községek nagy önkormányzati jogokat élvezvén, gyorsan fejlődtek. Egyik sem volt akkora, mint Virunum, mely Karinthiának legtágasabb völgymedenczéjében, a Zollfelden állott, nem messze az ország újabb fővárosaitól, St.-Veittől és Klagenfurttól. Helyét egy, régi faragott kövekből épített és Szt.-Antalnak emelt kápolna, a „Prunnerkreuz“ (1693) jelöli, melyet Prunner Domokos gazdasági tisztviselőről neveztek el, ki először lett ismét figyelmessé e római város romjaira, melyeket Eneas Silvius Piccolomininek, a későbbi II. Pius pápának, akkor még csak III. Frigyes császár titkos irnokának éles szemei ő előtte már két századdal fölismertek. E katonai jelentőség nélkűli, talán még falakkal sem kerített város, mely egyetlen, de megbízható tanú szerint gyarmati ranggal bírt, közel azon helyhez feküdt, a hol az országút két felé ágazott, hogy egy részt Juvavum (Salzburg), más részt Ovilava (Wels) felé tartson. A kereskedelemnek és forgalomnak köszönhette fölvirágozását. Ennek mintegy emlékeztetésére maradt fönn egy római kocsi képe a mária-saali búcsújáró templom oldalába falazott kövön, mely azon idők közlekedési és fuvarozási eszközeivel ismertet meg bennünket: két lótól vont négykerekű kocsi, a bakon kocsis; a kocsi belsejében az ablakon át az útas látható, ki kezében legyezőt tart.

Számos maradványa van a föld alatt e helységnek, mely a hegyoldalon lépcsőzetesen terjedt lefelé a síkságot átszelő kis Glan folyócskáig. Mindenfelé találni itt szentélyeket, fürdőket, mozaikkal és festményekkel díszített lakóházakat. Arndorf felé egy templom alapfalait, Töltschach mellett fürdők romjait fedezték föl. Nem messze ettől egy köralakú épület állott szobrokkal. Éjszakra az út mellett a sírok voltak. Valamint a Duna melletti tartományokban sok helyütt, úgy itt is találkozunk a hanyatló pogány világ idején az egész római birodalomban elterjedt titkos Mithras-tisztelettel. Sőt Virunumban két szentély is volt volna, az egyik még az ó-városon belűl Töltschachnál, hol egy fölirást találtak, mely egy, az idő által elpusztúlt pogány templomnak 239 Kr. u. történt újjá építtetését jelenti, és egy másik Tanzenberg kastély közelében, hol egy másik kő egy pogány templomnak 311-ben történt

Római szobrok Virunumból.

újjá alakításáról tanúskodik. Egyik közűlök, úgy látszik, különösen pompás kiállítású lehetett. Mert, ámbár a barlangban bikát ledöfő napistennek a képe minden jelképes mellékábrázolataival együtt kisebb alakban és közönségesebb kőből szokott készíttetni, a Zollfelden talált hatalmas márványtöredékek életnagyságot haladó csoportozatra engednek következtetnünk, melynek domborműves ábrázolatokkal díszített keretét több nagy darab kőből kellett összeállítani.

A város környékén is sűrű telepítvények voltak. Így a közeli Magdalenabergen, mely a völgyből csaknem 600 méternyire emelkedik ki, a kovácsmesterség számos szerszámán kivűl dél felé épületek maradványaira is akadtak, kelet felé pedig sírkamrák voltak. Itt ásták ki Karinthiának művészi érték tekintetében két legeslegkiválóbb bronz tárgyát, melyek jelenleg a bécsi császári múzeumban vannak. Az egyik egy griff, hatalmasan kiterjesztett szárnyakkal. Egykor valamely Apollo-szoborhoz tartozott, s ebből magyarázhatjuk meg ezen mesebeli állat testtartását és mozdúlatát is: jobb első lábát fölemeli, hatalmas, csipkés tarajjal ellátott keselyűfejét fölfelé fordítja s hegyezett fülekkel hallgatja az istennek dalát és cziterajátékának zengését. Míg ez a műdarab a római bronzmívesség szép példájának tartható, addig a másikban igazi görög műre kell ismernünk. Egy mezítelen ifjú életnagyságú alakja az, ki hagyományos mozdúlattal emeli jobbját imára, hogy az istenektől bajvívásában győzedelmet esdekeljen. Jobb lábára két szabados vésette föl a nevét, a kik ezen szép szobrot nyilván valamely templomnak szentelték. E nevek Aulus Poblicius Antiochus és Tiberius Barbius Tiberianus. A Barbiak nevét nori, névszerint karinthiai fölirásokon gyakran föltaláljuk. Úgy látszik, ez egy Itáliából, talán Aquilejából, hol velük szintén találkozunk, igen korán beköltözött nemzetség volt, s a bronz szobor fölirása is minden paleographiai ismertető jel szerint Augustus korszakánál semmi esetre nem régibb. Ezen, úgy látszik, csalhatatlan bizonyság, továbbá az a körűlmény, hogy ez alak 1502-ben történt föltalálásakor zöld patinájától megtisztítva, mázzal vonatott be, s ez által eredeti mintázása nagy kárt szenvedett, azon hitet keltette, hogy a kereszténység előtti első század műve, a mi műbecsét tetemesen csökkentette. Elfogúlatlan vizsgáló azonban kénytelen fölismerni, hogy e szobor ép úgy, mint a herculanumi bronzok, az úgy nevezett Idolino Florenczben és a tüskét kihúzó alak Rómában a Capitoliumban, görög eredetű, egyike azon számos szobroknak, melyeket az ünnepi játékokon a győzteseknek állítottak, s aligha tévedünk,

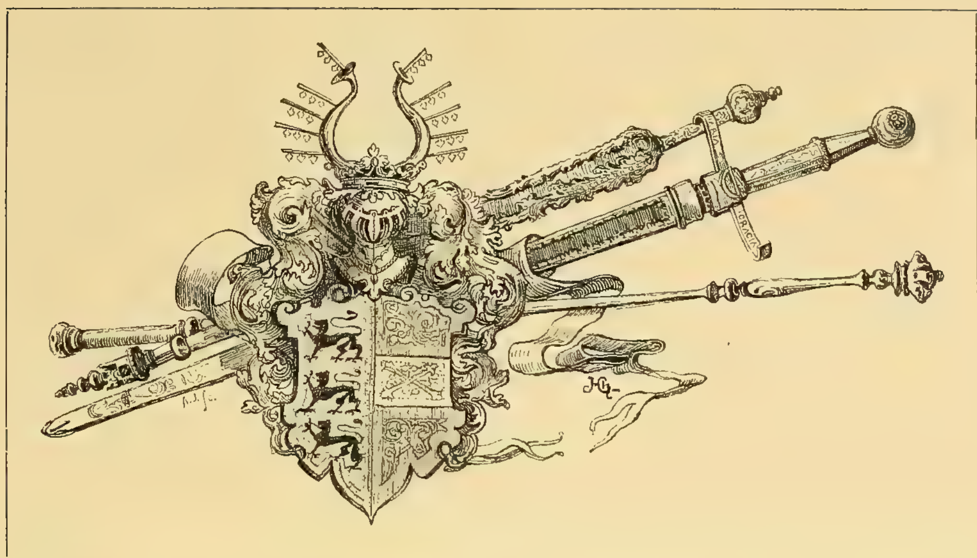
ha a híres peloponnesusi mesternek Polykleitosnak, Kr. e. V. századból való iskoláját véljük benne fölismerhetni. Mint a régi irókból és műveinek régi utánzataiból tudjuk, ő volt az, ki először merte alakjainak teljes sulyát az egyik lábra áttenni s a másik, teher nélküli lábat olykép fölemelni a földről, hogy azt jóformán csak a lábújjaival érintse. Ismerjük továbbá az emberi testnek általa megállapított arányait is, melyek után ő és tanítványai alakjaikat alkották. Úgy az egyik, mint a másik tekintetben megtaláljuk ezen a szobron az említett jellemző vonásokat. Kétségtelen, hogy a két áldozó, a kit a fölirás megnevez, e szobrot a külföldről szerezte meg akkoriban, midőn nem egy elszegényedett és tönkre jutott görög város kényszerűlt megmozdítható műkincseit eladni, és ekként hozatott az a művészet nagy középpontjaitól oly távol eső magdalenabergi szentélybe, a hol mindamellett — ha a jelek nem csalnak — nem épen érzéketlen szemlélőkre talált. Legalább a mária-saali templomba falazott sok római dombormű között van egy Mars-alak, mely úgy a fej tartását, mint a karok és lábak állását, de még az arányokat tekintve is, a mennyire ez egy vidéki kőfaragó nyers kezének sikerűlhetett, ezen bronz másolatának látszik. Csakis a jobb kéz mozdúlatát, mely itt az isten sisakját tartja, változtatták meg. A bal kéz dárdát tart. Lábainál pajzs és kard hever. És miként ezen szobor már akkor is mintáúl szolgált, úgy másfélezer év múlva is hasonló szolgálatot tett a legnagyobb német művésznek, Dürer Albertnek, ki mint ama peloponnesusi érczöntő, az emberi test arányainak tanával egész életén át foglalkozott, és a ki ezen, hozzá bizonyos tekintetben rokon genialitású műtől nyert eszmét Ádám-alakjainak megteremtéséhez.

Virunumon kivűl karinthiai földön önálló községet még csak egyet ismerünk, ez Teurnia vagy Tiburnia, mely a téres Lurnfelden nem messze Spitaltól egy magános halmon feküdt, melynek fenyvesében most St.-Peter im Holz falu rejtőzik. Innen vezettek a Lieser, Möll és Mallnitz völgyein az útak a Tauern-hegység túlsó oldalán levő aranybányákhoz. Másféle helységek voltak Santicum (a Villach melletti St.-Martin) a Gail vizének a Drávába ömlésénél, az illyr vámterület két határállomása Larix (Saifnitz, Tarvis mellett) és Loncium (Mauthen mellett a felső Gail mentén); Matucaium (Treibach mellett) az Ovilava (Wels), továbbá Juenna (Jauenstein, Globasnitz mellett) a Celeia (Cilli) felé vezető út mentén. Még oly vidékeken is, a melyekről római helységneveket nem ismerünk, például a Lavant-völgyben, az ott lelt tárgyak az ó-korban fennállott telepítvényekről tanúskodnak.

Mióta a dunai határvonal fenyegettetett, egyre szaporodtak a csapat-átvonúlások, a nehéz hadi viharoknak, melyek Karinthia völgyeibe is berontani készűltek, első hírmondói. Virunum valószínűleg már 408-ban a visigótok kezébe esett. Teurnia tovább tartotta magát. Ezt Eugippius, Szent Severinus tanítványa és életírója, az V. század második felében az időközben kereszténynyé lett Noricum egyházi székvárosának nevezi. Még 473-ban is vitézűl védi magát az ostrogótok ellen, s csak 591-ben éri utól sorsa. A visigótokat és langobardokat az avarok követték, s végűl szláv népek vették birtokukba az elhagyott helyeket. Virunum romjaiból építették a „Karnburg"-ot, és egy antik csonka oszlopot (a „Fürstenstein"-t), meg egy, római kövekből helyreállított ülőhelyet (a „Herzogsstuhl"-t) használtak akkor, midőn herczegeik előtt hódoltak. Az itt uralkodott klasszikus művelődésnek félezredéves vívmányai megsemmisűltek. Még a hittérítés ügye is, mely egykor Aquilejából indúlt ki, kénytelen volt művét újból, ezúttal salzburgi térítők által, megkezdeni, és ámbár e tartomány és népe maig is olyan nevet visel, mely kelta szógyökérből magyarázható ki, az ősrégi népesség nemzeti sajátosságával együtt az utolsó nyomig elveszett.

A Prunnerkreuz a Zollfelden.

A tartomány czímere. Siebenhirter János nagymester kardja Millstattban (1499) és bírópálczák.

Karinthia története.

záz esztendőnél több telt el a nyugatrómai birodalom bukása óta, míg déli Noricumban ismét állandó uralom alakúlt. Csak a VI. század vége felé terjeszkedtek el a *szlovének* vagy vindek, akkor még az avarok alattvalói, Pannoniából meg a Duna és a Száva közötti vidékről a népvándorlás alatt elpusztúlt osztrák alpesi tartományok messze területén s nyomúltak Karinthián át nyugatra egész a Dráva forrásáig. Ez irányban való további terjeszkedésöket 595 óta a bajorok akadályozták, kik hosszú és változó sikerrel vívott harczok után arra kényszerítették szláv szomszédaikat, hogy az Anrasi pataknál (Lienztől nyugatra) megállapodjanak. Ekképen az egykori Belső-Noricum, melyet immár Karantániának (a hegyek országának) neveztek, az alpesi szlávoknak jutott, kik csakhamar lerázták az avar igát s valószinűleg a frank Samo nagy szláv birodalmának vetették alá magukat. Midőn ez rövid fennállás után szétbomlott (662), a karantánok önálló főnökök vagy zsupánok alatt tűnnek föl. De az Agilolfingek nemzetségéből származó bajor herczegek czéltudatosan az alpesi szlávok meghódításán munkálkodtak.

Ezt keresztény hitre való térítésökkel igyekeztek könnyíteni. A nép nagy része azonban ellene volt a megkeresztelésnek s a bajor uralomnak. Taszilo herczeg ennek folytán 769-ben Karantánia határán Innichen zárdát azon határozott rendeltetéssel alapította, hogy „a szlávok hitetlen fajzatát az igazság ösvényére vezesse". Csapatait szintén harczra indította a teljes szabadságra törekvő nép ellen, mely a döntő csatában megveretett (772). Erre a térítés műve, a Salzburgból küldött térítők buzgó fáradozásai következtében gyorsabb haladást tett.

Mikor Nagy Károly megtörte a bajor herczegség tényleges függetlenségét (788), ezzel együtt a karantánok is *frank felsőbbség* alá jutottak. Ez lassankint kiszorította a szláv fejedelmeket, kiknek helyére frank grófok léptek. A frank uralom szilárd támaszának bizonyúlt csakhamar az országnak kitartóan folytatott megtérítése s német gyarmatosokkal való betelepítése. Csak a Dráva déli tájékain tartotta fenn magát a szlávság a maga sajátosságában és többségében.

A mint a Bajorországhoz csatolt tartomány a *keletfrank* (német) birodalom része lett, nagy veszedelem támadt reá a pusztító magyarokban. Arnulf császár halála után a magyarok betörtek Karinthiába. Sikerűlt ugyan megverni őket (901) s e győzelemhez fűződik a monda szerint St.-Veit város keletkezése, de pár esztendővel később a magyarok megsemmisítették a Karoling keleti őrgrófságot, az egész Ostmarkot. A folyton előnyomúló ellenséggel vívott küzdelmekben bajor lobogó alatt a karantánok is jelentékeny részt vettek, így különösen I. Ottó alatt, ki a Lech mezején aratott diadalával Németországot a magyarok további betöréseitől megmentette (955). Ekkor német gyarmatosok nyomúltak még továbbra keletnek s nemcsak a földmívelés s az avval összefüggő foglalkozások vettek immár magasabb fejlődést, hanem a bányászatot is buzgón űzték, főleg a hüttenbergi érczhegyen.

Karantánia, mely a mai Karinthián kivűl a keleti Puster-völgyet és Stiriát, tágasabb értelemben Krajnát is magába foglalta, 976-ban bontatott ki Bajorországhoz fűződő kötelékéből. Mikor II. Henrik (a veszekedő) bajor herczeg II. Ottó császár ellen föllázadt, a császár ideiglenesen megfosztotta a herczegségtől, ez utóbbit pedig azzal gyöngítette, hogy az Ostmarkot és Karantániát állandóan elszakította tőle. Karantániát külön herczegségeűl I. Henrik (az ifjabb), Berthold egykori bajor herczeg fia kapta a veronai őrgrófsággal (a Póig és a Mincióig) és Isztria grófsággal egyetemben. Ezzel

Karinthia a német birodalom *önálló herczegsége* lett. I. Henrik már egy évvel trónra lépte után letétetett, mert az elűzött bajor herczeggel szövetkezett. Karinthia (a veronai őrgrófsággal) ekkor Ottó (im Wormsfelde) grófé, V. Gergely pápa atyjáé, Ottó lemondása után pedig Bajorországgal együtt újra I. Henriké (983) lett, kinek csakhamar Karinthiával és a veronai őrgrófsággal kellett megelégednie, mivel Veszekedő Henrik visszakapta Bajorországot. Midőn karinthiai Henrik meghalt (989), országa Bajorországra szállt s csak előbbeni herczegében, Ottóban, kapott ismét (1002?) külön urat, ki II. Henrik császárnak Arduin ivreai őrgróffal folytatott harczaiban nagy szolgálatot tett. Ottót fia, I. Konrád, követte (1004—1011), azután Eppenstein Adalbert, ki 1035-ben állítólagos felségárulás miatt letétetett, végűl II. Konrád az első Konrádnak fia. Midőn II. Konrád gyermektelenűl elhúnyt (1039), a herczegi méltóság egy ideig betöltetlen maradt; csak 1047-ben adományozta az országot, melyet magyar hadak ismételve bekalandoztak, III. Henrik császár Veronával együtt Welf sváb grófnak, ki azonban élete végén összeesküvésbe bonyolodott a birodalom feje ellen. A herczegség ismét idegeneké lett, előbb III. Konrádé (Kuno) a lothringeni palotagrófok családjából (1056—1061), azután Zähringen Bertholdé, kiknek egyike sem bírt hatalomra vergődni az országban. Berthold csakhamar kezet fogott IV. Henrik császár ellenségeivel, miért is letétetett (1077). Ekkor Eppenstein Luitpold, kinek atyja, Markward, még Berthold trónra lépte előtt magához ragadhatta a hatalmat Karinthiában, kapta adományúl a herczegséget s tőle örökölte testvére III. Henrik, a ki addig Isztriát s a krajnai őrgrófságot kormányozta.

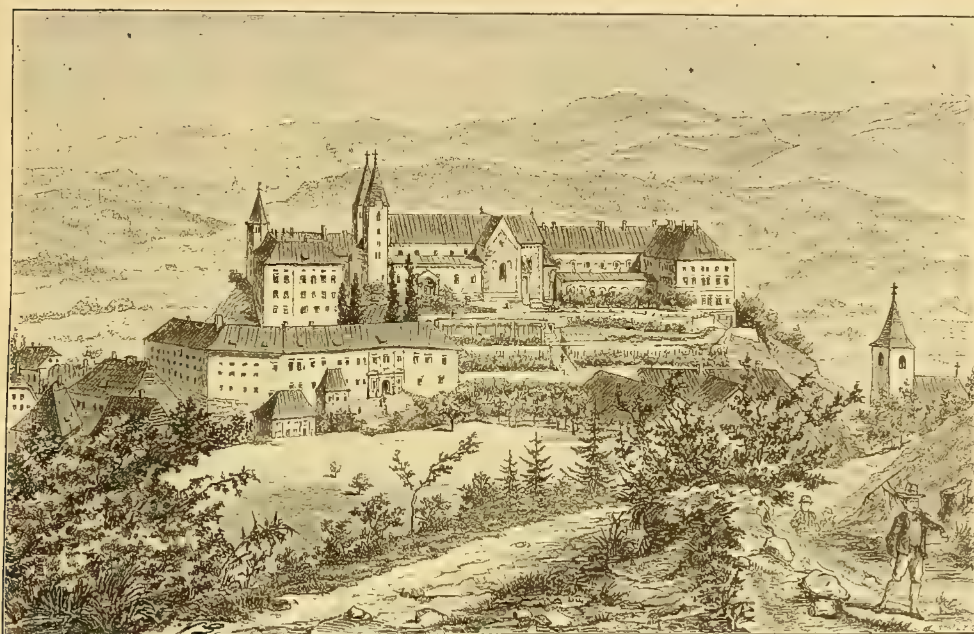
A herczegek hatalma ez időszakban tetemes veszteséget szenvedett azon önállóság gyarapodása következtében, melyre a Karinthiához tartozó őrgrófságok a X. század vége óta emelkedtek, továbbá az egyházi birtoknak a herczegség határain belől való további öregbedése folytán. Az egyházi uradalmak közé, melyek a grófi, valamint a herczegi hatalomtól függetlenséget élveztek, tartoztak a salzburgi érsekeknek még a Karolingoktól adományozott s a szász uralkodó-házbeli császároktól jelentékenyen gyarapított birtokai Friesach és Mária-Saal vidékén, a Görschitz- és az alsó Lavant-völgyben, továbbá a II. Henrik császár alapította (1007) bambergi püspökség javai, melyek Feldkirchent, a Villachtól Pontafelig terjedő egész vidéket, Wolfsberget a felső Lavant-völgygyel stb. felölelték. Az ország legelőkelőbb s legnagyobb birtokos családai közé számították a XI. században

a Sponheim-Lavant és az Ortenburg grófokat. A hazai nemes urak közt a Heunburgok, Zeltschachok, Dietrichsteinok s mások említtetnek. A zárt helyeken, hol kézművesek telepedtek meg, élénk iparos tevékenység kezdődött s a kereskedés is lendűletnek indúlt. Különösen a salzburgi birtokon, Friesachban történt ez, mely az Olaszországba vezető út menti fekvésének sok hasznát látta, 1015-ben vásár-, vám- és pénzverő jogot nyert s már 1072-ben városi ranggal bírt; továbbá a bambergi püspök birtokában Villachban, hol több országút szelte át egymást s élénk forgalom fejlődött Német- és Olaszországok közt, különösen mikor ez a hely 1060-ban vásárjogot szerzett. A mezőgazdaság is fokozódott úgy terjedelem, valamint jövedelmezőség tekintetében.

Az egyházi alapítványok közé, melyek a XI. század jámbor szellemének köszönték keletkezésöket s legtöbbször dús ellátásukat, tartoznak: a benczés apáczák zárdája St.-Georgenben a Läng-tónál, melyet (1000 körűl) Wichburg grófné, Otwin lurn- és puster-völgyi gróf neje alapított; Ossiach benczés monostor, Poppo aquilejai patriarcha szüleinek alkotása (1026 táján) s a mondában a vad Boleslo lengyel király utolsó menedékhelyeképen magasztalt apáczaklastrom a kanonokzárdával együtt Gurkban a Mária-templomnál. Ez utóbbiakat a legendában sokat dicsőített Hema (Hemma), Vilmos friesachi gróf neje alapította (1042) s gazdag javaikat utóbb Gellért salzburgi érsek az általa 1071 márczius 6-án alapított gurki püspökség ellátására fordította. Végűl az egyházi alapítványok közé tartozik a benczések rendháza St.-Paulban, a Lavant-völgyben, melynek első lakóit Sponheim Engelbert gróf Hirschauból Schwabenből hívta meg (1091). Ez időben alakúltak a kanonokzárda Eberndorfban, meg a millstatti (1088 előtt) és arnoldsteini (1107) benczés klastromok. E monostorok kezdeményezésére nemcsak messze területek vétettek mívelés alá, hanem barátok és apáczák az ifjúság nevelésének szentelték magukat a zárdaiskolákban.

Midőn az Eppenstein-család III. Henrik herczeggel kihalt (1122), Karinthia a Sponheimok nemzetségéből származó Henrik lavanti grófra szállt s azé maradt a család magvaszakadtáig. A Sponheimok korszakának legfényesebb ideje Bernát herczeg uralkodása (1202—1256). Okos, művelt ember volt; hosszú utazásai közben megismerkedett az idegen államok és népek állapotaival s egyaránt elsajátította az udvari szokásokat, valamint a diplomáczia fogásait. Ennyi kiváló tulajdona mellett Bernátnak gyakran volt alkalma a német birodalom kül- és belpolitikájára s különösen a pápaság-

hoz való viszonyára hatást gyakorolni. Nagyon szerette a fényt és a pompát s minden várában, hol udvarát tartotta, körűlvette magát a lovagvilág ragyogásával. Ő a karinthiai udvari méltóságok megalapítója, melyeket a rendes székhelye, St.-Veit közelében lakó váruraknak adományozott: a kalksbergi lett főudvarmester, a kraigi főasztalnok, az osterwitzi főpohárnok. Költő és énekes szívesen látott vendége volt Bernátnak. Walther von der Vogelweide is időzött nála St.-Veit várában s lelkesűlten magasztalta bőkezűségét. A herczeg buzgón részt szokott venni a lovagi tornákban. Ily hajlamok

St.-Paul monostor.

mellett azonban épen nem hanyagolta el méltósága kötelességeit s a belső nyugalom föntartására minden lehetőt megtett. Midőn Bernát mozgalmas életét agg korában 1256-ban befejezte, követte őt fia, III. Ulrik, a nyolczadik és utolsó herczeg a Sponheimok nemzetségéből. Testvére, Fülöp, salzburgi választott érsek az új herczeget harczba bonyolította Ulrik seckaui püspökkel, kit a salzburgi káptalan Fülöp letétele után az érseki székre meghívott s kit a magyarok, a Babenbergek kihalta óta Stiria urai, segélyben részesítettek. Midőn a magyar hadak Karinthiába betörtek s a Sponheimiaknak érzékeny kárt okoztak, Přemysl II. Ottokár cseh király, ki akkor már megszerzé Ausztriát, nyomatékosan védelmébe fogadta a vele rokonságban

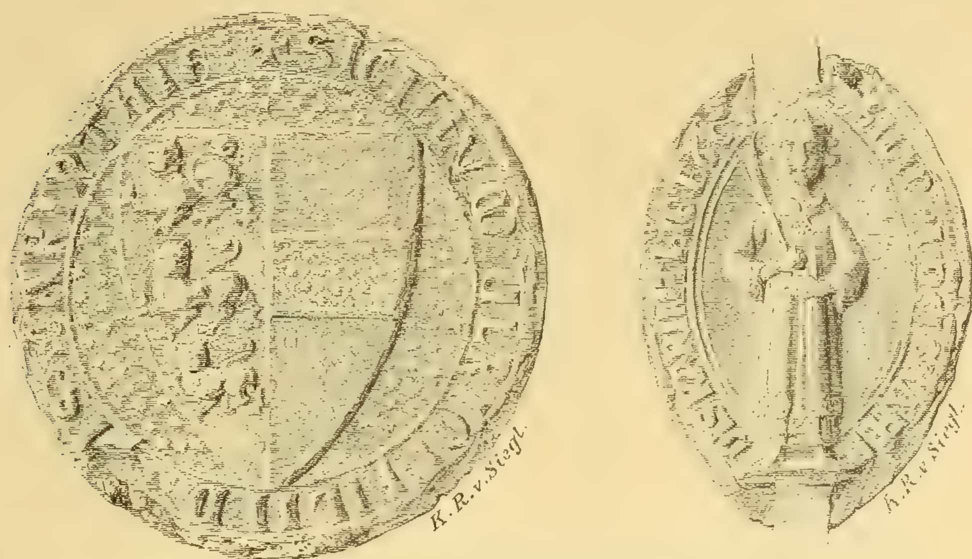
álló herczegi házat, a magyar uralommal elégedetlen stiriaiakkal érintkezésbe lépett s velök és a karinthiaiakkal Kroissenbrunnál megverte a magyar királyt (1260). Stiria megszerzése volt Ottokár részére e győzelem gyümölcse; ez időtől fogva a pápa jóindúlata s nagybátyja, Ulászló, az új salzburgi érsek támogatása mellett teljes kitartással dolgozott azon benne régóta fölmerűlt eszme valósításán, hogy Karinthiát is megszerezze. Ulrik herczegnek nem volt gyermeke s magánvagyonának legközelebbi örököse testvére, Fülöp, volt, a ki a herczegségre is számot tartott. Mindazonáltal a cseh király kivitte, hogy Ulrik őt, nem pedig testvérét nevezte ki országai s más jószágai örökösévé (1268 deczember 4). E veszteségért való kárpótlásúl viszont Ottokár kieszközlé, hogy Fülöp választatott aquilejai patriarkhává. 1269 október 27-én húnyt el az utolsó Sponheim-házi herczeg s a cseh király immár a nélkűl, hogy a birodalom vagy Fülöp jogait számba venné, Karinthia és a Krajnában levő Sponheim-birtokok örökösének tekintette magát.

Sponheim-házi herczegi pecsét: Bernát (1209) pecsétje.

A Sponheim-család nemcsak a herczegi méltóság örökösségét szerezte volt meg, hanem önálló uralkodó hatalomra is szert tett. Ellenben ez időben az ország határai az őrgrófságok elválásával már körűlbelűl a maiakra korlátoltattak. Városa a Sponheim-korszak végén Karinthiának majdnem annyija volt, mint manapság. Fővárosnak St.-Veitot tekintették, mely mellett azonban későbbi versenytársa, Klagenfurt már némi jelentőségre vergődött. A Klagenfurt főterén látható „sárkánykigyó“ a jelenkort is arra a mondára emlékezteti, mely a tartomány mostani fővárosának alapításához fűződik. A herczegi vadászkastély körűl mezőváros alakúlt, melynek már II. Ulrik alatt (1181—1202) volt vámhelye, s mely Bernát herczegtől városi rangra emeltetvén, kőfallal és kapukkal látta el magát. A vidéken

viszont a többségében jobbágy népesség földmívelést és állattenyésztést űzött, mely foglalkozások mellett immár a bányászat szintén szélesebb kiterjedést nyert, mert a régi vasbányákon kivűl némely ezüst- és ónbánya is műveltetett. A szellemi élet is örvendetes haladást mutat a Sponheimok idején. A zárdaiskolák mellett a városokban, mezővárosokban és más nagyobb helységekben külön tanintézetek keletkeztek világi tanítókkal; sőt Gurknak és St.-Paulnak felsőbb iskoláik voltak. A szellemi lendűlet élénk tanúbizonysága továbbá az akkor emelt s részben maig fönmaradt és csodált épületek némelyike. A főleg a keresztes háborúk által ápolt

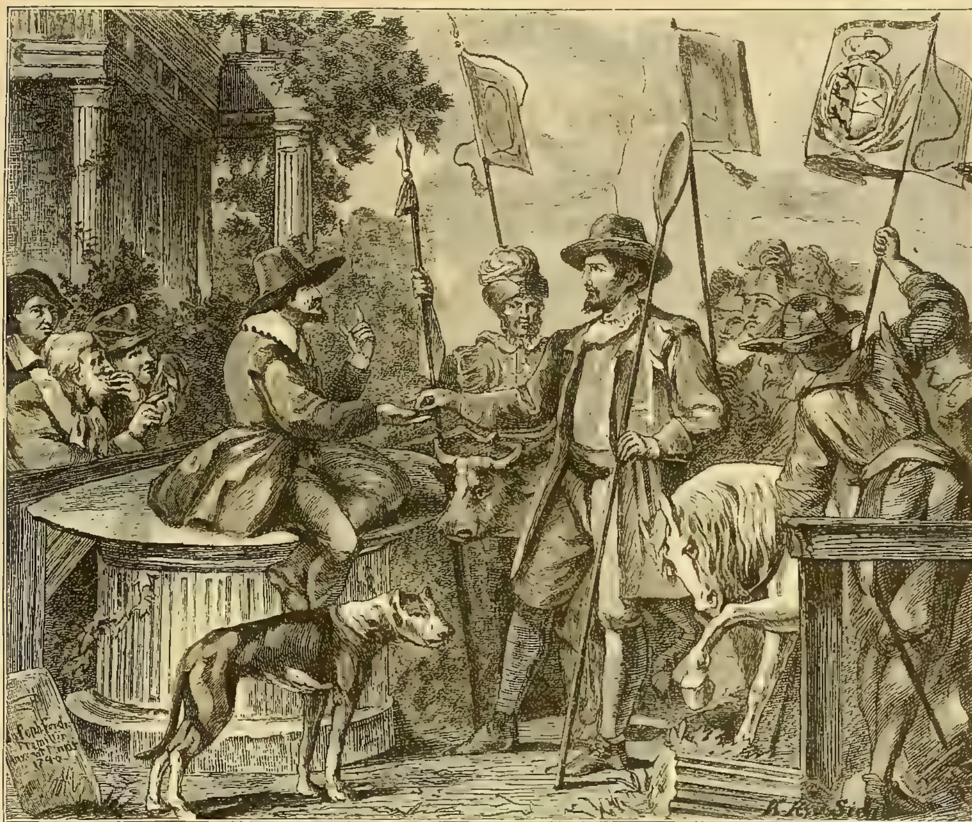
Sponheim-házi herczegi pecsétek: III. Ulrik (1248) és Választott Fülöp (1273) pecsétje.

vallásos szellem a prépostságok, társas káptalanok és klastromok egész sorának alapításában nyilvánúlt, melyekkel rendszerint szegény betegek fölvételére szolgáló kórházak voltak összekapcsolva. Ilyet az Ortenburg grófok is alapítottak (1191) s tőle nyerte a szomszéd helység, a mai Spittal mezőváros nevét. Villachban 1229 óta volt kórház szegények és zarándokok befogadására. Az új kolostorok közt a cziszterczitáké Victringben a legjelentékenyebb; a Sponheimok családjából való gazdag Bernát gróf alapította s első szerzeteseit Villars-klastromból Lothringiából hívta trixeni be (1142). 1228-ban II. Eberhard salzburgi érsek a Lavanti püspökséget alapította St.-Andrä székhelylyel.

Fivére halálával Fülöp, az utolsó Sponheim, minden eszközt megmozdított, hogy Karinthiát megszerezze. De az országban magában csak az alsó papság és a városok fogták pártját; ellenben Ottokár a belföldi nemesség többségében s II. Detre gurki püspökben talált szilárd támaszt. Fülöp egyelőre megelégedett az „állandó helytartó Karinthiában“ üres czímmel, melylyel Ottokár fölruházta, mikor már teljesen hatalmába kerítette a Sponheimok örökét. De Ottokár uralodásának napjai is meg voltak számlálva Karinthiában. Habsburg Rudolf szilárdan el lévén szánva a birodalom jogait megóvni s a cseh király daczoló szellemét megtörni, Ausztriát és Stiriát elvette tőle, Karinthiát pedig Krajna s az őrgrófság hozzátartozó részeivel Sponheim Fülöpnek adományozta. Erre gyorsan elszakadt az ország Ottokártól. Meinhard tiroli gróf, testvére görzi Albert és a gróf Ortenburgok tetemes haderővel a déli herczegségekbe nyomúltak s a birodalom részére hatalmukba kerítették azokat. Már 1276 november 21-én le kellett Ottokárnak ez országokról mondania, s midőn 1278-ban újra megkezdte a háborút a birodalom feje ellen, megveretett s életét vesztette. A birodalmi helytartóságot Karinthiában Habsburg Rudolf még 1276-ban régi barátjára és hű szövetségesére, Meinhard tiroli grófra ruházta s szolgálatai jutalmáúl később, mikor Sponheim Fülöp 1279-ben Kremsben befejezte nyughatatlan életét, Meinhardnak adományozta Karinthia herczegséget (1286 február 1., Augsburg), ki már előbb egy kölcsön fejében zálogúl megkapta Krajnát és a vindus őrgrófságot. Az új herczeg kormányra léptekor alávetette magát azon sajátszerű, állítólag már a szláv uralkodók idején szokásos szertartásnak, melyet Grün Anastasius a „Pfaff vom Kahlenberg“-ben költőileg dicsőített. Az úgy nevezett herczegbeiktatás a herczegkövön Karnburgnál, a Mária-saali templomban és a herczegszékben a Zollfelden ment végbe. Minthogy Meinhard csak ritkán időzött herczegségében, itt nem volt képes, mint óhajtá, teljes rendet és nyugalmat tartani. Sok csapást hozott az országra az a háború is, melyet Albert ausztriai és stiriai herczeg, Meinhard veje viselt a salzburgi érsekekkel. E közben Friesach városát két ízben perzselte föl (1289 és 1292) az ellenség; a Lavant-völgy iszonyú pusztúlást szenvedett s a rend minden köteléke megbomlani látszott, midőn a nagy birtokú Heunburg Ulrik gróf ama stiriai nemes urak szövetségébe lépett, kik herczegök, Albert ellen kitűzték a zendűlés zászlaját. Griffen bambergi püspöki várban, melyet hatalmába kerített, a gróf hónapokig daczolt a herczeg csapataival. Csak mikor Meinhard legifjabb fia új hadakat

vezetett Karinthiába, sikerűlt Auffenstein Konrádnak a Wallers-hegyen legyőzni Heunburgot, ki, midőn tűzzel-vassal pusztították grófságát, föltétlenűl megadta magát (1293).

Meinhard 1295-ben halt meg Greifenburgban s fiai, Ottó, Lajos és Henrik közösen vették át az apai örökséget. Támogatták a Habsburgokat,

Herczeg-beiktatás Karinthiában.

valamint a Salzburggal újra kitört küzdelemben, akképen a német koronáért folytatott harczaikban; Albert göllheimi győzelméhez Henrik derekasan hozzájárúlt. De saját herczegségökben rendet csinálni csak kis mértékben bírtak, főleg mivel a herczegi testvérek legifjabbika és legderekabbika dícsvágyától hajtva, szemét a távolba vetette. Mint Anna cseh herczegnő férje, a Přemyslek fiágának kihaltával követelést emelt a megüresedett trón iránt. Meg is nyerte a cseh rendek többségét, de ellenségeskedésbe jutott Albert királylyal, ki az országot visszaháramlott birodalmi hűbérnek nyilvánította

s fiának, Rudolfnak adományozta. Csak Rudolf korai halála után választatott Henrik cseh királylyá (1307). Albert utóda a német trónon, Luxemburgi VII. Henrik, ragaszkodott ahhoz a fölfogáshoz, hogy Csehország visszaszállt a birodalomra; hogy a maga családjának szerezze meg, alkudozásba lépett a rendek ama részével, kik karinthiai Henriket nem akarták. Midőn végre Luxemburgi János német királyfi haddal nyomúlt az országba, hogy a cseh trónt birtokba vegye (1310), Henrik csekély számú hívétől és szövetségesétől elhagyatva, s csaknem teljesen örökös tartományainak csapataira szorítva, kénytelen volt Prágából távozni s hazájába vonúlni. De a királyi czímet haláláig megtartotta.

Karinthiában és Tirolban, minthogy testvérei, Lajos (1305) és Ottó (1310) meghaltak, Henrik maradt az egyedűli úr. Üres pénztára, az évekkel fokozódó gyöngesége és tétlensége daczára Henrik, a király-herczeg, nagyon keresett egyéniség lett. Minthogy fia nem volt, két leánya, Adelheid és Margit volt örököse összes magánvagyonának s a leányágat is megillető hűbéreknek, melyek közé tartozott csaknem valamennyi tiroli grófság. A Luxemburgok és Habsburgok egyaránt azon fáradoztak tehát, hogy Henriket, midőn második felesége braunschweigi Adelheid halálával harmadszor is nősűlni akart, ebbeli törekvéseiben támogassák és szolgálatkészségökkel lekötelezzék. János cseh király, ki Henrik harmadik nejének, Savoyai Beatrixnak nagy hozományt igért, végre kivitte, hogy fia vezethette oltárhoz Margitot (Maultasch), mely alkalommal abban történt megállapodás, hogy ha Henriknek fia nem marad, leányai lépjenek országainak birtokába. Bajor Lajos császár a király-herczegnek már régebben megigérte ugyan, hogy fiutód hiányában leányai, vagy azok férjei örököljék birodalmi hűbéreit, tehát Karinthiát is, s ez csak azon föltételhez köttetett, hogy a férj utódlása mindig a császár tudtával történjék. Most azonban Lajos a Luxemburgok családi hatalmának túlságos nagyra növekvésétől félt, s ez okból Habsburg Alberttal és Ottóval, Meinhard herczeg unokáival s Henrik legközelebbi férfi rokonaival 1330 november 26-án titkos szerződésre lépett. A császár megigérte, hogy Henrik halálával a Habsburgoknak adományozza Karinthiát, ezek ellenben kötelezték magokat, hogy Tirol megszerzésében Lajost segíteni fogják.

Az osztrák herczegek azóta okosan fölhasználtak minden hatalmat, hogy Karinthiában hatalomra tegyenek szert, s így készítsék elő jövendőbeli uralmukat. Midőn tehát 1335-ben április elején Henrik meghalt, Lajos

császár még májusban a herczegeknek adományozta Karinthiát. A rendek június elején tették le a hűségesküt az új fejedelmeknek, s július 2-án Ottó herczeg családja nevében jelen volt a hódolati ünnepélyen a Zollfelden. A Luxemburgok fegyveres kisérletei Karinthia megszerzésére ép oly sikertelenek maradtak, mint a diplomácziaiak, mire János király az ennsi békében (október 9.) a maga és fiai, valamint Maultasch Margit és nővére nevében Karinthiát illető minden követeléséről lemondott. János fiainak későbbi törekvései, hogy Tirolból szerezzék meg Karinthiát, ép oly kevéssé vezettek eredményre.

Ottó halálával testvére, II. Albert (a bölcs vagy béna) lett az osztrák tartományok egyedűli ura. Karinthiában is erélyesen gondoskodott a belső nyugalom föntartásáról s alattvalói jólétének öregbítéséről. De ép ez időben iszonyú szerencsétlenségek zúdultak az országra. Az 1338-tól 1340-ig terjedő években a sáskák töméntelen sokasága pusztította el a termést; 1342-ben nagy árvizek támadtak; 1348-ban (január 25.) történt az az erős földrengés, melynek következtében a Dobratsch-hegy déli oldalának egy része beomlott, számos falut és tanyát betemetett és Villachot, melyben ugyanekkor tűzvész támadt, csaknem teljesen elpusztította.

Ugyanez esztendőben kezdődött az iszonyú járvány, a fekete halál, s sok ezer embert sírba vitt Karinthiában is. A fölizgatott nép, mely a sors mind e csapásában Isten ítéletét látta, csak rendkivűli vezekléssel vélte az ég haragját megengesztelhetni. Ez időben a zsidókon is sokféle kegyetlenséget követtek el; legyilkolták, vagy elűzték őket, mint például Wolfsbergben (1338) történt.

Albert örököse legidősebb fia, a nagy tehetségű Rudolf (az Alapító) lett, ki Tirolt megszerzé családjának (1365) s ezzel Karinthia nyugati határát külső támadás ellen biztosította. Őt követték a trónon testvérei, III. Albert és III. Lipót, kik alatt az országban lázadás támadt, melyet csak nagy ügygyel-bajjal tudtak leverni. A lázadás vezetője a két Auffenstein Frigyes volt, kiket mélyen elkeserített, hogy a főudvarmesteri méltóság Liechtenstein Rudolfra, az országos főkapitányság pedig Kraig Konrádra ruháztatott. Két hónapig hullámzott a tusa Bleiburg környékén, a lázadók főhelyén. Csak mikor a várat teljesen bekerítették, a várost fölperzselték, környékét meg elpusztították, adták meg magukat az Auffensteinok a herczegeknek. Gazdag javaikat lefoglalták s őket magukat életfogytiglan való börtönre itélték. Az egyik Frigyes a tömlöczben halt meg, a másik

huszonnyolcz év múlva kapott kegyelmet s mint kanonok fejezte be életét Regensburgban.

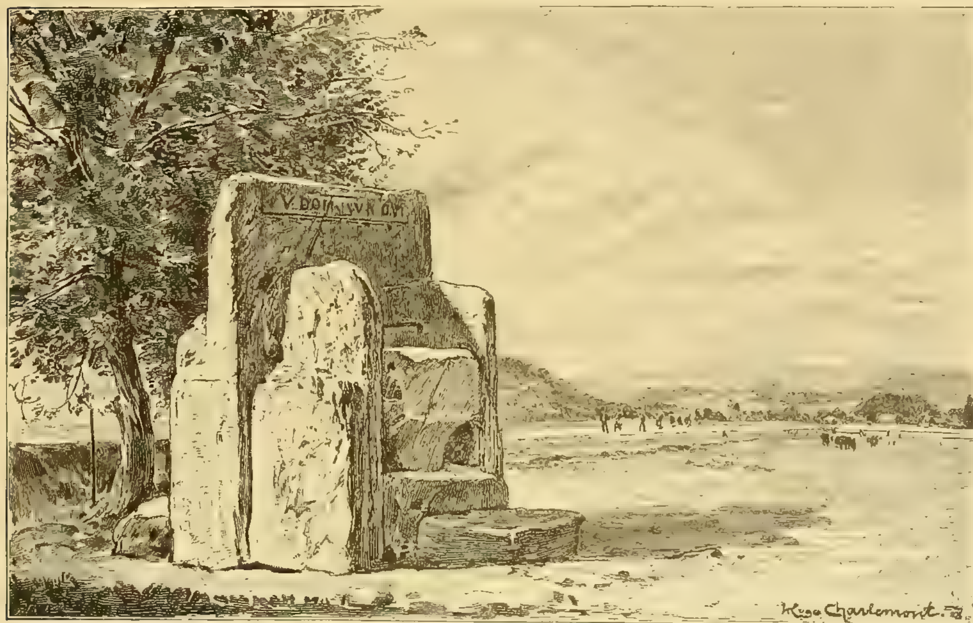
A Habsburgok hatalmára igen károsnak bizonyúlt országaik gyakori fölosztása. Ily úton Karinthia még 1375-ben III. Lipót kormányzata alá került, kinek a belső tusák nagy bajt okoztak. A polgárok szintén sokat szenvedtek a nemes uraktól, miért is 1386-ban St.-Veit, Klagenfurt és Völkermarkt városok szövetkeztek a fosztogató urak ellen és közös érdekeik védelmére. Mikor a herczeg a sempachi csatában elesett, testvére III. Albert vette át az összes osztrák tartományok kormányát. Ennek halála után ismét hosszú viszály támadt a Habsburg-családban s csak 1411-ben, miután a párttusa valóságos belháborúvá fajúlt, ment végbe az állami viszonyok ideiglenes rendezése. Vas Ernő, III. Lipót egyik fia, egész Belső-Ausztria (Stiria, Karinthia, Krajna s a szomszédos kisebb területek) kormányzatát egyesíté kezében s a karinthiaiak is meghódoltak neki. Ő volt az utolsó herczeg, kit a hagyományos régi módon iktattak be (1414).

Az ő uralkodása alatt szakadt magva az Ortenburgok grófi nemzetségének. A dús örökség, melyhez Spittal és Paternion mezővárosok is tartoztak, a hatalmas Cillei grófokra szállt, kik csakhamar harczba keveredtek a bambergi püspökkel, később pedig V. Frigyes herczeggel (1440 óta római királylyal), Vas Ernő fiával. Csak 1443-ban hódoltak meg V. Frigyesnek s családjok kihalta esetére az öröklést Cilliben, Sternbergben és Ortenburgban a Habsburgoknak biztosították. Ez az eset beállott, midőn Cillei Ulrik Belgrádban megöletett (1456). Frigyes nem késett hűbérúri és örökösödési jogaira támaszkodva a Cilleiek legtöbb belső-ausztriai jószágát hatalmába keríteni.

V. Frigyes, mint császár III. Frigyes, uralkodásának kora szenvedésekben gazdag volt Karinthiára nézve, mert úgy szólván sohasem pihentek a belső tusák s ismételten idegen ellenség tört be az országba. Alig verték le a lázadást, melyet Baumkircher András Stiriában támasztott s melyet czinkostársai Karinthiába is átvittek, mikor török lovashadak pusztítva, gyujtogatva és gyilkolva nyomúltak a Kanker-hegyszoroson át Bleiburg ellen s onnan a Jaun- és Glan-völgybe, honnan számos foglyot hurczoltak el (1473). Mikor a törökök másod ízben betörtek (1476) s a Száva völgyéből Weissenfelsen és Villachon át rettenetes pusztítások közt egy részt a Gurk-völgybe, más részt a Jaun- és Lavant-völgybe nyomúltak, gyorsaságuk miatt az országos nemesi fölkelés nem tudott nekik ellenállani. Nagy elégedetlenség fogta el

tehát az alsóbb néposztályokat, melyek azt hitték, hogy uraik cserben hagyták őket, minthogy az ellenség közeledtére erős váraikba menekültek. Ortenburg grófságban akkor Wunderlich Péter vezetése alatt parasztszövetség alakúlt, mely az országnak a török ellen való megvédését vallotta ugyan czéljáúl, a mellett azonban a földesurak rémületére különböző kedvezményeket vagy jogokat igyekezett a jobbágyságnak kivívni.

Mikor 1478 július havában török portyázók még nagyobb számmal törtek Tarvison át Villachba, valami 400 fegyveres paraszt szállt szembe

A herczeg-szék a Zollfelden Maria-Saal mellett.

velök, kiket azonban nagyobb részt lekaszaboltak, vagy elfogtak. A rabló hadak azután csaknem három hétig garázdálkodtak egész Közép-Karinthiában s még a havasokról is lehajtották az ott legelő marhát; mint a hír mondja, 10.000 foglyot vittek el rabszíjon. Alig hogy távoztak, a parasztszövetség vezetői vagy kivégeztettek, vagy tömlöczbe vettettek. Új sanyarúság támadt az országra, mikor a császár viszályba keveredett Bernát salzburgi érsekkel, kit Hunyadi Mátyás magyar király támogatott. Magyar csapatok szállották meg (1480) a Karinthiában levő salzburgi várakat s onnan pusztították a környéket, míg a császári zsoldosok a salzburgi javakat rabolták ki. Ugyanez az év ismét sáskaseregeket és pestist is hozott az országba. Hogy a nyomor

teljes legyen, a törökök újra megjelentek (1480, 1483). A háború a császári zsoldosok és a magyarok közt Hunyadi Mátyás király haláláig tartott (1490); csak akkor hagyták oda a magyarok a salzburgi érseki várakat. A török elleni háború czéljából Frigyes az egyházi Szent-György lovagrendet alapította ugyan s a millstatti kolostort az összes hozzátartozó birtokokkal átengedte annak; ez a rend azonban nem volt képes föladatát teljesíteni, mert nem volt elég pénze s így tagjait sem bírta kellő számra emelni.

Midőn Frigyes császár meghalt (1493), I. Miksa a Habsburg-család összes országait egyesítette kezében. Buzgón fáradozott a sebek orvoslásán, melyeket a háborúk és ellenséges betörések okoztak; hatalmasúl föllépett az ököljog ellen s a török veszély elhárításán munkálkodott. Osterwitzben fegyvertárat alapított. A rendek óhajának megfelelően Miksa az ismét elszaporodott zsidókat kiűzte Stiriából és Karinthiából (1496). Ugyanezt tette a maga területén a salzburgi érsek s valamivel később a bambergi püspök is. Lénárd, az utolsó görzi gróf, halálával grófsága régi családi szerződések alapján Miksára szállt, ki az alsó Puster-völgyet Lienzzel, noha addig Karinthiához tartozott, Tirolba kebelezte. Így nyerte Karinthia *mai* határait (1500).

Az a mélyre ható mozgalom, mely Krajna és Dél-Stiria parasztságának nagy részét 1515-ben elfogta s abban a követelésben tetőzött, hogy a földesúr elégedjék meg az őstől fogva szokásos szolgálmányokkal s ezeknél többet ne kivánjon jobbágyaitól, Karinthiába is elhatolt. Pustritzban Greifen mellett július 1-én valami 3.000 paraszt tanácskozott s szövetséget kötött, melynek vezetői Grosz Kristóf és Mur György voltak mint kapitányok, kik mellé több alkapitány, szószóló és tanácsos rendeltetett. A mozgalom a Jaun- és a Gail-völgybe, éjszakra meg Strassburgig és Hüttenbergig elterjedt. A rendeket nyugtalanították ez események; nagyobb haderőt gyűjtöttek tehát s a császári zsoldosok támogatásával lassankint leverték a lázadást. Mikor a rendi hadsereg az országon végig vonúlt, St.-Veit fejedelmi város kapuinál is megjelent.

De a polgárok szabadalmaikat féltve, csak hosszú vonakodás után bocsátották be a városba. A nemesség és papság ezt olyan zokon vette, hogy fölkérte a császárt: engedje át nekik Klagenfurt városát, melyet jobbágyaik jövendőbeli zendülései esetén biztos védhelyűl használhassanak. Miksa teljesítette e kivánságot (1518) s a rendek megigérték, hogy Klagenfurtot várrá alakítják át. Minthogy azonban Klagenfurtnak rendi várossá való nyilvá-

nítása a polgárok számos jogának elvesztésével járt, az illetőket nagy aggodalom fogta el, mely csakhamar az összes fejedelmi városokra és mezővárosokra átterjedt, mert immár mindnyájan attól féltek, hogy elvesztik kiváltságaikat. Több polgár Welsbe küldetett, hogy a császárt az adományozás visszavételére kérje; de, még mielőtt a kérvény elintéztetett, Miksa meghalt. Klagenfurt rendi város maradt s St.-Veit helyett az ország fővárosává s a folyton nagyobb hatalomra törekvő rendek támaszpontjává lett.

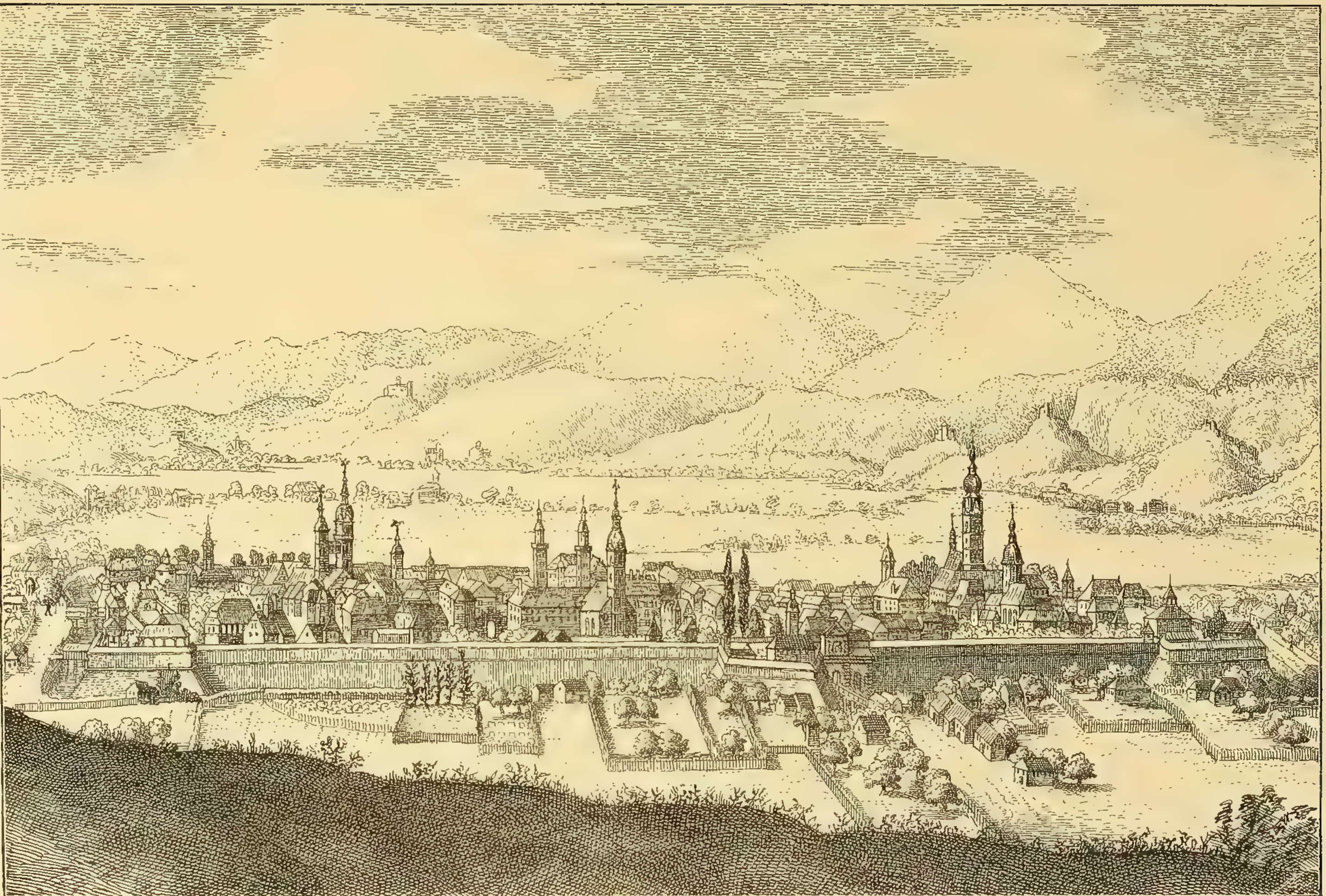
A herczeg-kő (jelenleg a klagenfurti országházban) egykori helyén Karnburg mellett (a háttérben Maria-Saal).

Miksa unokája, I. Ferdinánd, alatt a török vész ismét rázúdúlt az osztrák tartományokra. Vérben és vagyonban egyre sulyosabbakká váltak az áldozatok, melyeket főleg Belső-Ausztria lakóinak kellett a határvédelemre hozniok, s melyek még sem voltak elégségesek arra, hogy az ellenséget állandóan távol tartsák az országtól. A fenyegető veszély arra ösztönzé Karinthia rendeit, hogy fővárosuk megerősítéséhez komolyan hozzá fogjanak s azt be is fejezzék. Ez időbe esik Luther tanának Karinthiába való behatolása is. Szász bányamunkások lettek hirdetői a magas Tauernek hegyvidékein; Svábországból jövő bevándorlók, kik ez időtájt telepedtek meg a leégett és ekkor újra épülő Klagenfurtban, az új tant az ország fővárosában is elter-

jesztették. De a reformáczió legbuzgóbb terjesztője a nemesség lett, mely a vallásos mozgalmat a rendi hatalom fokozására igyekezett használni. Hihetetlen gyorsasággal hódított tért a reformáczió, mikor V. Károly császár háborúba bonyolodott a protestantismus fejeivel Németországban. Móricz szász herczeg elől menekülve, a császár s vele a fogoly János Frigyes szász választó Villachba ment s 1552 május havától júliusig e városban időzött. Ferdinánd király szintén megjelent ott s kieszközölte Károly hozzájárúlását a passzaui szerződéshez.

Ferdinánd halálával (1564) Belső-Ausztria legifjabb fiáé, Károlyé lett. Ennek egész uralkodásán végig vonúl a protestáns rendekkel folytatott küzdelem; a rendek szabad vallásgyakorlatot kivántak tőle s a lelkiismereti szabadság biztosítására irányúló kivánságot minden országgyűlésen hangoztatták. Igyekezetöket nagyban előmozdította azon körűlmény, hogy a török vész miatt gyakran kivánták tőlök, hogy adót és katonát szavazzanak meg. Szorongattatásában Károly főherczeg a mura-brucki országgyűlésen (1578) végűl azon szóbeli igéretet tette, hogy az evangelikus hitűek templomaikat és iskoláikat Gráczban, Laibachban, Klagenfurtban és Judenburgban megtarthatják, hogy a vallás dolgában a városok és mezővárosok polgárai se háboríttassanak, ha a protestánsok viszont nyugodtan, nem pedig kihívólag viselik magukat a katholikusok iránt. Minthogy azonban a rendek nem igen maradtak a nyert engedmények határain belűl, sőt Károly attól félt, hogy a világi ügyekben való engedelmesség megtagadására is törekesznek, a főherczeg mindinkább megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy országaiban keresztűl viszi az ellenreformácziót. Meg is tett némely előkészítő intézkedést.

Károly 1590-ben húnyt el s Belső-Ausztriát fiára, az erős uralkodói önérzetű II. Ferdinándra hagyta. Ferdinánd érezte, hogy egyes elszigetelt intézkedésekkel czélt nem érhet, miért is nagy arányú eljárást indított azon terv szerint, melyet Stobäus György lavanti püspök ajánlott neki. Ennek alapvonásai voltak: a tartományok és városok kormányzata kizárólag katholikusokra bízassék; nem-katholikusok a rendek közé föl ne vétessenek; az evangelikus papok és tanítók az országból kiutasítandók, s ha ez megtörtént, meg kell a polgárokat és parasztokat téríteni; el kell venni könyveiket, templomaikat és temetőiket; irásban jelentse ki mindenki, hogy a katholikus hitet vallja; a ki vonakodik, adja el ingó és ingatlan vagyonát, a bevett összeg egy tized részét engedje át az államnak s vándoroljon ki.

Klagenfurt 1649 táján.

Ama bizottság élére, melyre az ellenreformáczió keresztűlvitele Karinthiában bízatott, s melynek kiserete 300 puskásból állott, Brenner Márton seckaui püspök, az „eretnekek kalapácsa“ lépett. 1600-ban Felső-Stiriából a Lieser-völgybe ment s végig járta Karinthia legtöbb vidékét. A parasztok és polgárok képtelenek voltak a sikeres ellenállásra; a ki kivándorolni nem akart, kénytelen volt meghajolni. A rendek, a kik Klagenfurtban — a karinthiai protestantizmus főhelyén és védbástyáján — zsoldosokat gyűjtöttek, némi vonakodás után szintén beletörődtek a kikerűlhetetlenbe s nem akadályozták a klagenfurti polgárok megtérítését. Ezek mindazonáltal ragaszkodtak a protestáns tanhoz; titokban lelkészeket tartottak s isteni tiszteletre a szomszédos várkastélyokba jártak, melyekre az ellenreformáczió még ki nem terjesztetett. Minthogy nem akarták katholikus szertartás szerint teljesíteni a gyónást és áldozást, Brenner püspök 1604-ben másod ízben megjelent Klagenfurtban s újra megkezdte térítő munkásságát. A legtöbb polgár végre belenyugodott, némelyek kivándoroltak. Erre a városi és rendi tisztségek katholikusokkal töltettek be s a polgárjog adományozása a régi vallás hiveire korlátoltatott.

A jezsuiták, kik Millstattot még 1598-ban átvették a megszűnt Szent-György lovagrendtől s 1603-ban az eberndorfi ágostonrendi zárdát kapták, immár Klagenfurtba is bevonúltak s tevékenységökkel befejezték az ellenreformácziót. Különösen azon fáradoztak, hogy az ifjúság tanítását és nevelését kezökbe kapják, mint azelőtt a reformátorok tették. Ezek legfőbb tanintézetökűl a nemesi iskolát vagy rendi kollegiumot alapították Klagenfurtban (1563); ott szerezték a nemesség, lelkészek és tanítók, tisztviselők és jogtudósok műveltségöket. E tanintézet egyik rektora, a stuttgarti Megiser Jeromos (meghalt 1616), írta az első összefüggő munkát Karinthia történetéről (Annales Carinthiae); a karinthiai Christalnik Gotthard, st.-veiti és osterwitzi lelkész pedig szorgalmasan gyűjtötte a hazája történetére vonatkozó kéziratokat.

De az ellenreformáczió megdöntötte a protestáns iskolákat. A jezsuiták Klagenfurtban azonnal gymnásiumot nyitottak, mely nagy látogatottságnak örvendett. A jezsuiták közt, kik a szerzet eltörléseig működtek Karinthiában, több tudós és jó nevű író akad. Ilyen volt Hansiz Márk (Völkermarkt vidékéről, meghalt 1766), délkeleti Németország egyháztörténelmének írója (Germania sacra), ki Karinthia történetével is foglalkozott; továbbá Fröhlich Erazmus (meghalt 1758), ki a honi történet és éremtan körűl szerzett

érdemet; Storchenau Zsigmond (Hollenburgból, meghalt 1797) „a vallás bölcselete“ czímű munkát írt, báró Wulfen Ferencz (meghalt 1805) híres botanikus volt, ki a róla nevezett Wulfenia Carinthiaca-t fölfedezte s a Flora Norica czímű munkát írta. Az ellenreformáczióra következő idők világi írói közt gróf Khevenhüller Ferencz Kristóf (született 1588-ban Klagenfurtban, meghalt 1650) foglalja el az első rangot; ő a szerzője a kilencz kötetre terjedő Ferdinánd Annales-einek, melyek a protestáns, svéd és franczia párttal szemben a habsburgi és katholikus érdekeket képviselték a harmincz éves háború előtt és alatt.

A jezsuiták szakadatlan és buzgó tevékenysége daczára, minthogy idő közben a kivándorlás határideje itt is, amott is meghosszabbíttatott, még mindig akadtak protestánsok Klagenfurtban. Csak 1627-ben tűzte ki nekik II. Ferdinánd utolsó határnapúl azon év karácsonyát; ugyanekkor az ellenreformáczió a rendekre is kiterjesztetett. Ferdinánd már előbb megtagadta jóváhagyását az evangelikusoknak a rendek közé való fölvételétől. A rendek egyik fele 1611-ben már katholikus volt, s 1628-ban a protestáns nemesség azt a parancsot kapta, hogy vagy katholikussá legyen, vagy vándoroljon ki. Számos nemes úr a kivándorlást választotta. Távozásukkal a protestantismus elvesztette utolsó támaszát Karinthiában, az ország pedig szellemi és anyagi erőben tetemesen megfogyatkozott. A rendi hatalom sorsa Belső-Ausztriában is meg volt már pecsételve Ferdinándnak fehérhegyi győzelme óta, s az országgyűlések ezután csak azért ültek össze, hogy az uralkodó részéről követelt adókat megszavazzák.

A harmincz éves háború nyomorúságait Karinthia is érezte. A sulyos hadiadók elszegényítették, a sok véradó elnéptelenítė az országot. Általános inség támadt, sok ember éhen veszett, tolvajok és zsiványok garázdálkodtak a jártabb országútakon is. Élénk örömöt keltett tehát 1648-ban az a hír, hogy a nagy háború véget ért. A béke akkor kezdődő korszaka lassan-lassan behegeszté a háború ütötte sebeket. Új veszélylyel jártak az I. Lipót alatti török háborúk. Mikor az ozmán sereg 1683-ban Bécs felé közeledett, a karinthiai hadak a stiriai határ védelmére indúltak, magában az országban pedig minden elővigyázati intézkedés megtétetett és Pöckstein vezetése alatt egy csapat bányász ment a fenyegetett császári városba, hol az aknaásásnál kitűnő szolgálatokat tett.

VI. Károly uralkodásának első éveiben a pestis pusztította (1715—1716) Karinthia keleti részeit s hétezernél több embert vitt sírba. A császár

1728-ban Klagenfurtban járt s az országházban fogadta a karinthiaiak hódolatát; ez volt az utolsó hódolat, mely magában az országban ment végbe, míg az utolsó fejedelem, ki azt a herczeg-széken fogadta, 1596-ban II. Ferdinánd volt. VI. Károly alatt ismét vallásos mozgalom támadt, főleg a Millstatti és Ossiachi tó közötti vidéken. Az evangelikus parasztok, kikben erősebb volt a szülőföldjükhöz való ragaszkodás, mint az a kivánság, hogy nyilvánosan vallhassák hitöket, annak idején csak kevesen vándoroltak ki, de azért tetemes részöknél, habár külsőleg megfeleltek a katholikus egyház követeléseinek, megmaradt a protestáns érzelem. Midőn tehát az említett időben Salzburgból és Tirolból újra kiutasították az evangelikusokat, a száműzöttek sorsa élénk részvétet keltett hitfeleiknél Karinthiában, hol egyre nyiltabban mutatkozott a protestáns szellem. A kormány szigorú intézkedései daczára a vallásos mozgalom még nehány esztendeig eltartott. Alig hogy elnyomták, a VI. Károly utolsó háborúi követelte adók és újonczozások keltettek a paraszt lakosság egy részében elégedetlenséget és izgalmat. Millstatt vidékén a parasztok és cselédek Zopf Pál vezetése alatt összesereglettek, a jezsuitákat a városból kiűzték, magát Millstattot kirabolták, míg Spittal fegyveres polgárai véget nem vetettek a zendülésnek (1737).

A legnagyobb készséggel támogatta Karinthia VI. Károly leányát, Mária Teréziát, midőn ősi örökét nagy számú és hatalmas ellenséggel szemben meg kellett védenie. Szerencsére a harcz vihara Karinthia területét nem érintette, s Mária Terézia negyven esztendei uralkodása alatt az ország belső nyugalma is nagy ritkán lőn megzavarva. Paternion, Hermagor vidékén s más helyeken is 1748 óta ismét mozogni kezdett a protestantismus s a kormány újra kiutasításokat rendelt el. Csak később hagyták abba a szigort az evangelikusok irányában; 1774-ben Mária Terézia megtiltotta, hogy az ő jóváhagyása nélkűl bárkit is kiutasítsanak. Ama sok rendeletnek csaknem mindegyike, melyeket a nagy császárné az állam újjászervezése ügyében kibocsátott, Karinthiára szintén jótékony hatással volt, s még ma is ébren tartják a nép szívében a fenkölt uralkodónő emlékét. Ez élénk ragaszkodás abban is kifejezést nyert, hogy midőn Mária Terézia 1765-ben férjével és több gyermekével Klagenfurtba ment, a rendek ott neki emlékszobrot állítottak. Moll Boldizsár készítette ónból a szobrot; midőn ez pusztúlásnak indúlt, a Pönninger által érczből öntött szoborral váltották föl, melynek leleplezését 1873-ban Rudolf trónörökös végezte.

Minthogy a salzburgi és bambergi egyházfők karinthiai birtokaikra nézve még 1535-ban elismerték volt a Habsburgok uralkodói jogait és minden közös teher viselésére kötelezték magukat, alattvalóiknak pedig megengedték, hogy peres ügyeiket az ország fejedelmeihez fölebbezzék: Mária Terézia a bambergi uradalmakat megvásárolta (1759), s így ekkor már csupán a salzburgiak nem voltak az ország közvetlen kormányának alárendelve. Mária Terézia az országos főkapitányt, a kormányzat fejét, a rendek elnökévé nevezte ki; ez elnöki tisztet addig a rendek által választott várgróf viselte. A császárné megtiltotta a kínpad alkalmazását, mi addig Karinthiában is nagyban dívott; elrendelte továbbá, hogy a boszorkánypörök iratait még ítélethozatal előtt az ő eldöntése elé terjeszszék; gondoskodott a parasztság, „az állam alapja és ereje“ helyzetének javításáról; mérsékelte úrbéri kötelezettségeit a földesurak irányában, s a jobbágyoknak uraik önkénye ellen való védelmét az akkor alkotott kerületi hatóságokra (Klagenfurt, Villach és Völkermarkt) ruházta. A gurki püspökséget a millstatti kerülettel nagyobbította, melyet szerzetrendjök megszűntetéseig a jezsuiták önállóan igazgattak; ellenben az aquilejai patriarchatus megszűntetésekor (1751) annak karinthiai része a görczi érsekségre szállott.

A császárné közoktatásügyi újításai Karinthiában is üdvös változást hoztak létre a tanügy terén; Klagenfurtban Mária Terézia elemi iskolát állíttatott. Az ország anyagi jóllétét sokféle rendelettel mozdította elő; hogy a mezőgazdaságot minden irányban fejleszsze, megalapította a karinthiai gazdasági egyesűletet (1764), mely a legrégibb a monarchiában; előmozdította a lentermesztést és a vászonkészítést, sürgette az eperfák ültetését és a selyembogár-tenyésztést; uralkodása alatt honosította meg a németalföldi Thys a burgonyát és tengerit az országban. Minthogy a nemes érczek bányászata a XVI. század második feléig tartó virágzás után a termelési költségek nagysága, egyes bányavidékek kimerűlése, az új világ nemes érczeinek versenye, de még inkább a munkások kivándorlása folytán, mire az ellenreformáczió kényszerítette őket, hanyatlásnak indúlt, Mária Terézia a hüttenbergi vasbányászatot új mívelési szabályzat behozatalával igyekezett emelni. Fényes lendűletet vett ez időben Ferlachban a fegyvergyártás, melyet I. Ferdinánd korában Németalföldről bevándorló fegyverkovácsok alapítottak. Klagenfurtban posztó- és czeruzagyár létesűlt, mely utóbbi ma is virágzó működésben van.

Mint Mária Terézia, úgy fia, József császár uralkodása is nagy hatással volt Karinthia közállapotaira. Legfontosabbak voltak a császár igazságügyi újításai, valamint a parasztság helyzetének javítására vonatkozó s méltán magasztalt intézkedései. A jobbágyság megszűntetése mindenütt, a hol addig fönnállott, a legüdvösebb következményekkel járt.

Mikor József a türelmi pátenssel vallásszabadságot és polgárjogot engedélyezett a protestánsoknak, mindazok, kik titokban folyton evangelikusok maradtak, nyiltan kezdték e hitet vallani. Számuk csakhamar tizennégyezerre nőtt s nehány esztendő múlva 23 evangelikus imaház volt az országban. Az eltörölt zárdák vagyona a vallásalaphoz csatoltatott, melynek jövedelmeiből ott, a hol szükségesnek látszott, új plebániákat és iskolákat alapítottak. Az eltörlés sorsában részesűlt Karinthiában több kisebb klastrommal együtt a st.-georgeni (a Läng-tónál), az ossiachi és arnoldsteini (1783), a victringi (1786) és a st.-pauli (1787) monostor. Mindezek közűl csupán az utóbbit állították később vissza, mikor Ferencz császár 1809-ben St.-Blasien föloszlatott breisgaui apátság benczéseit, kik időközben a Pyhrn melletti Spitalban vonúltak meg, St.-Paulba hívta. II. József megtiltotta az égiháború alkalmával még ma is dívó harangozást, a Maria-Saalba, a Luschari-hegyre s más helyekre való búcsújárást, sőt az isteni tisztelet külső szertartásaira, a templomok díszítésére és a szent képekre vonatkozólag is rendelkezéseket tett, melyek nem egyszer megütközést keltettek a népben, mely például Steinban a Jaun-völgyben, a Läng-tó melletti St.-Georgenben és Eisenkappelben ellenállott a császári rendelet végrehajtásának.

József új egyházkerületi fölosztást is adott az országnak, mely a görczi, laibachi és salzburgi egyházmegyei területek bevonásával, de Salzburg érseki jogainak föntartása mellett a gurki és lavanti püspökök közt akként osztatott meg, hogy az egykori klagenfurti és völkermarkti kerületek határai tették a két püspökség határait is. Gróf Salm Ferencz gurki herczegpüspök a saját és káptalana székét Klagenfurtba helyezte át. Az egész tartományra csak 1859 óta terjed ki a gurki püspöki megye. Akkor kebelezték a lavanti püspökség karinthiai részét a gurkiba, ellenben a marburgi kerület tíz esperessége Stiriában a lavanti püspökségnek jutott, mely ekkor Marburgba költözött.

I. Ferencz alatt, mint az egész monarchiára, úgy Karinthiára is a megpróbáltatások hosszú sorát hozták a franczia háborúk; az ellenség gyakran

betört az országba s területén nem egy csata vívatott. Már 1797-ben a Kanal-völgyön át Karinthiába is behatoltak a francziák. Károly főherczeg, noha az ütközetben magát is a legnagyobb veszélynek tette ki, nem tarthatta Tarvis vidékét Massena sokkal nagyobb ereje ellen, és Felső-Stiriába vonúlt vissza, mire a franczia fősereg Napoleon alatt megjelent Klagenfurtban, honnan szintén éjszaknak fordúlt.

Erre Tirolból s a Loiblen át érkező más ellenséges hadak szállották meg a fővárost, mely a franczia hadsereg számára szükséges szállítások következtében sulyos kárt szevedett. A leobeni előzetes béke nem sokára véget vetett ugyan a háborúnak, de a diadalmas francziák már 1800-ban a steyri fegyverszünet határozataihoz képest ismét megszállották az ország némely részeit, a liesi, Möll- és Felső-Dráva-völgyet, s ott maradtak a következő esztendeig.

Midőn a lunevillei béke Salzburgot a toscanai nagyherczegnek juttatta, az érsekség karinthiai uradalmai Ausztriára szálltak s 1806-ban állam-jószágokká lettek. Ezzel Karinthia középkori fölosztásának utolsó maradványa is eltűnt.

Az 1805-ki háborúban a francziák ismét megszállották Klagenfurtot s a tartomány újra sokat szenvedett zsarolásaik és sarczolásaik alatt. Ez a nyomorúság a következő év február haváig eltartott, mert Massena, Ney és Marmont tábornokok hadai a még deczemberben kötött béke daczára nagyon lassan húzódtak vissza Olaszországba.

Az ellenséges csapatok élelmezése, a parancsnokaik részére kierőszakolt ajándékok és más fizetések valami másfél millió forintjába kerűltek a tartománynak.

Még nagyobb szerencsétlenséget zúdított Karinthiára az 1809-dik esztendő. Mikor ugyanis János főherczeg ama fényes sikerek hírére, melyeket Napoleon a német csatatéreken aratott, hadseregével Olaszországból eltávozott s Karinthiába vonúlt, a francziák nyomon követték. Hogy gyors előnyomúlásukat gátolják s az osztrákok visszavonúlását biztosítsák, az osztrákok lehetőleg tartani igyekeztek az erődítményeket, melyeket Malborghetnél és a Predilen emeltek. Mindkét hely derék őrsége híven teljesítette kötelességét. A legénység csekély száma daczára hősiesen védte a két erődöt. Malborghetben Hensel Frigyes mérnökkari századosnak csak 300 embere volt, de rettenthetlen elszántsággal utasította vissza Beauharnais Jenő azon ismételt fölszólítását, hogy adja meg magát. A francziák roham-

támadásait május 15. és 16-án szerencsésen visszaverték, de a harmadik nap az ellenség nagyobb ereje győzött. Azon csapatai, melyek az erődön uralkodó magaslatokra följutottak, onnan az erőd belsejébe hatoltak; Hensel halálosan megsebesűlt, a kimerűlt őrség pedig elfogatott. 1.300 ember árán jutott az ellenség a malborgheti védművek birtokába.

Hasonló jelenetek játszódtak le a Predilen. Az erőd parancsnoka hermannsdorfi Hermann János százados volt; katonáinak száma kevéssel haladta meg a kétszázat; de ő is bátran visszautasított minden fölszólítást, hogy tegye le a fegyvert. Május 16-án a francziák rohamot intéztek az őrházra, de a védők hatalmas tüzelése csakhamar visszaűzte őket. Ugyanez ismétlődött más nap is. Hermann még akkor sem csüggedt el, mikor május 18-án Malborghet elfoglalásáról értesűlt. De a 6.000 főnyi franczia had a legnagyobb elkeseredéssel újította meg a támadást. Egy csapatja fölkúszott a legközelebbi magaslatokra s onnan égő szurokkoszorúkat dobált a fa-őrházra, mely végűl meggyuladt. Mikor a tűz a lőporkamarához közeledett, Hermann százados kirohant embereivel s az ellenség sűrű sorait át igyekezett törni. De végre őt is, vitézeit is lekaszabolták a francziák.

Ferdinánd császár Malborghetnél és a Predilen két egészen hasonló emléket állított, hogy tartsák fenn az utókor számára e derék csapatoknak Karinthia „Thermopyleiben“ történt hősi küzdelmeinek emlékezetét.

E közben János főherczeg eljutott Stiriába. A francziák a két erőd elfoglalása után Klagenfurton és Friesachon át Napoleon főhadához csatlakoztak. Az ellenségnek csupán apró seregszakaszai maradtak a tartományban, melyek Ruska alatt a fővárosban gyülekeztek egybe, midőn Chasteler osztrák tábornok Tirolból a Dráva mentén előnyomúlt. A város kapui előtt, a közel Kreuzbergen junius 6-án heves ütközet folyt, mely után az osztrákok az ellenségtől nem háborítva folytatták menetöket Alsó-Stiria felé. Ruska ezután korlátlanúl sarczolta Klagenfurtot s a francziák szakadatlanúl megmegújúló pénz- és eleségkövetelései roppant terheket róttak a népre.

Az ellenség zsarolásai a lakosságban mélyre menő forrongást keltettek. Fölmerűlt az az eszme, hogy népfölkelést szervezzenek. Ez irányban főleg Türk János dolgozott buzgalommal, ki Tatában, a császári udvar akkori székhelyén, Klagenfurt megrohanására nézve tervet állapított meg, Hofer Andrásnak a fölkelésre vonatkozó fölhívását a tartományban terjesztette, puskaport és ólmot gyűjtött s azt titokban a tiroliakhoz és felső-karinthiaiakhoz szállította. A felföldön már összeütközések is történtek a franczia

helyőrségekkel, mikor megérkezett a schönbrunni béke megkötésének híre. Ama területekhez, melyeket Ausztria e békében elvesztett, tartozott Felső-Karinthia is; ez, mint az illir tartományok része, franczia felsőbbség alá került, míg Alsó-Karinthia a gráczi gubernium egyik kerületévé lett.

Négy esztendeig tartott a gyűlölt idegen uralom; akkor azután Karinthiának is ütött a szabadúlás órája, midőn Ausztria Porosz- és Oroszországhoz csatlakozva a nagy *szabadító háborút* megkezdte. Már 1813 nyarán megkezdte Hiller táborszernagy karinthiai területen a támadást Beauharnais Jenő csapatai ellen, melyek az illir tartományok védelmére voltak rendelve. Több apró ütközet után szeptember 19-én az osztrákok döntő sikert arattak. Vécsey tábornok Hollenburgból a Rosen-völgybe nyomúlt s a franczia hadosztályt a Vertazhán át Krajnába való fáradságos menekűlésre kényszerítette; Frimont Roseggből űzte el az ellenséget, mely Villachot is odahagyta s már csupán Arnoldstein és Pontafel közt tarthatta magát. Hiller csakhamar itt is több felől szorongatni kezdte, s mivel időközben az osztrákok Laibachot megszállották, a francziák Tarvisból is elvonúltak s október 11-én kitakarodtak Karinthiából. Pár nappal később a szövetségesek Lipcsénél nagy diadalt arattak, mely eldöntötte a franczia császár sorsát. Illyriával Felső-Karinthia is visszaszállott a sok megpróbáltatást szenvedett Ferencz császár-királyra. A laibachi gubernium alá rendeltetett s mindabból, mit a francziák az országnak alkottak, csak kevés hagyatott érvényben. De csupán 1825-ben egyesítették újra Karinthia két részét, mikor is Alsó-Karinthia szintén a laibachi kormány alá rendeltetett.

A béke hosszú korszaka, mely a napoleoni háborúkat követte, lassankint orvosolta a bajokat, melyeket a hadak viharja s az idegen uralom okoztak a tartománynak. Az 1848-iki zivataros esztendő is elmúlt a nélkűl, hogy Karinthiában élénkebb mozgalmat keltett volna, ámbár a lakosság egy részében itt is nagy volt az izgatottság. 1846-ban alakúlt a karinthiai történeti társúlat a honi történelem tanúlmányozása czéljából; lelke Ankershofen Gottlieb báró volt. Két évvel később alapították a természetrajzi múzeumot, mely a tartomány természeti állapotainak kifürkészésén fáradozik. Mindkét egyesűlet az 1884-ben megnyitott palotában, a Rudolfinumban van elhelyezve. De a patriarchalis állapotok lankasztó hatása alól való kiemelkedés, az általános lendűlet kora csak I. Ferencz József császár és király áldásos uralkodásával kezdődött, ki nagylelkűsége, kegyelme és szeretete számos jelével tűntette ki a tartományt, s kinek személyes megjelenése

(1850, 1856, 1882, 1885) mindenkor lelkesült hazafias tüntetésekre adott alkalmat. Önállóságát Karinthia 1849-ben nyerte vissza; Krajnával való összeköttetése akkor bontatott föl, s azóta külön koronaországúl szerepel. Saját ügyei intézésére, a tartomány külön érdekei képviseletére 1861 óta a tartománygyűlés van hivatva. A vasútak, melyek Karinthiában 1863-tól 1879-ig megnyittattak, bevonták azt a világforgalomba, s most évenkint számos idegen keresi föl, hogy e természeti szépségekben dús alpesi tartományt megismerje. Midőn Velencze 1866-ban Olaszországhoz csatoltatott, Karinthia lett Ausztria egyik határbástyája a déli szomszéd állam irányában s ezzel katonai, kereskedelmi-politikai és állami tekintetben fokozott jelentőségre emelkedett. És hogy termelő tevékenységében a legújabb időben saját erejéből és szorgalmából, valamint a császári kormány hathatós támogatásával minő nagyszerű haladást tett, azt legszembetűnőbben az 1885-ki országos kiállítás bizonyította be, hol a mezőgazdaság és erdészet, a kézmű és ipar, a nép-, közép- és szakoktatás minden terén örvendetes, a legszebb várakozásokra jogosító munkásság volt látható.

Hermann százados emléke a Predilen.

Karinthia és Krajna népe.

arinthia korona-tartomány lakosai általában kevéssé jól táplált, szikár testalkatú emberek. Termetre nézve, a menynyire a sorozási lajstromokból kivehető, a karinthiai lakosság a salzburgihoz közelít s körűlbelűl középütt áll az alsó-ausztriai és krajnai között. A közép termetűek száma csekélyebb, mint a bécsi hadkiegészítő terület lakóié, úgy szintén az alacsonyaké is; ellenben a 170 centiméternél magasabbak a besorozottaknak közel három tizedét teszik. Az, hogy a klagenfurti hadkiegészítő kerület a test magassága tekintetében kedvezőbb eredményeket mutat, mint más német kerületek, nyilván a Klagenfurtban sorozás alá kerülő szlovének nagy számának tulajdonítható.

A karinthiai *németek* ép úgy, mint a stiriai németek, keveréknép, a mint az a szem és haj színének s a koponyaalkatnak a vizsgálatából a legvilágosabban kiderül. A tiszta szőke tipus (a kék szeműek és szőke hajúak) Karinthiában 17·1 százalékkal van képviselve az iskolás gyermekek között, a mi az éjszaki tartományokhoz hasonlítva feltűnően csekély arány. Ha nem tekintjük a tiszta szőke tipust, melyet a régiek a kelták meg a germánok tipusának hirdettek, s csak a szőke hajú, vagy kék szemű egyéneket veszszük, amazok 44.3, ezek 26.6 százalékot tesznek. Ezek az arányok a felnőttekre

azonban nem érvényesek, mivel a tapasztalás arra tanít, hogy a világos complexió a test fejlődésével igen sok esetben barnává változik, a mely körűlmény határozottan arra vall, hogy Karinthia német lakói egy sötét complexiójú idegen néppel keveredtek. Hogy a győzelmes germánok fölvették a legyőzöttek vagy legalább beolvasztottak testalkatát, az abból a nagy érzékenységből magyarázható, melyet a festő-anyagban szegény szervezet a festő-anyag iránt tanúsít. A karinthiai németek közt előforduló koponyaalkotások vizsgálata is azt mutatja, hogy itt a tipus tisztaságáról már nem lehet szó; mindenütt, még a legtávolibb helységekben is mindig több tipus fordúlt elő, noha az egyes formák százalékszámai változtak is. A koponya hoszszának a koponya szélességéhez való aránya szerint 1.546 karinthiai koponya között 34 százalék *hosszú fejű*, e közt 5.7 százalék hyperdolichokephal (hossz: szélesség = 100: 75, vagy még alább), a többi mesokephal (hossz: szélesség = 100: 75.1 egész 80-ig); 66 százalék pedig *rövid fejű*, brachykephal s ebből csak 19 százalék hyperbrachykephal (hossz: szélesség = 100: 85 s még alább).

Ha Karinthiának kizárólag német kerületeit tekintjük, a dolichokephalok arányszáma 1 százalékkal nő, míg a hyperbrachikephaloké apad. Az ily kerületekből megvizsgált 981 koponya közűl 35 százalék hosszú fejű (dolichokephal és mesokephal), 65 százalék pedig rövid fejű, de ebből csak 17 százalék a hyperbrachykephal. Ha ezt a Stiriában megállapított eredményekkel összevetjük, arra a fölötte figyelemre méltó eredményre jutunk, hogy Karinthiában a hosszú fej formája 10 százalékkal nagyobb arányban fordúl elő, a hyperbrachykephaloké ellenben jelentékenyen csökken. Ezt a jelenséget nem könnyű megmagyarázni, noha némi valószinűséggel föltehetjük, hogy onnan származik, mert a Karinthiába bevándorló germánok között a dolichokephal elem sűrűbbben volt képviselve. Gondolhatnánk azonban arra is, hogy Karinthiában még a germán világ előtti időkben letelepűlt dolichokephal nép olvadt bele a lakosságba, a mi meg is egyezne azzal a ténynyel, mely szerint a germán világ előtti korszakból származó azon sírok, melyeket Ausztrián belől tártak föl, többnyire dolichokephal koponyákat tartalmaznak. A kapott számok szerint Karinthia németjeinek csak mintegy két harmadrésze lenne rövid fejű. A hosszú fejűek arányszáma azonban jelentékenyen emelkedik, ha a koponyákat nem a megszokott mesterséges osztályozás szerint sorozzuk, hanem a szemmérték szerinti megitélésnek is tulajdonítunk némi becset. Találunk ugyanis oly koponya-

alkatokat, melyek a számszerű osztályozás szerint (hossz: szélesség = 100 : 80—81) a kurtafejűekhez tartoznának ugyan, de a melyek hosszas alkotásuknál fogva több joggal sorozhatók a hosszú fejek közé. A koponyáknak e valószínűleg kevert csoportjához, melynél az eredeti germán tipus még világosan jelentkezik, a brachykephaloknak 15—20 százaléka tartozik. A hosszú fejű tipus tehát tiszta és kevert alakjában még többet tenne ki az esetek felénél, megjegyezvén azonban, hogy a szakszerűleg dolichokephaloknak elismert alakok (5.7 százalék) minden esetben kisebbségben vannak. A hosszú fejűek több változatban vannak képviselve és pedig a soros sírokban talált ama hosszú, keskeny ábrázatú fejek tipusában, melyeknél a koponya magassága annak szélességéhez közel jár, vagy azt fölűl is múlja; továbbá az ehhez hasonló formákban, a hol azonban a koponya szélessége mégis jelentékenyen nagyobb a magasságánál; aztán a mesokephal s általában hosszú (dolichoid) koponyák ugyanily alakjában s végűl a koponyák ama 3.9 százalékában, melyeket ezeken fölűl még különös nagyság jellemez (mesokephal, vagy majdnem brachykephal index).

Az arcz tipusa tekintetében a hosszú fejűek többsége keskeny (leptoprosop) és orthognath arczcsontvázat mutat tágra nyíló szemüregekkel és keskeny orrnyílással. A 26 százaléknyi maradék széles arczformájú (chamaeprosop). A kurta fejűek közt is több változat vagy tipus fordúl elő, melyek között legföltűnőbb a hyperbrachykephaloké. Leggyakoribb a rövidsége- és szélességével föltűnő koponya, gyengén boltozott vagy lapos hátsó részszel. Az arcz száz eset közűl 64-ben keskeny (leptoprosop) és csak 36-ban jelentkezik a nyomott széles arczforma (chamaeprosop). A szemüregek és orrnyílások többnyire olyan alakúak, mint a dolichokephaloknál, vagyis amazok tágak, ezek keskenyek.

Hogy a szem- és haj-szín két főtipusa állandóan együtt járna bizonyos határozott koponya-alakkal, az itt ép oly kevéssé mutatható ki, mint Stiriában. Sőt inkább itt is látható, hogy az említett testi sajátságok össze-vissza keverednek s a testi nagyságtól meglehetősen függetlenűl fordúlnak elő egyik a másik mellett.

Ha fölteszszük, a mint teljes joggal föl is tehetjük, hogy a germán törzsek eredetileg egységesebb, a dolichokephalia felé hajló tipust mutattak: akkor azt, hogy a brachykephal, gyakran barna tipus sűrűn fordúl elő köztük, s hogy a világos complexió az egyéni fejlődés folyamatában barnává változik, alig magyarázhatjuk meg másként, mint úgy, hogy a germánok

és valamely barna szinű nép között vérvegyűlés történt. E kérdéses nép származása nincs megérve a tisztázásra. A szlávokkal való keveredés, melyről sokszor beszéltek, mikor a mai népek tipikus változatairól volt szó, nem fejti meg a kérdést. Kétségtelen, hogy a szlávok, mint hajdan, úgy ma is egy oly forrás, melyből egy felől tipikus szláv, más felől már maguk a szlávok által beolvasztott szőke és barna idegen elemek csatlakoznak a németséghez, a mint ez, nem is tekintve egyebeket, egyedűl a számos szláv

Karinthiai német nő-tipus.

személynévből is kiderűl, melyek Belső-Ausztria németjei közt előfordúlnak. De ez még mind nem elég a németek között előfordúló tipus-változás érthetővé tételére. Olyan nem-szláv néptörzs maradványaira is gondolhatnánk, melyre a germánok Belső-Ausztriába való benyomúlásukkor bukkantak; Belső-Ausztriának a germánok és szlávok előtti korából azonban sokkal kevesebb adatunk maradt fönn, semhogy azokra itéletet lehetne alapitani. Csaknem úgy látszik azonban, hogy e kérdésnél annak sulypontját nem Belső-Ausztriára kellene helyezni, hanem inkább megengedni azt a föltevést, hogy már az ide bevándorolt germánok között is voltak brachykephal elemek.

Krajna csaknem tisztán szlovén tartomány; németek csak Laibach városában, a Gottscheeban s Rudolfswerth szomszédos kerületében laknak, 23, 72, illetőleg 11 százalék arányában.

A *szlovéneknél* hasonló tipikus ellentétek észlelhetők, mint a németeknél. A szlovének között is ott találjuk a barna tipus mellett a szőkét, s mivelhogy a világos complexió a gyermekeknél tömegesebben fordúl elő, mint a felnőtteknél: nem lehet kétség, hogy a szőkék egy részének megbarnúlása

Karinthiai német férfi-tipus.

itt is előfordúl. Karinthiához képest a szőke tipus csak 1.1 százalékkal csökken, daczára, hogy a néprajzi kép jelentékenyen más. A szőke hajnak arányszáma 3 százalékkal csökken, míg a kék szeműeké 2.2 százalékkal nő. A szürke szeműek száma csak kevéssel nő (34.7 százalékról 35.6-ra). A tiszta szőkék és világos hajúak arányszáma egy felől igen nagy s Karinthia szlávjai és németjei között e tekintetben a különbség nagyon is csekély, semhogy a krajnai állapotokról más föltevésben kellene lennünk, mint a minőben a karinthiaiak felől vagyunk. Sőt a krajnai szlovének közt előfordúló hajszínváltozás szintén inkább a mellett szól, hogy a szlovének ép úgy, mint a

németek, egy eredetileg teljesen szőke fajnak az ivadékai, kik valamely barna fajjal való vérkeverés által jutottak a szóban forgó átalakúláshoz. A krajnai barna complexiójú egyének (barna vagy fekete hajjal, barna szemekkel) száma a karinthiaiakéhoz képest, a mi pedig fölötte figyelemre méltó, 2.2 százalékkal, vagyis 27.8 százalékról 25.6 százalékra csökken, míg ellenben a sötét complexiójúak között a különleges barna tipus tetemesen emelkedik.

Krajnai szlovén férfi-tipus.

A szlovének tehát, ha szigorúan veszszük, nem sokkal barnábbak, mint a németek, a mi szintén a mellett bizonyít, hogy Karinthia barna németjeinek zöme nem származhatik kizárólag a szlovénekkel való keveredésből.

Némileg másként áll a dolog a tiszta barna (fekete hajú, barna szemű) tipus tekintetében, mely a karinthiai 2.8 százalékról Krajnában 4 százalékra emelkedik. Ugyan ezt látjuk, ha, a szem színét mellőzve, csak a fekete hajúakat tekintjük. Ez esetben az arányszámok amott 4.3, emitt 7.6 százalék. A fekete hajú faj hatása tehát itt világosan látható. A szlovének között előfordúló koponya-alakok vizsgálata is egész sorát mutatja a figyelemre

méltó tipusoknak. Sehol nincs rá példa, hogy csak *egy* tipus fordúlna elő. 200 koponya között, melyek többnyire elhagyott csontházakból származnak, 79.7 százalék kurta, s ebből ismét 42.5 százalék hyperbrachykephal és csak 20.3 százalék hosszú fejű (ebből 0.8 százalék tiszta dolichokephal). A brachykephalok között 13 százalék hosszú fejű alkatot mutat úgy, hogy még mindig 33 százalék hosszú fej áll 67 százalék kurta fejjel szemben. Feltűnő a hyper-

Krajnai szlovén nő-tipus.

brachykephalok magas arányszáma, kivált ha Karinthiához hasonlítjuk, hol ez az alak csak 19 százalékot tesz, tehát teljes 23 százalékkal kevesebbet. A szlovének e tekintetben még a hyperbrachykephalok nagy számáról nevezetes Német-Tirolt is fölűlmúlják, mely 33.6 százalék hyperbrachykephalt mutat; valószínű, hogy a hyperbrachykephal elem a barna tipussal legtöbbnyire együtt lépett föl valaha, a mint hogy az is joggal föltehető, hogy a dolichokephalok főként szőkék voltak. A koponyák alkatának változatait tekintve, leggyakoriabbak a mesokephalok 19.5 százalékkal; tiszta dolichokephalok igen ritkán, a soros sírok tipusa pedig nem is fordúl elő.

A brachykephalok között először a karinthiai németek között is előjövő leptoprosop kurta fejekre bukkanunk, aztán egy fölötte tipikus formára, végűl olyan jelleg nélkűli alakokra, melyek gyakran az előbbi tipusok egyikéhez, vagy másikához közelednek. A fölötte jellegzőnek mondott tipus (25.5 százalékkal) a következő sajátságok által üt el a többitől: a koponya fölűlről tekintve rövid és szélesen tojásdad, arczélben magas, hátúlról széles, magas és lapított.

Fölötte jellemző vonásokat tűntet föl az arczcsontváz is. A szlovének arcztipusa a németekétől általában a szélességi átmérő uralkodó volta s a járom- és pofacsontok kiszökellése által különbözik. A szlovénok 61.1 százaléka chamaeprosop. Ez a chamaeprosopia 11.1 százalék esetben oly arcz-alakúlással párosúl, mely a fölsorolt sajátságok mellett még az arczcsontváznak élesen haránt állása, a felső állkapocsnak széles, gömbölyded, erősen előre álló folytatása, szűk, alacsony szemüregek, előre rugó, de tövükben nyeregalakúlag mélyített orrgerincz és tág orrnyílások által is kiválik, mind oly sajátságok, melyek az arcznak idegenszerű, sötét és nyers kifejezést kölcsönöznek s nehány mongol származású népnek a jellemző tulajdonai. Tekintettel a koponya-alakra, a mongoloid-arcztipus 5 százalék arányban a mesokephaliával, 6 százaléknyiban a brachykephaliának az imént jellemzett változatával párosúl. Csak ha a teljes combinátiót tekintetbe veszszük, lesz a mongoloid tipus jelentéktelen. De emelkedik, ha egyes járúlékait veszszük számba; a jelleg nélkűli formákban gyakran találkozunk vele. A mongoloid tipus szórványosan Belső-Ausztria németjei között is előjön s talán a szlávokkal való érintkezésből származik.

A leírt alakok közűl melyik tekinthető az eredeti szlovén formának? A soros sírokbeli a szlovéneknél teljesen hiányzik, szélsőségig menő dolichokephalok csak kivételesen találhatók köztük, kisebb fokú hosszú fejek már gyakrabban, de a rövid fejeknél mégis határozottan kisebb számmal. A rövid fejek között az igen széles formák különösen nagy mértékben vannak képviselve, nagyobb mértékben, mint a német osztrákoknál. Egyetlen német faj, még a hyperbrachykephalia által kiváló tirol sem mérkőzhetik e tekintetben a szlovénnal. Ez a mellett szólna, hogy a hyperbrachykephal forma a tipikus szlovén koponyaalak. A történelem előtti s a történelmi időből származó koponyákkal való összehasonlítás is e föltevés mellett szól, mert látjuk, hogy a szlovének beszivárgásával hogyan változnak a krajnaiak természeti testarányai. A krajnai *történelem előtti* koponyák közt dolichokephal van 41.7, mesokephal 33.3, brachykephal 25.0, hyperbrachykephal

0.0 százalék. Ugyane tartománybeli *mai* koponyák közt ellenben dolichokephal 0.8, mesokephal 19.5, brachykephal 37.2, hyperbrachykephal 42·5 százalék. E számok igen tanúlságosak; megmutatják, mily jelentékenyen változtak az arányok Krajnában a bronz-korszak óta. Kezdetben számosabbak a hosszú fejek ép úgy, mint Ausztria német tartományaiban, ellenben a hyperbrachykephalok hiányzanak; míg későbben, és ma is a szélsőségig menő rövid koponyák adják a legnagyobb százalékszámot, a hosszú fejek ellenben eltűnnek. Krajna régibb korszakában épen az a koponyaalkat hiányzik, mely a szlovének közt oly gyakori, úgy, hogy némi valószínűséggel vehetjük szlovén tipusnak a hyperbrachykephalt. Ez a nézet lényeges támogatást nyer a népvándorlás korabeli, kétségtelenűl szláv eredetű sírleletekben. Ha mindazonáltal csak habozva vonjuk le ezt a következtetést, az onnan van, hogy ugyanazon korszakbeli sírokban a jellemzőleg szláv járúlékok mellett dolichokephal koponyákat találtak.

A szlovének között tehát három különböző elemet kellene megkülönböztetnünk: a keskeny és széles arczú rövid fejeket, a melyek részben hasonlók a Belső-Ausztria németjei közötti brachykephalokhoz, aztán a mongoloid arcz-alkatú rövid fejeket, melyek avar származásúak lehetnek, végűl a hosszú fejeket, melyek talán a szlávság előtti lakosságból valók.

A testalkatot tekintve, a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a szlovének nagyobb arányát szolgáltatják a magas növésű embereknek, mint a németek. Az 1885-ki évi katonai statisztikai évkönyv ide vágó adatai szerint a sorozás alá állított ezer egyén közűl Krajnára esik a legkevesebb mértéken alúli. Az alacsonyak (160 centiméter alattiak) száma szintén kisebb Krajnában, mint más hadkiegészítő kerületek területén; a közepes magasságúak (160—170 centiméter közöttiek) száma nem különbözik a más kerületekbeliekétől. A magasok (170 centiméteren felűliek) száma ellenben jelentékenyen emelkedik s Krajnát ebben a tekintetben csak az egy Dalmáczia múlja fölűl. Egybehasonlítva az alsó- és felső-ausztriai hadkiegészítő kerületekben talált eredményekkel, Krajnában a magasak számának növekedése teljes 11 százalék. A testi nagyságon kivűl még két formabeli sajátosság tűnik föl, nevezetesen a magas növésű krajnaiaknál: névszerint az inkább szikár, gyöngéd alak, élesen jellegzett arcz-kifejezéssel, és másfelől az erős, esetlen testalkat széles, vastag, durva metszetű arczczal. A zömök termet, mely Belső-Ausztria németjei között oly gyakori, alig tekinthető a szlovénekkel való vérkeveredés eredményének.

A *Gottschee*-beliek. E német származású sajátságos kis nép természeti alkata nincs még kielégítőleg megvizsgálva. Ez ideig csak a haj és szem színéről vannak adataink, míg ellenben a gottscheeiek között előfordúló koponyatipusokról semmit sem tudunk. A mi a haj és szem színét illeti, a gottschee-beli iskolás gyermekek között 45.3 százalék szőke hajú s e közt 17.6 százalék tiszta szőke tipus, 25.9 százalék barna és 7.6 százalék fekete. A maradék (21.2 százalék) ezek keveréke. A tiszta szőke és szőke hajú tipus tehát valamivel nagyobb arányban van képviselve, mint a krajnai németek között, a barnák száma 2 százalékkal kisebb, a feketéké ellenben tetemesen nagyobb: a krajnai 2.8 százalékkal szemben 7.6 százalék. E tekintetben még a szlovéneket is fölűlmúlják, a kik között csak 4 százalék fekete van. A gottschee-beliek tehát, ezekből következtetve, erősen vannak barna elemekkel vegyűlve, erősebben a szlovéneknél is, a mi határozottan és világosan arra vall, hogy ők boncztani sajátosságukat nem Krajnában szerezték, hanem még eredeti hazájokból hozták ide. Az eddig vizsgálat alá vett, de arra, hogy biztos következtetést vonhassunk, még nem elegendő számú koponyák a gottscheeiek helyét a leptoprosop hosszú fejűek közt fognák kijelölni.

A hüttenbergi bányász-ünnep, gailvölgyi öv, karinthiai főkötők.

Karinthia lakossága néprajzi tekintetben.

Népjellem, viselet, erkölcsök, szokások.

Karinthia gyönyörű alpesi tájain a *németek* és *szlovének* két nemzetisége osztozik. A szlovének telepei az országnak a Dráva jobb partján húzódó délkeleti, déli és délnyugati vidékeit foglalják el, míg a többi részeket a németség lakja.

Ha a német-karinthiait jellemezni akarjuk, általában becsületes, jólelkű, nyiltszívű, kissé könnyűvérű és érzékiségre hajló embernek kell mondanunk. Ezen általános

jellemvonások mellett azonban igen felötlők azon sajátságok, a melyek élesen megkülönböztetik ugyanazon faj keretén belűl is a hegyvidékit a völgylakótól; valamint azon továbbiak, a melyekről az egyes hegy- és völgyvidékek népessége könnyen fölismerszik, szembetűnőleg eltérőnek mutatkozván mindegyik a másiktól. Míg például a Möll-, Lieser- és Dráva-völgy népe okosan számító és tanúlékony, addig a Glan-völgy s a legfelső vidék kivételével a Gurk-völgy lakója is a krapfeldiekhez hasonlóan könnyelműbb, dalos-kedvű, kikapó s olykor bizony verekedő is. Míg az úgy nevezett „Gegend“ és a feldkircheni kerület lakóit egészben bizonyos megnyerő udvariasság és szíves, barátságos érzület tűnteti ki, addig a szellemi javakkal valamivel mostohábban fölruházott lavant-völgyi pörlekedő és erős hajlamot mutat az érzéki gyönyörűségek iránt.

A derűltsége mellett is mélyen érző karinthiai népléleknek legideálisabb nyilvánúlása e kedves nép dala. Ebbe önti búját, bánatát; ebben szólal meg vágya, szerelme, gyűlölete, irigysége. Eredeti zamatjok hírt s Ausztria határain messze túl terjedő dicsőséget is szerzett Karinthia népdalainak.

A szlovének, a kik a németekkel vegyesen lakják a Kanal-völgyet, a Gail alsó folyásától s Villachtól lefelé a Rosen-völgyet, aztán a Jaun-völgyet és Lavamünd, Unterdrauburg környékén részben a Lavant-völgyet, sokkal kevesebbel megelégedők s jóval szerényebbek, mint a német-karinthiai. Csak hajdina és köleskása teremjen bőven, akkor semmi sem hiányzik e nép elégűltségéhez; mert tudnivaló, hogy kása és morzsóka (Sterz) a vend lakosság főtápláléka. Olyan vendeket különben, a kik szlovén anyanyelvükön kivűl mást ne beszélnének, csak gyéren találni. A szláv népesség legnagyobb része teljesen, vagy legalább meglehetősen jól beszél németűl. A vend paraszt nem ritkán német vidékre küldi gyermekeit, hogy ott az iskolában és német családok körében jól megtanúlják a német nyelvet. Általában egyik legsarkalatosabb erényök a szlovéneknek a más nemzetiségűekkel való békés megférés és egyetértés. A miért is e tartományban a németség a legbékésebben él a szlovénekkel.

Mélyen gyökerezik mind a két nemzetiség szívében a haza és az uralkodóház iránti odaadó szeretet. A karinthiai honának jó fia és császárjának hű alattvalója. E szép tartomány vitéz ezredének zászlói már nem egyszer lobogtak a harcz tüzében, s Ausztria katonai babérjához nem egy levelet fűzött Karinthia fiainak hősies bátorsága. — Szorgalom és tisztaság tekintetében a német lakosság fölötte áll a szlovénnek ép úgy, a mint e két

pontban egyáltalán nagyon meghaladja a felső-karinthiai az alsó vidék népességét. A hegylakókat, különösen a Möll-völgyben, mély vallásos érzületük jellemzi; igaz, hogy ezzel együtt jár ép úgy, mint a Lavant-völgyben, a babonásságra való hajlam is.

A felvidéki lakosság főtápláléka a zabgörhe (Habertalge, Schmalzraunken), liszt- vagy daraleves, a Gail-völgyben a polenta és frika, míg Alsó-Karinthiában hajdina- és tengeri-morzsóka meg köleskása a leggyakoribb eledel. Italúl a Lavant-völgyben must (almabor), egyebütt többnyire pálinka szolgál. Klagenfurt környékén, például St.-Martinban és Waidmannsdorfban, Harbachban és Gurlitschban még főzik az úgy nevezett kősört, ezt az egészen sajátszerű italt, a mely izzó kesely-kövekkel (Grauwacke) fölforralt zabmalátából készűl s a melynek legerősebb kivonata a „koritniak“ (Trogbier).

Határszomszédaival is a legjobb egyetértésben él a karinthiai. A Möll- és Lesach-völgy népe igen szívesen barátkozik a tirolival, a Lieser- és Katsch-völgyé Salzburgnak, a Lavant- és Metnitz-völgyé meg Stiriának határszéli lakóival, szintúgy a Kanal-völgyé a szomszédos olaszokkal. A Jaun- és Rosen-völgy népe sem patvarkodik a vele érintkező krajnaival.

A polgári viseletről kevés a mondani valónk. A városi lakosság általán a franczia divatnak hódol s kivált női része a divatlap szerint öltözködik. Másként áll a dolog a parasztok viseletét illetőleg, habár ennek eredetiségét is fenyegeti már a pusztúlás veszélye. A vidéki lakosság eredeti ruházata az egyes völgyek szerint változó. Minden tájékon találni valamely sajátságos megkülönböztető vonást. De egészben ma már a parasztok között is ritkaság az ország eredeti viseletébe öltözött férfiakat és nőket látni. — Háromszáz esztendővel ez előtt Karinthiában törvényszabta öltözködési rend volt, mely II. Károly főherczeg uralkodása alatt lépett életbe, s a hatóságok a legnagyobb szigorral ügyeltek pontos megtartására. E ruházkodási rendszabályzat *minden társadalmi osztályra* kiterjedt. Ma még a Gail-völgy lakóinak viselete mutat legtöbb eredetiséget. A legények virágbokrétával és fajdkakastollal ékes nemezkalapjuk alatt selyem csücskös sipkát viselnek, nyakukat tarka selyemkendő köríti, rikító színű mellényükön golyó alakú, ezüst vagy ón gombok ragyognak és sötétkék vagy sötétzöld posztó-zeke, térdig érő nadrág s térden fölűl érő hosszúszárú csizmák egészítik ki öltözéküket. A nadrág többnyire őz- vagy zergebőrből való s oldalvarratai csíkos selyemtűzéssel vannak díszítve. Ünnepi alkalmakkor a gail-völgyi fehér harisnyát és félczipőt

visel. A férfiak ruházatánál még különösebb a nőké. Ezek ünnepnap a krajnai nők fejdíszéhez hasonló „Petscha“ nevű fehér, taréj alakú csipkefőkötőt viselnek, melyet hétköznap selyemkendő helyettesít; fehér ingök duzzadó újjai csipkés kézelőkben végződnek; további ruházatuk vállfűző, széles fodros-gallér, és a mellet háromszög alakjában fedő, tarka selyemkendő, melynek két alsó vége a derék körűl vonva, hátúl csomóba van kötve, míg elől a kendő csücske a gallér közelében az ingvállhoz van tűzve. A hímzett bőr-öv alól a széles csípőkről gazdag ránczozatú könnyű gyapjú (rassen) szoknya ér le térdig úgy, hogy a harisnyakötők még jól kilátszanak alóla. A szoknya fölött dúsan hímzett kötőt, alatta pedig hímzett szélű fehér alsószoknyákat viselnek. Fehér pamutból mesterileg kötött harisnyák és takaros félczipők ez öltözék további részei. Télen birkabőrből készűlt prémes bekecsben járnak.

A Lesach- és Möll-völgy lakói még ama régi jó példaszót követik, mely szerint a „maga-szőtte, maga-fonta viselet a legjobb és legszebb parasztöltözet“. Az utóbbiak legalább maguk készítik a kendervászon-inget (rupfenes Pfoad), a könnyű gyapjúból szőtt szoknyát (rassener Kittl) és az abaposztó-ruhát (lodenes Gwandl), melybe öltöznek. A legények többnyire barna, zöld zsinórzatú abaposztó-zekét, vörös mellényt s zöld nadrágtartót, darócz- vagy irhabőr-nadrágot, kék vagy fehér pamutharisnyát és erős horgas szegekkel (Schianken) kivert hegymászó czipőt viselnek. A határszéli Lesach-völgyben úgy nevezett fellegverő (Wolkenreisser) tiroli kalapot, míg a Möll-völgyben ehhez hasonló nemezkalapot s derekuk körűl igen gyakran pávatoll formára kihímzett bőr-övet viselnek. Ugyanitt az asszonyok redős, hosszú, barna vagy zöld gyapjúszoknyában járnak, melyet elől széles kötő takar; a „Spenser“ újjai erősen kidudorodnak s fejöket széles karimájú nemezkalap födi. A Lesach-völgyben a nők kötője egészen összeér hátúl a csípők körűl. Nyakuk köré ezek úgy, mint amazok is, tarka selyemkendőt kötnek. A Lavant-völgy lakossága már majdnem teljesen a divat szerint ruházkodik. Csak itt-ott találni elszórtan egy-egy párocskát, a mely még a régi népviseletben jár. Nem rég a legények még alacsony nemezkalapot, alatta zöld bársonysipkát, rövid posztózekét s durva bocskort viseltek. A Lavant-völgyi nők ma már a „Karntnerhäubchen“ (arany hímzéssel és nehéz selyemszalagokkal díszített fekete főkötőcske) s az óriási, lapos, selyemmel bevont, korong alakú szalmakalap helyett idomtalan férfikalapot tesznek fejökre. Egyebekben az itteni viselet hasonló a stájerhoz.

Karinthiai népviselet: Gail- és Lavant-völgyi női viselet.

A Glan-, Lieser-, Gurk- és Dráva-völgy lakói, valamint a krapfeldiek ruházatának nincsen semmi különösebb jellemzetessége. A Rosen-völgyiek öltözete a krajnaiakéhoz hasonlít, ép így a seelandiaké is. A férfiak hosszú szárú krajnai csizmát, az asszonyok fehér fejkendőt s rojtos selyem nyakkendőt viselnek.

A vadászok és havasi gazdák, favágó-legények és szénégetők, gyökérszedők és vinczellérek többnyire egészen abaposztóban járnak; a vadászok kalapjukhoz tűzött fajdkakastollal, vagy zergeszakállal különböztetik meg magukat.

Hogy a karinthiai egyébként még elég szívósan ragaszkodik nemzedékről nemzedékre szálló hagyományaihoz, azt legjobban bizonyítják híven megőrzött szokásai, a melyek legnagyobb részt az évi *ünnepkör* egyes szakaihoz alkalmazkodnak. Ez ünnepkör a legtitokzatosabb és legszentebb idővel, a *karácsonyi* napokkal kezdődik. Karácsony estéje s a rá következő nagy nap a tulajdonképeni ünnep; de azért nevezetes és szentnek tartott idő a karácsony bőjtjétől egész vízkeresztig terjedő két hét is, a melyek alatt a gazda, mielőtt nyugovóra tér, sorra nézi háznépét, szentelt vízzel hinti meg az istállóban levő barmait, míg felesége körűljárja s parázson égő illatos fűvekkel füstöli ki az egész házat. A szolgalegények és nőcselédek az estharangszó alatt sorsot vetnek („leaseln"), vagyis ólomöntés, czipő- vagy koszorúvetés, kalapnézés meg sövénykaróhordozás által igyekeznek megtudni jövendő sorsukat. Tamás napján (deczember 21), úgy tartja a néphit, a leányzó, ha előtte való nap megfürdött s este bal lábbal lép az ágyba, álmában meglátja jövendőbelijét. A karácsonyi napokra a háznak egészen tisztának és rendben kell lennie, a miért az ünnep előtt teljes erővel folyik a tisztogatás, takarítás munkája. A Lavant-völgy hegyi lakóinál a konyhai és fejő-edényeket az étkező asztal alá teszik s lánczczal veszik körűl, hogy a következő évi aratás bőséges legyen s a háziasszonynak jól szolgáljon szerencséje a gazdaságban. Az ajtókra három keresztet vagy boszorkánykelepczét rajzolnak. Tamás-naptól karácsonyig szigorú bőjtöt tartanak. A szent estén égő gyertyákkal megrakott karácsonyfát állítanak, a mely alatt a betlehemi jelenet ábrázolata látható.

Az éjféli mise alatt a néphit szerint az állatok beszélnek. Ugyanez időt használja föl a vadorzó golyóinak öntésére, a kincsásó „kutatóvessző" metszésére; a temetőn pedig ez órában végig suhannak mindazok árnyai, a kik a jövő esztendő folyamán az illető plébániában el fognak halni.

Karácsony estéjén a Rosen-völgy felső vidékén és Saifnitzban a szlovének a náluk dívó nemzeti abroszszal, vagyis szélén *vörösen* és *fehéren* tarkázott csipkével szegett s közepén vörös sávolylyal átszőtt *fehér* vászonterítővel borítják be az asztalt, s erre teszik a „*mižnjak*“ nevű karácsonyi kenyeret, melléje pedig egy csipet tömjént s egy marék gabnát. E tárgyak az éjen át s egész karácsonynap deléig ott maradnak az asztalon. Szent Isván napján minden falu templomában vizet és sót szentelnek. Az ilyen, Szent István napján szentelt vizet és sót csalhatatlan gyógyszernek tartják az ördög incselkedései és a megbűvölés („Verzabern“) ellen, s a sót rontás ellen a marhának is beadják. Karácsony harmad napján borral iszszák Szent János áldását. Aprószentek napján úgy a németeknél, mint a szlovéneknél a gyermekek fenyűgalylyal (Plissnastl) járnak házról házra — e szokásnak németűl „*plissnan*, *schappen*“ vagy „Frisch und g'sund geben“, szlovénűl *šápati* a neve — s a felnőtteket a galylyal megcsapkodják, e közben a következő mondókat hangoztatván:

„Pliessen lustig Frisch und g'sund! Lang löbn, G'sund bleibn, Gern habn!“	„Fenyűgalyam vígan suhog: Egészséget osztogatok! Soká éljen Egészségben, Engem pedig szeressen!“

A szlovéneknél:

„Šip, šap, adjon Isten egészséget, szerencsét,
Legyenek kendtek vidámak, mint a madár az erdőn,
Egészségesek, mint a hal a vízben,
Erősek, mint a medve a vadonban,
S legyen annyi kis gyereküк,
Mint a fának galyacskája!“

Ezért aztán Plissengut-nak nevezett ajándékot kapnak, a mely aszalt gyümölcsből, dióból, almából és pénzből is szokott állni. A Gail-völgy szlovénjeinél nemcsak a gyermekek járnak így vesszőzni, hanem a legények is. A felső Gail-völgyben a legények éjfélkor végig mennek a falun s addig kopogtatnak, míg ajtót nem nyitnak előttük. Fenyűgalyaikkal erre betódulnak a szobákba s megcsapkodják a benn levőket, a miért aztán kávéval és pálinkával vendégelik meg őket.

Egyes vidékeken a parasztgazda a szilvafáit is végig veri e napon, hogy a jövő őszre bő gyümölcs-szürete legyen.

Három-királyok napján a *szilaj vadászat* („das wilde Gjad“) robog az erdőkön át. E nap estéjén a gail-völgyi Rattendorfban ezelőtt a csengetyűfutás szokása dívott. A gyermekek csengetyűket rázva keresztűl-kasúl futkostak a faluban; de az estharangszó után minden csengetyűnek el kelle némúlnia, mert a kinek a csengője vigyázatlanságból a harang utolsó kondúlása után még szólott, annak ugyancsak ügyelnie kellett magára, hogy a szilaj vadászok szét ne marczangolják. Perchta napján (szlovénűl Pernahti) a Möll-völgyben *Perchtra Baba* megvizsgálja a fonókat, a csillag- és három-király-énekesek házról-házra járnak; némely vidéken pedig, mint a Rosen-, Lieser- és Lavant-völgyben, vagy Prävali környékén ilyenkor az egész karácsonyi pásztorjátékot is előadják. Karinthiának úgy szlovén, mint német lakossága egyaránt gyakorolja a karácsonytól vízkeresztig tartó tizenkét éjen át a már említett kifüstölést s karácsony estéjén már nem egy parasztházban is kigyúl a mély jelentőségű fenyűfácska csillogó gyertyafénye. A szlovének karácsony, újév és vízkereszt előtti este *Koléda*-járást tartanak. Ilyenkor a templomi s egyéb éneklők házról-házra járnak a faluban s a kapuk előtt elzengik a *Koléda*-éneket, a miért kolbászból vagy füstölt húsból álló, ajándékot kapnak. Azt tartják, hogy szerencsét hoz a háznak, különösen pedig a gazda barmainak, ha a Koléda-énekesek látogatásukkal megtisztelik a házat.

Mint a németeknél az aszalt gyümölcscsel töltött kenyér (Kletzenbrod), úgy dívik a szlovéneknél a hajdina-lisztből sütött, mézzel bekent s mákkal meghintett *Hadnnikl.*

Wolfsbergben vízkereszt utáni első vasárnapon, a zsidóknak 1339-ben e nap esti 9-ed órája táján történt kiűzetése emlékére, az úgy nevezett verekedő vasárnapot ülik („Priglsuntig“ az az Prügelsonntag).

A zsidók kikergetése emlékére szólal meg most is naponkint a kilencz-órai harang, a melyet zsidó-harangszónak neveznek. E harangszóval adták meg t. i. 1339-ben a jelt a zsidóknak a városból való kizavarására. Ugyane napon a Boldogságos Szűznek a városka közepén álló szobrát kolbász-utánzatokkal aggatják tele, a legények pedig a korcsmában azzal kenyerezik le a jövő évre kedvesöket, hogy a jelképes megvásárlás áldomásáúl pecsenyével és borral szolgálnak nekik, a miért viszonzásúl a leány kolbászt rendel szeretőjének. Hajdanta a leányok ama kolbászokat, a melyek sütéskor a nyársról leestek, kedvesök hűtlenségének jelképeűl az említett Mária-szoborra függesztették.

E furcsa szokás eredetéről azt beszéli a monda, hogy egy zsidóleány amaz üldözés idején szeretőjét, egy keresztény mészároslegényt, a zsidóknak a keresztények ellen tervezett támadásáról azzal értesítette, hogy egy kolbászt akasztott a Mária-szoborra, a mire aztán a keresztények megelőzvén a zsidókat, megrohanták és a városból kikergették őket.

Gyertyaszentelő napján a szlovén területbe ékelt német Eisenkappelben felnőttek és gyermekek vegyest kemény papirból készített különféle alakú, tarkára festett s belűl gyertyácskákkal megvilágított templommintákat hordoznak, a mezővároskából a folyó mentén fölfelé haladva egész Hagenegg kastélyáig, a hol azután a hídról a Vellach folyóba dobják e karton-ábrákat. Az úszó kápolnácskákat a parton körmenetszerű rendben vonúlva kisérik készítőik, kik előtt egy öreg ember halad, a Simeon „Nunc dimittis servum tuum“ kezdetű hálaadásának előéneklése mellett. A kar a „Gloria patris“ dicsőítő verssel felel. E szokás, a mint mondják, ama nagy árvízveszély emlékét örökíti meg, a mely két-háromszáz évvel ez előtt Kappel városát fenyegette, s a melyet akkor egy ilyen deszkából és papirosból készített kis kápolnának a Vellach folyóra kitétele által hárított el a lakosság.

Szent-Ágota napján (február 5.), vagy a rá következő vasárnapon Grafenstein, Diex, Globasnitz, Völkermarkt, St.-Veit, Möchling, Sager, Skarbin, Galizien, Eberndorf, St.-Canzian, St.-Filippen, stb. helységek és azok vidékének lakói, s gyakran mintegy 500—600 koldus Karinthia legkülönbözőbb tájairól egybeözönlik, a steini gyönyörű fekvésű és elragadó kilátás fölött uralgó templomba. Itt e napon az ide temetkezett Hildegard grófnőnek, Alboin őrgróf 1027 február 5-én, majdnem százéves korában elhalt s utóbb szentté avatott nejének végrendelkezése értelmében, az ünnepies isteni tisztelet után a szegényeket megvendégelik és alamizsnát osztanak ki köztük. Ez alamizsnának hagyomány-szentesítette jelképi része a steini paplakban ez alkalomra sütött szentelt czipókból áll, a melyeket a templom plébánosa és az egyházfelügyelők osztanak ki.

Ezeket az Ágota-kalácsokat („Agathenstrüzl“) rozslisztből sütik és körűlbelűl akkorák, mint egy szerecsendió. A plébános és kiséretében az említett presbyterek, meg a karénekesek a templom ajtaja elé kilépve, sűrűn szórják a nagy számban egybegyűlt nép közé, a mely csodás hatást tulajdonít e süteménynek s mohón kapkod utána, sőt ha kell, meg is verekszik érte. Az Ágota-kalács, azt tartja a néphit, megóvja vagy gyógyítja a marhát minden betegségtől, megvéd bűbájosság, villámcsapás és szakadékokba való

lezuhanás ellen. A kinek birtokában az ilyen czipó penészedni kezd, az közeli haláltól félhet. E czipó-szórás még mindig járja s a kiosztott kalácsokat egyik évről a másikra szent talizmán gyanánt őrzik s vallásos kegyeletben tartják.

Farsang utolsó napjaiban mindenki tartózkodás nélkűl engedi át magát a bohóskodásnak. Kövér-csütörtökkel („foastn Pfingstag“), vagyis a ham-

Tuskóvontatás a Gail völgyében.

vazó-szerda előttivel kezdődik e hóbortos mulatságnak szánt idő. Magát ez egész hetet „foaste Wochn“, vagyis kövér hétnek hívják, az ekkor fogyasztott zsíros étkekre való tekintettel. A Möll- és Lieser-völgyben a farsang utolsó hétfője „Foastn“ vagy „Specknudl-Montig“ nevet visel, azon bővebben zsírozott szalonnás metéltről, mely e napon az asztalra kerűl. E hétfőtől egész hamvazó-szerdáig a paraszt csak a haladéktalanúl szükséges munkát végzi. Farsang vasárnapján, a melyet „Burschtensunti“-nak is

neveznek, minden falu korcsmájában vígan szól a zene, ha más nem, legalább a szájharmonika hangja, s tánczra perdül a fiatalság. Farsang keddjén vagy bolond-kedden („Fastnacht, der damische vagy Narrendienstag") az egész falu legénysége fenyűkorommal, vagy téglavörös festékkel mázolja be a képét s részt vesz a farsangfutásban vagy farsangűzésben. A szlovén vidékeken ugyane napon a *tuskóvontatás* („Blockziagn") szokása járja; a mely nem igen lehet inyökre a férjhez menni vágyó, de pártában maradt, vagy a kérőkben nagyon válogatós leányoknak. A tuskóvontatás akkép történik, hogy több, leányruhába bújtatott ifjú egy fatörzset, vagy a mi még szokásosabb, egy disznóvályút s abban egy vénasszonynak öltözött legényt vonszol az illető leány háza elé, a hol gúnydalokat és csipkedő mondókákat hallatnak. Természetes, hogy a legokosabb, a mit a leányzó ilyenkor tehet, ha jól elrejtőzik, mert jaj neki, ha megpillantják! Ekkor ered csak meg a csúfolkodás és boszantás zápora.

A Gail-völgyben a leírt kiméletlen mulatság helyett a „Schimmelreiten" szokását gyakorolják. Minden háznál, a mely előtt az álarczos menet elhalad, megpatkolják a szokás nevét adó „szürkét" s ezért borravalót szednek. Ha a Gail-völgyben valamely falu leányai közűl egy sem kerűl az egész éven át főkötő alá, a falu minden eladó leányának büntetés terhe alatt — ez abban áll, hogy kizárják őket a tánczból — kötélen fogva kell húznia egy sulyos fatuskót, mi közben a legények ostorpattogtatva kisérik. A gail-völgyi Dellachban e tuskón egy szalmabáb ül, a melyet végűl kútba dobnak. A tuskót pedig elárverezik s az árát eliszszák.

Mauthenben álarczos legények egy kalapácsot és harapófogót vívő kovácscsal járják be az útczákat, s a kovács mindenkinek lerántja a czípője talpát, a ki nem ád neki borravalót. A Miss-völgy szlovénjeinél, Schwarzenbach, Jaboria, Topla, Koprein, stb. falvakban, farsang keddjén a gazda egész háznépét, gyermekeit és cselédeit is beleértve, magával viszi a korcsmába, a hol e napon minden asszonyt, ha még oly öreg és roskatag is, megtánczoltatnak; mert azt tartják, hogy e bolond-keddi („damischer Irti") táncztól bőven terem azon évben a sárgarépa. Mentűl szélesebb kört kanyarítanak forgás közben a repülő szoknyák, annál nagyobb lesz a répa karéja. Zöldcsütörtökön („Antlos Pfingsti") Alsó-Karinthiában virág-vásárt tartanak, s az asztalra már idei („heuerselig") zöldség kerűl. A templomban ünnepelt úgy nevezett zörgő-vecsernye („Pumpermette") végét türelmetlenűl várják künn a templomajtó előtt kereplőkkel álló fiúk, hogy az utolsó zsoltár-vers

Húsvét éjszakája a Lavant völgyében.

elhangzása után az ájtatosság végét jelző zörejbe az ő hangszereik recsegése is belevegyűljön. A zöldcsütörtöki tyúktojásoknak („Antlos Oar") különféle gyógyító és bűvös erőt tulajdonít a néphit.

Húsvét éjjelén a Lavant-völgyben imádság és szent énekek zengése mellett óriási máglyákat („Osterhaufen") gyújtanak a parasztok. A hegyen-völgyön százával égő húsvéti tüzek páratlanúl fönséges látványt nyújtanak.

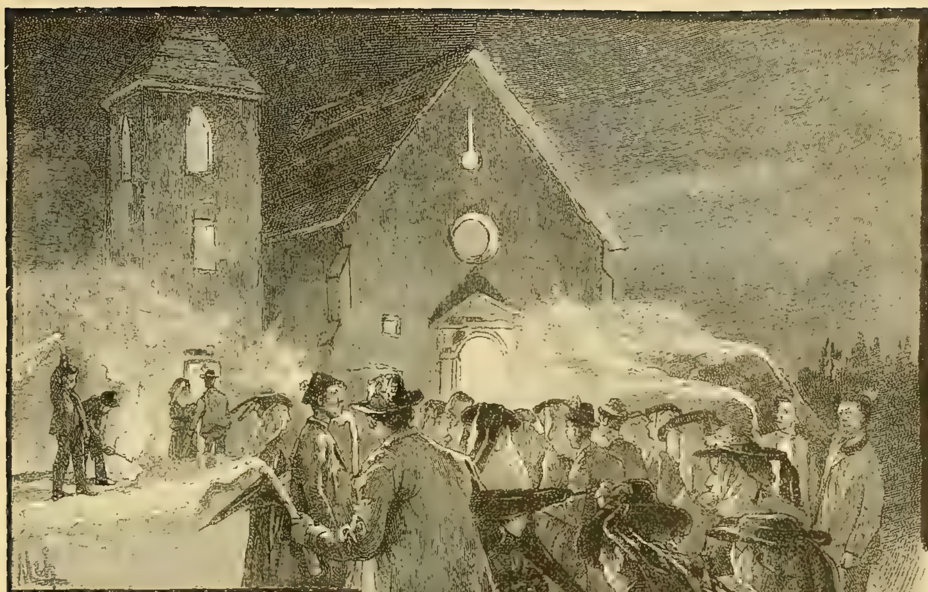
Klagenfurt és Völkermarkt közt a vend vidéken, különösen Tainach körűl, a parasztlegények a föltámadás után fáklyavilág és mozsárdurrogás mellett vonúlnak faluról falura. Minthogy a nevezett síkság száznál több falut számlál s minden helységből indúl ilyen fáklyásmenet, elképzelhető e szűntelen kigyózó vonalakban haladó körjáratok fényhatása az ünnepi éjszakában.

A húsvéti ételeknek nagyszombat délutánján történő szentelésére a parasztleányok a havas vidékekről sokszor óriási vajdarabokat visznek, a melyeket csinos húsvéti báránykák díszítenek. A szentelt eleségből a felek az egyházfinak egy kolbászt, a ministráló gyereknek pedig két piros tojást kötelesek adni. A Gail-völgyben a hússzentelés igen mulatságos jelenettel jár. Alig mondta ki a pap az áldást: az asszonyok és leányok („Gitschen") a fehér abroszszal leterített kosarakra rohannak, hogy haza siessenek velök; mindenki első akar lenni, mert azt tartják, hogy a ki előbb éri, az a munkában is első.

Felső Rosen-völgyben, a leányok kedvesöknek cserépformában sült kalácsot („Reindling") s két piros tojást ajándékoznak; ugyane völgy alsó vidékén húsvét hétfőjén ád a leány választottjának egy szelet ilyen kalácsot; az a legény, a ki legtöbb ily karéjt tud összegyűjteni, a falu Don Juanja. Húsvét-hétfőn a Gail-völgy több falujában még előadják a passio-játékot.

A szlovének is kiváló ünneppel ülik meg a húsvétot. Nagyheti szokásaik hasonlók a németekéihez. *Kolač* nevű húsvéti süteményük búzalisztből készűl s fahéjat és czukrot kevernek a tésztájába. A húsvétra következő második pénteket Karinthiában „háromszögpéntek"-nek („Dreinaglfreitag") nevezik. Tulajdonképen „négyszögpéntek" lenne helyesen a neve, minthogy Krisztus keresztje négy szögének IV. Károlytól való megtalálása emlékére ünneplik. E napon némely faluban valóságos népvándorlássá kerekedik a búcsújárók özöne.

A Jaun-völgyben e búcsújárások czélpontjai az Einersdorf fölötti, továbbá a Völkermarkt melletti Diexen s a Ruden szomszédjában, a Lisnabergen fekvő szentsír-templomok; a Missling-völgy lakói az Orsolya-hegy templomához zarándokolnak. Az e napon szokásos búcsúmenetek közt azon-

A vierbergiek.

ban legnevezetesebb a *vierberg*ieké, a melyről már Megiser is megemlékszik 1612-ből való karinthiai krónikájában. A búcsúsok Klagenfurt, St.-Veit és Krapfeld környékéről az ünnep előtti csütörtök éjszakáján, éjfélkor összegyülekeznek a magdalensbergi templomban, a hol nagy misét hallgatnak. Ennek végével fenyűfáklyák világa mellett s kalapjuk körűl lombdíszt viselve lesietnek a hegyről, hogy réten-mezőn áthaladva, hajnali harangozásra már Pörtschachban legyenek s ott az Ulrich-hegyen épűlt templomban hallgassák a második misét. Ennek utána a búcsújárat sebbel-lobbal Karnburgba, majd Zweikirchenbe, s utóbb Wasebergbe megy, mindenütt misét hallgatván. E közben már dél lett, de a zarándoklatnak még mindig nincs vége, mert innen még a Veit-hegyre, aztán fel Gradeneggbe, Sörgbe, s végűl a Lőrincz-hegyre mennek, a hol a délután öt órakor tartott áldáson vannak jelen. Ezt követőleg St.-Veit felé veszik visszatérő útjokat s a mondott hegyen ismét szétoszolnak. Huszonnégy óra alatt teszik meg e hosszú és fáradságos útat. Hogy miért kell annyi hegyet

mászniok, annak az a magyarázata, hogy a Magdolna-hegyen a szent keresztet, az Ulrich-hegyen a töviskoronát, a Veit-hegyen a lándzsát s a Lőrincz-hegyen a Krisztus keresztjének szögeit tisztelik áhítatossággal. Kalapdíszét, a hegyi lombot („Berglaub"), minden hegyen újjal cseréli föl a jámbor zarándok. Minden templomban bőséges áldozati ajándékot hagynak a hívek, a Magdolna- és Lőrincz-hegyen a pénzadomány mellett gabnaáldozat is járja.

Szent György (Sent Juri) napját a Jaun- és Rosen-völgy szlovénjei mint a tavasz hírnökét ünneplik. Alsó-Karinthiában a szlovén lakosság a Dráva bal partján április 23-án, a folyó jobb partján pedig 24-én tartja György napját, mivel a monda szerint Szent Margit, Szent György hű kisérője, a Dráván átkeléshez kellő révészdíjat egy nappal később tudta csak összekéregetni, mint György, s így egy nappal utóbb jutott a bal partra.

Szent György ünnepén a falu pásztorai és suhanczai este felé összegyülekeznek a község rétjén. Egyiküket szalmába göngyölgetik s mint a tavasz képviselőjét „Sent Juri"-nak (Szent Györgynek) teszik meg; a többiek a náluk levő tehénkolompokkal és tülkökkel zúgva-búgva kisérik a szalmába kötöttet a faluba. Minden ház előtt elmondják a „Szent György kopog az ajtón" kezdetű éneket, a miért tojásból, zsírból, búzakenyérből, aprólékból és kolbászból álló ajándékot kapnak. Ezt ismét egy versikével megköszönvén, odább állnak egy házzal. Az olyan paraszt, a ki a György-énekeseket nem ajándékozná meg, a legnagyobb szégyent vallaná. Sőt szerencsétlenség is érhetné házát. Ott ugyanis, a hol nem kapnak ajándékot, szörnyű átokkal sujtják a legények az egész házat és népét, valamint a gazdaságot. Másnap aztán a György-énekesek összegyűlnek valamely házban, ott megsütik-főzik s elköltik a kapott ételneműeket, melyek közt különösen említendő a *cortje* nevű, zsírban sült tojás, és nagy dáridót csapnak.

Pünköstkor nyírfaágakat, ú. n. májusi-galyat tűzdelnek az ablakrácsozatba. Az egész Möll-völgy hosszában, Möllbrückentől Heiligenblutig, továbbá a Lieser- és Malta-völgyben mindenütt izzó és sűrű füstgomolyba burkolt máglyákat („Pfingsthaufen") látunk pünköst szombatján. Pünköst vasárnapján reggel fölpiszkálják a zsarátnokot, hogy lobogó láng csapjon ki belőle, a mely körűl aztán a béresek és szolgálók tánczra kerekednek. Mikor magasra lobbannak a lángok, ezt mondják: „Most ég el a tél s vonúl be a tavasz". A ki utolsónak érkezik a pünkösti máglyához, azt csalánkoszorúval koronázzák meg s pünkösti királynak nevezik. A Lieser-völgyben

Versenyfutás Weitensfeldben.

az ilyen álomszuszéknak „Pfingstluzl“ a neve. Úgy a szlovén, mint a német alpesi lakók egyaránt gyakorolják a „Pfingstkleknan“ néven ismeretes, majdnem zenei ütemű ostorpattogtatást. Különben gyantával bekent ostorát („Goassl“) a szlovén pünköstkor szentelt viaszszal keni meg. Az ostordurrogás a boszorkányok elűzésére történik. A régi németek lakodalmi, vagy májusi versenyfutására emlékeztet a gurk-völgyi Weitensfeldben „Kranzlreiten“ néven dívó szokás, mely a következő mondához fűződik. A dühöngő pestis idején a Turnhofer virúló szépségű leánykája egymaga maradt, az egész vidék lakossága közűl a szörnyű feketehaláltól megkimélve. A hajadon kezét három ifjú ment megkérni, s miután nehéz volt közűlök választania, versenyfutásra szólítá föl kérőit, a nyertesnek igérkezvén feleségűl.

Rendesen a Weitensfeld főterén álló kút fából faragott Mária-szobra a versenyfutás célpontja. A község három pályadíjat szokott kitűzni. Ezek elseje a kúton álló szobor menyasszony-koszorúja s egy darab arany, a második egy pár pamutharisnya és egy selyem nyakkendő, a harmadik

pedig egy disznósörtéből kötött pamatbokréta, a miért is ez utóbbit „Saubest“-nek hívják. A futtatást a lóháton versenyzők, a vidék három legügyesebb lovasa, többnyire weitensfeldi polgárfiúk vagy a Gurk-völgy jómódú parasztgazdáinak fiai, nyitják meg. Utánuk következnek a gyalog-versenyzők. Az első díj nyertese a polgármester kezeiből veszi át koszorúját a zenekar üdvriadala mellett. Így a többi díjak nyertesei is; de természetes, hogy a sörteszőr díjról szívesen lemond az, a kinek az jut. A díjak kiosztása után a zenekar nyomában a korcsmába mennek mindannyian, a hol az ünnep tánczmulatsággal végződik.

Hüttenbergben ezelőtt Szentháromság vasárnapján minden évben megtartották az *abroncstánczczal egybekötött bányász-ünnepet*, a mely most már csak minden harmadik évben kerül sorra. Ez ünnepélyen részt vesznek Heft, Lölling, Felső- és Alsó-Knappenberg összes bányászai. Az abroncstánczosok a bányaőröktől vezetve s számos harlekintől kisérve, zeneszóval vonúlnak át Hüttenbergen s elmennek a bányatörvényszéki biztosért s a koszorúlányért. Ezekkel aztán fölmennek a felső-térre, a hol a lombsátor áll (a melytől ez ünnepet „Laubhüttenfest“-nek is nevezik), s a hová időközben a mezőváros előkelősége már egybegyülekezett.

Az abroncstáncz eltart vagy két óráig. A két egymással szemben álló arczvonalba sorakoztatott tánczosok, felvirágozott abroncsokat tartva, a franczia-négyes figuráihoz hasonló rendekbe fejlődnek. A tánczban részt nem vevő bányász-népséget ezalatt megvendégelik; a bányabirtokosok az 1604-ben Fellner bányabirtokostól ajándékozott aranyserlegből isznak, s a bányász-üdvözlettel („Glück auf“) végződő pohárköszöntőket mondanak. Az abroncstánczosok a táncz után dús lakomában részesűlnek. A lombsátornak csak a következő vasárnapig („Schönsonntag“) szabad ott maradnia.

Úrnapját a nép „Gottleimastag“ (Gottleichnamstag = Úrteste-napja) néven ismeri. St.-Veitban, Gmündben s egyebütt nem rég a polgárnők még az ó-divatú aranyos-főkötőt viselték e nagy napon, s a tartományi fővárosban az 1596-ban szervezett *trabantgárda* is részt vesz a körmenetben.

Himmelberg-, Tiften- és a Gnesauban, a hol lövőházak vannak, a czéllövők vonúlnak ki parancsnokaik vezérlete alatt ez ünnepélyre. Gnesauban a körmenetet a „*zászlócsóválás*“ („Fohndrahn“) sajátságos szokása követi. A templomi szertartás végeztével az ünnepélyen részt vett vadászszázad díszgyakorlatot tart, s végűl körbe fogja a középen álló zászlótartót, a ki a zászlónak ügyes csóválásával és forgatásával mutogatja magát a bámúlására

összecsődűlt néptömegnek. Az első zászlótartót e műveletben egy második, majd harmadik s még több is követi, s a ki a legügyesebbnek bizonyúlt, azt a falu egyik szép leánya virágbokrétával tűnteti ki. A zászlócsóválás közben a parancsnok a körűlállóktól, az üdvlövésekhez szükséges puskaporra való költség czímén, pénzt szed. E szokás valószínűleg valamely régi Landsknecht-játék maradványa.

Urnap előtti éjjel a karinthiai szlovének a kedves háza elé *május-fát* állítanak. E czélra magas fenyűszálakat választanak, e fákat egészen lehántják s koszorúkkal és bokrétákkal díszítik föl. A pózna tetejére fából faragott kakast tűznek s alá keresztben álló két fakardot szegeznek. A fát éber szemmel őrzik, nehogy valaki lefűrészelje a csúcsát, mert nagy szégyenére lenne annak, a ki ezt vigyázatlansága miatt meg nem tudná akadályozni.

Június 24-ének estéjén és éjszakáján a hegytetőkön „napfordúlati“ vagy Szent-János-tüzeket gyújtanak. A legények és leányok körűltánczolják e tüzeket s át is ugrálnak rajtuk, hogy magukat a hidegleléstől megóvják, s hogy a kender bőven teremjen. Szent János estéjén sorsot is vetnek, s páfránymagot szednek, a melyről azt hiszik, hogy látatlanná teszi az embert. Sok helyütt a napfordúlati tüzek gyújtása mellett a *karikázás* szokását is gyakorolják („Scheibenschlagen“), a mely közben majd mélyebb értelmű, majd pajzán rímeket mondogatnak. A felső Gail-völgy német vidékén leányoknak nem szabad a Szent-János-tűz közelébe menniök. De azért a sövények mögött s a bokrokban meghúzódva mégis csak hallgatóznak, hogy a karikázók mondásait megfigyeljék. A szlovéneknél a napfordúlat (kreš) egyike a legnagyobb ünnepeknek. Ez ünnep szlovén neve a *kreš*, mely a *krešati* (= tüzet gyújtani) szóból származik. A Gail-völgyben június 23-án délután különféle virágokat, de kiváltképen százszorszépet (kresnica) szednek, a mely aranysárga közepével s ezt körűl vevő fehér szirmaival a nap sugaras korongjához hasonlít. E virágokkal hintik be a pitvar s a szobák padlóját, melyen azok egész más nap reggelig ott maradnak. Az ajtó mögé annyi virágszálat tesznek, a hány személyből áll a háznép. A kinek a virága az éjen át legjobban meghervad, az hal meg legelőbb. Az ablakok elé berkenye-virágokat tűzdelnek. A berkenye magját s a négylevelű lóherét varázserejűnek tartják.

Este öregе, ifja a kreš-tűz helyén gyülekszik össze. A tüzet egy szűz leány gyújtja meg. A legények és hajadonok dalolnak és újjongnak, vagy karikaröpítéssel mulatoznak. A kreš-tűzből egy üszköt kell haza vinni s a

hernyók ellen a káposztás kertbe tenni. E tűz a nap tiszteletére lobog. A szlovéneknél a naptiszteletnek különben még más nyomaira is akadunk. Így példáúl, ha társaságban egymásra köszöntik a poharat, ezt mindig a nap irányába fordúlva teszik. Miután a kérők megállapították a házassági szerződést, a vőlegény a nap útjával egy irányban háromszor forgatja körűl menyasszonyát a szobában. Lakodalomra mindig a kelet felé lakó vendégeket hívják meg előbb. A Gail-völgyben a kreš-tűznél a régi: „Süss ki, nap, süss ki“ kezdetű dalt éneklik. A Rosen-völgyben pedig egy szép Szent-Iván éneket tudnak, a mely a nap fiának leánykéréséről szól s a melyre más helyen még visszatérünk.

Kiváló jelentőségű Karinthiában a Nagy-Boldogasszony vagy Mária mennybemenetelének napja (augusztus 15.), a melyen sok helyütt *gyógyfű-szentelést* tartanak. A Lesach- és Malta-völgyben épen azért ez ünnepet „gyökér- vagy gyógyfű-szentelő“ Boldogasszony napjának („Maria-Wurzweih“) is hívják. Minden paraszt kilenczféle gyógyfűből kötött bokrétácskát visz a paphoz szentelés végett. E szentelt füvek a lábas jószág elvarázsolása, megbabonázása ellen jók, a miért is belőlük mindig tesznek egy csipetet a takarmányba. Veszedelmesen dühöngő zivatar idején pedig parázson füstölőnek használják, az égiháborút okozó boszorkányok s a jégfelhők elkergetésére.

Mindenszentek és halottak napjával véget ér a nép ünnepköre. E napok a tisztítóhelyen szenvedő „szegény lelkek“-nek és egyátalán a holtakról való kegyeletes megemlékezésnek vannak szentelve. Halottak napján meggyújtják a „szegény bűnösök gyertyácskáját“ („'s Armensünderlichtl“), a mely éjen át is az asztalon marad, hogy a följáró szenvedő lelkek égési sebeiket a viaszszal megkenegethessék. A két ünnep előestéjén a szobát kisöprik s borókabogyóval füstölik ki — a mint mondják — azért, mert e füst jót tesz a kínszenvedők szemeinek. Mindenszentek és halottak napján csapatokban járnak a Lieser- és Gail-völgyben faluról-falura a szegény gyermekek, hogy a mindszenti kalácsokat („Allerheiligenstrüzl“) összekéregessék. Halottak napján „kakast kérek“ szavakkal kopogtatnak a házak ajtaján. November 25-én megjön Szent Katalin, a ki tiltó szavával véget vet a táncznak, s már az adventi idő hírmondója. Deczember 6-án pedig a Mikulás állít be, a ki Karinthiában is a Bartl nevű krampuszszal ijesztgeti a gyermekeket. Az ő alakja áll az alkonyuló év határán.

Templomi búcsú napján sajátságos búcsús-eledelek kerűlnek az asztalra. Ilyenek a Dráva-völgy felső vidékén a fánktésztából tejjel s mézzel sütött

„Nigalan“; Alsó-Karinthia legtöbb helységében a kedvelt „Schmalzmus“ nevű, lisztből, zsirból és szőlőből kevert pép; a Gail-völgyben a szintén szőlővel hintett „Lunkmus“ nevű tejes pép. A Gail-völgyben a búcsú napja különben is valóságos népünnep; minden házban sütnek e napra búcsú-fánkot s a jobb módú gazdáknál koldus-kalácsot („Bettlerzeltn“) is. Egész rajokban járják végig a hátukon zsákot vívő szegények és gyermekek az ünnep előtti este a falvakat, hogy beszedjék a nekik szánt süteményeket. A ház minden cselédе tíz vagy tizenkét fánkot s egy szakajtó kenyeret kap. Mozsár-durrogás s a délutáni táncz helyéűl kiszemelt korcsma előtt „Hofrecht“ nyitja meg az ünnepet.

A mint a délesti ájtatosság harangjai utolsót kondúlnak, a muzsikusok bejárják a falut s fölmennek a legmagasb dűlőkön és hegyoldalakon levő parasztházakig is, hogy összekeresgéljék a mulatókat. Csapatjuk minden háznál növekszik a hozzájuk csatlakozó legényekkel, kik zekéiket panyókára vetve s kalapjuk mellé szegfűt és rózsafüvet tűzve követik őket. A leányokat *ki* szokás *kérni* a mulatságra. Néhány legény borospalaczkot tartva belép a szobába s mindenik kikéri a maga választottját az első tánczra. Mozsár-durrogás közben vonúlnak be a mulató legények („Zechbuabn“) a korcsmába, követve a tarka ruhás leányok seregétől. Most megered a hejehuja! Dal, újjongás, rikoltozás és zene hangjai reszkettetik meg a levegőt. A templom-téren e közben folyton pezseg az élet; árúsok kinálgatják, dicsérgetik portékáikat, este felé meggyújtván a lámpákat sátraikban, mert este és éjjel akad még csak igazában kelete a sok csecsebecsének.

A Gail-völgy szlovénjeinél rendesen a templomtéren álló hársfa körűl kereng és hullámzik a búcsúnapi mulatság áradata. A muzsikusok a fa lombsátora alatt emelt polczon ülnek. A Gail melletti St.-Stefanban ez állvány oldalfalain, a hárs alatti tánczra vonatkozó négysoros német és szlovén versikék * mellett, egy zászlót tartó gail-völgyi ember, meg egy ünnepi díszbe öltözött gail-völgyi nő képe látható. A hárs alatt azonban csak templomi búcsú napján szabad tánczolni.

* Ilyenek például a következők:

Unter den Linden ist es lustig, beim Tanzen ist es toll und i was no Liedlan an Bucklkorb voll.	A hárs alatt víg élet van, Tánczol ki-ki párjával, S a nótából ki nem fogyunk, Van egy háti-kosárral.
Vagy: Lip'ca moja, si draga Cvetje tvoje zlo diši.	Hársfám, kedves vagy nekem, Virágid oly illatosak.

A hárs tehát a Gail-völgy szlovén lakosságánál, mint ebből is kitűnik, még mindig nagy tiszteletben áll. Az isteni tisztelet után rendesen összegyűlekszenek és népdalokat énekelnek alatta. A táncz csak délután kezdődik, még pedig a következő bevezetéssel. A többnyire tagbaszakadt ficzkókból álló legénység körűlveszi a fát s szlovén négysoros szakokat énekel zenekiséret mellett. Az első szak rendesen vallásos tartalmú s e sorokkal kezdődik:

Bog nam daj en dober čas	Adjon Isten jó időt
Ta-pervi raj začeti!	Az első tánczot kezdeni.

Távolabb ülnek vagy álldogálnak sűrű sorokban a Gail-völgy festői viseletébe öltözött leányok, a kiket közben-közben a legények borral kinálás által tánczra szólítgatnak. Ezzel a tánczra hivogatással („Aufführen“) jó darab idő telik el, s ha a szomszéd falvak valamelyikéből is jönnek legények s ezeknek megengedik, hogy a tánczban részt vegyenek, akkor e szertartás ismétlődik. E hagyományos szokást kegyelettel megőrzik s kezességnek tekintik arra, hogy a hárs szentségén czivakodás vagy verekedés által sérelem ne essék. Az első táncz neve „pervo“, erre aztán az országban szokásos egyéb tánczok jönnek, záradékúl pedig az ugrós „magas táncz“ következik, a mely csak pár perczig tart, de háromszor ismétlődik. A mint beesteledik, a szabadban való tánczolásnak vége szakad, s a mulatók bevonúlnak a korcsmába, hol tovább vigadnak.

Sajátságos szokás, hogy a búcsú első napján csak a hajadonoknak nem szabad a szoros fűzésű „rajavec“ nevű mellényke nélkűl tánczolniok a hárs alatt. Aprószentek napján a leányok tánczosaikat mindenféle ajándékkal, pl. selyemkendővel, inggel, szivarral, stb. szokták hálájuk jeléűl meglepni. Némely szlovén faluban a búcsú napján gyászmisét is szoktak mondani áldozati énekkel, s e mise után, az egész nép részvétele mellett, szentelt vízzel hintik meg a sírokat. A szlovének régi harczjátékaira, melyek valaha a temetési ünnepélyeknél szokásban voltak, emlékeztet némileg a *hordóverés* („Kufenstechen“), a mely most már a búcsúnap alkalmával csak Windisch-Feistritzben és néha Trattenben kerűl színre.

Pünköst hétfőjén délután, ha szép az idő s napfényben ragyognak köröskörűl a havasok, a Feistritz melletti „Tratte“ nevű térsége megtelik az egész vidékről gyalog vagy kocsin összegyülekezett sokasággal. A tér közepén egy fa-oszlop és ezen egy hordó áll. A legények gyapjúpokrócczal letakart nehéz igás-lovakon vágtatnak el a hordó mellett és sulyos vasdorongjaikkal rá igyekeznek ütni. Minden félre menő suhintást kaczagás,

Táncz a hársfa alatt (a Gail melletti St.-Stefanban).

minden czélt érő csapást örömrivalgás követ. Nem is kell tán mondanunk, hogy a mulatság zeneszóval folyik. Gyakran megesik az is, hogy az ügyetlenűl mért ütés folytán visszapattanó dorong a lovat érinti, a mely erre nekivadúlva száguld tüskön-bokron át, ingadozó lovasával. Ezt az erőpróbát addig folytatják, a míg a hordó minden abroncsa le nincs ütve s a dongák szerteszét nem hullanak. Az egyenkint lehulló abroncsokat egy legény fölszedi és sorban oszlopokra tűzi, melyekről a mellettök elvágtató lovasok botjaikkal lekapkodják. A győztest, a ki a hordót egyetlen hatalmas csapással szétüti, egy hajadon művirág-koszorúval díszíti föl.

E játékhoz hasonló a felső Gail-völgyben szokásos *fazékütés* („Hefenschlagen"), ez ősrégi idők óta kedvelt népmulatság, melynek évenkint október második vasárnapján a Dellach melletti Moorwiese a színtere.

A legények zeneszó mellett, zárt sorokban vonúlnak ki a rétre, legelől egy simára gyalult fa-tuskót s azon a különböző versenydíjakat viszi a csapatvezető. A tuskót sűrű tömegben veszik körűl az ifjak s a játék megkezdődik. A leütendő tárgy egy fehérre meszelt cserépfazék, még pedig rendesen lopott jószág. Az ünnep előtti délután ugyanis addig ólálkodnak a legények a konyhában, míg az ősi szokást különben jól ismerő s azért tán szántszándékkal vigyázatlan gazdasszony háta mögött egy fazekat elcsenhetnek. A versenydíjakra kellő pénzt s a közös dáridó költségét a legények adják össze.

A felső Gail-völgy némely hegyi patak mentén egy egészen sajátságos ünnepet ülnek, a *patakünnep*-et (Bachfeiertag). Valamely borús hétköznapon délelőtt az egész falu lakossága megjelen a templomban, hogy ott a „Scharmesse“ nevű ájtatosságot végezze. E mise neve a közadakozás útján („scharen“, azaz sammeln) beszedett misedíjra vonatkozik. Délután pedig harangszó mellett s imádkozva járdalnak egy fakereszt után a kavicscsal és hegyomladékkal borított patakpart mentén.

Az őszi aratás és szüret végével Karinthiában több helyütt arató- vagy szüreti ünnepeket tartanak, a melyekben úgy a legények, mint a leányok is részt vesznek. Valamely csinos hajadon jelképezi Cerest, egy vaskos ifjú pedig Bacchust, s a terméssel gazdagon megrakott szekér után lépdelnek az aratónők és kaszások. Újjongó tilolónők és havasi pásztornők sem hiányoznak e díszmenetből.

Alpesi vidéken a marhának június 15-ére eső felhajtása és szeptember 8-án történő lehajtása is bizonyos ünnepélyességgel jár. A pásztor felhajtja a kitelelt üszőket, tinókat és süldőket. A kolompos tehén koszorúkkal van fölczifrázva. Indúlás előtt a gazda mindenik marhának szentelt sót, egy fűzfa- (úgy nevezett pálma-) barkát s Szent-János-bort ád be, aztán Szent-István- vagy vízkereszt-napi szentelt vízzel hinti meg valamennyit, hogy a lábas jószágnak fönn az Alpesen semmi baja ne essék. A menetet a havasi pásztornő zárja be kis szekerével („Almgratlan“).

A leterelésnél („abfödeln“) a pásztorfiúk erősen durrogtatják ostoraikat, a marha havasi virágokkal van fölékesítve, s csak az alpesi kunyhó („Schwoaghüttn“) megáldása és bezárása után indúl völgynek a menet.

Da Summa geht uma und s'Lab fallt vom Bam, und hiaz ziagn die lustign Sennderleut ham.	A nyárnak már vége, A fa lombja lehull, S a víg alpesi gazda A völgybe vonúl.

A hordóverés Feistritzben.

A havasi gazdasszony a menettel találkozóknak sajátszerű kalácsokat osztogat, a melyeknek a Lieser-völgyben „Schottschimpfl“, a Katsch-völgyben „Schnuraus“, a Glan-völgyben pedig „Roflnudl“ a nevök. Lenn a faluban a gazda és felesége örömmel fogadja a haza térő jószágot, s a pásztorokat jó zsíros lakoma várja a ház legnagyobb szobájában.

A mezei vagy házi munkával járó szokások. Gertrud napján (márczius 17-én) kezdődik a földmívelés munkája. A Jaun-völgy szlovén lakossága ez időtájban gyakorolja az *ekevontatás* szokását. Ez a földmívelő munka bevezetése. A szolgalegények házról-házra húzzák az ekét s barázdákat vonnak vele a földbe. Az ekevonókat egy álorczás legény vezeti, s a menet közben adományokat gyűjtenek, a melyekből aztán közös eszem-iszomot csapnak. A Möll-völgyben galagonya-vesszőkből úgy nevezett vetőgyűrűt („Saaring“) formálnak, s a vető csak e gyűrűn keresztűl szórja a magot, a mi által hitük szerint a vetés bővebben terem s mentve marad a jégveréstől. Mihelyt a gabna csűr alá kerűlt, megkezdődik a Möll-völgyben az *éjjeli cséplés* („Lichtdreschen“). Kevéssel éjfél után, alig hogy kissé kinyugodták magukat, talpra állnak a havasi lakók s a szérűre mennek, a hol az istálló-lámpák világánál egész hajnal hasadtig folyik a munka. A mint a cséplés vége felé közeledik s az utolsó kévéket vetik a hadarók alá, gyorsított ütemben hullanak a csapások, s az utolsó ütés elhangoztával siet ki-ki, hogy cséppjét mentűl hamarabb szegre akaszsza. Az utolsót a felső Möll-völgyben víg újongással „Nigl“-nek kiáltják ki, s csúfolódva szalmakoszorút tesznek a fejére. Uzsonna közben az ilyen „Nigl“-nek az asztal alatt a helye, s ha végűl tehénkolompot akasztanak a nyakába és úgy vezetik végig kötélen fogva az útczán, ebbe is bele kell nyugodnia.

A Gail-völgyben répavágásnál a hosszú, éles késekkel egy nagy, négyszögletes fateknő körűl dolgozó leányok, a mint ütemre vagdalják s erősen illatozó garmadába halmozzák a répát, az arra menőkkel incselkedve „répafúvás“-ra szólongatják őket*, vagy tréfálkozva „répalovagot“, vagyis egy kis borravalót kérnek, hogy a répa fínomabb legyen.

Késő őszszel megkezdődik a „tilolás“. Ezzel is sajátságos szokások vannak egybekötve. A len (der „Haar“) kiválóan szívén fekszik a jó gazdasszonynak. Napfordúlat éjszakáján („Sunnawendabend“), midőn magasan lobognak a hegyoldalakon a tüzek, a gazdasszony a lenföld közepébe

* A ki e meghívásnak enged, annak az arczát belemártják a kúpalakra fölhalmozott répa-vagdalékba.

galagonya-vesszőt szúr s erre egy úrnapi koszorút tűz, hogy a szentelt virág-füzértől akkorára nőjön a len, a milyen magas a galagonya-vessző. E koszorún kivűl némely lenföldön még friss galagonya-ágakat vagy virágvasárnapi barkás vesszőket is látni a tábla három szegletén, oly czélból, hogy a szabadon hagyott negyedik szegletnél a kártékony férgek kivonúljanak.

„Mikor a tilolás ideje elérkezik, a jó Isten Olaszországba megy" („Wenn die Brechelzeit kommt, geht unser Herrgott ins Wälschland"), ezt tartja a közmondás, arra a sok pajkosságra czélozván, a mit a tiloló leányok vagy asszonyok munkájuk közben elkövetnek. A mellettük legjámborabban elhaladó útast is elfogják s — ha akarja, ha nem — kóczczal fonják körűl karjait és nyakát; ha ellenkezik, akkor pozdorjával („oagen") szórják be áldozatukat. A Lesach-völgyben egy kis csomó szöszt s mellé virágbokrétácskát tesznek az útra, hogy az arra menő fölvegye; a ki lépre megy, attól borravalót követelnek.

A tiloló-lakoma nagy vigalommal jár. A mily szaporán jártak előbb alá s föl a csapófák a munka közben, ép oly gyorsan pörög most a némberek nyelve, s ilyenkor nem igen válogatósak a tréfában. Jaj annak a legénynek, a ki hivatlanúl közéjök vetődik; az ilyet úgy elárasztják ingerkedő beszéddel, hogy ugyancsak örülhet, ha ép bőrrel odább állhat.

A Glan-völgyben olykor még belovagol a tiloló-szobába a „*Brechlritter*", vagyis két, lepedővel letakart s szürke lovat ábrázoló legényen egy harmadik, fehér ingújjban, tarka övvel s vadászbokréta módjára fűzött szalmacsokorral díszített kalapban. A tilolónőket üdvözölve, hangos szóval így kiált:

„Thut's weg enkre Stühl' und Bänk',	„Félre minden paddal s székkel iziben,
Der Brechlschimmel kommt zu enk.	Mikor engem láttok jönni szürkémen.
Ich reit herein zum Brechlfest,	Belovaglok a tilolók közébe,
Grüss die Brechlbrautmutter und ihre Gäst'!	A nászasszonyt s vendégeit köszöntve.
Über neun Alm reit' ich herein,	Kilencz havast összejárva jöttem én,
Über tiefe Gräben und hohe Zain."	Nincs előttem mély árok s magas sövény."

A „tiloló-nászasszony", a kiről e beköszöntőben szó van, rendesen a legnyelvesebb fehércseléd („Diandl"), erre így válaszol:

„Thut dir die Brechlbraut nit g'falln,	„Ha nem tetszik a menyasszony:
Was reitest herab von der Alm?"	Maradtál voln' a havason!"

S így folyik a szóharcz mindig élénkebbé válva, s mentűl vastagabbak a tréfák, annál kitörőbb a jókedv. Az egész vita a „tiloló-menyasszony"-ért

folyik, azaz egy kosárkáért, a melyben egy „Raindling“-kalács mellett néhány fánk, pár alma s egy virágbokréta van, s a melyet a „nászasszony“ az asztal mögé rejtve tart.

„Is die Brechlbrautmutter frisch, So geht sie über'n Tisch.“	„Hogyha fürge a nászasszony, Ugorjék át az asztalon!“

mondja végűl a szürke lovagja, a mire aztán a nászasszonyt játszó s fején kosárkát tartó leány fölugrik az asztalra, a lovag pedig leszáll lováról s átvéve a kosarat, oda kiált a zenészeknek, hogy húzzák rá a talp alá valót, s rágyújtanak egy „Ländler“-re, melyet a szürke lovasa nyit meg a „nászasszony“-nyal.

A Gail-völgy vend vidékein férfinak nem szabad a tilolónők közelébe mennie. A ki e tilalmat megszegi, azt tele szórják pozdorjával. Ha azonban valamely előkelő személyiség közeledik, akkor egész illedelmesen viselik magukat s tánczütemben himbálódzva szlovén négysoros dalokat („Pläpperlieder“) énekelnek, miért aztán az illetőnek jó mélyen kell a zsebébe nyúlnia, hogy e megtiszteltetés adóját lerójja. Még mielőtt a munka véget ér, a ház leánya kedvesének a „rogou“ nevű s egy fenyűfa-nyársacskára aggatott szivar-, szivarszopóka-, pipa-, alma- s más egyébből álló ajándékot küldi, a tilolás után következő ünnepi lakomára való meghívás jeléűl. A legény dolga aztán a poros munkát befejező víg dáridóba muzsikust berendelni s falubeli barátait magával vinni. E mulatságnál nem igen marad el a *kásával bemázolás* („Breineinreiben“). Egy köleskásával teli tálat tesznek valamely legény elé s rá parancsolnak, hogy egye meg mind; ha nem bír vele, kásával kenik be arczát és kezeit, a min aztán nem győznek eleget nevetni.

Tél idején az alpesi lakó kimegy a hótakarta hegygerinczekre, hogy a nyáron át termett s olykor valóban életveszélylyel lekaszált, majd boglyákba rakott havasi szénát leszállítsa. Ezt a munkát a Möll-völgyben „Hazen“-nek nevezik s a ki végzi, az a „Hazer“. Rendesen valamely szép deczemberi éjszakán kerekednek föl hegymászó czipőkben s erős, rövid szeges botokkal és kamókkal fegyverkezve ezek a széna-betakarítók, s csak több órai fáradságos hegymászás után érnek hajnal tájban a hólepte réteken levő szénatartókhoz és kazlakhoz. Régebbi időkben a szénahordásnál valóságos versengés támadt köztük, mert mindenik első akart lenni a lejövetelnél, tudván, hogy a leghamarább érkezőt odahaza hatalmas forgács- vagy tolófánk („Spitzkrapfen“) várja. Szerencsétlenség csak nagy ritkán esik, pedig a szénacsomóknak a síma hómezőkön való lecsúsztatása nem veszélytelen.

A völgy fenekére érve, a szénakötegeket fenyűgalyakkal díszítik fel s úgy viszik be a majorság csűreibe; a betakarítók pedig a káposztából, gombóczból, fánkból és herőkéből álló lakomázásnál pihenik ki munkájuk fáradalmait.

Keresztelési szokások. A megszületett gyermeket, mihelyt csak lehetséges, a gyakran több órányira fekvő plébániatemplomba viszik, sokszor a legzordonabb időjárással is daczolva, mert a kereszteletlen „kis pogányt“ nem szabad sokáig a házban megtűrni. Az újhold vasárnapján született gyermek („Neusonntagskind“) szerencsés lesz egész életében. A bábaasszony oldalán megy a keresztelőre a keresztapa (Gödl) vagy keresztanya (Gotl). Útközben nem szabad a napnak a csecsemőre sütnie, mert szeplős lenne tőle. A Lieser-völgyben a templomba menés közben velük találkozó legelső személynek egy zsemlyét adnak s ezt fecsegő-zsemlyének („Plappersemmel“) hívják, mert állítólag az illető, a kinek adják, rendesen a locsogás megérdemelt hírében áll. A falu korcsmájába betérnek, hogy kissé megpihenjenek. A keresztelésnél nem feledik el a „pólyapénzt“ („Faschengeld“) a takaró alá rejteni, hogy azt is vele szentelje meg a gyermeket áldó pap, s ezt a pénzt, rendesen egy tallért, aztán gondosan őrzik, mint szerencsét hozó talizmánt. A Gail-völgy szlovénjei még egy beírt papirlapot is tesznek melléje, hogy a gyermekből okos és gazdag ember legyen. Keresztelő után az új világpolgárral ismét egyenest a korcsmába mennek, a hol jól megebédelnek. Kevésbbé jómódúaknál egy kis bor vagy kávé is megteszi. Víg kedvvel indúlnak hazafelé, s a bábaasszony most már könnyebbnek érzi karjain a kis keresztényt, mint a minő volt az előbb még pogány újszülött. De szaporázni kell a lépést, mert estharangszó előtt otthon akarnak lenni a gyermekkel, nehogy az Úrangyalára hívó harangszó után még szabadban találják s utóbb váltott gyerekkel cseréljék ki a gonosz szellemek. A gail-völgyi szlovéneknél a keresztelés után harmad napon bizonyos ünnepélyességgel fürösztik meg a gyermeket, s ekközben egy kulcsot, rózsafűzért (olvasót) és szentelt gyertyát adnak kezecskéjébe. A szerint, a mint a picziny jószág az egyik, vagy másik tárgyat szorítja meg jobban kis kacsóival, következtetnek jövendő sorsára és hajlamaira. A kulcs takarékosságot, az olvasó jámborságot, a gyertya pedig korai halált jelent. A húsvét utáni első keresztelőt a Gail-völgyben új keresztelőnek nevezi a nép, s még nehány évvel ezelőtt a papnak ezért külön díjat, utóbb egy ezüst tallért fizettek. Ez ama régebbi s „húsvéti bak“ (hircus paschalis) néven ismeretes egyházi adó maradványa, a mely „pro primo infante baptizando“ (az első gyermek kereszteléseért) járt.

A keresztszülők jogai és kötelességei az alpesi tartományokban mindenütt egyenlők. Karinthiában is eljönnek nemcsak a paszitára (Vorweisat), a keresztelő napján, hanem a pár héttel később következő utóünnepre is (Nachweisat); a gyerekágyasnak egyéb ajándékok közt különösen egy kakast vagy tyúkot, keresztgyermeküknek pedig keresztelő-ingecskét (a Lieser-völgyben ezt „Krössenhemdl"-nek, azaz Chrisamhemd-nek hívják), ruhácskát s egy kötött fejkötőcskét adnak. A Lieser-völgyben ezekhez még több ánizskenyérke s nagy kiflik is járúlnak, a melyeknek „Fingerstrich" a nevök. A paszitára a Lieser- és Gail-völgyben a szomszédok is hivatalosak, kik szintén mindenféle ajándékot visznek s ezért forgácsfánkkal és kávéval vendégelik meg őket.

A keresztgyermekek („Götaklan") keresztszüleiktől húsvétkor minden évben egy Raindling-kalácsot, pár festett tojást, karácsony és mindszentek ünnepén pedig fonott kalácsot („Gotnstrützl") kapnak. Ez így tart egész tizenkét vagy tizennégy éves korukig, a mikor a keresztszülők irányukban elvállalt kötelezettsége egy ruha („Gotngwandl") ajándékozásával véget ér; a nélkűl azonban, hogy azért a védelmükre bízott gyermek iránt tovább is jóindúlattal, őt tehetségök szerint szóval és tettel gyámolítani megszűnnének. Mikor pedig keresztfia vagy keresztlánya házasodni készűl, a násznagyság előjoga mindig a keresztapát illeti. A szlovéneknél a keresztgyermekek egyszer s mindenkorra vörös csipkével szegett inget kapnak ajándékba. Ferlachban a bérmáláskor is szokásos ily inget ajándékozni a szentség föladása után következő húsvét vasárnapján.

A komaságot különben a szlovének is nagy becsben tartják s igen sulyos bűnnek tekintik, ha komák egymás közt patvarkodnak. A közmondás, mely azt tartja, hogy: „házasodjál lehető legközelebbről, komáidat pedig keresd jó távol helyütt" — úgy értelmezendő, hogy feleségűl olyat válaszszon az ember, a kit jól ismer, komáitól pedig azért éljen lehetőleg távol, hogy velök valamikép czivódásba ne elegyedjék. A komaság viszonyában állók közötti paráználkodást a három legfőbb bűn közé számítják. A legenda szerint, mikor Szűz Mária a szegény bűnös lelkeket a tisztító tűzből kiszabadította, csak hármat hagyott közűlök a kínszenvedés helyén: az elsőt, mert Istenben nem bízott, a másodikat, mert gyilkolt, a harmadikat pedig, mert keresztszülőjével vétkezett.

Lakodalmi szokások. Még mielőtt a suhancz katonasorba nő, fölvéteti magát a legények közé. A legénységhez pedig a vele járó makra-pipán,

vaskos óralánczon s a kalap-bokrétán kivűl „szerető“ („Schatz“) is kell, habár még jó messze van a ficzkó a házasság idejétől; mert a míg a szülék jó erőben vannak s a dolognak utána láthatnak, addig hallani sem akarnak a jószág („Hamatl“) átadásáról. Annál nagyobb aztán az öröm és hejehuja a házban, ha végre megjön az ideje.

A Lavant- és Lieser-völgyben a legény, miután kiszemelte a neki való leányt, kérőket („zwei Mander in's Bittl“) küld a leány szüleihez, hogy azokkal a kiházasításra vonatkozólag megállapodásra jussanak. A Lesach- és Gail-völgyben a legény maga is velök megy a kérőkkel. Ha a leány nem tagadja meg kezét, a vőlegény egy tallért ad neki foglalóúl, a kérőket pedig szalonnával, káposztával és pálinkával vendégelik meg; ha e helyett egy köcsög aludt tejet tesznek eléjök, ez annyit jelent, hogy hiába jártak.

A kézfogó s az előzetes megvitatni valók rendbe hozatala után a vendégek meghívása következik. A „hívogató“ vőfély („Ladmann“) a népélet legjellemzetesb alakja. Pántlikás kalappal, piros szalag-csokorral díszített nádpálczát tartva kezében, büszkén lépdel hivatalos kötelességét teljesíteni. A Möll-völgyben nehéz darócz-köpönyeget ölt s nem ritkán a havasi bot helyett fényes markolatú vadásztőr villog kezében, mintha a násznépet valami ellenséges táboron kellene átvezetnie. „Vasárnap jőjjenek kendtek a koszorúfonásra, hétfőn pedig a lakodalomra“, így szól közönségesen a meghívás.

A koszorúfonás („Kranzelpint“) alkalmával a Möll-völgyben rendesen ünnepiesen átviszik a *vališ* nevű tulipántos ládát és a rokkát a menyasszony házából a vőlegényébe. A falu határán friss fenyűfából összerótt, tarka kendőkkel tele aggatott és lánczczal elzárt vámot („Klause“) állítanak, a melynél az itt szokásos tréfának nekiöltözött vámőrség föltartóztatja a ládavivőket s egy kis drámai bohóságot játszik el velök.

„Wer kommt bei später Nacht, Allher auf uns're Wacht?“	(Ki jön ilyen késő éjjel ide a mi őrségünkre?)

kiáltja a vámőr.

„Mit Jungfrauwaar' und Heirathspracht Kommen wir auf eure Wacht.“	(Hajadonholmival s kelengyével jövünk a ti őrségtekre.)

felel a vališ-vezető.

„Das muss verbot'ne Waare sein, Weil ihr nit fahrt bei Sonnenschein.“	„Bizonyára tilos holmi, A mit éjjel kell belopni.“

S ilyen módon folyik a szóváltás mindig élénkebb hangon. E közben pisztolydurranások reszkettetik meg a levegőt, a havasi szél a legczifrább

nótákat süvölti, s fenyűfáklyák világítják meg az óriási hótömegekkel borított környéket. A vámilleték lefizetése után az ócska egyenruhában kevélykedő őrvezető kiállítja az útlevelet, a vališ-vivők előtt megnyílik a sorompó s a menyasszony holmijával víg énekszó és újjongás közben haladnak el a fenyőlombbal díszített kapu alatt. A jó szomszédság szellemében gyökerező régi, szép szokás szerint, a Möll-völgyben az új házasoknak a lakodalom előtti nap mindenféle gabnaneműből, sajtból, vajból, stb.-ből álló ajándékot (Weisat) visznek a meghívott vendégek, a mely adományokat a külön erre a czélra megbízott számtartó („Schüsselschreiber“) vesz át s helyez el a szobákban, a hol halomszámra áll a sokféle sütemény. Az üres kosarakba vagy tálakba aztán az ajándékozó nevét viselő papirszeletkét tesznek s lakodalmi süteménynyel megtöltve adják vissza azokat tulajdonosaiknak.

Karinthia felvidékének legtöbb völgyében szokásos a menyasszonynak a szülői háztól való *kikérése* („Abbitte“), a melynél majdnem minden jelenlevőnek szemébe tolúlnak a meghatottság könyei. A templomba menetel előtt a vendégek vagy a plebánián, vagy a helyi körűlményekhez képest a korcsmában gyülekeznek össze, s onnan indúl aztán a nászmenet az istenházába. Ez ünnepies bevonúlásnak mindig akad elég nézője. A Möll-völgyben már messziről hirdetik érkeztét a pisztolyok durranásai. A menet élén haladnak a falu zenészei. A nyomukban menő, bokrétás kalapos víg legénysereg alig győzi a pisztolyokat tölteni, s közben-közben egy-egy messze visszhangzó rikkantással könnyít vigalommal csordúltig telt szívén. A nászmenet e pajzán előhada a farsang hóbortos jókedvének kifejezője, míg az utána következők arczairól már az ünnepies szertartás komolysága és fontos volta tükröződik. A hívogató vőfély oldalán lassú léptekkel halad a vőlegény, aztán mennek a násznagyok, a nyoszolyóleányok, végűl a menyasszonyt vezető másik vőfély karján a menyasszony, állig érő darócz-ruhában. Egyetlen ékessége a kalapja köré vont vörös szalag. Legutóljára érkezik a nászasszony a többi nő-vendégekkel.

A Gail-völgyben a menyasszony fejét egészen elfödő fehér fátyolt s ezüst vagy aranyozott övet visel, s minden vendégnek vörös szalag van a kalapján, még pedig a legtetején. A menyasszony-koszorút s a jegygyűrűket a mátkapár előtt fényes tányéron viszik. A Szent János áldásával végződő szertartás után a vőlegény, vagy az egyik vőfély a szentélyben vagy a templom pitvarában rézpénzt szór a nagy számban összecsődűlt s a közibök hulló krajczárokért verekedő gyermeksereg közé. E szokásnak,

Vališ-vitel a Möll-völgyben.

a családra belőle háramló áldásra való tekintettel a Gail-völgyben nem szabad elmaradnia. A rendesen tizenkét fogásból („Richten") álló nászlakoma késő éjjelig elhúzódik, minthogy minden tál étel után tánez következik. Az asztalnál minden nőnek férfi szomszédja az illetőnek hivatalos lovagja és tánczosa, a miért szomszédnőjétől egy csomó szivart kap elismerésül. A tiszteletténcz után a „menyasszony-lopás" tréfája következik. A menyasszonyt ugyanis átviszik a legközelebbi korcsmába, a hol a szolgálatára rendelt vőfély költségére egyet isznak s aztán zeneszó mellett megint visszavezetik. A menyasszonynak a vőlegény házába való átkisérésénél („Hamziehen") a mátkapár a korcsma lugasában, a hol már várnak rájok a zenével, egy stájerost tánczol, a mint mondják, azért, hogy „könnyebben viseljék aztán az élet terhét vagy keresztjét" („damit man das Kreuz nit nacher ziehen hört"). Hazaérvén, a kaput zárva találják, s csak hosszú szóvita után eresztik be őket. A kapuban várja a menyasszonyt anyósa, vagy az, a ki a ráadásúl még itt elköltendő lakomát adja, s egy kenyeret, egy kulcsot és egy csibét ád a menyasszonynak, a ki e tárgyakat hirtelen leejti. Ha a szabadon eresztett csibe a házban benn marad, ez jó szerencsét jelent az új házasoknak.

A Lesach-völgyben ez előtt szokásban volt az *övdobás* („Gürtelwerfen"). A templomba menet előtt a vőlegény övezte át a menyasszonyt az ezüst övvel s e közben többször megkisérlé az övet mátkája fején átvetni, a mit ez mindenkép megakadályozni törekedett. Ha a vőlegény igyekezete sikerült, ez azt jelenté, hogy ő lesz az úr a házban és nem a felesége.

A Gail-völgyben a visszautasított leánykérőnek éjjel kalapácsot festenek szurokolajjal a háza falára. „Kalapácsot kapott", a nép ajkán közmondássá vált czélzás a sikertelen járásra. A lakodalom utójátékaként a felső Gail-völgy némely falvaiban még ma is dívik a *tálvetés* („Schüsselwerfen") szokása. Egy héttel az esküvő után a legények bejárják a falut s minden háznál kérnek, vagy ha jószántukból nem adnak nekik, elcsennek valami repedt cserépedényt. Midőn ilyennel egy hátikosarat jóformán megtöltöttek, késő éjjel oda lopóznak az új házasok lakása elé s az ajtó előtt körben állva, rázendítenek valamely egyhangú dalra, a minő például a következő:

„Es schläft Alles schon, Wo wir hiaz klopfen an, Der Tag hat sich geendet, Die Hochzeit ist vollendet.	(Minden alszik már itt, a hol mi kopogtatunk, a nap véget ért, s a lakodalomnak vége.)

Braut und Bräutigam	(Vőlegény s menyasszony,
Schlafts nun in Gottesnam.	aludjatok Isten nevében;
Wir wünschen euch den lieben G'sund	jó egészséget kivánunk
Alle Tag und alle Stund. u. s. w.	világ-éltetekben. stb.)
Wir singen euch zum B'schluss,	(Záradékúl még
Mit einem Freudenb'schluss,	víg éneket zengünk nektek,
Soviel als Häfenscherben,	a mennyi a cserépdarab,
Soviel soll'n Kinder werden."	legyen annyi gyermeketek.)

Minden versszak után odavágnak jó erősen egy pár edényt az ajtóhoz, hogy csak úgy röpködnek szanaszéllyel a csörömpölő cserépdarabok. A zajra a szomszédok is összecsődűlnek.

A dal befejezésével apraja-nagyja betódúl az ifjú házaspár szobájába, a hol terített asztal s rajta kenyér és bor, vagy pálinka várja a vendégeket. Czitera vagy harmonika is akad, s a lakmározás és tánczmulatság mélyen benyúlik az éjszakába.

A „menyasszony-lopást" a Lieser- és Lavant-völgyben is eljátszszák. Ugyanitt a menyasszony anyja nem vesz részt a lakodalomban s más valaki helyettesíti. Hiszen a keresztelőnél sem volt jelen, hanem a keresztanyát küldte maga helyett; miért is lenne hát ott esküvőjén? Ezzel magyarázza a népies vélekedés e különös szokást. A házasság egyházi megáldását itt is „Szent János áldása" követi. A mint a nászmenet a korcsmába érkezik, a menyasszony a koszorúlány és a nászasszony kiséretében a konyhába megy s megsózza a lakodalmi levest. Ez alkalommal egy tallért dob a sótartóba a szakácsné számára.

A Lieser-völgyben a menyasszonyt vezető vőfély a társaság mulattatója és az egész vigalom lelke, holott a Lavant-völgyben e tiszt a bőgőst illeti. Mikor a mátkapár új otthonához ér, a háznak minden ajtaját zárva találja. Csak erős kopogtatás és rigmusokban folyó hagyományos szóváltás után nyílik meg az ajtó, a melyben az egész ház cselédsége fogadja s a legidősebb szolgáló, a majorosné, üdvözli az új gazdasszonyt, tiszta tányéron vivén elébe az ajtó kilincsét. Itt-ott a menyasszonyra a termékenység jelképeűl gabonát is hintenek.

A lakodalmi asztalról minden vendég kap „menyasszony-máját' („Bschadessen"). Az étkezés után, a Lavant-völgyben még a közben, a „tiszteletháncz"-ot járják, éjfél után pedig a „koszorútáncz" („Kranzelabtanzen") következik.

Érdekesek a *Gail-völgy szlovénjeinek lakodalmi szertartásai.* A legjellemzőbb vonás ezek közt, hogy a lakodalmas menetben résztvevő férfiak lóháton ülnek. Lóháton teljesíti tisztét a hivogató vőfély is, kinek arany füsttel bevont koszorú van a kalapján s mondókáját a házak kapuja előtt fújja el, a mire kenyeret nyújtanak neki, a melyből egy karéjt szeg le magának, a mint különben a Gail-völgyben egyáltalán szokás, hogy a házba lépő vendéget kenyérszegéssel kinálják. A menyasszony-láda átszállításánál a kocsin az új menyecske egész hozományát közszemlére bocsátják.

Maga a lakodalmas menet igen tarka képet nyújt. Lássuk legelőbb a mátkapárt ünnepi díszében. A menyasszony a rendes gail-völgyi öltözetben jelenik meg, rövid szoknyát, tarka pruszlikot és kivételesen fehér hímzett kötényt viselve. Derekán a gazdagon kivarrott öv („Pass"), fején pedig a már említett peča-főkötő, vagy színes fejkendő s e fölött a vastag selyem zsinórral körített nemezkalap. Hófehér inggallérjára aláhulló hajfonatai virággal és szalagokkal vannak fölczifrázva. A vőlegény öltözete kevésbbé föltűnő. Közönségesen hosszú, több gallérú köpönyeg, tarka, ezüstpitykés selyem mellény van rajta, a lábán pedig hosszú szárú csizma; alacsony nemezkalapját tarka selyemzsinór köríti.

A lakodalom reggelén a legények, gyakran mintegy harminczan, ha nem többen, lóháton jelennek meg. Nehéz fajtájú lovaik vörös szalagokkal vannak fölékesítve, nyereg helyett azonban pusztán a szokott gyapjú-pokrócz van rájuk terítve. Élükön lovagol a „zászlótartó" a vőlegénynyel. Amaz vörös lobogót visz, a melyet az utolsó nóta elhúzásáig ki nem ád kezéből. Sebes vágtatva megy a csapat a menyasszonyért, a ki gyakran valamely jó távol fekvő faluban lakik. A menyasszony szüleinek háza előtt megállanak s dalra gyújtanak. A vőlegény és a zászlótartó leszállnak a lóról, hogy belépjenek a házba, de útjokat állja a vasvillával fölfegyverezett házőrző s így kiált rájok: „Kik vagytok és mit akartok?" A zászlótartó kikéri a menyasszonyt, a ki helyett azonban előbb rendesen valamely csúnya vénasszony jön ki. Ezt hangos nevetés fogadja, mire a szegény csoroszlya siet, hogy mentűl előbb pusztúljon a dévaj népség útjából. Erre a nyoszolyólányok lépnek ki s csak ezek után végre a menyasszony, a kit a vőlegény kézadással üdvözöl.

A templomba vezető úton a menyasszonyt, ha más faluba megy férjhez, föltartóztatják. Két legény lánczot tart elébe, a többi pedig jobbra és balra sorfalat áll. A menyasszonynak aztán vagyonosságához mért váltságdíjat

kell fizetnie, hogy szabadon kivonúlhasson. Ha nem akarja magát megváltani, szabadon bocsátják ugyan, de egy kéve szalmát gyújtanak utána. Ha a vőlegény házasodik idegenbe, akkor a leányok állják útját. A váltságdíjat a lakodalom után való vasárnap megtartandó tánczmulatságra fordítják, a melyre az utóbb említett esetben a lányok hívják és vendégelik meg a legényeket, ők szólítván ezeket a tánczra is, szóval egészen szerepet cserélnek a legényekkel; de csak estig, a mikor aztán megint helyre áll ez a fölfordúlt világ. Útközben minden korcsmába betérnek. A fizetés a zászlótartó dolga s a legénység ingyen mulat.

A templomban a fölajánlásnál is a zászlótartó megy legelől. A nászasszony egy egész kenyeret s egy kolbászt tesz áldozatúl az oltárra. Az esküvő után némely helységben a Szent János áldását nem poharakból, hanem az oltárnál használt csengetyűből iszszák, a mely körben jár a násznép között. A kimenetelnél a mátkapár megáll a templomajtóban s ott veszi át a vendégek apró-cseprő ajándékait. A menyasszony ezek egy részét hátrafelé, a vőlegény pedig maga elé dobja a nép közé, hogy szapora ivadékuk legyen az új házasoknak. A maradékot a kútba dobják.

A templomból legelőbb a vőlegény házához vonúl a menet, a hol ennek anyja kenyeret s rajta két keresztben fekvő kulcsot visz menye elé. A menyasszony darabokra szeli a kenyeret s a körűlötte álló szegények közt osztja ki. Az utolsó szelettel, a melybe egy ezüst pénzt rejt, egy fiú körűlszaladja a házat, hogy azt semmi balsors ne érje. Erre az anyóka egy tyúkot vesz elő s azt a menyasszony feje fölött elröpíti; ezt a tyúkot váltságúl áldozzák, hogy az új gazdasszony mentve maradjon mindennemű megbűvöléstől. Csak ezek után lép be a menyecske új otthonába, szentelt vízzel hintvén meg annak minden részét.

A lakománál a vőlegénynek és menyasszonynak csak egy tálból s egy kanállal szabad enniök. A menyasszony e mellett még a vőlegény kabátja szárnyára igyekszik ülni, hogy — a mint mondják — a házban az övé legyen a kormány s férjét papucsa alá kerítse.

Eredeti szokás a szakácsnénak borravalóval megajándékozása. Az egyik vőfély a konyhából egy ágas botot visz be, mely tele van akgatva mindenféle ennivalóval; ezeket a vendégsereg végig kóstolja s ki-ki borravalót tesz helyökbe. A vőfély aztán a pénzzel megrakott botot visszaviszi a konyhába s átadja az ott foglalatoskodóknak. A lakoma végén, a torma-mártás elköltése közben zendűl meg a búcsúztató nóta („Abgeigen“), melynek kördalát zene-

kiséret mellett az egész társaság énekli. Ez alatt a zászlótartó kezéből a zászló sorba vándorol a résztvevők közt. Mikor végűl az új házasok éjjel hazatérnek, a lakodalmas menet őre kiséri őket s útközben figyelmezteti a menyasszoyt amaz ősi szokásra, a mely szerint az első három éjen át (Tóbiás-éjek) nem szabad az ágyban, hanem a padkán kell feküdnie.

Temetkezési szokások. Karinthia felső vidékein a haldokló ágyához siet az egész szomszédság, hogy segítségére legyen a vívódó családjának. Meggyújtják a szentelt viaszgyertyát s szűntelen csengetnek az úgy nevezett Margit-csengetyűvel be az ágy alá, az asztal és a padok alatt, mert azt vélik, hogy a meddig a csengő hangja ér, azon körben az ördögnek nincs a beteg fölött hatalma. (Felső Gail-völgy.) A mint a haldokló kiszenvedett, a csengetyűvel háromszor körűljárják a holttestet, a melyet ezután szentelt vízzel megmosdatva kiterítenek. Ráborítanak egy vászonlepedőt („Überdon“) s erre fejétől lábáig czérnaszálat húznak, a mely három helyen vékony viaszgyertyácskákból formált vörös kereszttel van a lepelhez tapasztva. A mosdatásnál használt szenteltvizes edénynek nem szabad a házban maradnia, hanem eldobandó. Azután még nehány fűzfabarkát („Palmbuzel“) dugnak a halott zsebeibe. A ravatal mellé szenteltvíz-tartót, fejéhez fakeresztet és egy szál gyertyát állítanak, a melynek hamvát nem szabad lekoppantani. Estére a szoba megtelik a virasztásra érkezett látogatókkal, a kik az egész éjet imádkozással és énekléssel töltik el. Éjfél tájban a virasztókat („Wacher“) kávéval és pálinkával vendégelik meg a házbeliek, hogy el ne aludjanak, mert a hol valaki a „földön feküszik“, a mint mondják, vagyis ki van nyújtóztatva, ott nem szabad senkinek sem aludnia. A míg a holttest a házban van, addig csak a leghaladéktalanabb munkát szabad elvégezni; minden más dolog zavarhatná a halott nyugalmát.

A temetésre („B'stattung“) megjelennek a szomszédok, rokonok és ismerősök, sokszor még a távolabb fekvő falvakból is, hogy az elhúnytnak megadják a végső tisztességet. A halottas házból való kiindúlás előtt a megjelenteknek kávéval szolgálnak. A kinálás visszautasítását sértésnek tekintik. Mikor a legutóljára érkezett is kihörpentette kávéját, a koporsót, miután búcsút vettek tőle, a küszöbön háromszor alá szállítván, meg fölemelvén, kiviszik a pitvarba. E szertartásnál így szólnak a koporsóvivők: „Dicsértessék az Úr Jézus, onnan (a hová te mégy) nem térünk többé vissza“. A Gail- és Jaun-völgy szlovén lakói virágvasárnapi pálmaágat tesznek a küszöbre, s e fölött tologatják három ízben előre meg hátra a koporsót,

a mivel az elköltözöttnek a másvilágról való visszatérését vélik megakadályozni; a férfi halottnak itt úgy, mint a Lavant-völgyben is, kalapját is vele teszik sírjába. Még megemlítendő, hogy a halott számára, mintegy útravaló eleségűl, a temető közelében levő házak valamelyikébe lisztet, zsírt és kenyeret küldenek.

Völgyvidéken a lajtorjás szekéren, a hegyek közt pedig a „Geröd“ nevű két kerekű taligán, télen meg szánon viszik ki a fehér lepellel leborított s kötelekkel oda erősített koporsót. A kocsi vagy szán elébe egy pár ökröt vagy lovat fognak, s így indúl útnak a menet, melyben a koporsó nyomában a gyászoló családtagok mennek. Elől egy lámpást, vagy a sírra tűzendő keresztet vivő ember halad. Az egyszerű gyászkiséretnek soha, semmi szín alatt sem szabad a szokott templomi vagy temetői útról letérnie. A Möll-völgyben azt hiszik, hogy a lovak sokkal könnyebben húzzák terhüket, ha egy fiú, vagy leányka ül a koporsó tetejére. A temetés után, a melynek népies neve a Gail-völgyben „Untermachen“ — „földbe-rejtés“ — a falu templomában gyászszertartás következik, a melynél viaszgyertyákat égetnek az imazsámolyon az elköltözött lelki üdveért. Erre a temetőben összegyűlt szegények közt búzakenyérkéket osztanak ki. Jobb módúak temetésénél ez osztásra a Glan-völgyben sokszor száznál több szegény is összegyülekszik s valamennyinek jut az alamizsnából. Végűl következik a korcsmában tartott „halotti tor“ („Leichentrunk“), melyen egyszerűen csak pálinkát, bort és kenyeret költenek el. Karinthia felvidékén e tor minden temetésnek elmaradhatatlan záradéka. Alsó-Karinthia szlovénjeinél, különösen a Lavant-völgyben, a halotti tort (*sedmina* vagy *karmina*) szintén a korcsmában tartják, csakhogy itt a bor mellett még sör és leves, továbbá savanyú káposzta disznóhússal, és végűl kávé is kerűl az asztalra. Így van ez az alsó-karinthiai német lakosságnál is. Az étkezés közben beálló szünetek alatt az olvasón imádkoznak.

A mint a föntiekből látható, Karinthia lakóinak erkölcseiben és szokásaiban még elég erősen nyilatkozik e faj tősgyökeres, bajuvár-eredetű szelleme, melyet e dalokban bővelkedő, talpig becsületes nép alábbi négysoros versikéje oly találón jellemez:

„Die karntnerisch'n Leutlan Seint treu und bidar, Und a karntnerisches Liadl Hallt im Herz'n widar!“	„A karantán ember Igaz és hív, S a karantán daltól Visszhangzik a szív!“

Német irodalom, tájnyelv és tájnyelvi költészet.

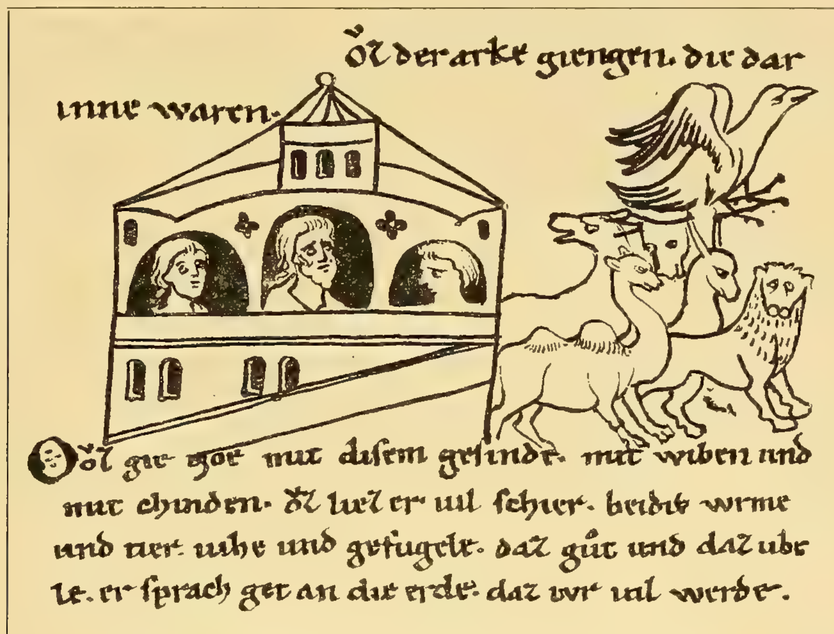
Német irodalom. — A karinthiai német költészet első nyomai a csöndes kolostor falai közé vezetnek a XI. századnak a XII-dikbe fordúlása táján. Rosz idő volt akkor, az investitura miatti viszálkodás ideje, s a császár és a pápa közötti kemény harcz hullámai elcsapkodtak a német világ legvégső széleiig. Majd lassanként visszatért a nyugalom és Karinthia az első tartományok egyike lehetett, mely a béke áldásaiban részesűlt. Ekkor ugyanis Salzburgban Gebhard érsek tartá erősen kezében a pásztorbotot, s kolostorok alapításával és átalakításával azon iparkodott, hogy egyházkerületeiben ismét keresztény életet ébreszszen s szigorúbb rendű papok odavonásával a fegyelem hanyatlását megakadályoztassa. A barátok csakhamar általában élénken versenyeztek a magasabb képzettségért; a tanúlás és példa utánzást ébresztett, sőt a dúló világi zsivajból is ugyancsak sokakat oda vonzott a csöndes barátszobába s kard helyett tollat adott kezökbe, hogy a szent atyák vagy a hajdankor költőinek iratait másolgassák. A szemlélődő csöndességben aztán a lélek ájtatos hangúlattal Isten dicsőítésére, a Szent Irás költői földolgozására magasztalódott, majd a legendaírás következett, mígnem a világi krónikák a hősök dicsőítésére és a világi dalhoz vezették át a költőket.

Ezen az úton halad Karinthiában a régibb német költészet s hatása csakhamar átterjed a szomszéd tartományokra is egészen a Dunáig. Épen a császár és pápa közti leghevesebb viszálkodás idejében (1088 előtt) keletkezett a Millstatti-tó éjszaki partján egy benczés kolostor, mely rövid idő múlva góczpontjává lett a tartományban a vallási költészetnek. Kétségkivűl egy ezen kolostorbeli barát kezéből származik az a pergamen kézírat, mely ma a karinthiai történelmi társaság birtokában van, s mely az akkori időben valóságos kis költői házi kincstár lehetett.

Ez a kézírat mindenekelőtt *Mózes I. és II. könyvének* költői földolgozását foglalja magában. Gyermekies együgyűséggel rajzolja a költő különösen a paradicsomot meg az özönvizet, s nem kevésbbé vonzólag tudja festeni a zsidóknak Egyiptomból való kiköltözését, és a két hadsereg fölszerelését ó-német mód szerint tűntetni föl oly herczegek és grófok vezetése alatt, kik kötelesek háborúba menni. De még egyéb versek is vannak a gyűjteményben; így a jelképies „Physiologus“; egy „Vom Rechte“ czímű vers; egy másik „Vom verlorenen Sohn“ czímmel; a „Vom himmlischen Jerusalem“ czímű vers kezdete, s végre a „Von der Hochzeit“ czímű költemény, a

legkedvesebb régibb költemények egyike, parábolás tanúlsággal; ennek tartalma, bár elhalványodva, mind maig fönmaradt egy felső-karinthiai mondában. A hozzá mellékelt rajzok fekete, vörös és kék tintával készűltek.

A legendaköltészet is ez időtájban virágzott Karinthiában, noha erről csak azok a töredékek tanúskodnak, melyeket Mária-Saal káptalani levéltárában találtak. Ilyen egyebek közt a Keresztelő Jánosról szóló egy Adelprecht nevű paptól, meg egy Szent Vidről való legendának a kezdete. Ha még ide veszszük, hogy a stiriai voraui kéziratban levő „Von der

Miniatur és szöveg az úgy nevezett „Millstatti kézirat"-ból.

Wahrheit" czímű költeménynek is minden valószínűség szerint karinthiai költő volt a szerzője, s hogy a „Kaiserchronik" úgy nevezett „Liembergi töredék"-ének tanúsága szerint Karinthiában volt meg a krónikának egyik legrégibb kézirata, mely az eredeti földolgozáshoz meglehetős közel állott: mindezek világos bizonyságai, hogy Karinthia élénk részt vett a német költészetben olyan korban, mikor e költészet a többi német tartományokban vagy semmi, vagy csak igen sovány ápolásban részesűlt.

A vallási költemények sorát egy, a Szentlélekhez intézett hymnus zárja be. Ezt a hymnust is a millstatti kolostor őrizte meg, habár csak másolatban. A költészet a kolostorból, mint egyebütt, Karinthiában is a

fejedelmi udvarba vándorolt. Valamint a Babenbergek udvara Bécsben: úgy volt a Sponheimerek st.-veiti udvara különösen a művészetkedvelő Bernhárd alatt góczpontja a szellemi életnek Karinthiában. A st.-veiti herczegi várkastély csakhamar gyülekező helyévé lett a hazai és szomszéd tartományokbeli dalnokoknak. Walther von der Vogelweide hosszabb időn át szívesen látott vendég volt Bernhárd udvaránál s ott több értékes ajándékot kapott. Azonban kajánság és irigység, a tehetség és érdem ez elválhatatlan kiséről, őt is nyomon követték s „szárnyát szegték dalának". A csúszás-mászást szívéből megútálván, dörmögve hátat fordított azon fejedelem udvarának, kit, mint „okos kertész", hiában intett dalában, hogy „különösképen irtsa ki a rosz gyomot", hogy el ne hatalmasodjék s el ne fojtsa a nemes növényeket.

A sértődött dalnokfejedelem e szavakkal:

„Edel Kerendaere, ich sol dir klagen sêre,
Milter fürste, marteraera umb' ere,
i'n weiz wer mir in dînem hove verkêret mînen sanc"
(Nemes Karantán, nagy panaszom vagyon hozzád,
Kegyes fejedelem, gyötretem a becsületért,
Udvarodban, nem tudom ki, szárnyát szegi dalomnak)

kezébe vette vándorbotját s a bécsi „gyönyörűséges" udvarba ment, hova vágyva vágyott; valószínűleg azonban csak Thüringiában találta meg az áhított révpartot a „mindig kegyes" Hermann tartományi grófnál. Ezen korbeli szerelmi dalnokúl Lichtenstein Ulrik egy olyan férfiút említ „Frauendienst"-jében mint karinthiait, kinek dalai, fájdalom, elvesztek.

„von Himelberc der muotes rîch
(her Zacheus was er genant),
von sinem gesange wîte erkant."

[Gazdag lelkű Himmelbergi
(Zacheus úrnak nevezték),
Daláról messze ismerték.]

Ez a Himmelbergi volt az is, a ki „a középkori Don Quixote"-t szerelmi útján jártában (1218) az ismeretes barát maskarasággal kigúnyolta, mígnem Ulrik a bajviváson „oly hatalmasan leütötte a lováról a földre", „hogy ájúltan terült el". Másik honi dalnok Scharfenberg Lipót volt, ki Reuenthal Neithardnak, az úgy nevezett udvari falusi költészet megteremtőjének, a nyomába lépett. Ez, valamint a szerelemkedvelő Lienzi (Henrik) várgróf és a vend márkából való Sunnegg Kunrat is, vendégszerető otthonra talált a dalkedvelő Sponheimerek udvarában.

Míg a népies éposz hatalmasan virágzott az osztrák tartományokban, az udvari költészet nem ritkán szín és szellem nélküli rímeléssé korcsosúlt,

mivel a költők többnyire híjával voltak a genius ihletének, hogy a kölcsön vett idegen tárgyakat önállóan fogják föl és szabadon dolgozzák ki. Ilyen dalnok a „korona“ költője, Heinrich von dem Türlin, mint őt Emsi Rudolf az „Alexander“-ben nevezi, meg a mint maga is nevezi magát a költő, mikor így szól: „ich heiz von dem Türlin der werlte Kind Heinrich“. Ő az udvari költészet hanyatlásának képviselője nemcsak Karinthiában, hanem általában véve is. A „von dem Türlin“-ek családja, mint *Ottaker*, a rímes krónikás állítani tudja, St.-Veitban volt birtokos. Ez a Henrik 1220 körül szerezhette 26.967 verssorból álló költeményét. Egy középkori költeményben sem szerepel kirívóbban a bűbájosság, mint ebben; s épen ennek, nem pedig a költői értéknek tulajdonítható sikere e költeménynek, melynek szerkezete terv nélküli, s mely egyhangú bőbeszédűséggel mond el kalandot kaland után. — Egyszerű, jól kikerekített elbeszélést költött ez iró névrokona, Ulrich von dem Türlin, ki gyaníthatólag 1269 és 1275 közt II. Ottokár cseh király udvarában élt. E költemény a Wolfram „Willehalm“-jának kiegészítése. Ettől kezdve elnémúl a műköltészet. Más német nyelvű tartományokban az udvarokból és várakból a városokba költözött át, hol a mesterek ápolták. Karinthiában nem voltak nagyobb városi községek, s így említhet ugyan mestereket, kik, mint Meisseni Henrik, jártukban-keltükben rövid ideig itt tartózkodtak, de saját mesterei nem voltak. E helyett, mint a szomszéd tartományokban, itt is a népdal kezdett tért hódítani, melyen csakhamar üde virágokat termett. Azok a népballadák, melyek Pogatschnigg és Herrmann karinthiai német népdalgyűjteményében találhatók, e nemben bizonyára a legrégiebbek mellé sorakoznak. A régibb népdalok legnagyobb részét elmosta a legújabb korban a négysoros dalok áradata. Az egyházi énekek, melyek közt a mai templomi ócska énekgyűjteményekben („Liederbuschen“) még sok régi kedves ismerős található, Karinthiában is főleg a reformáczió idejében képződtek ki. Az úgy nevezett „Exulantenlieder“-hez (bujdosók énekei) Karinthia is jó nagy részben járúlt; mindmegannyi emlékek ezek azokból a keserűen gyászos napokból, mikor sok nemes, egyebek közt Khevenhüller János is, idegen földdel kényszerűlt fölcserélni hazáját. A köznépnél ez előtt még egy emberöltővel is ápolt efféle kolostori rejtvények: „Mi az egy? kettő?“ stb., például:

„Barátom, mit kérdesz tőlem?“
„„Azt kérdem, mi az *egy?*““
„Egy csupán az Isten,
Ki él s uralkodik
Égben és a földön.“ stb.

szintén ebben az időben gyökereznek. — Szintén ebben az időben kezdődtek a bibliai tárgyú drámai előadások és a még ma is szokásos *karácsonyi*, *vízkereszti* és *Krisztus kínszenvedését* tárgyazó *játékok.*

Most szomorúan józan kor következett, mely egyetlen új sarjat sem tudott hajtani. Azt a szellemi eltompúltságot, melyet a XV. században a pusztító török betörések okoztak, s melyet a XVI. század vallási harcza és a XVII. század zivataros időszaka növelt, teljessé tette az a nevelési irány, mely az ellenreformáczió után a latin iskolákból indúlt ki. A klagenfurti gymnasiumban a német nyelv tanításával együtt a német irók olvasása is ki volt zárva, és csak 1753 óta van ott említés német iskolai komédiák előadásáról. Épen nem csoda tehát, ha a költői működés, a második sziléziai költő-iskolának ezen szegényes utánzata, csupán igen dagályos latin nyelvű dicsőítő és alkalmi költeményekben s bágyadt és él nélküli epigrammákban találta örömét. Dicséretes kivétel Gleissenberger Virgilius ossiachi apátnak latin hatos sorokban irt „II. Boleszláv“ czímű elbeszélő költeménye, melyet az újabb kor latin nyelvű költészete díszének lehet nevezni. Az itt vázolt körűlmények közt tehát legfölebb egy Khepitz Pál (valószínűleg városi irnok Klagenfurtban) lelkesedhetett Klagenfurt és a tartomány rosz verselésű (1511-től 1611-ig terjedő) német krónikájának megirására, és szolgáltathatta egy névtelen a szabad méretű versekben irt „Löbliches Stattrecht zu Klagenfurt“ czímű versezetet, mint az ez időbeli versfaragás szomorú bizonyságát. Még egy Radischniggnek és Edlingi Anzelm st.-pauli apátnak másfél századdal később megjelent költői dolgozatai sem emelkednek a kisérlet fokánál magasabbra. A XVI., de főleg a XVII. század volt egyszersmind az az idő, mikor a legtöbb karinthiai pergamen kéziratot elpusztították s nem ritkán könyvtáblákká dolgozták föl. Jobb idők hajnala volt a Mária Terézia új iskolai rendtartásával keletkezett közművelődési mozgalom, a következő korszak élénk szellemi lendűletének, valamint a nemzeti öntudatnak ez ébresztője és ápolója a föllelkesűlt hazaszeretetnek, mely annál hatalmasabban buzdúlt harczra és dalra, mennél sulyosabban nehezűlt a franczia hódító keze a fölébredt népre.

Épen a legkeményebb elnyomatás napjaiban, mikor az ellenség a kis Karinthiát két külön részre szakította, egyesűlt több fenkölt lelkű férfiú egy folyóirat kiadására, melyet „Carinthia“-nak neveztek, s melynek az volt a fő feladata, hogy a hazafias érdekek szószólója legyen (1811). Dr. Kumpf Gottfriedé ez ügyben a főérdem (szül. 1781 deczember 9-én Klagenfurtban,

meghalt 1862 febr. 21-én ugyanott), valamint nehány évvel később szintén ugyan ő alapította ugyan arra a czélra a „Kärntnerische Zeitschrift"-et. Vállalata zászlajára ezt irta: „Treue und innige Vaterlandsliebe ist der Born, dem die edelsten Bürgertugenden entquellen" (Hűség és forró hazaszeretet az a forrás, melyből a legnemesebb polgárerények fakadnak), s ezen jelszó értelmében működött az a kisded csapat is, mely e lobogó köré sereglett.

Tschabuschnigg Adolf lovag.

Ezzel nem sokára a romantikusok műveiből áradó szellem egyesült. Kiaknázták a honi regék és mondák gazdag kincsét s a dalokban föléledt a dicső múlt emlékezete. A Karinthiában egykor oly dúsan virágzott romantikus lovagkor története sokféle anyagot szolgáltatott a költői földolgozásra. E mellett zengzetes dalban szólalt meg a természet iránt való benső, gyermeki ragaszkodás. Egy részről a mondabeli dicsőség iránti lelkesedés, más részről ezen, akkor még kevéssé ismert alpesi tartomány csodás szépségeiért való hevűlés a költészetnek az a két fő iránya, mely az akkori „Carinthia"-ban méltó szószólókra talált. A balladában a sváb költőket, különösen Uhlandot,

a dalban pedig Eichendorffot követték. Ekképen a „Carinthia“ zengő berkévé lett úgy a hazai énekeseknek, valamint a szomszéd vidékbeliek közűl is soknak, kik egymással itt találkoztak, mint egykor Bernhárd udvarában a szerelmi költők, s állandó tanyája is maradt a költőknek majdnem egy emberöltőn át, míg egy részről a hazai monda és történelem anyagforrása nagy részt kimerítettnek nem látszott, más részt pedig az általános józan anyagelvi korszellem a költői alkotás iránt idegenkedőnek nem mutatkozott. Ezen, egykor a nép öregе-aprajától is annyira kedvelt folyóirat régibb évfolyamaiban tehát olyan nevekre is bukkanunk, melyek a német irodalomban általában jó hangzásúak. Fellinger, Budik és Pietznigg, kik a dráma terén kevés szerencsével próbálkoztak, lirai és epikai alkotásaikkal kedvezőbb sikerre jutottak; mint zászlóvivő a „Des Kärntners Vaterland“ éneklője, a derék és jókedvű Gallensteini Taurer János haladt elől; lelkesedéssel követték őt Mayer S. M. (álnéven „Julius Proben“), Jenull, Ullepitsch C. A., Buzzi Holzer J. lovag, Kroner K., Renn P., Lanner E. és Schellander G. Ezekhez csatlakoztak végűl Gallisch J. D., Rizzi V. és Tschabuschnigg Adolf lovag.

Ez utolsó Klagenfurtban született 1809 július 20-dikán és Bécsben halt meg 1877 november 11-dikén. Az ő költői alkotásai szolgálnak a márczius előtti időből a jelenkorba való átmenetűl. „Nach der Sonnenwende“ czimű költeményei gyöngyeivé váltak a mostani lirának. Igazi karantán kedélyességgel irt novelláiban még a romantika szelleme uralkodik; regényei ellenben már egészen a jelenkori társadalmi eszméken alapúlnak. „Grafenpfalz“ czímű művelődéstörténeti regénye e nemben méltán a legjobbak mellé állítható. — A legújabb korszak is több szép tehetséget érlelt Karinthiában. Ebbe az időbe tartoznak: Jaritz T. „Schwanentöne an mein geliebtes Kärnten“, Benedict F. „Die Guzmann“, Germonik L. „Kornblumen“ és „Alpenglühen“ czímű munkáikkal, úgy szintén Wenger L., Waizer R. és mások, kiknek dalai különféle hírlapokban jelentek meg.

Pichler Frigyes (született 1834 július 7-én Klagenfurtban) nem csupán erővel teljes komoly balladáival és novelláival, hanem azzal is érdemet szerzett magának a karinthiai német költészet terén, hogy egy másik, fájdalom, igen korán elhalt karinthiai költő, Bogensberger Gusztáv dalait is összegyűjtötte és kiadta. Hatalmas hangokat zendít meg a havasoktól környezett Möll-völgy fia, Kleinfercher János (Fercher von Steinwand) „Deutsche Klänge“ czímű dalgyűjteményében, „Gräfin Seelenbrand“-jában és „Dankmar“ czímű drámájában. Magas eszményi fölfogásnak szenteli

művészetét a Dráva felső völgyében született Marx Frigyes „Gedichte“ és „Gemüth und Welt“ czímű lantos költeményeiben, valamint „Olympias“ és „Jacobäa von Baiern“ czímű drámáiban. Schlegel T. legújabban ismét ó-karinthiai mondatárgyak költői földolgozására adta magát. A jelenkor lantos költője Stainbergi Rauscher Ernő (született 1834 szeptember 3-án Klagenfurtban). Szülőfölde iránti hő szeretet, nemes férfiasság, erkölcsi szilárdság s határozott, biztos világnézet az alapvonásai költeményeinek. „Norá“-ja, e lantos epikai költemény, „Am Hochkar“ czímű verses novellája, „Fiorenza“ czímű idillje és „Die weisse Rose“-ja illatos költői virágok. A komoly erkölcsi tanulságot nyújtó elbeszéléseiről, mint ifjúsági iró ismeretes Frisch Ferencz és Francisci F., a mesemondó, zárják be ez iró-sorozatot.

Tájnyelv és tájnyelvi költészet. — Karinthia egyike azon nagy kapuknak, melyeken át a középkor kezdetén a vándor csoportok éjszakról, vagy keletről a napfényes dél felé vonúltak. Ámbár itt sem a zordon magas völgyek, sem a korábbi műveltség számos rom-maradványai nem hivogatták letelepedésre az embereket, mégis valószínű, hogy, főleg a nagy hadi országúttól kissé félrébb eső völgyekben, itt maradtak a germán vándor csoportok egyes töredékei, melyek a szláv uralom alatt is megőrizték nemzeti önállóságukat s aztán a kelet felé mind elébb-elébb nyomúló bajuvár törzszsel összeelegyedtek.

Akár ez, akár a tartomány sajátszerű természeti állapota, akár pedig a szomszéd idegen nyelvűek hatása volt legyen is az ok, — elég az hozzá, hogy kiképződtek e kis tartományban azok a sajátszerű nyelvi jelenségek, melyeket közönségesen karinthiai tájnyelvnek neveznek, a melynek Közép-Karinthia lépcsőzetes vidékein van a *főterülete*, oda számítva a Dráva-völgy alsó és a Gail-völgy német részét is, míg a nyugati rész az oda szögellő Pusterthal hatása alatt áll, a keleti rész pedig a stájer hatás elől nem zárkózhatott el. A Tauern Alpesek hatalmas határsánczolata, meg a Karinthia és Felső-Stiria közt emelkedő terjedelmes, alpesi legelőkben gazdag hegytömeg azt okozta, hogy az éjszaki részen lehetőleg tisztán megmaradjon az ottani nyelvjárás, valamint más felől délen az idegen nyelv állott erős korlátúl. Észre lehet ugyan még venni a Katsch-völgyben (a Lieser felső völgyében) a lungaui nyelvjárás átharapódzását, de a Möll-völgyben sehol sem találkozhatni a pongaui vagy pinzgaui „Hüttal bam Bachal“-féle szólással, sem a Metnitz-völgyben a felső-stiriai nyers beszédmóddal; csupán a Görtschitz-völgybe nyomúlt át a stiriai nyelvjárás a mondákban bővölködő

Hörfelden keresztűl, meg a Lavant-völgybe az obdachi hegynyergen és a Packon át. Mindenütt a bizalmas, csaknem nyájaskodó *-le* és *-lan* uralkodik, sőt már a *Fladnitzer Alm*on, mely pedig félig még stiriai terület, széltében „werden *Seufzerlan g'sat* (gesäet)“ * (sóhajtásmagot vetnek).

A karinthiai nyelvjárásnak a három főága, ú. m. a nyugati, közép és keleti mellett még egész sereg tájszólást lehet megkülönböztetni, melyeknek a maguk tisztaságában való fentartásánál az egyes völgyek elzárt volta s egymással való gyér közlekedése is közreműködött. Másként beszél példáúl a lesach-völgyi, mint szomszédja, a német gail-völgyi ember, kiket egy völgyszorúlat természetes gátja zár el egymástól. Az aránylag rövid Lieser-völgyben is tetemes különbségek fordúlnak elő; másként beszél a katsch-völgyi, mint a völgy középrészén lakó kremsbruckni és gmündeni ember, s ismét másként Lieserecktől lefelé a völgy alsó szakaszának lakosa. Ugyanez mondható a Gurk-völgy felső részéről és a Krapfeldről, a Lavant-völgy felsőbb és alsóbb részéről, hogy a Glan völgyéről meg a klagenfurti és villachi medenczéről ne is szóljunk. A nyelvre nézve is általában félre-ismerhetetlen különbség uralkodik a hegyes és a lapályos vidék, vagy, mint a möll-völgyiek mondják, a „Berger“ (hegyi lakó) és a „Thölderer“ (völgyi lakó) közt. Kemény és nyers hangzású a nyelv a hegységekben, ellenben vontatva kényelmeskedő, sőt a szláv nyelvhatár felé csaknem színtelen „lent az alvidéken“. Egy azonban közös sajátsága valamennyi nyelvjárási árnya-latnak, t. i. a sajátszerűen üde és teljes hangzás, a mi különösen dallásra nagyon alkalmas.

A szomszédos nyelvjárások közűl egyikben sincs meg úgy, mint a karinthiaiakban, az a bizalmas fesztelenség, melyet karinthiai kedélyességnek szokás nevezni. Alig tudja az ember, vajjon a tiszta szóhangok mozgékony-ságában, a fő- és melléknevekhez, meg az igékhez ragasztott kedveskedő szótagokban, bizonyos hézagpótló határozó-szókban, a sajátszerű erősbítő, vagy lágyító szóelemekben, vagy végre e tartománynak saját ősrégi, csodálatos szóképzéseiben keresendők-e e különösségek, — elég az hozzá, hogy megvannak mindenben és sajátszerű bájjal hatnak az idegenre is.

Gyakran s nem is alaptalanúl kötődnek a karinthiaival főleg a szom-szédjai a „Lei låss'n“ (csak hagyján!) miatt. Némely esetekben *nur*, *eben*

* Auf der Fladnitzer Ålm hån i Seufzerlan g'sat,
Is går kans aufgången, håt der Wind sie verwaht. (Népdal.)
(A Fladnitzer Almon sóhajmagot veték,
De egy sem kelt ki, a szelek mind elvivék.)

vagy *sogleich* szóval helyettesíthető a törzsökös karinthiai *lei*, de leggyakrabban nem egyéb az, mint hézagpótló szó. És mégis más ilyen pótlékok mellett, mint: *ha? wohl*, *namla*, *épper*, megvan az a hatása, hogy bizalmas fesztelenséget ád a beszédnek. Az igazi karinthiai ember „g'heit si' a lei nix" (nem törődik vele), ha szomszédai évődnek vele. Ha hogylétéről tudakozódol: azt feleli, hogy „nit går aus, lei guet sein låss'n" (nem épen roszúl, elég jól).

A karinthiai nyelvjárás *nyugati* főcsoportjában a *Lesach-völgy lakói* tudtak nyelvökben legtöbb sajátszerűséget és régies jellemet megőrizni, mi e völgyrészlet természetes elzárt voltából magyarázható ki. Az őseredetiség mellett van e nyelvjárásban valami különösen nyájaskodó családiasság, a minek alkalmasint a magánhangzók teljessége az oka. E bérczi völgy lakói több olyan szót tartottak fenn, melyek az irodalmi nyelvben régen kihaltak, sőt ha az ide való embertől Lichtenstein Ulrik Clemûn-ja felől tudakozódnánk, egészen jól megértené, hogy ez az ő Glamaun-ját, vagy a friauli Gemoná-t jelenti.

A Dráva felső völgyébe, közel Sachsenburgig, valamint a Weissensee völgymedenczéjébe világosan fölismerhetőleg még a szomszédos pusterthali nyelvjárás nyomúl be, noha itt lágyabb alakokba simúl át. Ellenben a drávavölgyiek nyelvénél nyersebb és keményebb a *Möll-völgy* népeé, mely egészen a legújabb időkig meglehetősen el lévén zárva a főforgalom útjától és a külvilágtól, a lesach-völgyiekhez hasonlag jobban és szívósabban megőrizte sajátszerűségét, mint szomszédja. Különös érdességű az úgy nevezett Grosskirchheim vidék nyelvjárása a Möll-völgy felső részén; kelet felé, az alantibb völgyfokozatokon mind inkább csökken a keménység, a hangok sajátszerűségei a völgy szélesedésével rítkúlnak, a beszéd egész jelleme lágyabbá válik. A Karinthia fölvidékének nagy részén divatozó *r*-ropogtatás, vagyis az *r*-nek különösen éles hangoztatása, itt leginkább uralkodik, sőt szótag elején az *r*-nek, régi szokás szerint, még *h*-t is tesznek elébe; pl. *rein* helyett *hrein*-t ejtenek.

Wås werschte für a Brautklad håb'n,
O jungfrau *hrein?* — (Régi népdal.)

A puster-völgyiektől az *scht*-t is átvették a möll-völgyiek, de a magában álló lágy *s* is gyakrabban *sch*-sé keményedik náluk; pl. *Glåsch*, *Hånsch*, *Kasch'r*.* A *Gitsche* (kis lány) szó Tirolból került ide. Ezelőtt, ha valami

* Glas (pohár, üveg), Hans (Jancsi), *Kaser* (alpesi kunyhó).

kis lánytól a nevét tudakozta itt az ember, nem rítkán azt a naiv feleletet kapta, hogy „Gitsche hass i“ (kis lánynak hínak).

Így egészen különböző a nyugati rész nyelvétől a tartomány keleti részeé, vagyis a *lavant-völgyi* nyelvjárás. Az éjszaki részen, melyet a délitől a Twimberger árokvölgy választ el, valamint a Saualpe nyugoti lejtőin a Klippitzthortól és a Löllinger árokvölgytől éjszak felé a felső-stiriai nyelv van jobban elterjedve; a déli részen, a Lavant-völgy alsó táján, a Koralpeseken túl Schwanberg és Deutsch-Landsberg táján elterjedt hietzendorfi nyelvjárás uralkodik. Éles határ azonban nincs a kettő között. Szózatosabbnak tűnik föl éjszakon, míg a szláv nyelvhatár felé inkább egy kissé éneklőnek.

Említendő még röviden az a hatás, melyet a szláv és román nyelvek tettek a karinthiai német nyelvre. Nyilván való, hogy Karinthia igen kedvező föld a nyelvek keveredésére, minthogy természetileg elzárt tartomány az egész.

A *k*-nak kemény, a karinthiai embert azonnal elárúló hangoztatása, úgyszintén a *h*-nak *ch*-vá keményedő ejtése (pl. Wahrcheit), a *b*-nek *p*-vé keményítése (pl. Bote = Pot), valamint a hosszú és rövid magánhangzók föltűnő elcserélgetése, mind határozottan a németül beszélő szláv szomszédok hatására vallanak. Hogy a klagenfurti ember nem „*auf dem*“, hanem csak „*am* Ulrichsberg“ volt, hogy a karinthiai általában nem „*an* Gott“ (Istenben), hanem „*auf* Gott“ (Istenre) hisz, az a szláv „*na*“ szónak köszönhető. Az „*aber*“ sűrű közbeszúrása és a „*lei*“-nak a szláv nyelvhatár felé mind inkább szaporodó használata arra mutat, hogy az a szomszédos szláv lakosság „*pa*“ és „*le*“ szavainak utánzása. Szintén szláv utánzás az is, mikor a karinthiai egyes szókat nem igazi értelmökben használ; például „etwas abkehren“ (rückerstatten: visszatéríteni), „sich überziehen“ (umkleiden: átöltözni) stb. Szlávosan használják a vonatkozó névmás semlegesét, pl. „der, was austråg'n thuet“ (az az ember, a *mi* kihordja), továbbá az „allein“ (egyedűl) szót „selbst“ (maga) helyett, pl. „sie arbeit alles allein“ [az asszony mindent *egyedül* (azaz *maga*) végez]. Ezek folytán sok idegen szóval gyarapodott ez a nyelvjárás; ilyenek: Jauk, Tscherfel, Tschoja, Kripfen, Tep, Hetschepetsch.* A Deutsch-Gail-völgyieknek is a szomszéd szlovének adták kölcsön a „Kösa“ (gabona-garmada) szót; a helyneveket nem is említve.

Csekélyebb a román hatás. Olaszúl beszélő lakosság sehol sincsen a tartományban, s talán sehol nem oly rögtöni az egyik nyelvből a másikba való átmenetel, mint Pontafelnél. Mindazáltal sok olyan kifejezés csúszott át

* Déli szél, czipő, harkály, köhécselés, dadogó, csipkebogyó.

a karinthiai nyelvjárásba, melyek román eredetűek. Így akárhány ember „Scherm"-jét (ernyő) „Kumerell"-lel (Ombrella) cserélte föl; a faczipő „Zockel"; „tokazen" azt jelenti, hogy *schluchzen* (csuklani), vagy *klopfen* (kopogtatni); az ész „Reschun"; „mangare" = ám legyen; „Maneschtra" = pép; „Tschik" = pipadohány, stb.; ezek mind olyan szók, melyek részben az olaszból kerültek ide, részben pedig franczia maradványok 1809-ből. A „Malborghet", „Talavaj" és „Pontafel" helynevek olasz eredetűek. Itt körútunk véget érvén, hadd intézzen e sorok irója a nyájas olvasókhoz igaz karinthiai szivességgel egy „Schlaunt's wohl!" (Isten áldjon) üdvözletet!

Tájnyelvi költészet. — E téren itt vajmi szűkös lehet a kalászszedegetés, mivel a stiriaiak Karinthiától még Morré Károlyt is elhódították (Morré szül. 1832 nov. 8-kán Klagenfurtban), kinek népies költeményeire ugyancsak találók a mesternek eme szavai:

„Greift nur hinein in's volle Menschenleben!
Und wo ihr's packt, da ist es interessant."
(Csak nyúljatok az élet közepébe,
Hol megragadjátok, ott érdekes az.)

Bizonyára jó hosszú névsora lenne a népdalköltőknek a dalkedvelő Karinthiában, ha mind föl lehetne jegyezni. Hanem hát a dal csak a pillanat gyermeke, kedv és fájdalom a keresztapák a bölcsője mellett. Ki törődnék valami nagyon magával a költővel! Ha megtetszik, életre kap; míg a költőt hamarosan elfelejtik. Csak az olyan kiválóbb tehetségű költőről szoktak egy ideig beszélni, a ki kedélyes humorral, vagy csípős elméséggel a legjobb anyagot szedi versbe, „a ki tudott hozzá" (der's kinnen håt).

A legismertebb négysoros versek a Krapfeldről, hol ez a verselésmód ősidők óta különös ápolásnak örvendett, a nagy elágazású Knapitsch-család által terjedtek el.

A Gurk-völgyben a Thurnhofer ma is felejthetetlen. Weisensfeldi Gorton R., a Zweinitz melletti Thurnhof birtokosa, sok vídám szívből fakadt dalt zengett.

Igen tehetséges, de bizony igen szerény körűlmények közt élő költő volt a Millstatt melletti Döbriachba való Brunner György, köznéven „a czigány". Ennek a lelke kiapadhatatlan dalforrás volt. Minden lakodalomban, minden búcsún a legszívesebben fogadott vendég volt, mert soha szomorúnak nem látták, s a mit ilyen alkalmakkor a táncztéren, kiváncsian figyelő pároktól körűlzajongva rímes négysorú verseiben elmondott, bámúlatosan igaz volt.

A Lavant-völgy, melynek a közönséges négysorú verseken kivűl igen jellemző kétsorú versei vannak, hű fiaként emlegeti dr. Wölwich Alajost (szül. 1834 jul. 28-án Weisenauban), ki most cs. kir. jegyző St.-Paulban. Wölwich nemcsak általában a karinthiai népdal kiművelésével, terjesztésével és ápolásával szerzett magának nagy érdemet, hanem számos vídám, vagy mély kedélyű dalt is költött.

Herbert Ödön báró, Pogatschnigg és Hermann, Leon Ferdinánd, Reiner J., Decker Fr. és mások összegyűjtötték és kiadták a Karinthia egyes völgyeiben dalolt nótákat. Alpenheim Ferdinánd „Gentianen" czimű gyűjteményében saját költeményeit és közszájon forgó dalokat tett közzé karinthiai nyelvjárásban, Suppan P. „Kärtner Alpenblüten"-jében mint népénekes tett kisérletet. Mint tájnyelvi költő lépett föl a karinthiai népdal műveléséről is széles körben ismeretes Koschat Tamás (szül. 1845 aug. 8-án Viktringben). 1877-ben Bécsben megjelent „Hadrich" czímű népdal-gyűjteménye két részre oszlik, úgy mint „Herzlad" és „Glückliche Liab und Übermuath", melyekhez külön-külön egy-egy népies falusi elbeszélés van adva bevezetésűl. A „Dorfbilder aus Kärnten" (1878) falusi történet, melyben a költő a nép erényeit és bűneit, jó és rosz szokásait gyakran rikító színekkel rajzolja. Ezek után következett a karinthiai népélet meleg elevenségű képecskéje, az „Am Wörther See" czímű, nagy hírre jutott walzer-idyll, melyet „Der Bürgermeister von St.-Anna" czímű dalos játéka követett. Úgy ezek a nagyobb szerzeményei, mint a karinthiai lapokban 1886 óta tőle közölt, ma már összegyűjtött „Erinnerungsbilder", valamint Karinthiáról „in Wort und Lied" (prózában és dalban) adott rajzai legjobban bizonyítják azon nyilatkozatának az igaz voltát, hogy:

„Der Kartnerschlåg is ållbekånnt Aus echten, gueten Holz."	(A karantán, kiki tudja, Igaz, jó fából való.)

A németek mondái, meséi, dalai és közmondásai.

Karinthia német lakosságának mondaköltése rendkivűl gazdag és virágzó. A természeti szépségekkel oly pazarúl megáldott s történeti emlékekben oly dús tartománynak alig akad csak egy, valami tekintetben érdekes helye is, a melyhez mondai hagyomány nem fűződnék. E hagyományok kincstárában századok epikai költészetének gyümölcse van fölhalmozva. De még a jelenkor is járúl egy-egy adalékkal e garmadához. Még számos hű őre él a régi

hagyományoknak, s nem halt ki még azok faja sem, a kik a régi mondai emlékek szellemében és eszmekörében maradva, újabb történeteket, mondákat és meséket költenek. A pásztor, a favágó-legény, a tutajosok és szénégetők, az erdőőrök és vadászok, bányamunksok, béresek és cselédleányok, őszbe csavarodott gazdák és öreg anyókák még mindig elég jól értenek itt-ott a falvakban az élénk mesemondáshoz, mikor annak ideje van. Őszszel, mikor a kendertilolás munkája folyik a csapó-kamarában, vagy mikor a házi cselédség a pitvarban a fenyűszálkák halvány világa mellett hozzá lát a répahámozáshoz vagy tengerihántáshoz, de leginkább mikor a tél beálltával a meleg szobában a rokkához ül a fehérnép, — átveszi a kalandos regék múzsája csodákkal népes birodalmát. Megerednek a szellemekről, rémekről és kisértetekről, az ördögről és fajzatáról, vagy erről, amarról a hagyományban élő alakról szóló borzalmas történetek, a melyekkel az óriásokról és a pogány istennőkről („heidnische Frauen"), a grófokról és a grófkisasszonyokról, az elátkozott herczegekről és herczegnőkről regélő kedélyesebb elbeszélések váltakoznak úgy, a mint épen a jelen levők emlékezetében egyik alak a másikat tarka sorban követi és fölidézi. Mindenik igyekszik tudása és tehetsége szerint hozzájárúlni a közös mulatsághoz.

Igen széles elterjedésű s az egész tartomány minden vidékén honos a természet- és földrajzi monda. Szól a havasok jégárairól (Pasterze, Hochalmspitze), földrengésekről és hegyomlásokról (Villacher Alpe, Reiskofel), gátak támadásáról (Klausenkofel, Steinfeld, Weissenstein), magyarázza a hegyvidékek, valamint a völgyek és síkságok talajának sajátságos domborzati alakjait, a föltűnőbb ormokat és kiszögelléseket, úgy nevezett prédikálószékeket, vándor-köveket; elmondja, mint váltak a régi tavak a mai völgyekké (Möll-völgy, Malnitz-völgy, Lieser-völgy, Glödnitz-völgy, Metnitz-völgy, Lavant-völgy, Gutensteiner-völgy), szól tavakról és mocsarakról, a melyekbe egész falvak és városok sülyedtek el (Wörthi-tó, Läng-tó, Hörafeld), patakokról és folyókról, a melyek idők folytán medrüket változtatták (Gail, Möll, Dráva), vagy megáradva rengeteg pusztítást okoztak (a Lammerbach Köttschach mellett, a Rinsenbach Reisach mellett), végűl kútakról és forrásokról, azok keletkezéséről, vizök csodálatos hatásáról és más effélérõl. Méltón sorakozik a hagyomány dús voltát tekintve e helyrajzi mondák mellé a történetiek csoportja. Ezek tárgyát a helynevek magyarázata, az egyes helységek különös ismertető jelei és nevezetességei, a századok folyamán változó sorsuk, keletkezésük és pusztúlásuk szolgáltatja első sorban.

Az ország történetében kiváló szerepet játszott egyének és nemzetségek viselt dolgai szintén előkelő helyet foglalnak a népmondák ez osztályában. Ingo herczeg, a steini Hildegard (a jaunvölgyi Möchlingben és Steinben), Hemma grófnő (Gurkban és Friesach-Zeltschachban), a lurni és pusterthali Ottwin gróf (a Läng-tó melletti St.-Georgenben), Boleszláv lengyel király (Ossiachban), a dánországi Briccius (Heiligenblutban), Maultasch Margit grófnő (több helyütt, azonban különösen Osterwitzben), Keutschachi Leonhard salzburgi érsek (Tanzenbergben és Takenbrunnban), Salamanka grófnő (Ortenburg-Spitalban), és még mások alakjai vonúlnak el előttünk a monda tükrében. Még az újabb, sőt a legújabb idők némely egyéniségét is bevonja bűvös hálójába a nép regeszövő képzelete. Ilyekűl említhetők Boor lovag (a roseggi várúr és hamispénzverő), Kranz báró (bányatulajdonos Watschigban és Töpelachban) és Napoleon császár, a kiről kivált a Gail- és Rosenvölgyben regélnek. Ugyane csoportba tartozik továbbá a törökök berohanásairól és pusztításairól szóló, továbbá az úgy nevezett „wälsch“ mondakör (a talián vagy velenczés emberkékről), a mely utóbbi szapora bőségben lép elénk s mindenütt nyomon követi a bányamívelés térfoglalását.

Részben még a történeti mondákkal érintkezik, de egészben még régibb időkbe nyúlik vissza a karinthiai mondák egy harmadik faja, melybe a mythoszok tartoznak. Az ezekben szereplő alakokat jó részt a pogány ősvallás felsőbb lényeinek sorából valókúl ismerte föl a tudomány. E csoportban legelől az *óriások* állanak, a kiket itt közönségesen „pogányok“-nak (Hadn) vagy „pogány emberek“-nek (hadische Leut) hívnak. A nép hite szerint a szakadékokban és barlangokban bővelkedő hegyoldalakat lakják. Az övéik voltak valaha a kimagasló hegyormok és sziklafokok tetején épűlt legrégibb várak (hadische Schlösser). Némely monda a bányamívelés megkezdését is nekik tulajdonítja, így különösen a Dráva-, Möll- és Lieservölgyben. Gyakran az óriásokkal érintkezésben tűnteti föl és szintén kiválóan kedveli a monda a *fehér asszonyok* alakjait. A felvidéken többnyire „salige Frauen“ vagy „salige Fräulein“ a nevök; a Läng-tó melletti St.-Georgen környékén, Osterwitzban és Launsdorfban pedig „Wileweiss“-oknak hívják őket, a mely név a szláv *bél*, *a*, *o* szóból és ugyanennek német fordításából van összetéve. A Lavant-völgyben „Götzenweiber“ (pogány istenasszonyok) néven ismeretesek. Ők is fenn a sziklacsúcsokon honolnak. Rendesen zordon és festői szirtfalakat, vagy sivár vidékeket jelöl meg a monda lakhelyeik gyanánt, így például a Möll-völgyből emelkedő Plon-csúcs meredek szikla-

falát, a Kars falait a Malnitz-völgyben, a Rädern hegyoldalait a malta-völgyi Feistritzben, a Jauken falait és omladékait, vagy a Reiskofeléit a felső Gail-völgyben, s más hasonló tájakat. Az ily helyeken egészen emberi módon berendezkedve tanyáznak. Mikor eső után fehér felhőfoszlányok csüggnek le a sziklafalakon s húzódnak a völgy-szorúlatok és barlangok hoszszában,

Regélés kukoriczafosztáskor.

akkor a nép azt szokta mondani, hogy a „fehér asszonyok ruhát terigetnek“. Általában jóindúlatú lényeknek képzelik őket, a kik az embert tanácscsal és segítséggel támogatják; titokzatos hangon adják értésére a gazdának, mikor kezdje a vetés, vagy gyomlálás munkáját. Ostorpattogás, rakonczátlan káromkodás és egyéb boszantások azonban elzavarták őket az emberek közeléből, s most már csak kiváltságos kegyben álló embereknek mutatják magukat s csak az ilyek hallhatják intő szózatukat. — E kétrendbeli alakok mellett még számos, kevésbbé ragyogó fénynyel övezett, de többnyire

eléggé határozott jellemvonásokkal fölruházott csodás lényről szólnak a német lakosság mondái. Ilyenek a víziember (a Möll- és Dráva-völgyben: Bluetschink), a tűz-manók, a Schab (Schaube) néven ismeretes légi tűztünemény, a mely éjente az olyan házak tetejére száll, a hol káromkodnak, vagy egyéb bűnt követnek el; továbbá a hegyi és erdei emberkék, végűl a havasok ijesztő rémei: a Käsmanndl, a kisértő havasi gazda és a szilaj vadászat (Almfahrt, Nachtvolk). — Aránylag elég világosan kiszínezve lép elénk úgy a felső, mint az alsó vidékek nagyobb számú mondáiban a *Perchtl*, az ős-német Perahta istennő idők folytán nagyon megviselt s el is torzított képmása. Neve az egyes mondákban különböző alakot ölt; majd csak egyszerűen „Perchtl", majd a „vad Perchtl" (megkülönböztetve a népdrámában szereplő „Kinderperchtl"-től); ott, a hol a német népesség a szlovénnal vegyesen lakik, vagy ma már ugyan német, de hajdan szláv lakosságú vidékeken a Perchtrababa név dívik, a mely szláv és német elemekből van összetéve. A sok közűl egy hagyomány szerint az istenanyjának a testvére, míg egy másik a Wileweiss-ok közé sorolja. Majd azt halljuk róla, hogy kútak és források mellett, majd meg, hogy mélyen a hegyek belsejében lakik. A karácsonytól vízkeresztig terjedő idő táján a kereszteletlenűl elhalt gyermekek seregével körútra indúl. E járata közben meglátogatja az emberek lakait is, utána nézvén, vajjon fölajánlották-e neki mindenütt az őt megillető áldozati adományokat, s le van-e fonva a len a leányok guzsalyairól. — Az e csoportba tartozó mondák egy jó része az ördögről és nemzetségéről szól. A pokol fejedelmének egész csomó neve van. Ilyenek: „Gangger, Ganggerl, Wauker, Waukerl, Fankerl, der Lethige" s még mások. S mi mindent tudnak róla mesélni! Azt hiszik, hogy tetszése szerint bármily alakot ölthet; majd valamely állat képében, majd mint zöld vadász jelenik meg, hogy éjszakának idején valamely leányt meglátogasson. Számos varázsigét és bűbájosságot tudnak, a melyekkel föl lehet őt idézni s kényszeríteni, hogy elrejtett kincsek hollétét elárúlja. Óriás módjára csak úgy lapdázik a hegyekkel és sziklákkal; hatalmas szirteket röpűlve czipel a levegőn át, hogy aztán itt vagy ott leejtse azokat. (Ördögkövek, az ördög prédikáló székei.) Óriási tó- vagy folyamgátakat épít, s merész hajlású ívekkel hidalja át a folyókat és árkokat. (Ilyenek például a stammersdorfi ördöggát, a Loibl fölötti, vagy a Kühnerdorf alatti ördöghíd.) De többnyire rászedik, és nem kapja meg az ilyen munkájáért magának előre kikötött jutalmat.

A mondabeli fehér asszony. (A tájkép természet után.)

Nem jelentéktelen a karinthiai németek mesekincse sem. Találunk ebben amolyan tréfás hazudozó meséket, aztán ú. n. húsvéti meséket, a milyeneknek a Krisztus és az apostolok földi vándorlásáról szóló tanulságos legendákat nevezi a nép, s végűl tulajdonképeni tündér- és gyermekmeséket. Ez utóbbiak közt van akárhány, a melyet bátran a Grimm-féle gyűjtemény legszebb darabjai mellé lehet állítani. Anyagukat, szerkezetüket és előadásmódjukat tekintve egyéb-

iránt e karinthiai mesék nem igen különböznek más német vidékek efajta termékeitől. Változatosak a csodálatos események csoportosításában, de, a mi az elbeszélés hangját illeti, egyszerűek és minden fölös cziczoma nélkűliek. Megvan bennük az őszinte érzés melege, a gyermekded naivság és ama sajátságosan kedves humor, a mely a német mesét egyáltalán jellemzi. A helyhez és időhöz kötött mondával ellentétben, a mesék itt is merészen átszökik a valóság tér- és időbeli korlátait; színterök a képzeletnek határtalan és különös bűbájjal teljes világa. Az e világot benépesítő személyek és dolgok teljesen függetlenek a való lét törvényeitől. A növények csupa bűbájos erővel telvék, az állatok emberi nyelven szólnak, vagy épenséggel elvarázsolt emberek, a kiket valamely átok kárhoztat ez alakban élésre. A társadalom közép- vagy alsó osztályaiból való személyekkel csak ritkábban foglalkozik a mese, melynek előterében majdnem mindig királyok, herczegek, herczegnők, jó vagy rosz tündérek, boszorkányok és óriások állanak. A benne szereplő személyek egy része rég elmúlt idők emlékeiből őrzött meg egy-egy jellemző vonást, s színehagyott köntösük alatt nem egyszer az ősidők isteneinek és istennőinek, vagy a középkor legendáinak erősen megviselt alakjaira ismerünk.

Karinthia a *német népdalnak* is kiapadhatatlan forrása. A legdalosabbak a tartomány középső és alsó vidékei, a Glan-, Gurk-, Metnitz- és Lavant-völgy; a felső vidékek közűl az előbbiek mellé különösen a Dráva-völgy sorakozik tartozékaival, a Möll-, Lieser- és Gail-völgygyel. Az eddig egybegyűjtött dalok kincstárában régibb idők termékeivel a jelenkor legfrissebb, úgy szólván tegnapi szülöttei váltakoznak.

A karinthiai németek dalai több osztályba sorolhatók. Vannak közöttük hosszabbak, minők például a törökvilágról, a francziák beütéséről, a 48-as időkről szóló történeti énekek, továbbá balladafélék (pl. a meghalt lovagról, a Tannhauser-dal, a Brambeer-dal és mások), azután vadász-, bányász-, mesterlegény-dalok és alpesi-dalok. Számban azonban leggazdagabbak valamennyi fajta közt ama rövidke dalok, a melyeknek egyebütt „Schnadahüpfeln", itt pedig majd „Gsangln", „Gsäzln" (dalocskák, szakok), legtöbbnyire azonban „Schwaz-" vagy „Plepperliadln" (fecsegő- vagy csevegő-dalok) a nevök. E leginkább táncz közben rögtönzött s a túláradó jókedv szülte apróságok nagy része alig érdemli meg a dal vagy költemény nevét; a legtöbbje amolyan hevenyében odavetett pajkos vagy éles megjegyzés, mely csak a benne kivágott „tromf", vagy vaskos tréfa csattanásának köszöni pilla-

natnyi sikerét. De a sok selejtes közt itt-ott valódi gyöngyszemek is akadnak.

A „Plepperliadl“ manap az uralkodó műfaj, a melyben a nép dalos kedve s költői lelkülete pillanatnyi hangúlatának, valamint mélyebb érzéseinek és gondolatainak is kifejezést adni szeret. E dalocskákban a nép egész élete minden viszonyával és jelenségével híven tükröződik. Természetes, hogy tartalmuk főforrása a szerelem, vágyaival és sovárgásának kielégítésével, reményeivel és csalódásaival, örömével és bánatával. E mellett még igen kedvelt tárgyúl szolgál az egyes helységek és vidékek, foglalkozások és osztályok erősen kifejlett önérzete és egymással való szűntelen versengése. A gazdasági és politikai életre is esik belőlük egy-egy találó czélzás.

Nyelvük általában egészen egyszerű; a népből való s vele, közte élő költő ugyanis érzéseit és gondolatait kendőzetlenűl és epigrammai rövidséggel fejezi ki. Hasonló egyszerűséget mutat e német-karinthiai népdalocskák versalkotása is. Rendszerint e karinthiai dalok egy-egy sorára két, vagy három hangsulyos és ugyanannyi hangsulytalan szótag esik. A szakok többnyire négysorosak, de itt-ott hat- és nyolcz-sorosakkal is találkozunk.

Az alábbi kis szemelvény legjobban föl fogja tűntetni a legszokottabb versszakok elég változatos sorozatát. A leggyakoribb az itt következő dalocska versalkata:

Mei Diandle is sauber	Az én babám csínos,
Is weiss wia der Schnee,	Oly fehér, mint a hó,
Dås macht halt das Wåser (Wasser)	És ezt a víz teszi,
Vom Klagnfurtner See.	A klagenfurti tó.
Hån wol viel Diandlan gsegn,	Sok lánykát láttam én már,
Låss se ållzamen sten,	De egy se kellett ám,
Seit i di, seit i di,	Mióta tégedet
Mei liabs Gretele ken.	Ismerlek, kis babám.
Schön blau is der See	Szép kék a tó vize,
Unt mei Herz tuet mir weh,	De a szívem beteg,
's weat nit entar gsunt	Míg rózsám vissza nem tér,
Bis mei Bue wieder kumt.	Nem is gyógyul a' meg.

Bizonyos kaczkiás szépséget mutat a következő szak:

Wer da Tänz kan	Ki a tánczhoz tud,
Gibt Tänz an,	Az rendeli,
Wer Geld håt	S kinek pénze van,
Zålt aus.	Az fizeti.

Wer a Diandle hat
Kån tånzn,
Wer kans hat
Bleibt zhaus.

Ha van babád,
Tánczolhatsz,
Ha nincs, otthon
Kuksolhatsz.

Sokszor hallani a következő mintára szabott dalokat is:

Af der Zigguln dobn
Håb is meine Felder,
Af der Goritschizen
Håb is meine Wälder.

A Zigguln tetején
Vannak földeim,
A Goritschizen
Vannak erdeim.

Von Pizzelstetten weg
Und Maria-Sål
Kern di Diandlan mein
Bis Ebental.

Pizzelstetten- s Maria-Såltól
Egész Ebentalig
Enyimek a lányok
Mind egy szálig.

Végűl még ezt az érdekes alkotású szakot idézzük:

Gestern af di Nåcht,
Gestern af di Nåcht
Håt mi mei Diandle launi gmåcht,
Heunt in de Früa,
Heunt in der Früa
Hat sie wieder glacht zu miar;
I åbr nix,
I åbr nix,
I håb nix gredt zan iar,
Weil sie göstern af die Nåcht,
Göstern af die Nåcht
Mi launi hat gmåcht.

Tegnap éjjel,
Tegnap éjjel,
Összevesztem a szeretőmmel,
S már ma reggel,
Már ma reggel
Mosolyogva engesztel.
De én egy szót,
Egy árva szót
Se szólottam most hozzája,
Mert az éjszaka,
Tegnap éjszaka
Megharagudtam reája.

Karinthia németjeinek népköltésében a tanító elemet a közmondások („Sprüch“, „Sprüchlan“) képviselik. A paraszt, a mint egyfelől szereti a találó és csípős élczet, úgy másrészt a velős és magvas mondásoknak is barátja. E hajlamának a tájszólás is kedvez mondatainak szabatos rövidségével és a szemlélhetőséget nagyban emelő képes kifejezéseivel. E két körűlmény találkozása tesz közkeletűvé számos mondást, mely egy-egy majdnem mindig csattanós rövidséggel kifejezett tapasztalati igazságot sokszor igazán szerencsésen választott képpel világít meg. Százakra megy e közmondások száma.

A karinthiai német közmondások e gazdag kincshalmazából összeválogattunk itt nehány jellemzőbbet. Kezdjük az úgy nevezett apologetikus

mondásokon. Ilyenek például a következők: Én is fekete vagyok, te is fekete vagy, mondá az ördög, mikor a szénégetőt elvitte. — Mindent megszokhatik az ember, mondá az ördög, mikor a vénasszonyba bújt. — Egy kis türelemmel sokra viheti az ember, mondá a csiga, mikor a sövény tetejére fölmászott s meg legurúlt. Akár milyen, olyan, de jól tud tánczolni, mondta (a leányról) a vak ember.

Továbbá nehány a közönségesebbekből: A hány ház, annyi szokás; olyan is akad, a hol a tehenet az ágyba fektetik. — Mikor az ördög ínségbe jut, legyekkel is beéri. — Ingyen még az ördög se viszi el az embert. — A kinek szerencséje van, annak az ökre is megborjazik. — Az egyik lövi a nyúlat, a másik tőrrel fogja. — Ha a paraszt lóra kap, az ördög se éri utól. — Mit ért az ökör a szerecsendióhoz? — Éjjel minden tehén fekete. — A ki kelleténél jobb, az félig-meddig könnyelmű. — Tűnnek az évek, mint a füst a szélben.

E közmondások némelyikében még az ütemes alak és a rím is hozzájárúl szerkezetük állandósításához. Az ilyenek előbb-utóbb dalokká tömörűlnek, ha ugyan, részben legalább, nem már is egy-egy szétmállott négy- vagy több-soros dal töredékei. Ilyenek például: Az egyik nyúlra vadász, rókára a másik. — Meleg tűzhelyen könnyű tüzet rakni. — Egy fecske még nem csinál nyarat, egy kőműves nem épít házat. — A ki nem tud kaszát élezni, nem tud az kaszálni. — Ördög marad az ördög, ha fehér, ha fekete. — Ha azt akarod, hogy rágalmazzanak, házasodjál meg; ha azt akarod, hogy dicsérjenek, halj meg. — Ha isten akarja, nő még ostornyél a mogyoróbokron. — Mikor hó esik az ekére, kijut belőle a szarvára is.

A szlovének meséi, mondái és dalai.

A karinthiai szlovének meséi tartalmukat tekintve semmiben sem különböznek a Karavankán túli fajrokonaik meséitől. A németek szomszédsága azonban, kiktől természetes határ nem választja el őket, valamint az elnémetesedésnek évszázadok óta előre haladó folyamata mégis hatással volt a szlovének hagyományos irodalmára annyiban, hogy sok olyan elem, mely Krajnában még elevenen él, itt már teljesen feledésbe ment (čatež, volkodlak), vagy legalább elhomályosúlt és csak töredékeiben maradt fönn (történeti népdal). Más felől némely elem helyét a német mesekincsből átvett rokon alakzatok foglalták el (a boszorkányok, Perchta).

A napregék mesélnek az „üveghegyről“, az üveg ember „három arany tollát“ elhozó királyfiról; a napkirályfi elnyeri az arany vár arany királykisasszonyát, miután előszerezte „az élet vizét“, melynek az az ereje van, hogy egészségessé teszi a beteget és föltámasztja a halottat. Meglehetős nagy számúak az „elátkozott“, kigyóvá változtatott szűznek fölszabadításáról szóló mesék (Gradčenica, Sopotnica, Keutschach, Reifnitz, Sternberg). Közös bennök az a vonás, hogy a fölszabadító féltében megfutamodik s a megváltás munkája dugába dől; egy magtörő holló egy diót ejt a földre, ebből diófa sarjad, melyből bölcsőt faragnak s az első gyermek, a kit e bölcsőben ringatnak, lesz a megváltó. A kigyó gyakran a gyémánt koronát viselő kigyókirálynő is egyúttal, úgy, hogy a „Natterkrönlein“-ról szóló mese néha beleszövődik a varázs megtörésének a meséjébe.

A krajnai szlovének hagyományaival egybehangzó módon Karinthiában is élnek az ördögről szóló mesék (Sopotnica, Mária-Saal, Globasnica), továbbá a „gonosz mostohá“-ról, a „fehér kigyó“-ról szólók; aztán a János pap országa-féle mese (Schlaraffenland), a „Kurent“, a ki néha a holdvilágbeli ember is; a „Torklja“, az Alp, melyet itt „Truta-Morá“-nak mondanak; a „vedomec“ (Kanal-völgy); a három paraszt, a kik közűl a két nagy-okosat a butának tartott harmadik rászedi; aztán a „vízi ember“, a ki az egész Rosenthalon végig a Dráva hullámaiban s a wörthi és klopeini tó mélységeiben él. A mogyorópálcza, mint bűvös vessző, a keddről és csütörtökről szóló kis mesében él (Rosenthal, Jaun-völgy).

Azon mesebeli alakok közé, melyeknek a német hatás szerzett a szlovéneknél polgárjogot, oda tartozik az „erdei ember“ (Gorni mož), a „szilaj vadászat“, „Škopnjak“, „Škrat“, „Pehtra Baba“, mely kiszorította a szlovének téli gonosz szellemét, a „Jaga Babá“-t, de különösen a „salige Frauen“, a hogy itt a németek a jó indulatú boszorkányokat nevezik. A szlovén Rosenthalban „Žalik-Žené“-k a nevök, a Gail-völgyben fejér „Bele“- vagy „Častljive-Žené“-k, néha „Sibile-Prerokile“-k is. A „Žalik-Žené“-k magaslatokon, források mellékén, leginkább barlangokban és *policé*-knek nevezett sziklapárkányokon laknak. Meg tudják fejteni az álmot, előre tudják a jövendőt, s beleavatkoznak az emberi élet legnevezetesebb mozzanataiba: a születésbe, házasságba, elhalálozásba. Tanácscsal, szóval és tettel segítik meg a földmívelőt s áldással árasztják el háza táját. A Griffen, Hainburg és Trixen közti vidék, a Rosenthal felső és alsó része (Kočuha, Ostrova, Vrtin, Orel, a Pečnica melletti Tabor), a Sattnicz hegyláncza

(Podgrad, Skrbina, Mária-Rain, Ludmansdorf, Kötmansdorf, Babja Cerkvica) a középpontjai a „Žalik-Žené"-ről szóló meséknek.

Azon mesék közűl, melyek részint természeti tüneményeket, részint más jelenségeket akarnak a nép gyermeteg fölfogása szerint magyarázni, csak azokat említjük, melyek arról szólnak, hogy miért villámlik; miért viselnek a papok fekete harisnyát, s miért fekete a császári sas; miért kezdenek a madarak húsvétkor énekelni, s miért hagynak föl vele napfordúlatkor (Gail-völgy).

A *legendaköltészet* Karinthiában is fölötte termékeny vala. A Gail-völgy lakói csaknem minden egyes szentnek a tiszteletére tudnak valami legendaszerű éneket, melyet lakodalmak alkalmával el is énekelnek. Különösen kedvelt a Szent Oszvald, meg a vezeklő bűnös legendája.

A rendkivűl nagy számú *helyi mondák* között különös fölemlítést érdemel a Wörthi-tóról való. E tónak a fenekén pihen az a harang, mely akkor, mikor az orgonát a Mária-Saali templomnak eladták, magától leugrott a toronyból a habokba. Fönmaradt tavi mondák még a Lavant-völgyi Maria am See-ről s a Weidisch fölötti kis hegyi tóról szólók. Klagenfurtban és vidékén a mindenütt ismert sárkány-monda honos, mely mesebeli állat e tartományi fővárosnak a czímerében is megvan. Egyéb helyi mondák a Mária-Lutschari-i búcsújáróhely alapításáról, a dobrači vend templom s a viktringi diadalmi kolostor építéséről szólók. A szlovén tartományrészekben levő várakhoz szintén sok monda fűződik, melyeknek elemzéséből gyakran mythoszi alkotó részek fejlenek ki, így például Prosnica várában a kegyes Hildegardról s a Pötschach melletti Leonstein várbeli „Herzwiese"-ről szólók; mind a kettőnek alapeszméje a féltékeny lovag, ki a tulajdon felesége fivérét öli meg. Régi koruk s romantikus színezetű elbeszélésekbe foglalt irodalmi földolgozásuk által kiválóak azok a mondák, melyeknek tárgya a szlovén betelepűlés első korszaka, annak fénye és a nemzeti önállóságnak a bajorokkal folytatott küzdelmekben történt elvesztése. Ezekben él még annak az emléke, hogy másként volt, jobb idő volt hajdan, és az a remény, hogy másként lesz, jobbra kell fordúlni mindennek megint. Samo király, Inko herczeg és lakomája, a lurnfeldi Magdolna-kápolna emelendők ki e nemben. Hemma is, a gurki székesegyház kegyes alapítója, él még a mondában és legendában. A „Venedigermandl"-ról szóló mondák különböző változatokban élnek még a Karavankák vidékén. E nevezet alatt azokat az aranykereső velenczei embereket értik, a kik hébe-hóba e vidékre jöttek,

hogy kiaknázzák az aranytelepeket, melyeket csupán ők ismertek. Az ily mondákban azokra az aranybányákra való emlékezet él, melyek hajdan gazdagon jövedelmeztek, de később gazdátlanságra jutottak.

A szlovén népmondák legnagyobb része a *török betörések idejéből* való. Semmi sem vésődött be oly mélyen e nép emlékezetébe, mint a török-járás. A Kanal-völgyben, a Rosenthalnak majd minden helységében, a Jaun-völgyben, az Eisenkappel körűl sok minden figyelemre méltó eseményt emlegetnek az inség és nyomor eme korszakából. Mintegy tömörítve maradt fönn a Rosenthalban St.-Jakobon az a törökkori monda, mely szerint a templom és a temető hősi védelem után bevétetett és szétromboltatott. Itt van a házája annak a *Serajnik Zalikának* (Miklova Zala), a kit új asszony korában elrabolták a törökök s a ki hosszú fogság után megszökött; üldözték ugyan a pesjani-k, a féllábú mesés lények, a kiknek csak egy szemük volt a homlokuk közepén, de mégis eljutott házájába épen azon a napon, a mikor a férje másodszor készűlt oltár elé lépni. A döntő pillanatban megismertette magát s a készűlő lakodalom a viszontlátásnak vált vidám ünnepévé.

A török háborúk nem kevéssé gazdagították a *Mátyás király (Kralj Matjáž)* mythoszi és történeti személye körűl alakúlt mondakört is annyival inkább, mivel Corvinus Mátyás hadai Karinthiában is csatáztak. Alsó-Karinthiában azt beszélik, hogy Kralj Matjáž a Fürstensteinon régi szokás szerint herczeggé avattatott s Karnburgban tartotta székhelyét. Oltalmazója volt az igazságnak, atyja a szegényeknek és gyámoltalanoknak. Csupa arany pénzeket veretett: „arany idő volt a Kralj Matjáž ideje“. Ő az uralkodó eszményképe, kinek kormánypálczája alatt különösen a földmívesnek volt jó dolga, s majd jó világ lesz megint; mert Kralj Matjáž nem halt meg: ott alszik a hatalmas Triglav (Három-fej) sziklában, vagy a Pečicában Karinthiában, vagy még jóval alább Magyarországon. A mikor szakálla körűlnőtte azt az asztalt, mely mellett társaival ül: megint megjön az ő ideje. Néha meg is jelenik az emberek előtt, mint példáúl ama karinthiai ember előtt megjelent, a ki Magyarországból egy szekér bort szállított haza. Kralj Matjáž megparancsolta a bámúló szekeresnek, hogy tekintsen be a válla fölött egy kis ablakon át egy házba. A szekeres egy tágas mezőt látott maga előtt tele fegyveres harczosokkal és fölszerszámozott lovakkal, de mindez mozdúlatlanúl állt, meg sem mocczant semmi. Ekkor Kralj Matjáž kivonta kardját félig a hüvelyéből s ime, az egész hadsereg megelevenűlt: a harczosok fegyverükhöz kaptak, a lovak fölvetették fejöket s toporzékoltak a lábaikkal. „Ez az én

„Kralj Matjáž“ lovag és a szekeres.

fekete seregem (črna vojska)“, mondá a hős; „nem tart már sokáig s én újra föltámadok. Langyos szellők fognak fújni s betöltik az embereket azzal az egy gondolattal, hogy oltalmazzák meg a régi szent hitet. Vén és fiatal, mind fegyvert ragad; a harcz véres lesz, de rövid“. Alsó-Karinthiában szájról-szájra jár az a mese, hogy a király barlangja előtt, a melyben alszik, karácsony estéjén egy zöldelő hársfa támad. Éjféltől egy óráig édes illatot árasztva virít, aztán elszárad. Szent György napján (tavasz kezdetén) fog a hős fölébredni s az elszáradt hársfára akasztja pajzsát, mire ez újra belombosodik. Ez lesz a jobb jövőnek csalhatatlan jele. Kralj Matjáž minden ellenséget legyőz, minden igaztalanságot eltörűl a föld színéről s megveti alapját az aranyidőnek.

A szlovének *népdala* két csoportra oszlik. A korábbi időbelin úgy a tartalmat, mint az alakot tekintve, a szlovén népdalok közös jellege tapasztalható. Vagy egyházi ének, vagy legenda, melyekből Majár M. 1843-ban egy gyűjteményt adott ki; vagy epikai-történeti ének, mely a török időkből veszi tárgyát; vagy a házi életet tárgyazó lyrai dal. Megjegyzendő, hogy a régi népköltészet hanyatlása itt még inkább szembe ötlik, mint Krajnában. Mert, a mi túl a Karavankákon még teljes erejében díszlett és virágzott, Karinthiában csak töredékeiben maradt fönn, vagy prózává foszlott. Így például Miklova Zala haza térése hajdan énekben volt előadva, ma már csak prózai elbeszélése található. Hasonlóképen a halottak lovaglása is. Legépebben fönmaradtak a hársfadalok.

A régi karinthiai népdalnak egy figyelemre méltó fajtája az úgy nevezett „*Gebräuchelied*“, mely még a pogány ünnepi kalendáriumból maradt fönn, de már keresztény színezetűvé alakult. A két napforduló, meg a Szent György napja, mint tavasz kezdete vannak e dalokban jelezve; innen erednek a karácsonyi dalok — kolednice, — a Szent György dala és a „kres“ (napfordúlati tűz) körűl énekelt dalok. Ez utóbbiaknak tartalma az, hogy egy, a kres-tűz körűl tánczoló árvaleányt (kresnica) elvisz egy királyfi, a ki a kilenczedik országból jött érte.

A *népdalok* elterjedését illetőleg figyelemre méltó jelenségre találunk. A Gail-völgy népének, a leggyöngébb néptöredéknek, de mely azért leghívebben megőrizte őseredeti szokásait és viseletét mind a mai napig, fölötte gazdag népdal-kincse van. Dalaiban sok az eredetiség; a régi balladának és románcznak a hazája a Gail völgye. Ehhez legközelebb a daltól zengő Rosenthal sorakozik, hol a természet oly bőven osztogatja

a költői eret és a csengő hangot. A rosenthali fiú — a közmondásként — született énekes. Legkevesebb dala a Jaun-völgynek van, noha tömegesen lakik ott a szlovénség, közel 50.000 lélek, melyen még legkevésbbé látszik meg a német hatás.

A históriai ének elnémúlása után, hasonló körűlmények között, mint a szomszéd német lakosságnál, a népdalnak egy új neme fejlett ki, az, mely a négysoros *(Vierzeiler)* karinthiai dal név alatt világszerte ismeretes. Keletkezési helye és középpontja Klagenfurt és vidéke; onnan terjedt el a „Schnadahüpfel“ a szlovénség közé.

A mi jellemzőt a német négysoros dalra mondtunk, szlovén ikertestvérére is áll. Ez is a pillanat szülöttje, a tánczterem a rendes szülőhelye, leginkább a szerelmi élet a tartalma. A mit a régi dal epikai terjengős modorban fest és elbeszél, azt a Schnadahüpfel epigrammai rövidséggel négy rövid sor szűk keretébe szorítja bele. Az ily dalocska csak kurtán jelez, körűlményes nem lehet. Hadd álljon itt a szlovén Schnadahüpfel jellemzésére nehány mutató:

Csak azt kérdeztem tőled:
„Mit érek veled?“
És mindjárt könnybe lábadt
Mind a két szemed.

„Én leszek, mondám,
A kedvesed!“
S a szíved mindjárt
Fölrepesett.

Fehér papir sem kellett,
Fekete tinta sem:
Szívembe mégis be-
Írtam a kedvesem.

Imádkozz és könyörögj
Értem is, jó papom;
A mi más leánynak van,
Én is azt akarom.

Mit ácsorogsz ott künn
Az ablak alatt?
Bemenned a házba,
Tudod, nem szabad.

Csak a lajtorján kell
Ott jobbra fölhágnod,
Megmondják a macskák,
Hol hálnak a lányok.

Égjen el a kamra,
Égjen égő lánggal,
Csak az ágy maradjon,
Melyben rózsám hálal.

Míg a négysoros dal szlovén szövege gyakran a németből ered, a dallamra nézve ellenkezőleg áll a dolog. A karinthiai német nótáknak gyakran szláv a dallamuk és nem egy melódia a szlovén népdaltól van kölcsönözve s német szövegre alkalmazva úgy, hogy ugyanarra a nótára egyaránt hangzanak német és szlovén népdalok a tartományon végig szívvidámítóan.

Torony Mansberg vár szomszédságában.

Várkastélyok, községek, parasztházak.

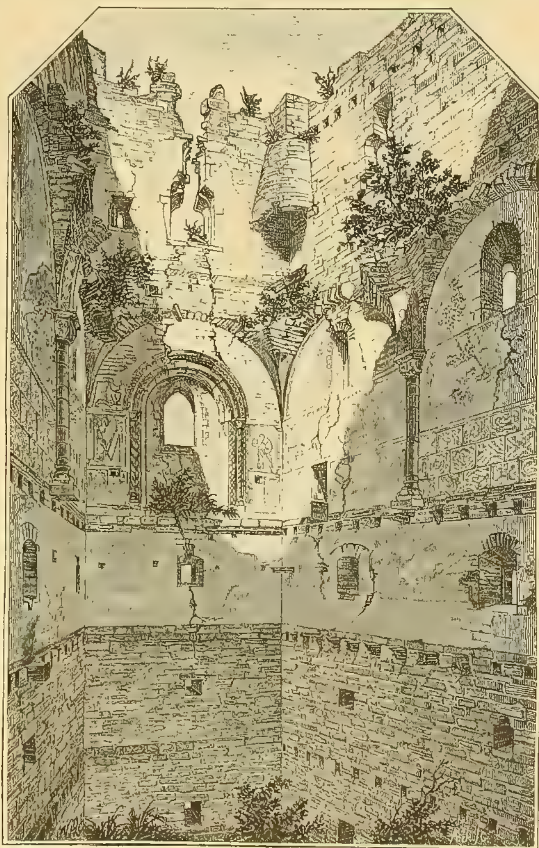
Kevés országnak van kiterjedéséhez képest annyi vára, mint Karinthiának, hol kivált azon vidékeken, melyek a középkorón át nevezetesebbek voltak, minő pl. a régi főváros, St.-Veit környéke, bőviben találunk ilyen emlékeket. Oka e körűlménynek bizonynyal kivált abban keresendő, hogy itt hajdan a fejedelmekkel a salzburgi és bambergi egyháznagyok, továbbá a görczi és ortenburgi grófok is osztozkodtak az uralmon, és nemcsak ezen hatalmasok építettek maguknak úri székhelyeket, hanem főembereik és hűbéreseik is közelökben szállottak meg. Ily módon Karinthia földje számos kisebb terjedelmű jószágra oszlott föl, minek folytán igen sok lovagi nemzetség kapott adománybirtokot. Ezeknek egykori lakóhelyei természetesen nagy részt már csak romjaikban láthatók, melyek azonban még mindig részint mint műemlékek, részint mint most is élő híres nemzetségek fészkei, részint mint festői pontok, vagy végre mint a nyers, de erőtől duzzadó középkor tanúbizonyságai, mindenkire nézve vonzók.

A mi a várak ismertetésének tisztán történelmi és erődítési fejlődését illeti, e tekintetben a szomszédos Stiria leírásának hasonló tárgyú czikkére hivatkozhatunk, és itt csak arra szorítkozunk, hogy ezen tartomány legnevezetesebb várait korbeli egymásutánban röviden bemutassuk.

A még most is jó karban levő Mansberg vár közelében levő toronyrom a várépítés legrégibb korából való várat tűntet elénk; kétségtelenűl

e sokszögű alaprajzú torony volt az eredeti Mansberg vár, mely sem körfalakkal, sem árokkal nem volt ellátva. Nagy nyers kövekből épült falai négy—öt lábnyi vastagok, és a torony belső világossága öt—hat ölnyi. Magasságát illetőleg több emeletes volt ezen torony, s volt benne hely a várúr családja, az őrség és a készletek számára. A körívvel zárúló bejárat nehány lábnyira van a földszín fölött.

A XII. század folyamán a várak ezen kezdetleges alakjukból már tekintélyes épülettömegekké fejlődtek, melyek az eredeti tornyot erős védelmi művek gyanánt zárták körűl. A tornyot német földön Berchfriednek nevezték, s az ilyenek közt bizonyára a legkiválóbbak egyike a Friesachban levő Petersberg várrom tornya. A XIII. századtól fogva a várépítészet úgy az erődítési, mint a lakásúl szolgáló helyiségek dolgában egyre fejlődött és lényegében egészen a XVI. századig meglehetősen egyforma maradt. A Glan völgyében fekvő Liebenfels várrom szép példája ezen korszak várépítésének.

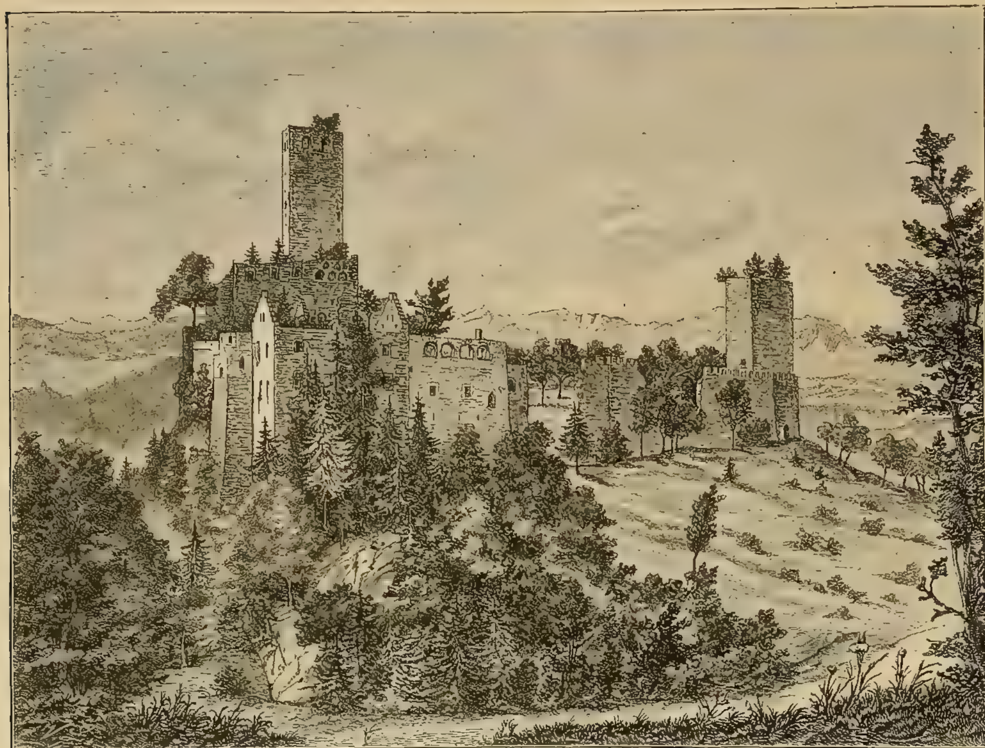
A friesàchi Petersberg erőd belseje (román maradványok).

A lakó helyiségek legfontosabbja a lovagterem volt, melynek kiállítására a vár ura módjához képest legtöbb gondot fordított. A mi elhelyezését illeti, ezen teremből vagy a várudvart lehetett áttekinteni, mint Taggenbrunnban, Nussbergben, vagy a körűlfekvő tájékra nyílt onnét kilátás, így Finkensteinban, Neudensteinban, Liebenfelsben, stb.

A legtöbb várnak kápolnája is volt, mely itt-ott a körfalakon kivűl, de közel eső, védett helyen állott, mint a Görtschitz völgyén Horenburgban és a St.-Veit melletti Hoch- és Nieder-Kraigban, rendszerint azonban a kör-

falakon belűl állott, még pedig részint mint önálló épület, pl. a Görtschitz völgyén fekvő Grünburgban, a Velden melletti Hohenwartban, a Spittal melletti Ortenburgban, részint magában a várépületben volt elhelyezve, mint a St.-Veit melletti Frauensteinben, a Dráva völgyén Hollenburgban, stb.

Érdekesek a gyakran előfordúló kettős kápolnák, melyeknél a felső kápolna a vár urai számára, az alsó pedig, melyet négyszegű nyílás kötött

Liebenfels vár romjai a Glan völgyében.

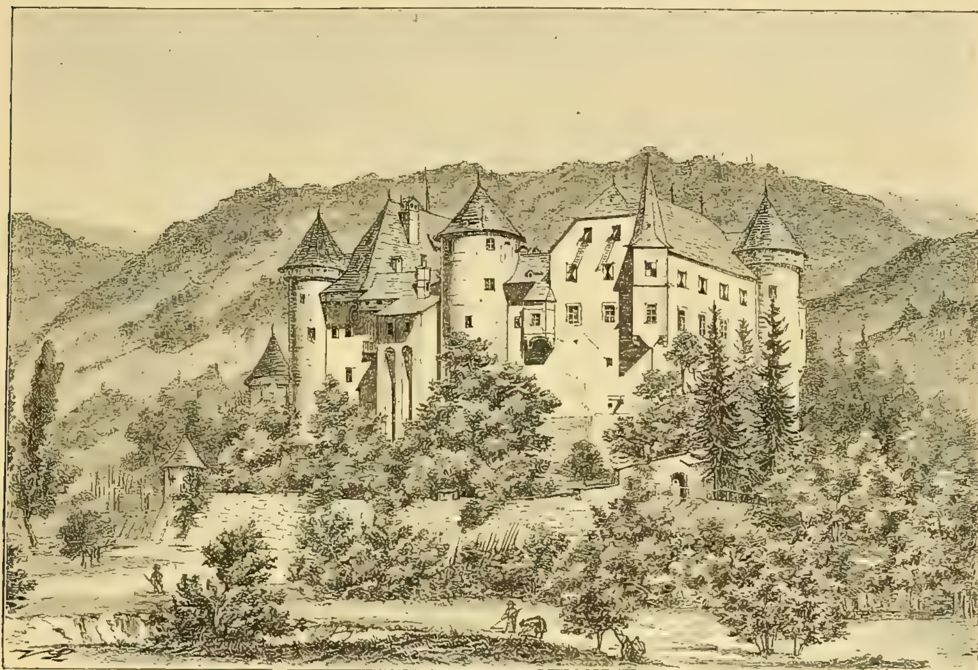
össze az előbbivel, a várnép számára való volt. A drávavölgyi Steinnek ilyen kettős kápolnája még ma is megvan.

Igen szép vár az ezen várépítési korszak végéről való s még teljesen jó karban levő Frauenstein vára.

A lövő fegyverek elterjedése után az erődítési műveknek természetesen lényegesen más rendszer szerint kellett épülniök. Ezen korszakban, és pedig a XVI. század második felében, épültek Karinthia legnagyobbszerű várai : a Villach melletti Landskron és a St.-Veit melletti Hoch-Osterwitz, melyeket legutóbbi alakjukban a Khevenhüller nemzetség emeltetett. Landskronban a sok földalatti helyiség, a szép boltozatok, az összes épületek

földszinti helyiségei, a kapuk, ajtók és ablakok faragott kövei, és a vár összes részeinek nagy arányai mutatják, milyen fényűzéssel kiállított pompás épület volt ez egykor. Ugyanezt mondhatjuk Hoch-Osterwitzről is.

Alján azon hatalmas bérczének, melynek ormán e vár áll, van az első kaputorony, s ettől kanyarodik fölfelé, a bérczet megkerülve, nagyobb részt erős tornyok és részben fölvonó hídak által védett 14 kapun át az út a felső várkastélyba. Ez egyszerű, dísz nélküli, de tágas épület, mely sem erődítés,

Frauenstein vára.

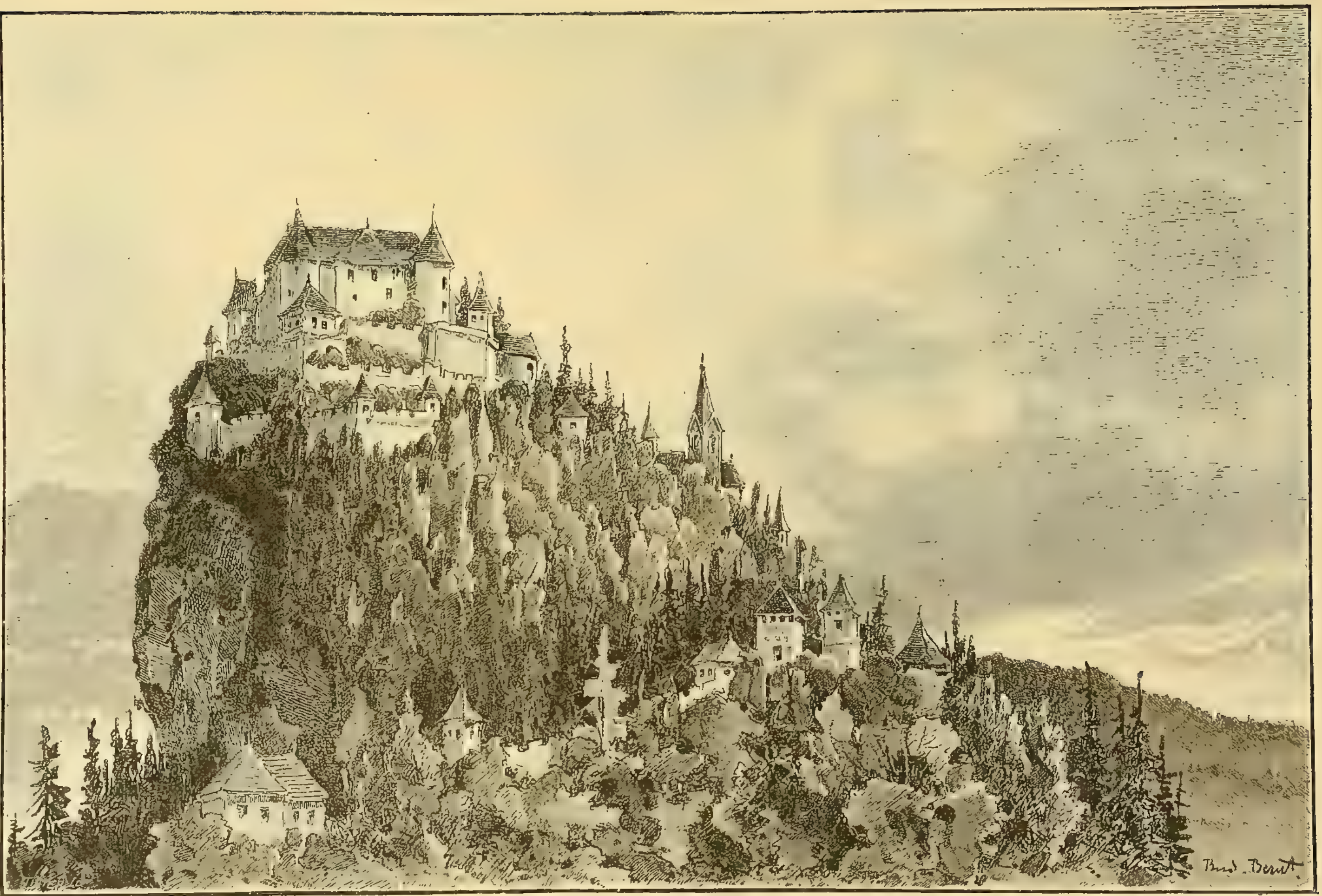
sem ékesség dolgában nincs összhangban a kaputornyokkal. Ellenkezőleg emezek egy részt védelem czéljából lőrésekkel, ormózattal és a kapuk fölött szurokontő lyukakkal, a kapu-közben pèdig lebocsátható rácscsal voltak ellátva, más részt díszűl képes ábrázolatokat és fölirásokat mutató faragott kövekkel voltak ékesítve. Hoch-Osterwitz ekként egy középkori, a várerődítési összes korszakok védelmi műveivel ellátott várnak a példaképe.

A XVI. század végén elvégre megszűnt a várak építése; az urak elhagyták a magaslatokat, és lakásaikat, mivelhogy a jogállapot mindinkább biztossá vált, a völgyekben építették. Ez időtájt támadtak azon, sarkaikon tornyokkal ellátott, rácsozott ablakú nehézkes kastélyok, minők a Klagenfurt melletti Welzenegg és a St.-Veit melletti Wayer.

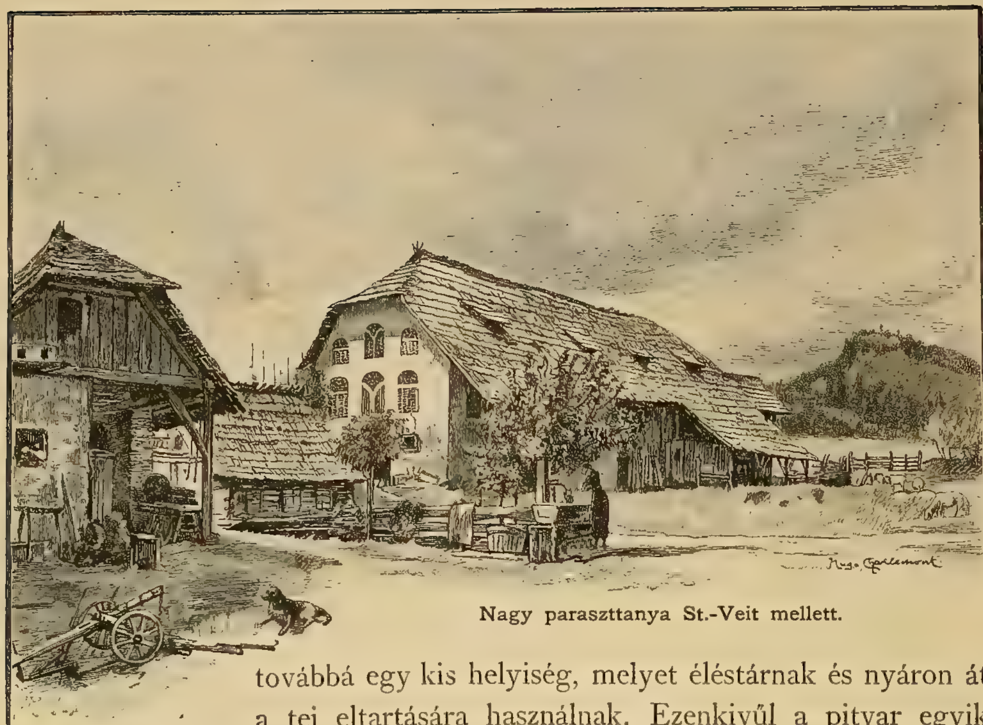
Karinthiát, kivévén a klagenfurti s nehány más jelentéktelenebb síkságot, minő a St.-Veit és Friesach közti Krapfeld, aztán a Villach, Bleiburg, stb. melletti lapályok, számos, hol szélesebb, hol keskenyebb völgy szeldeli át, s ámbár az alantas helyeken, kivált a dombokon és földhátakon számos paraszt tanya és falu fekszik: a völgymenti hegyek déli oldalain, olykor magasan a hegyhátakon is, sok magános tanyát láthatunk elszórva. Ezen paraszt tanyákat leginkább szépen fekvő, tágas és tetszetős kilátást nyújtó pontokon szeretik elhelyezni, úgy, hogy sokszor arra a föltevésre adnak okot, mintha helyük megválasztásában inkább a szépészeti tekintet határozott volna, mint a gazdasági érdek.

A paraszt háznak, melyet a hozzá tartozó telkekkel együtt „Hube“ néven is neveznek, két körülménytől függ a nagysága; az egyik az, vajon a környező telek alkalmas-e a gabonatermesztésre, avagy rosz minőségű-e, melynek silány termését is fáradsággal kell kierőszakolni; a másik pedig az, hogy vajon vannak-e azon a tájon marhatenyésztésre való rétek és legelők, vagy sem. Különösen fontos ez utóbbi körülmény, mert a hol marhatenyésztéssel foglalkoznak, ott már csak ebből az okból is tágasabbaknak kell lenniök a gazdasági épületeknek, de különben is terjedelmesebbek ez esetben az épületek azért, mert Karinthiában többféle okból jövedelmezőbb a marhatenyésztés, mint a gabonatermesztés. Egyébként a karinthiai parasztanyai házak bármelyik faját az jellemzi, hogy a lakóház rendszerint nincsen egy haj alatt a gazdasági épülettel és a tanya-telek nem körülzárt egész. Karinthia jómódú vidékein, hová névszerint St.-Veit környéke, a Krapfeld, a Gurk-, Metnitz- és Lavant-völgy tartozik, a lakóháznak nemcsak a földszinten, hanem az emeleten is rendes falai vannak; e falak fehérre vannak meszelve, a mi a zöld zsalukkal együtt barátságos színt ad a háznak.

Belűl a földszinten a ház közepén pitvar vezet keresztűl. Ebből ajtó nyílik egy nagyobb szobába, melyben a parasztnak családja és cselédsége étkezés idején vagy a hosszú téli estéken szokott összegyülekezni házi munkákra, például fonni, stb. Étkezni négyszögű keményfa asztalnál szoktak, mely a szoba egyik sarkában áll, s mely fölött rikító színekkel üvegre festett szentképek függenek. A szoba másik sarkában áll a nagy kályha-kemencze, körötte fapad, fölötte pedig rudak vannak, melyekre ruhákat és szárítandó fehérneműeket akgatnak. Ezen szoba mellett van a konyha, mely a régibb házaknál nincs beboltozva, hanem füstfogóval van befödve. A pitvar túlsó oldalán van a paraszt családjának vagy cselédségének lakó- és hálószobája,

Hoch-Osterwitz vára.

Nagy parasztanya St.-Veit mellett.

továbbá egy kis helyiség, melyet éléstárnak és nyáron át a tej eltartására használnak. Ezenkivűl a pitvar egyik oldalán a pinczébe, a másikon pedig az emeletre vezető lépcső van. Az emeleten néhány helyiség a kicsépelt gabona tartására, mások pedig lakó- és hálószobák gyanánt szolgálnak.

A gazdasági épület földszintje boltozatos; ebben vannak a lovak, szarvasmarhák és disznók istállói, továbbá a takarmánytartó és fáskamrák. A férficselédek is az istállókban hálnak. Az emeletet, melyre falazott följárat (az úgy nevezett Tennbrücke) vezet föl, s melynek nyilásai különböző alakban arányosan rakott téglákkal vannak rácsszerűleg elzárva, a gabona kicséplésére, mellékhelyiségeit pedig a szalma elhelyezésére használják. Az ilyen nagyobb tanyai házat, melynek tulajdonosát nagy-gazdának (Grossbauer vagy Höfler) nevezik, rendszerint cseréppel, kivételesen pedig zsindelylyel födik be. A tetőzeten ritkán hiányzik a szélkakas, melyet olykor valamelyik szent alakja helyettesít.

A kisebb parasztanyai ház többnyire csak földszintes kőépület; egyébként a nagyobb tanyai házak módjára van berendezve, csakhogy összes helyiségei szűkebbek.

Rendszerint minden kisebb-nagyobb parasztháznak veteményes és gyümölcsös kertje is van, s nem ritkán az épületekhez közel szép terebélyes

Kisebb parasztanya a klagenfurti síkságon.

diófa vagy hársfa áll. Azon vidékeken, melyek gyümölcstermesztésre alkalmasak, például a Lavant völgyén, a parasztházak körűl nagy gyümölcsösök vannak, melyek jó esztendőben igen jelentékeny termést hoznak a gazdának. Legegyszerűbbek, kivált a hegyek közt, a vagyontalan parasztok házai, melyeket e vidéken általában „Keusche“ néven neveznek. Ezekben lakószoba, istálló, pajta kicsinyek, egymáshoz építvék és közös tetőzet alatt állanak.

Karinthia némely, főkép hegyes vidékén a parasztházaknál górékat is láthatunk, melyeket „Harpfe“ néven neveznek. Ezek tetőzetet tartó falpillérek és faoszlopok, melyek közei vízszintesen be vannak léczezve. Ezekre hányják föl mindjárt aratás után a gabonát, hogy az eső ellen megóvják és ezen szellős helyen megszárítsák, minek megtörténte után alkalmas időben kicséplés végett a pajtába szállítják.

Felső-Karinthia némely völgyében, pl. a Lesach-völgyben, a parasztházak a leírtaktól annyiban különböznek, hogy ezeknek a falazott földszinten és első emeleten kivűl még fából összerovott második emeletük is van. Ezt fafolyosó veszi körűl, mely fölé a tető szintén kiterjeszkedik. Továbbá itt a gazdasági épület összefügg a lakóházzal. A tetők itt alacsonyabbak

és deszkadarabokkal vannak fedve. Az úgy nevezett „Gegend"-en, vagyis azon keskeny völgyben, mely a Villach melletti Treffentől éjszaknyugatra Radentheinig húzódik, s melyben Afritz, Wiesen, stb. községek fekszenek, olyan parasztanyák is vannak, melyeknek nagy lakóházai egészen fából rovottak, emeleteiken fafolyosók futnak körül, sőt a mellettök levő gazdasági épületeknek is csak alapzata falazott. Ezek mellett még egy toronyszerű faépület is áll, melyet gabonacsűr-padlásúl használnak.

Kis parasztház (Keusche) Karnburg mellett a Zollfelden.

A karinthiai falvak legnagyobb részt szabálytalanúl egymás mellett fekvő telkekből állanak, de a házak nem olykép vannak egymás mellé állítva, hogy útczasort képezzenek. A falvak nem nagyok, közönségesen alig állanak öt—tíz háznál többől; de azért a rend és szabály nélkűl csoportosúló udvarok, szintén szabálytalanúl álló épületeikkel, a hozzájuk tartozó kis kertekkel, a közös, marhaitatásra is szolgáló forráskútakkal és az alkalmas helyen álló, paddal körűlvett nagy diófával vagy hársfával, összevéve mégis vonzó, festői képet nyújtanak. Nagyobb falvak végén, lehetőleg kissé magasabb helyen a többnyire temetővel körűlvett templom és mellette egyszerű, egyemeletes papi ház áll. Csakis Karinthia éjszaknyugati részének némely

Parasztudvar Felső-Karinthiában.

tájékán, például Gnesauban, Reichenauban állanak a házak kettős sorban olykép, hogy az egyik sorban a lakóházak, azokkal átellenben pedig a gazdasági épületek és fából rovott gabonacsűrök vannak. A falvak részint a síkságokon, részint a közép hegység fensíkjain, vagy a hegyek szelidebb lejtőin fekszenek, de csak bizonyos magasságig, melyen túl fölfelé már csakis egyes tanyák találhatók.

Ezektől csak a nagyobb községeknek, az úgy nevezett mezővárosoknak (Märkte) elrendezése tér el, a mennyiben itt a házak egymás mellé sorakoznak, s útczákat és kis tereket alkotnak. Ezen helységekben a gazdasági épületek is ritkábbak, vagy pedig a lakóházak mögött, a hol a kertek és földek vannak, állanak, míg a kézművesek, boltosok stb. által lakott házak és korcsmák annál gyakrabban fordúlnak elő. Ilyen helységekben olykor a középkorból származó erődítési épületek romjaira is akadunk, melyek toronyból vagy várszerű épületből állanak, s kétségtelenűl a magyaroknak és törököknek a XIV. és XV. században gyakori betörései ellen való menedékekűl emeltettek. Nagyobb városokban ezen védelmi művek sehol sem hiányzanak, s néhol, pl. St.-Veitban, Friesachban, stb. körfalak is voltak. Sajátságos, hogy Karinthiában falvak és nagyobb községek leginkább ott keletkeztek, a hol a magas hegységből jövő patakok a síkságra ömlenek, mi miatt a községek állandóan árvíz-veszélynek vannak kitéve. Oka az elhelyezkedés ezen módjának, nem tekintve azon kényelmet, hogy a háztartásban szükséges vizet könnyen lehetett megszerezni, főként abban volt, hogy a patakokat, mint mozgató erőket, őrlő és fűrészmalmok, s egyéb effélék hajtására annnál jobban fölhasználhatták.

A zene Karinthiában.

A tartomány történetírói egészen a jelen század kezdetéig édes keveset mondanak a zenészet itteni állapotairól, talán azért, mert olyan jelenségeket, melyek e különben is mellékesnek vélt téren nem voltak nagy sikerűek, vagy legalább jellemzetesek, nem tartottak följegyzésre méltóknak, vagy talán azért is, mert Karinthia alkotó tehetségű zenészekben valóban meglepőleg szegény. Azt ugyan tudjuk, hogy e tartományt is fölkeresték útjokban a középkor szerelmi költői, a kik az ország nagy számú lovagváraiban bizvást vendégszerető fogadtatást remélhettek (így pl. a Rómába útazó híres Ofterdingeni Henrik is időzött a friesachi várkastélyban); protestáns

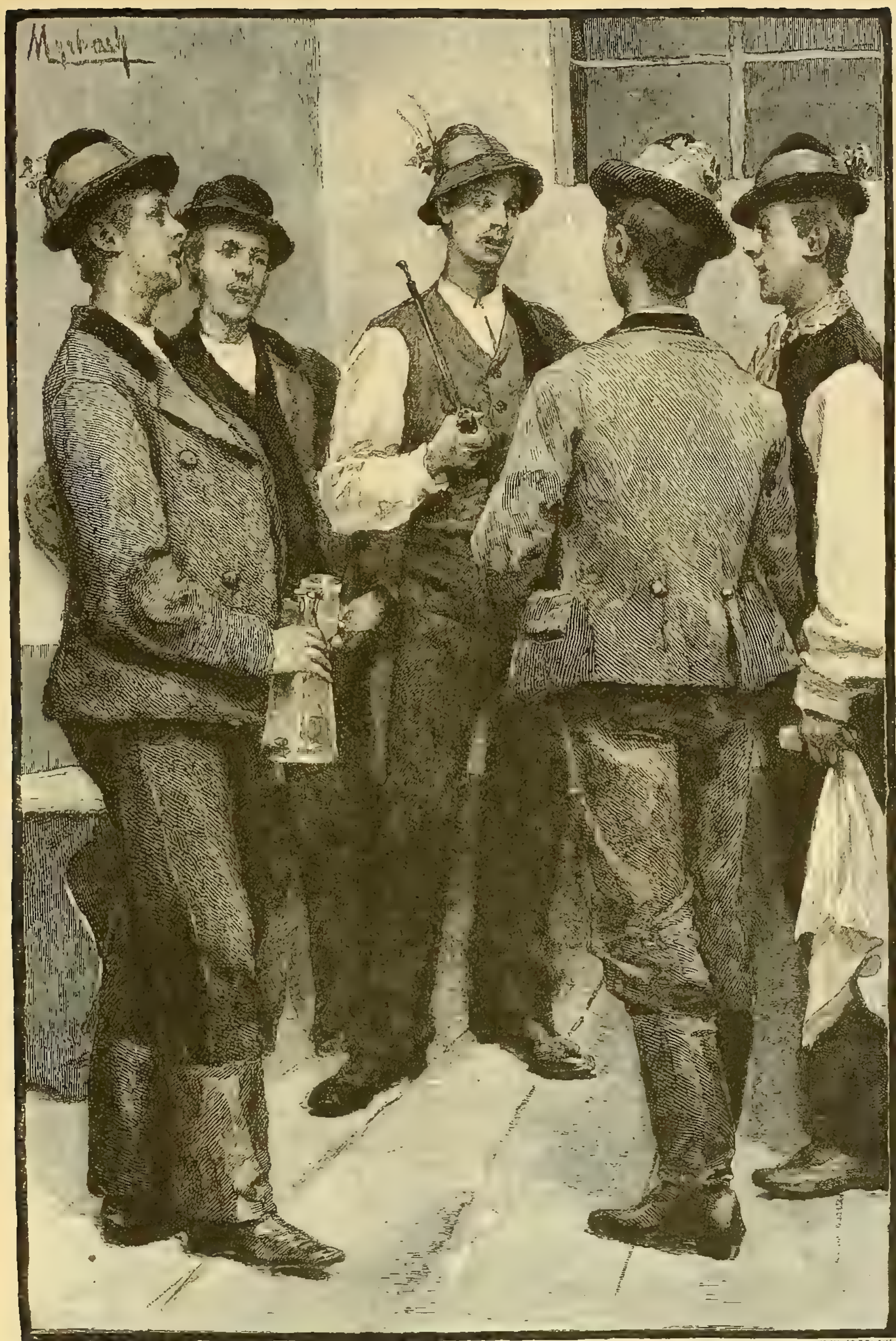
vidékeken egyes mesterdalnokok meg is telepedtek; de ezen és még néhány mondai adaton kivűl egyebet aztán alig hallunk Karinthia zenetörténetének régibb korából. Csak a tartománynak Bajorországgal mind bensőbbé vált érintkezése óta, még inkább pedig a francziáknak 1815-ben, többszörös megszállás után történt végleges távozásától fogva kezd a zenei élet mind jobban föllendűlni. Míg az előtt leginkább csak az egyházi ének és zene virágzott a papság pártolása alatt, a mondott időtől kezdve már a világi zene is gondos ápolásban részesűl. Az utóbbinak egyik legmelegebb pártfogójaként először is a Spittalban székelő Porzia Ferdinánd herczeg említendő. Az egyházi zene fejlesztésében viszont a st.-pauli benczés kolostor és annak klagenfurti fiókja szereztek maguknak kiváló érdemeket. Ne feledjük végűl ama balladaszerű, hosszadalmas karácsonyi és újévi énekeket se, melyek különösen a Möll-, Lieser- és Lavant-völgyben valának honosak. Századunk első éveiben a nagyobb német városok példájára a vidéki városkákban is keletkeztek dal- és zeneegyesűletek, a melyek közt a monarchiában a legelsők egyike az 1828-ban alapított klagenfurti zeneegyesűlet volt. Ez egyesűlet leginkább a nagy német zeneszerzők Mozart, Haydn, Beethoven és Schubert műveiből válogatta össze műsorát. De már a zeneegyesűlet alapítása előtt is volt Klagenfurt városának egy műkedvelőkből álló köre, mely Haydn „Teremtés“ czímű oratoriumát kevéssel megjelenése után előadta.

A negyvenes években mindinkább Olaszország felé hajló zenei ízlés Karinthia egyes részeiben is hódított. A német dalok közé itt-ott egy-egy olasz dallam is vegyűl. Sőt a tartomány fővárosában a legelőbbkelő körökből alakúlt műkedvelő társúlat egy-egy olasz operát is visz színre, így többek közt Bellinitől az „Idegennő“-t (La Straniera) és Donizetti „Belizár“-ját. A karinthiai nemesség egyik elismerésre méltó érdeme, hogy tetemesen hozzájárúlt úgy a zenészet fejlesztéséhez, mint a zenei ízlés nemesítéséhez. Az Egger, Porzia, Rainer, Moro és sok más nemes család termeiben találkoztak a hazai és külföldi jeles zeneművészek az ország legválogatottabb társaságával.

A zenészet e föllendűlésének idejébe esik a klagenfurti férfi dalegyesűlet alapítása is (1847). Ennek első elnöke Moro Miksa lovag, első karmestere pedig Harm Gáspár volt. E hét év híján félszázados életű, és működése szép sikereire méltán büszke egyesűlet alapítására a klagenfurti színház akkori karmestere, Khom Alfréd, adta meg az első ösztönzést. Ma Karinthiának mintegy 30 német dalegyesűlete van, melyek összesen vagy 650 taggal valamennyien a karinthiai énekes szövetség kötelékébe léptek.

A tartománynak önálló zeneszerzőkben való s már fönt említett szegénysége koránt sem a nép zenei érzéke alacsonyabb fokának, hanem inkább a magasb zenei kiképzést nyújtó intézetek hiányának, valamint azon körűlménynek tulajdonítandó, hogy a karinthiai nép vele született ízlésénél fogva inkább a rövidke dalok kedvelője. A zeneköltői tehetséggel megáldott egyénektől szerzett dallamok rendesen nem hangjegyek, hanem pusztán hallás útján terjednek szájról szájra, s' gyakran az eredetitől nagyon eltérő változatokban kerűlnek vissza forrásuk helyére. Hosszú vándorútjokon természetes, hogy szerzőjük neve sokszor egészen elkallódik. E névtelen dalok mellett azonban elvétve a falusi plébániák karének-gyűjteményeiben is találkozunk szerzeményekkel, melyek többnyire egyes kántortanítóktól erednek. Ilyenek közt különösen egyes Mária-dalok és miseközi énekek (Messeeinlagen) érdemelnek említést, melyek azonban szintén nem nyerhettek szélesb körű elterjedést, részben, mivel e darabokat a kántorok csak saját használatukra írták, részben pedig, mert alig találtak szerény helyzetükben elég ösztönzést s maguk sem igen tápláltak magasb becsvágyat arra, hogy műveik terjesztéséről gondoskodjanak. Ama csekély számú zeneművek sorában, a melyek népszerűségük mellett hangjegyekkel is följegyzett eredeti alakjukat megőrízve maradtak fenn, első helyen áll a közkedveltségű „Des Kärntners Vaterland“ czímű pompás kar, melyet Rainer József Gallenstein lovag ismert költeményére szerzett.

A mi az előadó ének- és zeneművészetet illeti, a karinthiaiak általában távol maradtak a színpadtól, jóllehet a nyilvános énekléstől különben nem idegenkednek. A színházi kedvtelés iránt az alpesi lakosok zárkózottabb társas élete nem is igen fejleszthetett kiválóbb érdeklődést. Igaz, hogy újabb időben a mindent kiegyenlíteni törekvő közművelődés e részben is elenyésztetett nem egy balítéletet, s egyike a legelsőknek, a kik Karinthia szülöttei közűl a világot jelentő deszkák síkos padlójára ki mertek lépni, Sommer Károly volt, a klagenfurti pajkos diák, ki, miután egy ideig kisebb német udvari színpadokon énekelt, jelenleg a bécsi udvari opera egyik dísze. A falusi nép zeneérzékének egyes helyi és vidéki zenekarok szervezésével adta tanújelét, melyek közt a bányászkarok örvendenek kiváló kedveltségnek. Messze földön híres volt különösen a schwarzenbachi zenekar. A részint önállóan, részint a karban elvegyűlve használt hangszerek ugyanazok, melyek a többi alpesi lakóknál szokottak. Leggyakoribb a czitera, meg a gitár. A Schwegelsípnak is van még itt-ott kelete. A század elején előbbkelő körökben a hárfát

Egy karinthiai ötös énekkar.

is igen örömest pengették. Ámbár mindezekből eléggé kiviláglik, hogy a karinthiai nép meglehetősen sokoldalú zenei érzéket és ügyességet tanúsít, azért mégis tagadhatatlan, hogy lelke egész szeretetével első sorban *népdaláért* hevűl, mely legnagyobb öröme s legfőbb büszkesége.

A nélkűl, hogy a karinthiai népdalt az alpesi múzsa legifjabb gyermekének állítanók, annyit mindenesetre mondhatunk, hogy valamennyi közűl ez lett legutoljára tágabb körben ismertté. Míg Stiriában János főherczeg buzdítására és támogatásával már 1812-ben keletkezett egy honi népdalgyűjtemény, s míg a tiroliak már rég ideje idegen földön is tetszést arattak jodlereikkel és négysoros dalaikkal: addig Karinthia csak a közel múltban jutott annak tudatára, milyen gazdag kincs van az ő sajátszerűen kedves és behízelgő dallamaiban. Az osztrák alpesi tartományok dalainak minden egyes vidék sajátos jellemű vonásait tisztán megkülönböztető fejlődése elég hosszú időbe került, s nem egy népies dallam illetősége még ma sincs egészen kiderítve. A mi különösen a karinthiai dalt illeti, ez csakis azóta fejlődött jelenleg már megállapítható saját színezetű alakjában, mióta a tartomány zenei műveltségű körei meleg érdeklődésükkel felkarolták. Ezen, a karinthiai dal történetében nevezetes időszak kezdete a negyvenes évekbe esik. Rainer, Kandutsch, Moro, Herbert, Gaggl és Knappitsch nevei nem választhatók el a karinthiai dal nemesítésére irányúlt törekvésektől. Kétségtelen azonban, hogy e részben a legnagyobb érdemet több évvel az említettek után dr. Wölwich Alajos szerezte, a ki szerencsés zenei és aesthetikai fínom érzéke mellett ép oly terjedelmes, a mily kellemesen csengő bariton-hangjával minden másnál alkalmasabb volt arra, hogy a karinthiai dalt előadásának ellenállhatatlan bájával színezze ki, s ezen előadásával hallgatóságát saját mély érzésének bűvös körébe vonja. A Wölwich által a hatvanas évek elején szervezett négyes énekkar, melynek ő rajta kivűl még Hauser, Koschaker és Höferer valának tagjai, mindenesetre a legjelesebb az országban azóta alakúlt számos daltársúlat közt, a milyen ma Karinthiának majdnem minden nagyobb helységében van, sőt némely városban több is áll fönn egymás mellett. A népdalok éneklése ma, úgy szólván, a társas élet egyik általánosan érzett szükségletévé lett e legdalosabb alpesi tartományban; sőt még idegen helyeken is (pl. Bécsben, Gráczban, Linczben s egyebütt) a kedves honi dallamok alkotják a földiek szorosabb összetartozásának legszebb kötelékét. 1856-ban lépett először az ú. n. Mischitz-féle ötös énekkar a nyilvánosság elé. Még ugyanez évi július 24-én e társúlat egész a Keleti-tenger partvidékeig terjedő

külföldi körútra vállalkozott, melyről dicsőséggel és csengő pénzben is nyilvánult elismeréssel elhalmozva került vissza 1859 július 18-án Klagenfurtba, honnan még ugyanezen év végén második körútjára indúlt. A Grünanger-féle ötös kart is sokat emlegették, különösen a hetvenes években. A Prasser vezetése alatt álló klagenfurti dalegyesűlet („Klagenfurter Singverein") ötös kara kivált a tartományi fővárosban örvend nagy kedveltségnek. Ugyanitt tartatott 1884 nyarán a karinthiai énekesek versenyéneklése, melyen a ferlachi „Alpenrose" nevű ötös kar nyerte az első, a Laaser-féle ötös kar pedig a második díjat. A teljesség kedvéért még megemlítendő, hogy a cs. és kir. udvari operának is van egy karinthiai ötös kara (Birnbaum, Bruckner, Kinsky, Koschat és Graf), mely ugyan csak másod sorban műveli az eredeti népdalt, de kétségtelenűl jó részt az ő érdeme, hogy e népdalok az udvarnál és a hangversenyeken is megjelenhetnek.

A mi már e népdal saját zenei jellemét illeti, más nemzetek dalainak élénkebb rhythmusát, szebben csengő dallamát, vagy költőibb gondolatokban való nagyobb gazdagságát egy részt szívesen elismervén, más részt mégis tagadhatatlan, hogy ma a karinthiai néplélek e szerényebb kellemű termékei a legkedveltebb és legszívesebben énekelt népdalok sorában állanak. Mekkora része van e közkedveltségben rhythmusaik, és mekkora a dallamaik bájának, avagy mennyiben emeli ezek hatását a tájszólási szöveg tősgyökeres naivsága, azt bajos lenne eldönteni. Annyi bizonyos, hogy harmoniás szerkezetüknek és a termőföldjükön szokásos előadásmódnak is köszönhető részben az a nagy tetszés, melyet idegen földön is aratnak, s hogy mindenütt szívesen hallják és éneklik, a hol megismerkednek velük.

A karinthiai dalt hazájában a régi hagyományos mód szerint többnyire *öt hangon* éneklik, habár ez éneklésmód tisztán zenei szempontból nem tekinthető elengedhetetlenűl szükségesnek. Egyik egészen sajátszerű jellemvonása e dalnak az, hogy a dallamot nem a legmagasb, hanem az úgy nevezett „dallamvívő" szólam énekli. Mindjárt ez után következik fontosság tekintetében a „föntjáró"-hang („Überschlag"-Stimme), a mely szabály szerint harmad-, vagy hatod-magasságban jár a dallam *fölött* s épen azért gyakran fejhangba megy át. A hármas szólamú előadáshoz még csak a basszus hiányzik, a mely elég kényelmesen többnyire három hangon nyugszik, ú. m. az alaphangon meg az alsó és felső uralgón. A közönséges férfinégyesben a második tenornak megfelelő szólamot a karinthiai „quint"-nek nevezi. Ez igen lágy, harmoniás hangú és ép oly fínom, a mily gyakorlott hallású

énekest követel. Annak élénken érzett szüksége, hogy nemzeti dalának éneklése közben lehetőleg minden jelenlévő karinthiai részt vehessen, *még* egy harmoniás hangot, az úgy nevezett „mély quint"-et iktatta a többiek sorába. Ez többnyire az illető hangjának legjobban megfelelő alaphangon s ennek legközelebbi szomszédságában vesztegel. Így lett a karinthiai dal ötszólamúvá, s ezen alakban éneklik mai napság majdnem kizárólag. Minden további magyarázat helyett szóljon az alábbi, változatlan eredetiségében közölt mutatvány:

Nyugodtan.

Föntjáró szólam. mf p
(A főszólam szövegével.)
Ötödik. mf p
(A főszólam szövegével.)
Főszólam. f mf
Hi - deg, hi-deg, hi - deg a lurn - fel - di
Kålt, kålt und kålt kålt geht der Lurn = fel = der
Mély ötödik. mf p
(A főszólam szövegével.)
Basszus. mf p
(A főszólam szövegével.)

mf p
mf p
f mf
szél; fá - zik, fá - zik ró - zsám, ha el - jő sze - gény.
Wind und kålt und kålt, kålt is mei Bua, wånn er kimmt.
mf p
mf p

A karinthiai dal előbb említett sajátszerű előadás-módjának egy további vonásaúl tekinthetők a rövid, csettentő előke-hangok, a melyeket a szokásos hangjegyekkel épen olyan bajos lenne megjelölni, mint például a fürj csattogását. A karinthiai dalok kivétel nélkűl három-negyedes ütenyűek,

s az egész dallam rendesen négy ütenyből álló tagokra oszlik. A kemény hangnem az általánosan uralkodó.
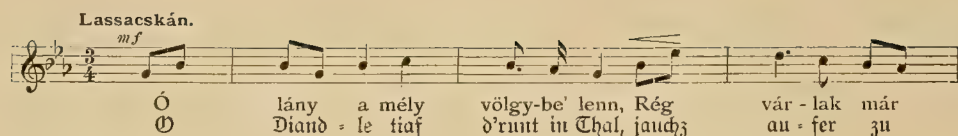
A dalt néha követő jodler a tartomány idősb zeneértőinek állítása szerint a nyugati szomszédságból került át. Alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ama sajátszerű előadásmód, mely szerint a dallamot éneklő hang az egyik kisérő hang *alatt* jár, Karinthia népének kor- és nemkülönbség nélkűl általános daloló kedvében leli magyarázatát. A leányok is bele akarnak vegyűlni a karba. „S minthogy a karinthiai dalok legnagyobb része a szerelemről szól“, írja Wölwich, „nem csoda, ha a daloló legények a kedveseiket is bele vonták a körbe s velük együtt énekeltek. De viszont az is természetes, hogy a leányok már szégyenlős természetüknél fogva sem vállalkozhattak a vezérhangra, s így csak az egyik kisérő hang juthatott nekik. Ennek pedig megint könnyen érthető okból magasabbnak kellett lennie a vezérhangnál, a mely ilyenformán csakis bariton lehetett.“
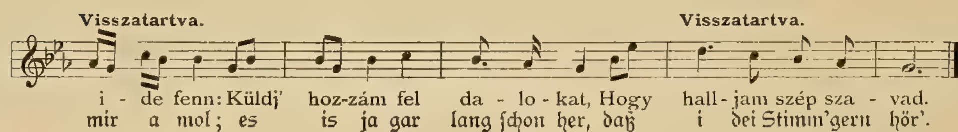
Hogy az utóbbi félszázad folyamán nagy számban termett karinthiai dalok közűl még az imitt-amott már nyomtatásban is terjesztettek szerzőinek nevei sem igen keltek a közhír szárnyára, annak oka leginkább a karantán ember szerénységében keresendő, mi nem engedi, hogy a szerző művével, melyet többnyire a maga gyönyörűségére teremt, dicsekedjék. Ennek egyik bizonyítékáúl szolgálhat az is, hogy a legtöbb karantán dalszerző egyúttal jeles énekes is volt, illetőleg ma is ezek sorából kerűl ki.

A bécsi zenekedvelők egyesűlete már 1828-ban hirdetett ugyan pályázatot egy, az osztrák örökös tartományok egész területét felölelő népdalgyűjteményre; de, miután ennek magára a népre vajmi kevés hatása volt, a legelső és legbecsesb karinthiai dalgyűjtemény a Herbert Ödön báróé, mely körűlbelűl három évtizeddel ezelőtt jelent meg két füzetben, egy énekhangra zongorakiséréttel, s utóbb Decker Ferencz buzgalma folytán öt füzetre egészűlt ki. Férfikarokra való átiratokat Reiner, Metzger, Köstinger, Weinwurm és mások szorgalmának köszönhetünk.*

Valamennyi karinthiai dal között a legelterjedtebb mindenesetre a Herbeck Jánostól 1864-ben férfikarra átírt következő három: „Dirndle tiaf drunt' in Thal“, „Lippitzbach is ka Thal“ és „I thua wohl“. Ezek bejárták egész Németországot, sőt még az Oczeánon túli németek is szívesen dalolják új hazájukban.

* *A szerkesztőség jegyzete.* E czikk szerzője is egyik szorgalmas gyűjtője az eredeti karinthiai népdaloknak s ezek mintájára maga is számos dallamot szerzett.

Zengjen is és örökké virúlva éljen a karinthiai dal mindazok gyönyörűségére és örömére, a kiknek szívében visszhangra lelnek e mély érzésű alpesi nép lelkének e legigazibb, legőszintébb nyilatkozatai!

Keresztfolyosó Millstattban.

Az építés Karinthiában.

A középkori építés emlékei.

z egyházi építészeti tevékenység nyomai visszavezetnek a VIII. század közepébe, Modestus salzburgi hittérítő püspök korába. Ez újonnan kezdődő keresztény korszak és a már részben keresztényny é vált római Noricum közötti kapcsolatot a pogány szlávoknak majdnem kétszáz éves uralma szakította meg. Egyházi és német alapítványoknak az lett volna a föladatuk, hogy a távolabb fekvő keleti határtartományt közelebb hozzák Nagy Károly világbirodalmához, ki a salzburgi régi püspöki és az aquilejai még régibb patriarchai székhely, a keresztény tanítás e két kiindúló pontja közt 811-ben a Duna folyamot tűzte ki egyházmegyei határúl s így a fönforgó vitát elintézte. Már a IX. században volt templom Mária-Saalban, Teurniában, Friesachban, Mária-Wörthben, Villachban, Feldkirchenben és egyebütt. A X. században volt egy Mária-templom a Dráva mellett, továbbá Szent-Márton-templom Krapfelden; 975-ben Ima kolostor-templomot épít Liedingben, Zeltschach és Friesach grófnőjével, Hemával, az egyházi építészetnek új korszaka kezdődik Karinthiában, a mint általában az első évezred végével eszményi idők köszöntöttek be. Számos templom és kolostor alapíttatott,

ezek között különösen említésre méltók a möchlingi, a steini, a gurki, a millstatti, az eberndorfi és a st.-pauli. E kolostorok kezdetben bizonyára igen kezdetleges építmények voltak és csak utóbb, a XI. és a XII. század folyamán, a román építés fényes kifejlődésével nyerték mostani alakjukat. Karinthia földrajzi helyzetéből könnyű megérteni, hogy építkezésére egyenes hatással volt a lombardiai művészet, nemkülönben a salzburgi és a bambergi építőiskolának az előbbivel rokon építési módja is. Sőt, mi több, a viktringi apátsági templom a francziaországi fontenayi építőiskola elvei szerint épült. Más tartományoktól eltérőleg e pompás apátsági templomok elrendezésének semmi közös jellemző vonása nincs, de épen a formák e változatossága teszi azokat hasonlíthatatlanúl vonzókká. E korszak élénk építési tevékenysége várakat és különféle megerősített helyeket is hozott létre, melyek közűl legkiválóbb Friesach. A XIII. század második felével e nagy korszak mintegy önként befejeződött, a mennyiben a szükségről hosszabb időre gondoskodva volt, s csakis a XIV. század végén és lényegesen megváltozott körűlmények között kezdődött új korszaka az egyházi és világi építésnek.

A békés állapotok közepett a városok meggazdagodtak és tekintélyre tettek szert, minek következtében a polgárságnak kiváló szerep jutott a művészetek foglalkoztatásában, ugyanezen körűlmények a fejlődésben levő csúcsíves építést teljes virágzásra juttatták. A mint a kereskedelem és a tartomány fő életföltétele, a bányászat, föllendűlt, a vallási élet terén is új szükségletek támadtak, melyeknek kielégítésére részint számos új templomot és kápolnát kellett építeni, részint pedig a régieket kibővíteni.

A tartománynak legrégibb, határozottan csúcsíves rendszerű építménye a szűzies egyszerűségű Domonkos-rendi templom Friesachban; ez építésnek legremekebb alkotása azonban Szent Lénárd temploma a Lavant-völgyben, melyen háromszáz évig dolgoztak, az alapgondolatot ritka fínom érzékkel következetesen fejlesztve ki.

Ehhez sorakoznak a Mária-saali, a völkermarkti, lavamündi, villachi, gmündi, waitschachi, hohenfeistritzi és heiligenbluti háromhajós, továbbá a magdalensbergi, galizieni és bleiburgi kéthajós, végűl a st.-wolfgangi, ober-vellachi, brückli, wallburgeni, stb. egyhajós templomok. A csúcsíves építésnek termékeny utolsó korszaka elárasztotta a tartományt részletekben gazdag alkotásokkal, melyek sok eredetiséggel alkalmazkodnak majd a régi maradványokhoz, majd az új követelményekhez; a szentségházak (Heiligen-

blut, Waitschach, Heinburg, Szent-Márton-templom Krapfelden), a falifülkék (Szent-Péter-templom Grafenstein mellett, Grafendorf, Pölling), a mécsházacskák (Gurk, Kötmannsdorf, Mária-Saal, Völkermarkt) és végűl a számos falusi templom mellett épűlt csontházak azok az alkotások, melyekben mintegy kisebb alakban minden korszak annak bizonyítékát hagyta hátra, hogy mit tudott és miként gondolkodott. Karinthiában a nagyobb szentegyházak többnyire három hajós csarnoktemplomok, s mindegyik hajó úgy, mint a bécsi Szent-István-templomon is, fél nyolczszöggel záródik. A bécsi építő műhely általában észrevehető hatással volt a karinthiai építésre; így például a st.-marcini templom elrendezéséhez, mely szerint a kereszthajó helyén két torony emelkedik, vagy pedig a Mária-saali templom csúcsos hálóboltozatához a Szent-István-templom szolgált mintáúl. A liedingi, st.-georgeni (a szőlőhegy előtt), eberndorfi, steini, Maria-wörthi, heiligenbluti, lieschai és egyéb templomok szentélye alatt sirboltok vannak, a johannesbergi templomnak pedig altemploma van.

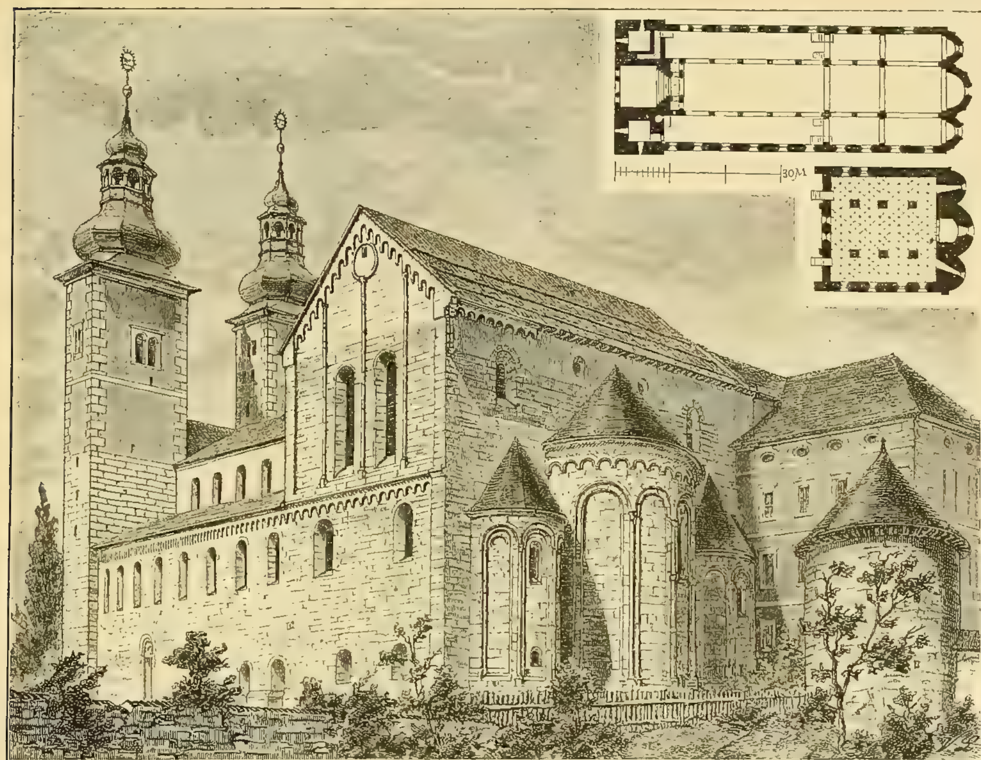
A tornyok nagyon különfélék. Gyakori eset, hogy a XIII. száżadbeli szokás szerint a torony a chorus vagy az apsis négyzetén emelkedik, így például Feldkirchenben, St.-Veitban, Mária-Gailban, Meiseldingben, Hannsdorfban, Griffenben, Völkermarkt melletti St.-Ruprechtben, Kertschachban, Guttaringban, stb.; de azonkivűl a torony a presbyteriumtól majd éjszakra, majd délre van, majd a nyugati homlokzaton emelkedik, és a torony alja az előbbi esetben sekrestyéűl, az utóbbi esetben pedig előcsarnokúl szolgál. A torony négy oromfala fölött emelkedik a kő lapokkal födött, karcsú, nyolczszögű sisak, ha ezt utóbb, a mi sokszor megesett, ki nem szorította a franczia formájú tető, vagy pedig a laternás, avagy úgy nevezett kupolás torony. Szépek a Möll- és a Gail-völgyi templomoknak geometriai díszű ablakokkal ellátott tornyai, melyek a csúcsíves építés utolsó korszakából valók, midőn a gerinczek már gallyak alakját öltik föl, a támasztó pillérek pedig egészen mellőztetnek. Tekintve egy részt a hegyi lakóknak a hagyományokhoz való ragaszkodását, más részt pedig azt a körűlményt, hogy a művészi ipar egészen beleélte magát a csúcsíves művészet formáiba, könnyen megérthető, hogy a csúcsíves építés Karinthiában egész a XVI. század közepéig gyakorlatban maradt, noha a renaissance művészet már régen győzelmesen bevonúlt és uralomra juttatta derűlt formáit.

Az eddig említett építmények közűl a következőkről valamivel részletesebben óhajtanánk szólani. Ilyen a gurki székesegyház. Friesach és

Zeltschach dúsgazdag grófnője, Hema, kinek férje Jakab apostol sírjához való búcsújárásából visszatértében halt meg, s kinek fiai egy zendülés alkalmával megölettek, fejedelmi örökségét az általa 1042-ben Gurkban épített Mária-templom oltárára tette le, ugyanott 70 apácza és 20 augustinus kanonok számára kolostort alapított s így megveté alapját az 1071-ben alapított püspökségnek. Majdnem száz évvel későbben, különféle jogi ügyek tisztázása után fogtak a székesegyház kibővítéséhez és teljes fölépítéséhez. 1174-ben annyira készen volt, hogy az alapító grófnő csontjait átvihették a számára épített sírboltba. Úgy látszik, hogy a templom a XIII. század második tizedében java részében be volt fejezve. Ezt bizonyítja az, hogy a szent keresztről nevezett oltár már 1216-ban fölszenteltetett, továbbá az, hogy az apáczák chorusában levő oltár alapítójáúl egy Otto nevű episcopus non consecratus említtetik, a ki valószinűleg az 1214 körűl választott és fölszenteltetése előtt meghalt Ottó püspök.

E komoly, zömök építmény háromhajójú, pilléres bazilika, hoszsza mintegy 63.21, szélessége 20.55 méter; a keleti oldalon a hajók tengelyében egy-egy félkörű apsis támaszkodik a kereszthajó falához. E kereszthajó különben nem lép túl az oldalfalak vonalán. A három apsis közűl a középső a legnagyobb és legdíszesebb. A nyugati oldalon jobbról s balról egy-egy négyzetes alaprajzú torony emelkedik, köztük eredetileg nyitott előcsarnok volt, mely az oszlopokkal gazdagon díszített pompás főkapuhoz vezetett. A külső előcsarnok Ádámot és Évát ábrázoló falképeiről Paradicsomnak neveztetik. Innét a főkapun át a belső előcsarnokba jutunk, melynek a középhajó felé három boltíves nyílása van. A külső és belső előcsarnok fölött van az apáczák karzata, melyet a XIII. századból való érdekes falképek díszítenek. Félkörű boltíveket tartó egyszerű pillérek választják el a középhajót az oldalhajóktól. A pillérfők, nemkülönben a lábak is tagozottak. A szentély pillléreinek oldalából kiszökő féltörzseknek gazdagabb koczkaalakú fejét szép lomb díszíti. A hosszúhajó nyugati része hat lépcsőfokkal magasabban fekszik és arányai valamivel nyomottabb hatásúak, mert alatta a presbyterium, a kereszthajó és a közép-apsis egész kiterjedésében a száz oszlopáról híres sírbolt van. E sírbolt, mely a román építés e nemű alkotásai között a legszebb, valóban romantikus hatást tesz a belépőre. Meredek attikai lábakon nyugvó és igen egyszerű koczkafejű, karcsú, fehér oszlopok sűrű erdeje merűl föl szemünk előtt, melyet csak hat zömök négyzetes pillér szakít meg. Kivűl különösen déli és keleti oldalát elragadóvá teszi az arany

szinű, jegeczes mészkő koczkákból épűlt fal. A monumentális épület, melyet erő és méltóság jellemez, gazdagon tagozott, magas lábazaton nyugszik, félköríves kis ablakok, s a déli oldalon egyszerű kapu élénkítik a falakat, az apsisokat féltörzsű árkádok, a főpárkányt pedig a félköríves öv fölött fogrovat és közbe rakott golyókkal élénkített czikkes vonal díszíti. E szép épület majdnem változatlanúl maradt fenn; egy tűzvész után 1590-ben

A gurki kripta-templom chorusa és a kripta alaprajza.

Ultner Ulrik passzaui kőfaragó csupán a régi gerendás mennyezetet távolítá el s aztán „faragott kőből épűlt keresztboltozattal biztosítá és díszíté“ az épületet.

Engelbert, Lavant grófja, ősi vára helyén, a hol már szülei a Szent-Pál-templomot építék, a Szent Pálról nevezett ismeretes benczés kolostort alapítá. 1093-ban szentelték föl a templomot, mely Hirschauból ide jött szerzetesek vezetése alatt fejeztetett be. Ez épületből alig maradt fönn valami. A szükségessé vált nagyobb arányú újjáépítés körűlbelűl a XII. század második felében fejeztetett be, de még 1264-ben is függőben voltak a tervezett fölajánlásra vonatkozó alkudozások. E gazdag elrendezésű

templom az egyedűli Karinthiában, mely a kifejlett román templom elrendezésével mindenben megegyez: van kiszökő kereszthajója, a nyugati homlokzaton két tornya, a szentély előtt négyzete és a keleti keskeny oldalon három apsisa. A hajókat széles pillérek választják el, ezekből a hajók hoszszában féltörzsek szöknek ki. A későbben épűlt és egyszerűbb hosszú hajót hevederív választja el a formákban gazdag és fényes kiállítású kereszthajótól és chorustól. Az eredeti épületnek bámúlatosan szép darabjait fölhasználták a nyugati homlokzat későbben épűlt tornyain. A jól gondozott és jó állapotban levő épületnek nagy nyeresége, hogy lépcsőzetes alépítményen nyugszik, továbbá emeli hatását a jól tagozott lábazat, melyet csakis a nemes alakítású kapu szakít meg. A részletek e templomon igen változatos alakításúak. A díszitett koczkaalakú oszlopfőktől kezdve a csúcsíves művészet módjára alakított lombdíszű oszlopfőkig minden formáját és változatát látjuk itt az építés e fontos elemének. Az 52.46 méter hosszú és 19.28 méter széles épületnek eredeti gerendás mennyezetét az 1375. évi tűzvész után kőből épűlt és sokszögű gyámokon nyugvó boltozat váltotta föl.

Millstatt kolostor terjedelmes vénhedt falai a hasonnevű tó vizében tükröződnek vissza. Aerbo és Poto, Hartwig őrgrófnak, Nordgau, Salz- és Traungau és a szászországi Friedrun grófjának fiai 1087-ben alapították, 1122-ben pedig egyenesen a római szék oltalma alá helyeztetett. A régi monostor tűz által elpusztíttatván, állítólag Ottó apát 1289-ben egy terjedelmesebb új épületbe fogott; tény az, hogy a mostani épületen különböző századok formái láthatók; a nyugati kapu oromfalán olvasható fölírás szerint e kaput 1310-ben Henrik apát Rudger által építteté. Itt is előcsarnok van a nyugati homlokzat két tornya között, melyeknek alja kifelé eredetileg nyitott volt. Az előcsarnokból a templomba nyíló kapu béllete, négy pár oszlopa s ezek fölött a boltívek gazdag román díszűek. Az oszlopok torz emberi alakokon nyugosznak és az ajtófél csavart oszlopain ülő oroszlánok őrködnek. A templom belseje egyszerű, józan, de tágas. Kereszthajó nincs; a három hosszú hajót egy vonalban a nyolczszögből vett három oldalú apsisok zárják. A számos czímerpaizszsal díszített mostani hálós boltozat 1516-ból való. Legérdekesebb a keresztfolyosó, mely egyike a román építés első idejéből megmaradt e nemű emlékeknek. A templomnak a déli oldalán van, alakja ferde négyszög, hoszsza 32 méter, szélessége 24.33 méter. A törpe oszlopokkal elválasztott árkádos ablakok gyér világosságot juttatnak a keresztfolyosóba. A keresztfolyosóból a templomba nyíló kaput, mely, sajnos, már nincs meg

eredeti állapotában, alúl is, oldalt is a legfurcsább alakok sokasága népesíti be. A keresztfolyosó boltozata és a festésnek némely nyoma a csúcsíves korból való. Eredetileg benczés zárda volt, 1468-tól a György-rend lovagjainak szolgált székhelyéűl, 1598-tól jezsuiták birták, a monostor most egyszerű plebánia-templom. Siebenhister és Geumann nagymestereknek van itt sír-kápolnájuk, az előbbi megszakítja a keresztfolyosót. Érdekesek a György-

A Lavant-völgyi Lénárd-templom chorusa.

lovagok idejéből való és részben jó karban levő erődítmények és egy jelentékeny fresko-festmény a monostor nyugati homlokzatán.

A román-kori világi építés legnevezetesebb maradványa a hatalmas öregtoronyú Petersberg kastély Friesachban. Azonkivűl Friesachban, Klagenfurtban, St.-Veitban és a tartomány nehány várában vannak egyes román épületrészek, melyekből következtetést lehet vonni az egykori épületekre.

A Szent-Lénárd-templom a Lavant-völgyben 46.61 méter hosszú, 20.06 méter széles, három hajójú, középhajója magasabb, s szentélyét

nyolczszögű apsis zárja. A nyugoti homlokzaton a középhajóval egyenlő szélességű és a hajóba beépített hatalmas torony emelkedik. Az éjszaki mellékhajó szintén nyolczszöggel, a déli mellékhajó ellenben egyenes vonalban záródik. Az utóbbiban van a sekrestye. A középhajó támaszai a mellékhajók födele alatt vannak, az építőmester csakis a déli oldalon, a mostani sekrestye mellett volt kénytelen külső támaszt és támasztó ívet építeni a középhajó biztossága végett. A templom legrégibb részét, a szentélyt, valószinűleg a XIV. század közepe táján kezdették építeni; formái bámulatosan tiszták. Ezután a déli, majd az éjszaki hajót építették, míg végre a XV. század vége felé a torony fölépítésével befejezték az épületet. Három pár, részint kör, részint sokszög átmetszetű és csinos ívekkel egybekötött pillér tartja a középhajó falait. A templom pompás belsejének hatását emelik az ablakoknak legjobb időszakból való és bűvös világítású üveg képei. Ezekhez hasonlók és ily nagy számmal nincsenek a tartomány egy templomában sem. Széles és magas lépcsőzet vezet a templomnak két kapujához, melyek mindegyike csúcsíves, a déli azonban gazdagabb díszű.

A történeti nevezetességű Virunum közelében egy nem nagyon magas dombon emelkedik Mária-Saal híres búcsújáró templom, melynek a történet, de még inkább az élénk képzeletű monda mintegy nemzeti szentély jellegét kölcsönözte. Modestus salzburgi vándorpüspök sírja fölött emelkedik és a szép tájékon messze széttekint a kéttornyú, időbarnította épület. A hely egykor körös-körűl meg volt erősítve falakkal, árkokkal, fölvonóhídakkal, tornyokkal és a törökök betörései ellen elég biztosságot nyújtott. A templom hosszú csarnoképület, úgy a közép-, mint az oldalhajók nyolczszögű apsissal záródnak; mindjárt ezek előtt metszi a kereszthajó a hosszú hajót, a nélkűl azonban, hogy az oldalhajók falain túl kiszökellene, szélessége pedig nem éri el a középhajó szélességét. A nyugati homlokzat déli oldalán álló toronynak éjszakkeleti sarka egy hatalmas pilléren nyugszik, a miért úgy látszik, mintha a torony a belsejébe lenne építve. A két torony között van az orgonakarzat. A déli mellékhajóhoz egy nagy sekrestye, két kápolna, a kapuhoz pedig előcsarnok van építve, mely utóbbihoz csigalépcső vezet. E toldalékok fölött még karzatok is vannak, úgy hogy a templom e részének külseje inkább világi épületet, mint templomot mutat. A középhajó 18.97 méter magas, belőle öt szép tagozatú, csúcsos ívű arkád nyílik a sokkal alacsonyabb és csak félannyi szélességű oldalhajókba. A templom külsejét érdekessé teszik a szép alakítású apsis, a koczkakövek meleg színe, a tarkára festett övek,

Mária-Saal az oktogon és a lámpaoszlop.

a befalazott római kövek és keresztény síremlékek, továbbá a körűl fekvő épületek szép csoportosítása. A tisztes templom összhangzatos belseje még mélyebb hatást tesz a belépőre, a miben része van a berendezés egyik-másik ősrégi darabjának, nem különben a tágas belsőhöz képest gyér világításának is.

A hívőkre nagy vonzó ereje van Szent Modestus sírjának, mely a monda szerint mind jobban közeledik a kereszt oltárához, s ha majdan oda ér, akkor bekövetkezik az itélet napja. A síremlék egyszerű talapzat fölött hat alacsony oszlopon nyugvó vastag kő-lap, s formája után itélve, miként a nyugati homlokzat tornyainak magva is, a XIII. század első feléből való. A templom építésének idejére vonatkozó adatok nincsenek. A szentélyben nem régiben fölfedezett és helyreállított falfestmények a fölirás szerint 1435-ből valók, a mi arra mutat, hogy a templom keleti része a XV. század elején már készen volt. A temetőben a gazdag alakítású lámpaoszlop mellett egy sajátos épület áll, melyet pogány templomnak hívnak, mely azonban nem egyéb, mint román-kori sírkápolna, mely alatt a csontház, fölűl pedig Szent Mihálynak szentelt lapos födelű kápolna volt. Ez épületet a XV. században befoglalták az erődítés rendszerébe, sokszögű csarnokkal vették körűl, mely emeletes volt és folytatását képezte a falak fölső folyosóinak, a kápolnát csinos csillagboltozattal födték be, a földalatti részben pedig a jeruzsálemi szent sír utánzatát építették.

Szent Jakab temploma Villachban a XV. század közepén épűlt és határozott csarnoktemplom: magas, világos, tágas, köralakú, karcsú öt pár pillérje van, melyek mint pálmalegyezőt tartják a bordákkal tagozott boltozatot. A messze kinyúló szentélynek kivált a külseje díszes alakítású. A templom belsejét dél felől tágasabbá teszi a Szentháromság kápolnája, melyet 1462-ben Katalin görczi grófné épített; Leiningen György, ki 1517-ben halt meg, a Mindenszentek kápolnáját csatolta hozzá. Az orgonakarzatot, mely az első pár pillérig terjed, utólag 1484-ben Weisbriach Boldizsár építette. A nyugati oldalon szabadon álló torony valószinűleg román-kori vártorony maradványa, mely akkoriban a közlekedés e fontos pontján a hídat őrizte, s későbben öltöztették csúcsíves mezbe.

Szent Bertalan temploma hosszúságra nézve Friesach és Karinthia templomai közt második helyen áll, t. i. 64.16 méter hosszú, míg a Domonkos-rendiek templomának hoszsza 73.97 méter. Alig szenved kétséget, hogy a XII. vagy XIII. századból való, csakhogy utóbb hozzá építették a szentélyt, azután csillagboltozattal födték be és ehhez mérten megerő-

sították a falakat és a pilléreket úgy, hogy ekként a templom csúcsíves jelleget nyert. Még későbben az oldalhajók fölé karzatokat építettek, az ablakokat átalakították, a földjét feltöltötték, az egész hosszúhajót egy födél alá vették, sőt az épület kő részeit be is meszelték. Mindez erőszakos, durva átalakítások ezt, valamint a st.-andräi, a wolfsbergi, a st.-veiti, a feldkircheni és a többi román-csúcsíves templomokat megfosztották művészi jellegüktől. Az idylli fekvésű, állítólag ezer éves Mária-wörthi templomnak, noha korán tétetik róla említés, csak egy pár részlete van meg, mely román jellegű: az egyik a déli kapu, melynek koczkaalakú, bátortalanságot eláruló oszlopfői vonják magukra figyelmünket; a másik a háromhajós sírbolt, melynek boltozata mészkőből faragott négyzetes pilléreken nyugszik. A karcsú szentély és egy toldalék a csúcsíves építés jobb idejéből való. A hosszú hajóknak igen késő korban épült boltozatát nem szép pillérek tartják. Sigmundskroni Hans Huber a neve az építőmesternek, ki 1483-ban a heiligenbluti szép templomon dolgozott. Ez egy altemplom fölött emelkedő három hajójú, magas szentélyű épület, oldalhajói fölött karzat fut végig. Pompás szárnyas oltárától balra egész a boltozatig érő díszes szentségház áll. Keutschachi Lénárd érsek fejezte be a Mária-waitschachi három hajójú templomot, melyet 1441-ben kezdtek építeni. A nyugati homlokzatnak nyolczszögű kő tornyán a hajlított ormok mögött folyosó fut körül; a torony kő sisakja, sajnos, nem fejeztetett be. A Felső-Gail-völgyben Kötschachban és Laasban Firtaler Bertalan építőmester, kinek képmását is ismerjük, 1535-ben igen kecses késő kori csúcsíves ízlésű műveket alkotott, melyeken a sarokra állított támaszok és tornyocskák, a csavart oszlopok és a sűrűn fonott álbordák érdekes tanúi a mester leleményességének, ügyességének, fínom érzékének és biztos technikájának.

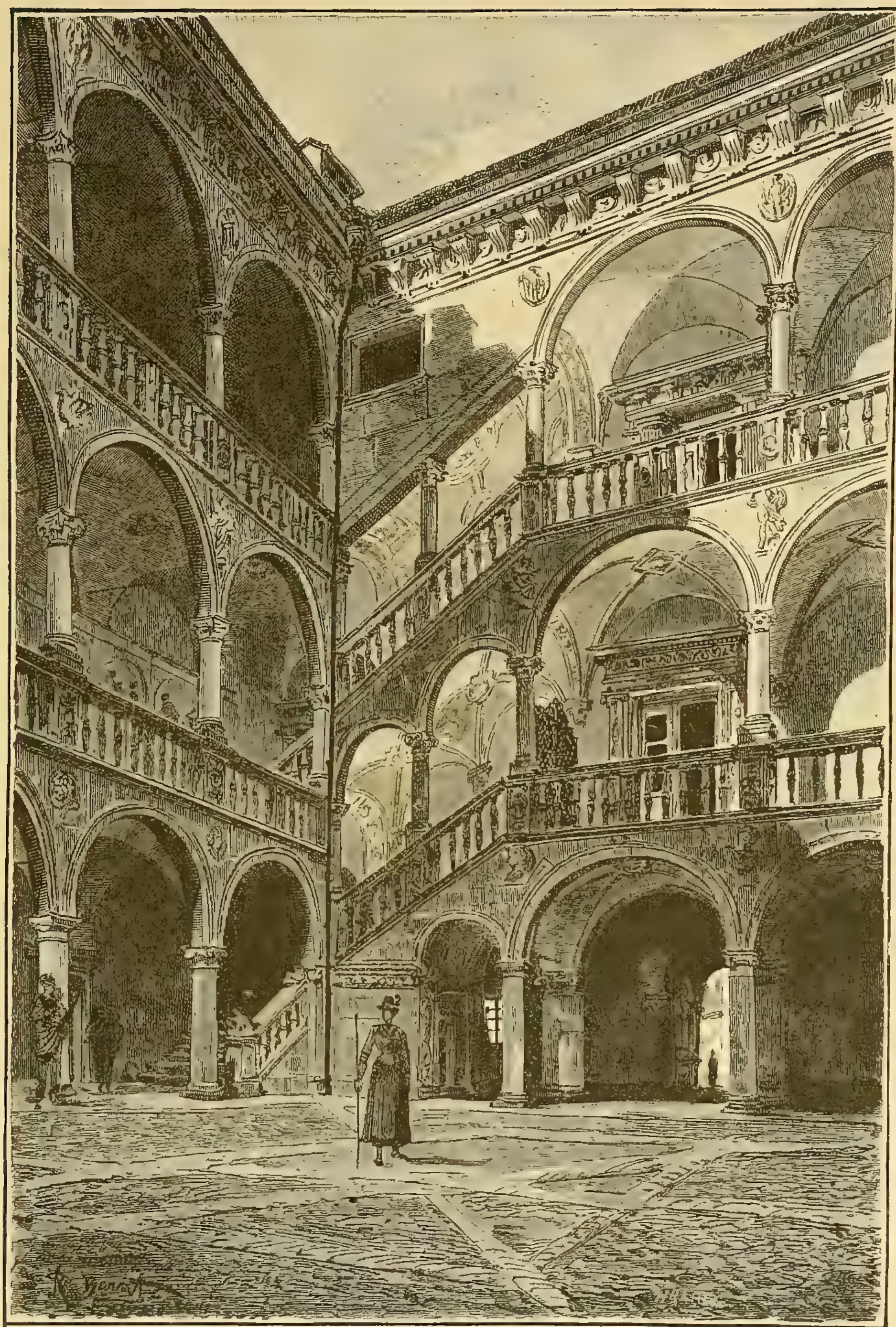
Várkápolnák. A friesachi öreg torony második emelete, mely két hosszúkás járomból áll, várkápolnának volt berendezve. Koczkafejű féloszlopokon nyugvó széles heveder osztja ketté a keresztboltozatát. Az oltárt magába foglaló fülke a keleti falban van. A falakon igen érdekes festmények nyomai láthatók. Hasonlóképen román-kori a félkörrel záródó kis kápolna Hochosterwitzben. A többi várkápolnák többnyire a falból kiszökő, támasz nélküli nyolczszögű apsissal záródnak; vannak köztük emeletesek is; rendszerint csak apsisuk boltozott. Ilyen csúcsíves-kori várkápolnák vannak Strassburgban, Hohenwartban, Ortenburgban, Grünburgban, stb. A neudensteini kápolnában a hajó trapezalakú és fülkék élénkítik.

Csúcsíves-kori világi épületek. A karinthiai polgári ház alaprajza inkább hosszú, mint széles. A homlokzaton rendszerint egy kiebb álló keskeny ablak van, melyből kényelmesen végig látni az útczán. Az így támadt sarokban van a csúcsívvel, vagy esetleg vízirányos gerendával vagy ívszelettel födött, mélyen kivájt kapu, melyet gyakran jegyek és paizsok díszítenek, s melyen át a boltozatos, széles pitvarba jutunk. Kő lépcső vezet föl a szintén boltozatos terembe vagy folyosóba, a honnét a gerendás mennyezetű szobákba lépünk. A folyosó csúcsos ívű árkádokon, vagy pedig kiszökő vállköveken nyugszik. A vállkövek közét sokszor ívszeletre helyezett három oldalú, vagy egyenes vonalú erkélyek foglalják el. Ilyen egy csúcsíves-kori ház van Althofenben, Ober-Vellachban, továbbá ilyen a Haller-féle ház St.-Veitban és még egynehány. Az előkelők kastélyai rendszerint négyszögű udvarúak, melyekben csúcsos ívű árkádok futnak körűl. Az egyik oldal közepén széles kapu van. A kapu tágas csarnokából gyakran világító készülékkel is ellátott lépcső vezet az emeletbe. A sarkokon vagy vállkövek által tartott vagy saját alapra épített tornyok vannak, melyek az eresz fölé nyúlva az épület díszeűl szolgálnak. A praelatusi székház Viktringben csúcsíves kapujával, barátságos lépcsőjével és erkélyes termével festői képét nyújtja a csúcsíves-kori zárdaépületeknek.

A renaissance és az új-kor.

Karinthiában a renaissance művészetű építmények kevés kivétellel többnyire szerények, a minek az a magyarázata, hogy a tartománynak nem igen volt arra való pénze. Csakis gazdagabb urak emelhettek nagyobb szabású és művészi épületet. Mindamellett van Karinthiának a kora renaissanceból egy olyan épülete, a milyen egyik osztrák tartományban sincs, sőt bármely olasz városnak is díszére válnék.

Ez Porcia herczeg kastélya Spittalban a Dráva mellett Felső-Karinthiában. A legtisztább olasz művészetű első rangú épület. Óriási sziklahalmazok és hegyek környezik e 40 méter terjedelmű s kétemeletes palotát, melynek alaprajza négyzet, homlokzata egyszerű, méltóságos, csak a jobb sarkán van torony, mely sajátosan illik oda. Az első emeletén két loggiaszerű födött s három-három ablakból szerkesztett erkélye van, melyeket két karcsú oszlop választ el egymástól. Ezekhez jobbról is, balról is két-két egyes ablak sorakozik. Az előbbi ablakoknak kőből faragott könyöklőjük

A Porcia-kastély udvara Spittalban.

van; sarkaikon csinos oroszlánok czímerpaizsokat tartanak. Az egyes emeleteket félpillérek tagozzák, a sarkokon pedig szilárd keretet képeznek. A kapu gazdagabb díszű. Két oldalt egy-egy legtisztább kora renaissance ízlésű oszlop áll; ezek alsó része kosáralakú, melyből a lombdísz játszva kúszik fölfelé, s a renaissance építészetnek olyan első nyomait mutatják, a milyenek Alberti egyik remekművén, a St.-Francesco templomon láthatók Riminiben. A művészetkedvelő Lajos bajor király annak idején ez oszlopokat szívesen megvette volna, de nem voltak eladók. A bejárat fölött a palota építőjének czímerét néhány nem igen sikerűlt alak tartja, valamint az alakos díszítmény általában fogyatékosabb ez épületen a többi díszítménynél. E kapuval átellenben a palota déli oldalán levő szintén díszes kaput szép korinthusi oszlopok szegélyezik, melyeknek talapzatán alacsony dombormüvek Herkulest a nemaeai oroszlánnal és Antaeust ábrázolják. E dombormüvek, valamint a boltívek sarkaiban lebegő s bőségszarvakat tartó alakok lombardiai művész kezére vallanak. A fölírás szerint Ortenburg János gróf volt a palota építője. Az épület tulajdonképi pompája csak akkor tárúl föl előttünk, ha az első kapun át a palota udvarába lépünk. Az épület jelentőségét Lübke így adja elő: „Árkádokkal övezett nagy udvarban vagyunk, melyet Olaszország leggazdagabb palotáinak udvarai sem múlnak fölűl, sőt ellenkezőleg, ez múlja fölűl amazokat, tekintve a festői hatást, melyet a lépcső elrendezése és az árkádokkal való összeköttetése kölcsönöz neki. A földszínt boltíveit szabadon alakított, hatalmas jóni, az emeleti árkádokat pedig korinthusias zömök oszlopok tartják. Az emeleti árkádokat, valamint a lépcsőket szép káva szegélyezi, melynek zápjai gazdag alakításúak. A boltívek sarkait, a pillérek lapjait, a talapzatokat, a könyöklők mezőit szép lombdísz borítja, nemkülönben alakos dombormüvek, s kivált medaillonokba foglalt mellképek szintén gyakoriak. Egy fő- és azzal egyenesen átellenben egy melléklépcső vezet az első emeletre; mindegyiket vasból kovácsolt pompás rácskapu zárja el. A hátulsó lépcső mellett igen szép és szintén vasból kovácsolt harangállvány, a lépcsőnél pedig czímerekkel és alakokkal díszített lámpatartó van. Az ajtóbéllések ritkítják párjukat és az olasz építés legszebb korára mutatnak. Az első emeleten a homlokszárny közepét 18 méter hosszú, 9 méter széles és kő lapokkal padlózott terem foglalja el, melyet a két loggia három-három ablaka világít meg; itt van a mesebeli Salamankának, a kastély fehér asszonyának képe, valamint egyéb, nem igen jelentékeny képek is. A teremhez két oldalt lakószobák csatla-

koznak. A keleti oldalon a sarokban van az ebédlőterem, melyet paizsok és egy igazi olasz kandalló díszítenek; a kandalló előtt egy pompás kovácsolt vas állvány díszeleg. A nyugati oldalon a torony kerek erkélyszobát képez, melynek bejáratán Ádámot és Évát ábrázoló alakok vannak. A bejárat fölött a Salamanka fiának olajfestésű képmása van. Ő volt törzsének utolsó sarja; kutyák szaggatták szét elevenen. Az úgy nevezett császárszobában még áll egy pompás mennyezetes ágy, melyen újabb aranyozással sokat rontottak. Állítólag V. Károly 1552-ben hált volna itt meg, miről a császárnak domborművű képmása is tanúskodik. Egyébként Klagenfurtban Porcia herczeg egykori házának kapualjába is ugyanez a képmás van befalazva. Egy másik szobában hat falkárpit van, melyek ó-görög jeleneteket ábrázolnak franczia modorban. A szobákat csak selyem függönyök választják el egymástól; a függönyöket a Porcia család czímere díszíti. Az első emelet délkeleti oldalán, a harmadik kapu mellett egy toronyban van a később épült kis házi kápolna; alaprajza hatszögű, az oltárkép Ráfáel egy festményének másolata; van ott ezenkivűl két XV. századbeli német szárnyas kép, melyek valószínűleg más templomból kerültek ide. Igen szép a dülény alakokból összerakott padlózat. A második emeleten hornyolt oszlopokkal szegélyezett és egyébként is gazdag díszű, pompás ajtón át egy terembe lépünk, mely épen oly nagy, mint az első emeleti díszterem. Itt még láthatók az 1795-iki tűzvész nyomai, a mennyiben a mennyezet puszta gerendákból áll. Most festőműterem, hol a jelenlegi herczeg festegetéssel szokta üres idejét tölteni. A felől a nézetek eltérők, hogy Karinthia ez építészeti gyöngye mely időből való. A most élő herczeg azt állítja, hogy a kastély 1523-ban fejeztetett be. Ez valószínűnek látszik, mert a kerületi kapitányságnak a kastélylyal szemben levő épületén a kapu fölött boltíves páros ablak van, melyre 1537 évszám van jegyezve. A kapu és az ablakok fehér márványból vannak, semmi tekintetben sem állanak a kastély e nemű részletei mögött, úgy, hogy hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ezek a kastélyhoz készült részletek maradványai.

Salamankát I. Ferdinánd hívta Ausztriába, hol miniszterré lett és Ortenburg grófságot kapta. Ortenburg kastély pusztúlása után Spittalban az új kastélyt olasz mesterek épitették. Az épitő művészt, sajnos, nem ismerjük; az Antonio di Firenze nevet csak úgy találomra emlegetik.

Említésre méltó volna még Tanzenberg kastély, melynek 4 tornya, 12 kapuja és 360 ablaka van. A XVI. század végén épűlt Weyer kastély

St.-Veit közelében, a Wimitz folyó egyik ágánál mocsaras síkságon áll. Ámbár kivűlről lovagvárnak látszik, tényleg a renaissance idejéből való. Mint a bejárat fölötti táblán olvasható, Liechtenstein stiriai örökös kamarás, karinthiai örökös marsall és felesége, Khienburg Anna, építették 1585-ben. Alaprajza hosszúkás szabálytalan négyszög; a négy sarkon egy-egy torony áll; a déli sarkok tornyai a diagonális, az éjszaki sarkok tornyai pedig a derékszög szerint vannak elhelyezve. Földszínten többnyire lövőrések, az emeleten részben rostélylyal védett ablakok vannak. Egy kiszárított várárkon, egy hajdani vonóhídon és egy tornyos kapun át lépünk az udvarba, melynek túlsó falán egy, bizonyára későbben nyitott kijáratot látunk. A földszinten részint befalazott, részint nyitott árkádok vannak, melyeknek zömök oszlopait félkörű boltívek kötik össze. A földszínten vannak a gazdasági helyiségek. Érdekes az első emelet. A szobák két részre vannak osztva és a keleti szárnyat a nyugati szárnynyal kivűlről elrejtett folyosók kötik össze. A kapu tornyában egy külön szoba van. Az éjszaki és a déli szárnyban nagyobb szobák vannak, a déli szárnybeliek közűl különösen kettő igen kényelmes, mindegyiknek nagy erkélye van; mennyezetüket ma is a régi faburkolat díszíti. Az udvar felől a galeriák szintén boltíves oszlopos folyosók, míg kivűlről lakószobákat sejtetnek. Kár, hogy ez épület romlásnak indúl, mivel ma napság senkinek sem támad kedve ilyen mocsaras vidéken fekvő kastélyban lakni. Most Egger Gusztáv gróf örököseié s a bérlő és annak cselédsége lakik benne.

Payerhofen, Himmelau, Thürn és több más Lavant-völgyi kastély részint történetöknél, részint berendezésöknél fogva méltók figyelemre. Payerhofen kastély Wolfsberg városhoz tartozik és a Lavant mellett a város déli szélén áll. Kivűlről nem mutatós; árkádos négyzetes udvarában kivált egy pár nagyon eredeti vízhányó vonja magára figyelmünket. A falakat XVI. századbeli medaillonok és oroszlánfejek díszítik. A főkapuval szemben a falban egy föliratos lap van, melyen egy kő medaillon XVI. századbeli viseletű férfi mellképét állítja elénk. Nyilván annak a Freidl Mátyásnak a képmása, a kivel e kereskedő család kihalt. Payerhofen János, a család utolsó sarja a palotát vejére, Amman Miklósra, ez ismét vejére, Freidl Mátyásra és Siebenbürger Kristófra hagyta. A Freidl család tagjai kereskedők voltak s többnyire Nürnbergben és Velenczében tartózkodtak, a hol nagy üzleteik voltak. Wolfsbergben csupán szögcsináló műhelyeik voltak. Egyik Freidl Mátyás ágostai hitvallású volt, és felesége a nagy kiterjedésű

birtokon protestáns imaházat épített, mely azonban az ellenreformáczió idejében teljesen elpusztúlt. A család élénk részt vett az akkori protestáns mozgalmakban és Payerhofen volt a protestánsok fő gyülekezőhelye. Ugyane birtokhoz tartozott Kirchbichl kastély is, a hol szintén volt ez időből való kápolna, mint a még meglevő maradványok bizonyítják. A művészetek barátja itt régi és újabb kitűnő mesterek műveit tartalmazó igen gazdag képtárt talál, melyet Rosthorn Ferencz és Herbert Pál báró alapítottak. Nincs a tartományban ehhez fogható más ilyen gyűjtemény. A wolfsbergi plebániatemplom falában van az 1564-ben elhalt Freidl György sírköve, melyet testvére 1570-ben állíttatott. Meglehetős nagy emlékkő ez, melyen XVI. századbeli viseletű férfit ábrázoló alak térdel; ennek feje fölött van a fölirás. Szép, lágy munka. Az emléket két felől tiszta olasz ízlésű pillérek szegélyzik, melyek kétségtelenűl valamely velenczei műhelyből kerűltek ki, mert be van bizonyítva, hogy itt nem találkozott kőfaragó.

Wolfsbergtől nem messze a Sau-alpesek keleti lejtőjén áll Thürn kastély, mely most a st.-andräi jezsuiták tulajdona. E XIII. századból való kastélyt, kivált pedig a belsejét, úgy látszik, Küenburg Miksa Gandolf báró herczeg-püspök idejében újították. A kastély fénykora Amelrich György Vitály idejébe esik. Mostani állapotán meglátszanak az egykori berendezésnek és amaz idő ízlésének nyomai. Az úgy nevezett rondellában még meglátszik, hogy mennyezete berakott mívű volt és jelképes alakokat ábrázoló festmények díszítették. Az egyik folyosóban egy gazdag fölépítésű tölgyfa kapu vonja magára figyelmünket, különösen érdekes dió-, körte- és részint természetes színű, részint zöldre festett iharfából készűlt berakott dísze. A kapu, mindkét oldalán olvasható évszám szerint, 1589-ben készűlt; szélessége több mint három, magassága több mint öt méter. Két oldalt háromsoros szalagfonattal díszített egy-egy oszlop áll; van talapzatuk, de a mellett némileg dór oszlophoz hasonlítanak; az oszlopok mögött boltíves és ormós vakablakok és gazdag berakott díszítmény van. Az oszlopokon a kapu egész szélességben párkányos gerenda, e fölött egy sík párkányú és kevésbbé széles tag nyugszik, mely utóbbit közepén Karinthiának egészen a mennyezetig érő czímere díszíti, jobbra és balra pedig ismétlődnek a boltíves és pillérekkel szegélyezett vakablakok. Az oszlopok és a rajtuk nyugvó alkotmány félméternyire szökik ki a falból. Közben egy igen szép, aránylag kis ajtó nyílik, mely alig látható, s melyet szintén oszlopocskák, párkányok és ormók díszítenek. E pompás mű minden részét berakott, vagy beégetett

és fínom ízlésű díszítmény élénkíti. Van itt még egy másik oszlopos ajtó, mely fölött az Amelrich család czímerét a rokon családok czímerei díszítik. Igen szép a márvány szegélyű kandalló, mely olasz munka.

Sajnos, a tartomány fővárosában alig vannak renaissance-kori épületek, melyek művészi becsűek volnának. Az országház Klagenfurtban 1591-ből való épület. Csakis az udvar bír némi jelentőséggel. Elrendezése patkóalakú, melynek két végén egy-egy magas torony emelkedik. E tornyok alatt két oldalt nyilt lépcsők vezetnek az emeletbe, melyen toskánai oszlopokon nyugvó boltíves folyosó fut körűl. A lépcsők és a folyosó kávája nem fínom kimunkálású. A folyosóból márvány portálén át lépünk a czímerterembe, melynek márvány padozata van, s szép olasz kandalló díszíti. Falaira, sőt mennyezetére is Karinthia nemesi családjainak és főurainak czímerei vannak festve. A mennyezeten egy nagy festmény VI. Károly császár hódolatát ábrázolja. A két keskenyebb falon Karinthia történetéből vett jeleneteket látunk. A teremnek ormótlan nagy ablakai vannak. A kisebb czímerterem mennyezetét szintén egy jól sikerűlt allegoriai festmény díszíti. Valamennyi Fromiller (1740) festő műve.

Meg kell még említenünk Klagenfurt városházát. Homlokzata szegényes, kapuját azonban korinthusias féloszlopok szegélyezik. Udvara négyzet, árkádjai az olasz palotákéihoz hasonlók.

A klagenfurti magánházak közűl említésre méltók: a gróf Goëss-féle ház, melynek szép, kovácsolt vas erkélye van; az egykori Pyrkenau-féle ház, a Viktringer-udvar, egykor püspöki palota, a Porcia- és a Rosenberg-palota.

A villachi Alpesek déli lejtőjén Wasserleonburg kastélynak 1528-ból való legelső bútorzata ma is megvan eredeti ép állapotában. Egykor itt lakott a híres Neumann Anna, kinek utolsó férje egy Schwarzenberg volt.

A XVII. századbeli épületek között különösen a Rosenberg-féle kastélyok vonják magukra figyelmünket, s kivált Grafenstein, melyet 1638-ban Rosenberg J. András és neje, Johanna épített. Ez két emeletes; négyszögű udvara árkádos, termei és szobái tágasak. Megemlítendő még Welzenegg és Keutschach kastély; a herczeg az előbbiben lakik.

Gróf Lodron Páris herczeg-püspök 1639-ben gróf Reitenau örököseitől 200.000 forinton megvette a felső-karinthiai Gmünd uradalmat és várost Dornbach, Kronegg és Rauchenkatsch helységekkel együtt; a mostani várkastélyt egészen újonnan építteté és családja elsőszülötti birtokává tette. A kastély két emeletes; 1641-ben fejeztetett be; nem épen szép külseje

valamely olasz mesterre vall. Már messziről láthatók a kastélynak koronával díszített villámhárítói s két tornyának hegyes födele. E tornyok a négyszögű udvar egy-egy sarkában emelkednek, nyolczszögűek, belsejükben csigalépcső vezet az emeletekre. Faragott homokkővel burkolt, a Lodron-család oroszlánjaival díszített fő kapuján s tágas boltozatú kapualján át az udvarba lépve, szemben látjuk a kastély óráját és a két kolosszális oroszlánt, melyeket a gróf az 1818-ban leégett salzburgi Lodron-palotából hozatott ide. Ezek között nyílik a parkba vezető ajtó. A homlokszárny első emeletén van a nagy terem, a társalgó szobák, az oldalszárnyakban pedig a lakószobák. A nagy termet Lodron Páris herczeg-püspöknek és a család több tagjának a XVI. és a XVII. századból való életnagyságú képmásai és egyéb képmások díszítik. Lodron Konstantin gróf az udvar felől folyosóval látta el, s így kényelmesebbé tette a kastélyt, mert a havasok alján, hol a tél háromnegyed évig tart, az olasz építésmód mégis csak nagyon szellős. A második emeleten egy teljesen berendezett színház van.

Loretto kastélyt Klagenfurt mellett a wörthi tónak a Lend-csatornába való beömlésénél 1652-ben gróf Rosenberg András építette. Ez Valvasor ábrázolásai után itélve, bámúlatosan szép épület lehetett; de 1708-ban leégett és az egész pompából csak egy dísztelen emeletes épület maradt, melyben egy vendéglő és nyári lakások vannak. 1706-ban itt laktak a spanyol örökösödési háborúban fogságba került bajor herczegek.

E századból való a Szentháromság-szobor, mely Klagenfurtban 1689-ben a pestis ellen állíttatott föl. Megemlítjük még Mageregg, Ehrenhausen, Wiesenau, Neuhaus, Kollnitz, Treffen, Kollegg kastélyokat, melyeknek egy-egy sikerűltebb részlete e századbeli építésű. Mind jó állapotban vannak és többnyire gazdasági czélokra szolgálnak.

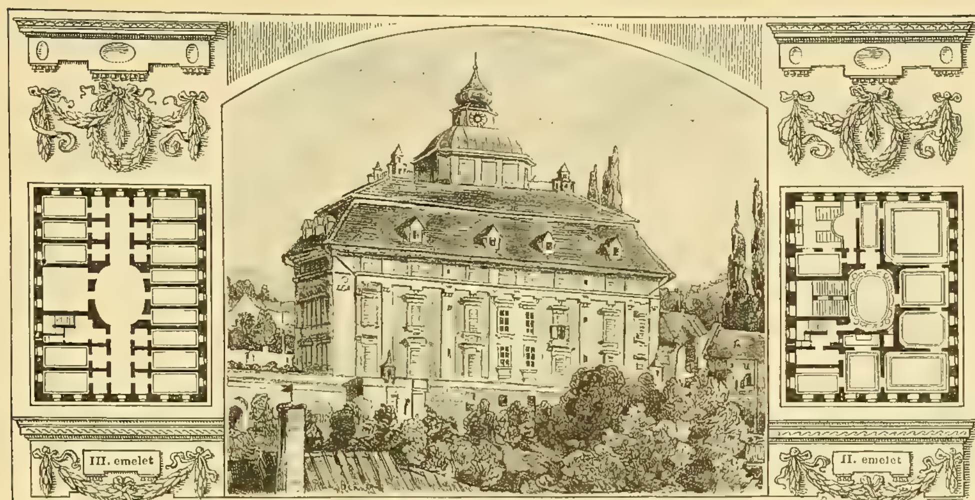
A XVIII. századból való épületek száma nagyobb, de építőművészeti szempontból nem jelentékenyek, kivéve egyet, mely igen érdekes és eredeti épület. Treibach vasúti állomás közelében, a Gurk és Metnitz összefolyásánál, egy mélyedésben fekszik Zwischenwässern, a gurki püspök kastélya. Gróf Auersperg József herczeg-püspök idejében 1780-ban Hagenauer építész építé. Homlokzata nem igen érdekes, annál csudálatosabb belsejének elrendezése. Az épület hosszúkás négyszög, keskeny oldalán hét, hosszú oldalán kilencz ablaka van; három emeletes; udvara nincs. Földszíntjén igen egyszerű kapu van; a kapualja az épületen végig vezet a túlsó oldal kapujáig. A kapualjában jobbra és balra ajtók nyílnak az irodába, a konyhába,

a raktárakba és a pinczébe. Az éjszaki oldalon tágas, világos lépcsőházban kettős lépcső vezet az emeletekbe. A déli oldalon van még egy bejárat, melyen át a lejtős útról néhány lépcsőn egyenesen az első emeletbe jutunk. Az emelet közepét egy hosszúkás és sarkain bemélyített helyiség foglalja el, melyből jobbra és balra tíz lakószobába nyílnak az ajtók. A sarkok bemélyítésében az építész oly következetes volt, hogy még az ajtók is megvannak hajlítva. A lépcsőházakat fülkékbe helyezett nagy vázák díszítik. A második emelet közepét előterem foglalja el, a melyből három oldalt a tulajdonképeni dísztermekbe nyílnak ajtók. A termek első berendezése még most is jó állapotban van. A falak festett vászonnal vannak kárpitozva. A szép házi kápolna két emeletnyi magas. Érdekesek a püspök szobái, melyeknek falait az akkori idők ízlése szerint vadászjeleneteket ábrázoló képek díszíték. Érdekes az ebédlő is, melynek mennyezetét ezüstös bárányfelhők borítják, s köztük itt-ott tarka tollú madarak röpködnek, a falakon forró égalji növények, pálmák, stb. díszelegnek, közben-közben mindenféle majom és papagály sütkérezik. Az ablakfülkék csudálatos kúszó növényekből képződött lugast mutatnak. Az ajtók fehérek, a bemélyített részek zöldek. A harmadik emelet igen alacsony; széles folyosója az épületet egész hoszszában két részre osztja; jobbra és balra a vendégszobák nyílnak. Csudálatos, hogy az épületnek magvát képező helyiségekbe elég világosság özönlik a lépcsőházból. Fönt óratorony koronázza az épületet. A kastély éjszaki oldalán csínos franczia park terül el. A déli oldalon levő dísz- és konyhakertben félkör alakú földszíntes épület van, mely minden részében határozott barokk ízlésű.

Ez épületnek kisebb hasonmása Klagenfurtban a csinos parkban álló mostani püspöki palota. Ez Marianna főherczegnő számára épült és halála után csere útján a Viktringer-udvarért a gurki herczeg-püspökök tulajdonába ment át. Főhomlokzata a kertre néz; az udvar felől hozzá épített két szárny patkóalakú. Egyetlen emeletén igen tágas szobák vannak, melyekben részben megmaradt az első butorzat. A püspöktermet valamennyi gurki püspököt, egy másik szép rokoko ízlésű termet pedig a császári ház tagjait ábrázoló kép díszíti. Igen jó ízlésű a lépcsőház és a kápolna. Klagenfurt közelében, Ebenthalban a Goëss grófi család kastélya van. Ez régenten védelmi hely volt; későbben Neuhaus Kristóf vadászkastélylyá bővítette ki, s Károly főherczeg, Belső-Ausztria kormányzója (1567), adta neki mostani nevét. Majd Goëss Péter gróf több tornyát és kapuját eltávolítván, mostani alakját adta neki. Igen szép épület a Rosegg-kastély a Dráva mellett. 1770-től 1780-ig

Orsini-Rosenberg Xav. Ferencz herczeg főkamarás és miniszter a Florencz melletti Lucretia-villa mintájára építteté. A Herbertstöckl Klagenfurtban és a Lannerstöckl Krumpendorfban különösen belső berendezésük által nagyon hasonlítanak a franczia építésmódhoz. Udvaruk nincsen, a lépcső egyenesen az első emeleti nagy terembe vezet, a hol a ház lakói találkozni szoktak. E terem olyan hosszú, mint maga az épület; innét jutni a körüle levő lakószobákba. Igen csinos barokk mű a Florián-szobor Klagenfurtban. Az 1877-ik évi tűzvész emlékére 1781-ben állították.

A XVIII. századbeli építésnek jó képviselői a Klagenfurt körűl fekvő Annabichl, Drasing, Hornstein, St.-Georgen am Sandhof, Marienhof,

Zwischenwässern kastély és alaprajzai.

Meiselberg, Portendorf, Zigulln, Farchern, Pichlof, Pitzlstetten kisebb kastélyok. Tentschach mutatós kétemeletes kastély, mely pompás kilátást nyújt a Karavankákra. Régi épület; négy tornya van; négyszögű udvarát árkád futja körűl; szobái tágasok; többször újították, de ezzel az épület díszét nem emelték. Wolfsberg piaczán a pestis ellen 1718-ban emelt igen jellemzetes oszlop áll. Salzburgi márványból faragott római oszlopon Mária trónol, valamivel lejebb négy szent áll. A szép korlát négy sarkán egy-egy angyal föliratos táblát tart.

A XIX. században a régi kastélyok közűl átalakították és helyre állították a gróf Henkel család kastélyát Wolfsbergben, a gróf Christalnigg család kastélyát Ebersteinben, a Groppenstein kastélyt Ober-Vellach mellett,

a Pichlern kastélyt Klagenfurt mellett 1854-ben, végül a báró Reyer család Krastowitz nevű kastélyát 1867-ben.

Az újabb kor sajátos építménye Henkel grófné mauzoleuma Wolfsbergben. Stüler Ágoston porosz építészeti főtanácsos tervezte a Kor-Alpes lejtőjén emelkedő és csupa koczkakőből emelt épületet; 1858-ban kezdették és 1863-ban fejezték be. Lépcsők vezetnek az előcsarnokhoz, melynek boltívei három római oszlopon nyugosznak. Középütt nyíló nagy ajtón át lépünk belé, s innét lépcsők vezetnek le a boltozatos sírkamrába. Jobbra-balra több lépcsőn a kupolával födött nyolczszögű csarnokba érünk föl. A kupolát karcsú laterna koronázza. A csarnokot, melynek falai fehérek, három nagy félköríves ablak világítja. Itt van az emlék, mely a grófnőt fekve életnagyságban ábrázolja; Kiss, berlini szobrász, faragta mesterileg carrarai márványból. Talapzata szürke márvány. Ez Karinthiában a legszebb újkori művészeti alkotás.

A klagenfurti újabb épületek közül megemlítendők a karinthiai takarékpénztár bőkezűségéből emelt nyilvános intézetek. Köztük első helyen áll a karinthiai tartományi múzeum, a Rudolfinum, melynek pompás római előcsarnoka s salzburgi vörös márványból faragott nyolcz oszlopon nyugvó üveg födele van. Néhai Rudolf trónörökös tette le ez épület záró kövét és 1884-ben július 10-ikén a trónörökösné jelenlétében nyitotta meg. E mellé sorakoznak a gazdag homlokzatú takarékpénztári épület, a bányász- és földmíves-iskola, a népkonyha a női ipariskolával, meg a zeneegyesület. Valamennyit Guggitz karinthiai születésű építész tervezte és Hess építész építé föl. A tébolyda Klagenfurt mellett és a Rainer-udvar az új téren kiváló újabb épületek.

Villachban említésre méltó a városi gymnasium és a faipariskola, Wolfsbergben figyelemre méltó a Mária Valéria főherczegnőről nevezett kórház, továbbá az a legújabb időben emelt pompás épület, melyben a takarékpénztár, a községi hivatal és az ipariskolák vannak elhelyezve. A tartomány egyik dísze St.-Veitban az irgalmas rend Rudolf-kórháza. A klagenfurti múzeum után kétségtelenűl ez a legjelentékenyebb újabb épület Karinthiában. Rafanelli florenczi építész terve szerint Franz András gráczi városi építőmester építé. St.-Veittól éjszaknyugatra emelkedett helyen áll, magas földszíntes homlokzata három tagozatú, két oldalszárnyában vannak a tágas kórtermek. Középütt a kápolnát az ebédlővel üveges folyosó köti össze, mely egészen a hátulsó emeletes épületig megy, melyben külön

betegszobák vannak. Keresztben tagozott oszlopok szegélyezik a kaput, melyen át kicsiny, de igen szép előcsarnokba lépünk, melynek boltívei római oszlopokon nyugosznak. A bejárattal szemben levő szépen faragott kapu a kápolnába vezet. Ez nagyon egyszerű, de ízléses; hat félkörívű ablak világítja. A bejárat fölött van a chorus és oldalt a kagylóalakú szószék. A kápolna belsejében széles párkány fut körűl, melyet az oltárnál két

A Rudolf-kórház St.-Veitban.

hornyolt oszlop emel. A kápolnához csatlakozik a hasonló nagyságú, 12.48 méter hosszú, 6.24 méter széles ebédlő. A kápolna bejáratától jobbra csigalépcső vezet a chorusra és a toronyba. A torony kivűlről némileg zömök, de jellemzetes renaissance alkotmány.

Karinthiában igen gyér számúak a renaissance művészetű szép templomok. Első sorban említendők az apátságok és a kolostorok toldalékai, melyek közt itt-ott mégis találkozik a renaissance-kornak egy-egy gyöngye. A kolostorokat többnyire a XVI. században alakították át, vagy toldalé-

kokat építettek hozzájuk. Ez épületek többnyire igen terjedelmesek, mindig árkádosak, így Gurkban, St.-Paulban, Eberndorfban, Viktringben, továbbá St.-Georgen am Längsee egykori apáczakolostor, melyben most nyári lakók találnak üdülést. St.-Paulban igen szép fa burkolatú négy terem van. Különösen kiválik az úgy nevezett császárszobának 12 méter hosszú és 9 méter széles mennyezete. Geometriai alapformái, nemkülönben gazdag díszítményes részletei oly jó ízléssel vannak összeválogatva, hogy e munka a fával való építés mintaszerű képviselőjének mondható. Sajnos, hogy e remek munka mestere ismeretlen. Az apátságnak e szárnya 1668-ban épült, tehát valószínű, hogy a díszes faburkolat is ebből az időből való. A dísztermek falait 14 jó állapotban levő olajfestmény is díszíti, melyek a híres „Kremser Schmid" művei.

Gurkban szintén több fa burkolatú szoba van. A templomban pedig a szokatlan nagyságú, gazdagon aranyozott, több mint száz alakkal benépesített főoltár vonja magára figyelmünket. Művészi becse a kereszt oltárának van, melyet egy életnagyságú Pietà, Donner Ráfáelnek ólomból öntött műve, díszít. Ugyane művészt dicsérik az oltárnak és szószéknek szintén ólomból öntött domborművei. A villachi plébánia-templomban egy szépen faragott gyóntatószéken kivűl különösen érdekes az 1555-ből való szószék. Egy földön fekvő ember szívéből egy több gallyra oszló ág nő fölfelé, a gallyakon paizsok vannak, s ezeken a Jesse-család ivadékainak képmásai ábrázolvák. A szószék káváján az ó-testamentomból vett jelenetek vannak és a Kiensberg-család czímere. Érdekes a szószékre vezető lépcső is. Kétségtelen, hogy a szószék olasz munka.

Ossiachban a praelatusi új palota császártermét az osztrák-karinthiai kormányzóknak Fromiller által festett képmásai díszítik.

A klagenfurti székesegyházat a protestánsok építették 1582-től 1593-ig. Az ellen-reformáczió alatt a jezsuiták kezébe került és csak későbben lett székesegyházzá. Eléggé szabatos renaissance épület. A szentély magában befejezett egész; a hosszú hajó nyolcz mellékoltárral csatlakozik hozzá; a bejárattal szemben van egy újabb korbeli mellékoltár sírbolttal. A hosszú hajó két oldalán a mellékoltárok fölött boltíves karzati folyosók futnak végig. A templom hátulsó részében középütt tágas chorus, e fölött pedig a zenekarzat van. A mennyezet félkörívű, közben-közben kupolákkal. A stucco-díszítményt a jezsuiták készítették. A főoltár nemes művészetű; az oltárkép Péter és Pál apostolokat ábrázolja; 1752-ben De Gron Dániel bécsi művész

festette. A mennyezetes szószék nagy és szép. Legfelűl Krisztus felhőkön trónol majdnem életnagyságú angyaloktól környezve. Magát a szószéket a négy evangelista alakja díszíti. VI. Károly császár itt tartózkodásának emlékére a szószékkel szemben egy mennyezetet állítottak föl, melynek peremén Karinthia czímere van. A mellékkápolnák csínos, részben csavart márvány oszlopos jezsuita-oltárain a szobrászati dísz igen jól össze van egyeztetve az építészettel. A klagenfurti városi kápolna boltíves, kupolás, világos templom. Valamivel kisebb a székesegyháznál; 1692-től 1697-ig épűlt. A mennyezetét díszítő igen szép falkép De Melkh műve 1764-ből. Két oldalt karzati folyosók vannak, hátúl pedig tágas chorus. 48 öl és 2 láb magas tornya 1709-ben fejeztetett be. Két laternás kupolája az e korbeli szebb építmények közé tartozik. Az 1795-ben épűlt Priesterhauskirche kupoláját élénk fresko-képek díszítik.

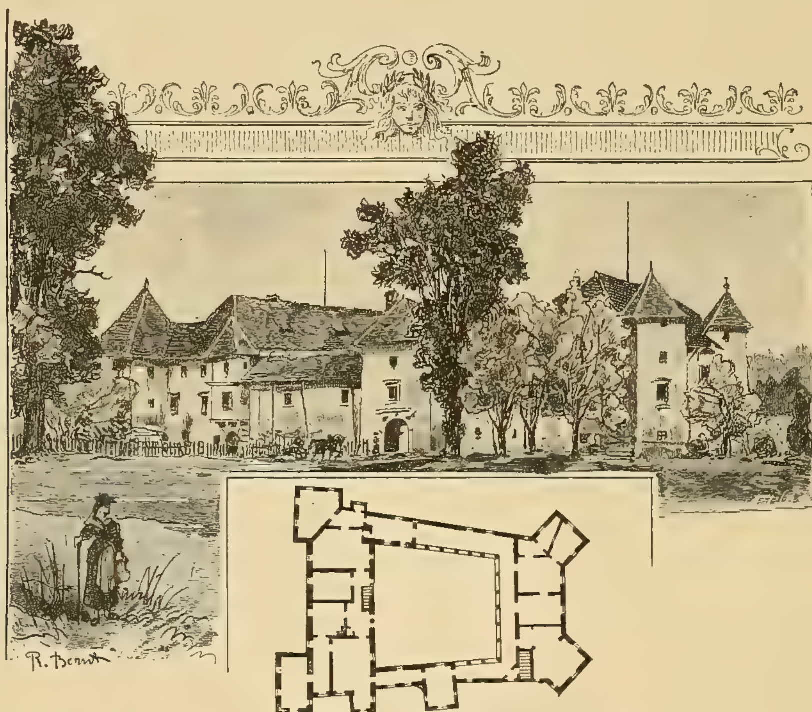
A Loretto-templomot St.-Andräban a Lavant-völgyben Stadion Gáspár herczeg-püspök 1673-tól 1704-ig építteté olasz ízlés szerint és Khuenburg Ernő gróf herczeg-püspök rendezteté be 1793-ban. E 40 méter hosszú, 15 méter széles és 17 méter magas templom igen világos, csínos és vonzó. Kápolnái két oldalt keresztalakban vannak elrendezve. Boltozata félkör-íves, de oly merész szerkezetű, hogy építőmestere, midőn az állványok leszedettek, a bedűléstől való félelmében megszökött és nyomtalanúl eltűnt. Belsejét részben Deschwanden freskói díszítik. Építési jelessége szebb díszítést érdemelt volna. A bejárattól balra levő mellékkápolnában van a kegykép visszataszítóan torz környezetben. A csupasz homlokzaton két elég magas torony emelkedik.

A Villach melletti Szentkereszt-templom keletkezését egy feszűletnek köszöni, mely 1708-ban „csudálatos módon“ egy falból kezdett kiemelkedni. A feszűlet képe 70 centiméter magas fa táblába be van égetve; csak Krisztus feje domborodik ki. A sokáig épűlt templom 1726-ban lett kész, de csak 1751-ben szenteltetett föl. Építészét, sajnos, nem ismerik. Alaprajza köralak négy félkörű kiszökéssel, két oldalt egy-egy oratoriummal. A befelé homorú bejárás fölött szépen tagozott oromfal, két oldalt pedig háromemeletes és hagyma-alakú kupolával fedett torony emelkedik. A chorus egész hosszát egy nagy olajfestmény foglalja el, mely a kufároknak a templomból való kiűzetését ábrázolja. A belépőt első pillanatra meglepi, hogy az alaprajznak majdnem minden vonala görbe, még a pillérek átmetszete is. Egyedűl a két oratoriumnak van egyenes vonala. Az oldalkápolnák s maga a templom

is kupolafödelű. A főkupola közepén alacsony galeria fölött hatszögű és hatablakos laterna áll, mely szintén szépen van boltozva. A boltozat alatt széles és szép tagozatú párkány fut köröskörűl, s emeli a templom belsejének hatását. Az egész templomot díszítő fresko-képek, valamint Krisztus szobra a főoltáron és a szószék szobrászati dísze is mind igen kezdetlegesek. Csakis a jobboldali mellékoltár fölött látható egy jó olajfestmény.

Mária-Hilf búcsújáró templom Mösel mellett egy hegyen; köralakú, kupolás, két tornyú, szép és világos épület. Karinthia többi renaissance-kori templomai csekély jelentőségűek.

Karinthia protestánsai 1782-től mai napig mintegy 26 templomot és imaházat építettek. Költségök nem lévén, a külsőre kevés gondot fordíthattak, de valamennyit bizonyos csín jellemzi, a mi dicséretökre válik. Sok közűlök bizonytalan művészetű, a későbbiek azonban többnyire vagy román, vagy csúcsíves ízlésűek. Legkiválóbb a klagenfurti csínos tornyú protestáns templom, mely Bierbaum A. építész terve szerint 1863-tól 1866-ig épűlt.

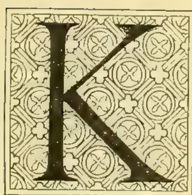

A St.-Veit melletti Weyer kastély és alaprajza.

Falfestmény a gurki székesegyházban az apáczák chorusán.

A festészet és a szobrászat Karinthiában.

Karinthia kis alpesi tartománynak, mivel sem a szellemi, sem az anyagi téren hatalmas középpontja, sem nagyobb városai nincsenek, nem volt módja, hogy a művészetekben úttörő vagy vezérszerepet vihessen. Azért a festészet és a szobrászat Karinthiában mindig idegen hatás alatt állott. E két művészetnek nincs sajátos jellege; minden terméke, s azoknak jellemző vonásai, s általában fejlődésének menete egészben véve ugyanaz itt is, a mi Ausztria többi német tartományában. Különösen áll ez a szobrászatról, mely — kivéve a művészi ipar keretében tárgyalandó fafaragást — minden korszakban meglehetősen jelentéktelen maradt. De állandóan és jobban függött a szobrászat az építészettől is, a mennyiben kapcsolatban volt vele és annak díszítésére szolgált.

Karinthiában, mint egyebütt is, a nagyobb román templomokon találjuk a középkori szobrászat legrégibb műveit. Meglehetősen nyers, merev, sokszor alig érthető jelképi jelentményű művek ezek, melyek kivált ikonographiai szempontból érdekesek. Ilyféle szoborművek vannak még Millstattban, Mária-Gailban, Gurkban, Wolfsbergben, St.-Paulban, Liedingben és Friesachban részint eredeti helyökön, részint elszakítva az épülettől, melyhez egykor tartoztak. A csúcsíves építés korabeli szobrászati művek leginkább a templomok boltozatának záró kövein, a vállköveken

és a gerincztartó féltörzsek fején fordúlnak elő. A szabadon álló szobrok és a domborművek ritkábbak és többnyire csekély művészeti becsűek. Annál gyakoriabbak és gazdagabbak a csúcsíves templomok egyes részének faragott ékítményei. Alig méltók említésre a renaissance-kortól és a barokk művészettől kezdve mai napig épűlt templomokat díszítő szoborművek; de mégsem hallgathatjuk el néhány renaissance épület szobrászati díszét. Ilyenek: a Porcia-kastély Spittalban; a Khevenhüller György gróf által a XVI. század végén emelt wernbergi kastély, nemkülönbena hochosterwitzi nagyszerű várépület. Művészeti tekintetben is figyelemre méltók itt a grófot ábrázoló márvány szobor és az asszonyok mellszobrai a Wernberg kastély déli kapuja fölött. 1576-ban készűltek.

Önálló szobrok is szép számmal vannak a művészet minden korszakából. Ezek a részint fehér, részint vörös márványból faragott síremlékek, melyek sok helyt rendszerint a templomok falába vannak beillesztve. A művészetileg legbecsesebbek részint a késő csúcsíves, részint a renaissance-korból valók. Legkiválóbbak Sonegg urainak, két Ungnadnak a síremlékei 1468-ból és 1490-ből Eberndorfban, a Szent-György-rend két első nagymesterének síremlékei 1508-ból és 15(33)-ból Millstattban, a Keutschacher család síremlékei Mária-Saalban (egyik 1511-ből), továbbá Dietrichstein Zsigmond síremléke 1533-ból, a Khevenhüller-család síremlékei Villachban, aztán a friesachi Bertalan-templomban Schafmann György salzburgi vicedom síremléke, mely 1572-ből való és a fölírás szerint Franck Jeremias szobrász műve, végűl a Lavant-völgyi St.-Andräban két prépost szép és nagy síremléke 1662-ből és 1689-ből. Az egyiket a fölirás szerint Pocobel Philibertus művész készíté. Ezeken kivűl említendő a spittali városi plebánia-templomban levő két, fölötte érdekes fogadalmi dombormű, melyet a Cilli grófok valószínűleg 1421-ben készíttettek abból az alkalomból, hogy az Ortenburg grófoknak örököseikké lettek. Végűl említendők még a Finkenstein melletti St.-Stephanban levő késő csúcsíves korbeli magas domborművek, melyeken hét, ikonographiai becsű ábrázolás van.

Ámbár a művészek nevei kevés kivétellel ismeretlenek, mindazáltal föltehető, hogy nagyobb részök hazai volt, vagy legalább állandóan e tartományban tartózkodtak. Hisz karinthiai művészek idegen földön is dolgoztak. Így Pocobello Márton klagenfurti szobrász, valószinűleg idősebb rokona az előbb említett Pocobel Philibertusnak, készíté 1624-ben Schwarzenberg Anna grófnőnek Murauban levő síremlékét. Ugyane művész készíté 1610-ben

kis korában elhalt Katalin nevű leányának síremlékét, mely a klagenfurti plebánia-templom éjszaki oldalába van befalazva. Emlékszerű szobrászati művekben Karinthia aránylag igen szegény. Különös művészeti becsű a XIV. századból való Mária-szobor a friesachi Domonkos-rendi templomban. Friesach szép és díszes renaissance-kori emléke a piaczon álló kút, mely 1563-ban a Tanzenberg kastély számára készült és csak 1804-ben helyezték innét át Friesachba. Figyelemre méltó renaissance művek továbbá a villachi városi plebánia-templom szószéke 1555-ből, aztán Saifnitzban két márvány oltár, melyek előbb a Luschari-templomban állottak. A renaissance művészet idejébe esik még a legnagyobb és legismertebb karinthiai szobrászati mű, a XVI. század vége felé állított sárkánykút Klagenfurtban, melynek azonban, mint szobrászati alkotásnak, nincs művészeti becse.

Siebenhirter János síremléke Millstattban.

Van nehány nem jelentéktelen mű a művészet következő korszakából. Első Donner György Ráfáel egyik legjobb műve az ólomból öntött Pietà-csoport a gurki székesegyház keresztoltárán. E szépen elrendezett és mérséklettel alakított csoporthoz képest ugyan e templom gazdag szobrászati díszű szószéke igazi szertelen barokk munka, noha Donnerrel és iskolájával kétségtelenűl kapcsolatban van és valószínűleg Moll Boldizsár,

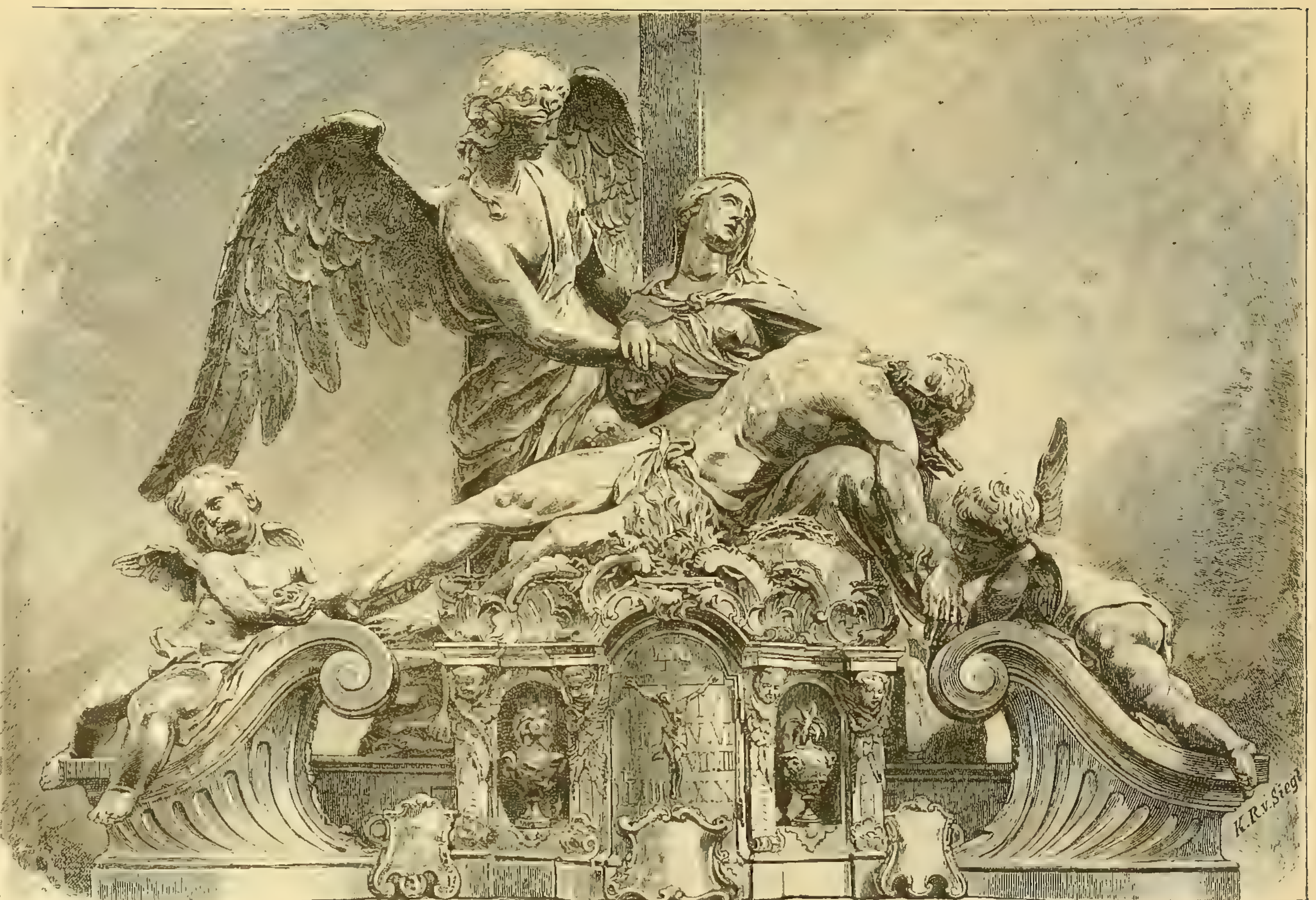
Donner tanítványa, készíté. Másik, művészetileg becsesebb alkotása e művésznek az 1765-ben ólomból öntött Mária Terézia szobor Klagenfurtban; ez volt Ausztria nagy császárnőjének első nyilvánosan állított emléke; sajnos azonban, hogy csakhamar nagyon megromlott, és helyébe 1872-ben Pönninger által készített, kevésbbé sikerűlt bronz szobrot állítottak. Említhető még a Corradini Antonio készítette Hemma-oltár a gurki sírboltban és a márvány oltárok Malborghetben.

Századunk elején Propst János szobrász két művet alkotott: az egyik a nagyságánál fogva föltűnő csoport, mely a keresztről levételt ábrázolja a Priesterhaus-templomban, a másik a Donner előbb említett csoportjának mintájára márványból készített oltár Klagenfurtban, a herczeg-püspöki palota kápolnájában. Közelebb emelték donnersmarki Henkel Laura grófné mauzoleumát Wolfsbergben, melynek szobrászati részét Kiss, berlini szobrász, készíté.

Az említett művészek kivétel nélkűl külföldiek voltak; azonban volt nehány karinthiai származású szobrász is, a kik Karinthiában nem igen hagytak nyomokat maguk után, de hírnevük díszére válik a tartománynak. Ezek: Grübler Florián Kolbnitzból (1746—1813), Nussbaumer Mihály Schörstadtból (1792—1861), és valamennyi közt a legjelentékenyebb, legkiválóbb Gasser János Eisentrattenból (1817—1868). Csakis ő az, kinek nehány művével dicsekedhetik Karinthia. Ezek: Krisztus életnagyságú szobra a Lodron-féle sírboltban Gmündben, a Christallnigg-féle síremlék St.-Michaelben, két angyal bronzból a klagenfurti városi plebánia-templom főoltárán, végűl Ankershofen Gottlieb báró hazai történetíró mellszobra a klagenfurti Rudolfinumban. Ez intézet bírja Gasser több gipsz mintáját és művei után készűlt gipsz öntvények nagyobb gyűjteményét. Villach szobrot állított Gasser János emlékének, mely Messner József karinthiai szobrász műve.

A képirást illetőleg előre kell bocsátani azt az általános megjegyzést, hogy Karinthia határos ugyan Olaszországgal, de festészetének emlékein nem vehető észre, hogy Olaszország a középkorban itt nagyobb hatást gyakorolt volna, mint akár Ausztriában, akár Dél-Németországban. Legfölebb azt tulajdoníthatni e hatásnak, hogy Karinthiában épen úgy, mint Tirolban, föltűnően kedvelték az emlékszerű festészetet. Karinthiában a festészet voltaképen mindig német volt.

Tirolon kivűl nincs Ausztriának tartománya, mely a középkori festés annyi emlékével dicsekedhetnék, mint Karinthia. Különösen a középkor vége felé az akkor emelt nagyobb, kisebb templomokat, sőt sírkápolnákat

Pietà-csoport a gurki székesegyházban, Donner Ráfael Györgytől.

és az útszéli kereszteket is szép és élénk színekkel festették. Sajnos azonban, hogy később mindent bemeszeltek.

A legrégibb román templomokat is majdnem kivétel nélkűl pompás falfestményekkel díszítették, így többek között a gurki székesegyházat, melyben az apáczák chorusának falait a XIII. századból való, s még most is elég jó állapotban levő képsorozat díszíti. Alig van másik festmény, mely eszményi keresztény tartalom és vallásos, misztikus fölfogás tekintetében ehhez fogható volna. A festmény több bibliai és jelképi ábrázolást egybe foglalva azt az eszmét fejezi, hogy az emberiség az elvesztett paradicsomot Krisztus által ismét visszanyerte. Nagy becsű alkotás ez technikai és művészeti előállítás szempontjából is. Ama kor legfejlettebb és legnemesebb művei közé tartozik, s mint ilyen a román falfestészetnek egyik legfontosabb és legkiválóbb emléke. A mester, ki e képet festé, technikailag jól iskolázott, tapasztalt, a rajzolásban és a színezésben egyaránt ügyes művész volt; nevét, sajnos, még ma sem tudják biztosan. Ezen kivűl Gurk közelében még két más helyen vannak falképek maradványai, melyek ugyanebből az időből valók és kétségtelen, hogy ezek is annak a mesternek vagy legalább iskolájának a művei: az egyik Friesachban a Petersbergen levő erőd öregtornyának kápolnáját, a másik Pisswegben a csontházat díszíti. De még több román-kori templomon is maradtak falképek nyomai. Ebből azt következtethetjük, hogy Karinthiában élénk tevékenység volt a festészet terén.

A román művészet korában, mintegy a XII. század végén, valószínűleg Millstattban készült a könyvdíszítés egyik jelentékeny és igen figyelemre méltó emléke, a karinthiai történelmi társulat millstatti kézírata, mely egyéb német költeményeken kivűl a versbe szedett Genesist és Exodust tartalmazza 88, meg egy „Physiologus"-t 30 művészi becsű és különféle színű tentával készített s ama kor e fajbeli legjobb művei közé tartozó tollrajzzal díszítve. De a képírás kisebb fajának e becses emléke egészen egyedűl áll Karinthiában, mely a miniumfestés körébe tartozó művekben is igen szegény. Tekintve nem jelentéktelen kolostorainak nagy számát, valóban föltűnő, hogy nincs egyetlen említésre méltó mű sem a román művészet idejéből, sem a későbbi korszakokból.

A kora csúcsíves művészet idejéből való falképek nem oly számosak és nem is oly jelentékenyek, mint a román korbeliek. A XIV. századból a legnagyobb, legkiválóbb és több tekintetben érdekes falfestmények azok, melyek a gurki székesegyház előcsarnokát díszítik. E festmények száma 32

és a világ teremtésétől Krisztus születéseig az egész bibliát elénk állítják; sajnos azonban, hogy fölötte megromlottak. Számosabbak a XV. századból való falfestmények, melyek részben épek, részben pedig csonkák. Vannak köztük, melyek művészeti, s mások, melyek ikonographiai tekintetben becsesek; így például Bergben a Szent-Mihály-kápolna festményei 1428-ból,

A gurki székesegyház apácza-chorusán levő falfestmény.

aztán az ezekkel rokon képek Rittersdorfban, továbbá a XV. század első feléből való képek Nikelsdorfban Paternion mellett, melyek a maguk neméében mintaszerű kimunkálásúak, végűl Zwickenberg (1438-ból) és Mária-Saal falképei. Az utóbbiak hasonlók a Finkenstein melletti St.-Canzianban látható, szabatosan, szépen rajzolt és szerkesztett képekhez, melyek a keleti bölcsek legendáját ábrázolják. Az utolsó itéletet ábrázoló wolfsbergi falkép 1478-ból való. A XV. század második felében készűlt művek még a Thörlben, Haimburgban és a Lesach-völgyi St.-Lorenzben levő fontos és becses

falképek. Érdekesek az obergottesfeldi falképek ugyanebből az időből és igen szépek a kirchbachi Szent-Márton-templom elég ép állapotban levő falképei, végül Finkenstein melletti Malestig igen mély színezésű falképei.

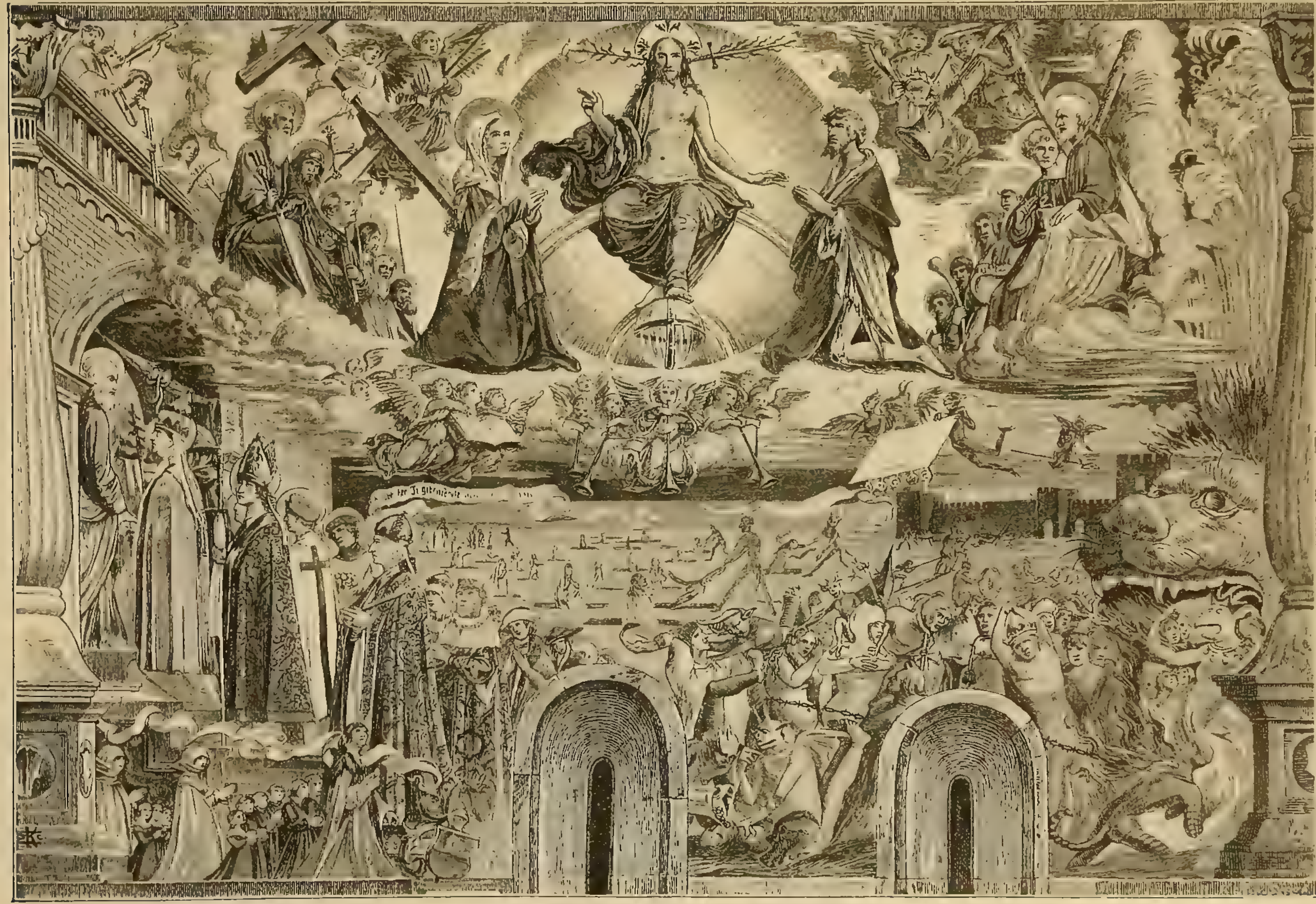
Karinthiában a falfestészet a XVI. század első felében érte el a fejlődés és virágzás legmagasabb fokát. Ekkor készültek legnagyobb számmal olyan falképek, melyek egyszersmind művészi becsűek is. Mindjárt a század elején keletkeztek a hohenfeistritzi, a st.-margaretheni falképek, a millstatti temető kapuzatát, a greutschachi és a metnitzi csontházat díszítő falképek. 1523-ból valók az úgy nevezett Pestkreuz igen figyelemre méltó festményei Mária-Saalban, s valószínűleg ugyanebben az évben festették a gradesi Szent-Farkas-templom boltozatának érdekes festményeit. A laasi falképek 1535-ben, a st.-andräi falképek pedig 1545-ben készültek. Az e korbeli falfestészetnek azonban legnagyobbszerű, művészetileg legbecsesebb emléke a millstatti nagy falkép, mely az utolsó ítéletet ábrázolja. Könnyen megérthető elrendezés és a minium képekhez hasonló részletesség jellemzi e festményt. Minden egyes részlet, sőt még a ruhák kelméjének mustrája is a legnagyobb gonddal van kimunkálva. E kitűnő munka ismeretlen mestere, noha nyilván renaissance-kori olasz műveket is látott, s azokból egyet-mást elsajátított, mégis jelentékeny önálló művész volt. Igen jó renaissance-korbeli művek még Bergben az Athanasius-templom falképei. Említendő végre a schlanitzi templom 48 négyzetes mezőre beosztott lapos mennyezetének festészeti díszítménye, mely arabeszkek, virágok, folyondárok, képzelt állatok és szentek alakjainak sajátos vegyűléke.

Ikonographiai szempontból érdekesek a templomok külsején Szent Kristófot ábrázoló képek, melyek sehol sem oly gyakoriak, mint Karinthiában, továbbá az utolsó ítéletnek szintén nem ritka ábrázolásai. Nehány Szent Kristóf művészetileg is figyelemre méltó, így például Faakban és St.-Helenában, az előbbi Holbein hatására mutat, az utóbbi pedig, noha hat méternyi nagy, gyöngéden és élénken van festve.

A képírás emlékeinek egy sajátos faja Karinthiában az a böjti terítő, vagyis ábrázolásokkal borított nagy vászon darab, melylyel böjt idején az oltárokat takarják le. Legérdekesebb, legnagyobb és egyszersmind legrégibb a gurki terítő. 1458-ban Conrád mester friesachi polgár festette, 100 mezőre van osztva, s mindegyik mezőt a bibliai történetből vett egy-egy ábrázolás tölti ki. 1504-ből való a hainburgi böjti terítő, melyen 36 ábrázolás van. A baldramsdorfi 39 mezőjű terítő 1555-ben készült, a sternbergi 24 mezőjű

Az utolsó itélet. Falfestmény Millstattban.

Az utolsó itélet. Falfestmény Millstattban.

falképek. Érdekesek az obergottesfeldi falképek ugyanebből az időből és igen szépek a kirchbachi Szent-Márton-templom elég ép állapotban levő falképei, végűl Finkenstein melletti Malestig igen mély színezésű falképei.

Karinthiában a falfestészet a XVI. század első felében érte el a fejlődés és virágzás legmagasabb fokát. Ekkor készűltek legnagyobb számmal olyan falképek, melyek egyszersmind művészi becsűek is. Mindjárt a század elején keletkeztek a hohenfeistritzi, a st.-margaretheni falképek, a millstatti temető kapuzatát, a greutschachi és a metnitzi csontházat díszítő falképek. 1523-ból valók az úgy nevezett Pestkreuz igen figyelemre méltó festményei Mária-Saalban, s valószínűleg ugyanebben az évben festették a gradesi Szent-Farkas-templom boltozatának érdekes festményeit. A laasi falképek 1535-ben, a st.-andräi falképek pedig 1545-ben készűltek. Az e korbeli falfestészetnek azonban legnagyobbszerű, művészetileg legbecsesebb emléke a millstatti nagy falkép, mely az utolsó itéletet ábrázolja. Könnyen megérthető elrendezés és a minium képekhez hasonló részletesség jellemzi e festményt. Minden egyes részlet, sőt még a ruhák kelméjének mustrája is a legnagyobb gonddal van kimunkálva. E kitűnő munka ismeretlen mestere, noha nyilván renaissance-kori olasz műveket is látott, s azokból egyet-mást elsajátított, mégis jelentékeny önálló művész volt. Igen jó renaissance-korbeli művek még Bergben az Athanasius-templom falképei. Említendő végre a schlanitzi templom 48 négyzetes mezőre beosztott lapos mennyezetének festészeti díszítménye, mely arabeszkek, virágok, folyondárok, képzelt állatok és szentek alakjainak sajátos vegyűléke.

Ikonographiai szempontból érdekesek a templomok külsején Szent Kristófot ábrázoló képek, melyek sehol sem oly gyakoriak, mint Karinthiában, továbbá az utolsó itéletnek szintén nem ritka ábrázolásai. Néhány Szent Kristóf művészetileg is figyelemre méltó, így például Faakban és St.-Helenában, az előbbi Holbein hatására mutat, az utóbbi pedig, noha hat méternyi nagy, gyöngéden és élénken van festve.

A képírás emlékeinek egy sajátos faja Karinthiában az a böjti terítő, vagyis ábrázolásokkal borított nagy vászon darab, melylyel böjt idején az oltárokat takarják le. Legérdekesebb, legnagyobb és egyszersmind legrégibb a gurki terítő. 1458-ban Conrád mester friesachi polgár festette, 100 mezőre van osztva, s mindegyik mezőt a bibliai történetből vett egy-egy ábrázolás tölti ki. 1504-ből való a hainburgi böjti terítő, melyen 36 ábrázolás van. A baldramsdorfi 39 mezőjű terítő 1555-ben készűlt, a sternbergi 24 mezőjű

terítőt 1629-ben Pazner Viktor festette Villachban. Valamennyin bibliai jelenetek ábrázoltatnak. Ezekkel együtt említhető Knollernek Pulstban levő pompás böjti képe.

Vessünk már most még egy pillantást a fára festett középkori képekre. Ezek a csúcsíves művészet későbbi idejéből valók s többnyire szárnyas oltárokhoz tartoznak, melyek ez időből szép számmal vannak. A renaissance-kori szárnyas oltárok sem ritkák. Az ilynemű emlékekben, melyek részint teljes épségben, részint töredékekben maradtak fenn, Ausztriának egy tartománya sem oly gazdag, mint Karinthia. Minthogy ez oltárokon a fafaragás lényegesebb, mint a festészet, azért részletesebben a művészi iparok körében lesz róluk szó. Vannak azonban egyesek, melyeket nagyobb és becsesebb festmények is díszítenek. Az ilyenekről már ez a fejezet sem hallgathat. Meg kell említenünk legalább azokat a helyeket, a hol érdekes és becses festményekkel díszített szárnyas oltárok vannak. Ezek: a német rend temploma és a Péter-templom Friesachban, a Szent-Farkas-templom Gradesban, továbbá Heiligenblut, St.-Leonhard a Dráva-völgyben, Lieseregg, Lind Velden fölött, Maria im Elend, Maria-Gail, Maria-Saal, Obergottesfeld, Obervellach, Presseggen, Rangensdorf, Rappersdorf, Schlanitzen, Sillebrucken, Treffling, St.-Wolfgang a Millstatti-tónál, Wöllau és Zwickenberg. Technikai szempontból föltűnő, hogy viszonylag késő időben is többnyire aranyos az ábrázolások háttere.

A csúcsíves és renaissance művészet idejéből fönmaradt egyes függő képek száma sokkal csekélyebb. Ezek között is találkoznak olyanok, melyeknek nagyobb művészeti becsük van, így pl. Hoch-St.-Paulban a fölfeszítést, Abteiban a keresztről való levételt ábrázoló kép, továbbá a tizenkét apostol képe Reinthalban, Szent Vitály legendája, mely a st.-veiti Ferencz-rendi templomból a klagenfurti Rudolfinumba került. Legismertebb és a művészetek története szempontjából legfontosabb az 1520-ban Jan Scorel által festett és a Szent-családot ábrázoló szárnyas oltárkép Obervellachban. A németalföldi kiváló mesternek ez egyik fő műve. A többi szárnyas oltár és az egyes függő képek, valamint a fresko-képek mestereit sem ismerik. A festők, kik valószínűleg többnyire ide valók voltak, vagy legalább itt tartózkodtak, műveik után itélve, teljes technikai járatosságú művészek voltak, jól rajzoltak és jól színeztek, szóval koruk színvonalán állottak és műveik legalább is megütik a többi osztrák tartományokban alkotott művek mértékét.

A képírás virágzásának e korát szomorú hanyatlás váltotta föl. A vallási zavarok miatt a XVI. század közepén gyorsan alább szállt, a XVII. században pedig a legmélyebb sülyedés fokára jutott. A ritka kivételek közé tartoznak a strassburgi várkápolnának a XVI. század elejéről való jó falképei, továbbá Srejachban St.-Canzian mellett az utolsó ítéletet ábrázoló nagy festmény 1609-ből. E korban keletkezett csekély számú terjedelmesebb festményeknek általában nincs művészeti becsük. Ilyenek például a Blumenthal Antal klagenfurti polgár és festő által 1598-ban a gurki székesegyház apsisaiban festett képek, továbbá a wernbergi czímerteremnek a XVII. század végén keletkezett festményei.

Mint Ausztriában általában, úgy Karinthiában is csak a XVIII. században kezd emelkedni a képírás. Míg addig egészen az egyház szolgálatában állott, most itt is győzelmesen vonúl be a nemesség kastélyaiba. Ezeknek művészetkedvelő tulajdonosai, mint a Goëss, Rosenberg, Stampfer és a Thurn grófok részint idegen művészeket hívtak az országba, részint pedig a hazai művészeket pártolták. Sőt e kor egyházfejedelmei és apátjai is részt vettek az általános művészeti mozgalomban.

Fromiller József Ferdinánd hazai festőművész (meghalt 1760) volt e korszakban a legtevékenyebb. Különösen kiválók nagyszabású fresko-festményei a klagenfurti országház czímertermében, az ossiachi apátsági épület két termében, továbbá az Ebenthal, Obervellach és Töscheldorf kastélyokban és az ossiachi templomban.

Ebből az időből valók a klagenfurti városi plébánia-templom boltozatán Mölk udvari festő által festett képek, Meiselberg kastély falképei és a st.-michaeli templom boltozatának képei Zoller Antaltól. A klagenfurti Priesterhaus kápolnáját díszítő szép fresko-képeket Gabriel Eustach festé, a püspöki palota kápolnájának és ebédlőjének falképei Pichler József, a strassburgi és zwischenwässerni festmények pedig Bergler József művei. Ugyan e művészek nem egy jó olajfestményt is festettek. Fölemlítendők még: Steiner, ki Fromiller tanítója volt, és Linder Ferencz karinthiai festők, továbbá az idegenek közűl: Brand Keresztély tájfestő, Cussetti Péter, az idősb Lampi, Maratti Carlo és Zanusi olasz festők. E nevek is tanúságai a XVIII. századbeli élénk tevékenységnek a festészet terén. Szépen is virágzott e művészet, a nélkűl azonban, hogy a XVI. század elején való állapotot megközelítette volna. Jelen századunkban ismét hanyatlás állott be. Egyedűl a tájfestésben vívott ki némi sikert nehány karinthiai művész, így: Willroider

József és Lajos fivérek, Moro Ede lovag és Pernhart Márk. Scheffer János történeti festő Klagenfurtban Salm herczeg-püspök részére festett nehány képet. Ellenben Possod József, de kivált Prinzhofer Ágost egykor keresett arczképfestő a tartományon kivűl éltek és működtek. A falképfestés terén e század elejével teljes szünet állott be. Nemcsak hogy új művek nem keletkeztek, de még a régiek fentartására sem fordíttatott kellő gond, sőt sokat bemeszeltek. Mintha teljesen kiveszett volna a XV. század végén élt elődöknek az élénk színek iránti érzéke. Az emlékszerű festészetet virágzására juttatni nehéz és nagy föladat; ahhoz először is sok pénz kell, a mi e kis tartománynak nincs, és kell hozzá hosszú előkészület komoly munkával. Ennél könnyebb a régi időből fenmaradt műveket megóvni és napfényre hozni azokat, melyek el vannak rejtve. Ez irányban szép és nem nehéz föladat vár a jelen korra, mely dicsekszik, hogy van történeti érzéke.

Ankershofen.

A klagenfurti sárkánykút vas rácsa.

A művészi ipar Karinthiában.

Karinthia Olaszország, az ó-kor legnagyobb művelt-állama és Németország, a keresztény-germán műveltséget megteremtő leghatalmasabb birodalom közti szerencsés fekvésének köszöni, hogy időnként a művészi ipar egyik-másik ágában a virágzás magas fokát érte el. Ezt bizonyítja a művészi ipar körébe tartozó tárgyak nagy száma, melyek közűl a régieket részint a tudósok buzgó kutatása, részint a véletlenség hozta napfényre a római gyarmatokat jelölő romok alól, míg az újabb korbeliek a templomokban és kolostorokban, a nemesek kastélyaiban, a városok polgári házaiban, nemkülönben a jómódú mezei gazdák házaiban találhatók.

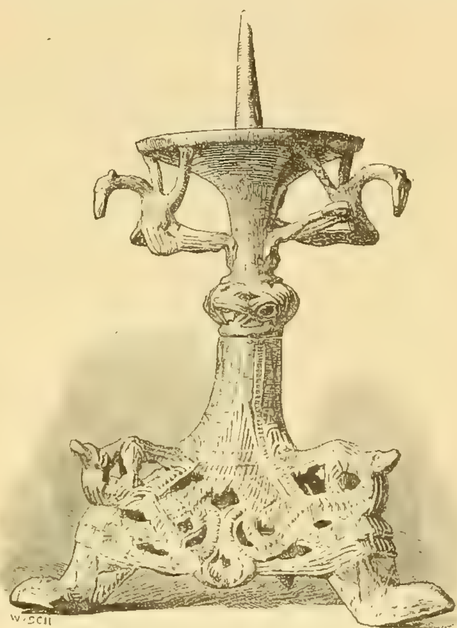
Ámbár bizonyosnak látszik, hogy Karinthiában a rómaiak előtt is volt ipari tevékenység, mégis csak a világbirodalommal való egyesítés után virágzott föl ott az ipar, melynek némely ága, névszerint a bronzöntés, a keramika és a lakás díszesebb berendezésére szolgáló ipar-ágak a római gyarmatosok fínomabb ízlésének hatása alatt művészi iparrá fejlődtek. Meglehet, hogy a Magdolna-hegyen előkerűlt és a nagy-művészet körébe tartozó bronz tárgyak az Alpeseken túli műhelyek valamelyikéből valók, azért mégsem vonható kétségbe, hogy a több felé, de kivált Teurnia és Virunum helyén talált igen számos bronz eszközök legnagyobb részt magában a tartományban készűltek; a félig kész tárgyak, a nyers bronz darabok,

az öntő edények kétségtelenűl bizonyítják, hogy legalább a régi Virunumban csakugyan űzték a bronzművességet. Bizonyos, hogy a Magdolna-hegyen és egyebütt talált agyag tárgyak is tartománybeli műhelyekben készűltek, annál is inkább, minthogy itt úgy szürke, mint vörös agyag edényhez való kitűnő nyers anyag kinálkozott. E tárgyak szép formája, dísze és gondos kimunkálása szintén bizonyítják a fazekasságnak művészi irányú fejlettségét, a kecses pompéjii modorban festett szobák, nemkülönben a lakás fölszerelséhez tartozó tárgyak pedig arról tanúskodnak, hogy más ipar-ágak sem maradtak fejletlen állapotban.

De bármennyire mély gyökeret vertek légyen e művészetek a római hatalom alatt, gyakorlásuk mégis kiveszett a népvándorlás viharainak közepette. Századokig tartó barbárság után a kereszténység és vele a VIII. század végén a bajor és a frank hatalom honosította meg lassankint e tájakon az új erkölcsöket és azokkal együtt új életre hívta a művészi ipari tevékenységet. A műveltség legrégibb fészkeinek, a kolostoroknak és apátságoknak lakói művészetükkel kiválóan az egyháznak szolgáltak, de a közben a műveltség és a jóllét emelkedésével a kézművesnek is kinálkozott alkalom művészi ügyessége érvényesítésére. Azonban a román művészet korában létrehozott igazi művészi alkotások száma nem lehetett valami nagy, mert még akkor az előkelők is egyszerű házakban laktak és egyszerű eszközöket használtak. Nem csuda tehát, hogy e kor művészetének jellemével biró tárgy kevés maradt fönn és az is kizárólag egyházi. Több bronz tárgy, egy kis füstölő edény a St.-Dániel plebánia-templomából és két gyertyatartó, valószínűleg a Mária-saali templomból, ama korbeli bronzöntésnek kitűnő termékei. Román művészetűek az 1845-ben az út kiszélesítése alkalmával lebontott friesachi csontház ajtajának és a közeli Grafendorfban a sekrestye ajtajának vasalásai. Ámbár nem ebből az időből valók, de tiszta román művészetűek a Wieser-hegyen, St.-Helenában, a Völkermarkt melletti Rupert-templomban és a friesachi czisterczi apáczák kolostorának templomából való, az okos és a balga szűzek történetét ábrázoló üveg képek. Karinthiában ezek a legrégiebbek. Az üvegfestészet a XIV. században terjedt el általánosan, a midőn mintegy negyven templomot díszítettek üveg képekkel, kivált Friesach környékén és a Gurk folyó vidékén; legszebb virágzást Gurkban ért el a XV. század folyamán; itt készűltek a st.-leonhardi, a liedingi, a viktringi s a gaisbergi, stb. üveg képek. A XVI. század elején az üvegfestészet egyszerre elenyészett. A maga nemében egyedűli és egészen más művészeti

irány terméke Müller Mercuriusnak 1570-ből való remekműve, mely azelőtt Landskronban a várkápolnát díszíté, most a történelmi társulat múzeumában őriztetik.

A következő századokból több művészi ipari emlék maradt fönn, s közöttük több igen kiváló alkotás. Ez azon idő, mikor a csúcsíves ízlés uralkodott a művészi ipar minden ágában; de a művészi ipar virágzása mégis a csúcsíves művészet hanyatlásával kezdődik. A jövedelmes bányászat, a rendkivűl élénk kereskedelem, kivált Velenczével, a földmívelés elterjedése a lakosok fokozatos szaporodását eredményezte, s a XVI. és XVII. században addig nem igen ismert jóllétet teremtett. A román művészetű kis kápolnák többé nem voltak elég nagyok; új ízlés szerint átépítették, megnagyobbították őket és mellettük új templomok is keletkeztek. Midőn aztán az egyházi építkezés meggyérűlt, akkor az urak bővítgették s alakították lakhatóbbakká váraikat, vagy építettek azok aljában újakat és kényelmesebbeket, néha pompás kastélyokat, vagy a városokban palotákat. Ennek természetes következménye volt a művészi ipar valamennyi ágának föllendűlése és virágzása, mi részben olasz, de inkább német hatás alatt egész a XVII. század közepéig tartott. E mozgalomban leginkább a nagyobb városok szerepeltek, s pedig első sorban Villach, gazdag kereskedő város, és Klagenfurt, a tartomány új fővárosa. A tartomány főurai számos házat építettek bennük, dél-nyugati Németországból jövő ügyes művészek és iparosok a főurak védelme alatt csoportosan telepedtek le kivált Klagenfurtban, s hogy itt ne legyen híja a szép műveknek és azok jó keletnek is örvendjenek: az ötvösök, a kupakosok, a fegyverkovácsok, a lakatosok, az asztalosok, az esztergályosok és más iparosok legjobb termékeiből sorsolással egybekötött évenkénti tárlatot rendeztek és így jelentékenyen előmozdították az ipari tevékenységet.

Román-kori bronz gyertyatartó a Mária-saali templomban.

Ámbár e korból a művészi iparnak sok emléke maradt fönn, mindazáltal még a legkiválóbb művek készítőinek nevét és keletkezési helyét sem ismerik. Ha valamely tárgyon kivételesen találunk is nevet, az rendesen idegen mester neve; ez irányban a levéltárak sem nyújtanak fölvilágosítást. A mesterek közűl csak Vihsper Péter ötvös említtetik, a ki a XVI. század végén és a XVII. század elején Villachban élt, továbbá Pronner Leo jeles elefántcsontfaragó (1555—1630). Műveik azonban ma ismeretlenek.

A fönmaradt emlékek közt a legkiválóbb művek, melyek némi valószínűséggel a karinthiai művészi ipar termékeiűl vehetők, többnyire egyházi tárgyak. Az egyházi ruhák, különösen a miseruhák arról tanúskodnak, hogy a XIV. században leginkább az apáczák csöndes kolostoraiban a hímzés a virágzás magas fokát érte el. A XV. században és a XVI. század elején dívott hímzést a XVI. század folyamán a fölvarrott díszítmény és a lapos öltésű hímzés váltotta föl, mely mellett a fényes domború hímzés is alkalmaztatott, a minek igen szép példája az 1570-ben készűlt ebriachi miseruha. Ezt az eljárást 1600 körűl a nem sodort selyem fonállal fehér vászonra való hímzés váltotta föl, melylyel vegyest alakos ábrázolásokat s növényi díszítményeket állítottak elő. A hímzést háziiparként csakis a szlovén lakosság űzte, mely czérnából nemcsak csipkét készített, hanem a déli szlávok módjára régi időtől fogva vörös gyapjúfonállal kereszt- és laposöltésű hímzéssel is díszíté vászonneműit.

Úgy látszik, legjobban virágzott a fémművesség. Az előkelők fényűző hajlama, a díszajándékok divatja, a lakosság vallásos érzülete, az aranybányák jövedelmezősége a XVI. században, együtt nagyban mind hozzájárúltak ez iparág fejlesztéséhez. A meglevő följegyzések szerint a kolostorok és búcsújáró templomok gazdagon föl voltak arany és ezüst tárgyakkal szerelve, igazi művészi becsű emlék azonban kevés maradt fönn. A később bekövetkezett viszontagságos idők nagyon megtizedelték úgy a világi, mint az egyházi rendeltetésű ötvösműveket. A XV. századbeli ötvösségnek kiváló emléke a Mária-saali, szokatlanúl nagy áldoztató kehely (30 centiméter). Hat karéjú talpát vörös és kék zománczos alapon egy-egy czímermedaillon díszíti; csészéjén nyolcz szentnek szépen vésett alakja látható és a következő fölirás olvasható: „Maria · hilf · mir · jorgen · ungnaden · und · allen · mein · farsadern · und · nachkomen · amen · anno ii 1466“. Reichenfelsben és Theisseneckben is van majdnem ilyen nagy kehely. Gazdagabb alakításúak a XIV. és XV. századból való ludmannsdorfi, villachi és glainachi

kelyhek. Ezeken kivűl a csúcsíves művészetű fönmaradt kelyhek száma meghaladja a százat, de valamennyi kisebb s valamennyit az egyes részek tökéletes szimmetriája jellemzi. A csúcsívesből a renaissanceba átmenő művészet legtökéletesebb formáinak képviselői a Lavant-völgyi St.-Leonhard-templomnak 1607-ik évszámot viselő kelyhe, továbbá a St.-Peter im Holzban levő XVI. századbeli kehely. A csúcsíves művészetű ereklyetartók és úrmutatók száma csekélyebb; de részint koruknál, részint kitűnő kimunkálásuknál fogva jelentékenyek. A baldramsdorfi és Friesachban, a papnevelői templomban levő ereklyetartó XIV. századbeli munka. Az úrmutatók közűl, melyeknek száma mintegy 10, különösen említésre méltó a st.-leonhardi a XVI. századból, továbbá a villachi városi plebánia-templom úrmutatója. Az utóbbi 78 centiméter magas, gondos, jó munkájú, alapformája csúcsíves művészetű, díszítménye pedig renaissance, s ekként érdekes példája a csúcsívesből a renaissanceba átmenő művészetnek. XV. századbeli igen jó munka a kolbnitzi ereklyekereszt, a kappeli állókereszt, és a György-lovagok első nagymesterének a millstatti múzeumban levő kardján a hüvely pántja meg a markolat. Renaissance-kori szép művekben Karinthia igen szegény. A világi rendeltetésű tárgyak eltűntek a tartományból. Csekélyebb becsűek a XVII. és XVIII. századbeli művek, így a Mária-raini úrmutató, Stief J. klagenfurti mester műve, 1659-ből már jelzi az egykor virágzó művészi ipar hanyatlását

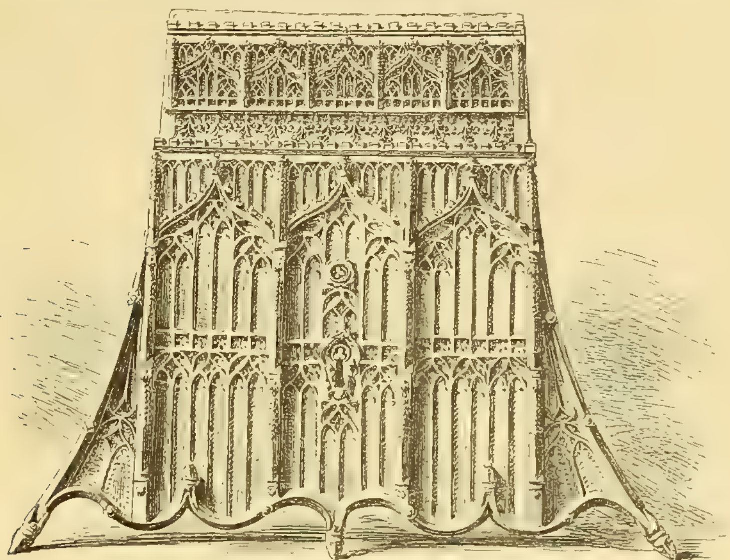

A Mária-saali templom csúcsíves művészetű kelyhe.

Hogy egyidejűleg virágzott a művészi iparnak az az ága is, mely félnemes fémekből és ötvényekből alkotja műveit, arról tanúskodnak a XV. és XVI. századból való réz és bronz tárgyak, milyenek a löllingi és paternioni keresztelő medenczék, az obervellachi úrmutató, a hohenthurmi ciborium, a passeringi füstölő és ezeken kivűl a sárgarézből és bronzból öntött számos ampolna és gyertyatartó, nemkülönben a czinből való és jó vésetekkel díszített czéh-serlegek és egyéb, itt-ott található XVI. és még inkább XVII. századbeli czin tárgyak, de legkivált a harangok, melyek öntésében járatos mesterek már a XV. században említtetnek. Így Reicher János mester 1400-ban öntött egy harangot Lieseregg számára és talán még vándorló mester volt, mint Sterzer Ádám 1604-ben. Azonban már 1528-tól az Egger családba tartozó mesterek Villachban és Klagenfurtban, a XVI. és XVII. században Stampfel, Pacher és Polster mesterek, míg 1554 után Fiering Benedek Völkermarktban űzte művészetét. A XVII. század második felétől kezdve a klagenfurti harangöntők műveinek szakadatlan sorát ismerjük. Landsmann Mátyás 1687-ben Klagenfurtban öntötte a Mária-saali öreg harangot, mely a tartomány legnagyobb harangja. A művészi ipar ez ágai közűl a czinöntés és a harangöntés teljesen megszűntek. A múlt század végétől a szilárd bronzot is leszorította az ezüstözött fém lemez, ámbár mostanság Karinthiában ismét igen szép bronz tárgyak készűlnek.

A művészi iparnak egy ága sem virágzott oly sokáig a vasban gazdag Karinthiában, mint az, mely műveit kemény aczélból és a könnyen alakítható vasból alkotja. Nagy szabású műveket, igaz, nem hozott létre, de megmaradt emlékei a román kortól kezdve a XVIII. századig minden művészeti irányt képviselnek, s vannak köztük oly művek is, melyek a maguk nemében páratlanok. Az iparosok czégérei a kisebb helységekben is, a jómódú földmíves és polgár sírkeresztje, a falusi templomok ajtóvasalatai, zárai, gyertyatartói és csillárai sokszor ép oly művészi kimunkálásúak, mint a városi templomok, kastélyok és apátsági épületek kútkávái, ajtó- és erkélyrácsai és egyéb e fajtájú tárgyai. Sőt az öntött vas tárgyak között, melyek a múlt század végén a kovácsolt vasat leszorították, szintén vannak olyanok, melyeken meglátszanak a művészeti fejlettség nyomai. Érdekes emlék a Mária-saali templom déli kapujának vasalata a csúcsíves művészet virágzási korából, továbbá a völkermarkti templom kapujának késő csúcsíves művészetű gazdag vasalata. Páratlan mestermű, egyik legkitűnőbb példája a vas tökéletes kimunkálásának a Mária-Saalból való s most a történelmi társúlat

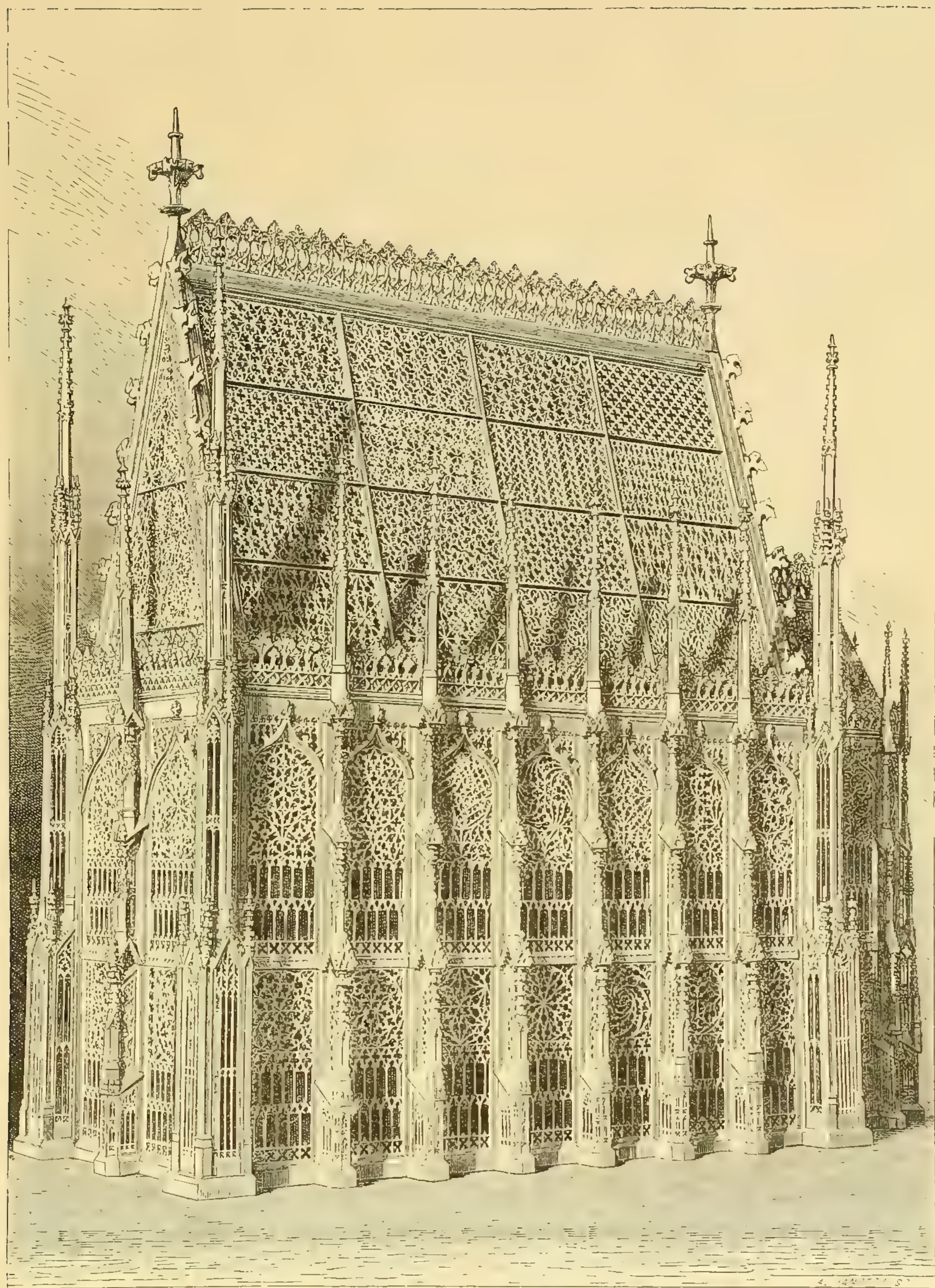
múzeumában őrzött XV. századbeli ajtó-zár. Hogy a művészi ipar ez ága még a következő századokban is virágzott, azt bizonyítja a számos jó munkájú vas rács, melyek közül a klagenfurti (1590), a st.-veiti, a viktringi (XVII. század) és a st.-pauli (1691) kút rácsát, továbbá a Mária-wörthi templom, a villachi városi plebánia-templom, a st.-pauli, a lavamündi, st.-gertraudi, kreuschlachi, ebersteini templomok rácskorlátait említjük föl. A kisebb helységek temetőiben látható vas keresztekből következtethetjük, hogy a kovácsmesterséget mily jelesen űzték a tartományban.

Csúcsíves művészetű ajtó-zár Mária-Saalból.

A vas tárgyak mellett méltó hely illeti az asztalosok, esztergályosok és képfaragók műveit. Ezekből látjuk, hogy Karinthiában a művészi ipar amaz ágai voltak a legkiválóbbak, melyek a tartomány gazdagságát képező anyagokat dolgozták föl. A művészi ipar ez ágának is számos és részben igen jelentékeny alkotása maradt ránk a múlt századokból. Az asztalosság és a képfaragás virágzásának kora a XVI. és XVII. századba, vagyis a késő csúcsíves és a kezdődő renaissance művészet idejébe esik. A faragásnak igazi mesterműve a hársból faragott és a maga nemében páratlan ereklye-szekrény a möchlingi plebánia-templomban. A szekrénynek csúcsíves templomalakja van, 2.30 méter magas, 0.87 méter széles, 1.90 méter hosszú és állítólag a St.-Paul-apátsági kolostor egyik szerzetese faragta. „Mint a finom csipkeszövet, százféle áttört mustrát mutatva könnyen és szellősen épül

föl a pompás építmény.“ E mesterművel, mely a XV. század első felében készülhetett, hosszú sora kezdődik a fából faragott műveknek, melyek közt legkiválóbbak a szárnyas oltárok. Szám szerint vagy ötven maradt fönn, köztük elsőrendű mesterművek is, mint például két óriási oltár Heiligenblutban (12.71 méter) és Grades melletti St.-Wolfgangban (15 méter); mindkettő a XVI. század elejéről való. Körülbelül szintén ötven más oltárnak csak egyes részei, leginkább a szekrényök és a szárnyaik maradtak fönn. A Mária-gaili oltár, az obervellachi szárnyas oltárok egyike s még néhány a XV. századból való, nagyobb részök azonban a XVI. század első, mások meg a század második feléből maradtak, sőt a XVII. század második felében is készítettek szárnyas oltárokat, míg a renaissance és barokk építés egészen ki nem szorította. Az e fajta számos és pompás művek közül fölemlítjük a Hähnel Mihály gurki mester által 1631-ben épített gurki fő-oltárt, mely a legszebbek és legnagyobbszerűek egyike. Abban az időben, mikor a templomokat ily pompás oltárokkal díszítették, a berendezés többi tárgyait is iparkodtak művészileg előállítani, a karinthiai templomok azonban ily művekben aránylag szegények. A villachi plebánia-templomban van diófából faragott egy kis imaszék, mely 1464-ben készült és méltón képviseli a csúcsíves művészet korát; ugyanitt egy másik szék a XVII. századbeli művészetet, egy több ülésű, berakott díszű chorusi pad a st.-andräi egykori székesegyházban a barokk művészetet képviseli. A XVI. század elején a lépcsők korlátait és a karzatok könyöklőit az úgy nevezett tiroli csúcsíves ízlésben puha fából készítették. Legjobb e fajta művek: a twengi Szent-Leonhard-templomban egy hatülésű chorusi pad (1512), Srejachban háromülésű két pad (1525) és egy sekrestye-almáriom Windisch-St.-Leonhardban. Készítésének idejéről tanúskodik az alján szépen fonódó szalagra csúcsíves minuskula betűvel írt e fölirás: anno · dni · 1 · 50 · 8 · jar · der · gulden · zit 8 · das · die · almar · ist · gemacht · worden. A faipar köréből fölemlítendők még a szobák falainak és mennyezetének fa burkolatai, melyek leginkább a XVI. és XVII. századbeli világi épületekben alkalmaztattak. Számos ily munka maradt fönn, s mindannyi bizonyítéka az akkori asztalosok művészi készültségének. A fa burkolat rendszerint egyszerű mezőkre van osztva, a fal magasságának kétharmadáig ér és párkány koronázza, vagy pedig a burkolat a falat egész a mennyezetig födi, az ajtók egész a mennyezetig emelkedő különféle fából készült nagy portálok, olasz vagy német renaissance művészetű pompás oszlop, pillérek, párkányok,

A möchlingi ereklyeszekrény.

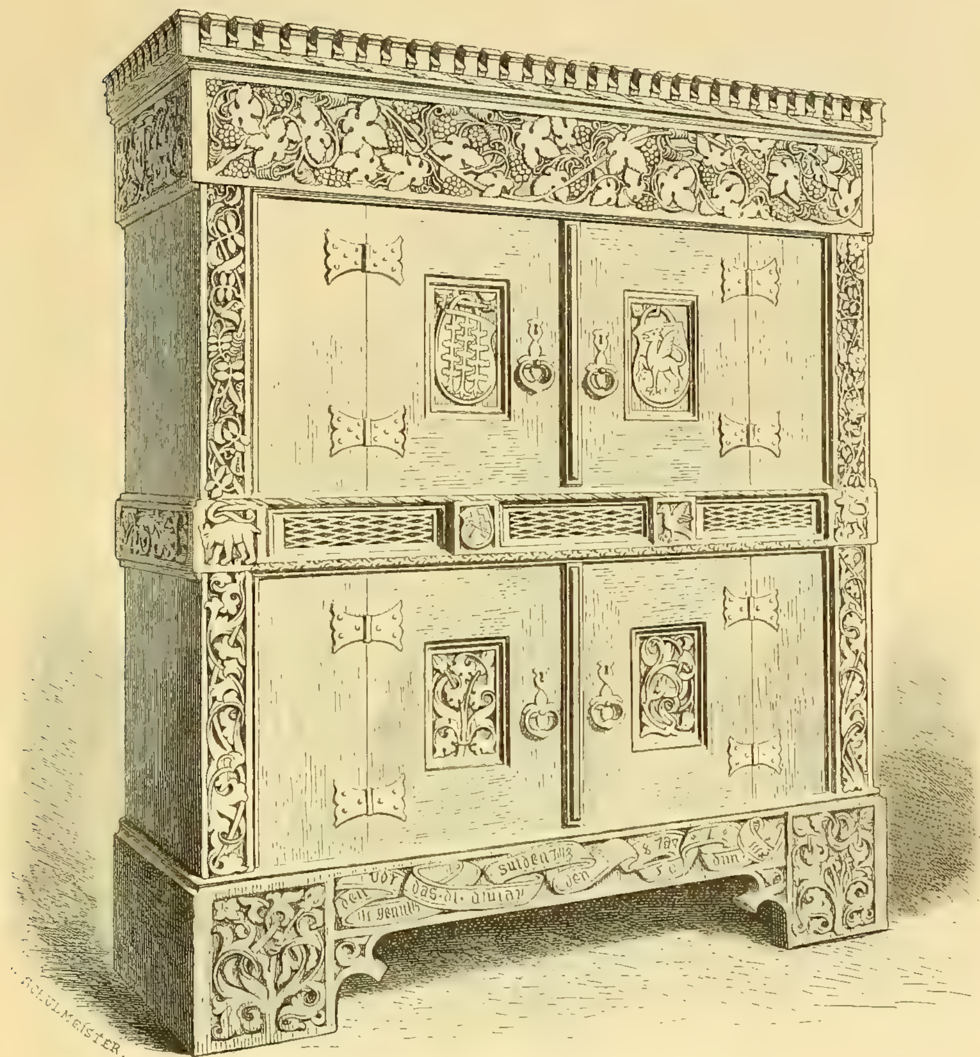
fölrakott sík díszítmények, de legkivált gazdag berakott díszítmények élénkítik. Több e fajta munka közt legpompásabb az, mely St.-Paul-apátságban maradt fönn. A mennyezet német renaissance művészetű 12 méter hosszú, 9 méter széles, tölgy-, hárs- és vörösfenyű-fából készült. A XVII. és XVIII. századbeli ízlésű fa tárgyakból, melyek e barátságos szobákat díszítették, alig maradt fönn valami, de az a kevés is, valamint akárhány templom szószéke és egyéb székei azt bizonyítják, hogy még a XVIII. század közepén túl is jó műveket alkottak. A művészi ipar más ágaiból, melyek a lakás díszítését szolgálják, szintén maradt reánk egy s más figyelemre méltó tárgy; így sok pompás stucco-dombormű a XVII. és XVIII. századból, közűlök más egyéb tárgyakkal együtt a legszebbek az apátsági épületekben és templomokban őriztetnek, ilyenek Kellerbergben és Griffenben a XVIII. századból való óriás nagyságú kályhák.

Midőn majdnem 30 évvel ezelőtt Ausztriában, és első sorban Bécsben, a művészeti és ipari múzeum alapítása által az ízlés fejlesztését és javítását czélzó örvendetes mozgalom megindúlt, ugyanakkor a karinthiai művészi iparra is szebb napok viradtak. Azonban a képesség egyelőre nem állott arányban a követelésekkel. E visszás helyzeten az egymás után alapított ipariskolák segítettek, melyekben az ifjabb nemzedék lassankint elsajátította a tisztúltabb ízléshez illő gyakorlati jártasságot. Az iskolákkal egyidejűleg a klagenfurti iparmúzeum tárlatai újabb és mintaszerű termékek bemutatása által oktatták úgy az iparosokat, mint a közönséget, s emebben élesztették a vásárlási kedvet.

Különösen örvendetes a vasipar gyors föllendűlése. Ugyanez mondható a faiparról is. Ennek új korszaka is a villachi szakiskola alapításával kezdődik, melyben nagy számmal képeztetnek elméletileg és gyakorlatilag iskolázott iparosok. Ma már nemcsak Klagenfurtban és Villachban, a faipar két fő helyén, hanem az egész tartományban, annak egyes kisebb helyein is igen jó munkát állítanak elő.

Az ízlés javítására irányúló mozgalom jó hatással volt a kis-művészetnek szolgáló egyéb iparágakra is. Itt a szép forma, amott valamely nemes dísznek helyes fölhasználása, majd ismét a kellő technikai eljárás, majd általában az egésznek összhangzatos hatása bizonyítja egyes iparok művészi fejlettségét. Ámbár e jelenségek még nem igen sűrűn fordúlnak elő, mégsem lehet tagadni, hogy az elvetett mag nem terméketlen földre hullott és még szebb jövőt igér.

Különösen kielégítő a női kézimunka tágas mezején, első sorban a hímzésen részint a kivűlről eredő jó hatás, részint a jól vezetett iskolák által előidézett átalakúlás. A hímzéssel foglalkozók mindinkább belátják,

A windisch-st.-leonhardi templom sekrestye-almárioma.

hogy szívet és szemet gyönyörködtető művészetük első sorban díszítő művészet; s lassankint majd azt is megtanúlják, miként kell a tárgyhoz illő munkával előállított díszítményt helyesen alkalmazni. Ámbár még mindig sűrűn találkozhatni helytelenségekkel is, mindazáltal e művészetben a haladás oly általános és tetemes, hogy a fölvarrott munka kivételével

annak minden ágában úgy magánosok, mint üzletek valóban szép műveket alkottak. Legszebb sikerrel a laposöltés, meg a domború hímzés nemes technikája dicsekedhetik: azonban igen jó ízlésről tanúskodnak a vörös és kék gyapjúfonállal többnyire kereszt-öltéssel vászonra hímzett munkák is, és úgy látszik, hogy a hímzés e faja Felső-Karinthia egyes helységeiben házi-iparrá fog fejlődni.

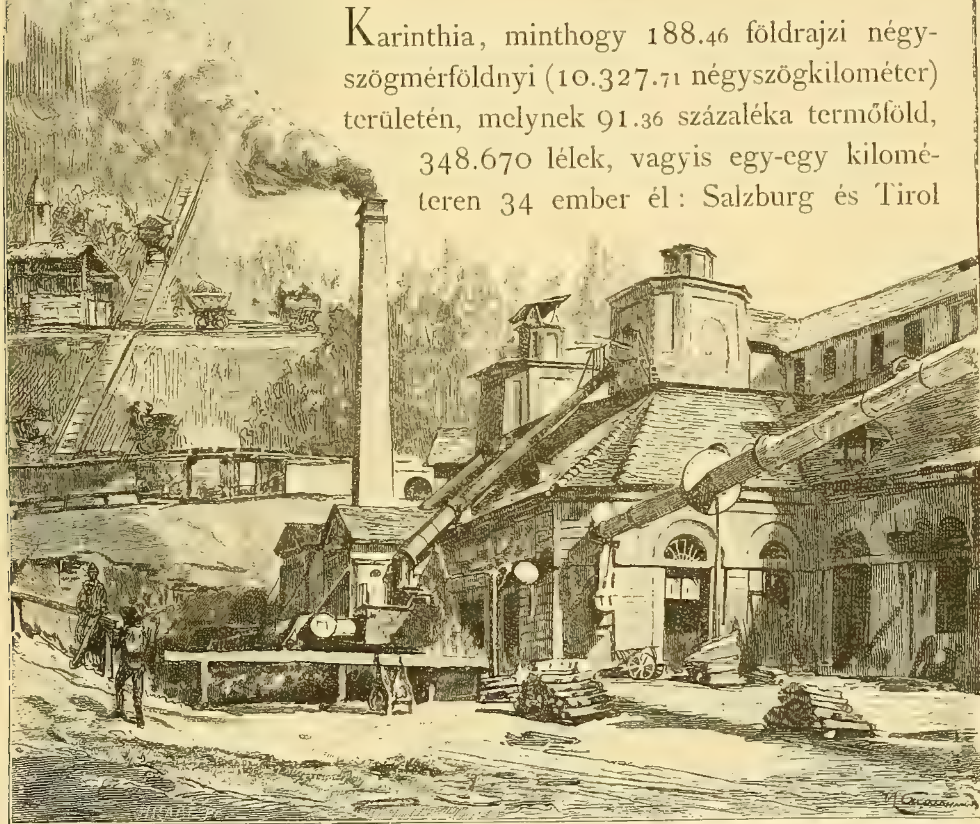
Ötvényekből szép formájú és gondos, tiszta munkájú gyertyatartókat, függő lámpákat s egyéb közéleti és egyházi tárgyakat, az ötvösség nemes művészetében is ízléses, eredeti tervek szerint trébelt és czizelált műveket készítenek, s csak a szükséges megrendelések hiányán múlik, hogy nem vállalkoznak jelentékenyebb alkotásokra is. Sőt egyes helyeken a keramikának eddig egészen elhanyagolt mezején is mutatkoznak a tevékenység jelei. Városi czégek ólommal szegett színes üveganyagból, durva fölszínű ablaküvegből és köldökös üvegből olyan ablakokat állítottak elő, melyeknek elrendezése, rajza és színeiknek összhangja tisztúlt ízlésről tanúskodnak.

Közgazdasági élet Karinthiában.

Karinthia, minthogy 188.46 földrajzi négyszögmérföldnyi (10.327.71 négyszögkilométer) területén, melynek 91.36 százaléka termőföld, 348.670 lélek, vagyis egy-egy kilométeren 34 ember él: Salzburg és Tirol

után a leggyérebb lakosságú tartománya a monarchiának. E lakosságnak 68.62 százalékát a föld- és erdőgazdaság táplálja, 17.84 százalékát a bányászat és kohászat, valamint a gyár- és kézműipar, 2.82 százalékát a kereskedés és forgalom. A lakosságnak 10.72 százaléknyi maradéka a többi kereseti ágak között oszlik meg. Karinthia közgazdasági életének sulypontja tehát a mezőgazdaságban, bányászatban s az ezzel kapcsolatos kohóiparban keresendő.

Földmívelés és állattenyésztés.

A termőföld egész területének 15 százaléka szántóföld, 11.58 százaléka rét és kert, 5.67 százaléka völgyi legelő, 18.66 százalék alpesi havas, 48.42 százalék erdőség, 0.67 százalék pedig tó, mocsár, stb. A szántóföld tehát alig hatodrésze a termőföld területének, mindössze 141.549 hektár, s még annak is több mint egy ötöde (22.24 százaléka) az ekartfüvelő-gazdasághoz tartozik, takarmánytermesztésre használtatván. A mívelési ágak arányából következik, hogy a takarmány, melynek növését a gyakori esőzés igen előmozdítja, sok; ehhez járúlván a nagy kiterjedésű alpesi legelők is: a jelentékeny marhatenyésztésnek fölötte kedvező föltételei vannak meg itt s e tartomány mezőgazdaságának ez a legfontosabb jövedelmi ága.

Karinthia talaja részint az őshegységi, részint a másod- és harmadkori képződésből való; csak egyes völgyek tartoznak a diluvialis képződéshez. A szelíden boltozott hegytetők s hullámos alakúlású kőrétegekből álló őshegységet forrásokban gazdag s nagy számú vízerek szeldelik át. A kőzet a levegőn könnyen porlik termékeny réteggé. E vidékhez tartoznak: a Möll-, a Lieser- és a Katsch-völgy, az úgy nevezett „Gegend“ és a Reichenau síkság, a Gurk- és Metnitz-völgy, a Görtschitz-völgy, Lavant-völgy és a Dráva-völgy éjszaki része. A Dráva völgyeinek déli része, a Gail- és Lessach-völgy, a Kanal-völgy, Rosenthal, a Mies völgye, a Vellach és a tengermellék a mészből és dolomitból álló triaszképződésű mészkő Alpesek déli hegyláncához tartoznak s együtt a Mészkő-Alpesek természetes vidékét alkotják; míg ellenben az Elő-Alpesek vidéke a tartomány diluvialis képződményű területeit foglalja magában. Ide tartoznak a Krappfeld, a klagenfurti róna, Völkermarkt, Bleiburg, Griffen, a Rosenthal alja, a villachi mező és a Jaun völgye. A talajból gyakran kibukkanó hatalmas kavicstömegek jellemzik, melyeket agyagos homokból álló sekély termő talajréteg borít. E meleg, a vizet könnyen áteresztő talaj termékenység

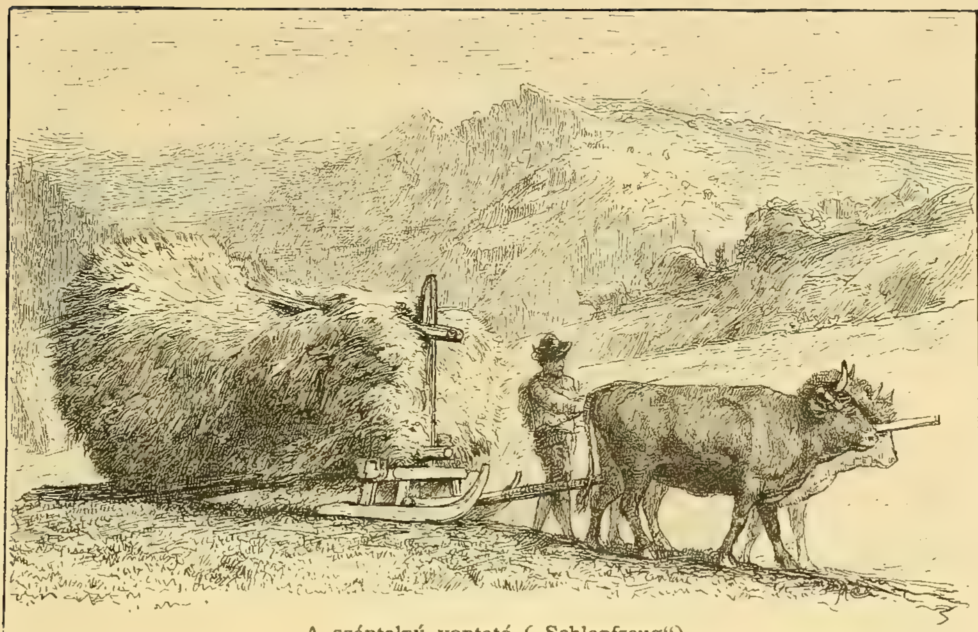
dolgában messzire mögötte áll az előbb említett képződményeknek; de a nyári csapadék nagy tömegei s az erős őszi harmatok olyan jó hatással vannak rá, hogy ezen is gazdagon terem a takarmány s tekintélyes marhatartást tesz lehetségessé, kivált mivel e talajban mindenütt megterem a lóhere. Az alluvium egyes tőzegterületek által tűnik föl. A lapos völgy-fenékeken gyakran föltorlik és megáll a víz és savanyúvá teszi a szénát, de épen a Gail-, Dráva- és Glan-völgyek e zsombékos rétjei azok, melyeknek Karinthia jelentékeny lótenyésztését köszönheti.

A talajon kivűl az *éghajlat* is határozó hatású a gazdálkodás természetére. Karinthia éghajlatát a csapadék nagy bősége jellemzi, melynek évi átlaga a krappfeldi 630 és a raibli 1.995 milliméter között ingadozik s közepesen, a klagenfurti mérték szerint, 983.8 milliméternek vehető az egész tartományra. Mivel a tartomány legnagyobb része a nyári esőzések régiójában fekszik, a legmagasabb hőmérséklet a legnagyobb csapadékmennyiséggel együvé esik. Klagenfurt közepes évi hőmérséke 7.57 Celsius fok. De a völgyfenékeken a forró nyár, mely rendkivűl hideg téllel áll szemben, a közép hőfok ez alacsony volta mellett is lehetővé teszi a tengeri termesztését s a nyári esők segítségével még egy második termény megérését is a tenyészeti idő alatt. Ehhez képest a szántóföld tekintetében többféle *tenyészvidékek* különböztethetők meg, és pedig egy évben két termést hozó vidék, a hol a rozs után rendesen hajdínát vetnek (58.11 százalék), az egyszeri termést adó vidék (19.65 százalék) és a fűtermesztéssel váltakozó szántóföldek vidéke (22.24 százalék). A völgyfenékek szélsőséges éghajlatával a hegyoldalaknak egyenletes magaslati éghajlata áll szemben. A déli lejtőkön rendkivűl enyhe a tél s az évi közepes meleg aránylag magas fokú. Ez a magyarázata annak, hogy a földmívelés oly jelentékeny magasságokig terjed fölfelé, s hogy a tengeri 979, a rozs 1.611, az árpa még 1.645 méter magasságban is megterem.

A vetés forgója „szabad", mindazonáltal a háromnyomású gazdaság szigorú keretei közt mozog. Az aratásról fölvett statisztikai adatok azt a figyelemre méltó tényt derítették ki, hogy az egész szántóföldterületnek közel két harmadán gabonaneműeket, a harmadik harmadon répát, lóherét, mezei takarmányt, hüvelyes veteményt és kereskedelmi növényeket termesztenek. Főtermék a rozs, mely az összes szántóföldnek 28.63 százalékán termesztetik. Zab 18.4, búza 11.3, lóhere 11, árpa 7.3, tengeri 5.9, burgonya 5.2 százalékon, stb. Utóvetés alá a szántóföldterületnek mintegy 16 százalékát használ-

ják, és pedig tatárkának 9.4, tarlórépának 4.5, lóheremagnak és csalamádénak 2.1 százalékot. A tartományban termesztett szemes termények, a búza és sörárpa kivételével, fedezik a belföldi szükségletet; zab, paszuly, lóheremag nem csekély mértékben kivitelre is kerűl. A mezőgazdaság Karinthiában csaknem egyedűl a közép- és kisbirtokosok kezében van, kik közt még telkes gazdákat, vagyis voltaképi parasztbirtokost és kisgazdákat szokás megkülönböztetni. A robot megszűntetése után a tartományban 10.319 egész és 10.642 ($^3/_4$, $^1/_2$ és $^1/_4$) résztelek volt, nemkülönben 13.100 kis paraszttelek (Keusche). Ezekkel szemben 360 magán uradalom és 246 egyházi alapítványi uradalom állt; oly birtokmegoszlás, mely ez idő óta birtokok egyesítése, irtásoknak és hegyi telkeknek „Halthuben"-ekké változása által nem kis mértékben módosúlt. Egy közönséges paraszttelek 25—40 hektárnyi, többnyire szerencsésen arányosított szántóból, kaszálóból, erdőből és legelőből áll, melynek megmunkálása leginkább cselédekkel történik, kiknek a munkaadóhoz való jogi viszonyát cselédtörvény szabályozza.

A völgyi gazda, az olyan hegyi gazdához hasonlítva, a kinek a jó sors havast (Alpest) is adott, nehéz gazdálkodást folytat. Ez a havas teszi lehetővé, hogy a gazda a szükséges házi tehén és igás állat kivételével egész marhaállományát istállón kivűl tartsa nyáron át s lekaszált réti és dús mesterséges takarmányát télire takarítsa meg. Innen van, hogy a völgyi gazda legalább a növendék marháját akármilyen távoli havasra kész elhajtani, még ha az tömve volna is már fűbérben legelő „kosztos" marhákkal s ott a táplálékban szűkölködnie kellene is; mert tudja jól, hogy a legelőre járás az állat kifejlődésére mily jó hatással van. Az ős képződésű Alpesek takarmányban gazdagabbak ugyan a Mészkő-Alpeseknél, de azért ezeknek is sok jó oldala van. A mésztartalmú takarmány elősegíti a csontképződést s kevesebb is a betegség az itt legelő marhák között. Legfélelmesebb a vérvizelés és a lépfene, mely a benne megbetegedett állatokat nehány óra alatt megöli. Óvó szerűl újabban a lépfene elleni anyaggal való beoltást használják. Van a tartományban nehány kiváló havas terület, minők a takarmánybeli gazdagságukról híres „reichenaui kertek", a hol az ökröket félig meghízlalják, továbbá a Fladnitz terjedelmes vidéke a Gurk és Metnitz völgye között, a Kor- és Sau-Alpe, a Gail- és Kanal-völgyi Alpesek csoportja, melyeknek nehány, csaknem egészen sik völgye alpesi kunyhókból álló valóságos falvakkal van tele hintve. Ide tartozik a „Plecken" nevű szép havasi birtok is. Sajátságos a gazdálkodás az uggovitzi havason, mely

A szántalpú vontató („Schlapfzeug").

szintén e vidékhez tartozik. Ez a három patak által átszelt s négy magas hegyormot uraló alpesi medencze mintegy 4.000 hektár, tele van kunyhókkal, istálókkal és színekkel s Uggovitz szorgalmas lakóinak, kiknek „házi kertjei" mindössze csak 42 hektárt tesznek, megtermi a marhájuk számára szükséges takarmányt. A havasok e tengerszíntáj fölötti magassága (átlag 1.400 méter), a kedvező fekvés és a márgatalaj hamar megnövelik a füvet. Július közepén lábra kél, a minek csak lába van, kivonúl a havasra a kaszálásra s a falu hat héten át a pap, a tanító, a korcsmáros és nehány öreg ember gondjára marad. Télen az Alpesek tagbaszakadt fiai apró könnyű kézi szánkákon szállítják a szénát a völgybe, a mi elég kemény és veszedelmes munka, mint azt a „marterl"-ek is bizonyítják, melyeket az uggovitzi Alpesek megmászója a szakadékok mellett vonúló meredek útak mentén talál. A szénagyűjtésnek hasonló módja dívik a Tauern-eken is, a Möll és Lieser vidékein, a hol egyes magas fekvésű s azért vízben szegény havas mint hegyi kaszáló — Bergmähder — használtatik. A rétség itten csak minden harmadik évben terem kaszálható füvet, melyet még azon nedvesen gyömöszölnek be a színekbe szorosan, a hol megpállik, s aztán mint barnává lett illatos „nemes széna" szállíttatik tél idején a szánkókon — Schlapfzeug — a völgybe, melyek elé a kevésbbé meredek helyeken az igás marhát is

befogják. A havasi időszak június közepétől szeptember 8-áig, mintegy 70 napon át tart, míg a „Halthuben“-ek gazdag elő- és utólegelőt, s néha kaszálni való takarmányt is nyújtanak.

Hogy mekkora Karinthiában a *marhatartás*, mutatja az, hogy itt minden ezer lakosra 773, minden hektár szántóföldre 1.97 darab szarvasmarha esik (Csehországban csak 353, illetőleg 0.79), és hogy a marhatenyésztési termények összes értéke kerek 11 millióra rúg évenkint. Ebből kivitelre 4—5 millió forint ára kerűl.

A *lótenyésztés* kétféle fajtával üzetik. Egyik a nori nehéz igás, másik a hintós ló. Az előbbeni egész Felső-Karinthiában, a Tauern-vidéken, meg a Kor- és Sau-Alpeseken honos, s a voltaképi pinzgauitól abban különbözik, hogy szebb, szilárdabb s jobb járású, mely tulajdonságait a spanyol Sacromoso- és Generale-fajjal való, noha kis mértékű vérkeverésének köszönheti. Alsó-Karinthiában a nagy hintós lovat tenyésztik s az szolgáltatja az úgy nevezett Carossier-ket, melyek kitűnő úri és gazdasági lovak. Kivált ez utóbbiakat nagyban szállítják Olaszországba, a hol ezek alapították meg a „karinthiai ló“ hírnevét. A tartományban aránylag kevés csikót nevelnek föl teljesen; a legtöbbet és a legjobbakat a Szent-Mihály-napi őszi vásárok idején idegen kereskedők vásárolják össze s szállítják ki a tartományból.

A *szarvasmarha-tenyésztésen* szintén két fajta osztozik. Az egyik a nori vagy lavantvölgyi világos fakó-színű, fehér vagy zsemleszín szőrű, nagy testalkatú marha, mely az alsó vidékeken honos, míg a möllthalit Karinthia felső részeiben tenyésztik. Az előbbenit már a bajuvári bevándorlók hozták Karinthiába; azonos származású a frank marhával s a „középeurópai pirók marha“ terjedelmes családjához tartozik. A möllthali a belföldi apró s különös jelleg nélkűli hegyi fajtának a pinzgauival való keresztezéséből keletkezett. Ez a havasi marha családjához tartozik s a táplálkozásban való nagy igénytelensége, elég gyors fejlése és nagy tejbősége által válik ki, míg a nori fajt nagy test, hízékonyság s húsának kiváló jósága jellemzi.

A *juhtenyésztést* a Mészkő-Alpesek vízben szegény vidékein s az őshegység magasabb rétegein ott űzik, a hová a szarvasmarha már nem szívesen hág föl. Nagyságával és szaporaságával kiváló fajta a seelandi, mely a bergamaski alpesi óriás juh ivadéka. A Gurk völgyében egy régi német fajtát tenyésztenek, míg a legmagasabb tájakon, a Grossglockner tövében az apró, jobbára tarka „kövi birká“-nak nevezett, a Raibl vidékén a sötétbarna flitschi fejő birka legel.

Nem jelentéktelen a *sertéstenyésztés* sem, mivelhogy ez fedezi a belföldi hús- és zsírszükséglet legnagyobb részét, s évi értéke 4 millió. Leginkább a délnémet kis sertést tenyésztik, mely Felső-Karinthiában néhol olasz, de újabban már sok helyütt angol sertésekkel is kevertetik.

Egykori jelentőségében már alább szállott a *méhészet*. A karinthiai (ma már krajnai) méh ennek előtte egy parasztudvarból sem hiányzott. A méhköpűkkel az Alpesek előhegységeibe való vándorlás még most is divatos, és pedig tavasz elején, mikor az Erica carnea virágszőnyeggel teríti be a hegyi réteket, s még inkább őszszel, mikor a hangavirág nyílásakor kiviszi a paraszt a köpűket a méhlegelőre. Méhtenyésztésre vonatkozó szabályzatok még Mária Terézia idejéből is vannak.

Karinthiának halas vizekben való gazdagsága mellett nagyobb jelentősége lehetne a *haltenyésztés*nek. E szép alpesi tartománynak 32 nagyobb tava van, melyek 6.342 hektár területet foglalnak el, kisebb tava 284, folyói és patakjai 3.583 hektár területtel, vagyis együtt 10.209 hektárnyi, haltenyésztésre alkalmas terület. A nemes halak közűl fölemlítjük a Drávában, Gurkban, Lieserben és Lavantban tenyésző lazaczot, melyet íváskor többnyire szigonynyal fognak, továbbá a folyó vizekben lakó pisztrángot és a domolykót. A tavi halak között elsők a Millstätti- és Fehér-tóbeli galócza és tavi pisztráng és az Ossiachi-tó harcsája. A lazaczot akkor ejti meg a halász, midőn az ívás végett a tóba be- vagy abból kifolyó víz torkolatához vonúl. Mivelhogy az ívás többnyire éjjel esik, a halász is éjjel feszíti ki hálóját gyakran —20° R. fagyasztó hidegben. Az étellel és itallal jól ellátott s a nagy hideg ellen a lehetőségig biztosított halászok forgácsfáklyákkal kivilágított két csolnakon hagyják el a partot, kivetik a hálót, s több óráig tartó munka után gyakran gazdag zsákmánynyal vonják ki.

Erdészet és vadászat.

Karinthia a legerdősebb tartománya a monarchiának. 459.408 hektárnyi erdőterületéből 2.710 hektár lombos, a többi meg tűlevelő erdő. Leggyakoribb a lúcz, aztán következik az erdei, a szurkos meg a vörös fenyű; a magas hegység ős kőzetein, fájdalom, nagyon megfogyatkozott állabokban és csoportokban a havasi fenyű, míg imitt-amott a tiszafa és feketefenyű tarkítja az erdőt. A fatenyészet határát a Tauern-hegyláncziban a vörösfenyű és czirbolya jelöli, a Karavanka-hegységben a vörös és a

henyefenyű. A lombos fák között a bükk a túlnyomó, aztán jön a nyír, közben-közben juhar, tölgy és más lombfa. Különösen fölemlítésre méltók az egykori feketefenyű állaboknak a Karavanka vidékén még fölismerhető maradványai, a melyek arra mutatnak, hogy e fanem ez előtt jobban el volt terjedve. A havasi fenyűnek voltaképi tenyésztője a fenyűrigó, mely azzal a sajátságával, hogy e fa magvait a föld fölszíne alá dugdossa, azok csirázását eszközli. Ily módon legtöbbször az ember minden hozzájárúlása nélkűl szaporodik a tűlevelűeknek ez a nemes faja.

A mi az *erdőségek kezelését* illeti, a 459.408 hektárnyi egész erdőterületből 170.320 hektár rendszeres üzemben, míg a 289.088 hektárnyi többi rész még mindig a régi módon kezeltetik.

Az erdőkből nyert faanyagnak mintegy 20 százaléka haszonfának, a többi tüzelőnek és szénégetésre használtatik. A haszonfa nagyobb részét a fűrész-rönkök és az épületfa teszik; de nem jelentéktelen része papiranyagnak dolgoztatik föl. A fűrészelt árú főként az olasz kikötők felé veszi útját, az épületfa nagyobb része pedig Magyarország felé. Az erdőkezelésnél leginkább a tarvágás van szokásban, kisebb birtokoknál azonban rendesen a szálalás; amannál a felújítás ültetés, ennél természetes bevetődés útján történik.

A *fának az erdőből való kihozatalára* a magas hegységben rendszerint a száraz, ritkábban a vízi csúsztató szolgál, de részben úsztatni is szokás; míg az elő- és középhegységben a tengelyen való szállítás a szokásos. Az erdei termékek továbbítását és értékesítését a tartomány jelentékeny vízereje is előmozdítja.

Az erdőségek *állatvilága* rendkivűl gazdag és változatos. Karinthiának 473 vadászterületén, a közép- és a magas hegységekben a szőrmés vadak közűl az erdők királya, a szarvas, nagy számú őz, a felsőbb tájakon pedig a zerge az, mely állandóan szaporodik. A mezei nyúl állománya csekély jelentőségű. A szárnyasokból itt találjuk a pompás süket és nyír-fajdot, a magasabb vidékeken a szirti és havasi fajdot, a szelídebb hegylánczokon, kivált a csendes, homályos és vízben gazdag völgyekben a császárfajdot, a síkon pedig a foglyot. A vadkacsa és más vízi szárnyas nagy számú falkái élénkítik a víz-medenczék és vízerek táját s húzás idején az éjszaki és meleg égövi tájak legritkább vendégei is megjelennek Karinthia vidékein. A kártékony szőrmés vadak közűl leginkább a róka és a különféle menyétfajok vannak elterjedve. Nagy ritkán az ordas farkas is elő-előkerűl a szomszéd horvát és krajnai tájakról, még ritkábban mutatkozik a medve.

A hiúz és vadmacska már igen nagy ritkaság. Ellenben az elvadúlt házi macska nagy mértékben tizedeli a tyúkféléket s az éneklő madarak fiatal ivadékát is nagyban pusztítja. A kártékony szárnyasok közűl mindenek fölött a különböző sas- és keselyűfajok vannak elterjedve; amazok között kivált a szirti és réti-sas, ez utóbbiak között a barát-keselyű. A sólyomfélék közűl több faj, az éjjeli ragadozók közűl pedig a nagy fülesbagoly is gyakori. Végűl fölemlítjük még a szarkát, varjakat, csókát, gébicseket s a szajkót, melyek nem egy énekes madár fészkét dúlják föl s gyakran a gyámoltalan nyúlfiókot is elhordják.

A *vadászat* különböző nemei között a rónaságon és középhegységen a kopókkal való hajtatás van leginkább elterjedve, a magas hegyekben pedig a hajtóvadászat, a cserkészet, a les és a vizslával való nyomozás. A legérdekesebb, legizgatóbb és legeredetibb a rókahajtatás, mikor is a vigyázatos és nyugodt vadász egy hajtásban több rókát is leteríthet. Példaképen fölemlítjük a klagenfurti vadásztársaság „Nurrenwald“ nevű vadászterületén megejtett rókahajtatás eredményét, a melynél 1886-ban 30 vadász három hajtásban nem kevesebb, mint 14 rókát ejtett zsákmányúl.

Bányászat, kohászat, gyárak és közlekedés.

Karinthia földjét éjszakon, középponti részében kiválóan az első geologiai korszak ős-palái, déli részén pedig főleg a triasz- és rhäti-képződmény mészkövei alkotják. Mind a két területen a kőszén-képződmény tagjai is ott vannak. Általában a Dráva választja el az éjszaki rész magas hegyvonúlatokká gyűrődött ős-paláit a déli vidék mészköveitől s az őshegyeket csak ott töri át, a hol nyugati irányából kitér, mint Lind-Paternion és Schwabegg-Unterdrauburg között. A hol a déli mészhegyek területén ős-palák föltárására talál az ember, mint részben a Gail völgyében, vagy gránit és tonalitgneisz társaságában Ebriach, Schwarzenbach vidékén: ott a szilur- és kőszén-képződmény palái és mészkövei feküsznek rajtok s azután a triasz-képződmény tagjai emelkednek mögöttük. Az Ursula és az Obir között a Karavankák éjszaki tövére az alsó-jurának egy szakadatlan pásztája támaszkodik, melyet barnavörös encrinit-mészkövéről ismer meg az ember. A kréta-képződmény Krappfelden és a Görtschitz völgyében van leginkább kifejlődve. Nagyobb terjedelmű a harmad- és negyed-kori képződmény Karinthia fővölgyeiben, melyben egy részt hasznos tüzelőanyag,

barnaszén és turfa, más részt pedig a magas-hegyi törmelék és a terrasszos diluvium van kifejlődve. Ezek a képződmények magasra nyúlnak föl a hegyoldalakon mindenütt és tanúi annak, hogy e gyönyörű Alpesek a jégkorszakban át meg át voltak szőve glecserekkel. Mai nap csak a Glockner-, Hochnarr- és az Ankogl-csoport legmagasabb ormai jegesek („verkeest“ — mint a lakosok mondják). A glecserek ma hanyatlóban vannak; a legnagyobb és a legszebb közöttük a Pasterzenglecser (9.4 kilométer hosszú).

A plutói képződmények közűl van Karinthiában gránit, syenit, serpentin, diorit, eklogit, szürke és vörös porphyrit, dolerit és bazalt. Kevés kivétellel ezek területén vannak a tartománynak eddig ismert *ásványos forrásai:* a karinthiai Római-forrás, egy alkaliás savanyú víz Köttelach mellett, a Karinthia-forrás, egy alkaliás-sós savanyú forrás Kappel mellett, s közelében a vellachi vasas savanyú víz, meg az ebriachi nátronos savanyú víz. Ilyen forma savanyú víz van még a Sau-Alpe keleti lejtőjén Preblau mellett, melynek termékeit már régen, valamint újabb időben a Római és Karinthia-forrás termékeit is nagy mennyiségben szállítják mindenfelé. Fürdő van a vellachi forrásnál, a villachi meleg forrásnál és a lusznitzi kénes forrásnál.

Az imént említett kőzetek rétegcsoportjában sok hasznos ásvány van, nevezetesen *rézérczek*, mint fakó-ércz Neu-Finkelstein és Schwabegg vidékén, chalkopyrit a Lamprechtsbergen és Fragant mellett; *higanyérczek* a Buchholzgrabenben Paternion mellett és a Kotschnában Vellach mellett; *mangánérczek* a Kockon Uggowitz mellett, s végre *graphit* is a Klambergen.

A Möll, a Lieser és a felső Dráva forrásvidékén a számos nyílt és bedőlt tárna, meddő kőhányás, a bányászházak, a zúzó- és olvasztó-művek romjai arra vallanak, hogy itt terjedelmes *aranybányászat* volt, melyet a tauriszkok kezdtek s a rómaiak folytattak, de csak a középkorban vett ismét lendűletet s a XV. és XVI. században érte el legnagyobb virágzását. A nemes érczeknek Amerika fölfedezésével történt értékváltozása, a bányászati technikának a kovarczos kőzetekben mélyebb műveletre elégtelen volta és a vallási zavarok minden rosz következményeikkel azt idézték elő a XVII. században, hogy e bányák tönkre mentek. Az a bánya, a melynek mívelését még a múlt században folytatták, s a melyet legutóljára 1765-ben a kincstár vett át, 1794-ben szintén megszűnt. Nem volt nagyobb sikerök az utolsó évtizedekben tett azon kisérleteknek sem, hogy az aranybányászatot újra megkezdjék. A Seebichelen 2.464 méter tengerszín fölötti magasságban épűlt válogató-pajtát 1876-ban márczius 3—4-ke közötti éjjel egy lavina

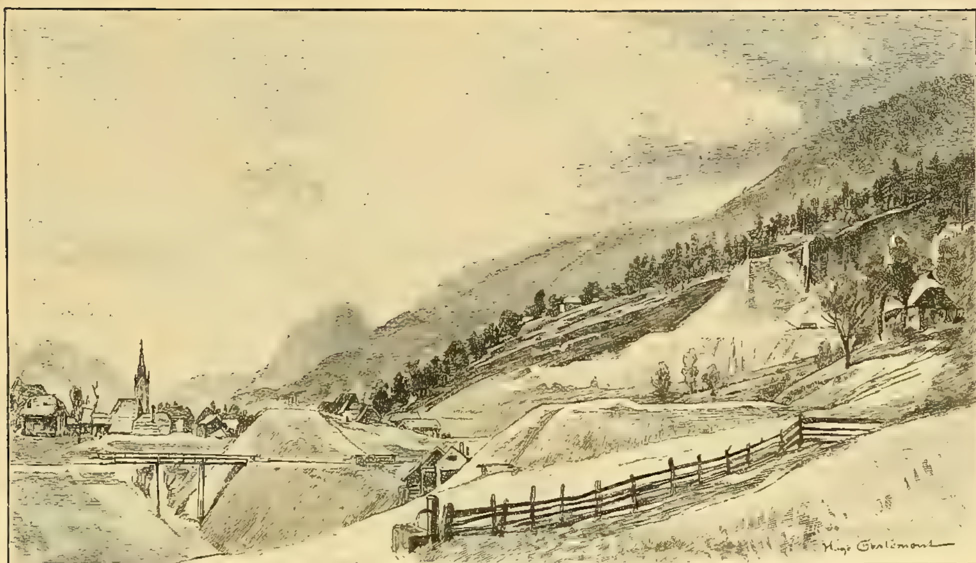
romba döntötte. A XVI. században a kleiningi arany- és ezüstbánya St.-Leonhard mellett, a Sau-Alpe keleti lejtőjén épen olyan jó hírben állott és épen olyan jövedelmező volt, mint a Közép-Alpesek aranybányái. Igen régi a tragini diluvialis hordalékban Paternion mellett levő aranymosás is, melyet nem régiben ismét mívelni kezdtek, de csekély sikerrel.

A míg a közép-korban Karinthia bányaiparában az aranybányászat virágzott, ennek révén a *vas- és ólom-ipar* is mind jobban-jobban fejlődésnek indúlt s mind nagyobb gazdasági jelentőségre jutott. Az ólomérczekben rejlő kincsek a Gail-völgy Alpeseinek és a Karavankáknak triasz-kori mészkövében vannak, közel a rajtok fekvő raibli palában, melyet a bányász „fő-palá"-nak nevez. Ezeket a telepeket már régen fölkeresték és bányászatilag mívelték. Az ércztartalmú mészkő-vonúlatot, a mely 170 kilométer hosszú, nyugatról keletre a következő nevezetes magaslatok jelzik: Jauken, Madschidlalpe, Altenberg, Kovesnock, Bleibergi Érczhegy, Singerberg, Obir, Petzen és Ursula; továbbá délre Raibl mellett az ólom- és czinkérczeiről nevezetes Königsberg nyúlik bele. A Frögg és a Gurina melletti újabb leletek, valamint a történeti hagyományok arra mutatnak, hogy az ólombányászat, különösen a Jauken hegyen meg Bleibergben, igen régi. Úgy látszik, hogy a bányák, a melyeket már a rómaiak előtt míveltek, a népvándorlás idejében teljesen elpusztúltak volt s csak a középkorban kezdtek ismét virágzásnak indúlni, mikor a román és gót épületek ablakaiba, valamint a házfedelekre és a puskapor föltalálása után a háborúskodásra sok ólomra volt szükségök az embereknek s azon kivűl kivált Velenczében és Genuában festék készítésére is használták az ólmot. Bleiberg 1006-ban a bambergi püspökség birtokába jutott s 1550-ben kapta meg a bambergi bányatörvényt, abban az időben, mikor villachi kereskedők élénk ólomkereskedést űztek Velenczével, Genuával, Németországgal, Magyar- és Törökországgal. Habár az ellenreformáczió következtében nehány bányamunkás kivándorolt is, ez az ólombányászatnak nem ártott annyira, mint az aranybányászatnak. A kincstár 1749-ben kezdett részt venni a bányamívelésben és Mária Terézia alatt új élet pezsdűlt meg e téren, s kedvezőbb fordúlat állott be, a mely a nagy királyné utódai alatt is tartott. Valóságosan korszakalkotó volt Bleiberg bányászata jövőjére nézve a Lipót császárról nevezett altárna vájása 1795-ben. Ezt ez ideig 4.9 kilométernyire hajtották, a Rudolf-aknát leásták s így az altárna fenekén az ólomérczek keleti területét is föltárták.

A raibli ólombányászat korát nem lehet pontosan meghatározni; a Miess- és Jaun-völgy ólombányáit már a XII. és XIII. században említik. A sok beomlott bányaüreg, meg a régi ólomsalak Feistritz mellett arra vall, hogy itt a régi korban jelentékeny ólombányászat volt, a mitől a közel fekvő Bleiburg neve is származik. Alsó-Krajna legjelentékenyebb ólombányája Miessben van. A Schäffli és Grafensteini hegyben az Obiron is ásnak ólomérczet, melyet Eisenkappel kohójában olvasztanak meg. A Singerbergen Windisch-Bleibergben is van ólombánya.

Miként a vasra nézve a Hüttenbergi Érczhegy, úgy az ólomra nézve a Bleibergi Érczhegy a karinthiai ólomtermésnek a tulajdonképeni középpontja. Az ércztöltelék a keleti területen (Bleiberg) telérhasadékokban, kereszt-erekben és rétegfölszíneken elosztódva, telep-telér formában van jelen, és 0.1—0.5 méter vastagság között váltakozik. A nyugati területen és Kreuthban rendetlen üregeket tölt be, melyek bizonyos rétegeken túl megszűnnek, néha azonban e rétegeken „túl is ugornak"; alakjok hosszúkás, vagy gömbölyded; terjedelmök 50—100 négyszögméter. A telepek délkelet felé igen meredeken lejtenek. A keleti és a nyugati terület között egy vetődési hasadék van, a melyen túl a telep 30°-kal magasabban van és csavartnak látszik. A magasabb szintben való tárnás mívelés már régen a völgy feneke alá kerülő aknás mivelésse alakúlt át; Kreuthban már közel 400 méter mélységre hatoltak le. A hegység nagyon „állhatatos" ; a bányák csekély faépítmény fölhasználásával mívelhetők lennének. Az érczek szállítására és a bányavizek elvezetésére víznyomású gépek, emelő kútak, turbinák és gőzgépek szolgálnak. Az érczeket kézi munkával, rostával és géppel 70 százalék ólomtartalomra készítik elő, azután a bleibergi láng-pestekbe vagy Rosié-féle fújtató-hutákban olvasztják meg. Egész Karinthiában jelenleg 11 ólombánya-vállalat munkálkodik, a melyek 1887-ben 2.267 munkással 77.080 métermázsa ólommarát készítettek 713.777 frt értékben. A meglevő 17 olvasztó mű közűl 8 dolgozott és 54.950 métermázsa tiszta ólmot produkált 851.956 forint értékben. Karinthia ólomtermése egész Ausztria ólomtermésének 58 százalékát teszi.

Mint az ólombányászat és kiolvasztás melléktermékе különösen Raibl- és Bleibergben a *czinkércz* (mint Smithsonit és Sphalerit) jön tekintetbe. Az évi termés 1887-ben 85.421 métermázsa volt, 122.350 forint értékben. A czinkérczet Karinthián kivűl Cilliben, Sagorban és Ivančben olvasztják. A Bleibergben iszapolással kapott sphalerit-lisztet mint *szürke czinkfestéket*

A Bleibergi Érczhegy, keletről.

Az amerikai olvasztó pest Kreuthban.

és Raiblben az úgy nevezett „mott"-ot, mint *okkert*, festékgyáraknak adják el. A karinthiai, különösen pedig a bleibergi ólmot az teszi kiváló jóvá, hogy az arzén és phosphor teljesen hiányzik belőle, az ezüst és antimon pedig csak elenyésző csekély mennyiségben van meg benne. Kiválóan jó ez az ólom nagyon tiszta, finom ólomfestékek készítésére, a milyeneket négy *fehér-ólomfestékgyár* készít, nevezetesen az 1759-ben Klagenfurtban és a Wolfsbergben később létesített régi jó hírű gyár, egy kisebb gyár St.-Veitban és egy másik nagyobb gyár Klagenfurtban. Két gyár, nevezetesen az egyik Klagenfurt, a másik Villach mellett, ólomglétet és miniumot gyárt az ólomból. Ólomárú gyártására szolgál három *sörét-torony* Gurlitsch-, Gailitz- és Föderaunban, és egy *préselt-ólomárú-gyár* St.-Martinban Villach mellett.

Abban a hegyvonúlatban, a mely a Magas-Tauern folytatásaként a Lieser területéről keletnek tart, s végre mint Sau- és Kor-Alpe délre hajlik,

kovarczban dús s csillámpalával váltakozó gneiszok vannak amphibolittal, továbbá van eklogit, turmalinszikla, ős-mész és phyllitek egyező-fekvésű rétegekben. Ebben az ős-mészben vannak azok a régtől fogva híres *vaspát*, *barna-* és *vörös-vaskőtelepek*, a melyeket (a Kremsben, Friesach, Waitschach, Hüttenberg, Heft, Lölling, Wölch, Loben, Waldenstein mellett) már régóta mívelnek. E vasérczek főtelepe a hüttenbergi Érczhegyben, a Sau-Alpe egyik nyugati ágában van, a melyet már a régi időben „a vas főfészké"-nek (Haupteisenwurzen) neveztek. A kristályos mész öt rétegében, a melyeket csillámpala választ el egymástól, hat hosszan elnyúló vaspát-lencse van itt, a melyek vastagsága 2—95 méter között változik, s miként a mellékkőzet, 43 fok alatt délnyugatra hajlanak. Az ércz a hegy éjszaki, déli és nyugati oldalán tárnákkal van föltárva s kereszt-míveletekben eresztékekkel fejtik. Az érczet a hegy magaslatáról magukban szaladó kutyákon, vízszintes és rézsútos síneken 43· kilométernyi úton szállítják éjszak felé a hefti magas-kemenczéhez és Bessemer-kohóhoz, dél felé a löllingi magas-kemenczéhez és nyugatra a hüttenbergi vasúti rakodóhoz, a hol Prevali számára rakják vaggonokba. Az ércz sulyával ismét a bányászathoz szükséges anyagokat húzzák föl a hegyre. A fékező gépeken szokásos légnyomású féket 1848-ban használták itt először a bányászatban.

A karinthiai újabb vasbánya-vállalatok közűl csak egy van tényleges munkában, a Hüttenbergi Érczhegyen levő; itt 1887-ben 547 munkás 750.464 métermázsa érczet fejtett, a melynek 300.185 forint az értéke. A nevezett érczvonúlat valamennyi többi bányája szünetel.

A *kohó-művelet* úgy megy végbe, hogy a nyers ércz először a pörkölő-kemenczékbe kerűl, azután faszén rétegek között, Prevaliban koksz és kevés mész hozzáadásával is, magas olvasztó pestekben, fujtatóval nyomott forró levegő segítségével olvasztják meg. A nyers vas Heftben és Prevaliban az olvasztó pest csapjából azon folyékonyan egyenesen a Bessemer-retortába folyik, a hol fujtatókkal belenyomott levegő segítségével a még benne levő szén elég, a vas raffinálódik s azon módon öntött-aczéllá, vagy öntött vassá alakúl. A többi pestekben, például a löllingiben, tuskókat, bocsokat formálnak a nyersvasból, a melyek fínomító művekbe kerűlnek s részben a tartomány határán túl is viszik őket. A 18 magas vasolvasztó közűl 1887-ben csak 8 dolgozott; 5 mindjárt az Érczhegy tövében; 705.316 métermázsa pörkölt érczből 208.659 köbméter szén és 52.131 métermázsa koksz elhasználásával 390.433 métermázsa nyersvasat készítettek 1,676.854 forint

értékben. A Bessemer-fém évi termése Heftben és Prevaliban 230.679 métermázsa volt, melynek mint fínom vasnak értéke 622.673 forint.

A vaskohászati technika haladásának köszönhető, hogy igen sok vasat és aczélt tudnak előállítani és hasznosítani, tüzelő anyagot pedig, ha a régi

A Knappenberg (a Hüttenbergi Érczhegy nyugati oldala).

idők eljárásával vetjük össze, keveset használnak el. A kelta norikumiak egyszerű gödrökben készítették a vasat, a milyenek berendezésének maradványai a Hüttenbergi Érczhegyen még láthatók; a rómaiak, a kik a nori vasat nagyra becsűlték, akna-kemenczékkel dolgoztak; a kézi és lábbal

hajtott fujtatók helyébe lassanként a vízzel hajtottak léptek és kifejlődött a stuck-kemenczékben való művelet, a mely egész a múlt századig megvolt. A Hüttenbergi Érczhegy a középkorban a salzburgi püspökség birtokába került. A bánya 1567-ben a Ferdinánd-féle, 1759-től 1854-ig a Mária-Terézia-féle bányatörvények alatt volt. Legelőször 1570-ben Urtlben kezdték az olvasztó kemenczékkel való folytonos míveletet s ettől az időtől fogva mind jobban-jobban fejlődött a magas-pestekkel való mívelet, melynek az lett az eredménye, hogy az apró vállalatok kevesebb-kevesebb, végre pedig négy nagy vállalattá olvadtak; sőt 1869-ben még ezek is a hüttenbergi vasmű-társulattá egyesűltek, mely 1881-ben az ismét nagyobb osztrák alpesi bányatársaságba olvadt bele.

Karinthia összes bányaiparának 1887. évi adatok szerint 5.422 hektárnyi területen levő 70 bányavállalata közűl csak 24 volt működésben és 29 kohója közűl csak 13 füstölgött folytonosan; a bányamíveletre és a kohászatra 2.900 lóerővel dolgozó géperőn kivűl 4.269 munkás szolgált 103 kilométer hosszú szállító pályán. Összes termése a fémek árának nagy csökkenése és a nyersvasnak tetemesen kevesebb kiolvasztása következtében csak 3,264.153 forint értékű volt, a mi csak fele az 1883-iki termés értékének s $1^1/_5$ millióval kevesebb a megelőző tíz év átlagánál. Hogy ez a válság nagy hatással van a lakosok jóllétére, világos.

Az ólomnak a szokásos ólomkészítményekre való feldolgozásában az utolsó évszázadban csekély és semmi esetre sem mélyre ható változások történtek, ellenben a vas szerzésére és kereskedelmi árúkká feldolgozására nagy mértékben tettek ilyen intézkedéseket. Midőn a vasipar csak faszénnel tüzelt, midőn a magas-kemenczékben való vasolvasztás a frisselő művelettől külön volt s a frisselést saját frisselő tűzhelyeken végezték, a vas fínomításának kifejlődése az egész tartományra igen jótékony hatással volt. A tartománynak erdőkben és vízi erőben való gazdagsága megengedte, hogy a völgyekben hámorok keletkezzenek, melyek mindenféle rúdvasat és aczélt készítettek és pléhet, drótot, szögeket, bográcsokat és kaszákat gyártottak belőle. Még a harminczas években 106 hámor 292 tűzhelylyel működött a tartomány tizenöt völgyében. A gőzgépek, vasútak, pánczélos hajók stb. elterjedésével annyira nagyobbodott a vas kereslete, hogy a faszénnel és frisselő tűzhelylyel dolgozó vasipar nem győzte kielégíteni. Az első puddel-mű, a mely kezdetben faszénnel, később pedig, 1835 óta Prevaliban barnaszénnel dolgozott, már 1832-ben épült Karinthiában, azon

a helyen, a hol ma az első cellulose-gyár van. Ez volt az az idő, midőn a barna-szén és a turfa itt értékessé vált és a nagyobb vasművek építésében irányadó volt. Eme tüzelő anyagoknak a vasiparban való alkalmazásával a hámorok eddig használta faszenet most nagy részt a nyersvas nagyobb mennyiségének előállítására lehetett fordítani. A puddel-eljárás tökéletesedése és aczélgyártásra való alkalmazása miatt, különösen pedig az aczélnak és a vasnak a Bessemer- és Martin-féle eljárással tetemesen megváltozott előállítása miatt a régibb tűzhelyek és részben a fával tüzelő frisselő-pestek közűl a következő három évtizedben csak azok bírtak megmaradni, a melyek az olcsó faszenet a saját birtokukból, vagy az „áldozatúl hozott" erdőkből tudták maguknak biztosítani és a melyek nem a vásárra való vas készítését, hanem a vasnak dróttá és drótszögekké való feldolgozását tartották szemök előtt. Így történt, hogy a vas- és aczél-művek eloszlásának eredeti képe megváltozott a tartományban. Felső, éjszaki és éjszakkeleti Karinthia számos hámora Kappel és Freibach mellett megszűnt.

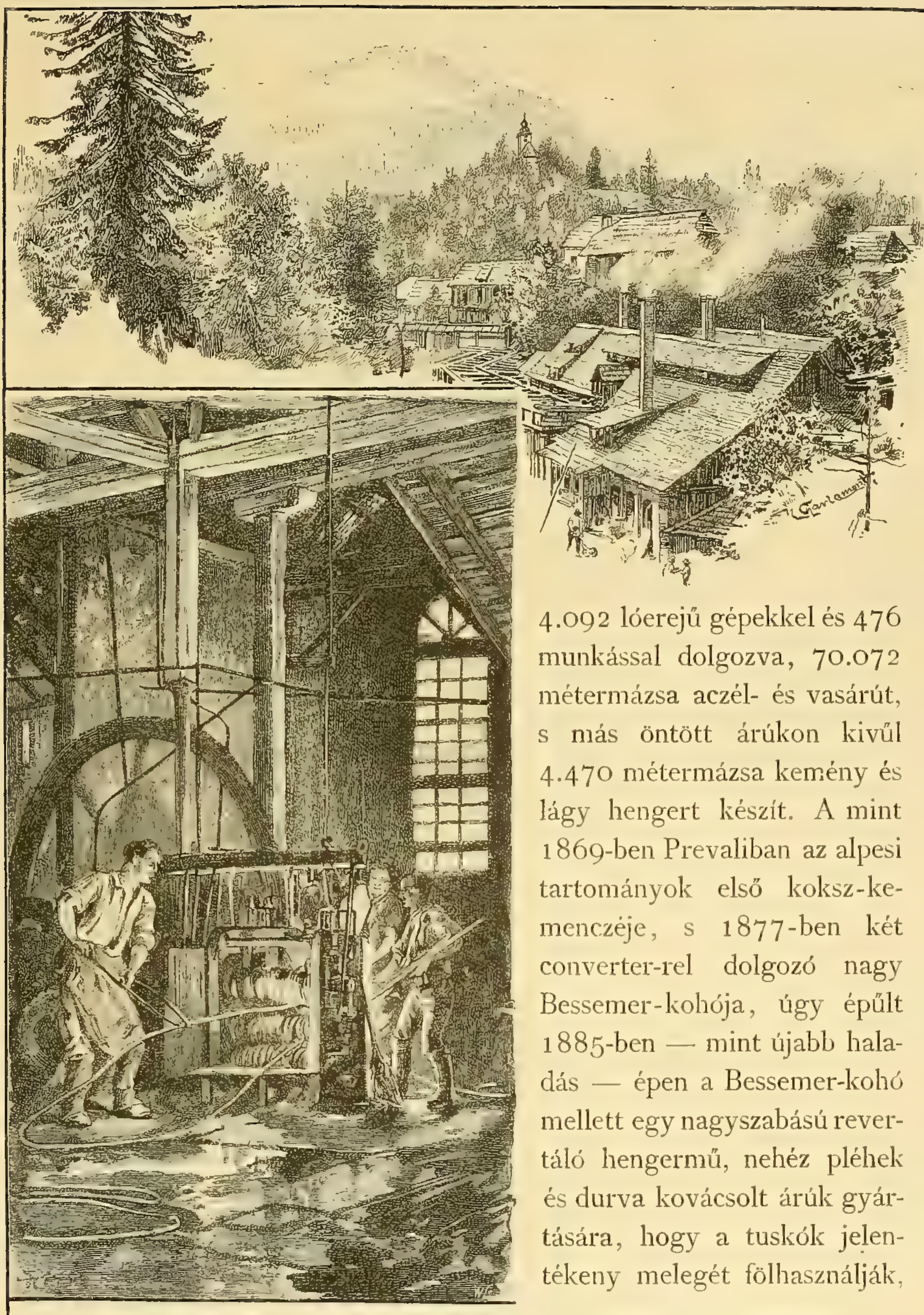
Az aczél- és vasfínomító gyáraknak, az üzleteknek és az iparnak tüzelőanyagokban való nagyobb szükséglete a *barnaszén-* és *turfa-telepek* bányászatára vezetett. Ma a sonnbergi bányát mívelik Guttaring mellett, hol az eoczénben a fényes-szénnek van nehány tömzse. Itt 1887-ben 8.610 métermázsa szenet fejtettek. Nagyobb terjedelmű a barnaszén a neogén-képződményben. A Lavant völgyében Reichenfelsből Wiesenau, Wolfsberg, Dachberg felé, csekély kiöblösödéssel a Granitz völgye felé, egy hosszas, többnyire lignit-tartalmú medencze húzódik egész Lawamünd környékéig a Dráva völgyében. Wiesenauban bevágásokkal három tömzsöt tártak föl; a legalsó vastagsága egészen öt méterig megy; azután van egy három méter vastagságú a Rothkogelen St.-Stefan mellett. Az első bánya a múlt évben 221.213 métermázsa, az utóbbi pedig 46.006 métermázsa szenet szolgáltatott. A másik neogén-kori medencze déli Karinthiát nyugot-keleti irányban szeli át Hermagor vidékétől Feistritz, Latschach, Penken, Keutschach, Möchling, Stein, St.-Philippen, Liescha helységeken át egész Sieleig Windischgrazban. Ebben korra nézve két képződmény van. Az alsó hasznavehető fényes szenet szolgáltat. A lieschai barnaszén-tömzsből, a mely 2—6 méter vastag s 15—18 fokkal lejt dél felé, az utóbbi évben a prevalii vasmű számára 378.213 métermázsa szenet fejtettek, a homi és loibachi bányából pedig 70.201 métermázsát a streitebeni aczélgyár és a sorgendorfi sörfőző számára. A felső réteg legnagyobb telepében fiatalabb lignitet tártak

föl Penken és Turia mellett, nevezetesen két tömzsöt, melyeket hat méter vastag agyagüledék választ el egymástól; az egyik tömzs 1—3, a másik 3—9 méter vastag. Ezek a lignitek kellő fölhasználásra várnak, minthogy az utóbbi évben csak 568 métermázsát fejtettek belőlök. Ezekkel egykorú a kevésbbé tetemes feistritzi lignit is a Gail mellett, a melyből 1887-ben 7.610 métermázsát ástak. Mindezeket a barnaszén-tömzsöket részben igen értékes *agyagrétegek* kisérik, mint a dachbergi agyag, a melyet a fazekasok az egész tartományban használnak, továbbá a feistritzi lignitek környékéről való Gail-völgyi agyag és a Penken, Rosegg és Liescha vidékéről való jól kilúgozott és tűzálló agyag.

A kőszénbányászati 19 meglevő vállalat közűl 8 van munkában, a melyek 799 férfi és nő munkással 732.836 métermázsa barnaszenet fejtenek 309.772 forint termés-értékben. Egy-egy munkásra évenként 917 métermázsa szén esik 388 forint értékben.

Karinthia *turfa-mezőiben* olyan kincs rejlik, a mely sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint a milyenben eddig részesítették. Olyan tavakból és vizekből képződtek ezek, a melyek vizének elégtelen lefolyása a turfa-alkotó növényzetnek kedvezett annyira, hogy alúlról fölfelé s a medencze szélétől a közepe felé való dús növekedésökkel végre az egész medenczét betöltötték. Karinthia turfa-telepei két csoportban vannak; az egyik, a mélyebben (440—470 méter magasságban) fekvő, Goritschach, Trixen, Teinach, Thon között, a magasabban (550—560 méter magasan) fekvő pedig Ossiach, Moosburg és Keutschach környékén terűl. A turfaréteg közepes vastagsága 3—4 méter, de eléri a 8 métert is. A buchscheideni és freudenbergi vasművek turfával dolgoznak. A turfamezők igen nagy része azonban még kellő értékesítésre vár.

A *frissélt vas* gyártása jelenleg az 1854-től turfával dolgozó Gurk melletti freudenbergi puddel-műre szorítkozik, a mely a lippitzbachi (Bleiburg mellett), 1794 óta fennálló legrégibb pléh-hengerelő számára készíti elő az anyagot, továbbá a rosenthali művekre, a melyek drótgyártással is foglalkoznak. A prevalii és hefti Bessemer-kohók *öntött-vasa* és *öntött-aczélja* mind jobban-jobban kiszorította a frisselt vasat, azért Prevali és Buchscheiden finomító műveiben leginkább csak öntött-vasat és öntött-aczélt gyártanak. A többi aczél mind Miess és Streiteben aczélműveiben készűl a Miess völgyében, elannyira, hogy a vas- és aczélgyártás főhelyei a Miess és Rosen völgyében vannak. Ott van 1-ször is a prevalii vasfinomító, a mely jelenleg

4.092 lóerejű gépekkel és 476 munkással dolgozva, 70.072 métermázsa aczél- és vasárút, s más öntött árúkon kivűl 4.470 métermázsa kemény és lágy hengert készít. A mint 1869-ben Prevaliban az alpesi tartományok első koksz-kemenczéje, s 1877-ben két converter-rel dolgozó nagy Bessemer-kohója, úgy épűlt 1885-ben — mint újabb haladás — épen a Bessemer-kohó mellett egy nagyszabású revertáló hengermű, nehéz pléhek és durva kovácsolt árúk gyártására, hogy a tuskók jelentékeny melegét fölhasználják,

A feistritzi vasdrót- és szöggyár a Rosenthalban, s részlet a gyár belsejéből.

a mivel sok tüzelő anyagot takarítanak meg. Ott van 2-or a streiteben-miessi aczélhámor, a mely az utóbbi évben 355 lóerővel dolgozó gépeivel és 252 munkásával 37.723 métermázsa nyersvasból és tuskóhulladékokból 28.591 métermázsa különféle minőségű és különféle fajtájú aczélt készitett, a mely legnagyobb részt a nagyobb kaszagyárakba és keletre került. A Rosenthalban van a feistritzi első és legnagyobb *drót-* és *szöggyár*, a mely 703 dróthúzó dobbal és 45 drótszöget s másnemű szögeket gyártó géppel dolgozik; továbbá a waidisch-ferlach-unterloibli együvé tartozó gyárak 400 dróthúzó dobbal és 41 szögverő géppel; végre a több mint kétszáz éve fennálló *fegyvergyár* Ferlachban, a mely inkább kis-ipar módjára dolgozik, mint gyárszerűen s egyes fegyver-részletek készítésével a házi-ipar körébe tartozik.

A tartomány hét *kasza-gyára*, nevezetesen három a Tiebl mellett Himmelbergnél, egy közel a Gurkhoz Kleinglödnitz mellett és a két legnagyobb Wolfsberg mellett, állandóan munkálkodik. A *szerszám-hámorok* közűl csak egy van meg Feldkirchen mellett s egy Malborgeth mellett. Az *üst-hámorok* közűl egy van Himmelberg s egy Tarvis mellett. A seebachi hámort Villach mellett *fémárú-gyárrá* alakították, a mely szép czinezett és zománczolt pléh-edényeket készít s más tartományokba is szállít. A kisebb vasiparok között különösen a *lakatos mesterség* emelkedett Klagenfurtban, Villachban és Wolfsbergben. *Gépeket* a klagenfurti és villachi gépgyár készít. A klagenfurti 200 munkással dolgozik és gőzkazánokat is készít. *Kocsirúgókat* gyártanak a wolfsbergi, *drótköteleket* a bleiberg-kreuthi gyárban.

A hámorok megszűnésével rendelkezésre álló sok vízi erőt új, a tartományra igen hasznos vállalatokra alkalmazták, nevezetesen *műmalmokat*, 5 *czementgyárat*, egy *téglagyárat* s a fa földolgozására való gyárakat építettek; így egy *parquet-gyárat* Villach mellett, 14 *faanyag-gyárat* 56 csiszoló készülékkel, a melyek két hazai s egy stiriai papirgyár számára, legnagyobb részt azonban kivitelre dolgoznak, s végre 2 *fagyaluló gyárat*. Az újabb vállalatok közűl legjelentékenyebb a *cellulose-gyár* Wolfsberg mellett, a mely két 110 lóerejű turbinával s egy gőzgéppel dolgozik, valamint a *faárú-gyár* Villachban. 1886 óta Klagenfurtban egy *cserkivonat* készítő gyár van, mely fenyőkéregből késziti a kivonatot.

A fa-czipők, kocsi-részek, szánkák, fabútorok készítése és a házi meg gazdasági használatra való durva kosárkötő munkák a sok helyen űzött *házi-iparnak* a tárgyai. Ezek közűl kiváló figyelmet érdemelnek a

St.-Margarethen környékén, a Rosenthalban készűlő kádár-árúk, konyhai szerek és Ferlach környékén a szerszám-nyelek, puska-tusok gyártása. A tartomány többi iparága közűl a *bútorasztalosok* és a *gölöncsérek* ipara jutott nagyobb kifejlődésre. A *bőripar* (Klagenfurt, Villach, Wolfsberg), kivált a klagenfurti bőrárú-gyár termékei is jó hírnévnek örvendenek.

A *szövő-ipart* illetőleg a legrégibb ilynemű vállalatok közé tartozik az egy század óta egyazon család kezében levő *fínom posztó-* és *darócz-gyártás* Klagenfurtban és Viktringben, melyet a hadsereg számára szállított különféle, élénk színű posztóiról és kitűnő darócz-szövetéről igen kiválónak ismernek. Az utolsó tizedben egy hámor helyére Feldkirchben *lenfonó-gyárat* állítottak. A házi ipar különösen a Möll, a Lieser, a Dráva felső és a Lavant völgyében jó darócz-szövetet, s az egész tartományban mindenütt házi-vásznat és asztali vásznat szolgáltat.

Élelmi és *élvezeti szerek* készítésére számos (982) közönséges és 10 *műmalom* szolgál; a legrégibb Margereggben van a Glan mellett, a legnagyobb pedig Spittalban a Lieser mellett. A 80 *sörfőzőben* az utóbbi évben 149.188 hektoliter házi sört (Kesselbier) főztek, a melyből 64 százalék a három legnagyobbra, a wincklernire Klagenfurt mellett, a silbereggire és a sorgendorfira esik. A klagenfurti kerület szlovén részében 11 kővel főző sörgyárában 2.281 hektoliter „Steinbier“ nevű sört készítettek. A sörfőzésnek ez a módja, valamint a gyümölcsből való *borkészítés* és *pálinkafőzés* a mezőgazdasági házi-ipar körébe tartozik. Keletkezésök igen régi. A sört zabból, búzából és komló hozzáadásával árpából is kádakban, megtüzesített kövekkel, nevezetesen az e vidéken levő szürke porfir-kövekkel főzik. Hűtése és első erjedése lapos kádakban megy végbe; az után a 6—9 fokos sört hordóba szűrik s harmad nap már iszszák, minthogy gyorsan kell elhasználni. A *spiritus-gyártás*nak, különösen a vele kapcsolatos *élesztő-gyártás* miatt, 7 vállalatban van jelentősége (148.000 kilogramm).

Végre vessünk még egy pillantást Karinthia *közlekedésére*. Abban az időben, mikor Bécset Trieszttel még nem kapcsolta össze vasút, Karinthia az éjszaki tartományoknak Trieszttel és Olaszországgal való árúforgalmára igen fontos volt. Ez a *déli vasút* elkészültével megváltozott. Karinthiának meg kellett elégednie, midőn végre 1864-ben sikerűlt Marburgtól Villachig menő vasútat kapnia. Csak a *Rudolf-vasút* kapcsolta össze legrövidebb úton Bécscsel 1869-ben; azon kivűl önálló vonalat kapott ezzel Felső-Ausztria felé, szárnyvasútat Glandorf-Klagenfurt és Launsdorf-Hüttenberg között.

A Rudolf-vasút fővonalát csak 1873-ban vezették Villachtól Laibachig és 1879-ben Pontafelig, illetőleg Udineig. Ugyanebben az évben adták át a forgalomnak az Unterdrauburg-Wolfsbergi szárnyvonalat.

A belső közlekedést a vasútakon kivűl *állami* és *országútak* sűrű hálózata tartja fenn. A kereskedelmi fa szállítására régebben fontos *tutajozást* a Dráván a vasútak jelentéktelenné tették. Különben efféle szállítás van még a Wörthi-tavon. Személyszállításra a nyári hónapokban a tóba vezető csatornán két kis gőzös szolgál, egy nagyobb gőzhajó pedig magán a tavon jár.

Sörét-torony a Wörthi-tónál.

KRAJNA.

A Veldes-tó.

Krajna tájképekben.

Az Alpesek vidéke.

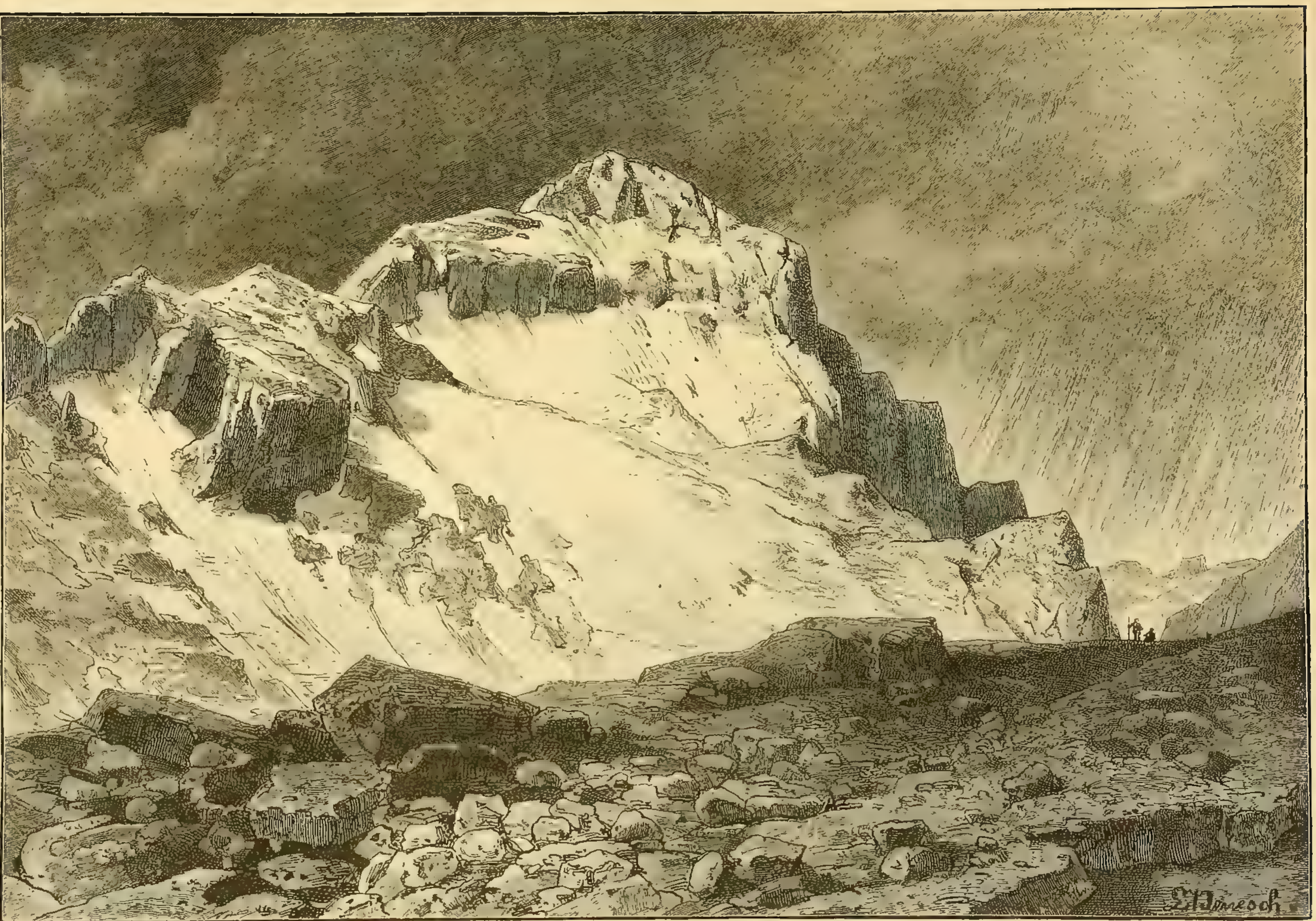
Az Alpesek hegyrendszerének legszélsőbb délkeleti részén, a hol a déli Mész-Alpesek legvégső magas csúcsai a Karszt kőtörmelékes földére, a tengerre és a velenczei síkságra tekintenek, emelkedik a hatalmas *Triglav* (2.864 méter). Ez a hegy a *Juli Alpesek* kimagasló csúcsa s egyúttal Krajna főbástyája, melynek jégmezővel koronázott csúcsáról áttekinthetjük az egész vidéket a „krajnai kapuk"-tól Weissenfelsnél (Ratschach) és Predilnél a Száva-völgy áttöréseiig Laibachtól keletre és a *Karavankák*

sziklafalvonalától a Karszt-vidék zöld dolináiig. De mindennél sokkal több torlódik össze a kép keretében. Éjszaknyugat felől még fölcsillámlik a Tauern jege, éjszak felől pedig a keleti Közép-Alpesek végtelen hullámvonalainak megdermedt tengere terjeszkedik szét. Távol délen csillámlik a tenger s a látóhatár elhalványúló homályából a partvidéki Karsztok kopasz csúcsai merűlnek föl. Egy másik tengerhez hasonlít távol keleten a végtelen síkság, melyet elképzelhetetlen régi időkben a pannoniai beltenger hullámai borították.

Tekintsük meg most álló helyünk szűkebb keretbe foglalt képét. A Juli Alpesek egész hegycsoportjának képe a Krajna és Tengermellék közt levő határon egy nyugat felől elvonúló főhegyláncczá domborúl, mely a Triglav felé délkeletre, ettől a középponttól pedig délnyugatra és azután délre fordúl. A főhegyláncztól éles gerinczű ágak sugároznak ki dél és éjszak felé, egy csomó forrás-völgyet kerítve be, melyek az éjszaki és keleti oldalon a *Száva*, a déli és nyugati oldalon pedig az *Isonzo* vízrendszeréhez tartoznak. Csendes, magános hegységi völgyek ezek havasi legelőkkel és sziklamezőkkel, itt-ott kis tavak ezüst fénye által ékítve.

A magas hegyláncok gerinczéből mindenütt kopasz csúcsok emelkednek föl a Triglavval csaknem egyenlő magasságba: a *Mangart* (2.678 méter), melynek napfényben tündöklő csúcsa a két pompás *Weissenfelsi-tó*ban tükröződik vissza; a *Jalouc* (2.655 méter), a *Moistroka* (2.367 méter), a *Razor* (2.601 méter), a *Velika Tičerca* (2.319 méter) és a regékben gazdag *Bogatin velki* (2.008 méter) délnyugaton. A Juli Alpesek tengermelléki hegyláncai itt-ott kőfalszerűleg emelkednek az Isonzo forrás-vidéke fölött. A Jalouctól délkeletre fekszik a hátsó Trenta, e magános tanya, annak a vadásznak otthona, a ki egykor elég merész volt az aranyszarvú zerge magas virágos kertjei védő szellemének, a „Zlatorog"-nak, élete ellen törni. A ki elejti — mondja a rege — a Zlatorogot, megnyeri a kulcsot a Bogatin sziklarejtekeiben levő kincsekhez. Mi lett vége a „Trentai vadász"-nak, azt Baumbach Rudolf beszélte el híres havasi meséjében. Az eltűnt virágos kertek a kopár szikláknak azon helyén lehettek, mely a Hribarce fensík és a Komarža nevű kőfal között a „hét Triglav-tó" körűl terűl el.

Hasonló az a monda is, mely a Juli Alpesek pompás gerinczcsúcsát dicsőíti. A kőtörmelékeken még virítanak a „Triglavi rózsák", fehéren és szűziesen, de csak a vasárnap szülöttek láthatják meg őket. A délnyugati és nyugati sziklavadon borzalmait keleten és éjszakkeleten a sötét erdők tengere ellensulyozza, melyek közt vannak a Száva-völgy felső részébe

A Triglav csúcsa és jégmezője az éjszaki oldalról.

nyúló völgyek. Ugyanannyi bejárat van itt a Triglavhoz, melynek kiindúló pontja *Moistrana* község Lengenfeld mellett: a *Vrata-völgyön* keresztűl és a *Luknia-szoroson* át (1.779 méter), a honnan az Isonzo forrásvidékén levő „Triglav-kunyhó"-hoz (Zajaui alpesi kunyhó) ereszkedünk; a *Kot-völgyön* át az *Emir* (2.391 méter) és a *Rjovina* (2.534 méter) hatalmas oszlopai között a „Deschmann-kunyhó"-hoz; a *Kerma-völgyön* és a *Sedlo vrh* nyergén (2.025 méter) át a *Belopolje* havasig s majd ismét fölfelé s a gerinczen át a „Mária-Terézia-klub" kunyhójáig. A Belopolje Alpesnél torkollik be az a fölvezető út, mely a Wocheini völgyben kezdődik.

A Triglavra való fölmászást a legújabb időkig rendkivűli vakmerőségnek tartották. A természeti veszélyeket a képzelődés nyújtotta réműletek borzalmasan megnagyították. A Triglav nemcsak valósággal a fellegek közé emelkedett, de egyúttal istenség otthona is volt, az ó-vend mythologia háromfejű istenségeé. Most már minden másként van. Tisztelet tárgya ugyan még mindig a Triglav csúcsa, de a tiszteletadás módja megváltozott. Az ily őrtornyokon gyönyörködünk a látókép kiterjedésében, a valódi tünemények gazdagságában, melyekben a mindennapi élet észleletei salak gyanánt vesznek el. Az oltártüzek, melyek jelképileg a napfény felé törnek, most a legtisztább élvezetnek, a természet és az ő el nem múló nagysága élvezetének szolgálnak. Igaz, hogy ennek az élvezetnek elnyerése, ha a Triglavról van szó, nem fáradság nélkűli. A ki a Mária-Terézia-klub kunyhójától hág föl, a „Triglav kapuját" találja maga előtt, e széles vízmosást mesterséges sziklalépcsőkkel, beékelt fadorongokkal és vaspálczákkal, melyeken és melyek mellett az útas a *Kis-Triglav*ig kúszva mászik föl. Ezután következik a „Schneide", száz lépés hosszú, itt-ott csak egy lépésnyi széles sziklagerincz mindkét oldalt szédítő mélységekkel, de szerencsére egészen vízszintes irányú. Ezzel azonban még nincs vége, még egy másik emelkedő s hasonlólag mászó készűlékekkel ellátott sziklaélen kell keresztűl hatolnunk, hogy a *Nagy-Triglav* csúcsára jussunk. A legmagasabb (középső) csúcs éjszaki oldalán, az Alpesek legdélkeletibb pontján, meredek lejtőn egy jégmező függ, melyet hibásan „jégár"-nak is neveznek.

A kopár sziklák és sziklafalak vidéke, a csúcsok és gerinczek alatt torkolnak a Szávának föntebb említett és más, erdő-árnyazta oldalvölgyei csergő patakokkal és vízesésekkel, buja növényzetű havasi legelőkkel és regényes tavakkal. Az utóbbiak között a legkisebb a hét *Triglav-tó*, melyek még a sziklavidéken vannak a Triglavtól délnyugatra. Legmélyebben fekszik

e kis medenczék közűl a „Fekete tó“ (Černi Jecero), a Velika Tičerca éjszaknyugati alján, sötét fenyőerdőtől körűlvéve. A többi tavak között a hómezők nyár derekáig megmaradnak. A „Ferencz-Ferdinánd-főherczeg-klub“ kunyhója a második és harmadik tónál vendégszeretőleg várja az útast.

A *Száva* vízkörnyéke csaknem a tartomány éjszaknyugati határáig terjed. Ott, *Ratschach*nál, különíti el a talaj alakzatában alig észrevehető

A Planica-völgy (a Wurzeni Száva eredete).

alacsony vízválasztó (848 méter) a Száva éjszaknyugati forráspatakját (Wurzeni Száva) a Weissenbach forrásvizeitől, mely a Gailitzba ömlik, s tehát már a Dráva vízkörnyékéhez tartozik. Maga a Weissenbach a *Römerthal*ból ered és főforrása a *Versic* (1.918 méter) éjszaki lejtőin fekszik, mely hegy Krajna nyugati határoszlopa, Karinthia, Krajna és a Tengermellék hármas határánál. Weissenfelsnél a *Seebach* ömlik a Weissenbachba. Ez a két *Weissenfelsi-tó* közűl az (alsó) éjszakinak kifolyása, melynek hátterét a Mangart alkotja. A „Mangart-tavak“ — a mint e kis tó-medenczéket

néha nevezni szokták — a déli Mész-Alpesek valódi gyöngyei. Földalatti források törnek útat a törmelékek és sziklahasadékok természetes szűrőin át és csodálatosan tisztává teszik az éjszaki tó vizét. A legmélyebb helyen is fölismerjük az elsülyedt fatörzseket, meglátjuk a fehér kavicszátonyokat és a sziklás partot. Ennek a sugártörő folyékony gyémántnak színjátékához hozzájárúlnak a Mangart fehér hószigeteinek tükrözése, a napfényes felhők képe és a vízmedenczét körűlkerítő erdő árnyéka. A völgyfenéken a két tó között van a „Rudolf-szikla“.

A tavak alatt természetes parkot találunk mohamezőkkel, zuhogó vízzel, fűrészmalommal és vashámorral. Előtte kanyarog a Rudolf-trónörökös-vasút sínje a völgy zöld alján. Ha a vasút irányában kelet felé megyünk, csakhamar elérünk *Ratschach*ba és a vízválasztón át egy harmadik völgy torkolatához, melyet *Planicá*nak hívnak. Ennek hátsó részében fakad a *Száva forrása* sziklás meredekből 1.203 méter magasságban, de csakhamar eltűnik a kőgörgetegben, hogy azután a völgy éjszaki felén újból napfényre jusson. Ezután még egyszer eltűnik ez a víz *Wurzen* mellett egy mocsártóban, melyet még egy másik forrás táplál. A két forrás közűl melyik a tulajdonképi „Száva-forrás“, könnyű eldönteni, ha a valóságos vízválasztót alkotó vidék helyi körűlményeit tekintetbe veszszük. Ezek szerint a *Wurzeni forrás*, nem pedig a Planica-völgyi patak a Száva eredete.

*Kronau*nál egy negyedik völgy nyílik, a „Pišenza“, két forrásvölgygyel, melyek a *Prisanig* vagy *Prisenska spica* (2.555 méter) — a Triglav-vidék egyik legvadabb helye — és a *Skerlatica* (2.643 méter), a Juli Alpeseknek nagyságra nézve negyedik csúcsa, sziklavadonaiig nyúlnak. A nyugati ágon keresztűl egy meredek hágó visz a *Moistroka-szoroson* (1.616 méter) át a tengermelléki Trenta-völgybe.

Nagyobb fontosságú a távolabb kelet felé fekvő, Lengenfelddel szemközt nyíló három völgy, melyeknek közös torkolatuk van. E torkolatnál fekszik *Moistrana*. A fővölgy a *Vrata-völgy*, melynek kezdetén a *Luknia-szoros* (1.779 méter) közvetíti az összeköttetést az Isonzo felső völgye és az alsó Trenta-völgy között. A Vrata-völgy alján a Bistrica habjai legelők és kavicsos partok között haladnak, a lejtőkön fenyők és bükkfák állanak. A zöld sűrűjéből itt-ott egy szénégető boksa szürke füstoszlopa emelkedik. Valódi havasi völgy ez lakóhelyek nélkűl, kivéve a magános kunyhókat, melyekbe zerge- és fajdtyúk-vadászok szoktak betérni. A völgy alsó felében a *Peričnik* vízesése omlik alá a sziklafalból tág ívben 40 méter mélységbe.

Nagyszerű a völgy hátsó része a Triglav-jégmezővel. Az éjszakkeleti Triglav-előhegységek második, Moistranánál kezdődő bemélyedése a *Kot-völgy*. Hátterét a *Cmir* és a *Rjovina* gerinczei, üstje és csúcsai alkotják. Előttük vezet föl az ösvény az új „Deschmann-kunyhó"-hoz. Kelet felé következik a harmadik bemélyedés, a *Kerma-völgy*. Közvetlen összeköttetésben Moistranával, miután baloldalt Kosmacnál összefut a Kot-völgygyel, a Kerma-völgy a *Rothwein-völgybe* megy át, a midőn éjszakkeleti irányából délkelet és éjszakkelet felé kanyarog. A Rothwein-patak, mielőtt a Szávába ömlenék, az úgy nevezett „Rothwein-fall" habzó zuhatagait alkotja. A Száva már a Rothwein-patak torkolata előtt délkeleti irányt vesz, midőn a felső völgyfokból a kis síkságra lép, melynek déli szélén *Radmannsdorf* fekszik. A határoló magaslatok nyugati előhegyei közt van a *Veldes-tó* (területe 0.32 □ kilométer, tengerszín fölötti magassága 478, legnagyobb mélysége 45 méter), egész Krajna gyöngye, és e hírnévben még mindig gyarapodó nyári üdülőhely a wocheini Száva vadregényes völgyszorosának a kezdetén. *Veldes* egyike a vizektől élénkített zöld hegyi tájak azon újabb sanatoriumainak, a melyek körülbelül két évtized óta majd itt, majd amott keletkeztek az Alpesek rejtett zugaiban s kezdetleges állapotukból hovatovább kényelmesedő nyári üdülő helyekké alakúlnak, nyaralókkal és vendéglőkkel, vízgyógyintézetekkel s természetes gyógymódokkal, regattákkal s más sportmulatságokkal hasznára s üdvére szolgálva úgy az egészséges, mint

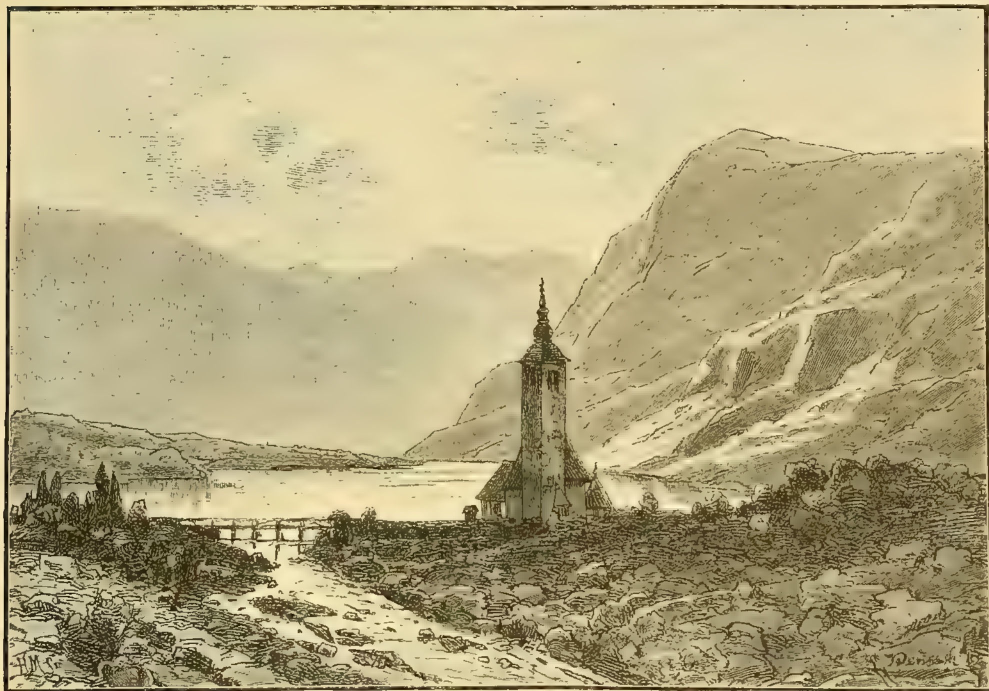

A Peričnik vízesés a Vrata-völgyben.

a szenvedő emberiségnek. Veldes nevezetességei: az ősrégi vár egy függőleges sziklamagaslaton (604 méter) és a „St.-Mária im See“ nevű szigeti kápolna. A hatalmas *Stol (Stuhl)*, a *Karavankák* kimagasló csúcsa, kéklő ködös távolból nyúlik be e kép keretébe. Veldes község kissé oldalt fekszik a tó éjszaki partjától. A déli parton *Seebach* házai vannak szétszórtan. A partokat számos nyaraló díszíti. Míg a Veldes-tó partján nyári éjeken az undinák játéka ragadja meg képzeletünket: ha a csevegő víz mentében a *Wocheini-völgy* árnyas nyílásaiba sétálunk, valóságos vízi nymphák otthona tárúl föl előttünk. Nincs pompásabb valami, mint egy ily órák hoszszáig terjedő séta a siető *Savica* habzó zuhatagai fölött az erdős zöld szorosokon át, a melyekbe itt-ott egy-egy pirosló sziklacsúcs tekint be. Ha elhagynók a völgyi útat s fölszállanánk a keleti fensíkra, órák hoszszáig terjedő vándorlás állana előttünk a pompás *Ilovca-erdőn* át, mely ott végződik, a hol *Kropp* vashámorai kalapálnak. A wocheini-völgyi út azonban mindenek előtt *Freistritz*ba (Bistrica) vezet, mely egyik kiindúló pont a Triglav megmászására. Itt nyílik délnyugat felé a Freistritz-völgy, melyen a gyors Bistrica fut végig, vashámorok kerekeit hajtva zuhatagaival. Az út további része a *Wocheini-tó* magányába vezet (területe 0.834 négyszögkilométer, magassága a tenger fölött 526 méter, legnagyobb mélysége 69 méter). A messzire látszó tornyáról és csinos új turista-lakjáról ismert *St.-Johann am See* községnél csillámlik föl először a zöldeskék víztűkör, a Szentlélek kápolnánál pedig már a vízi tündérek által élénkített regényes vidék középpontján vagyunk. De még ezután jő a legszebb, ha elérjük a tó nyugati végét és a Savica habzó zuhatagai mentén fölszállunk a vízeséshez, nagyobbára erdő árnyékában, végűl pedig falépcsőkön a magas messzelátóhoz.

Már messziről jelentkezik a *Savica* eredő helye. Tompa dörgés hangzik a nyíláson át. Az egész vidék teljesen elhagyatott. A zöld hullámok habzó zuhatagokban törnek útat a bükkfa koronák és széles fenyőgalyak árnyéka alatt. A nedves talaj félhomályában, a hol haraszt és szeder buján tenyész s vadrózsa szolgál díszűl a vízi tündéreknek, el-elröppen a jégmadár és sikong a tarka tollú harkály. Az út felső részén azonban nedves köd terűl el és az utolsó tisztásnál fölcsillámlik a hatalmas vízesés, a Savica, mely 60 méter magas sziklalyukból mennydörögve zuhog alá a kőtörmelékekkel borított völgyüstbe. A Savica-vízeséssel szemközt levő messzelátón emléktábla hirdeti az alpeskedvelő János főherczeg 1807-dik évi látogatását.

A Savica-forrás (837 méter) éjszaki oldalán emelkedik a *Komarca-Wand*. Ezen túl egy meredek sziklaösvényen — a krajnai ipartársúlat fa-szállító siklóvasútja mellett — a *hét Triglav-tó* vidékére jutunk. E tavak, mint már említettük is, a Hribarce-fensík kopár tetőin s dél felé eső lépcsőzetein vannak. Ezzel bezáródik a kör, melyet a Triglav-tető körűl vontunk. Veldes alatt, félórányira nyugat felé Radmannsdorftól, egyesűl a Száva két forráspatakja — a wurzeni és a wocheini Száva — és a főfolyó most

St.-Johann am See (a Wocheini-tó mellett).

kanyarogva halad a magas hegység keleti előrészén át, kisérve a vasúttól, melylyel az alpesi folyó a távolban mutatkozó *Laibachi síkság* felé vonúl. Mindenütt csinos templomok látszanak az erdőtlen magaslatokon, itt-ott észrevehető a Karavankák hegylánczának egy-egy darabja vöröslő sziklagerinczekkel s a *Steini* vagy *Sannthali Alpesek* magaslatai közelebb húzódnak. Itt köszönt bennünket az ősrégi, meredek partmagaslaton trónoló *Krainburg* is, ez egykori sziklafészek, melyben az Ortenburgi II. Henrik lakott. A *Kanker*, mely itt a Szávába ömlik, a Grintouc, a Kanker-Kočna magaslatairól s a Steini Alpesek más magas csúcsairól jő, melyek csaknem az egész keleti láthatárt elfoglalják.

A krajnai alpesvidék második részét a Juli Alpesek Triglav-tömbje mellett a *Karavankák* alkotják. Ezek nyugaton kezdődnek a *Gailitz*nál (Tarvis mellett Karinthiában), mely a Dráva vízhálózatához tartozik és mély áttörésével a tiroli Sextenthaltól idáig nyúló *Karni* Alpeseket a Karavankáktól elkülöníti. Ezek borítják az egész területet, melyet éjszakon a Dráva, délen a Száva, keleten a Eisenkappel-völgy (Karinthiában), a Seebergi nyereg és a Kanker-völgy, nyugaton pedig az elébb említett Gailitz patak határolnak. A hegyláncz főgerincze a határ Karinthia és Krajna között.

A Karavankák hegyrajzi jellege nem egységes. Nyugati harmadrészükön egyetlen, nyugatról keletre húzódó s csaknem kőfalszerűleg alakúlt lánczolatból fejlődnek a Karavankák s alapjuk azon arányban szélesbedik, a mint keletkezési pontjuktól mind messzebbre távolodnak. Egyszersmind keleti részökben érik el legnagyobb magasságukat a Stol-ban (2.239 méter). A délkelet felől hozzájuk csatlakozó *Steini Alpesek*, melyek önálló hegycsoportot alkotnak, töltik be előhegyeikkel együtt a Kanker és a Sann közötti területet.

A Karavankák hegyláncza a Dráva-völgyéből — tehát Karinthiából — sokkal nagyszerűbbnek látszik, mint a Száva-völgy bármely pontjáról. Különösen a Steini Alpesek a hatalmas *Grintovc-* vagy *Grintouc*-czal, mely azok legmagasabb csúcsa (2.559 méter), közel Karinthia, Krajna és Stiria hármas határához — és a csak kevéssel alacsonyabb *Kanker-Kočna*-val, csodálatos képet nyújtanak a laibachi síkságról, mely kép a tiroli dolomitokéhoz hasonlít. Oly kép azonban, minő a napfénytől ragyogó Karavankáké, például a Wörthi-tó partjairól, alig található valahol az Alpes-vidék összes keleti részében. Mindamellett érdekes a Karavankákban az éjszak és dél közötti ellentét. A kép egész pompája, melynek középrészén a magas messzelátó csúcsok vannak, csaknem egyszerre tűnik föl. A hatalmas Dráva s ellenében a jelentéktelen Száva, Karinthia tótükrei éjszakon, és a Triglav-tömb sziklavadonjai délen, zöld völgysíkok a sziklafal mindkét oldalán: ezek a tájképi elemek eléggé jellemzik Karinthiának és Krajnának a Karavankákra dűlő határrészleteit.

A tartomány éjszaknyugati szögletében a Karavankák krajnai vidékére lépünk. Legjobb ez útra azt a vasútat használnunk, mely Tarvistól Laibach felé vezet. Épen *Weissenfels* előtt lépünk át a határon egy pompás, 38 méter magas és 128 méter hosszú vasúti hídon. A sínek magas gáton haladnak úgy, hogy a szétszórva fekvő házak játékdarabok gyanánt feküsznek

lábainknál. A völgy keskeny és zord. A Römerthalból a Weissenbach tajtékzik elő. Még inkább alpesi jellegű *Ratschach* község a vízválasztónál. A wurzeni Száva-forrás tágas völgyét országút metszi át, mely éjszak felé emelkedik és 1.071 méter tengerszín fölötti magasságban átmegy a Karavankákon s egyúttal a tartomány határán. Ez a *Wurzen-szoros*, az úgy nevezett *Die Wurzen*. Bejáratának kapuoszlopai kelet felől a *Kamnat vrh* (1.658 méter), nyugat felől a *Petelinegg* (1.547 méter). A kilátás a szoroson túl a Dobračra (Dobratsch), a Gail-völgyre, a Federaunra és a többi helységekre, ide értve a villachi síkságot is, rendkivűl élvezetes.

A Száva-völgy regényes jellege *Kronau*nál kezdődik. Ily hely méltó volna, hogy a havasok barátjainak gyülekező pontja legyen. A Pišenza-völgy zord szépségű és elhomályosítja az itt csaknem csekélyeknek látszó Karavankákat. A legközelebbi vasútállomásnál, *Lengenfeld*nél, a Triglav-tömb és a Karavankák már egyenlő magasak. A Triglav előcsúcsainak versenytársaként lép föl a *Nagy Mittagskogel* (2.144 méter), a nyugati Karavanka-láncz domalakú főcsúcsa. Igaz azonban, hogy annak, ki a Wurzeni forrás felől érkezik, a Vrata-völgy hátterében rögtön a Triglav jégmezővel borított csúcsa tűnik föl, s ezzel a látványnyal a Nagy Mittagskogelé nem mérkőzhetik. Joggal mondják, hogy e Lengenfeld melletti hely a legszebb pont az egész Rudolf-vasút mentén.

A Karavankák *Assling*nál kerekednek felűl. A Száva-völgy felső részének e szakaszán nevezetes ősrégi ipar a vas bányászata és földolgozása. Már kétszáz évvel ezelőtt írhatta a belföldi krónikás, Valvasor, hogy Jauerburgban gyártják a „krobatische Stahl"-t (horvát kardot), mely „oly örömest iszik török vért és az ellenségnek orra előtt rettenetesen villog". Jauerburgban az érczet kohókban tüzesítik, Asslingban már gépóriások kalapálnak. A Jesenica-patak völgyén át, mely Asslingtól éjszak felé a Karavankák hegyláncába nyomúl, az idylli *Heiligen Kreuz in den Alpen* (Planina) község és egy vasbánya aknái mellett vezet az út a *Kočna* (1.552 méter) csúcsára. A Karavankák hegyláncza mind hatalmasabban bontakozik ki. A Kočná-nál délkeleti irányt vesz s a *Stol*ban (2.239 méter), mely egyúttal a legmagasabb csúcsa is, legdélibb kanyarúlatát nyeri. A Stol épen a Radmannsdorfi síkság éjszaki részén emelkedik.

Jauerburg és *Karnervellach*, Asslingtól délkeletre, még hegyek közt feküsznek, közel a felső Száva-szoros nyilásához, szűk erdős völgyekkel a Karavankák főláncának előhegyeiben. Karnervellach völgyszurdoka jelöli

az útat, mely a Stol csúcsára vezet. A kilátás itt csaknem oly szép, mint a Triglav csúcsán. Elnyúlik a Grossglocknerig és a Dachsteinig, a tiroli dolomitok tömkelegébe, éjszak és dél kék tó-tükreiig és a vidám laibachi síkságon át a tengerig.

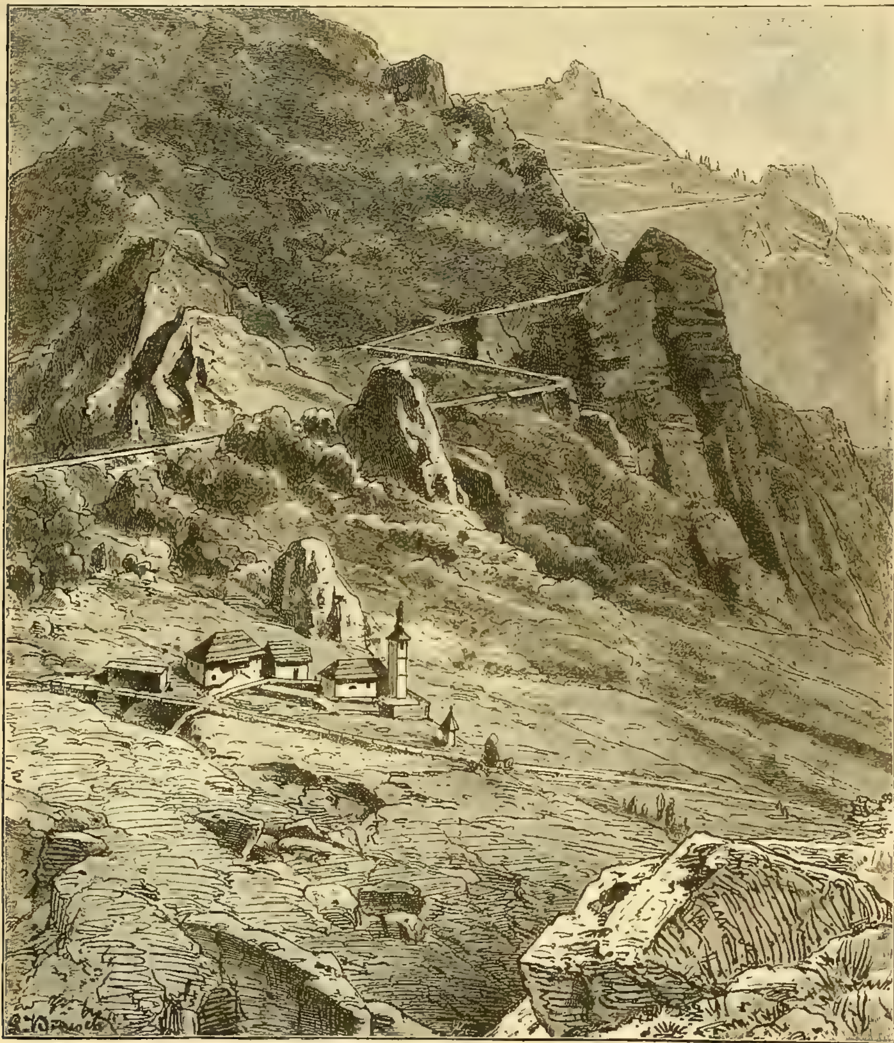
Fontos részlet a Karavankákban a *Loïbl-szoros* (1.370 méter) nyerge a Stol keleti részén. A Loibl-szoros már a rómaiak idejében fontos átjáró volt Aquileja és Virunum között Nauportus középállomással a laibachi síkság déli szélén. A középkorban kevéssé használták, de az országút megnyitása után III. Károly idejében (1728) ismét jelentőségre vergődött. A szoros magaslatát eredetileg egy rövid alagút törte át, mely később beomlott. A jelenlegi sziklavágás mintegy 130 méter hosszú és 3.4 méter mély. A két, még fennálló oszlop eredetileg az alagút szádájához tartozott, mely szintén eltűnt.

A tulajdonképi *Loibl-chaussée* Laibachtól és Krainburgtól vonúl fölfelé. Közelebbi kiindúló pontok Podnart-Kropp, továbbá Radmannsdorf és Lees vasúti állomások. Podnart alatt torkollik a Feistritz, mely az út irányát jelzi. Az első megálló hely az előhegységben *Neumarktl.* Itt ömlik be a Loibl-szorostól jövő St.-Anna-patak a Feistritzba. Erről a patakról nevezték el a völgyet. Neumarktl körűl alpin szépségek egész sorát találhatjuk. Említésre méltók a Feistritz kitörési medenczéje a regényes „Ördöghíd"-nál, a följáró a *Košutá*ra, melynek legmagasabb pontja a Kušutnik-torony (2.135 méter), a Neumarktl és Vigaun közötti vidék, mely utóbbi fölött Katzenstein romjai uralkodnak, a Kankerbe és a Grintouc-völgyekbe vivő országút s több mások.

A főnevezetesség természetesen a Loibl-út. A ki nyár kezdetén útazik erre, a völgyzárlat magaslatain még láthatja a hószigeteket s gyönyörködhetik a virágokban, melyek az elfutó víz mellett virítanak. Mindenütt zúgnak a malmok vízzuhatagai. A képes oszlopok és keresztek körűl méhek zümmögnek, lakhely lakhelyet ér. Végre elhaladunk a Košuta zuhatagai előtt és elérjük a *St.-Anna* nevű tanyát, a honnan megkezdődnek az út csigavonalú emelkedései a Loibl-szoroshoz. A fenvölgyet köröskörűl kopasz sziklacsúcsok kerítik. Legnagyobbszerű köztük a Košuta messze nyúló meredek fala, mely az országút délkeleti részén emelkedik. Délnyugat felől a *Bogunčica* (2.063 méter) csipkés csúcsai és gerinczei barnúlnak, míg törmelékmezői és omladékai messze lenyúlnak. Így a Košuta és Bogunčica valóságos oszlopai a Loibl-szoros alpesi kapujának. A magaslatoktól körűl-

zárt medenczében van St.-Anna község, melyet szép fekvése és az épen mellette fekvő sziklakeret egyaránt nevezetessé tesz.

A Loibl-szoroson át megy el a Karinthia és Krajna közötti határ. Azon túl az országút csigavonalai 734 méternyire sülyednek, később

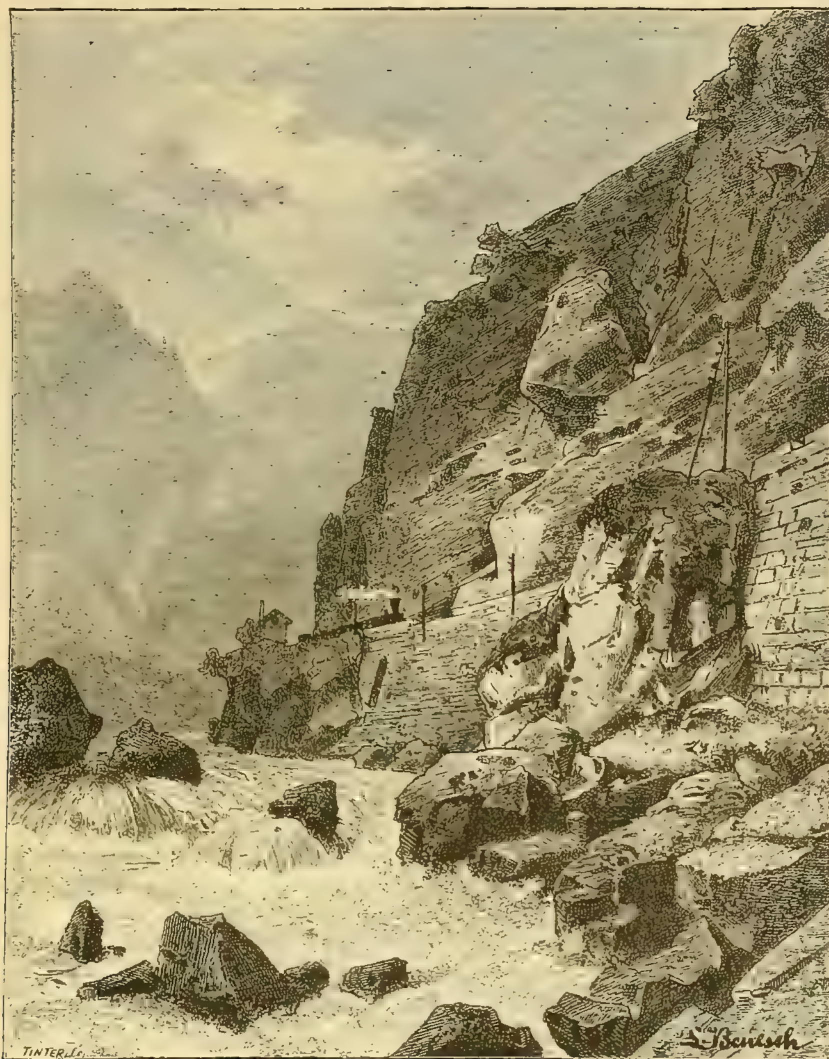
St.-Anna és a Loibl-szoros.

azonban ismét 1.004 méternyire emelkednek föl a „Kis Loibl-szoros"-hoz. Kevéssel előbb az „Ördöghíd"-on, a Loibl-chaussée legregényesebb pontján megyünk át. Az út ezután *Unter-Loibl* mellett halad el, s hosszú nyereghidon át visz *Hollenburg* magasan fekvő vára alatt a Dráván keresztűl és Klagenfurtban végződik.

Meg kell még emlékeznünk Krajna tartomány legutolsó alpin hegyrészletéről, a *Steini Alpesekről*, melyeket Sannthali Alpeseknek is neveznek, s melyek a Kankerbach és a felső Sann között emelkednek. Nagyon kis területük van ugyan, de hegyrajzi jellegük szerint a tiroli dolomitokéhoz hasonlag rendkivűl pompás és regényes csoport. Ezt a vidéket rendesen Krainburgból látogatják. De nem kevésbbé jó kiindúló pont *Stein* kies városka a laibachi síkság éjszakkeleti végén. Steintól a Feistritz-patak völgyén át megy az út a Grintovc vagy Grintouc sziklavadonjába és a „Steini nyergen“ át a Sann forrásvidékére. — Jobban dicsérik a *Kanker-völgyet*, mely nagy bemélyedés a Karavankák és a Steini Alpesek között és a melyen keresztűl országút visz Krainburgból Eisenkappelba a karinthiai Seebergen át. Ennek a bemélyedésnek a nyílásánál van a *Kankeri templom*, mely több festőnek föltűnt mint staffage a *Storžič* és Grintouc közti völgy egyik festői részletében. A „Poschner“ és „Cunder“ nevű jó hírnevű vendéglőkhöz vivő út vonzóbb, mint bármely más a Karavankák vidékén. Az utóbbi vendéglő fölött van a határpostaállomás és a gyárépület. Az országút legmagasabb pontja azonban Karinthiában van a *Seeberg* (1.218 méter) nyereg tetején, a honnan a pompás Vellach-völgyön át fut át Eisenkappel felé. Ez az út kétség kivűl a legszebb hegyi út a Karavankákban; a mi különösen a Vellach-völgyet illeti, ez a déli Mész-Alpesek völgyeinek leghíresebb festői pontjaival mérkőzhetik.

Azonban a Steini Alpesek krajnai része sem áll hátrább. A „Poschner“-nél kezdődik a *Suhadolnik* nevű „árok“, egy lépcsőzetesen emelkedő rövid völgy, melynek hátterét a Steini Alpesek óriásai: a *Kanker Kočna* (2.484 méter), a *Skuta* (2.530 méter) és a *Grintouc* (2.559 méter) zárják be. Mindezt a pompát már részben a Suhadolnik tanyánál megláthatjuk. Föntebb pompás bükkök árnyékában megyünk; először elérjük a „Frischaufhütte“-t, s végre szakadékok mellett a *Grintouc* törmelékfedte csúcsára jutunk el. Az innen látható kép alig kisebb valamivel, mint a Triglav csúcsáról nyíló. A Grintouc-csúcs közel van Krajna, Karinthia és Stiria hármas határához. Három pompás völgy alkotja az árkokat, melyeken át a vizek a három tartományba folynak: éjszakon a karinthiai Vellach, keleten a stiriai Sann, délen a krajnai Feistritz. Az alpin magasvölgyeknek három tartomány határán való ilynemű egyesűlése sehol sem található a déli Mész-Alpesekben. A Sann forrásvidékét és a pompás „Rinka-Fall“-t találóan hasonlították össze a Pyrenaeusok magaslatai közt levő híres „Cirque de Gavarnie“-val.

A hegyláncz, mely a Grintouc-nál kezdődik és a Sann meg Száva közt folytatódik, délkeleti irányban lassanként sülyed le és a *Trojana* (609 méter) melletti nagy mélyedés átmegy a Laibachtól Cillibe vezető

Részlet a Száva-völgyből Sawa mellett.

úton. Az út vonalával egyközű völgyárok déli részében emelkednek a *Száva-völgy*et kisérő magaslatok. A folyó, mely számos homokzátonyával, kavics- és törmelékszigeteivel s mellékágaival rendes vízállásnál a laibachi síkságban széles medrét csak részben tölti be, Laibachtól keletre egy szép, a jobb parton a déli vasút sínjeitől átmetszett folyamvölgybe lép. *Littai*nál, hol a

vasút kissé fölebb megváltoztatja a partot, a völgy kiszélesűl. *Sawa* mellett új szorúlat kezdődik, mely *Sagor* vasúti állomásnál kissé félbeszakad.

Ez a szoros, melyet *Trifail* vasútállomásnál a sínek kőfalgátjai, a folyó medrének sziklaromjai s a zátonyok közt zúgó habok jellemeznek, a bal parton nem egész kiterjedésében tartozik Krajnához, hanem a nevezett állomástól vízmentében a stiriai területhez. Ott — Sagor és Trifail vasúti állomások között — van a krajnai barnaszén-vidék. A szénkormos vizű Medübach oldalvölgyén át *Gallenegg* várához jutunk, melynek híres barlangja hévvízű fürdőjével s gőzzel telített levegőjével gyakran fogad gyógyúlást keresőket. Sawa közelében említendő még *Watsch*, mely kiválóan híres ősrégészeti lelőhely.

A Száva jobb partján a gyér erdejű s szelíd vonalokban hullámzó hegyek rétlejtőikkel, bokorcsalitjaikkal és patakjaikkal a folyóig nyúlnak, de meredek eséseket nem alkotnak, míg Trifail vasútállomástól kezdve mindenütt a folyó bal oldalán lépnek föl. Itt is, ott is havas zuhatagok sziporkáznak a mohszőnyegeken át. A Száva hoszszában keskeny ösvény vezet s a folyó vize, zátonyok és sziklatömbök által föltartóztatva, habzó zuhatagokban tör előre: oly kép, mely a stiriai Enns-szoros „Gesäuse“ nevű részéhez hasonlít, bár hiányoznak belőle a hatalmas sziklatömegek festői színfalai.

Laibach, az alsó-krajnai vidék és Belső-Krajna.

A *Laibachi síkság* egy része az éjszak-krajnai medenczének, melyet éjszakon és keleten a Steini Alpesek nyúlványai, délen a laibachi láp vesznek körűl. Ez a szép síkság az éjszakról és éjszaknyugatról határos Steini és Krainburgi síksággal együtt a legnagyobb völgylapályok közé tartozik a krajnai Alpes-vidék egész területén. Itt szögellenek össze Felső-, Alsó- és Belső-Krajna oly teljesen különböző jellemű földalakúlásai: a Juli és Karni Alpesek pompás magaslatai, az alsókrajnai hegyek legnagyobb részt lomb-erdejű előhegyeikkel és dombnyúlványaikkal és Laibach szántóföldddel borított őstörténeti tómedrével, a már nagy részt mívelés alá kerűlt laibachi láp és a Karszt hegység kiváló, 1.106 méter magas Krim csúcsával. Itt fekszik *Laibach város* (Ljubljana), a monarchia egyik legrégibb városa, az Ober-laibachnál eredő Laibach folyó mindkét partján, mely a Karszt barlang-világában el-eltűnő és ismét napfényre jövő Poik és Unz karszti folyók

Laibach város.

folytatása, és fölötte van a 364 méter magas, éjszaknyugati lejtőjén még erdős várhegy, a melynek tetején őszi ködben látható néha a Brocken kisértethez hasonló igen szép légi tünemény.

Alig találunk ily várost, mely egy elsőrangú római katonai állomás romjaiból emelkedve Nagy Károly császár idejétől az újkorig folyvást fontos katonai hely volt, s mint ilyen az uralkodóknak, különösen a Habsburg-házból származó fejedelmeknek, mindenkor különös figyelmét és kiváló kegyét élvezte; alig találunk ily várost, a hol az éles szemű látogató az alakúlás történetét oly világosan láthatná jelen állapotán, bár kőfalai, kapui és tornyai ez előtt már közel egy századdal eltűntek!

A „Rudolfinum“ nevű tartományi múzeumban őrzött római leletek a világ urának, Rómának, napjaira emlékeztetnek, a vár (fegyház) a várhegyen és a számos csúcsos tetőzetű régi ház a „régi piaczon“ és a Florián-útczában, a hegy és folyó közt összeszorított legrégibb városrészekben, mind visszapillantást engednek a mai Laibach lassú keletkezésére. A város kezdetben a Laibach jobb partján fekvő „régi piacz“-tól a folyón átterjedve, a balparton mint „új piacz“ terjeszkedett el, majd az 1821-diki laibachi fejedelmi kongresszus hatása alatt ismét terjedt és szépült (Kongresszus-tér és Csillag-fasor) s azután az új korban nyugati és éjszaki irányban két új városnegyeddel szaporodott. A legújabb településen láthatjuk nyugati irányban a *Ferencz József császár-útcza* nevű pompás avenuet, mely a domalakúlag boltosúló árnyas Lattermanns-sétatérig villákkal van tele, a *Rudolfinum* új múzeum monumentális épületét, az új szép takarékpénztárt és számos magánházat; éjszak felé a déli és az államvasút forgalomkeltő pályaudvarainak szomszédságában van a második új városnegyed különböző gyártelepekkel és az *új városi kaszárnyának* tíz épületből álló háztömege. Az utóbb említett negyedben keletkezett a Jézus szívéről nevezett új templom és a lazaristák missio-háza, Laibach legújabb temploma, épen szemben a Laibach balpartján oldalt fekvő legrégibb, Szent Péterről nevezett plebániával, a melyhez századok alatt Szent-Miklós domplebánia, a Szent-Jakab városi plebánia, Mária üdvözlete (Ferenczrendiek) és Tirnau csatlakoztak, mind a régi Laibach területén, a hol láthatjuk még a német lovagrendnek (Német-tér), az orsolyáknak (Kongresszus-tér) és Szent-Floriánnak templomait, az utóbbit a vár déli följáratánál, mely vár egykor a tartomány főnökeinek lakása volt, a hol a régi, Szent Györgyről nevezett kápolnában azok czímerei egész a XVIII. század közepéig megvannak. A várbeli óratorony ormáról, mely

a középkori „trombita-torony“ átalakítása, igen pompás kilátás van Laibach síkjára, különösen pedig az Alpesektől körülvett éjszakkrajnai medenczére.

De már a szorosabb értelemben vett laibachi síkságra nyíló kilátás is, a mint azt éjszaknyugat felől a Šiška-hegy, keletről a Golovc határolja s a mint az öt átjáróval áthídalt Laibach folyó és Gruber-csatorna partjain mutatkozik, nagyon érdekes s egész sereg kellemes és vonzó természeti szép részleteket s emberi művek sorozatát mutatja. Az egésznek gyöngye a Šiška erdő keleti lejtőjén, a Lattermanns-allée végén fekvő Tivoli kastély (Unterthurn), mely már 600 évvel ezelőtt a karinthiai herczegek vadász-kastélya volt s melyet napjainkban (1852) Ő Felsége Ferencz József vásárolt meg Radetzky gróf tábornagy számára s annak halála után újból Ő Felsége tulajdona, majd városi birtokká lett; a jól gondozott parkterrasz legfelső terén Radetzky nem rég állított érczszobra van, mely hős hadvezérnek, mint díszpolgárának, Laibach városa már 1860-ban állíttatott egy óriási mellszobrot Fernkorn művész által a „Csillag-fasor“ köröndjén.

Laibach síkságából délkeleti irányban St.-Mareinon át s az Obergurk mellett a Laibach folyóhoz hasonló nagyságban napfényre jövő Gurk felső völgyétől az eredeténél s alsó folyásánál Horvátországhoz tartozó, felső- és középfolyásában pedig Horvátországot Krajnától elválasztó Kulpa folyóig húzódva, a tartomány főhegygerincze két lényegesen különböző részre osztja, az *Alsó-Krajnai vidéket:* a keletire, melyet nyugat felől keletre húzódva számos, gyakran igen kellemes hosszanti és harántvölgyek szakítanak át, s melynek a kőszén- és triaszkorszakhoz tartozó rétegei erdős és szőlővel borított dombjaival és hegyeivel az Alpesek elővidékét képviselik; továbbá a nyugatira, melynek krétakorszaki rétegei, szakadékai és üstjei már a szomszédos Belső-Krajnai vidék karsztjellegét mutatják.

A Laibachtól az Uskok-hegységig s a Gurk felső részétől a Száváig terjedő Alsó-Krajnai talaj természetszerűleg öt csoportra osztható, melyeket hegyrajzilag a Littai-i hegyek, a Treffeni és Nassenfussi magaslatok, az Uskok-hegység és a Möttling-Černembli lejtők jellemeznek. Alsó-Krajna ezen öt részlete közül az elsőn a Littai-i hegyek vonúlnak el, melyek a Száva jobb partján csaknem egyközűleg futó, de egymástól sokszor elhajló hegy-lánczokban terjednek szét. A két hegyláncz éjszakibb ága a Laibach mellett 793 méter magasságban levő Jančbergtől a Trifaillal szemben fekvő 674 méter magas Dobouz egyházközségig terjed, mely utóbbinak elő-hegyein a *Mitale vízesés* ömlik regényesen a mélységbe s legnagyobb

emelkedése Dobouztól délre az 1.219 méter magas Kumberg, mely nemcsak ezen hegyláncznak, de általában Alsó-Krajna hegyeinek legmagasabb csúcsa; a Littai-i hegyek déli láncza az 581 méter magas St.-Mareintól éjszakra fekvő Movniktól az 536 méter magas Wetternichig terjed éjszaknyugatra Savenstein mellett a Szávánál, mely Stiria határánál (Trifail vasúti állomásnál) délkeletre fordúl s 64 kilométer hosszúságban Krajna és Stiria, további 5 kilométernyire pedig Krajna és Horvátország határvonalát alkotja mindinkább szélesedő partlapálylyal.

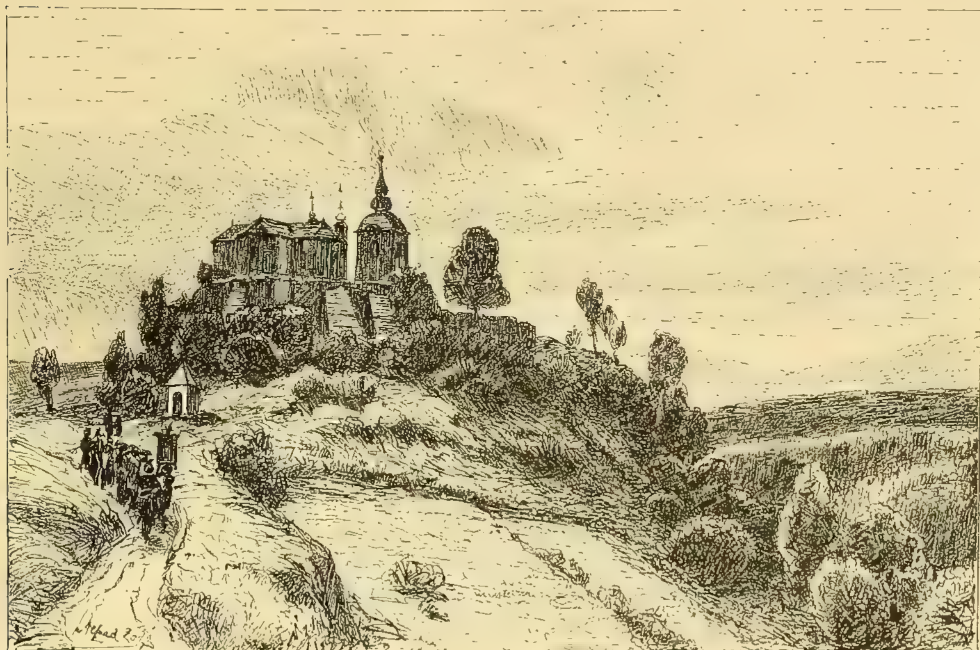
A Littai-i hegylánez vidékén azon az országúton, a mely Littai déli vasúti állomást Alsó-Krajna főhelyével, Rudolfswerth várossal, összeköti, fekszik a Krajnában nevezetes *Wagensberg* község (429 méter) a hasonnevű, jelenleg Windischgrätz herczeg tulajdonát képező *Wagensberg* várral, a sokat emlegetett krajnai történetíró, Valvasor Weichard János báró, egykori tuskulanumával, honnan messze kilátás nyílik az alatta fekvő kisebb-nagyobb községekkel, templomokkal, várakkal és kastélyokkal élénkített vidékre. Wagensbergnek az említett tudós tulajdonostól sajátkezűleg készített vázlata után áttekintőleg rajzolt s „Krajna herczegség büszkesége“ czímű munkájában látható képe tanúsítja, mily nagy gyönyörűsége telt egykor a bárónak abban a kilátásban, mely különösen várának éjszaki és éjszaknyugati ablakaiból tárúlt elé s egész a Steini Alpesekig, Watsch vidékére és a 840 méter magas Heiligenberg-ig terjed, míg lenn a völgyben többek közt első sorban a kedves *Littai* város, a gyönyörű *Grünhof* kastély nevű úrilak és az erdő sűrűjébe rejtett *Schwarzenbach* láthatók. A Littai-i hegylánez vidékén van továbbá Alsó-Krajna egyik legszebb harántvölgye, a Freistritz öntözte, rendkivűl kellemes *St.-Ruprecht*-völgy, mely később délkeleti irányban a szélesebb Neuring-völgygyel egyesűl.

A *Treffeni magaslatok*, melyek a Kulova Sela csúcsban 597 méter magasságra emelkednek, egy részt a Gurk folyó és Themeniz-patak, más részt *Weixelburg* és *Rudolfswerth* városok között feküsznek. A nagyon változatos tájon kellemes völgyek, vidám rétek, erdők, szőlők, gyümölcsösök váltják föl egymást, a Gurkban és annak mellékpatakjaiban pedig találhatók a világvárosi étkező helyek étlapjain első helyen állott, jelenleg, fájdalom, elzavart gurki rákok.

Weixelburg városkának alapítása „Krajna atyja“ III. Frigyes által (1478), ki az ozmánok pusztításai ellenében létesített erődrendszert épen ez által fejezte be, az alsókrajnai földet századokon át vérrel áztatott török

küzdelmek legforróbb napjaira emlékeztet. Más részt a Weixelburgtól keletre fekvő s a később említendő Landstrasshoz hasonlóan, már csak mint állami erdőuradalom jelentékeny egykori cziszterczi *Sittich* olyan egyházi alapítvány, melynek birtokai lassanként az egész tartományra elterjedtek.

Siessünk le Felső-Gurktól a Gurk folyó mentén s még mindig a Treffeni magaslatok vidékén egész sor mívelt vidék tárúl elénk, a monarchia egyik legrégibb nemesi családjának, az Auersperg herczegek uradalmának előrésze.

Heiligenberg.

Látjuk a meredek sziklán épült *Seisenberg* várat, továbbá a *Hof* nevű kohót és Krajna legszebb várát, a legbujább zöldben épült, kertek- és erdőktől körűlvett *Ainöd*-öt. Tovább menve a Gurk folyó éjszakkeleti hajlása mellett elérünk *Rudolfswerth* csinos városba, mely egy köröskörűl magas, termékeny domboktól kerített, a kanyargó Gurktól félszigetszerűleg alakított mérsékelt emelkedésen terraszszerűleg épűlt. Ezt a várost, mely Alsó-Krajna főhelye, IV. Rudolf herczeg 1365-ben Rudolfswerth névvel alapította, később egy nagy tűzvész után újból fölépülvén, Neustadtl nevet kapott, míg végre 1865-ben, alapításának 500 éves ünnepe alkalmával, ismét visszanyerte régi híres nevét. A török korszakban ez a város mindig erős várad

és a határcsapatok főtanyája volt, egyúttal azonban az alvidék értelmiségének középpontja úgy, hogy derék honfiak szülővárosává is lehetett.

A *Nassenfussi magaslatok*, a Themeniz és a Száva, továbbá a Neuring és Gurk között, déli lejtőikkel az alsó Gurk széles medrét kerítik és a jobb parton az Uskok-hegység aljai közelednek hozzájok. E síkság területén rendkivűl termékeny földön az éjszaki hegyaljnál láthatjuk a helyi történetben többszörösen nevezetes *Arch* várát, attól éjszakkeletre pedig az itt már szélessé lett és a horvát síkság felé siető Száva mellett *Gurkfeld* gyorsan emelkedő városkát s ettől délre Haselbachot *Thurnamhart* várral, majd *Dernowo*-t, a rómaiak Neviodunumát, mely még sok régészeti leletet igér. A Gurk déli partjától délre látjuk a Gurktól tekervényes kanyarúlatokban átszelt termékeny völgy kezdetét, melylyel *St.-Bartelmä* völgye egyesűl. A Gurk mentén haladva Landstrass, Heiligenkreuz és Toplice után egy, már a középkorban ismert, 36 Celsiusi fokú meleg forráshoz érünk, abba a Gurk és Száva által alkotott gyönyörű völgyzugba, melylyel szemben a Száván túl stájer földön a kies Rann emelkedik.

Alsó-Krajna negyedik, illetőleg ötödik részét alkotja a Gurk jobb partján a tartomány éjszakkeleti részén alig 130 méter magas síkságból kiemelkedő, de 630—790 méter magas gerinczével pompás látványt nyújtó sűrű erdős *Uskok-hegyláncz*, melytől délre a 380 méterről 150 méternyire hanyatló s a Kulpa folyóig Horvátország felé természetes határúl szolgáló *Möttlingi* és *Černembli* vidék terűl el, a mely kréta alakzatával részben már a Karszt zord jellegéhez hasonlít. Az Uskok-hegység legéjszakkeletibb vidékén *Munkendorf* falu alatt ömlik a Gurk folyó a Szávába, melynek Horvátország felé menő további folyásánál láthatjuk a jobb parton épen a horvát határ mellett a szép *Mokritz* várat. Az Uskok-hegy vidékén délnyugati irányban áthatolva az 1.181 méter magas *Gorianc* éjszaknyugati lejtője és a távolabb délkelet felé eső előhegyek mellett haladunk át képzeletben az alsókrajnai bortermelés Eldoradójába, a semiči szőlőhegyek közé s azután a Möttlingi és Černembli vidékre, melyet fölszínének kiváló fehérsége miatt „Fehér Krajná“-nak neveznek s a hol ezen országrész őskrajnai szokásai és az eredeti nemzeti viseletek még lehetőleg tisztán és hamisítatlanúl maradtak fenn. A mint most látjuk *Möttling* város és vár vidám képét, hol a pompás bort adó magaslatoktól körűlvett kitűnően mívelt síkságon buján nő a nyári termés, aligha sejthetjük többé, mily rettenetes harczi jelenetek folytak itt le három századdal ezelőtt.

A kanyarúlatnál, melyet *Černembl* várostól délkeletre Adleschitz fölött a Kulpa tesz, van *Freithurn* vára, az a hely, a honnan a híres krajnai hős és államférfi, báró Auersperg Herbard (VIII-ik) a végső kétségbeesett csatára vonúlt ki a „kereszténység halálos ellensége", a török ellen, és a melynek jól körűlbástyázott udvarába már csak lefejezett tetemét lehetett visszavinni. Černembltől délre a Kulpa felé van *Bojanze* falu, melynek lakói különösen csínos viseletükkel tűnnek föl, hasonlóan a még távolabb délre, épen a Kulpa mellett köves magaslaton fekvő *Weiniz* lakóihoz; e Weiniz határában olyan szőlőhegyek vannak, melyekből, mint már a XVII. század krónikása állítja, „valóban pompás bor kapható".

A Laibachtól délkeletre a laibachi láp keleti szélén Gottschee irányában menő országút Alsó-Krajnának arra a vidékére vezet, mely a Karszt-hegység legéjszakibb részéhez tartozik, de mindenesetre a legtermékenyebb s vízbeli szegénysége mellett is gazdag erdőségtől borított fensíkjai is vannak. Ennek a vidéknek a kezdetén emelkedik az 1.056 méter magas *Mokric* az *Auersperg* várnál, az Auersperg nemesek, bárók, grófok és herczegek Krajnában közel egy évezred óta hatalmas nemzetsége ősi váránál, melynek egyenetlen várudvara és hatalmas körbástyája még most is tanúsítja régi várkastélyszerű jelentőségét.

Reifnitz tágas, szaggatott fensíkját Reifnitz és Laschitz völgyei határolják, továbbá az 1.120 méternyire emelkedő *Ostri vrh;* a reifnitzi vidék útjain különösen föltűnik a sok, sajátságos háti terhet hordó rostakereskedő, egy ősrégi s biztató jövő elé néző faiparág munkásai.

Krajnának az adelsbergi barlangok stalaktit- és stalagmit-képződményeinek mesés pompájáról világhírűvé lett részlete, a belső-krajnai vidék, az összes Karszt-fensík legéjszakibb része, a par excellence *Krajnai Karszt*, a *Planina* és *Zirknitz* völgyei, továbbá a *Wippach* és *Reka* folyók között terűl el. Éjszaknyugatról a Birnbaumerwalddal, a görzi Ternovani erdő keleti folytatásával, találkozunk, melynek legmagasabb csúcsait az 1.300 méternyi *Nanos* és az 1.315 méter magas *Suhi vrh* jelzi; ezektől délkeleti irányban a Poiki fensík terűl, mely legmagasabb csúcsát ismét az éjszakkeletre fekvő 1.270 méternyi *Velki Javornik*ban éri el; ettől délkeletre terűl a Laser Schneeberg fensíkja, mely az 1.796 méter magas *Schneekoppe*ig emelkedik. A Birnbaumerwaldhoz csatlakozik éjszaki irányban a Bischoflacki és Billichgrazi hegyekkel Laibachtól nyugatra összefüggésben álló, nagyobb részt erdős, de részben már karsztjellegű *Idriai hegyvidék.*

A krajnai Karszt-vidék legérdekesebb részét, mint már említettük, a föld alatti üregek teszik, azok a szanaszét ágazó barlangok és odúk, melyek kevéssel ezelőtt regeszerű labyrinthusok voltak, a hova csak korunk természetkutatása vitte be az ismeret villamos fényét. A krajnai Karsztnak főkép délre menő része szakadékok, tölcsérek, gödrök (dolinák) jellemző sokaságától „himlőforradásos" alakú, vagy, mint mások képletesen mondják, „megkövült tengerszín", az éjszaki rész azonban különös életet nyer a *von Adelsberg oder an der Poik* nevű, továbbá a *zirknitzi* és *planinai medenczék* által, a hol még némi mívelhető föld is van. A természet barátja nagy gyönyörűséget találhat itt a szeme előtt föltárúló képek ellentéteiben. A kőpuszták vagy tulajdonképeni dolinák csoportjai, a zord barlangszádák és szakadékok, a tavak, folyók és patakok hirtelen eltűnése s újból napfényre jutása, a sajátságos növény- és állatvilág, és mindezek mellett csodálatos gazdag tenyészetű, messze terjedő erdőségek tűnnek szeme elé, különösen tölgy- és bükkfaerdők (valódi őserdők) délkelet felé húzódó, medvéket és farkasokat rejtő folytatásaikkal.

Az *Adelsbergi* vagy Poik melletti *medenczében* a folyó bal partján egy magaslaton teljesen elzárt területen van a lipizzai cs. és kir. udvari ménes fióktelepe, *Prestranek*, gazdag ligetalakú erdőültetvényekkel: fürtös tölgyek, fenyők, vörösfenyők, nyirfák, továbbá jávorfák, kőrisfák, szilfák, hársfák és ákáczok, melyek az új ültetvényekben már szépen serdűlt ligetekké nőttek, — s ezenkivűl az összes területnek körűlbelűl egy harmadában rétségek, melyek fekvésük szerint évenként egyszer vagy kétszer kaszáltatnak és a legjobb édes szénát adják. A prestraneki várudvartól a Poik felé mélyedő területet, mely pár évtizeddel ezelőtt még kopár sziklatalaj volt, faiskolán kivűl kitűnő gyümölcsössel ellátott park díszíti. A főépület előtt levő fensíkon vannak a csikóistállók 190 lóra, egy-egy „nyargaló tér"-rel. A karszti udvari ménes nagy kiterjedését jelölve Prestranektől keletre egy órányira vannak *Wille* és *Počka* szomszédos, cs. és kir. méneslegelő havasok. A Karszt-oázis teljes költészetét élvezheti az útas, ha Prestranek vasúti állomástól Scheje (Žeje) falu fölött lassanként fölhaladva, csakhamar teljes természeti magányban találja magát. Egymás után emelkedő alpesi kúpok, melyeket éjszakkeletről a Javornik, keletről a Trojica és a Debela gora, délkeletről más előhegyek zárnak be, s melyek fölött a zord telek után még májusban is hótól csillámló *Schneeberg* megkapóan emelkedik, kerítik be félköralakúlag ezt a pompás idylli Karszt-havasi vidéket, melyben a

rétek és erdők sajátságos *világos* buja zöldje erős világítás alkalmával igen hatásos ellentétben áll a szétszórt erdőségek mély sötétségével.

A Wille és Počka nevű két Alpest csaknem egész kiterjedésében legelőnek használják, de csak a Wille-Alpesen van méntelep, mely mind a két hegyet használja s több, mint száz darab két- és hároméves csikóból áll. Ezek a szép, fiatal, élénk állatok bogárszínűek és almásszürkék, barnák és tarkák minden árnyalatban, vegyesen kerűlnek ki a legelőre, a legváltozatosabb életet varázsolják a mély csendű vidékre, életet, melyet tollal leírni alig lehet, de a mely nemcsak a lóismerőt és ügybarátot, hanem még a lótenyésztésben járatlan embert is nagy örömre hangolja. A Wille-Alpestől déli irányban van a turistáktól még föl nem fedezett petelinci bájos tómedencze, mely a zirknitzihez hasonlóan időközönként telik meg és apad el, s a melynek tiszta szép víztükrén olykor vadrucza is látható, s némely más vízimadár is állomást tart vándorlása közben.

A krajnai vagy laasi Schneeberg, melyet előbb a Wille Alpeshez vezető úton mint a karszt-alpesi kép délkeleti határát láttunk, s melyet ott a környéken Schneekoppe név alatt is ismernek, ma már a turistáknak is kedvelt helye, mint kies fekvésű messzelátó pont, mert, bár aránylag alacsony, kedvező helyzeténél fogva s mivel egészen magányosan álló csúcsa több mérföldnyi kerületben minden más hegy fölé emelkedik, mint „valóságos felhőhasgató", a mint már Valvasor is nevezi, rendkivűl pompás messzelátást ad. Áttekinthetjük innen éjszakról a Juli Alpesek főgerinczét, a Karavankák hegylánczát és a mély nyergű Sann-völgyi Alpeseket, nyugat felé a velenczei Alpeseken túl elláthatunk a déltiroli havasok dolomitjáig, dél felé pedig, mint „pièce de résistance", csodálatos pompájában domború térkép gyanánt tűnik föl a trieszti öböl, majd a Quarnero, az Abbazia körűl levő „magyar Riviera", valamint délkeletre a sok apró sziget és csatorna.

A Schneeberg határa nyugat felől a pompás Reka-völgy a Reka jobb partján fekvő csinos, inkább városias kinézésű *Dornegg* falu és az attól délre fekvő, malmokban gazdag *Illir Feistritz*, mely csinos községben egy függőleges szikla alatt jól ápolt kertben vidáman tör ki a tiszta vizű, de rövid folyása után a Rekába ömlő *Feistritz* (Bistrica) patak. Éjszak felé a Schneeberg a *Bička gora*-n (1.238 méter) és a *Stanovnik*-on (985 méter) át egy hegyláncot bocsát ki *Velki Javornik*ig, a hol a karszti parasztnak téli bundát adó s Valvasor állítása szerint az ördögtől legelőre hajtott „Billich" tanyázik; azután az Adelsberg mellett levő kisebb magaslatokba

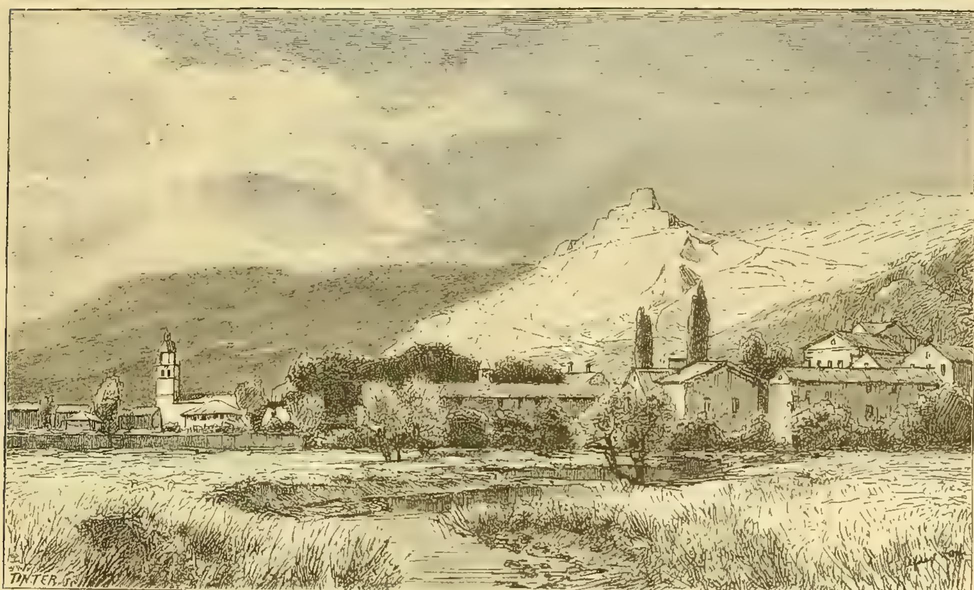
olvad át, de azokon túl ismét fölmagaslik a *Nanos* hegyben és Birnbaumerwaldban. Keletre és délre dombsorok vonúlnak el az egykori katonai határőrvidék felé és a Schneeberg fensíkját összekötik a horvát Karszt fensíkjával.

Az Adelsbergi medenczének különössége *Adelsberg*ben egy valódi svájczi fogadó krajnai földön, melyet az építő (maga is svájczi) helyes tapintattal Adelsberg legszebb pontján, a piacz délnyugati oldalán levő fensíkon úgy emelt, hogy belőle egyenesen a barlanghegy szádájára láthatni, hol abba a zúgó Poik épen beleömlik. A minden oldalról nyílt ablakokból körkilátásunk van a krajnai Karsztvidék minden sajátságára, a legőseredetibb kopárságtól minden mívelési fokig, továbbá a koronkénti barlanglátogatókon kivűl is évről-évre szaporodó lakosságú Adelsbergre, mely ma főállomás a tartomány bármely részébe teendő kirándúlásra.

És ebből a körképből, melyet erdős és kopasz, magasabb és alacsonyabb hegylánczok, merész alkotású, a viharos bóra ellenében itt-ott kőfallal védett vasúti kanyarúlatok, kies fekvésű falvak, fehér kápolnák jellemeznek s melyet alant szántóföldek és üdezöld rétek szeldelnek át, emelkedik nyugat felé a szélesen elhúzódó, keletre meredeken hanyatló *Nanos*, az adriai tenger hajósainak természetes kő világító tornya, melynek felhőkkel borított, vagy tiszta képe időjóslónak tartatik. A Nanos, a nagy Birnbaumerwald legdélibb őrcsúcsa, a mons regius, melyről Alboin király, a longobardok vezére, a nyugatra fekvő olasz földet szemlélte, nagy részt erdős fensík alúl termékeny horpadásokkal s egyik zugában *Luegg* barlangvárral; mint messzelátó pont teljesen átmenet nélkűli ellentétet mutat az éjszaki és déli tájak között.

Amott délen látjuk föl-fölcsillanó hullámaival a kék Adriát, Olaszország csalogató partjait és ködös távolban a „Bella Venezia"-t; itt éjszak felé a Karsztnak a Birnbaumerwald barátságtalan magaslatai által határolt képét, míg a délkelet felé emelkedő Schneeberg merev zord jellege mellett is megint a tenger képét költi föl a szemlélőben, nyugatra pedig a derűlt görczi területre nyúló Wippachi vidék ragadja meg a figyelmet vidám mosolygásával. A belső-krajnai Karszt éjszakkeleti részében húzódnak el éjszaknyugati irányban a *Laasi-völgy*, majd *Zirknitz* és *Planina medenczéi*. A három völgy közűl, melyeket földalatti vízfolyások kötnek össze egymással, századok óta legismertebb a *Zirknitzi-völgy* a Velki Jávornik alján elterűlő s időközi elapadás és dagály „tüneményé"-ről híres *Zirknitzi-tó*val, melyet *Torquato Tasso*tól kezdve sok nemzet költője megénekelt, hirdetve azt a józan észlelet mellett, különösen az „aratás"-t illetőleg, természetesen

nagyon prózaivá vált *csodát*, hogy „ennek a tónak a medrében egyazon évben halászni, vadászni és aratni is lehet“. Az aratás a tulajdonképi tófenéken csak arra szorítkozik, hogy a tó vizének eltűnése után ott maradt kákát lekaszálják; legfölebb néha, midőn a tó medre egészen kiszárad, aratnak takarmányfüvet is. A XVIII. században a freudenthali karthauzi barátok által még jövedelmezőleg űzött halászat ma már nagyon hanyatlott s a mi a vadászatot illeti, csakis a vízi madarak vadászata érdemes az említésre, de ezek közt aztán előfordúlnak itt mindennemű európai gázló és úszó madarak, még a kormoránok, hattyúk, sőt az íbiszek s búvárok is.

A Wippachi-völgy.

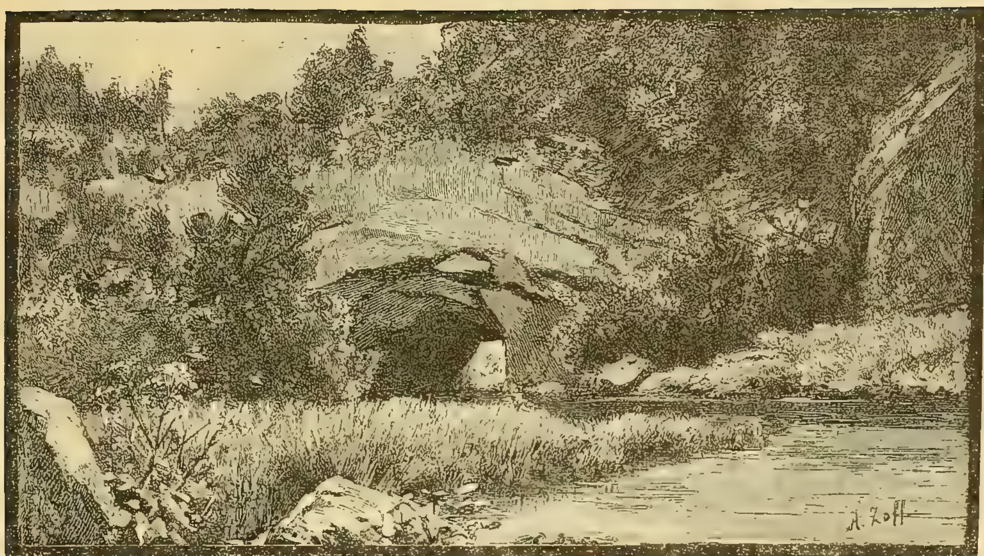
A *Selzachi* és *Pöllandi Zeier*től és a Gradašcatól délre terűlő Bischoflacki hegyekkel összefüggésben vannak az *Idriai hegyek*, a hova a Bischoflacki vidékről először a gyümölcsben dús *Pöllandi-völgyön* át, melyben a szorgalmas földmívesek lakásai a gyümölcsfák mélyen lenyúló ágai közűl, vagy a csekély magasságban fekvő, fehéren csillámló kápolnák köré csoportosúlva tűnnek föl, s azután tovább, a Pöllandi Zeier felső folyása mentén a *Sairachi-völgyön* át jutunk. Fölmászva a csúcsokra, az 1.009 méter magas Prapretni brdo déli lejtőjén vezetett, meredek falakra és szurdokokra néző országúton először *Alsó-Idriá*ba s onnan magába a bányavárosba jutunk. A cs. kir. kénesőbányát és *Idria* (Oberidria) városát más oldalról a Belső-Krajnában

levő loiči fensíkról egy pompás erdőségeken keresztűl kitűnően épített, az idriai bányatermékek szállítására szolgáló s a jelentékeny magaslatokról szelíden ereszkedő országúton érjük el. A külső képében a lakosok évszázados komoly munkájának jellegét mutató s mindamellett barátságos Idria bányaváros hasonnevű folyó mellett fekszik egy kis völgyüstben.

Präwaldtól a Nanos délnyugati lejtőjén Görcz irányában terűl el egy mélyedés, melyet lassanként tágúló meredek falak alkotnak s mely később a *Wippachi-völgybe* torkollik, melyből azonban csak a felső rész tartozik Krajnához. A már délies légkörű, gyümölcsben gazdag Wippachi-völgy, Präwald és Senosetsch nyílásaiból nézve, a hátúl fekvő vad Karszt-vidékkel ellentétben, „Krajna paradicsoma“ hizelgő nevet is visel. A meddig ellátunk, pompás élet és a természetnek még a harasztokban is pazarkodó tenyészete tűnik elénk, mint sehol másutt ebben a sokféle szépségű Krajnában, s mindezzel öszhangzatos az itteni embereknek délies vidám kedélye.

Möttling város és kastély.

Nagy sziklahíd.

A Karszt.

nagy Karszt-vidékből tetemes rész jut Krajna tartományra. Mintha kárpótlást akarna nyújtani a természet ennek a vidéknek, csekély termő ereje fejében, egész sereg természeti csodával látta el, melyek a monarchia legnagyobb nevezetességei közé tartoznak. Ezrével vannak oly tárgyak, melyek leírása önmagában vaskos kötetet töltene meg. Van itt több mint 30 föld alatt bújdosó folyó, 150-nél több az irodalomban fölsorolt barlang, több mint 50 üstvölgy, számtalan természetes akna és dolina, és még minden évben fedeznek föl új csodákat, melyekről eddig senkinek sem volt sejtelme. A legnevezetesebb új fölfedezések Krajna Karszt-vidékén több év óta rendszeresen folytatott kutatásoknak köszönhetők, melyek a fölmívelési miniszterium és a tartomány költségén eszközöltetnek.

Ezek a kutató munkálatok, melyeknek gyakorlati czélja, hogy alapot teremtsen arra, mi módon lehető az üstvölgyekben az időszakos áradásokat meggátolni, oly sajátságos helyi jellegűek, hogy minden művelt ember figyelmét képesek magukra vonni. Az eddig létesített kisérleti munkákat

vízmunkálati újításoknak mondhatjuk. A víz hiánya a fensíkon s az időközi áradások az üstvölgyekben oly eszközök kitalálását követelték meg, melyek által a víz észszerű megosztása lehetővé válik. A czél elérése még a messze jövő dolga, de hogy elérhető, azt már elméletileg és gyakorlatilag egyiránt bebizonyították.

Időszakos tómedenczék. Krajna időszakos tavai egyszerűen vízgyűlemlések a teljesen elzárt üstvölgyekben. A tavak nagyobb esőzések alkalmával megtelnek, szárazság idején pedig ismét eltűnnek. Krajna időszakos tavai között a legismertebb a Zirknitzi-tó, mely ritka kivétellel minden évben megtelik, sőt egyes esős években nem is tűnik el. Igaz, hogy nincs ebben oly szabályos időszakosság, mint a régibb földrajzi könyvekben állították; de azért teljesen méltó arra, hogy a tartomány egyik egészen sajátságos nevezetességének mondják. Az esővizek oly óriási gyorsasággal ömlenek minden oldalról a Zirknitzi medenczébe, hogy a víz a fél négyszögmérföldnyi területet nehány nap alatt egészen elborítja. A víz részben a föld színén a lejtőkről patakok alakjában ömlik le, részint azonban föld alatt is úgy nevezett vízaknák vagy vízöntő lyukak útján, melyekből hihetetlen mennyiségű víz özönlik. A víz lefolyását nem nyílt völgyárkok segítik elő, hanem csak egyes szűk szakadékok a völgytalajban és a parti barlangokban, mely utóbbiak azonban rendesen csak akkor kezdik beszívni a vizet, midőn az áradás már bizonyos magasságra emelkedett. A Zirknitzi medenczében a legjelentékenyebb vízszívók a nyugati oldalon és a Velki Javornik lejtőin vannak. A mély alapú iszapföld hosszú ideig levén elöntve, e miatt gazdaságilag nem értékesíthető. A mélyebb helyeken csak nád és rosz fű terem, s még a magasabb helyeken is mindig kétes az eredmény, mivel a tó gyakran megtelik, mielőtt a sovány termést be lehetne takarítani. Hasonló a helyzet a Planina- és Ratschna-völgyben, Gottscheeban, a Reifnitz-völgyben és még sok más üstvölgyben. Az egyedűli különbség abban áll, hogy meddig tart az áradás, mely ismét a lefolyás kedvezőbb, vagy kevésbbé kedvező körűlményeitől függ. Az adelsbergi völgyben, a hol két nagy barlangtorkolat nyeli el a vizet, az áradások legtöbbnyire csak egy napig tartanak; a Zirknitzi-tó teljes eltűnésére azonban mindig több hónap szükséges. Csak a legmélyebb helyen, a Velki Javornik alján, marad meg állandóan némi víz.

Mivel a völgyfenékek a Karszt-vidék legtermékenyebb részei, a *Karszt üstvölgyeinek lecsapolási munkálataihoz* nagy reményeket fűznek, s így megérdemlik, hogy róluk, habár röviden, megemlékezzünk.

Több mint egy század óta gyakran tárgyalták azt a kérdést, miként lehetne az időszakos tóképződéseket megszűntetni, vagy legalább ártalmatlanokká tenni. A laibachi Gruber-csatorna építője volt az első, ki e tárgyban tanúlmányokat tett. Ő utána Hacquet, majd Schmidl foglalkoztak e kérdéssel. Voigt tanár az egész barlangrendszer áttörését ajánlotta Triesztig, hogy a természet által alkotott barlangüregeket az akkor tervezett vasút számára fölhasználják. Kimerítő tervet készített később Vicentini mérnök, mely terv alapján egy negyed millió forint költséggel a Laibach folyóhoz tartozó planinai, zirknitzi, altenmarkti és adelsbergi üstvölgyeket föld alatti folyosók által hozhatták volna egymással összeköttetésbe. A nagy költségek akkor visszariasztólag hatottak s megmaradtak az óvó intézkedéseknél, hogy tudniillik a nagyon eliszapolt szívólyukakat időről-időre megtisztították, a mi azonban nem sokat használt, mivel a munkát minden áradás után ismételni kellett. Csakis 1881 óta foglalkoztak részletesebben ezen úgy technikailag, mint physikai és geologiai szempontból is nagyon érdekes kérdéssel s arra az eredményre jutottak, hogy legczélszerűbb a völgy széléhez legközelebb eső barlangokat összeköttetésbe hozni a völgyfenékekkel, hogy az áradó víz ezen barlangokba vezettessék. Ez által költséget kimélnek meg és a czélt több évre elérik. Az elméleti tanúlmányok befejezése után 1885-ben megkezdték a gyakorlati kisérleti munkákat, melyekre azért volt szükség, mivel az előrehatolás ajánlott módját előbb meg kellett kisérleni. Az első munkálatok költségeit magánosok fedezték a cs. kir. földmívelési miniszterium gyámolításával. Bár az első évi munkálatok eredményei nem voltak oly jelentékenyek, mint a hogy várták, mindamellett azoknak köszönhető, hogy Krajna üstvölgyei lecsapolásának ügye a miniszterium és a tartományi gyűlés figyelmét magára vonta. Az ügy elméleti részét a földmívelési miniszterium még egyszer bizottságilag megvizsgáltatta és 1886 óta az állam és Krajna tartomány költségén megkezdték az intensivebb munkákat külön e czélból kiküldött mérnökök, kiknek rendelkezésére jelentékeny eszközök állottak. 1887 végén már befejezték az előmunkálatokat a Laibach és Gurk folyók vidékén. Az első gyakorlati eredmény volt az a körűlmény, hogy a Ratschna-völgyben, a hol az áttörés egy 1.160 méter hosszú nagy barlang segítségével tényleg megtörtént, 1887 tavaszán (a munkálatok befejezése előtt) még 3 méter mély volt a völgyet lepő víz; míg ugyanazon év őszén, sokkal nagyobb esőzés mellett, már csak gyér áradást lehetett tapasztalni. Ugyanezen időben a Planina-völgy egy körűlbelűl egyharmad

négyszögmérföldnyi tóvá alakúlt át, melynek mélysége az éjszaki parton négy méternél több volt. Már akkor itt is kijelölték azt a helyet, a hol a Planina-völgyben az áttörést meg kellett tenni; a munkálatok azonban nem haladtak még annyira, hogy oly tetemes eredmény legyen látható, mint a Ratschna-völgyben, a hol a helyzet sokkal kedvezőbb volt.

Az 1888-ik év végén a Planina-völgy éjszaki partján már két mesterséges vízakna működött összeköttetésben az újonnan fölfedezett barlangokkal, melyeket fölfedezőjök báró Winkler-barlangoknak nevezett el. Ez a két akna ép oly érdemes a megtekintésre, mint az áttörés a Vršnica-barlangban a Ratschna-völgyben, s pedig különösen magas vízállás idején, midőn hatalmas folyó ömlik be zúgva s habozva a mélyedésekbe, melyek alacsony vízállásnál szárazok. A planinai aknákon és számos természetes fölszívókon át jut el az Unz folyó vize föld alatti úton a Laibachnak 10 kilométernyi távolságra fekvő forrásáig. De nemcsak a planinai vizek táplálják ezeket a forrásokat, hanem a Loitsch csapadék-vidékének jelentékeny mennyiségű vizei is, melyek szintén föld alatti úton jutnak ide. A Laibach forrásai azon óriási források közé tartoznak, a melyekből mindenkor nagyobb föld alatti vízgyűjtőhelyekre lehet következtetni. A barlangokban gazdag Karsztban ennélfogva sok ily óriási forrás van. A kutató munkálatok alapján ezenkivűl lényeges fölvilágosításokat nyertek magáról a Karszt tüneményéről s egész sereg barlang fedeztetett föl, melyek azonban még ős állapotban vannak s nem könnyen járhatók. A legnagyobb közöttök a gróf Falkenhayn-barlang Lase mellett a Planina-völgy keleti szélén, melyből 2.600 méter hosszú részt kutattak át; továbbá a Lippert-barlang (400 méter), a Lorenz-Liburnau-barlang (100 méter), mindkettő hasonlókép a Planina-völgy éjszaki szélén; végűl a Rinaldini-barlang ugyanezen völgy nyugati szélén.

A Zirknitzi-völgy déli párkányán fedezték föl a nagy és kis Karlovca közötti összeköttetést, meg e két barlang több oldalágát. Ugyanott találtak egy új barlangot, melynek hoszsza állítólag 1.000 méter. Ratschna mellett is találtak a már említett 1.160 méter hosszú vízrejtő barlangon kivűl nehány új üreget, pedig a fölfedezések sora még épen nem ért véget.

Tervben van, hogy a megkezdett munkálatok befejezése után más karszti völgyekben is hasonló tanúlmányokat tesznek, hogy ily módon a föld alatti vizek összefüggéséről teljes ismeretet nyerjenek. Annál szükségesebb ez, mivel nehány folyó iránya (mint például a Gottschee mellett eltűnő Rinnsee folyóé) ma teljesen ismeretlen.

Vízrejtő barlangok. Az említetteken kivűl még sok barlang van a krajnai Karsztban, melyekben föld alatti folyók rejtőznek. A szép Raschiza-völgyben Ponique-nál egy nagy patak tűnik el, melynek egy része Kis-Ratschnánál Šica (olv. Sicza) néven egy sziklalyukból ismét napfényre jő, de rövid folyás után újból eltűnik és Obergurk mellett mint a Gurk forrása jelenik meg. A másik rész a Guttenfeldi völgybe foly, átfut a Podpeč-barlangon s azután ismeretlen helyre tűnik el. Azok a barlangok, a melyeken

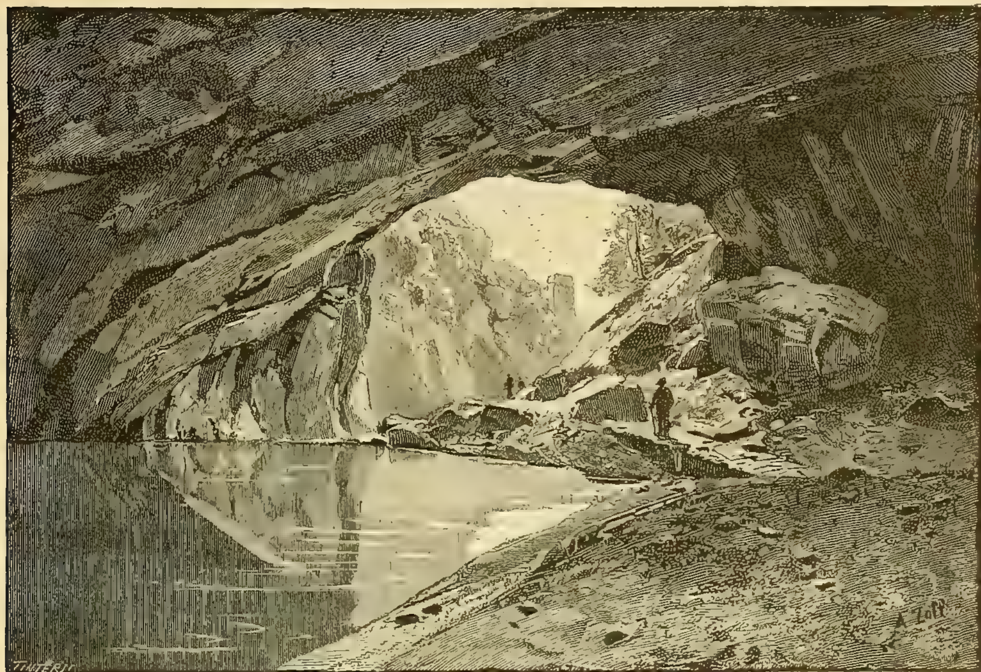
A Laibach folyó eredete.

e víz átmegy, részben át vannak kutatva. Ratschna és Obergurk között még mintegy 5 kilométernyi összekötő vonal ismeretlen. Az Obergurki barlangot 400 méternyire fölmérték s valószínűleg nem sokára messzebb is hozzáférhető lesz. A hol a vízrejtő barlangok figyelemre méltók, rendesen útakat készítenek bennök, hacsak kezdetlegesen is, s így a tartomány lassanként egész sereg új látnivalót nyer. Azok a barlangok, a melyeken Treffen és Rudolfswerth között a Themeniz folyó kétszer átmegy a hegy alatt, még nincsenek kikutatva; a Laibach mellékfolyóinak föld alatti folyásából ellenben már igen sok rész hozzáférhető. Különösen elmondható ez a Haasbergi erdőségekben Planinánál levő Windischgrätz herczeg-féle

barlangokról, a hova jól ápolt fasoros útakon lehet eljutni, s a melyeknek a belsejét is kitűnő útakkal látták el. Ez a barlang-sorozat, melyen a Rakbach fut át, két csoportra oszlik, ú. m. a Rakbach-völgy kezdetén és végén levőkre. A nyugati csoport a hozzá tartozó nevezetes „nagy természetes híd“ kivételével kevésbbé érdekes. A keleti csoport ellenben, mely a kis természetes híd közelében fekszik, Krajna egyik kiváló nevezetességének mondható. A földesúr (Windischgrätz Húgó herczeg) által készíttetett és gondosan ápolt útak olyanok, hogy bármely hölgy járhat rajtuk s a barlangok oly sajátságosak, hogy másokkal alig hasonlíthatók össze. Csaknem egyenes úton haladunk át egy sor termen, melyek mindig oly rövidek, hogy mesterséges világításra nincs is bennök szükség. A félbeszakadások tetőáttörésektől erednek, melyeknek nyomai még észrevehetők. Még a gyakorlatlan szemű is azonnal fölismeri itt, hogyan keletkeznek a dolinák, melyeket itt alakúlásuknak minden fokozatában láthatni. Megragadó a kis természetes híd alúlról nézve. Csak innen láthatjuk meg a természet e kecses műalkotása vonalainak merészségét, és sokan fogják csodálkozva kérdeni, meddig tart még e tág nyílású fínom ív. Csak a kis természetes híd alatt levő dolinán túl kezdődnek a hosszabb, sötét folyosók. Az Ernő-herczeg-barlangot, mely 100 méter hosszú mellékbarlang szép cseppkő-alakzatokkal, száraz lábbal meg lehet járni, a nagy vízrejtő barlangot ellenben csak csónakkal. Az utóbbiban már nincsenek útak, mivel a víz mindkét oldalon a falakig ér.

A krajnai Karszt vízrejtő barlangjai között a legnagyobbnak, a Planina mellett levő *Kleinhäusler-barlang*nak, jelenleg szintén nincsenek útai; a mit sajnálni lehet, mivel a nyári hónapokban csónak nélkűl is messzire el lehet benne jutni, bár a Chorinsky-dom óriási terét és a két barlangi folyó összeömlését csak hajóval lehet elérni. Azon a helyen, a hol az Adelsbergtől és Zirknitztől jövő folyók egyesűlnek, a víz tekintélyes föld alatti tavat alkot, melybe a Zirknitzi ág vízesés alakjában ömlik. A vízesés zúgását messzire meg lehet hallani. A vízesés fölött itt-ott mély a víz, de a csónakok átszállítása nagyon sok időbe kerűl s általában nem könnyű az előrehaladás, ha messze akarunk jutni. A barlang bejárata a Karszt legfestőibb részletei közé tartozik. Valamivel szelídebb egy más vízrejtő barlang, a melyen szintén a Poik foly keresztűl, tudniillik a gyakran emlegetett *Pivka jama* vagy Poik-barlang, habár a „szelíd“ jelző csak a nyári szárazság rövid ideje alatt illik reá. Az 1885-ben készűlt erős kőfalakból, melyeknek az volt a rendeltetésök, hogy az ott foglalkozó munkásoknak a visszatérést biztosítsák,

ma semmi sincs meg. Hasonlókép eltűnt a három, vasszögekkel erősített híd is. Helyreállításuk azonban igen könnyű. Már a bejárat egy 64 méter mély dolinán át, melyet buja subalpin tenyészet borít, valóban nagyszerű. A kényelmes lépcsőzet, mely most a mélybe vezet, alig gyaníttatja azokat a nehézségeket, melyeken az első kutatóknak át kellett esniök, midőn kötelek és vashorgok segítségével a mélységbe leereszkedtek. A barlang szádája megkapóan magas és az egész jelenet fantasztikus színpadi díszítéshez

A Kleinhäusler-barlang.

hasonló. Schmidlnek a barlang hoszszáról való adatai túlzottak. A déli rész csak 500 méter hosszú és az éjszaki alig több 200 méternél. A barlangi folyó dél felől érkezik s több medenczét alkot, melyeken csak csónakkal lehet átmenni. Az úgy nevezett negyedik tónál egy száraz barlang ágazik el délkelet felé, melyet Schmidl gót domnak nevezett, és a melyben igen természetesen alakúlt szószék és más szép cseppkő-alakzatok láthatók. A negyedik tó mellett fekszik a mesterségesen megnyitott Luiza-csarnok, melyet a föld alatti vízfolyás mentén robbantás által tettek hozzáférhetővé. E helyen emléktáblát is helyeztek el. A barlang minden ürege magas és tág. A folyó 6 méter mély s alacsony vízállás mellett nem okoz bajt. Ha azonban erős

esőzés következtében a Poik megdagad, itt alatt a víz hullámzó hegyi patak gyanánt tör előre és a barlangba való bejárás teljes lehetetlenség. A legnagyobb üreg a bejárat közelében a déli ágon van a Schmidl által úgy nevezett Dolenz-kapu mellett, a hol a vízből egy különálló óriási stalagmit emelkedik ki. Egy sziklafal mellett, fél magasságában annak a dolinának, melyen keresztűl szállunk le a barlangba, van egy második emléktábla, mely a Karszt-kutató munkálatok gyakorlati megkezdését hirdeti. A Pivka jama és az Adelsbergi-barlang között levő ismeretlen területek hoszsza körűlbelűl másfél kilométernyi lehet. A Magdolna-barlang azonban csak 50 méter távolságban van a Pivka jama gót formájú domjától. A már egyszer tervelt összeköttetést tehát nem volna nehéz létrehozni. A Pivka jama végén levő törmelékkúp összeköttetésben van a Ruglovka (olv. Ruglucza) rettentő természetes aknájával, melynek alján állítólag számos nyilt üreg húzódik az Adelsbergi-barlang irányában. A Ruglovka fenekét csak 1889 november havában érte el először egy adelsbergi polgárokból álló társaság. Az itt levő barlangba azonban lehetetlen volt bejutniok a nagy tömeg omlási törmelék miatt, mert nem volt hely, a hova azt eltakarítsák. Ennek az anyagnak eltávolítása ennélfogva csak a Pivka jama felől volna lehetséges.

Hogy az egész adelsbergi barlangvidék együvé tartozik, kétséget sem szenved. Nagy technikai nehézségekbe sem ütköznék rövid átjáró sikátorokat törni. Ha ez valaha megtörténik, az adelsbergi barlangvidék lesz talán a legnagyobbszerű az egész világon. Az Adelsbergi-barlangnak egy része szintén vízrejtő barlang, és Schmidl adatai szerint a „Stara apnenca“ és a „Goždna dolina“ nevű dolinák mellett végződik, melyek az Adelsbergi-barlang nyílása fölött 500 méternyire a Pivka jamához vezető útban feküsznek. Úgy látszik, hogy a Poikkal a föld alatt egy másik kevésbbé ismert víz egyesűl és pedig a Schwarzbach vagy Černi potok, mely az Adelsbergi-völgyben Nagy- és Kis-Otok között a Schwarzbach-barlangba ömlik; ez áradás alkalmával nagy mennyiségű vizet képes magába venni. A Schwarzbach-barlang még kikutatójára vár. A lueggi barlangok legalsó lépcsőzete szintén a jelentékenyebb vízrejtő barlangok közé számítható. Erről azt mondják, hogy átmegy az egész Nanoson és Wippachnál végződik. A Lueggnél a hegybe eltűnő Lokwa-patakot ennélfogva azonosnak tartják a Wippach-forrással. Ezeken kivűl még sok más vízrejtő barlang van.

Száraz és cseppköves barlangok. Krajna cseppköves barlangjainak gyöngye kétségkivűl a világhírű *Adelsbergi-barlang.* Már a legrégibb útazók

elragadtatással beszélnek felőle. A régi barlangnak a látogatók előtt most már elzárt név-csarnokában a legrégibb fölirat 1213-ból ered. Vannak ezenkivűl föliratok az 1290., 1300., 1305., 1317., 1323., 1343., 1393. és

A Pivka jama.

1412. évekből. 1508 óta a föliratok száma jelentékenyen szaporodik. 1818-ig csak a barlang elűlső részét ismerték a természetes hídig és az innen balra elágazó régi barlangot. Azt a mélyedést, melyen a Poik a nagy domba foly át, a régi időkben feneketlennek tartották; arról, hogy valaki oda behatolni merészkedett, az első tudósítás 1673-ból ered. Valvasor, Krajna híres történet-

írója, említi (1689), hogy Auersperg Weichard János herczeg megbízásából itt egy embert kötélen bocsátottak le a mélységbe, hogy ott hálóval halakat fogjon. Másodízben azonban semmi árért sem akarta ez az ember a merész tettet ismételni, bár vonakodásának okát elhallgatta. Valvasor ebből azt következteti, hogy az ember lent kisértetet látott, mely halállal fenyegette, ha ismét visszatér, vagy másokat arra csábít. Még a múlt század vége felé is igen túlzott képzetek uralkodtak a mélyedésről, melyet Hacquet, habár maga is lenn volt benne, még sokkal többre becsűl a valóságnál. Ma már senkit sem riaszt vissza a mélység, és évenként ezer meg ezer látogató száll alá a 84 fokból álló kényelmes kőlépcsőzeten, hogy onnan alúlról lássa a hatalmas üreget valódi nagyszerűségében. Az egész üreget az 1884 óta létesített villamos világítás mellett sem lehet mindenkor áttekinteni, mivel a folyóból fölszálló vízpárák gyakran akadályozzák a körűltekintést. A lépcső alján kezdődik az 1874-ben épűlt szilárd vashíd, mely kőoszlopokon nyugszik s a folyón át a túlsó lépcsőhöz vezet. Ismét 82 kőlépcsőn haladunk föl s bemegyünk a Ferdinánd-császár-barlangba, melyet 1817-, 1818- vagy 1819-ben fedeztek föl. Annyi tény, hogy az új barlangról még mit sem tudtak 1816-ban, midőn I. Ferencz császár és Karolina Auguszta császárné Triesztbe menet Adelsberget és a barlangot is meglátogatták, mely alkalommal a nagy domot pompásan kivilágították. A mit legelőször fölfedeztek, az a Ferdinánd-császár-barlang innenső része volt, meg egy rövid oldalág, mely csaknem a barlang nyílása előtt levő park bejárásáig nyúlik. A Ferdinánd trónörökös látogatásának emlékére a Ferdinánd-császár-barlang bejáratánál elhelyezett fölirat prózai fordításban így hangzik:

„Ebben a barlangcsarnokban,	Már sok kiváló ember
Mely káprázatnak vélhető,	Járt messze földről,
Hol a lehulló cseppekből	Mindenek fölött Ferdinánd,
Hatalmas oszlopok támadnak,	A fenséges császárfi.

1819 aug. 17-én. — Hueber sculpsit. — Löwengreif posuit."

(Ez évszám az emlék fölállítására, nem pedig a trónörökös látogatása idejére vonatkozik.)

A most Ferdinánd-császár-barlangnak nevezett rész a barlang első elágazásáig vezet, s csak egy rövid oldalága van, melynek Wachskammer a neve. A legnagyobb üreg a Ferdinánd-császár-barlangban a tánczterem. 1856-ig csak a jobb ágon lehetett messzebb menni, míg a bal egy zuggal végződött, bár nehány méterrel odább ismét új ág kezdődik. A két ág

A Kalvária-hegy az Adelsbergi-barlangban.

összeköttetése nagy úttól kiméli meg a látogatókat, kik a körjárat után ismét visszatérhetnek a Ferdinánd-császár-barlangba. Az egyesített két folyosót Ő Felségeik, Ferencz József király és Erzsébet királyné, látogatásainak emlékére „Ferencz-József- és Erzsébet-barlang"-nak nevezték el.

A folyosók távolabb mindinkább labyrinth jellegűek, bár nem mindenik járható. A járhatóvá nem tettekhez tartozik a „Tartarus" nevű nagy és nevezetes oldalbarlang, melynek végén egy mély medenczében a Poik folyó víztorlatát láthatjuk. A Tartarus bejáratánál emelkedik a tágas és cseppkövekkel pompásan díszített üregre szép kilátást nyújtó Belvedere. Itt van az az emlékoszlop, melyet a királyi pár látogatásának emlékére állítottak. Fölirata ez: „Visszatérve egy diadalútból, melynek ösvényeit a hon atyjának kegye és gyöngédsége kitörűlhetetlen emléküekké tették, e helyen időztek a felséges neveket viselő barlang megnyitása után — 1857 márczius 11-én — *I. Ferencz József* és *Erzsébet*". A gúla hátsó részére tették a király Ő Felségének második látogatására vonatkozó föliratot, mely így hangzik: „1883 július 15-én kegyeskedett Ő Felsége Krajnának az örökös tartományokkal egyesűlésének 600 éves ünnepe alkalmával az itteni lakosság ünnepies örömére a barlangot látogatásával ismét megtisztelni."

A „St.-Stefan" nevű cseppkő-alakzat után következik az 1856-ban járhatóvá tett Mária-Anna-barlang, melyben a legszebb cseppkövek fordúlnak elő különböző színezéssel, részben még fénylő jegeczlapokkal is. A Mária-Anna-barlang ott végződik, a hol a nagy Kalvária-hegyre való följárat kezdődik. A Kalvária-hegy régi tetőomlásokból eredő törmelékdomb, ezer meg ezer kisebb-nagyobb stalagmittal borítva. A legmagasabb ponton három nagyobb stalagmit van, melyek az úgy nevezett oltárt alkotják s pompásan válnak ki a sziklafal sötét hátteréből. A köröskörűl csoportosúló, részben embernagyságú, részben kisebb stalagmitokat minden nagy képzelgés nélkűl megkövűlt embereknek lehet vélni. Visszafelé menve a Kalvária-hegy keleti oldalán szállunk le s csakhamar elérjük a vasút kezdetét, mely a nagy dom-ig visz. Ezen az úton a következő nevezetesebb pontokat találjuk: az óriási ledőlt oszlopot, a — fájdalom! — csak nagyon kivételes esetekben kinyitott János-főherczeg-barlangot, melyben tündöklő fehér, sőt különös ritkaságként egyes víztiszta cseppköveket is láthatunk, továbbá a két, még ki nem kutatott oldalágat és a híres függönyt. Az utóbbi szintén a legmeglepőbb cseppkőképződések közé tartozik, mely egy maga is érdemessé teszi e barlang megnézését. A természet leírhatatlan szép műremeket teremtett itt.

A redővetés oly természetes, hogy emberi kéz művének vélhető, és a szövet oly átlátszó, hogy világosan megkülönböztethetők azok a vöröses sávok, melyek szegély gyanánt veszik körűl a sárgásfehér alapot.

Az Adelsbergi-barlangban a legnagyobb oszlop 10 méter magas s a legvastagabb 16 méter kerűletű. A legtöbb helyen a cseppkőtömeg oly gazdag, hogy a falakból mit sem lehet látni. Minden útikönyv telve van a barlang magasztalásával, melyet nem ok nélkűl neveznek a tartomány büszkeségének. Az Adelsbergi-barlang egész hoszsza, az eddig ismert összes mellékágakat beleszámítva, közel 6 kilométernyi. A járhatókká tett folyosókra 3.090 méter jut. Jelenleg nagyságra nézve második a monarchia barlangjai között; de általában véve a legnagyobb lesz egész Európában, ha föltalálják az összekötő részeket azon szomszédos barlangokhoz, a melyekkel valaha összefüggött. Különös jelessége az Adelsbergi-barlangnak az a nagy kényelem, melylyel nagyobb részt egyenes ösvényei bejárhatók. Szépség és cseppkőképződésekbeli gazdagság tekintetében mérkőznek vele a szomszédos Divazza és Corgnale barlangjai, de felűl nem mulják. Ez a két barlang azonban már Krajna határán kivűl esik.

Gazdag a cseppkőképződés az adelsbergi barlangterület más barlangjaiban is; de azokat nem látogatják oly gyakran, mivel nem oly közel esnek a vasúthoz s nincsenek oly jó karban, mint az Adelsbergi barlang. Ezek közé tartozik a Schmidl által Magdolna-barlangnak nevezett Černa jama (fekete barlang). Igaz, hogy itt tévedés van az elnevezésben, mivel a valódi Magdolna-barlang innen nem messze a Magdolna-hegyben van; a nevet mindamellett meg kell tartanunk, mivel a szakirodalomban és a térképeken így fordúl elő. Úgy látszik, hogy a Magdolna-barlangban régebben jobb útak voltak, mert a Ferdinánd trónörökös 1819-ki útazásáról szóló leírás szerint ötven kőlépcső vezetett le a nyilásához. Ma ennek semmi nyoma, sőt maga a barlang is sokat szenvedett pusztítás és füst miatt. A Magdolna-barlang hírneve onnan ered, hogy a legelső lelőhelye a híres barlangi gyíknak (Proteus anguineus), melyet hosszú időn át egyedűl innen küldtek szét a világ minden múzeumába. Azóta ezt a vak állatot másutt is megtalálták, így Gottscheeban, Loitschban, Planinában és még több más helyen. A barlang néha úgy tele van vízzel, hogy még az első csarnokba sem lehet bemenni; jelentőségre akkor jutna ismét, ha mint az Adelsbergi-barlang és a Pivka jama közötti összekötő tag ezekkel összeköttetésbe jutna. A Magdolna-barlangban különben egy nyílásban pompás friss ivó víz is van, melyhez

hasonló jót a Karsztban nagyon ritkán lehet találni. A Černa jama, Pivka jama és Kleinhäusler barlangokon kivűl még sok kevésbbé ismert barlang tartozik az adelsbergi barlangvidékhez, mely egy részt Schwarzenberg és Kaltenfeld vidékeig, más részt Zirknitzig terjed. A félbeszakító vonalak 50 méternél rendesen nem hosszabbak és a legtöbbnél a természeti okok (tetőomlások és dolinaképződések) folytán megszakadt összeköttetés helyreállítása nem volna különösen nehéz technikai föladat. Az adelsbergi barlangvidékről a földmívelési miniszterium birtokában levő, de — fájdalom — eddig még ki nem adott térképből pontosan látható minden ottani barlang összefüggése s ez még világosabb lesz, ha az időközben kikutatott, vagy fölfedezett barlangokat is bejegyzik.

Ilyenek volnának még: a tulajdonképi Magdolna-barlang a Magdolnahegyben, mely a nagyobb vízrejtő barlangok közé tartozik; azután a Kršelivka dolinában kezdődő nagy cseppkőbarlang, melyet könnyen járhatóvá lehetne tenni. Igaz, hogy pusztításoktól sokat szenvedett, de még mindig nagy mennyiségben vannak szép képződményei. A dolina déli oldalán van a barlangnak egy elméletileg megállapított, azonban még föl nem talált folytatása, melynek megnyitása jelentékeny hiányt pótolna az adelsbergi barlangvidéken. A Čančlova dolinában nem rég fölfedezett barlang szintén ebbe a csoportba tartozik. Nem rég fedezték föl adelsbergi polgárok a Poik földalatti folyása mentén azt a részt, mely ezt a barlangot az adelsbergivel összeköti; az Adelsbergi-barlang ez által jelentékenyen megnagyobbodott. Ezenkivűl még egész sereg apró barlang van, melyek közűl minden évben fedeznek föl néhányat.

A legjelentékenyebb félbeszakítások a Pivka jama és a Kleinhäusler barlang közt vannak; míg az Adelsbergi-barlang közvetlen szomszédságában levőket technikailag könnyen meg lehet szűntetni. Mindamellett tekintettel a Planina-völgy vizeinek jelen állapotaira, nagy óvatossággal kell az adelsbergi vidék összes barlangjainak esetleges egyesítését eszközölni, különösen a vízrejtő barlangoknál, míg a száraz barlangok összekötését, ha szakszerű vezetés mellett történik, mi sem akadályozhatja. Vajjon valósúl-e valaha ez a terv, még nagyon kérdéses; de szükséges volna már most gondoskodni, hogy az egymáshoz tartozó barlangok elzárás által megvédessenek a rombolási vágytól, s jövőre is megmaradjanak a tartománynak e nevezetességei.

A cseppkőbarlangokhoz számíthatjuk még a felső lueggi barlangokat, a melyek egyikében van a barlangvár. Egy részük jól bejárható, bár nem

oly kényelmesen, mint az adelsbergi barlang, vagy a Windischgrätz-herczeg-féle barlangok. A lueggi barlangok sajátsága, hogy ágaik három egymás fölötti emeletben csoportosúlnak. A legmélyebbikbe ömlik a Lokwa patak, mi miatt az járhatatlan. A középsőbe hídon jutunk, s ez az emelet a leghosszabb. Rövid vándorlás után meredeken emelkedő s a főágtól jobbra eső ágon át egy magas falépcsőre jutunk, onnan pedig egy tágas ferde üregen át, melyben sok barlanglakó madárfaj tartózkodik (törzsök-galamb, szirti csóka és kuvik) egy rövid ágba, mely magasan a bejárat fölött a szabadba vezet. Hogy ezeket a barlangokat gyakrabban nem látogatják, nem csodálható; hiszen a nevezetes barlangi vár is csaknem e sorsban részesűl, holott ezrenként vándorolnának hozzá, ha nem oly rejtett zugban volna. Pedig a vár és barlang annyival inkább megérdemlik a kirándulást Adelsbergből, mert a várhídig kocsival lehet menni.

A krajnai természeti nevezetességek nagy számából még sok más barlangot emelhetnénk ki, melyek mindenikének megvan a maga sajátossága. Több krajnai barlang mint barlangi állatok lakhelye ismeretes. Van ezek között olyan, mely a krajnai barlangok különössége és másutt eddig soha sem fordúlt elő. Ezek az állatok leginkább a rovarok, pókok és sáskák osztályaiba tartoznak. Az utóbbiak nem növényevők, hanem ragadozó állatok, melyek a magukat kevésbbé védni tudó kisebb barlangi állatokkal táplálkoznak. A sok „Golubina“ nevű galambodú is a barlangok e csoportjába tartozik. A törzsök-galamb ezekben gyakran a denevérekkel, szirti csókákkal és más, sötétséget szerető állatokkal tanyázik együtt. Más barlangokban érdekes özönvízi állatmaradványokat lelnek. Ezek közűl különösen fölemlítjük a Kreuzberg-barlangot Laasnál; onnan származik a bécsi udvari múzeumban fölállított barlangi medve kövűlt csontváza is. Ennek a barlangnak özönvízi állatmaradványokban gazdag leleteit még egyáltalán nem aknázták ki. A Kreuzberg-barlang különben Krajna nagyobb barlangjaihoz tartozik, mert hoszsza egyenes vonalban 385 méter s főága, minden kanyarúlatot tekintetbe véve, 460 méter. Valamennyi fő- és mellékág összes hoszsza 1.650 méter. A barlangban folyó patak hátúlról ered s a bejárattól nem messze tűnik el. Tartós esőzéskor hatalmasan földagad és a barlang ilyenkor egy ideig hozzáférhetetlen. Bár a patak lassú folyású, moraját már a bejárathoz közeledve is meghalljuk, a mi azonban csak a barlangi viszhangtól van. Ha a soha ki nem száradó patak hoszszában akarunk eljutni a hátsó részekhez, a hol a csontleletek vannak, többször át kell gázolnunk

a vízen, mely rendesen nem ér bokánál följebb. Az állatmaradványok cseppkővel bevont agyaghalmazban feküsznek s kitűnő épségűek. Egy csontváznak rendesen minden részét egy helyen találják, miből következtethető, hogy az állatok magában a barlangban pusztúltak el. A barlang előrészében vannak különben egyes cseppkőalakok is, de ezek nem rendkivűliek. Hasonló özönvízi állatleleteket különben a Karszt-vidéken kivűl is több helyütt találnak Krajnában. Különösen gazdag lelőhely a Mokrica Stein mellett. A Karszt-vidéken kivűl különösen említésre méltó volna még egy magas hőmérséklete által feltűnő barlang Sagornál, melyet krajnai Monsumanónak nevezhetnénk, mert valóban ép oly sajátságai vannak, a mint némelyek állítják, kik ezt a barlangot ismerik.

Némely gottscheei barlang feltűnő a cseppkő-képződmények sajátságos alakjai miatt. Ezek között legszebbek a Gottschee várostól egy órajárásra fekvő Sele-barlangban talált hófehér csipkék. Ez a barlang ezenkivűl még arról is nevezetes, hogy több bejárata és a két főág keresztező pontján egy üregе is van, melynek teteje beomlott. Az egyik bejárat rendesen nem járható, mivel onnan ömlik ki a barlangi patak, melyet a barlanghoz közel egy malomgát kis tóvá torlaszt föl. A keleti bejáráson azonban egy oly helyre juthatunk, a honnan belűlről áttekintést nyerünk az igen festői medencze fölött, melyet bokrok s facsoportok vesznek körűl és melynek végén a szabadban vígan forog a malomkerék. A Sele-barlang hoszsza 245 méter. Végét még nem kutatták ki. A keleti ágban levő források nyáron kiapadnak s ilyenkor a malom, mely innen kapja vizét, megáll. Említésre méltó nevezetessége a Sele-barlangnak a nagyszerű tetőomlások, melyek az egykori főág egy részét több külön barlanggá alakították át. Ebből a szempontból érdekes mása ez a barlang a Windischgrätz-herczeg-féle barlangoknak a haasbergi erdőségekben. A Sele-barlangnak gazdag rovarvilága is van, köztük a ritka Anophthalmus Bilimekii. A Francisca-barlang csak 20 percznyi távolságra van Gottscheetől. Két főágát kikutatták. Az első (95 méter hosszú) végűl fölemelkedve, egy alacsony és keskeny folyosón át vezet a második (130 méter hosszú) részhez, melyet egy járhatatlan szoros zár be. A cseppkő-képződmények ritkák s különösen az első részben nagyon sérűltek. Igen érdekes és könnyen hozzáférhető a Moschwaldi-barlang, mely szintén nem messze van Gottscheetől; a barlangon egy patak fut át keresztben, melynek további folyása ismeretlen. A bejárat közelében kezdődő 22 méter hosszú keskeny oldalág különösen gazdag szép stalaktitokban, míg a főágban

levők már nagyon sérültek. Említésre méltó a Moschwaldi-barlangban a barlangi rovarok meglehetős gazdagsága. A főágból több mellékbarlang nyílik. Koflernnél is van egy kevéssé ismert nagyobb cseppkőbarlang. A legszebbet és legnagyobbat e nemben az egész gottscheei kerületben 1884-ben fedezték föl és „Drei Brüdergrotte“ névvel nevezték el. Ez a barlang fenn a Friedrichsteini erdőben van közel Hieresbrunnenhez s nem messze a Friedrichsteini jégbarlangtól; vannak benne három méternél magasabb pompás stalagmitok s a végső részében a pompás cseppkővel szépen kerített tündérkút kitűnő ivóvízzel. Gottschee város hatósága a fölfedezés után azonnal rácscsal keríttette be ezt a helyet, hogy pusztításoktól megóvja; mindamellett azóta nem lehetett hallani, hogy Krajnának e kis drágaköve megérdemelt figyelemben részesült volna. Az alsó-krajnai vasút építése különben nagyon meg fogja könnyíteni a „Landel“ (a mint a gottscheeiek hazájukat nevezni szokták) nevezetességeinek meglátogatását, mivel eddig a különben kitűnő országúton kellett unalmas kocsiútat tenni, a mi az idegenek látogatását határozottan megnehezítette.

*Jégbarlangok*ban Krajna nagyon gazdag. Nem említve a jégbarlangképződés sokat vitatott elméletét, itt csak a jelentékenyebbeket emeljük ki, a melyekben valóságos cseppjég található s nem csak hóhalmazok, mint az Alpesek úgy nevezett hóüregeiben. A legnagyobbak és legnevezetesebbek a barlangokban gazdag gottscheei vidéken vannak. A legszebb és legfigyelemre méltóbb a Friedrichsteini jégbarlang, melyet meglehetősen járhatóvá tettek. Ez egy mély dolinában kezdődik, a hol a barlangból fölszálló vízgőzök kedvező helyről nézve szép szivárványt játszanak. A barlangban állandó glecser van talajjégből, szép jégoszlopok és más jégképződmények. Az úgy nevezett jégszakadékot még nem kutatták ki. Az Ober-Skrilli jégbarlangban is van állítólag állandó jég, valamint a Handlern közelében levő „Nagy jéglyuk“-ban. Sok más vidéken is van még jégbarlang. A Tomischel mellett levőről Valvasor a következőket beszéli: „Az Igger-vidéken (St.-Johannison felül) Tomischle mellett van egy másik barlang, melyben nyáron mindenkor lehet jeget találni, a minthogy egykor a most uralkodó császári felségnek (I. Lipót császár) is szolgáltak vele. Mert a midőn Ő Felsége Laibachban jelen lenni kegyeskedett és a laibachi jégvermekből minden jég kifogyott, ebből a barlangból vittek jeget Laibachba“. — A Ledenicában, a Taborhegy déli folytatásában St.-Georgen és Nagy-Liplein között, nem az egész éven át van jég. Egy más kisebb jégbarlang, melyet hasonlókép Ledenicának

neveznek, Kis-Otok fölött fekszik Adelsberg szomszédságában a Magdolna-hegy közelében. Itt sem marad meg a jég sokáig. A Mrzla jama-t (hideg lyuk) a Velka goraban vagy a „Karlshütte“ nevű vadászlaktól, vagy Rakitnitzből kiindúlva, lehet meglátogatni. Nem tévesztendő össze ezen jégbarlanggal egy másik Mrzla jama a Planina-völgy éjszaki szélén, mely a hideg levegőjű barlangokhoz tartozik s átmenetet alkot a „varjúlyuk“-hoz (Vranja jama). A Rudolfswerthi kerületben két jelentékenyebb jégbarlangot ismernek. A Rossecki barlang Töpliz községben fekszik, s a Kuntschni jégbarlang Langenthon községben Warmberg mellett. Az irodalomban e mellett még a Birnbaumi erdőben és a Nanoson levő jégbarlangokról és jéglyukakról fordúlnak elő némely tudósítások.

Dolinák és természetes aknák. Minden útazó, ki a Karszton járt, bizonynyal észrevette, hogy a föld felszíne néha nagyon át van lyuggatva többé-kevésbbé kör alakú mélyedésekkel, melyeket dolináknak (*dol* = le, innen *dolina* = mélyedés) neveznek. Azok a dolinák, melyeknek meredek széleit az időjárás még nem rongálta meg, mély akna alakú s nagyon különböző nagyságú szakadékokat alkotnak. Nehány ily jelentékenyebb földomlásnak borzasztóan pompás képe van. A krajnai Karszton levő dolinák számát senki sem mondhatja meg, mert százezrekre megy. A legfontosabbaknak neveik is vannak részben a tulajdonosról, részben valamely eseményre vagy alakjukra vonatkozólag. A Ryba dolina (vagy Fisch-jama, magyarúl hal-lyuk) nevét sajátságos hosszúkás alakjától nyerte. A Jelenava jama (szarvaslyuk) neve onnan eredt, hogy egykor egy üldözött szarvas esett belé. A Jeršanova dolina neve tulajdonosától származik. Golubina (galamblyuk) és Vranja jama (varjúlyuk) rendkivűl gyakran fordúlnak elő úgy a természetes aknákban, mint a barlangokban. Igen gyakori továbbá a Kolčivka (olv. Kolcsiuka) név. Az ily nevű dolináknak meredek szélei vannak; igen öblösek és mélyek. Épen az Adelsbergtől Planina felé vezető országút mellett van a kis Kolčivka pompás sziklaüstje, melynek fenekén egy keskeny ösvény fut át. A nagy Kolčivka (a leghatalmasabb omlások egyike) a Haasbergtől Maunitzba vezető országút mentén van. Unterloitschnál hat Kolčivka van egymás mellett s pompás vad tájképet alkotnak. Ha az omlások oly szűkek, hogy aknákhoz hasonlítanak, a benszülöttek gyakran Brežen vagy Brežna (feneketlen) nevet adnak nekik, mivel azt hiszik róluk, hogy feneketlen mélységek. Egyik fajtából azonban gyakori az átmenet a másik fajtába úgy, hogy a szakszerű elnevezés számára határt vonni nem lehet. Egyes ilyen

aknák alúl még most is barlangokkal állnak összeköttetésben; másokat a törmelékhalmaz annyira betöltött, hogy sejtelmünk sincs arról a barlangról, melynek keletkezésüket köszönhetik. Némelyeket köröskörűl függőleges falak kerítenek és hozzáférhetetlenek; másokba a törmelékkúpon kényelmesen le lehet jutni. Az utóbbiakhoz tartoznak az említett kis Kolčivka és a Vranja jama Planinánál. A Gradišnica, melynek neve „Gradiše vrh" hegytől ered, széles, de hozzáférhetetlen, s noha 225 méternyi óriási mélységű, már teljesen ki van kutatva és fölmérve. Oly dolinákat, melyeknél a meredek szélek eltűntek, s melyekben iszapolódás következtében oly sok föld gyülemlett össze, hogy egy-egy szorgalmas paraszt rétet, vagy konyhakertet csinálhatott belőle, melyet azután gondosan kőfallal vett körűl, Ogradas-oknak (bekerített hely) is nevezik. A mint nem lehet határt vonni a természetes aknák (földszakadások) és dolinák között, nem lehetséges az ezek s az üstvölgyek között sem. Némely dolinákban nagy parasztgazdaságok vannak; egyes üstvölgyek lakatlanok. Ily lakatlan üstvölgy a Police-i, délre a Ratschna-völgytől. Más nagyobb völgyekben azonban egész községek vannak. Az sem irányadó, van-e folyóvíz az üstvölgyben, vagy nem, hogy azt *dolina* helyett a magasabb *völgy* névvel jelöljük, mert igen sok üstvölgy van, a hol a földmíves nagyon érzi a víz hiányát, s a hol csak csatorna-, avagy gyakran csak mocsárvíz van rendelkezésre.

Karszti tünemények. Arra a kérdésre, honnan ered az a rendkivűli tünemény, hogy az oly nagy kiterjedésű Karsztnak az Alpesek vidékétől (a melyhez számítandó még földrajzilag) oly annyira eltérő felszíne van, s hogy épen itt oly sok természeti csoda halmozódott össze, csak egy felelet lehet: mindez a hegység plateau alakjának következménye, a melynek lassú rombolásán nemcsak föld fölötti, de föld alatti erosió is folyvást erősen működik. Föld fölötti erosiónak szoktuk tulajdonítani az Alpesek völgyképződési folyamatát, a föld alatti ellenben az Alpesekben oly kis s oly ritkán látogatott helyekre szorítkozik, hogy csak szakértőknek tűnik föl. A Karszton ellenben mindkét erő oly föltűnő módon működik és a Karszt plateau felszíne olyan terjedelmes, hogy a rendkivűli völgyképződés folyamata mindenki előtt föltűnő. A krajnai Karsztban buja erdőtenyészet részben elfedi a tipikus karszti jelenségeket. A déli részben azonban, hol az erdő csak szórványosan lép föl, a Karsztnak más jellege van. Ott jobban szemünkbe tűnnek a kőpusztaságok, melyek Krajnában látszólag hiányoznak, mivel nincsenek oly föltűnően szemünk előtt. Egészen sajátságos jelenség a moréna-

szerűleg egymásra halmozott s széles területen elosztott kőtörmelékek, melyeknek eredetét már gyakran igyekeztek megmagyarázni; különösen föltűnik a Tengermelléken egy vidéken Kornial (Corgnale) és Lipizza között. Szétrombolt sírkerthez hasonlóan, itt-ott szálban álló magános sziklákkal; az ily részletek a legsajátságosabbak közé tartoznak, a mit e tekintetben találni lehet. A laikusra a chaotikus rombolásnak ily képe azt a hatást teszi, mintha az elemek itt rettenetesen gazdálkodtak volna. A geologia azonban megtanít bennünket, hogy az alakúlás nem erőszakos, de aránylag lassú és folyvást nagyobbodó volt, mely a talajnak új alakot igyekszik adni s még sokáig nem tekinthető befejezettnek. A természeti erők ezen átalakító hatásának köszönhetjük azonban, hogy Krajnában egy ily rendkivűl érdekes vidék alakúlt, szétrombolva és aláaknázva, telve barlangokkal és óriási forrásokkal, tájképi ellentétekkel, minőket a legmerészebb képzelet is hasztalanúl igyekezném kitalálni; olyan vidék, melyhez hasonló alig akad egyebütt.

Krajna őstörténete.

Krajnának kimutatható legrégibb lakóhelyei a mostani laibachi lápban ellenség és vadállatok ellen alkotott *czölöpépítmények* voltak. Ezek a mi időszámításunknál bizonyára két évezreddel is régibb korúak. Akkoriban nagy tó födte ezt a 2—3 négyszögmyriaméternyi lápterületet, melybe Belső-Krajna barlangi vizei ömlöttek. Utóbb, ismeretlen időszakban, ezen tó vize a Szávának szomszédos, csakis egy alacsony hegyláncz által elválasztott medrébe folyt le, s az egykori tónak kagylókban dús fenekét hatalmas tőzegképződés födte be. Ennek védő takarója alatt

Leletek a laibachi láp czölöpépítményeiből; háttérben a Steini Alpesek.

maradt fönn az egykori háztartás hulladékaiból és egyéb, véletlenűl a tóba hullott tárgyakból álló azon kultur-réteg, mely világos bizonyságot tesz az egykor e lápban czölöpökön állott emberi lakásokról, azon korból, mikor az ember a fémeket még nem ismerte és pusztán kő meg csont szerszámokat használt.

A Brunndorf mellett fölkutatott czölöpépítmény, mely az egykori tó déli szélén, a sekély parttól mintegy 250 méternyire állott, csupán egy része annak a háztelepnek, mely e szigetekben gazdag víz fölött épűlt; a fönmaradt nyomokból következtetve, várható, hogy e tőzegtalajnak további ásogatása alkalmával még sok más czölöpépítményi háztelep is fog előkerűlni, hasonlóan azon számos telepekhez, melyeket a nagy német és svájczi tavakban találtak.

Ezen lakóhelyek, melyek egyes kisebb csoportokban állottak, nemcsak nyáron voltak népesek, hanem télen is, mit az éneklő hattyúnak a kultur-rétegben gyakran föltalálható csontjai is bizonyítanak. Ezen, éjszakról jövő téli vendég még mostanság is el-ellátogat a Laibach körűli tőzeges mocsarakra. A gődénynek, kormoránnak, darunak, gólyának, gémnek, vadkacsának és más madaraknak szintén gyakran előforduló csontjai talán ezen vízi szárnyasoknak a tó védett öbleiben volt költő helyeiről származnak. Halászat, vadászat és baromtenyésztés volt a lakosság fő foglalkozása. A halászatot részint hálókkal űzték, melyeket a szarvasagancs ágaiból készűlt erős tűkkel kötöttek és a tófenékre a nagy számmal előkerűlő cserépből égetett orsószerű hálósulyokkal bocsátottak le; részint pedig nagyobb ragadozó halak, mint lazaczok és csukák fogására sajátságos, a szarvas-agancs hegyeiből készűlt, kis halalakú, középen a zsineg áthúzására lyukkal ellátott horgokat használtak.

Krajnának ezen őskori, ma már eltűnt állatvilágához tartozott még a már említetteken kivűl az ősmarha, a jávorgím s a vadkecske is; e három állatnak csak igen kevés csontját találták, de annál több vidra- és bölény-csontot. A bölényt vermekben foghatták, nagyobb részint fiatalon, bár óriási állatok tülkei, koponyarészei, gerincz- és lábszárcsontjai is kerűltek elő, melyek nagyságra nézve azon Kr. után VI. században itt elejtett vadakéihoz hasonlíthattak, melyekről a longobárd történetiró, Paulus Diaconus, tesz említést. Azt írja ugyanis, hogy beszéltek neki egy, a mai Birnbaumerwald egyik ormán, a Königsbergen elejtett olyan nagy bölényről, melynek bőrén 15 ember elfekhetett volna egymás mellett. Vidratanyák a tóba folyó

vizekben igen gyakoriak voltak; több mint 150 ilyen őrlőnek koponya-maradványait gyűjtötték össze. Két, tölgyfából készült, csapóajtókkal ellátott csónakszerű fogót is találtak, melyek szerkezetre és nagyságra nézve teljesen hasonlók a Pomerániában előkerült ismeretes fogótőrökhöz; ezek nyilván vidrafogásra szolgáltak. A fő vad azonban a századunk közepe óta Krajnából kipusztúlt gímszarvas volt, melynek összegyűjtött csontjai mintegy 500, különböző korú állattól származnak, a szarvasborjútól kezdve a legkifejlettebb gímig. Ezen a vadon kivűl a berkekben és erdőkben még vaddisznó is tanyázott, több, épen maradt vadkan-koponya talán a czölöpépítmények kunyhóinak diadaljeléűl szolgált, s így kerűlhette el a különben szokásos összetörést, mit csakis a kutya és borz koponyája kerűlt ki. Az itt említett és gyakran előfordúló állatokon kivűl előkerűlnek még az őz, medve, hiúz és farkas csontmaradványai is.

A czölöplakókat bőségesen ellátta táplálékkal a marha-, főleg a birkatenyésztés is. A fölemésztett birkáknak, melyek szarvval bíró, valószínűleg a muflontól leszármazó fajhoz tartoztak, csontjai számra fölűlmúlják az összes többi állatokét. Kecskéjük is nagy számmal volt, továbbá tőzegi marhájok és disznójok is. A disznót makkon hízlalták, melyből nagy készleteik voltak. A malaczpecsenye kedves eledelük volt. Az embernek hű kisérője, a kutya, két fajban található föl. A patkányfogó-ebhez, vagy spiczlihez hasonló nagyságú kisebb fajta a sakáltól származik, és jellemző a kőkorszakra nézve. A másik nagyobb, melynek koponyaalkata a juhászkutyáéhoz hasonló és az indiai farkas származéka, csakis az érczkorszak kezdetén tűnik föl. A lónak semmi nyomára nem találtak.

Gabonatermesztésre mutató nyomokra eddig nem akadtak; lent azonban valószínűleg termesztettek, vagy legalább földolgoztak. Az elszenesedett állapotban talált lenszösz fonálmaradványok, melyeket bojtokká kötöttek össze, a szálnak teljesen egyenletes sodrását mutatják. Ezt az őz czombcsontja csövének és az éneklő hattyú szügycsontjának segítségével készítették így. A gabonafélék látszólagos hiánya gyanítanunk engedi, hogy azt náluk a vízi sulyom (Trapa natans) pótolhatta, mely vízi növény a tó fölszínét nagy darabokon födte. Üres tüskés héja 10—12 centiméternyi vastag rétegben maradt fönn a czölöpépítmények helyén, a hol lisztes, gesztenyéhez hasonló ízű belét őrlőköveken törték meg, miként ezt Plinius bizonysága szerint a Strymon folyó mellett lakott thrák nép is tette, mely a tribulusból, vagyis ezen sulyomból édeses kenyeret készített. Ezenkivűl ették még a czölöp-

tanyákon a mogyorót, somot, sőt még a nem épen kellemes ízű kökényt is; a málna kisajtólt magjai, melyeket csomóstúl dobtak a tóba, mutatják, hogy ez ízletes gyümölcsnek a levét is használták.

Kőből készűlt fegyvereiket és szerszámaikat, mint kész árút, máshonnét szerezték be; odavaló kövekből készített eszközt összesen öt darabot találtak. Tűzkőből való késecskékhez, fűrészekhez, nyil- és lándzsahegyekhez ugyanis — melyekből összesen 36 darab került elő — a szükséges anyag messze környéken nem volt föltalálható, valamint nem voltak alkalmasok az ottani kőzetfajok baltákúl és átfúrt csákányokúl sem; az e fajta, összesen 22 darab eszköz szerpentinből, vagy szarukőből készűlt idegen földön. A legbecsesebb kőeszközök közűl valók egy nephrytből készűlt balta és egy zöldkőből való kis véső.

Ezen, kőeszközökben való szegénység mellett számtalanok a zsákmányúl ejtett szarvasok agancsából és kemény, rugalmas csontjaiból készűlt fegyverek és szúróeszközök. Az agancs törzsöke csákányúl szolgált, mely a foklyukába erősített nyél markolatával sújtva, rendkivűl hathatós fegyver lehetett; számra nézve több mint 200 került elő ilyen; a szarvasagancs bogai pedig szorítókúl szolgáltak csomagok összekötésére, úgy szintén gamószerű ruhakapcsokúl és más eszközök készítésére. A szarvas és vaddisznó lábszárcsontjaiból, sőt ezeknek a szilánkjaiból is alkalmas tőröket, nyil- és lándzsahegyeket, hajtűket, kisebb szúróeszközöket, továbbá iróvesszőket faragtak; ez utóbbiakkal karczolták széles és lapos bordákkal szalagozott agyagedényeikre a díszítményeket. Hímzés számára való finom varrótűket a szarvas vékony bordaszilánkjaiból készítettek. A vésőszerűen alakított erős csontdarabok a leterített vad bőrének lefejtésére szolgáltak, s ezek alakjukra nézve egészen hasonlók a mészárosok által most is használt nyúzó késekhez; a bőrök szőrének eltávolítására a vadkan kiélesített agyarát, a bőr simítására pedig a bölény állkapcsának darabjait használták. Nyakukon ékességűl átlyukasztott lapos, kerek mész- és paladarabkákat, továbbá a medve, borz, vadkan és bölény fölfűzött fogait viselték. Üveg- vagy borostyánkő-gyöngyöket itt a czölöpépítmények között nem találtak. A fölsorolt csontfegyverek és eszközök hegyesítésére és élesítésére való kitűnő csiszolókövek szintén nagy tömegben kerűltek elő, s azok némelyike át is van lyukasztva.

Az egykori czölöpépítmények helyén talált 15 réztárgy — balták, kések, tokos vésők, stb. — továbbá öntő csészék, olvasztó tégelyek és

öntőminták igazolják, hogy ezen telepeknek fönnállása idején már a fémek földolgozása is megkezdődött. Kerültek elő végül bronztárgyak is, úgy mint két, sáslevél alakú, gazdagon díszített kard, továbbá tőrök és balták. A láp más-más helyén talált négy, tölgyfatörzsből készült csónakot kétségtelenül ezen bronzbaltákkal faragták, valamint a tiszafából készített, gyermekjátékúl szolgált csészéknek és a fák kinövéseiből csinált tálacskáknak félreismerhetetlenűl gondos munkája is csak bronz kés segítségével sikerűlhetett.

Rendkivűl kifejlődött volt a fazekasmesterség. A százakra menő s épségben fenmaradt edények és jellegző cserépdarabok, melyeket épen olyan nevezetesekké tesz alakjuknak, mint díszítményeiknek gazdagsága, igen fontos darabjai ezen tavi lakótelepek leltárának. Mert kétségtelen, hogy ezek ott helyben készűltek. Ez edények alakjukban igen változatosak, természetesen a szerint, hogy mi volt a rendeltetésök. Díszítésök igen szép és a csontvesszővel reájuk karczolt rajzolatokat a beléjök dörzsölt fehér agyagfölddel még föltűnőbbekké tették. Egyes darabokon hullámosan körűlfutó szalag, vagy kiálló dudorokból alkotott koszorú van alkalmazva; másokon az edény egész külsejét vagy annak csakis némely részeit köröm-nyomatokkal, egymást keresztben metsző egyenes vonalakkal, benyomott zsinegek vagy fínom háncsszövetek által alkotott szalagokkal, vagy körűlfutó karikával látták el; ezenkivűl kerék- és rutaszerű díszítések, melyeket pontsorokkal, szalag vagy fűrészfog módjára idomított csipkézettel, szegélyzetekkel körítettek, valamint négyszögek és körök, melyekbe álló vagy fekvő kereszteket rajzoltak, voltak a legkedveltebb díszítő alakok.

Miként a fonást, szövést és hímzést az asszonyok űzték, úgy a fazekasmesterség is asszonyi kéz munkája volt, kiváltképen pedig az agyagból készűlt számtalan gyermekjáték félreismerhetlenűl a czölöpépítő népség asszonyainak anyai szeretettel alkotott műve. A nők készítettek apróságaik számára parányi csészécskéket olykép, hogy az agyagrögbe hüvelykújjukat belényomták; ezek csináltak apró edényeket, vedreket, tálczákat, ezek idomították a belűl üres, kavicscsal töltött csörgőedénykéket bagoly-, sündisznó-, hordó- vagy orsóformára, s az ilyen játékot gyermekeiknek a nyakukba aggatták.

Ezen tavi telepek végső sorsa felől eddig a kutatás kevés bizonyos fölvilágosítást nyújtott; csakis azt tudjuk, hogy a fémek használata, és pedig, miként a czölöpépítményekben magukban és néhány, a tartományban

egyebütt elszórtan előkerült lelt tárgyak is valószínűvé teszik, legelőbb is a bronz használata terjedt el köztük mindinkább.

A vasnak legkorábbi mívelése csakis a hallstatti korszakban mutatható ki. Jellemző ezen időszakra nézve, hogy ekkor már majdnem kizárólagosan csakis a vasat használják fegyverek készítésére. A fegyverek közt sajátságos módon a vaskard csak ritkán kerül elő; de találtak vasból készült tokos vésőket, úgy nevezett kelteket, késeket és egyéb szerszámokat; az aranyfényű bronzból pedig sisakokat, apró eszközöket öntöttek és kovácsoltak, vagy vékony lemezekké lapították, melyekbe, midőn áldozati edényekűl vagy különféle ékességekűl dolgozták föl, trébelt művel alakos ábrázolatokat és fínom díszítményeket kalapáltak.

Krajnában ekkor a földmívelésre és baromtenyésztésre alkalmas térségek már eléggé népesek voltak. Az Alpeseken inneni néptörzsek közűl a Száva vidékéhez leginkább a tauriskok tartoztak; ezek a szomszédos nori alpesvidék lakosai voltak, a hol bányászattal és sótermeléssel foglalkoztak s kiterjeszkedtek Krajna felé is egészen Olaszország kapuiig. Legrégibb telepeik egyikének tartják az általuk a Laibach és Száva folyókon űzött hajózás főgyülekező helyét, a tauriski Nauportumot, vagyis a mostani Oberlaibachot.

A kitűnő nori vasnak dél felé való eladásában Krajna is részt vett. A wocheini Alpesek zárt katlanában a Witnach fölötti ajdovske gradec nevű pogányhalmon sokkal a római uralom előtt már megerősített vashámor állt; a Rudnopoljében levő elhagyott babércz-aknákban pedig ama jellemző üveggyöngyöket találták, melyek a bányászatnak igen korai időkben való mívelésére engednek következtetnünk; az ezen ékességet használt érczkutatók sírjait pedig Lepenze faluban, a Wocheini-völgy bejáratánál találták föl. A Belschiza Alpes tövénél, Veldestől éjszakra levő vasbányászatot, úgy látszik, már ezen időben üzték, az ezen Alpes előtt keresztben fekvő hegygerinczből merészen kiszökő két sziklacsúcs, melyet „Ajdovne“, vagyis pogányormok néven neveznek, volt ezen telepnek a védelmi helye. Turnau mellett Tschernembl közelében a Kulpa lapályán szintén maradtak fönn az ottani gyepvasércz egykori kohóiból származó cserép öntőcsövek, továbbá nagy tömegben találnak az akkori telepek helyein és környékén vassalakot is. Ezenkivűl nem volt az akkori bányászok előtt ismeretlen az ólom előállítása sem, a Moräutsch melletti Škofski hrib, továbbá a Nassenfusstól délkeletre eső Petschargraben „pogányaknáiban“ — „ajdovske jame“ — bizonynyal

Sittich melletti Virből való fegyverek, bronzedények, gradiscék és gomilék.

már azon időkben is üztek ólombányászatot. Az ólmot kisebb ékszerek, karpereczek készítésére és a bronzedények vájt abroncsainak kitöltésére használták.

Az akkori bányász népség a letelepülésre könnyen védhető emelkedettebb helyeket keresett ki, melyeket fölhányt földsánczokkal, árkokkal és egyéb védelmi művekkel igyekezett az ellenséges támadások ellen megoltalmazni. A nép ezen, maig is tisztán fölismerhető erősségeket gradisce néven nevezi; kétségtelenűl ott voltak áldozó helyeik is; egyes ilyen körűlsánczolt hegycsúcs tetején jelenleg is hegyi kápolna áll, s egyébként is ezen, hegyeihez ragaszkodó népnek jelleméhez tartozik, hogy a messzebb kilátást nyújtó magasabb helyeket szenteljék vallási áldozó helyekűl. A tartománynak minden akkori lakott része megrohanások elleni védelműl ilyen magas őrhelyekkel volt ellátva, honnan egymásnak jelt adhattak a tartományt fenyegető veszély felől.

A szomszédos velenczei terület határán, a Wippach fölötti Planiczában szintén effajta jelentékeny erősség volt a Karszt-hegység azon magaslatain, melyek az éghajlat és fekvés tekintetében Olaszországhoz tartozó Wippachi-völgy fölött uralkodtak. A pojki fensíkon, a tartomány belsejébe vezető egyik legfontosabb átjárón szintén nagy számmal voltak ilyenek. Éjszakkeletre legvégső erősség volt e fensíkon a Nanos tövénél fekvő St.-Michael gradiscéje; délkeletre Slavinje és Slavina mellett állottak erősségek, és a Pojk forrásai fölött emelkedő s a Reka völgye felé meredeken végződő hegyhátou, honnét az Adriáig lehet ellátni, szakadatlan sora állott a kisebb váraknak, melyeknek az isztriai várromok (castellare) teszik a folytatását. A Pojk völgyétől a Schneeberg elágazásai által elválasztott Zirknitzi és Laasi völgynek szintén volt erőssége a Zirknitzi-tó éjszaknyugati végén levő Tersischehalmon, továbbá a két völgyet elválasztó Kreuzbergen, és a Laasi völgy végiben a Gradaz-magaslaton. Az oblaki fensik magasabb keleti hegysorán túl, melynek szélein szintén vannak gradiscék, erős védelmi művek állottak a Gurk folyó mentén ennek forrásaitól kezdve egészen a Szávába való beömléséig. Ezek legfontosabbjai voltak a Sloka gora vagy St.-Canzian, a Rob fölötti gradisce, az Ilowagora, Grosskoren, Walitschendorf mellettiek, továbbá a Trögern fölötti és a Hof fölötti Adamsbergen levő erősségek. A Kulpa mély völgylapályának Kutscher vagy Podsemelj nevű jelentékeny halma, mely a möttlingi és tschernembli völgyterületnek egyetlen nevezetesebb emelkedése, több mint 2.000 lépésnyi földsánczczal volt körűlvéve.

A lasbachi tőzegmedenczének, továbbá a Száva síkságának hegyein, például a Krainburg melletti Margarethenbergen, a Laibach fölötti St.-Veit egyik magaslatán, aztán a tartomány főfolyama keskeny völgyszorosának mentén Sallochtól a Gurkfeld alatti gurki síkságig terjedő hegyek között szintén számos gradiscéval ellátott hegyorom vala. A Szávába ömlő Laibach folyónak egykori torkolatánál levő rónán, csaknem egy kilométernyire ezen két folyónak mostani egyesülésétől, a folyó partján a hajózás védelméül szintén gradisce állott. A sánczokon belül levő talaj néhol több méternyire televényben gazdag fekete föld, mely szénnel, edénycserepekkel, állati csontokkal s a háztartás egyéb hulladékaival van keverve: mélyebb süppedések, úgy nevezett „martellá"-k jelezik azon területeket, hol a gradisce egykori lakosainak fakunyhói állottak.

Nem tévedünk, ha ezen erősségek közelében a védők sírjait keressük. Többnyire halomsírok (tumuli) ezek, melyeket a nép „gomile" néven nevez, és részint egyenkint, részint kisebb-nagyobb csoportokban találhatók. Vannak óriási, 5 méter magas és másfélszáz lépésnyi kerületű gomilék is; másokat csakis a földnek csekély hullámzása jelöl, sokat azonban a földmíves ekéje, a vinczellér kapája s a természeti erők hatása már egészen egyenlővé tett a föld színével. Mikor a rómaiak e tartományba behatoltak, föltűntek előttük a Sittich közelében, Vir mellett, a „Nowi Swet" nevű nagy gradisce alatt a völgy fenekén álló óriási gomilék; ezekről nevezték el a közelükben fölállított hadi állomásokat „ad acervos" és „Acervone" („a halmoknál" vagy „halmos helyeknél") néven. Bőven vannak továbbá gomilék a Bründl melletti Rowische, a döbernigi plébánia területén levő Dobrawa, a Hof fölötti Adamsberg, a Podsemelj melletti Germ temetkezési helyein is.

Számos tumulus csakis egyes személynek temető helye volt; ezek egyikében, a St.-Canzian melletti Winiwerchen egy főnök feküdt lovastúl; az Adamsbergen egy nagy gomilében két harczos, bár kőrakással elválasztva, mindamellett szorosan egymás mellett feküdt; az egyiket eltemették, a másikat elégették valaha; sok tumulus pedig családi sírúl szolgált. A Podsemelj melletti hegyi úton levő két óriási gomile több száz hullát rejtett, melyeket vagy egészben temettek el, vagy elégetve, hamvvedrekben helyeztek oda, kővel kirakott, összedűlt sírkamrába, vagy pusztán szén- és hamurakás alá. Az elásott hullákból, sőt többnyire azok csontvázaiból sem maradt fönn egyéb, mint a földréteg sötétebb színezete. Terjedelmes

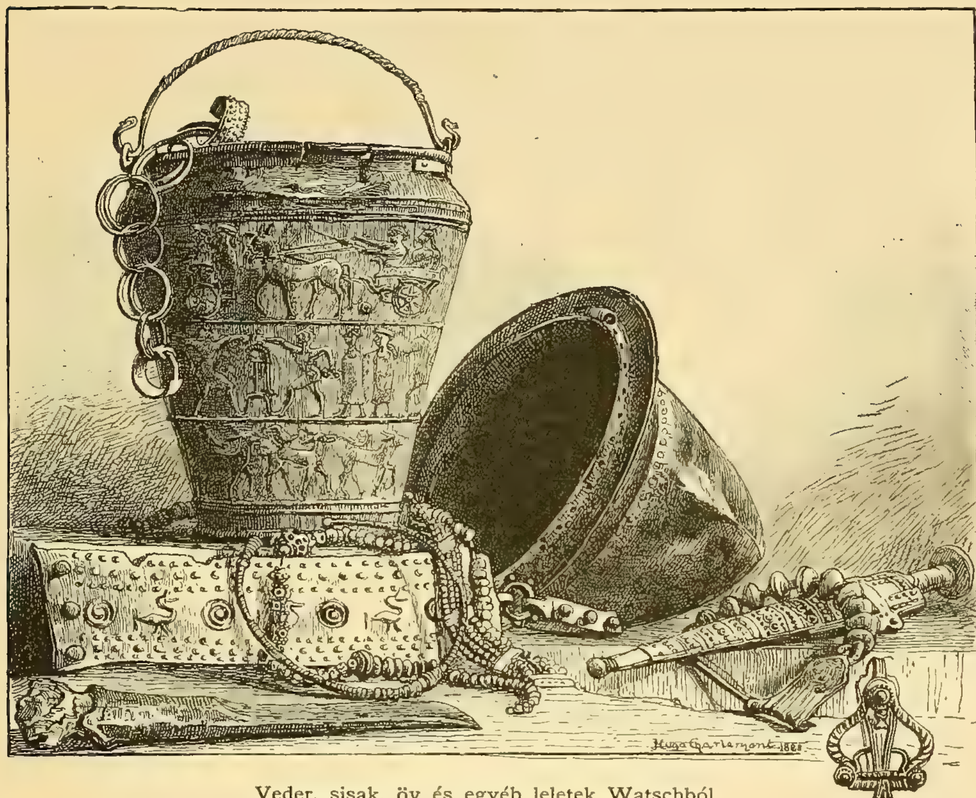
síksági sírok váltakoznak tumulusokkal a Nassenfuss melletti Slepschekben és Watschban.

A leggazdagabb halotti pompát mutató temetkező helyek közé tartoznak a Zirknitz melletti Tersische-halmon, a St.-Marein melletti Magdalenenbergen és Germ mellett levők, mindenek előtt pedig a watschi híres temetőhely a Száva völgyének egyik termékeny fensíkja fölött, hol a néprege szerint a dolomit hegyhát lejtőjén egykor nagy város feküdt Kleniktől a szent hegyig, közben sírhelyekkel; ilyen továbbá a Nassenfuss-völgy déli szélén, Slepschek és Ostroschnik fölött levő jelentékeny sírmező is.

Ezen sírok bronzleletei, miként mondottuk, jellegükre nézve nagyon hasonlók a hallstattiakhoz; ezenkivűl feltűnőleg hasonlítanak a felső-olaszországi euganei sírleletekhez; egyes temetkezési helyek tárgyainak pedig, például a zirknitzinek, aztán a Nassenfuss melletti ostroschnikinek bizonyos helyi tipusuk van. Mindezen lelőhelyeken gyakran jönnek elő vasból készűlt tokos vésők, lándzsahegyek, dárdák és kis kések. Rövid nyelű és vékony, díszített bronzhüvelyben levő vastőrök csak ritkán találhatók, ellenben elég gyakoriak a vas- és bronz nyilhegyek, melyek részint laposak és horgasok, részint — a bronzból készűltek — három élűen hegyezettek, s a nyilvesszőre való fölilleszthetés czéljából tokkal, továbbá a méreg számára lyukkal vannak ellátva. Csodálatos jelenség, hogy az ezen művelődési korszakban szokásos kard csaknem teljesen hiányzik; az egyetlen effajta fegyver, mely eddig Krajnában előkerűlt, szép hallstatti rövid kard, melyet Germben egy gomile sírkamrájában, edények közt, merőlegesen a földbe szúrva találtak.

Annál feltűnőbbek a Krajnában előkerűlt különféle alakú s más országokban igen ritka bronz sisakok. Watschból öt ilyent ismerünk, melyek közűl négyet a bécsi udvari természetrajzi múzeumban, egyet pedig a krajnai országos múzeumban őriznek; kettő bronzból van kalapálva; a fej hoszszában egyszerű orommal bír és a stiriai Negauban talált sisakokkal teljesen megegyező; etrusk irásjelek is vannak az egyiken. Más három sisak közűl egy bronzbádogból van összeforrasztva, s míg az egyiket kettős taraj díszíti, a másik peremén a lefüggő sörény (crista) számára sisakdíszszel van ékesítve. Ezenkivűl voltak nagy tálforma, fafonatból, bőrrel behúzott és bronzszögekkel sűrűn kivert, vagy a szögek közt kerek lapokkal kirakott, fölűl csücskösen végződő süvegek is. Ilyen lapos, szögekkel kivert süvegek és kerek lapokkal ékített hegyes fasisakok, melyeknek hű képét az érczmíves a bronzedényeken

kivert műben is ábrázolni szokta, a rowischei és st.-margaretheni halomsírokból kerültek elő. A híres bolognai vedren (situla) a harczosok fején mind a Krajnában előforduló sisakformák láthatók; szögekkel kivert, kihajló karimájú lapos süvegeket pedig egy Watschban lelt vedren, nehány, a tiroli Morizingben és Windisch-Matreiban talált hasonló vedrek töredékein, továbbá több felső-olaszországi, esztei érczművön láthatunk. Az imént említett és

Veder, sisak, öv és egyéb leletek Watschból.

képünkön is bemutatott watschi vederre egy harczos sírjának közelében akadtak; jelenleg a laibachi múzeum ékessége. Ugy technikáját, mint képes ábrázolatait tekintve, nagy fontosságú darab ez az archaikus művészet történetére nézve, s épen ezért ezen korszaknak egyik legnevezetesebb leletévé vált. E watschi vedren látható ábrázolatok ünnepi jeleneteket, meneteket és harczi játékokat mutatnak be. Ezen bronzedényhez illő darab egy szintén Watschban talált, jelenleg Windischgrätz Ernő herczeg tulajdonában levő övcsatt, melyen két lovas alak és néhány mellékes személy van harczi küzdelemben ábrázolva. Kétségtelen ugyan, hogy az archaikus

művészet ezen két csodálatos alkotása nagyon hasonlít az ó-görög művészet hasonló jelenségeihez és Olaszország effajta leleteihez, mindazáltal azon kérdés eldöntésénél, hogy a watschi vedret és övcsattot belföldön készült, vagy etruszk ipari műnek tartsuk-e: az ezen tartományban kifejlődött hallstatti művelődés egész jellege, főként pedig a rajtuk ábrázolt népéletnek és népviseletnek a krajnai sírok tárgyaival megegyező adatai inkább arra késztetnek bennünket, hogy ezen leleteket a Krajnában jelentékenyen kifejlődött fémipar műveinek tartsuk.

Az ezen korszakbeli fibulák formai nagy változatossága is a belföldi készítés mellett szól; mert, ha külföldről szerezték volna azokat, akkor ezen ruházati dísz pusztán néhány, a népesség által kedvelt formára szorítkozott volna. A krajnai sírokból való hallstatti korszaki fibulák alakja nagyobb részt egyezik ugyan a hallstatti sírmező fibuláival, részben azonban némely olaszországi, kivált euganei formákat is mutat, melyek messzebb éjszakra már nem fordúlnak elő, s így mintegy összekötő tagját teszik a leletek ezen két vidékének.

A fibulák különféle alakjai, melyeknek egyszerű formáit pápaszem-, íjj-, kígyó-, csónak-, kézíjjszerű és certosa-fibuláknak szokták elnevezni, különféle változtatások és toldások által igen változatos alakzatokat nyertek; említésre méltó kivált az íjj-fibula, melynek kengyele egymás mellé sorozott, többnyire vas sodronymagra öntött csomósorból áll, s eddig egyedűl Krajnában kerűlt elő, miből következtethető, hogy itteni ipari készítmény, melyet ezért watschi vagy krajnai fibulának neveztek el. Utóbb a forrasztás végén állati fejekkel díszített fibulák is készűltek, kiváltképen kedves alakzatuk volt az úszó kacsát űző vadászeb. Változatos a fibulák csüngője is; majd karikák, majd üres golyók, melyeket két részből forrasztottak össze, majd lánczokon függő dobok vagy más, a fibulát viselő nőnek járása közben csörgő, formailag gazdag függők lógtak le róluk. A bronz- és vasbádogból készűlt övek, melyek a férfiak gyakorta használt ékszerei voltak, részint simák, részint rezgőverettel, vagy trébelt művel vannak díszítve. Kar- és lábpereczek, párosán egyenlő alakban, szintén gyakran találhatók a hullákon, olykor a felső karon több ilyen sorakozik sűrűn egymás mellett, mintegy karvédőt képezve; az égetett sírokban bőrrel bevont fatartókban feküdtek ezek, mint kegyes adományok. Ezek a pereczek többnyire csomósak, bordázottak, szalagszerű vonásokkal vannak ellátva és soha nem nyitottak; olykor végökkel egymásba fogódznak; a gyermekek vékony karpereczei pedig

gyakran csavarszerűek. A gazdagok sírjaiban üres, vékony bádogból abroncsra kalapácsolt karpereczeket is találtak.

A hajtűk és gyűrűk alakjai kevés változatosságot mutatnak, a fülönfüggőknél ellenben nagy a sokféleség. Az ilyen egyszerű drótkarikán olykor egy-egy átlyukasztott kauri-csiga (Cypraea moneta) függ, melyet itt akkoriban talán épen úgy pénz gyanánt használtak, mint az afrikai szerecsenek még manapság is. Alsó-Krajna déli részein s még alább a délszláv tartományokban a leányok hajfonataikat és öveiket ezen csigával, továbbá arany- és ezüstpénzekkel díszítik. A fülönfüggőknek egy különös alakját teszik az oldalt nyitott henger alakú vékony bronz-bádoglapocskák; mások egyszerű, vagy kettős csavarodásúak voltak, melyeken ismét olykor egész sor karika függött le egészen a kulcscsontig.

Nyak-ékesség gyanánt az asszonyok igen gyakran borostyánkőből, egy színű vagy tarka üvegből készített gyöngyöket viseltek; az előbbiből meglehetősen nagy darabokat találtak, melyek ékesen szóló bizonyságai azon kereskedésnek, melyet a régi velenczések ezen, a keleti tengerről származó értékes ipari tárgygyal űztek az ősrégi, Olaszországba Krajnán keresztűl Carnuntumon át vezető borostyánkő-szállító úton, a sírokban előfordúló üveggyöngy-ékesség pedig az ezen vidékeken űzött phöniczíai kereskedésre mutat.

Arany csakis igen vékony lemezekben és nagyon gyéren fordúl elő; ilyen lapocskákon többnyire trébelt kör jön elő középső ponttal. A férfiak nyak-ékességét rendszerint csavart nyakpereczek tették, de kerűltek elő fa-abroncsra kovácsolt nyakpereczek is (Adamsbergben). A kenőcsök tartására szaru vagy csont edények szolgáltak, melyeket külsejükön körökkel díszítettek.

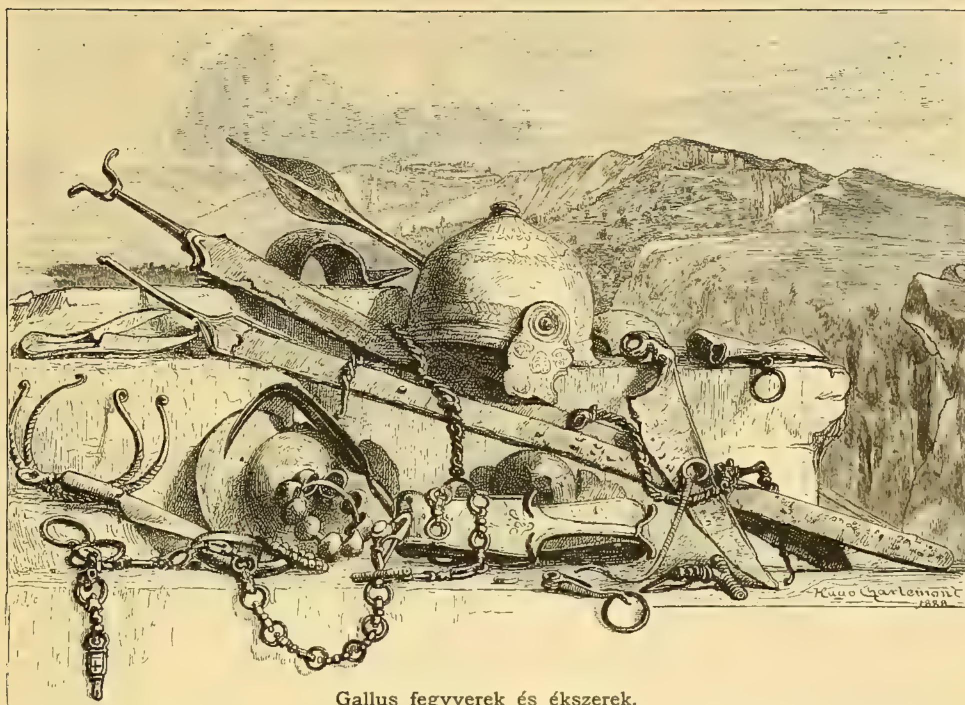
Az asszonyok használatára szánt kisebb eszközök közűl említést érdemelnek a bronzbádogból készűlt szép tűtokok lánczokon függő bádoglapocskáikkal, továbbá agyag fonóorsók és szövőszék-sulyok. Bronz sarlók csakis a Zirknitz melletti Tersische-halmon jöttek elő.

Ezen korszak bronzedényei közűl előfordúlnak a csöbör (cista), a veder (situla), tartó abroncsokkal ellátott katlan és nagy egyfülű csészék, melyeknek vékonyra kalapált ércze gyakran porszerű rozsdává bomlott föl, s csakis az edények szája körűli erősebb részek maradtak fönn néhol. Sokkal számosabbak s részben jó karban maradtak fönn az agyagedények, melyeket puszta kézzel készítettek és fénylő fekete, grafithoz hasonló bevonattal

láttak el; ezek gyakran a fémedények utánzatai, a mint általában az akkori agyagmívességen félreismerhetetlenűl a mintáúl szolgált fémtechnika jellege látszik meg.

A nagy, öblös hamvvedrek, melyek a sírokban rendszerint nyers mívű tálakkal vannak befödve, igen gyakran kiálló léczekkel, nyakperecz-féle szalagokkal, dudorokkal, szarvszerű tülkökkel, gombszerű vagy nagy forrasztó szögekhez hasonló emelkedések soraival, kacskaringósan végződő vékony, benyomkodott csíkokkal, vagy az úgy nevezett farkasfog-díszítéssel, azaz váltakozólag vonalazott háromszögekkel vannak kiczifrázva. Semmi sablonszerű nincsen ezen nem minden ízlés nélkűl készített agyagedényeken. Egyes edények szájának vájt horonyát vékony bronzlemez fogja át, némelyik pedig külsejébe nyomott bronzgombokkal volt ellátva. Jellemzők bizonyos időszakára nézve ezen művelődési korszaknak, melyet a Kr. u. V. századdal szokták letűntnek tartani, azon vájt talapzatú vörös vedrek, melyeknek tojásdad, vagy öblös hasát középen széles grafitszalag, vagy a helyett grafitvonások ékesítik. Ugyanezen időben keletkeznek a keskeny bordázatú bronzvedrek (cisták) is; ezeknek agyagban való utánzata gyanánt tűnik elő egy, Adamsbergen talált lapos tetejű vörös veder, melyet kiálló bordák helyett belényomott zsinegek díszítenek. Mint a czölöpépítmények agyagkészítményei közt, úgy itt sem hiányzanak az agyag gyermekjátékok; a Podsemelj melletti germi óriási gomilék egyikében két lovacskát találtak, egyikök négy kis kereken áll, továbbá kavicscsal töltött lopótök- és lúdalakú csörgő edényeket is.

A vaskorszak Krajnában. La-Tène-időszak. A gallusoknak Európa nyugati részéből Felső-Olaszországon és Noricum déli részén át a pannon síkságra, s tovább Macedonián keresztűl Kis-Ázsiáig vezetett hódító hadjáratai, melyeknek kezdetét a Kr. e. V. századba szokták tenni, maradandó nyomokat hagytak az általuk évszázadokon át megszállott tartományokban. A tőlük kiindúlt művelődés, melyet a vasnak a fegyverkovácsság valóságos remekeivé való földolgozása jellemez, elterjedt a japodok és latobikok illyr törzsei közt is. Hasonló fegyvereket, ugyanazon háztartási eszközöket, minőket Bononiában (Bologna), a gallusoktól meghódított s évszázadokon át hatalmukban tartott korábbi etruszk Felsinában, továbbá a Julius Caesar által elfoglalt fő gallus székhelyen, Alesiában (most Alise-Sainte Reine), vagy a neuenburgi tó melletti La-Tène lelőhelyen, melytől ezen művelődés „La-Tène-kultura“ nevet kapott, aztán a csehországi Stradonitzban, a gallus bojok

Gallus fegyverek és ékszerek.

egyik fő székhelyén, úgy szintén Magyarország különböző helyein fedeztek föl, találtak nem régiben Krajnában is a Seisenberg melletti Walitschendorfban, a Nassenfusshoz közeli Ostroschnik mellett levő Slepschek, továbbá a Möttling melletti Germ föltárt gallus sírjaiban, mi által ki lőn töltve a Krajnában olyan gazdagon képviselt hallstatti és az ezt csakis mintegy négyszáz évvel később követő római művelődés között eddig volt hézag.

Sírjaik Slepschekben, honnan a lelt tárgyak legnagyobb részt származnak, dolomit sziklába vájt 30 centiméternyi átmérőjű s hengeralakú gödrök, melyekben legalúl a halottégetés után összegyűjtött csontok feküdtek fínom homokkal betakarva, mely közé többnyire szándékosan rejtettek vas kardokat tokjaikkal együtt, vagy azok nélkűl, továbbá lánczokat, bárdokat, ékességeket és különféle házi eszközöket.

A lágy vasból készült, csaknem egy méter hosszú s középgerincz nélküli kétélű kardot, melynek élei végig egyközűek s a markolata lapos, a vége pedig nem hegyes, hanem kikerekített, vagy szögletesen tompa volt, nem szúró, hanem csakis vágó fegyverűl használták, s ha netán a harczban vagdalkozás közben meggörbűlt, a harczos (a római író tanúskodása szerint) lábával taposta ismét egyenesre. Ugyan olyan alakja van, mint Brennus azon

gallus csapatjai kardjának, melyektől Róma reszketett. A gallusok jobboldalukon viselték a kardot vaslánczon; ilyenre is találtak a Slepscheken fölásott sírokban a fegyverek közt. A vékony vasbádogból művésziesen készített kardtokon új fajta díszítés gyanánt madárfejeket, vagy indákkal és kacskaringókkal végződő hullámos vonalú triquetrumot láthatunk. A sulyos vágókéseknek, melyekhez sem nagyságra, sem alakra nézve hasonlók nem fordúlnak elő a bronzkorszakban, a markolatuk vége karikára van kikovácsolva; a sokkal szélesebb és különfélébb alakúvá változott lándzsahegyek pedig igen elvékonyított hosszú nyélre vannak erősítve. Végűl vasfogantyús pajzsok egészítették ki ezen korszak harczosának fegyverzetét. Egyike ezen korszak legszebb leleteinek egy Weisskirchenből származó bronzsisak, ellátva nyakvédővel, a csúcsán gömbölyű vasgombbal és két oldalán bronzbádogból készűlt pofavédőkkel, melyeket kivert palmettek ékesítenek.

Az élükkel egyközű nyél-lyukkal ellátott bárdok csodálatosan kifejlődött kovácsmesterségre vallanak, a sajátságos alakú bronz- és vas-fibulák pedig épen ezen egész korszaknak ismertető jelei. Kardíszűl tömör, vagy üres vaskarikák szolgáltak, melyeken olykor csomó, vagy pedig ide-oda tolható drótgyűrű volt; igen jellemzők az üres félgömbökből összeállított bronz karpereczek. Nyakukon a férfiak olyan csavart bronz nyakpereczet viseltek, a milyet a római művészet a haldokló gallus harczos híres márványszobrára illesztett. Az övek egészen karikákból és ezek közé foglalt szalagszerű tagokból állnak, míg a csattjuk lófej alakú. A híres gallus zománczot egy Germből származó La-Tène-féle fibula kengyelén díszűl szolgált gombnak vörös pásztája képviseli. A korábbi időkben oly gyakori borostyánkő- és üveggyöngyök a krajnai gallus sírokban teljesen hiányzanak; úgy látszik, hogy az ezen czikkekkel való kereskedés Krajnán átmenő egykori útjáról letért. Helyettök üvegből készült gyűrűket és karpereczeket találtak.

A gallusok barbár ezüst érmei tűnnek föl első ízben Krajnában; utánzatai azok macedoniai II. Fülöp tetradrachmáinak. Első lapjukon dús hajzatú, széles gyöngyfűzért viselő férfifej, hátsó lapjukon egy ló, vagy egy lovas alakja látható. Olykor előjön rajtok e szó is: *Adnamat;* ilyen érmeket találtak Sz.-Michaelben, Nauportumban (Oberlaibach) és a littichi járásban. Az Oberlaibachban talált igen kis, lencse nagyságú ezüstérmek veretésükre nézve görög mintákhoz hasonlók. A gondosság nélkűl, nyersen előállított füles agyagedények még mindig puszta kézzel és nem fazekas korong segítségével készűltek.

A La-Tène-korszakkal végződik Krajna őstörténete; ezt követi a tartománynak a *rómaiak* által való meghódítása. Róma és a szomszédos japod-törzsek közt kezdetben békés volt az érintkezés s bár a békét ezen törzseknek több ízbeli rabló beütései meg-megzavarták is, mindamellett a köztársaság, mely ekkor Maczedonia és Dalmáczia meghódításával volt elfoglalva, semmi intézkedést nem tett e zsákmányhajhászó törzsek megfékezésére, hanem beérte azzal, hogy Aemilius Scaurus consul által 128. évben a tartománynak az Alpesektől délre eső részét meghódította, mi által a mostani Wippachi-völgy a vele összeszögellő Karst területtel együtt római birtokba került s attól kezdve Itáliához tartozott.

Legelsőben Julius Caesar, kiről a Birnbaumerwald hegyláncza Juli Alpesek nevet visel, készített e tekintetben nagy czélokra irányzott haditervet. Caesar meg is látogatta Krajnát, hogy, mint mondá, „ezen vidékeket és népeket megismerje"; ő tűzte ki a római hódításoknak a további útat e Száva menti tartományon át egészen a Dunáig. Az ezen terv szerint való előnyomúlásra alkalmat szolgáltattak a japodoknak Tergeste (Trieszt), továbbá Aquileja ellen többször ismételt rablótámadásai. Caesar meggyilkoltatása után unokaöcscse, Octavianus, személyesen vezette a légiókat a japodok és latobikok ellen; bevette a felső Poik-mentén állott hegyi erősségeket; aztán pedig a mons Albius (a Laas melletti mai Schneeberg) erdőségein át nyitott hegyi úton a laasi völgybe vonúlt, hol a japodok megerősített városa, Metullum (az Altenmarkt melletti Ulaka halmon), hősiesen védekezett ellene. Octavianus az ostrom alatt kétszer is megsebesűlt; míg végre az ostromlottak a nagyobb erő által legyőzetvén, övéikkel együtt a felgyújtott város lángjai közt lelték halálukat. A császár Metullumtól tovább nyomúlva a tartomány belsejébe, meghódította a Gurk mentén megtelepűlt latobikokat és dicsőséges hadjáratát a Kulpának a Szávába ömlésénél fekvő fontos Segestának, a rómaiak későbbi *Sisciá*-jának (Sziszek) bevételével fejezte be. E hadjárat legkiválóbb eseményeként a nori erősségek és halmok (norica castella et tumuli) elfoglalását magasztalják Virgilius és Horatius. A Kr. e. 15. évtől a Kr. u. 6—9. évig ismétlődött pannoniai lázadásokban még egyszer föllobogott a leigázott népesség szabadságvágya; de, a mint aztán e mozgalmat Tiberius és Drusus kegyetlenűl leverték, Krajna két századon át békét élvezett.

Miként mindenütt, először ezen meghódított földön is katonai gyarmatokat alapítottak, melyekhez polgári települések is csatlakoztak. Ezen

gyarmatok közt legfontosabb volt Emona (Laibach), melynek fölvirágzásával Nauportum (Oberlaibach), a Laibach és Száva folyók hajózásának egykori rakodó állomása, mindinkább hanyatlott. Emona egykori állandó táborának helyét a „deutscher Grund"-on („mirje") még manapság is meglehetősen jókarban levő, 412 méter hosszú és 317 méter széles falnégyszög jelöli. A polgári város a Laibach mindkét partján terült el, s a kelet felé emelkedő Schlossbergen egy másik erősített pontja is volt. Laibachtól egy órajárásnyira, különösen a Laibach balpartján levő Burgstall nevű városrészben tett ásatások alkalmával egy vízvezeték nyomaira találtak, melyet a Dragomer és a Gleinitz melletti Slategg források láttak el egykor vízzel; továbbá templommaradványok, mozaik padlók, festett vakolatú épületfalak, fűthető fürdők és szobor-töredékek kerültek napfényre. A táborhelytől éjszak felé a Szávához és tovább Celejába (Cilli) egy katonai út vezetett. Ennek mentén egy kilométernyi hosszaságban mindkét oldalon a város sírhelyei feküdtek. Emona kerületébe tartoztak, oda értve Nauportumot is, a lápon túli erdős hegyek tövénél volt telepítvények is, melyek közt a mai Igg virágzó község vala, továbbá ide tartoztak még a Száva menti telepítvények is egészen a Laibach torkolatáig. A juli időszak alapításai közé sorozhatjuk talán a Treffenben levő praetorium Latobicorum fontos parancsnoksági helyet és a kiterjedt Neviodunumot is, mely a gurkfeldi völgyszoroson alúl, a Száva folyó egykori partján feküdt. Ezen város, úgyszintén a latobikok fővárosa is Vespasianus alatt emeltettek municipiumokká. A tartománybeli katonai hatalom nemcsak nagyobb állandó táborokba, hanem szétszórt őrhelyekbe is szét volt osztva. A lakosok bevett erősségeibe kisebb őrségeket helyeztek el, hogy az egyes vidékek népességét féken tartsák.

A régi gradiscék közelében Krajnában számos római sír is fordúl elő; így az Obergurk melletti Ilowa gorán, a Gurk völgyén fekvő Walitschendorfban, Katzendorfban nem messzire az adamsbergi nagy gradiscétől, továbbá Otokban és Podsemeljben a megerősített Kutscherhügel alatt; mindezek bizonyára főként az ott állomásozott katonáknak s azok családjainak sírjai. Egy ilyen fellegvár, speculum, melynek latin neve a szláv špega hegynévben maradt fönn, állott a Billichberg fölött emelkedő hegycsúcson is, mely Sagor községnél a Száva partjáról a Renke melletti hegyhasadékon át látható és a Száva-völgy egyik oldalelágazásának végében van; nyugati lejtőjén pedig nem messzire az egykori őslakosok telepeitől római sírok vannak. Hasonló fellegvár állott Oberkorenben, a Gurk forrásai

fölött levő legmagasabb hegytetőn, az ottani gradisce helyén; Marcius Blandusnak ott talált sírköve őt egyik nori legio veteránjának és decuriójának nevezi. A Neudegg fölötti Trebinetz hegy csúcsáról származó római kő és az egykori gradiscén levő római sánczok pedig a negyedik aquitani cohorshoz tartozó ottani őrség egyik katonájáról beszélnek.

A szigorúság, melylyel Tiberius a tartományban kitört lázadást elnyomta, s a mi ezt követte, a fegyverfogható lakosságnak a római légiókba való besorozása, megfosztotta a népet a lázadás folytatására kellő erőtől és eszközöktől; sok elégedetlent kibékített, továbbá a nagy államhoz s annak összes álladalmi intézményeihez való tartozásnak tudata, összeházasodások pedig szorosabb családi kötelékeket alkotván, azokból olyan nemzedék támadt, mely Rómának leghívebb alattvalói közé tartozott. Római családnevek mellett azonban a tartomány japod családjainak nevei is előfordúlnak, így névszerint Nassenfuss és Igg környékén, továbbá a laasi völgyben. Ilyen nevek: Adnomatus, Buco, Buio, Coromara, Emo, Epono, Eppo, Feuco, Lasciontia, Lassonia, Moiota, Nertomar, Oppo, Plaetor, Secco, Tetta, Turio, Viburna, Voltaro, Voltrex, Voltupar és több más. A lakosságnak legyőzőivel való említett egyetértése tette lehetségessé, hogy a rómaiak a katonai erőt a tartományban tetemesen leszállíthatták; már a Kr. u. 30. évben a kilenczedik légió Krajnából Afrikába küldetett, a 47. évben pedig a nyolczadik (Augusta) ment el Moesiába, úgy, hogy helyi őrségűl már csakis a tizenötödik (Apollinaris) maradt hátra.

Politikai beosztására nézve Krajna nem volt különálló tartomány, hanem éjszaki része Noricumhoz, egész déli és délkeleti része pedig a Száva (Savus), Gurk (Corcaras) és Kulpa (Colapis) mentén felső Pannoniához tartozott. Hadrianus császár alatt Itália határai egészen Adrans (a mai Trojana) állomásig terjesztettek ki, s itt kezdődött Noricum; Emonát nevezik az akkori írók az első itáliai városnak. Katonák által épített, jó karban tartott útak szolgáltak a szabad közlekedésre, nyűgös vámsorompók és adók nélkűl.

Az Aquileja és Celeja közti útvonalon főállomások voltak: Fluvio frigido (Heidenschaft), ad Pyrum in alpe julia (Hruschize), Longaticum (Loitsch), Emona (Laibach), Savo fluvio (Tschernutsch), ad Quarto decimum (Mannsburg környékén), ad Publicanos (Lukoviz), Atrans (Trojana); az Emona és Siscia közti útvonalon: a már előbb említett ad acervos (St.-Veit. Sittich mellett), Praetorium Latobicorum (Treffen), Crucium (Grüble,

St.-Bartelmä mellett), Neviodunum (Dernovo-Malenze) és Romula (Mokriz). Mellékúthálózatok is voltak, melyek utóbb dűlő-útak gyanánt a mult századig használatban maradtak; ezek egyike a laasi völgyből (elágazással Igg felé) a gurki völgybe vezetett, melylyel a Kulpának möttling-tschernembli lapálya is összeköttetésben állott, a hol Streklovitzben, Tschernemblben, Tributschében és más helyeken sírok és emlékkövek jelölik az egykori római telepítvényeket és Tschernembl mellett jól alapozott római út is maradt még fönn jókora hosszaságban.

Nem lehet azon sem kételkednünk, hogy a déli vasút megnyíltáig fönmaradt vízparti útat a hajóknak a Száván fölfelé való vontatására már a rómaiak idején is használták. Ezen az úton Piauschko mellett, Reichenburggal szemközt, együtt talált három mérföldmutató kövön Maximius (238. Kr. u.), Trebonianus Gallus (252), Constantius Chlorus és Maximinus Daza társ-császárok (306) nevei vannak; e kövek kettejére Celejától számított 35 mérföld van följegyezve. Ez útban Ratschachnál, szemközt Steinbrück állomással, híd vezetett át a Száván a Sann völgyébe és Cillibe. Fontos hajóállomások voltak Emona és Neviodunum között Wernegben és Saudörflben.

A tartomány közigazgatása egyesített polgári és katonai volt; csakis Diocletianus és Constantinus alatt választatott külön a kettő. Első folyamodásilag az ügyeket a községek látták el. A közigazgatás olcsó volt, mert az összes hivatalnokok fizetés nélkűl szolgáltak. Államadósság nem volt. Kataszter alapján vetették ki a földadót, mely a jövedelemnek csupán két százalékából és némely mérsékelt természetbeli szolgáltatásokból állott.

A mi a vallási állapotokat illeti, az isteni tiszteletre vonatkozó emlékek — oltárok és fogadalmi képek — nagyobbára római istenségeknek állíttattak, így Jupiternek, Herculesnek, Neptunusnak, Aesculapiusnak, Bacchusnak, Ceresnek, Dianának, Hekaténak s Lunának, de helyi istenségeknek is áldoztak, ilyenek voltak Aecorna, Genius loci, Noreja, Sedatus, Silvanus; a tartomány főfolyamának istene, Savus, és a Sann folyó istennője, Adsaluta, a Száva-menti fogadalmi köveken fordúlnak elő. A Mithras-tisztelet helyei voltak: Atrans, Praetorium Latobicorum és Neviodunum; legnevezetesebb e nembeli emléke a bikát ölő istennek Tschernembl melletti Roschauzban van a természetes sziklába faragva életnagyságú alakokkal. Föltehetjük, hogy már a kereszténységnek is voltak követői e tartományban, mindjárt a császárság kezdetén, jóllehet erről a sírleletek nem tanúskodnak. Több császárnak, méltóságviselőknek és a tartomány egyéb polgári és katonai

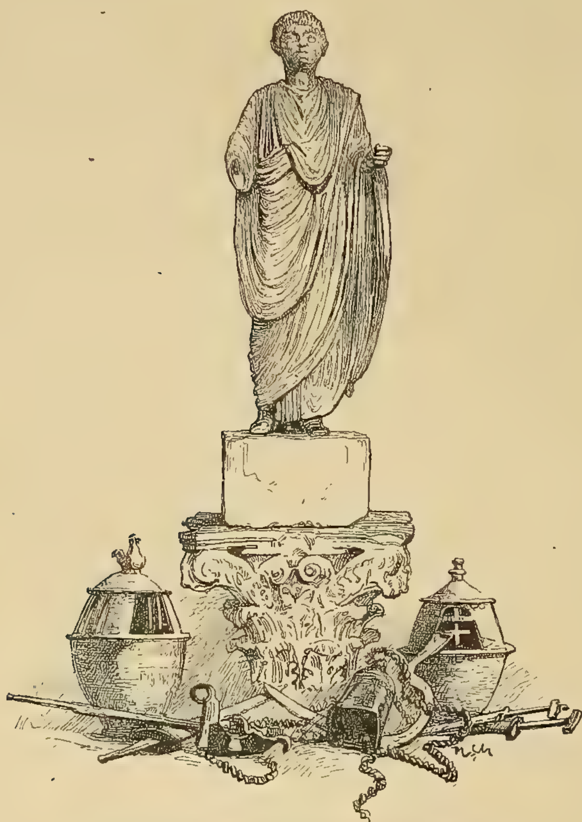
alkalmazottjainak, továbbá rabszolgáknak és szabadosoknak nevein kivűl polgári foglalkozásnemeket is találunk fölemlítve a föliratos köveken, így például a hajósok, ácsok, kovácsok, posztóványolók czéheit. A képzőművészet legszebb emléke egy magas római méltóságviselőnek azon csaknem életnagyságú, erősen megaranyozott bronz szobra, melyet Laibachban a kaszinó építésekor ástak ki.

A Krajnában talált fémből való díszítő tárgyak romanizált vidéki jellegűek, mint ezt Karinthia és Stiria hasonló tárgyain is tapasztalhatjuk. A fazekasmesterség alak, díszítés és dombormű dolgában egyes edényeken a római ízléshez alkalmazkodik. Sajátságos jellegűek a neviodunumi sírokból való zárt, öblös, fölfelé hegyes és négyszögű ablaknyílással ellátott vedrek, melyek az ó-italiai házi vedrekhez hasonlók. Általában Krajnára nézve is áll az az összes alpesi tartományokban észlelt tény, hogy az újabb művelődés a fémmívesség és fazekasmesterség régi módját teljesen kiszorította; a régi formabeli gazdagság helyébe a készítmények gyári módon való egyformasága lép, az agyagedényeket a fazekas-korongon készítik és pusztán egyes római provincziális tipusokban maradt fönn a korábbi idők művészi formáinak némi nyoma.

Róma hanyatlásának kezdetén Krajnát is, mint a birodalom bitorlóinak átvonúlási útját, s mint az előre tódúló keleti népfajokra nézve Italia kapuját, sok viszontagság érte. Midőn 238-ban a thrák Maximinus boszúló hadjáratot kezdett Róma ellen azon szándékkal, hogy a senatust az ő kisebbítéseért és a Gordianusoknak a császári méltóságra való emeléseért megfenyítse, Italiának útba eső első városát, Emonát, néptelennek találta; a senatus parancsára összes lakosai elmenekűltek, minekutána szentélyeiknek ajtait és házaikat fölgyújtották és mind a városban, mind a mezőn levő összes készleteiket részint elvitték, részint fölégették úgy, hogy itt sem ember, sem állat élelmi szert nem talált. A sereg egészen kimerűlten átkelt ugyan az Alpeseken, de az ostrom alá vett Aquileja előtt a hadi inségnek esett áldozatúl, miért is ugyanott a föllázadt katonák Maximinust fiával, Maximussal együtt meggyilkolták.

E végzetes sorssal ellentétben utóbb Theodosius császár 388-ban fényes diadalmenettel vonúlt be Emonába, miután Maximus ellencsászárt, ki a várost sokáig ostromolta, Sisciánál legyőzte. Az ellenséget Aquileja felé űzve, lépett be a fölszabadított városba, hol őt az összes rendek, a szabad nemesség, a patriciusok és a tanácsurak fehér ruhában, úgy szintén

a keresztény püspökök és pogány papok is a városnak zöld koszorúkkal beaggatott kapuinál várták, s a császár a nép újjongása, énekszó és harangzúgás mellett s számtalan fáklya fényénél vonúlt végig a szőnyegekkel borított útczákon. Néhány évvel utóbb Theodosius ismét Emonán át vonúlt hadba Eugenius, a második trónkövetelő ellen, kit az Alpeseken túl Frigidusnál győzött le, miután egy heves bóra, a milyen mostanság is szokott azon völgyben támadni, leírhatatlan erővel rontott az Alpesekből az ellenség soraira és a harczosok rendjeit össze-visszahányta. A népvándorlás idején szűnt meg Krajna római tartomány lenni.

Római szobor, sírvedrek és egyéb leletek.

Krajna története.

Az 568-dik esztendő, melyben a longobardok Pannonia messze terjedő síkjairól eltávoztak, s azokat Italia verőfényes tájaival cserélték föl, döntő fordúló pontot jelez a délkeleti Alpesekben fekvő tartományok történeti fejlődésében, melyekhez a mai Krajna is számíttatik. Mert a longobardok elvonúlásával az avarok kíséretében a *szlovének*, az alsó Dunától hatolva előre, árasztják el Pannonia és Noricum klasszikus földjét. Különösen a Száva és Dráva széles völgyeit szállják meg az új jövevények s lakóhelyeiket egész a Dráva és Rienz

Az Auersperg-féle kastély Gross-Laschizh mellett és a Szent-Ákos-hegyi kápolna.

forrásáig terjesztik ki. Itt, a toblachi mezőn, a hatodik század utolsó évtizedében, Paulus Diaconus följegyzése szerint, a bajorok és szlovének véres harczokat vívtak, melyekben a bajorok végre is erősebbeknek bizonyúltak, s határt szabtak a szlovének további terjeszkedésének.

De nem mint szabad, hódító, államalkotó nép jelentkezik a szlovénség az Alpesek vidékein. Nehezen sulyosodott reá az avarok igája s Samo föllépése (623—662) csak rövid időre enyhítette elnyomatását. Borut szlovén fejedelem, hogy az avaroktól szabadúljon, német szomszédaitól, a bajoroktól kért ellenök segítséget. Megkapta, de ezzel megalapíttatott a bajorok felsőbbsége Karantániában, mint ekkor a szlovéneknek az egykori Noricumban levő törzs-országát nevezték, a melyhez a mai Krajna nagyobb része is tartozott. Ugyanekkor a salzburgi egyház a karantán szlovének megkeresztelésének kezdte útját egyengetni. Mikor a bajor törzsherczegség Tasziló alatt (788) oly tragikus módon megdőlt, Karantánia a nagy frank birodalomra szállott, az aquilejai patriarcha pedig buzgón folytatta az alpesi szlovének megtérítését.

Azon kemény harczokban, melyekben Nagy Károly az avarok hatalmát Pannoniában megtörte, a karantán szlovének tevékeny részt vettek. Erik, őrgrófja a Nagy Károly alapította s Olaszország keleti határán levő Friaul őrgrófságnak, melyhez körűlbelűl 803 óta Karantánia és így Krajna is hozzá tartozott, 795-ben Vojnimir karantán fejedelemmel egyesűlten megostromolta az avarok fő gyűrűjét s ezzel halálos csapást mért hatalmukra. Általában úgy látszik, hogy a frankok Karantánia kormányzatát legalább részben még a szlovén törzsfőnökökre bízták, míg a szlovén nép a győző fél alkotmányát és szokásait szintén, legalább részben, fölvette s utóbb zajtalanúl elvesztette politikai szabadságát. E mélyre ható változáshoz az alkalmat Ljudevit (meghalt 828) lázadása adta meg, ki a Száva és Dráva közt lakó pannoniai szlovének fejedelme volt. Csak ez idő s a friauli őrgrófság ketté osztása óta, mi a Ljudevit lázadásával közvetve összefüggésben állt, váltották föl a szlovén törzsfőnököket frank birodalmi tisztek s csatoltatott Karinthia őrgrófságaival együtt a bajor herczegséghez.

Az a győzelem, melyet I. Ottó 955-ben a Lech mezején a magyarokon aratott, a német bevándorlók letelepítésének is tágas tért nyitott. Különösen a freisingi püspökség kapott dús adományokat. 973 június 30-án II. Ottó Triburban Ábrahám freisingi püspöknek nagy birtokot adományozott, „mely a herczegségben (Veszekedő Henrikében) s Popo gróf

grófságában fekszik, a melyet „Carniolá"-nak hívnak s általán „Creina marcha"-nak neveznek". Először jelentkezik itt Krajna őrgrófság, először halljuk egy krajnai őrgróf nevét, először ismerkedünk meg ez okíratban egész sereg szláv nevű helységgel, melyek középpontjáúl a Zeyer folyó melletti Lonca („Bischoflack") mutatkozik. Minde birtokokat egy második, 973 november 23-án Heiligenstadtban kelt okirat újra az általánosan „Chreiná"-nak nevezett vidéken, és pedig „Popo gróf márkájában és grófságában" fekvőnek mondja. Mikor alapíttatott ez őrgrófság, arról nincs oklevélbeli adatunk; de föl kell tennünk, hogy Krajna őrgrófság kevéssel a 973-dik év előtt szerveztetett. Csak a 989., 1002. és 1004. években említik az okiratok Waltilo grófot, 1011-ben Ulrik grófot és 1040-ben Eberhard grófot, mint Krajna fejét, sőt ez utóbbit egyenesen őrgrófnak nevezik. Krajna őrgrófságnak ez időbeli terjedelmét nem ismerjük, de kétségkivűl a felső Száva folyamvidékét Krainburggal mint főhelylyel foglalta magában.

Ez őrgrófságban közel egymáshoz két jelentékeny kiváltságolt terület fejlődik ki: az egyik a freisingi, a másik meg a brixeni püspökség birtoka. Magában Lack freisingi uradalomban 1160-ban 261 jobbágytelek volt 4.700 hold földdel; ezenkivűl ez a püspökség még számos más adományt kapott Krajna többi részeiben is. Az ország gyarmatosítására, valamint megtérítésére csakugyan döntő hatású volt a freisingi püspökök tevékenysége; minő komolysággal folytatták a munkát főleg az úr szőlejében, arról tanúskodnak Ábrahám püspöknek (957—994) szlovén nyelven írott s Münchenben most is meglevő homiliái és imádságai, melyek legrégibb emlékei a szlovén nyelvnek.

A brixeni püspök kiváltságos területe Wurzen és Wochein közt feküdt a Száva mellett; középpontja Veldes uradalom volt. Az első adomány, melyben ez a püspökség részesűlt, 1004 április 10-én kelt; csakhamar követte ezt sok más úgy, hogy az aquilejai patriarchatus, melyhez Krajna 811 óta egyházi tekintetben jogilag tartozott, jelentékenyen elmarad az említett két püspökség mögött. A X. és XI. század többi allodiális birtokai közűl említendők: a szlovén Pribiszlavé a Zeyernek a Szávába való torkolatánál; ennek középpontja valószínűleg Görtschach vára volt; továbbá Zeltschach Vilmos gróf birtoka a Neiring vizénél a mai Alsó-Krajnában, és Isztriai Wernhard gróf területe, mely Lacktól éjszakkeletre Krainburg felé terjedhetett. Ennek a Wernhardnak az unokaöcscse, Ulrik, Weimar-Orlamündei Popo gróf fia, tűnik föl az 1058-tól 1070-ig terjedő időben, mint

Krajna és Isztria őrgrófja; mint ilyen vesz részt IV. Henriknek I. Béla magyar király ellen indított hadjáratában s nőűl veszi e király leányát, Zsófia magyar herczegnőt (1062). A grófnak dús magánbirtoka Krajnában a brixenitől délkeletre, Radmannsdorf és Stein közt feküdt.

Midőn Ulrik kiskorú figyermekek hátrahagyásával 1070-ben meghalt, hét évi kormányszünet után IV. Henrik császár 1077 június 11-én Nürnbergben Sieghard aquilejai patriarchának adományozta Krajnát, hogy az investitura miatti viszályban állandóan magához fűzze e hatalmas egyházfőt. De az őrgrófság, úgy látszik, már Sieghard (meghalt 1077 augusztus 14.) utódjától, Henrik patriarchától, a ki eleinte VII. Gergely párthíveihez tartozott, elvétetett és Eppenstein Henriknek, Luitpold karinthiai herczeg testvérének adományoztatott. Mikor azonban Henrik testvére, Ulrik, a császár híve, lett aquilejai patriarcha, Krajnát ismét ő kapta meg. I. Frigyes császár azonban újra elvette a patriarchától, s 1180-ban az Andechs-Merani családnak adományozta.

III. Bertold, az új őrgróf, anyai ágon a Weimar-Orlamündei grófoktól származott, kiktől Isztriában és Krajnában dús javakat örökölt, melyeket a császár kegyelméből és a saját erejével tetemesen gyarapított. Követte őt hason nevű fia (1188-tól 1204 augusztus 12-ig). Minthogy IV. Bertold legidősebb fia, VII. Ottó, a burgundi pfalzgróf leányának kezével Burgundban egyszersmind megszerzé a pfalzgrófi méltóságot, Isztriában és Krajnában levő saját birtokait, valamint birodalmi hűbéreit testvérének, IV. Henriknek engedte át. Ez azonban, minthogy Sváb Fülöp király meggyilkolásában bűnrészességgel vádolták, megfosztatott Isztria és Krajna őrgrófságoktól, melyeket Bajor Lajosnak adományoztak; de Krajna már 1210 május 8-án Wolfger aquilejai patriarchának jutott s így a patriarchatus immár harmadízben kapta birodalmi hűbérűl Krajna birtokát. Mikor azonban Henriknek sikerűlt ártatlanságát bebizonyítania, visszaadták neki krajnai tulajdonát. Halála (1228) után fivére, burgundi VII. Ottó, támasztott követelést Krajna iránt, de 1230 július 25-én lemondott testvére, Bertold, javára, ki aquilejai patriarcha volt. Így Krajna végképen a patriarchatusnál maradt.

E mellett a XII. század utolsó negyedében „marchia Hungarica-“ vagy „Slavonica“-ról is van említés. Így hívták ugyanis Krajnának azt a részét, mely a Gurk és a Kulpa vize közt Möttling körűl feküdt, s mely az akkori Szlavoniához tartozván, Magyarország királyáé volt; később azonban az Andechsek és Sponheimok birtokába ment át, s midőn a XIII. század

Krainburg.

folyamán politikailag végképen elvált a magyar koronától, „vindus őrgrófság“ elnevezés alatt Krajnának egy külön részét tette, míg lassankint egész Alsó-Krajnára kiterjesztetett.

Krajna területi fejlődése az ország történetének legnehezebb, eléggé még nem tisztázott részletei közé tartozik. A XI. és XII., s részben még a XIII. században is a legkülönfélébb nemesi családok kis és nagy magán jószágainak és egyházi hűbéreinek tarka vegyüléke lép elő. Aquileja mellett, mely egész Krajnában főegyházúl s némi megszakítással 1077 óta az őrgrófi méltóság birtokosaképen is szerepel, fennállanak Freising és Brixen nagy kiváltságos területei számos, egész Krajnában szanaszét fekvő jószággal; azonkivűl az Andechs-Meraniaknak részint örökölt, részint szerzett magánjavaival találkozunk és a nevezett család koronkint az őrgrófi méltósággal együtt egyszersmind a birodalmi hűbéreket is birta; előtérbe kezdenek lépni továbbá a Sponheimok, kik az Eppensteinoktól nemcsak Karinthiában örökölték a herczegi méltóságot, hanem azok összes krajnai magánbirtokát is megszerezték s tetemesen gyarapították. Ennek középpontjai Laibach, Krainburg és Landstrass voltak. A Bogen grófok, az Ortenburgok, a Heunburgok és a Sternbergek, a salzburgi érsekség, a gurki püspökség, Viktring és St.-Paul monostorok, sőt a távoli bajor Diessen is birtokosok Krajnában. E mellett a XI. század dereka óta számos német eredetű krajnai nemesi család mutatkozik. 1060-ban említik az okíratok az első Auersperget s csaknem egyidejűleg találkozunk a Scharfenbergek, Gallenbergek és Osterbergek nevével.

Lassankint azonban ez a sok magán- és hűbéres terület háttérbe szorúlt két nagyratörő úri nemzetség: a Babenbergek és a Sponheimok szerzeményei mögött. VI. Lipót (a dicsőséges) 1229 ápril 5-én kapta Gerold freisingi püspöktől 1.650 márka ezüstért hűbérűl a Gutenwert és St.-Canzian körűl Alsó-Krajnában fekvő jószágokat, melyek az örökös nélkűl elhunyt Andechsházi Isztriai Henrik után a freisingi egyházra háromlottak. E hűbéres birtokhoz Harczos Frigyes az Andechs-családból való Ágnessel, a fent említett Henrik őrgróf unokahugával, az Andechs-Meraniaknak Krajnában levő összes nagy javait megkapta, úgy, hogy méltán nevezhette magát „Krajna urá“-nak. De az idők folyamán a Sponheimok is, kik a XI. század óta dús birtokot szereztek Krajnában, annyira szaporították ottani jószágaikat, hogy Bernát, Karinthia herczege, 1235-ben fölvehette a „Dominus Carnioliae et Marchiae“ czímet. De még nagyobbra nőtt a Sponheimok gazdasága és

hatalma, mikor Bernát herczeg minden jog ellenére magához ragadta a Harczos Frigyes halálával megüresedett freisingi hűbéreket, fia, Ulrik pedig 1248-ban az utolsó Babenbergtől elvált s időközben özvegységre jutott Andechsi Ágnest nőűl vette, hozományával krajnai birtokait kikerekítette s immár fölvehette a harczot Aquilejával, melynek területi és hűbéri felsőbbsége csak még névleges volt. Ulrik ura levén Krajna nagyobb részének, sikerűlt az uralkodói jogokat magához ragadnia s Krajnában országos fejedelemmé lennie. Ulrik 1268 deczember 4-én kelt végrendeletében II. Ottokár cseh királyt nevezte ki utódjává Karinthiában és Krajnában. A király a törvényes örökössel, Ulrik testvérével, Fülöppel vívott harczaiban elfoglalta Laibachot, Steint és Landstrasst s 1270-ben birtokba vette Krajnát, melyről azonban az 1276-ki bécsi békében Habsburg Rudolf javára le kellett mondania. Krajna kormányzatával Rudolf szövetségesét, Meinhard tiroli grófot bízta meg, kinek vezetése alatt a krajnai lovagok is részt vettek a véres csatában, melyet Rudolf és Ottokár 1278 augusztus 26-án vívtak a Morva mezején. E csata Krajna további sorsára is döntő hatással volt.

Az ország művelődési állapotai a IX. századtól a XIII. század vége feléig nagy változásokon estek át. Mikor Krajna a frankok hatalmába kerűlt, az összes földbirtok királyi jószággá lett, s részint hűbérűl, részint szabad birtokúl adományoztatott el. A különben sem nagy számú benszülött nemesség a német birodalmi tisztek és hűbéresek mellett háttérbe szorúlt s már a X. században nyomtalanúl eltűnt. A szlovén népesség az új uralkodónak földbért, az egyháznak tizedet fizetett; lassan-lassan elvesztette szabad tulajdonát s a birtok haszonélvezetére korlátoltatott; ettől pedig a szabadság teljes elvesztéseig csak egy lépés volt hátra: szabad csupán a német birtokos maradt, míg a szláv nép szolgai sorsra jutott. A keresztény műveltség első csiráit Aquilejából, a patriarchai székből ültették át Krajnába; e tevékenységhez fűződik a legrégibb plebániák keletkezése Altlackban, Weisskirchenben (1074) és St.-Veitban Laibach mellett (1085). A plebániák száma a XII. és XIII. század folyamán tetemesen szaporíttatott. Aquilejából indúlt ki az első krajnai zárda alapítása is. Három nemes úr, Detre, Henrik és Meinhalm 1132-ben Peregrin patriarchának, Szent Bernát barátjának, azon kéréssel ajándékozta Sittich helységben fekvő jószágát, hogy ott barátklastromot alapítson. A patriarcha teljesítette kérésöket és Rein stiriai zárdából szerzeteseket rendelt Sittichbe, melybe azonban csak 1136-ban költöztek be. A zárda később Henrik őrgróf († 1228) és neje, Zsófia, különös

kegyelmének örvendett. Az őrgróf Sittichben van eltemetve. Száz évvel később (1221) keletkezett a Domonkos-apáczák klastroma Michelstettenben, Felső-Krajnában s majdnem ugyanez időben (1228) alapította Henrik őrgróf a St.-Anton kórházat a Bocksruckon, a steini Alpeseken át a Neul-völgyből a Sann-völgybe, Oberburgba vezető hegyi út fentartására s szegény útasok befogadására. A krajnai klastromok különös pártfogója volt Sponheim Bernát herczeg: ő telepítette meg (1223) az első Ferenczrendi szerzeteseket Laibachban, ő alapította (1234) Mariabrunn cziszterczi zárdát Landstrassnál s körűlbelűl két évtizeddel később (1255) Freudenthal karthausi klastromot. A landstrassi zárdatemplomban helyezték örök nyugalomra Bernátot nejével, Jutta cseh királyleánynyal.

A tartománynak fokozódó gyarmatosításával a városi élet is mindinkább szilárd körvonalakat ölt. Krainburg régi őrgrófi város mellett a Lech-mezei csata után nem sokára keletkezett a régi Emona romjain Laibach, mely az idők folyamán főleg mint a Sponheimok székhelye, egyre nagyobb tekintélynek örvendett. Bernát herczeg gyakran tartott ott udvart s szívesen időzött a tőszomszédságában levő várban. A Sponheimoktól kapta Laibach első városbiráit (1269). Lack német mesteremberek bevándorlása folytán indúlt virágzásnak; Stein (1205), Gutenwert (1251) és Weichselburg (1269) mezővárosokúl említtetnek s a Loibl alatt a Karinthiába vezető élénk forgalmú kereskedelmi úton keletkezett (1261 előtt) a Kosuta-hegy által betemetett város helyett egy új helység: Neumarktl. Ugyanez időtájt kezdték a freisingi püspökök az eisenerzi érczbányákat mívelni.

A morvamezei diadal Rudolf királyt tette Stiria, Karinthia és Krajna urává. E tartományok kormányzatát Meinhard, tiroli grófra bízta, papságukat és nemességöket meg Judenburgba rendelte, hogy hódolatukat fogadja. De már 1281-ben fiát, Albertet, tette a három tartomány birodalmi helytartójává, 1282 deczember 27-én pedig a választó fejedelmek hozzájárúlásával neki adományozta Krajnát és a vindus őrgrófságot, melyek azonban 1335-ig zálogúl Meinhard, utóbb pedig fia, Henrik, birtokában maradtak. Mindkét fejedelem nagy pártfogója volt a polgári rendnek és az egyháznak, s Krajnában nem egy előhaladás fűződik nevökhöz. A nemességet, mely Laibachban telepedett meg, Henrik 1320-ban arra kötelezte, hogy járúljon mind ama terhekhez, melyeket a polgárság a város védelmére és fejlesztésére viselt. Radmannsdorf, Felső-Krajnában alakúlt helység, Henrik herczegtől városi kiváltságokat kapott. Ez időben alapíttattak a klarisszák zárdái

Münkendorfban (1287) és Lackban (1331). Ugyanc korszakba esik az Innichenből való tiroli gyarmatosok megtelepítése, kiket Emicho freisingi püspök költöztetett a felső Selzach-völgybe, hol Zarzot alapították (1283).

Karinthiai Henrik herczeg halálával (1335 ápril 4.) Bölcs Albert és Víg Ottó habsburgi herczegek vették birtokba Krajnát. János cseh király, kinek fia, János Henrik, 1330 óta házasságban élt Margittal, Karinthiai Henrik leányával, szintén jogot formált Krajnára és Karinthiára, de az 1336 október 9-ki béke a Henrik herczeg örökségeért folyt viszályt a két Habsburg javára fejezte be s Krajna örökre Ausztriáé lett. Mily fontosnak tartották az osztrák herczegek e határtartomány birtokát, azt Alapító Rudolf kormányzása élénken bizonyítja. 1360 márczius 27-én nagy tekintetű fejedelmek fényes gyülekezetétől környezve jelent meg Laibachban s fogadta a tartomány hódolatát. E fejedelmi gyűlésen fontos ügyek forogtak szóban: Velencze köztársaság visszaélései az aquilejai patriarcha területén s a patriarchának Adelsberg és Wippach iránt emelt követelései lehettek a tanácskozás tárgyai. Az utóbbi ügyet a Habsburg javára döntötték el, ki már 1361-ben az említett várak birtokában volt. A patriarcha, ki új követelésekkel állt elő, utóbb Rudolf herczeggel háborúba keveredett, melyben legyőzetett s kénytelen volt Laas várát, a krainburgi és laibachi Szent-Péter plebániákat a herczegnek átengedni s Krajnában és a vindus őrgrófságban levő összes hűbéreit Ausztria herczegeinek adományozni. Rudolf máskülönben is azon fáradozott, hogy Krajnában minél több birtokot szerezzen. A görczi grófok ugyanis a mai Krajnában részint a patriarchatustól, részint másoktól tetemes hűbéri jószágot szereztek. A Karst területei, Wippach, Senosetsch, Prem, Adelsberg és Idria az övéik voltak; a vindus őrgrófságban Möttling, Tschernembl, Seisenberg, Weichselburg, Schönburg és Maichau járásokat birták, melyeket 1248-ban Andechs-Merani Ottó halálával örökölték; Mitterburg grófság Isztriában az Eppensteinokról szállt reájok. Mikor a görczi család tiroli és görczi ágra szakadt, mind e birtok a görczi grófokra szállott. De Rudolf herczeg 1364 június 6-án IV. Albert görczi gróffal örökösödési szerződésre lépett, melyben azon esetre, ha utód nélkűl halna el, Ausztria herczegeire ruházza az említett területeket. Ez eset korábban beállt, mint gondolták. IV. Albert már 1374-ben utód nélkűl halt meg, mire a szerződés értelmében Isztria grófság, a Poik vizénél levő terület és Möttling uradalom az osztrák herczegekre, Rudolf testvéreire, Albertre és Lipótra szállott s Krajnához csatoltatott. Minthogy e birtokok

a felső Karszttal is szaporíttattak s a duinói urak szintén alávetették magukat az osztrák herczegeknek, Krajna (1465) területének ezen kikerekítésével elérte az Adriai tenger partjait, mely kiterjedését 1815-ig megtartotta.

Rudolf 1364-ben letette a „Krajna ura“ czímet s immár „Krajna herczegé“-nek nevezte magát. Nehány hónappal halála előtt, 1365 ápril 7-én, a Gurk vizénél a vindus őrgrófságban egy új várost, a róla nevezett Rudolfswerthet alapította s nagy kiváltságokkal ruházta föl. Egyebek közt széket és szavazatot adott neki az országgyűlésen, s a sok kedvezmény következtében a város csakhamar Alsó-Krajna középpontjává fejlődött. 1363-ban II. Lajos aquilejai patriarcha rendezte a lelkipásztorkodást az új telepítvényekben, Gottscheeben, Pöllandban, Kostelben, Osilnizben és Göttenitzben, olyan vidékeken, „melyek eddig míveletlenek és lakatlanok voltak“. Laibachban is gondjukba fogadták a polgári elemet Rudolf, valamint testvérei, Albert és Lipót, kiknek az 1379-ki nagy osztozkodáskor Krajna jutott volt. Rudolf herczeg 1364-ben a laibachi városbírónak pallosjogot adományozott a német rend és a laibachi plebános alattvalói fölött. Albert és Lipót adták a laibachiaknak az első községi rendtartást, mely szerint a tanács tizenkét esküdtje szabadon választotta a város bíráját. Körűlbelűl két évtizeddel később kapta Laibach az első emberbaráti intézetet, a polgári kórházat; ezt Erzsébet özvegy magyar királyné alapította, midőn férje, Róbert Károly király halálával Nápolyba útazva, Laibachban tartózkodott; ugyanakkor alapíttatott az Erzsébet-apáczák, 1366-ban pedig az Augusztinusok zárdája. IV. Lipót halála után fiai részint közösen, részint fölváltva vitték Krajna kormányzatát, mely 1411-ben végre Vas Ernőre egymagára szállott. Mikor 1416-ban a magyarok betörtek Krajnába s egész Billichgrazig pusztítottak, a herczeg elrendelte Laibach megerősítését. Az ország legfontosabb városáról való ezen gondoskodás nagyon szükségesnek bizonyúlt, mert egy új és veszélyes ellenség, a török, mutatkozott a tartomány határainál. De a béke és a haladás kiváló művei is emeltettek Vas Ernő korában. 1418-ban megengedte a laibachi polgároknak s a Szent-Miklós templom plebánosának azon iskola visszaállítását, mely a nevezett templom mellett még az aquilejai patriarchák idején fennállott. Ez iskolából fejlődött később az ország első gymnasiuma.

Abban a polgárháborúban, mely Vas Ernő utóda, Frigyes, és testvére, Albert herczeg közt kitört, a krajnaiaknak alkalmuk nyílt hűségüket örökös uralkodóházuk iránt fényesen kimutatni. Midőn Albert Cillei Ulrik gróffal

1442-ben megjelent Laibachnál s el akarta foglalni, a polgárok vitézűl megvédték városukat. Ép oly keményen tartotta magát Rudolfswerth; Krainburg elveszett ugyan, de a császáriak visszafoglalták. A császár Laibach hűségét azzal jutalmazta, hogy megerősítette összes kiváltságait s megengedte neki, hogy a pecsételéshez vörös viaszkot használjon. Mikor testvére, Albert, 1462-ben a császárt a bécsi várban ostrom alá fogta, a krajnaiaknak is részök volt Frigyes fölszabadításában, ki szolgálatukat azzal viszonozta, hogy a rendek czímerét „megjavította"; jogot adott ugyanis nekik, hogy fehér-kék-vörös czímerökbe a fehér helyett az arany színt vegyék föl. Az Auerspergeknek, kik már a főkamarási méltóságot birták, ez alkalomból az örökös marsalli, Hohenwart András möttlingi császári kapitánynak az örökös főasztalnoki méltóságot adományozta, Tschernembl Jörg és Gáspár testvérek pedig az örökös főpohárnokságot kapták hűbérűl. A krajnaiak hűségét is megjutalmazta a császár: Gottschee 1471-ben városi jogokat nyert; Gurkfeld, Weichselburg és Laas 1477-ben városokká emeltettek; Krainburg és Stein kiváltságai újra megerősíttettek. De a legnagyobb fontosságú esemény az volt, hogy a császár ösztönzésére 1461 deczember 6-án Laibachban püspökség alapíttatott, mely egyházi tekintetben is megszűntette az országnak Aquilejától való függését.

Vas Ernő és fia, III. Frigyes, uralkodásának idejébe esik azon pusztító török betörések kezdete, melyek harmadfél századon át szakadatlanúl ismétlődtek Krajnában. A török háborúk kora a krajnai történet legdicsőségesebb szakasza. A törökök először a nikápolyi győzelmes csata (1396) után, melyben Cillei Hermann gróf vezetése alatt a krajnaiak is részt vettek, törtek be Belső-Ausztriába, kifosztották Stiriát és fölperzselték Pettaut. Néhány évvel később először jelentek meg Krajnában; 1408 október 9-én egy török rabló csapat megrohanta Möttlinget és Tschernemblt s különösen a német rend ottani birtokait pusztította. 1425-ben és 1429-ben a török portyázók új betöréseket tettek Krajnába.

Noha az ezután következő években III. Frigyes császár a Hunyadi Mátyás magyar királylyal, a csehekkel és testvérével, Alberttel, vívott küzdelmekben forgácsolta szét erejét, a Belső-Ausztria védelmére szükséges intézkedéseket sem téveszté egészen szem elől. 1447-ben gondoskodott Laibach, 1451-ben Stein védelméről, 1464-ben pedig elengedte a möttlingieknek négy évre az adó felét, hogy azt városuk megerősítésére fordítsák. Ugyanazon évben a pápai legatus megadta Lamberg Zsigmondnak, Laibach

első püspökének a jogot, hogy török-adót szedjen s jövedelméből alkalmas intézkedéseket tegyen az örökös ellenség ellen; a császár a belső-ausztriai tartományokban öt évre általános közbékét rendelt s felhívta a lakosokat, imádkozzanak s búcsút járjanak, hogy Isten a fenyegető török vészt eltávolítsa. A császár kértére II. Pál pápa 1468 május 2-án búcsút engedélyezett mindazoknak, kik a vindus őrgrófságban Möttling grófság védelmére a törökkel harczban állanak. A belső-ausztriai rendek is intézkedéseket tettek leibnitzi (1462) és gráczi (1468) közös gyűlésökön a veszély elhárítására. Csakhogy ez intézkedések elégtelenek voltak, mint az 1469-ki események világosan kitüntették.

1469 június 23-án a boszniai basa az Unnán és a Kulpán át betörésre indúlt Krajnába tízezer törökkel, kik Möttlingnél ütöttek tábort s egy álló hétig ott maradtak. Kifosztották, földúlták az egész vidéket, magát a várost pedig tökéletesen megsemmisítették. A szegény lakosság Hohenwart András möttlingi kapitány erős várkastélyába vonúlt, mely körűl idővel a most is fönnálló Möttling városa keletkezett. Möttling előtt az ellenség három részre oszlott; az egyik a Kulpánál Weinizban maradt, hogy a visszatérést biztosítsa; a másik az éjszaknyugatra eső Gottschee mezővárosnak indúlt, melyet a szomszédos falvakkal együtt fölperzselt, onnan dúlva, fosztva a reifnitzi völgybe hatolt, Iggnél a laibachi síkságra szállt le s elpusztította a laibachi lápok szélén fekvő Maténát, valamint St.-Mareint több más, Laibachtól délre eső helységgel együtt. A harmadik török csapat az Uskok-hegységen át Rudolfswerth és Landstrass felé nyomúlt s St.-Bartelmänél ütötte föl táborát. A krajnai rendek ellenállásra készülődtek. Közfölkelést hirdettek; minden háznak egy-egy embert kellett kiállítania s kilencz nap alatt valami 20.000 ember gyűlt össze. De, mielőtt harczra kerűlt volna a dolog, a törökök a vindus őrgrófságot keserves inségbe döntve, dús prédával rakottan visszavonúltak. Valvasor szerint 8.600, Unrest szerint 9.000, sőt Dlugoss szerint 20.000 keresztényt vittek el rabszíjon s 6.000 embert kaszaboltak le; a fogoly keresztény gyermekek közűl a boszniai basa kiválasztotta az 500 legszebb fiút és leányt s a mint mondják, a szultánnak kedveskedett velök.

Két évvel később Krajnát újra fölkeresték az ozmánok. 1471 tavaszán Isaak basa Boszniából 15.000 lovassal, tűzzel-vassal pusztítva el mindent, Horvátországon át Krajnába tört. Nem állta útját senki; az uralkodó semmit sem tett országa védelmére, s az ellenség borzasztó pusztítás után ismét

Rudolfswerth.

20.000 krajnait hurczolt magával. A mint foglyaikat boszniai váraikban elhelyezték, ugyanezen hadak ugyanazon úton tértek vissza Krajnába, az országot Laibachig dúlták s háborítatlanúl ismét 20.000 foglyot hajtottak el. Pünkösd vasárnapján Isaak basa 15.000 emberrel harmadízben is megjelent Weiniznál, lovasaival egész éjjel előre vágtatott s hétfőn Rasiczánál, Auersperg közelében, ütött tábort, portyázókat küldött szerteszét, a főhaddal pedig Laibach ellen indúlt. Az égő falvak füstje jelezte a laibachiaknak az ellenség közeledtét; gyorsan védelemre készűltek tehát s megmentették városukat. Laibach előtt a basa több csapatra osztotta hadát. Az egyik a Száva mentén Krainburg és a Kanker felé nyomúlt s fölperzselte Michelstetten falut és monostorát. A másik a steini Alpeseken át a Sann-völgybe fordúlt, útközben földúlta Münkendorf klastromot s égetett, rabolt mindenfelé. Harminczezer ember öletett meg vagy hajtatott el rabszíjon. A harmadik rablócsapat Sittich, Maichau és Möttling vidékén garázdálkodott hasonló kegyetlenséggel. Ugyanazon év őszén a Karszt-vidéket és a virúló Wippachi-völgyet egész Görcz kapujáig dúlták a törökök. E pusztításokról hosszasan megemlékeztek a cilli-i kapitányok azon jelentésökben, melyet még 1471-ben a regensburgi birodalmi gyűléshez intéztek. A többek közt ezt írják: „A szép Sittich el van hamvasztva, Pletriach elpusztúlt, Gairach romban hever, a Sann-völgyben két kolostor (Oberburg és Nazareth), továbbá Laibach külvárosaiban szintén kettő leégett, Michelstetten és Münkendorf kirabolvák, az apáczák meg vannak becstelenítve vagy rabságra jutottak. Krajnában 40, Stiriában 24 templom pusztíttatott el vagy rongáltatott meg, öt mezőváros fölgyújtatott, 200 falu kiraboltatott és fölgyújtatott, s föl van dúlva minden, a mit szablyájok elérhetett“.

1471-től kezdve III. Frigyes haláláig az ozmánok dúlva, fosztogatva még *tizenhatszor* rontottak be Krajnába. Elmondhatni, hogy Krajnában egy talpalattnyi föld sem maradt megkimélve a török útonállóktól és „vérebektől“, a mint Unrest krónikás nevezi őket és hogy könnyen érthető, ha a török név mind e mai napig foglalatját jelenti a krajnai szlovén nép előtt minden rettenetesnek.

A védelmi intézkedések, melyeket a császár és az ország a veszély és inség e napjaiban tettek, általános adó kivetéséből, kis zsoldos had alakításából, főkapitány kinevezéséből, a legtöbbet szenvedő helységeknek (Gurkfeld, Weichselburg, Gottschee és Laas) városi jogokkal és szabadságokkal való felruházásából s a német birodalmi gyűlésekkel a török vész ügyében

folytatott hosszadalmas tárgyalásokból álltak, melyek azonban rendesen kézzel fogható eredmény nélkűl maradtak. Cserben hagyatva a császártól és a birodalomtól, maga a nép gondoskodott keserves inségében czélhoz vezető védelmi intézkedésekről. A török betörések leginkább azért voltak pusztítók, mert hihetetlen gyorsasággal történtek — az ellenség lóháton járt — s a népet teljes készűletlenűl és védtelenűl találták. Hogy a megrohanás ellen legalább részben oltalmazzák magukat, s életöket és vagyonukat megvédjék a rabló nép ellen: 1471 óta Krajnában mindenütt úgy nevezett „táborok"-at emeltek, azaz tornyokat és sánczokat könnyebben elérhető és megvédhető magaslatokon. E helyek szolgáltak hirtelen támadáskor menedékűl. Egyes templomokat is magas kőfallal és erődített tornyokkal láttak el s ekképen táborrá alakították át. Minthogy az ellenség hosszasabb ostromba nem bocsátkozott, e táborok a szorongatott népességnek gyakran biztos menedéket nyújtottak. Ez erődítmények helyét még ma napság is jelzik a „Tabor"-nak nevezett helységek és romok egész Krajnában a Kulpától a Karavankákig, a Szávától az Isonzo vizéig. Dürrenkrainban, Gutenfeldben, a reifnitzi völgyben, Planina, Zirknitz és Adelsberg környékén a lakosok marháikkal és más ingó jószágaikkal gyakran a Karszt barlangjaiba menekűltek. Hogy a török betörésről a nép mindenütt gyorsan értesűljön s megtudja a veszélyt, mely fenyegeti, a hegyeken jelző tüzeket gyújtottak s vészlövéseket tettek. Még ma is számos, rendesen gyönyörű kilátást nyújtó s „grmada"-nak (máglya) nevezett hegyorom jelzi a Kulpától az Alpesekig az ilyen vésztüzek egykori állomását.

De mindezek az intézkedések csekély védelmet nyujtottak a török betörések ellen, melyek évről-évre bizonyos szabályszerűséggel ismétlődtek. Rövid, egyszerű szavakban rajzolják az egykorú krónikások e betöréseket s a rombolást és vadállati kegyetlenséget, mely ezekkel járt. Meghatóan vázolják a rendek 1474-ben IV. Sixtus pápához intézett levelökben a tartomány állapotát. „Senki sem nyújt segítséget; nyolcz betöréssel dúlták, pusztították, perzselték föl a törökök a tartományt; ha segélyt nem kapunk, nekünk: Krajna, a vindus őrgrófság, Möttling, Isztria, a Karszt és még sok más velünk határos s hasonló inséget szenvedő keresztény tartomány, uradalom és vidék lakóinak nem marad más hátra, mint országunkat, városainkat és várainkat üresen hagyni és szülőföldünkről elbujdosni." Természetes, hogy a nyomor és inség ez éveiben haladásnak, polgárosító munkának, szellemi életnek nyoma sem található Krajnában.

III. Frigyes utóda, I. Miksa császár, uralkodásának első éveiben is többször betörtek Krajnába a török rablók; ismételve megjelentek Laibach előtt s főleg a vindus őrgrófságot dúlták iszonyatosan. Habár Miksa uralkodása későbbi éveiben Krajna török részről aránylag elég nyugalomnak örvendett, az ország a hadak viharaitól még sem maradt megkimélve. A császár ugyanis 1508-ban Velencze köztársasággal hosszadalmas háborúba keveredett, mely nagy vér- és pénzáldozatot követelt tőle s arra vezetett, hogy a velenczések Belső-Krajnát földúlták. Kétszer megszállották Adelsberget, fölperzselték Wippachot s lemészárolták lakosait. Csak 1518-ban fejeztetett be a nem sok dicsőséggel járt háború. De még véget sem ért, midőn veszedelmes parasztlázadás támadt Krajnában (1515). Okai leginkább a társadalmi állapotokban, főleg azon terhek fokozásában és szaporításában rejlettek, melyeket a jobbágyoknak viselniök kellett. A törökök betörései következtében Krajna elszegényedett, viszont a honvédelmi intézkedések rengeteg költséget követeltek, sok vidéken a lakosság megritkúlt, számos ház és telek pusztán állott; mindazonáltal egyre nagyobb pénzbeli szolgáltatásokat kívántak a krajnaiaktól. A velenczésekkel folytatott nyolcz éves háború új kiadásokkal járt s a nagyon gyorsan emelkedő országos közadó a lakosság minden rétegében nagy elégedetlenséget szűlt. Más részt a földesuraknál is nagyon észrevehető az a törekvés, hogy jövedelmöket szaporítsák. Nem elégedtek meg többé az urbariumokban megjelölt készpénzfizetéssel, robottal és más teherrel, hanem minden furfanggal fokozni igyekeztek a bevételt. A parasztok panaszkodtak, hogy egy és ugyanazon adót kétszer-háromszor megveszik rajtok; hogy a robotot szertelenűl szaporítják úgy, hogy még az evésre sem marad idejök. Elkeseredve emlegették a sok új útvámot, a halászati, faizási és legeltetési jog korlátozását, a pénz elértéktelenedését.

Mindezzel szemben a parasztok „stara pravda“-jokhoz (ősi jog) ragaszkodtak s az újítások megszűntetését követelték. Közvetlen alkalmat a lázadásra a gottscheei uradalom zálogbirtokosa, a zsarnok Thurn György és erőszakos tiszttartója, Steržen, adott, kiket a zaklatott gottscheeiek 1515 január havában megrohantak és megöltek. A zendülés nagy sebesen terjedt el a közeli helységekben. A parasztok szövetséget alakítottak, melynek csakhamar valami 20.000 tagja volt, s Krajnában, Alsó-Stiriában és Dél-Karinthiában fölhangzott a lázító dal: „Le vkup, le vkup, le vkup, u boga gmajna!“ — „Csak együvé, te szegény parasztnép!“ A krajnai rendek a császár közvetítését kérték; mikor ennek biztosai 1515 áprilisban Laibachban

megjelentek, ott 5—6.000 paraszt sereglett össze s elhatározta, hogy követséget küld Miksához s eléje terjeszti panaszait. A követek Augsburgban találták meg a császárt, ki türelmesen meghallgatta s azután fölszólította őket, tegyék le a fegyvert s oszoljanak szét, mely esetben panaszaik orvoslását megigérte. A parasztok igéretet is tettek, hogy békén maradnak, de nem váltották be. Mert, mikor Rudolfswerth polgárai is a mozgalomhoz csatlakoztak, az urak kastélyaira törtek s kifosztották azokat. Minthogy a lázadás Stiriára és Karinthiára is átterjedt s a császár ismételt rendeletei, hogy a parasztok szétoszoljanak, sikertelenek maradtak, a három belső-ausztriai tartomány Herberstein Györgyöt közös főkapitánynyá tette, ki a lázadókat Cillinél megverte, azután Reichenburgnál átkelt a Száván s Alsó-Krajnában is elfojtotta a mozgalmat. A parasztokat szigorúan megfenyítették; minden jobbágy köteleztetett telkétől örök emlékűl „szövetség-fillér"-t fizetni földesurának; azon városok és mezővárosok polgáraira, kik a lázadáshoz csatlakoztak, külön-külön tíz forint bírságot róttak.

Erre a rendek a császárral az eszközlendő reformok tárgyában kezdtek alkudozni; azt kivánták, hogy a laibachi várhegyen fegyvertár alakíttassék s a sík földön levő táborok leromboltassanak. De minden reformkisérlet daczára a régi visszásságok fönmaradtak s indító okaivá lettek a későbbi parasztlázadásoknak (1525, 1573, 1585, 1602, 1635, 1662.)

Miksa császár legközelebbi három utóda, I. Ferdinánd császár, Károly főherczeg és II. Ferdinánd főherczeg, utóbb császár alatt két nagy fontosságú közügy, a reformáczió elterjedése s a határoknak a török ellen való védelme, foglalkoztatta az uralkodók, valamint a rendek egész figyelmét. Luther tana 1525-ben verte első gyökerét Laibachban; különösen a két laibachi kanonokban, az erélyes Truber Primusban s a rettenthetetlen Wiener Pálban nyert lelkesűlt és odaadó tanítványokat, kik szivósan ragaszkodtak hozzá. S minthogy Krajna többi városaiban is mindenütt lutheránus prédikátorok léptek föl s azon nehézségek daczára, melyeket I. Ferdinánd gördített útjokba, oly sikeresen működtek, hogy a krajnai nemesség és polgárság többsége csakhamar az új tan híve lett, s a krajnai protestánsok 1564-ben egyházuk szilárd szervezéséhez láthattak. Az általános művelődés fejlesztése szempontjából a reformáczió Krajnában nagy, mind e mai napig ható következményekkel járt. Truber és tanítványai alapították meg az új-szlovén irodalmat (1550), Dalmatin készítette el az első teljes szlovén bibliafordítást (1584), Bohorizh megállapította az új-szlovén irodalmi nyelv nyelvtani

szabályait (1584); a rendek Laibachban megteremtették az első rendi gymnasiumot (1563); Manlius János laibachi polgár nyitotta Krajnában az első könyvnyomdát (1575—1580). Mindez kétségkivűl a reformáczió műve volt. Jogi létélének alapját az evangélikus egyház Krajnában csak 1578-ban, a brucki egyezményben nyerte.

De az egyezmény, melyet különben egyházi részről nyomban érvénytelennek nyilvánítottak, nem hozta meg az országnak a vallásos békét, habár a protestánsoknak több szabadságot engedett. Kezdték kiűzni a prédikátorokat a városokból és mezővárosokból, büntették a polgárokat, kik prédikáczióra a nemes urak közeli kastélyaiba jártak, letették az evangélikus városbirákat és eltávolították az evangélikusokat az előkelőbb udvari tisztségekből. Károly főherczeg még kiméletesen járt el; ellenben a brixeni püspök Veldesben, a freisingi meg Lackban erőszakot használtak az evangélikusok ellen, s jobbágyaikat arra kényszerítették, hogy vagy fölvegyék a katholikus hitet, vagy adják el javaikat s vándoroljanak ki. Krajna más helységeiben is meg voltak számlálva a protestantismus perczei, mikor Ferdinánd vette át az uralmat és Chrön Tamás laibachi püspökké (1597—1630) neveztetett ki, a fővárosba pedig jezsuiták hívattak. Ferdinánd főherczeg 1598 október 22-én rendeletet adott ki, mely meghagyta a Laibachban levő ágostai hitvallású összes papoknak és iskolamestereknek, hogy a rendelet kihirdetése napján alkonyatig Laibachból, három nap alatt pedig az örökös tartományokból távozzanak. Chrön püspök 1598 november 1-én ünnepélyesen birtokba vette a kórházi templomot, melyben az evangélikusok isteni tiszteletöket szokták tartani. 1600-ban katholikus reformáló bizottság alakíttatott, elnökévé a püspök neveztetett ki s a világi hatóságok útasíttattak, hogy a bizottság által kimért büntetéseket végrehajtsák. Erre Chrön az ellenreformácziót a fővárosban s a vidéken teljes szigorral, gyakran drákói eszközökkel keresztűl vitte. Az evangélikus rendek a történteket épen nem nézték tétlenűl. De panaszaikat sem Ferdinánd főherczeg, sem II. Rudolf és Mátyás császárok nem vették figyelembe. Mikor pedig végső reményöket, melyet a csehek fölkelésébe vetettek, a fehérhegyi csata megdöntötte, II. Ferdinánd császár megtette az utolsó, döntő lépést s 1628 augusztus havában megparancsolta az összes evangélikus nemes uraknak, hogy egy esztendő alatt távozzanak Krajnából. Egy részök katholikus hitre tért, más részök elhagyta atyái földjét s Németországba vándorolt. Krajna immár kizárólag katholikus tartománynyá lett.

A vallásszabadságért vívott e küzdelmekkel egyidejűleg folyt a kemény tusa a török hatalommal. Alig hogy I. Miksa szemét behúnyta, a török vész minden iszonyatával ismét beköszöntött. Mikor pedig a mohácsi csata után I. Ferdinánd, Szulejman szultán és János király közt Magyarországban

Rauber András Eberhard, hadi tanácsos.

hosszas háborúk támadtak, Krajna is végtelen sokat szenvedett a török rablóhadaktól. Minden nagyobb vállalatot, melyet Szulejman Magyarországban indított Ferdinánd ellen, egy-egy Krajnába tett betörés kisért; csupán az 1528. és 1530. esztendőkben nyolcz ízben dúlták a vindus őrgrófságot és Belső-Krajnát a törökök. Később I. Ferdinánd haláláig a folytonos

belső párttusák mellett ismételten ozmán betörések sujtották Krajnát s nem engedtek nyugalmat sem a köznépnek, sem a rendeknek. Ezek minden törekvése a lelkiismereti szabadság biztosítása mellett a honvédelemre irányúlt s különösen az ő, 1520 óta folytonosan megújuló kéréseik és sürgetéseik szolgáltak indító okúl a későbbi katonai határőrvidék szervezésére. Sok gondot okozott a krajnai rendeknek az „uskokok", boszniai menekűltek elhelyezése, kik Alsó-Krajnában és a Karszton terjeszkedtek szét s valóságos országos csapássá kezdtek fajúlni, míg végűl szerencsésen a sumberaki (Sichelburg) és maichaui uradalmakban állandó lakóhelyet nem kaptak, hol új bevándorlókkal megszaporodva, mint kémek és végbeli zsoldosok derekas szolgálatokat tettek.

E harczias időknek nem egy hőse most is él a lakosság emlékezetében. A népdalok mind e mai napig zengik a Lambergek és Rauberek, de főleg Kazianer János vitézi tetteit. Ezeken kivűl főleg a horvát végekben Thurn Erasmus s 1539 óta Lenkovics János tűntette ki magát. Ez utóbbi vezetése alatt új hőse támadt az országnak a jeles Auersperg Herbartban, ki tizennyolcz éves kora óta vitézűl küzdött az ellenséggel a határon, melynek védelme később egészen az ő kipróbált kezére bízatott. E mellett mint a tartomány főkapitánya (1566—1574) a fölötte viharos időkben a legnagyobb hatást gyakorolta a belügyek, kivált a reformáczió menetére, míg a Radonja vízénél Budačkinál vívott ütközetben, 1575 szeptember 22-én társával, Weichselburg Frigyessel együtt, hősiesen harczolva el nem esett.

A budačkii szerencsétlen csata, mely után a törökök ismét pusztító betörést tettek Krajnába, a rendeket arra ösztönzé, hogy újabb vér- és pénzbeli áldozatot hozzanak a honvédelemért. A brucki országgyűlésen azon új honvédelmi rendtartás tárgyalásakor, mely a nemesség és a nép általános hadkötelezettségén nyugodott, nagy áldozókészséget tanúsítottak s öt évre 94.000 forint fizetését vállalták el. Károlyváros vára építéséhez (1578) hasonlóképen teljes 50.000 forinttal járúltak, noha ez erősség fölépítésével a krajnai Rudolfswerth, mely addig fegyverrel és élelmi szerrel szokta a végeket ellátni, keresetében egész az elszegényedésig megkárosúlt. De mindez az áldozat nem tarthatta távol a törököt az ország határaitól. Az 1578., 1584. és 1592. években újabb török betörések és dúlások történtek s az utóbbi évben a károlyvárosi csatatért 4.000 keresztény holtteste borította. 1592 június 10-én Bihács, e fontos végvár, Hasszán boszniai pasa kezébe került, ki a következő évben megjelent Sziszeknél. 18.000 emberrel ütött

tábort a vár előtt, melyet két pap, Fintics és Jurák védett; lövetése csak 1593 június 16-án kezdődött. Ekkor 4—5.000 főnyi keresztény fölmentő sereg közeledett, mely krajnaiakból, karinthiaiakból, stiriaiakból, horvátokból s német gyalogságból állt a vitéz Auersperg András, károlyvárosi kapitány vezetése alatt. Auersperg bátran megtámadta a sokkal nagyobb számú

Auersperg Herbert.

ellenséget s 1593 június 22-én fényes diadalt aratott rajta. Nyolczezer török maradt a csatatéren, vagy fúlt a Kulpába s csak kevesen menekülhettek. Hasszán basa is elesett. Dús zsákmány jutott a győző félnek, a többek közt a „Kazianerin", vagyis egy ágyú, mely I. Ferdinánd czímerével volt díszítve s Kazianer eszéki veresége (1537 szept. 10) után esett a törökök kezébe s melyen később Szigetvár dicső védőjének, az elesett Zrinyi Miklósnak fejét levágták. Hasszán aranyszövetű köpenyéből, mely szintén zsákmányúl esett, egy-egy casulát és stólát készítettek a laibachi székesegyháznak s az

Auersperg melletti Ákos-templomnak. A papok évenkint június 22-én mostan is e stólába és casulába öltözve végezik mindkét templomban az isteni tiszteletet s a sziszeki nagy nap egy szép szlovén népdalban is meg van örökítve.

De a győzelem következményei nem feleltek meg a hozzá fűzött várakozásoknak. Auersperg sokkal csekélyebb haderővel rendelkezett, semhogy a sikert kiaknázhatta volna. Neháný hónap múlva a törökök nagy sereggel újra megjelentek Sziszeknél s 1593 augusztus 24-én elfoglalták, mi egész Belső-Ausztriában páni réműletet keltett. 1594-ben Ernő főherczeg maga szállt táborba, elfoglalta Petrinját, míg a törökök a tarthatatlanná vált Sziszeket fölgyújtották. A következő esztendőkben változó eredménynyel folyt a harcz, s noha Lenkovics György, a horvát s a tengermelléki végek főkapitánya, nagy vitézséggel küzdött, egyes török rablócsapatok, mint 1598-ban történt, mégis betörhettek Krajnába s egész Laibachig dúlhattak. Az elszegényedett és kiszivattyúzott ország, mely 1613-ig csupán a horvát és a tengermelléki végekhez tíz millió forintnál többel járúlt, csak akkor lélekzett föl, mikor 1683-ban Bécs falai alatt elhalaványúlt a félhold fénye s Jenő herczeg sulyos csapásai az ozmán hatalmat a Száva és Duna mentén összetörték. A karloviczi béke óta Krajna, az 1724. és 1736-diki két kisebb betörést leszámítva, mentve maradt a török pusztításoktól.

A XVII. és XVIII. század történeti tekintetben csöndes idő Krajnára nézve. De, ha e kor politikai története az 1797-ki franczia betörésig kiválóbb eseményt föl nem jegyezhet, az emberi alkotás több más terén igen élénk művelődési élet állott be. Különösen a katholicismus visszaállítása után az olasz műveltségnek, kivált az olasz képzőművészeteknek nagyobb hatása nyilvánúl; ez utóbbiak Krajnában, legelől Laibachban, maradandó becsű műveket hoztak létre, a melyek még manapság is megadják a krajnai fővárosnak a maga sajátos bélyegét. Ez időben a tudomány mezején szintén dús tevékenység támadt, mely Krajna első tudományos társúlatában, az 1693-ban alapított „Academia Operosorum“-ban lel tűzhelyet. Schönleben történetíró, a krajnai történetírás atyja (1618—1681), kinek ösztönzésére a reformáczió utáni időben 1678-ban az első nyomda létesűlt, Thalnitscher (Dolničar) von Thalberg (1655—1719) annalista, Erberg János Dániel kiváló jogász és Gerbez Márkus, a híres orvos mellett különösen báró Valvasor János Weichard (1641—1693) emelkedik ki, a ki nagy arányú, ritka áldozatkészséggel, mély tudományossággal és fáradhatatlan gyűjtő szorgalommal szerkesztett „Die Ehre des Herzogthums Krain“ (Krajna

herczegség dicsősége) czímű művében (1689) magának és hazájának elévűlhetetlen emléket emelt.

Mária Terézia császárné és II. József császár reformjai Krajnában gyökeres hatásúak voltak s az anyagi törekvéseknek, valamint a szellemi életnek új pályákat nyitottak. A jobbágyság eltörlésével (1785), a laibachi láp kiszárítására a Zorn-féle árok ásásával tett első lépésekkel (1769—1781), a Gruber-csatorna befejezésével (1773—1780), a jezsuiták gymnasiumának

Báró *Zois-Edelstein* Zsigmond.

világi tanárok kezébe való adásával, a mezőgazdasági és a kereskedelmi útak kiterjesztésével, a Száva-szabályozással s a Száván a črnučei nagy híd építésével, Laibachnak a bástyák és kapuk megkezdett lebontásával való kiterjesztésével, az elemi iskola szervezésével (1775), a klastromok megszűntetésével — Krajnában e rendszabály tíz klastromot ért, a többek közt a legrégibbeket, Sittichet, Landstrasst és Freudenthalt, — számos új falusi plebánia és a laibachi polgári és katonai kórház alapításával, mit a klastromok eltörlése tett lehetővé, Idria bányaváros bekebelezésével (1780) áll Mária Terézia és József császár neve kapcsolatban. Ugyanez időben (1776) az

addig krajnai Fiume Magyarországhoz csatoltatott. Különösen fontos a tartományra nézve az a körűlmény, hogy ez időben a tudományos s általában az irodalmi törekvések is újra megélénkűltek. A szlovén irodalom szintén lendűletet kezdett nyerni. Minden írói törekvés, tudományos kutatás és vállalkozás középpontja a múlt század végén s a mostaninak elején Krajnában az a férfiú volt, a ki nagy gazdagsággal a szív ritka nemességét és kiterjedt tudományosságot, nagy világ- és emberismerettel minden jó és szép iránti érzéket s fáradhatatlan, valóban tudományos gyűjtői szorgalmat egyesített. Báró Zois-Edelstein Zsigmond (1743—1819), mint bőkezű és részt vevő Maecenas, ki élete utolsó húsz évében beteges, szélütött volt s dolgozó szobájához volt kötve, a derék férfiak egész tömegét gyűjtötte maga mellé. Ezek közt voltak Linhart Antal történetíró, Kumerdej Balázs tanár, Bodnik Bálint költő, Ravnikar Máté később püspök, Kopitar Bertalan szlávista. Zois-Edelstein támogatta, nevelte, vezette őket s hozzájárúlt, hogy az országnak díszére váltak. Voltak gazdag ásványtani gyűjteményei, melyek ma a tartományi múzeumban vannak, ritka szláv és krajnai műveket tartalmazó könyvtára, melyeket halála után a laibachi tanulmányi könyvtár számára vásároltak meg.

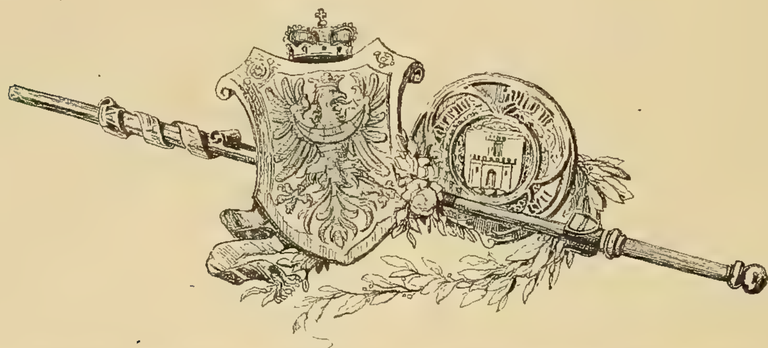
De Krajna nem sokáig örvendhetett a szabályos művelődési fejlődésnek, mely Mária Terézia és József császár alatt megindúlt. Kétszáz esztendei békés idők után Napoleon zúdította a hadak viharát a tartományra. Az 1796-diki olaszországi háború szerencsétlen fordúlata s Mantua eleste (1797 február 2) után az osztrák hadsereg Karinthiába és Krajnába húzódott vissza. Míg Massena Pontafelen át nyomúlt az osztrákok után, Bernadotte Krajnának vette útját; 1797 márczius 23-án megszállotta Idriát, márczius 27-én Murat-val birtokba vétette Adelsberget, s márczius 29-én franczia, német és szlovén nyelvű kiáltványt intézve a lakossághoz, 1797 ápril 1-én bevonúlt Laibachba. Ott óriási rémület uralkodott s a lakosok egy harmadrésze a francziáktól való féltében elmenekűlt. De Bernadotte mintaszerű rendet tartott. A kedélyek megnyugtatását lényegesen előmozdította azon három nyelvű kiáltvány, melyet Bonaparte 1797 ápril 2-án Klagenfurtból intézett a krajnaiakhoz. Ekkor csak öt hétig maradtak a francziák Krajnában. A leobeni béke megkötése után 1797 ápril 28-án Bonaparte maga is megjelent Massena, Murat s több más főfő tábornoka kiséretében Laibachban, a püspöki palotába szállt, rövid pihenő után az összes franczia tiszteket fogadta, s a nagy tömegben összegyűlt népnek az ablaknál megmutatta

magát; tábornokaival lakásán ebédelt s az őrt álló granátosok közűl egy közlegényt is asztalához ültetett. Délután két órakor útazott el Triesztbe. 1797 május 7-én Bernadotte Krajna kormányzatát átadta Meerveldt osztrák tábornoknak s másnap a francziák utolsó csapata is kivonúlt Laibachból.

Az 1805-ik év telén a francziák másodízben jelentek meg Krajnában. Massena november 28-án megszállotta Laibachot, de már 1806 január 4-én eltávozott onnan.

Tovább tartott a francziák harmadik betörése. Midőn Napoleon 1809-ben a Duna mentén tette meg diadalútját Bécs felé, az osztrák hadsereg János főherczeg alatt bevonúlt Olaszországból. Krajnában, különösen a Karszton, a Juli-Alpeseken és Laibach mellett levő átjárókat az osztrákok védelmi állapotba helyezték, hogy az ellenség további előnyomúlását gátolják, vagy legalább János főherczeg visszavonúlását fedezzék. De Macdonald franczia tábornok a präwaldi, podveldi és loitschi sánczokat rohammal bevette, őrségüket fogságba ejtette s a laibachi fellegvár elaggott parancsnokát annyira megfélemlíté, hogy ez 1809 május 22-én a várat átadta. Így Belső- és Felső-Krajna az ellenség kezén volt, míg Alsó-Krajnát még a császáriak tartották megszállva s a francziák ellen népfölkelést szerveztek, mely főleg Rudolfswerth környékén és Gottscheeben kegyetlen rendszabályokkal fojtatott el. Gróf Baraguay d'Hilliers tábornok vette át mint főkormányzó Krajnában s a szomszéd meghódított tartományokban a katonai főparancsnokságot, míg kormányzatuk szervezete Daru grófra bizatott. Krajnára 15,260.000 frank sarczot vetettek, mely azonban csak csekély részben hajtatott be, minthogy e tartomány a schönbrunni békében (1809 okt. 14) Felső-Karinthiával, Görczczel és Gradiskával, Trieszttel, Isztriával, a magyar tengermellékkel, a Száván túli katonai és polgári Horvátországgal Francziaországnak engedtetett át, s e tartományokkal, melyekhez a velenczei Isztria, Dalmáczia és Ragusa, később a Pustervölgy is csatoltatott, az illir tartományok neve alatt önálló egészszé egyesíttetett, a melynek fővárosa Laibach lett. Marmont tábornagy, ragusai herczeg neveztetett ki Illyria főkormányzójává, ki székhelyére, Laibachba, 1809 november 3-án érkezett; innen szervezte Krajnát csaknem másfél évi emberséges működéssel; erélylyel, de a fennálló helyzet számbavételével franczia mintára számos korszerű intézményt alkotott, mely túlélte a franczia megszállást. 1811 május havában Marmontot Bertrand tábornok váltotta föl, ki a tartomány szervezését elődje szellemében csaknem két évig folytatta és be is fejezte. Midőn 1813-ban

Napoleon a hadsereghez Németországba rendelte, Junot lépett helyére, ki azonban alig hogy Laibachba érkezett, megőrűlt. Fouché lett a főkormányzó, de csak 1813 július 29-étől augusztus 25-ig működött. Időközben az osztrákok Napoleon ellenségei közé álltak s több felől Krajna ellen nyomúltak. Beauharnais Jenő alkirály Olaszországból Illyria védelmére sietett, de csapatai ismételve megveretvén, szeptember 28-án Krajnát odahagyta s Olaszországba vonúlt vissza. A császáriak megjelentek Laibach előtt, október 4-én lődözni kezdték a várat, melynek franczia helyőrsége másnap megadta magát. Báró Lattermann táborszernagy, Illyria új katonai és polgári kormányzója október 13-án tartotta ünnepélyes bevonúlását Laibachba. A hadi események további folyama végkép megdöntötte a franczia hatalmat s már 1814 február 12-én, Ferencz császár születésnapján, vagyis a béke formaszerű megkötése előtt azt a császári sast, mely VI. Károly alatt tétetett a városház homlokzatára, de a franczia megszállás idején levétetett, a hű laibachi polgárok által azonban gondosan megőriztetett, a lakosság nagy lelkesedése közepett a legünnepélyesebben ismét régi helyére tették s alája következő jelmondatot írtak: „OLYMPIADE EXUL DIRA REDUX AUGUSTIOR NATALE FRANCISCI P. F.“ E kétfejű sas maig látható a laibachi városházán mint sokat mondó jelképe a Habsburgok szelíd, bölcs és igazságos uralkodásának.

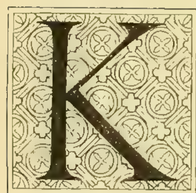
A tartomány és Laibach város czímere s a laibachi biró pálczája 1500-ból.

Főkötő, férfi-sapkák és női öv.

Krajna népe.

A szlovén nép élete.

rajna szlovénjei, habár valamennyien egy törzsből valók, mégsem egészen egyenlő alkatúak. A havasokon lakó felső-krajnai ép oly serény és tettre kész, a mily értelmes és tanúlékony; a Gurk mentén húzódó, szőlőkkel beültetett dombsor lakója, az alsó-krajnai, gyengébb testalkotású, de kedélyesebb, e mellett természetesen kissé könnyelműbb és meggondolatlanabb is; a sivár Karszt-vidék bora-viharaihoz szokott belső-krajnai edzett testű és határozott jellemű, de egyúttal zárkózott és ravaszúl számitó. Magától érthető, hogy mindeniknek testi-lelki alkatára döntő hatással volt az éghajlat s az ettől függő életmód; de az sem tagadható, hogy a felső-krajnaiak jellemére a németek szomszédsága, a belső-krajnaiakéra pedig az olaszokkal való érintkezés is tetemes hatást gyakorolt. Mindazonáltal az érintett eltérő vonások mellett még mindig van annyi közös mind a háromban, hogy valamennyiben könnyen fölismerhetni az egy fajhoz tartozás kétségtelen jegyeit. Általában vele született tulajdona a krajnai lakosságnak

a *jámborság* és *isteni félelem*, valamint a *hazához* és a *fejedelemhez* való hű ragaszkodás érzete.

Minden idegennek, a ki először látogat el Krajnába, szemébe fog tűnni a hegyen-völgyön mindenfelé egymást érő templomok és kápolnák sokasága. Mert alig van az országban kimagasló pont, a magasb hegycsúcsokat kivéve, a melyen templom, vagy legalább kápolna ne állana; sőt némely helyütt, például Primskauban, kettőt, de hármat is találni egymás mellett; a sík földön pedig még nagyobb a számuk úgy, hogy minden falucskának, minden tanyának megvan a maga egyháza; sőt sokszor legnagyobb meglepetésére a legrejtettebb zugokban is egy-egy kápolnára bukkan az útas, míg az útak és ösvények szintén csupa kápolnával, szentképes oszlopokkal és feszűletekkel vannak megrakva. A nép nagy vallásosságát az is jellemzi, hogy ha a paraszt taníttatás végett a városba adja a fiát, rendesen a gymnasiumba küldi, mert *urat*, vagyis *papot* akar belőle nevelni, úrnak a szó tulajdonképeni értelmében csakis a papot tartván. A krajnai szlovén a papról ép úgy, mint szüleiről s legfőlebb még bátyjairól vagy nénjeiről, mindig tiszteleti többesszámban beszél: *gospod so prišli*, — *mati so rekli*. Hogy milyen becsben áll a papi rend a földmívelő népnél, arról semmi sem tehet jellemzőbb tanúságot, mint valamely paraszt család fiának első miséje. A mint hajdan az olympiai játékok alkalmával nem csupán a győztest érte a kitűntetés, hanem hírneve nemzetségére és szülővárosára is visszasugárzott: úgy az egyházi rend magas méltóságától nemcsak az ifjú új-misés érzi magát fölmagasztalva, hanem egész családja és szülőfaluja is kiveszi részét a nagy tisztességből; szülei pedig nem ismernek nagyobb boldogságot annál, melyet azon édes tudat nyújt nekik, hogy fiok kezéből vehetik az Úrvacsoráját. Ilyen érzűletről tanúskodnak a következő közmondások is: „Ha Isten nem nyújtja feléd a kezét, minden szentei sem nyerhetik meg számodra segítségét. — Mikor Isten egy ajtót elzár előled, száz mást nyit helyette. — A kit az isteni tisztelet tartóztat föl munkájától, az nem mulaszt semmit sem“. E nagy vallásossága mellett azonban, vagy épen annak következtében a puszta külsőségekre nézve a szenteskedésnek nem barátja a krajnai. Erről azt tartja, hogy „a ki nagyon sokat csúszkál a térdén, annak csakhamar terhére lesz a munka“.

Az egyházi ünnepek megülésének módjában is nyilvánúl a krajnai szlovénnek mély vallásos érzűlete. Hogy e mellett nem egy maradványa él még a régi pogányságnak, és hogy számos babonás szokás is vegyűl az ünneplés hagyományos formáihoz, ez tagadhatatlan, de érthető is egyúttal.

Karácsonyi füstölés.

A három *karácsonyünnep* mindenikének előestéjén (decz. 24., decz. 31. és január 5.) sok helyütt imádkozva és füstölővel járja végig a házigazda házának minden helyiségét, mi alatt az utána menő háziasszony áldásokat mondva szentelt-vízzel hinti meg a bejárt helyeket.

A lakószoba azon szögletében, a hol rendesen a feszűlet függ, betlehemi jászol (jaslice) van fölállítva, a melynél lefekvés előtt a háznép az örvendetes rózsafűzért imádkozza. A fehér abroszszal terített asztalon három karácsonyi kenyér van: egy rozslisztből, a másik tatárkából, a harmadik pedig (poprtnik) tiszta búzából; ez utóbbi mindenféle czifrázattal van földíszítve. A vagyonosabbak diós és mákos kalácsot (povitica, potica) is sütnek, továbbá édes kenyeret, a melynek tésztájába többféle apróra vagdalt aszalt gyümölcs van elegyítve. Főtt aszalt gyümölcsöt tálalnak föl rendesen karácsony böjtjén vacsorára is, a három karácsonyi kenyeret pedig csak sorjában szegik meg úgy, hogy a poprtnikra csak vízkereszt napján kerűl a sor. A vallási és költői ihlettől megszentelt karácsonyfát a krajnai szlovének nem ismerik; a humorral elegyes Mikulás-ajándék azonban itt is járatos. Három-királyok napján az ajtókra + alakú keresztek és az évszám két fele közé felírják krétával a három napkeleti bölcs nevének kezdőbetűit (pl. 18+C+M+B+90), a mi aztán az egész éven át ott marad.

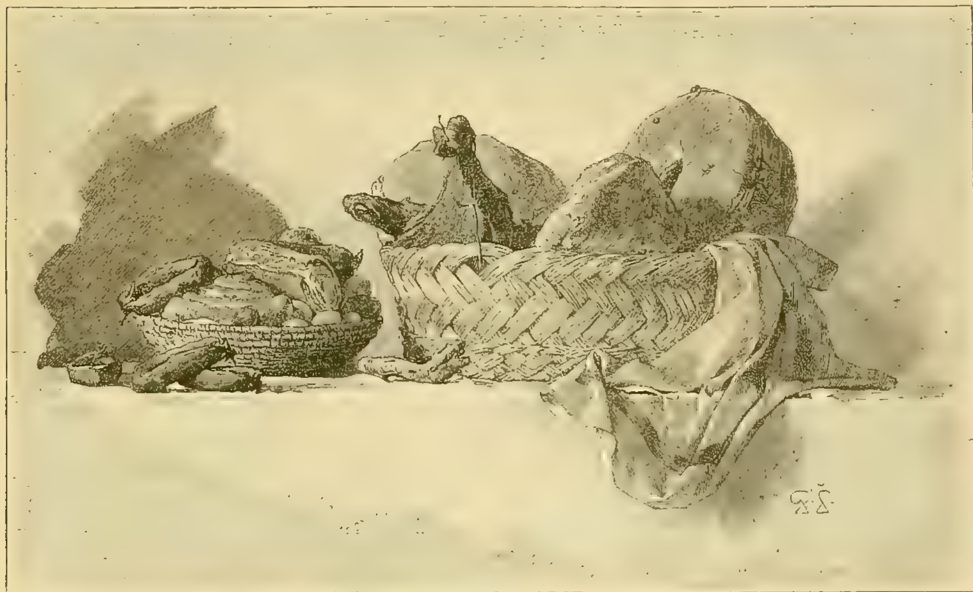
Karácsony estétől Gyertyaszentelőig a falubeli gyermekek páratlan számú csoportokban s többnyire fehér lepedőkbe burkoltan házról-házra járnak, s a jelzett időközbe eső ünnepekre vonatkozó, vagy az illető ház népére az ég minden áldását kérő énekeket zengenek. A kántálókat a házbeliek ennivalókkal jutalmazzák. E körjárat pogány eredetét nevén (koléda) kivűl az is bizonyítja, hogy régibb adatok szerint az énekek hajdan pajkos tartalmúak voltak.

Hogy karácsony éjszakáján az állatok prófétai lélektől megszállva beszélni szoktak, de hogy szavukat csak a jámbor ember érti meg; hogy a derűlt, csillagos karácsony-éj rosz esztendőt jelent, vagy hogy a karácsony napján elhúnytak lelke egyenesen az égbe száll, s más efféle vélekedések igen el vannak terjedve a krajnai szlovének között; s végűl, hogy a jövendő sors megtudására, vagy jó szerencse biztosítására czélzó s egyebütt is dívó babonás szokások legtöbbjét is gyakorolják, azon nincs mit csodálkozni.

A gyertyaszentelést február 2-án, még ha egy kétkrajczáros vékonyka szál gyertyánál nagyobbra nem telik is az illetőnek, semmikép el nem mulasztják. Ép oly szigorúan megtartják a virágvasárnapi pálmaszentelést

is, a melyre természetesen pálma- vagy olajfa-ágak hijában, mogyoró, fűzfa vagy egyéb vesszőket kötnek nyalábba, ennek hegyébe pedig egy kis boróka vagy egyéb örök zöld galyacskát tűznek. Buzgón eljárnak a február 3-iki Balázs-áldásra és a bőjt első napján szokásos hamvazásra is.

Még a karácsonynál is nagyobb ünnep a szlovének szemében a *húsvét*. Ez ünnep jelességére mutat, hogy előtte az egész házat gondosan kitakarítják, valamint az a körülmény is, hogy az ünneplő, ha csak teheti, új ruhát ölt e nagy napon. Míg a karácsonyt csak „sveti večer“ (szent este) és „božič“

Húsvéti szentelt étkek.

(istenfia) néven emlegeti: addig a húsvét éjjele „velika noč“ (a nagy éj) s az egész előtte való hét, ép úgy, mint mi nálunk, „veliki teden“ (nagyhét). Lehet, hogy a többféle elnyomatást szenvedett s azért borúsabb lelkű szlovén népnek jobban szívéhez szól a Golgothán vérző isteni Megváltó szenvedése, mint a megtestesűlés titka, s hogy ennek következtében a mély jelentőségű húsvéti ünnep is nagyobb áhítatra gerjeszti őt, mint a vidámabb karácsony; továbbá bizonyos az is, hogy a karácsonyhoz nem keveredik annyi babonás szokás és pogánykori emlék, mint a húsvéthoz, s hogy amannak ünneplésében már jóval több része van a keresztény symbolikának. Minden háziasszony igyekszik, hogy nagyszombaton a szentelt tűzből az ő konyhájára is jusson egy üszök; a hús- és kenyérszenteléstől sem marad el még a leg-

szegényebb sem, a gazdagabbak pedig egész kosarakkal küldik a templomba megáldás végett az eleséget. Az ilyen teljesen fölszerelt húsvéti kosárban a kenyéren és bárányhúson kivűl még egy füstölt sódarnak (krača), kolbászoknak (klobase), egy koszorú alakú diós és mézes kalácsnak (kolač), piros tojásoknak (pirhi) s egy-két szál tormának (hren) is kell lennie. A krača (sódar) Krisztus testét jelenti, a mellette levő csavar alakra lekanyarított fehérrépa-szalagok Krisztus kötelékeire czéloznak (ezeket aztán a levegőn szárítva egész a következő bőjtig elteszik, a mikor főzeléknek elkészítve kerűlnek az asztalra), a „kolač“ a töviskoronát, a piros tojások a Megváltónak a Gethsemane-kertben és a Golgothán hullatott vércseppjeit, a kolbászok a kínszenvedőnek sebeit, a tormaszálak végűl az Úr szomjúságának enyhítésére nyújtott eczetet és epét jelképezik. Ezeket a Krisztus szenvedésére emlékeztető húsvéti szentelt étkeket mindig a legnagyobb áhítattal költik el, csak a gyermekek elég könnyelműek arra, hogy nyerekedő játékokra használják föl a piros tojásokat. Ilyen a „turčanje“ és a „sekanje“ nevű tojáskocczintás és tojásrepesztés. Amannál a játszók az egyik tojást a másik felé gurítják s az ütközés után épen maradt tojás gazdája nyeri el a másikat; emennél pedig úgy igyekszik az egyik egy krajczárt a kijátszott tojás felé dobni, hogy a pénzdarab a tojás héján ütött repedésben megálljon. Ha ez sikerűl, megnyerte a tojást, ellenkező esetben pedig elvesztette krajczárját. Ennél aztán többféle csalás is szokott előfordúlni; t. i. vagy szurokkal töltenek meg egy pirosra festett tojáshéjat, vagy pedig élesre köszörűlik a krajczár szélét. A kit azonban ilyen csaláson kapnak, az a játszók előtt elvesztette jó hírét. — Hogy a krajnai a húsvétot tartja az év legnagyobb ünnepének, az egyebek közt abból is kitűnik, mennyire igyekszik még a legszegényebb is, hogy e napon hús kerűljön az asztalára, legyen az bár csak egy pár füstölt bordaszelet. Még egy közmondás is azt tartja, hogy: „húsvét vasárnapján egyik madár megmarja a másikat, csakhogy húst ehessenek“.

Minden, ez ünnep alkalmával megszentelt tárgynak csodálatos erőt tulajdonítanak. Zivatar idején a virágvasárnapján megáldott barka-csomóból egy galyacskát égetnek el a tűzön, azon hiszemben, hogy ezzel a házat a villámcsapástól megóvják. A nagyszombaton szentelt tűznek egy üszke pedig, ha még izzón ér a házhoz, tűzvésztől óvja meg azt abban az évben. A húsvéti tojások összetört héját pedig a hangyák és egyéb kártékony férgek ellen szokták az ablakok könyöklőjén tartani.

Achatius-napi körmenet Idriában.

Az *Úrnapját* is igen nagyra tartják, s az év minden körmenete között ez a leglátogatottabb, a melyben öregé-ifja részt vesz. Ki-ki legszebb ruháját veszi föl, s ha mással nem, legalább hófehér vászonneműjével ékeskedik. Így aztán megesik, hogy az asszonynép, ha még oly hűvös is az idő, fehér ingújjban didereg, míg a férfiak közűl egyik-másik a legnagyobb melegben is magára ölti köpönyegét, csak azért, hogy mutogassa, ha új.

A tartományban még szokásos egyéb körmenetek közt legnevezetesebb az, a melyet Idriában *Achatius* napján (június 22-én) tartanak meg ama nap emlékére, melyen 1508-ban (?) az itteni gazdag kéneső-ereket fölleltek. Már az előtte való napon az egész bányaváros virágfüzérekkel és májusfákkal díszeleg. A bánya történetében nevezetes emlékű négy helyen oltárokat állítanak. Este a cs. kir. bánya-színházban ének- és színi előadás van. Az ünnep napján reggeli kilencz órakor kezdődik a körmenet, melyen a hivatalnokok és munkások egyenruhában, a papság és nép pedig teljes díszben vesz részt. A veteránok díszőrségétől kisért menet a Borbála- és Achatius-templomtól az egész városon átvonúl, a négy oltárt érintve, melyek mindenikénél egy evangéliumi szakasz olvasása után áldást ád a pap az oltári szentséggel. A szentséget vivő pap előtt fehér ruhás leánykák az egész út hoszszában virágot hintenek. A dél előtti ünneplés nagy misével végződik; dél után pedig ünnepélyes vecsernye és ennek befejeztével a bányabirtokhoz tartozó Zemlja-réten népmulatság következik, a melyen a vigadók eteléről-italáról is bőségesen gondoskodik a rendezőség. Este tűzijáték zárja be a nagy napot.

A templomi búcsú, vagyis a templom védszentjének napját egyebütt is megünneplik. Felső-Krajnában ily alkalomra búzalisztből készült, mazsolával és tepedt szőlővel, vagy mézzel és dióval töltött külön kalácsot (štrukelj) is sütnek. Kiválóbb jelentősége azonban ez ünnepnek csak a híresebb és látogatottabb búcsújáró helyeken van. Belső-Krajnában ilyen nevezetesebb búcsújáró hely egy sincs, holott Alsó-Krajnában Zaplaz, Primskau és Möttling messze vidékek lakóitól is tömegesen látogatott kegyelem-források hírében állanak. A legtöbb búcsújáró helylyel azonban mégis Felső-Krajna dicsekedhetik, s azok e következők: Dravlje, Dobrova, Grossgallenberg, Ehrengruben, St.-Jodok, Podbrezje. A napfordúlat ősrégi keletű ünnepének emlékét tartja fönn a pogány és keresztény szokások sajátszerű keverékéből álló *Szent Iván ünnepe*. Június 23-án, ez ünnep előtti estén, a szobák padlóját páfránynyal hintik tele, az ablakokba pedig

bajnócza-ágakat tűznek. Az éj beálltával minden hegyen máglyák gyúladnak ki, melyek tüzét órákig égve tartják. Az ifjúság énekébe és újjongásába harangok zúgása, mozsár- és pisztolydurrogás vegyűl. A pajkos fiatalság át is ugrálja a lobogó tüzeket, a következő dalt énekelvén hozzá:

Vígan lobogj, fényes láng,
Égre szállva süss mi ránk!
Itt mutasd hatalmadat
S mulattass, míg nem virad.

De a házban légy szerény,
Ki ne csapj a tetején,
Ne tégy kárt a faluba':
Hallgass kérelmünkre ma!

A Kulpa mellett Szent Iván estéjén egy furulyás vezetése mellett énekesnők (kresnice) járják be négyesével a falvakat. Öltözetük olyan, mint a karácsonyi koléda-énekeseké (koledniki), vagy pedig a keleti nők módjára le vannak fátyolozva. Ezek sem szívesen énekelnek ingyen, s a hol nem kapnak semmit, ott gúnydallal boszantják a fösvény gazdát.

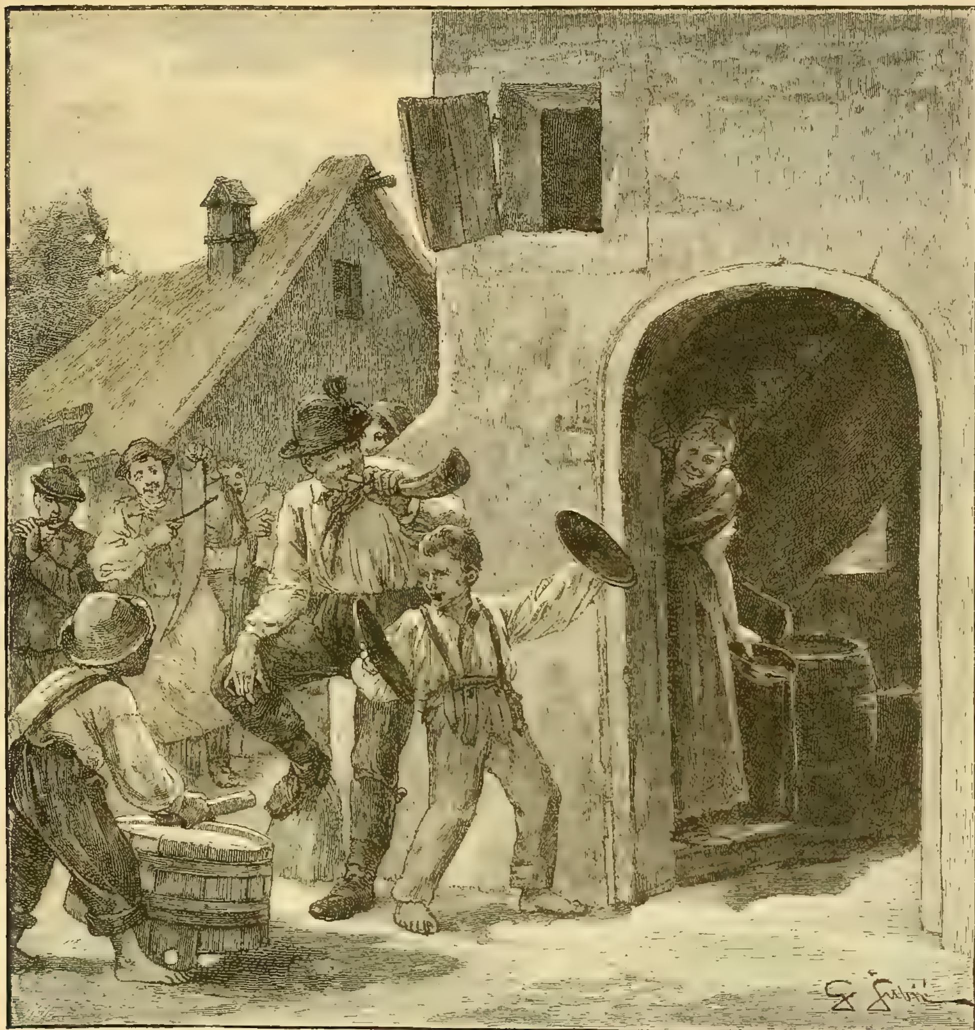
Igen el van terjedve az a hiedelem, hogy *Nagy-Boldogasszony* napján (augusztus 15.) minden gyümölcsfán kígyó lappang; egyúttal azonban azt is tartják, hogy a Boldogasszony napjainak (Frauentage) nevezett s aug. 15-étől szeptember 8-áig, tehát Nagy-Boldogasszonytól Kisasszonynapig terjedő időközben a levegő a lehető legtisztább, a miért is e napokban a téli ruhákat meg az ágynemüt ki szokták rakni szellőztetés végett.

E Mária-ünnepekkel kapcsolatban megemlítendőnek véljük, hogy Krajna nő-lakosságának körűlbelűl a fele Mária (Mica, Micika, Marička) nevű; a másik fele az Ágnes (Neža), Orsolya (Urša), Katalin (Katra), Erzsébet (Špela), Borbála (Barba), Margit (Marjeta), Gertrud (Jerica), Ilona (Lenka), Lucza (Lucija) és Alojzia (Lojza) neveken osztozkodik. A férfi-lakosság közt leggyakoribbak a János (Janez), József (Jože), Antal (Tone), Mátyás (Matija), András (Andrej), Márton, Ferencz (France) és Máté (Matevž) nevek; csak másod sorban következnek aztán az ilyek, mint: István, Miklós (Miklavž), Mihály (Miha), Péter, Pál (Pavel), Gergely (Grega), Balázs (Blaž), Lőrincz (Lorenc), Flórián (Florijan). Az említett szentek névnapjai a már előbb elsorolt főünnepek mellett a népies kalendáriom azon sarkpontjai, melyektől a krajnai földmívelő le- vagy fölfelé számít, midőn valamely napot meg akar határozni; ha például valamely esemény idejét kérdik tőle, olyanféle feleleteket ád, hogy Szent Katalin előtt való napon, vagy öt nappal Márton után, vagy zöldcsütörtökön történt. Az ifjúság elég furcsa és mulatságos módon üli meg a névnapokat. Ilyennek előestéjén ugyanis az ünnepeltnek pajtásai összegyűlnek háza ajtaja előtt, s a kezük ügyébe eső hangszerekkel,

vagy azok nem létében üstökkel, lábasokkal, fedőkkel, fütyülőkkel s egyéb lármát csapó szerszámokkal fölvegyverkezve, adott jelre siketítő csörömpölést, sivítást és éktelen zenebonát visznek végbe. Az ekként üdvözölt e megtiszteltetésért rendesen egy pohár vízzel önti le az ünneplésére egybegyűlteket, ha ugyan valami előrelátó ficzkó elég ravaszúl még időnek előtte el nem takarított közeléből minden vizes edényt. Az ilyen macskazenét *ofreht*-nek hívják, mely szó alighanem a német „Hofrecht“ elcsavarásából származott. A szokás maga valószínűleg olyan pogánykori maradvány, a milyen még igen sok akad a krajnai nép nagy vallásosságával igen jól megférő számos babona között. Az említett ünnepek- és nevekhez fűződő babonák és időjósló mondások közűl nem lesz fölösleges egynéhányat fölsorolnunk már csak azért is, mert egyikében-másikában idők hosszú során át gyűjtött tapasztalat gyümölcse is nyilatkozhatik. A pusztán babonás vélekedések közé tartozik az az általánosan elterjedt hiedelem, hogy a péntek szerencsétlen nap, s hogy a ki pénteken nevet, az vasárnap sírni fog; a haj- és körömnyírást azonban épen pénteken tanácsos végezni; a körömforgácsról azt is tartják, hogy megóv a fogfájástól. A nagyszombaton újra megszólaló harangok megkondúlásakor mindenki vízhez siet, mert azt hiszik, hogy a ki e pillanatban megmosdik, az egész évben tiszta marad mindenféle bőrkiütéstől. Sajátságos vélekedés él a nép közt a meteorokról. Egy ilyen tűzgolyó fölvillanása pillanatában, azt tartják, megnyílik az ég s az ilyenkor nyilvánított kivánság teljesűl; a tűzgolyó szétrobbanásában az ég kapujának becsapódását vélik hallani. Ha valakit mérges kígyó mar meg, igyekezzék a kígyó előtt vízhez jutni, különben meghal a marástól. A kire a menyét ráfúj, az meghal. A keresztes pók szerencsét hoz, csak be kell zárni egy üvegbe és a palaczkba egy papirszeletet tenni melléje, a melyre az 1-től 90-ig terjedő számsor van felirva; a pók hálójába szőtt számok biztosan kijönnek, ha megteszi őket az illető.

Általánosan el van terjedve a víziember (povodni mož, Tatrman) mondája. E rémtől kivált a tánczot szenvedélyesen kedvelő leányoknak és asszonyoknak kell óvakodniok. A kereszteletlenűl elhalt gyermekek lelkéről (Movje, Navje) azt hiszik, hogy haza járnak; igen erősen hisznek továbbá egyéb kisértetekben is (duhovi, strahovi), a melyek közt a Trud (mora) játszik legkiválóbb szerepet; a boszorkányok is mindenféle elképzelhető kárt okozhatnak az embernek, különösen jégveréssel tehetik tönkre a föld gyümölcseit; a varázslók között legnevezetesebbek a „fekete iskola“ diákjai

(črne šole dijaki). A Movje nevű szellem a levegőn átrezgő, kimondhatatlanúl fájdalmas nyöszörgéssel árúlja el jelenlétét; a ki ilyenkor azonnal vizet locsol föl a levegőbe, az megmentheti az ilyen elkárhozott lelkecskét.

Névnap-esti „macskazene".

A Mora ellen úgy védekeznek, hogy a kulcslyukat bedugják; különben mindenféle kisértet ellen védekezésűl szolgál a keresztvetés. A harangok hangját a boszorkányok nem szenvedhetik; a miért is zivatar idején még mindig szokásos az ellenök való harangozás. A „fekete iskola" diákjai minden boszorkányságot meg tudnak hiúsítani; ezért aztán, a ki csak teheti,

igyekszik ilyen bűbájos hatalom hírében álló mester jóindúlatát magának megnyerni és megtartani; maguk e varázslók ellen azonban nincsen oltalom, mert egyenesen az ördöggel állnak szövetségben.

Hazaszeretetben a krajnai nem marad el semmi más nép mögött. Lakóhelyét „édes otthon"-ának nevezi s azt tartja, hogy egyetért vele mindaz, a ki ez otthont meg tudja becsűlni. Azért mondja, hogy „a ki honából kifelé kivánkozik, azzal nem jó együtt sütkérezni." Védte is honát, ha veszélyben volt, mindig a leghősiesb bátorsággal, különösen a velenczések és a törökök ellen. Harczra való készségét tanúsítja az a közmondása is, a mely szerint „jobb becsűlettel meghalni, mint gyalázattal élni". De nemcsak szűkebb hazáját, az egész Ausztriát is teljes szivéből szereti, s „Ausztria mindenek fölött!" a jelszó, melyet legnépszerűbb költője, Vodnik, megénekelt. Az uralkodó ház iránti törhetetlen hűségét pedig elégszer bebizonyította a harczmezőn úgy, hogy méltán mondhatja róla Koseski (Vessel álneve):

„Hrast se omaja in hrib, zvestoba Slovencev ne gane."
„Ledőlhet a tölgy s a hegy meginghat, de a krajnainak (szlovénnek) hűsége rendűletlen."

Feleségét nagyra becsűli a krajnai, sőt azt tartja, hogy „az asszony támogatja aháznak három szegletét, míg a férfi csak az egyiket". Épen azért nagyon óvatos a feleség-választásban. A házasúlandó rendesen kikéri e fontos lépés előtt szülei, vagy, ha árva, idősb rokonai tanácsát; ezekre bízza az előkészűlet első lépéseit is, melyek mindenekelőtt a háztűznézésben (ogled), vagyis annak megtudakolásában állanak, vajjon mit kap a menyasszony hozományúl. E végből a szülék vagy helyetteseik egy vasárnap ellátogatnak a kiválasztott leány házához, miután előbb értesűlést szereztek, hogy minden fontos szavú családtagot otthon fognak találni. A tárgyalás bevezetéseűl az időjárásról, az épen küszöbön álló munkáról s az évszakhoz mérten, esetleg a legközelebbi aratási kilátásokról kezdenek beszélgetni. Ez mindjárt alkalmat ád mind a két családnak arra, hogy szóba hozhassa mindenik a maga munkaerejének nagyságát, a minél természetes, hogy ki-ki minden tőle telhetőt elkövet az egymásnak szánt házasúlandók jeles tulajdonainak föltűntetésére. A háztűznézők a kiszemelt leányzót magasztalják, ennek szülei meg, ha a látogatásnak amúgy is kitalált czéljával egyetértenek, a kérőnek elismert hasznavehetőségét, munkakedvét, férfias és derék jellemét dicsérik. Ha ezt tenni elmulasztják, akkor a kérők már tudják, hogy hiába járnak. Ha azonban a párbeszéd az előbb jelzett mederben folyik, akkor

egyik szót a másikba öltve, könnyű az átmenetet a továbbiakhoz megtalálni; csakhamar azon véleményét nyilvánítja valaki, hogy a két fiatal nagyon jól egymáshoz illenék, s hogy házasságuk nem is ütköznék semminemű elháríthatatlan akadályokba, stb. Egy pohár bor mellett aztán alaposabban is meghányják-vetik a tervet s azzal válnak el, hogy a dolog nem olyan lehetetlen.

A mint az ügy ennyire haladt, akkor már maga a legény is rá léphet az ekként egyengetett ösvényre; de még ekkor sem egyedűl, hanem rendesen a *starejšina* nevű bőbeszédű és éltesb bizalmi férfiú kiséretében tesz látogatást, a ki a még elintézendő mindennemű ügyek vivőjeűl s különösen a lakodalom rendezőjeűl van kiszemelve. Ennek társaságában a kérő valamely szerdai vagy szombati napon elmegy választottjához, kinek szüléit a *starejšina* immár minden további kerűlgetés nélkűl értesíti látogatásuk czéljáról. Ha a szülőknek és leányuknak a kérő ellen nincs kifogásuk: akkor rendesen még ugyanazon este megállapítják a lakodalom napját, valamint a menyasszony hozományát is. Minthogy a kelengye többnyire igen egyszerű és gyakran legnagyobb részében már úgy is készen vár az alkalomra, a kérés kedvező sikere esetében közönségesen már a legközelebbi szerdán vagy szombaton bemutatják magukat a jegyesek a plébánosnak. Most egyelőre a házasúlandók eléggé el vannak foglalva a már elfelejtett katekizmusi kérdések betanúlásával és a plébánián történő fölmondásával (izpraševanje), a miért is a további előkészűleteket többnyire másokra kell bízniok. A vőlegény e czélra két vőfélyt (družbi), a menyasszony pedig két nyoszolyóleányt (svatevci) választ, s mindenik még egy-egy hívogatót (pozavčina) jelöl ki; végűl még kipróbált szakácsnéról is kell gondoskodni. Egyelőre azonban a hívogatók tiszte a legfontosabb.

Ezek, miután a menyasszonyos házban bokrétákkal és szalagokkal kellőképen fölékesítgették magukat s megkapták a szükséges útasításokat, házról-házra és faluról-falura sorba járják az ismerősöket. Némely helyen még szokásban van, hogy az egyik dobbal, a másik trombitával vonja magára a közfigyelmet, a minek fölkeltésére különben már fölczifrázott mivoltuk és útközben elkövetett bohóságaik is elégségesek. A meghívásokat csak mindenféle tréfák és hóbortos mondókák előrebocsátása után adják elő a legfurcsább czikornyákkal kikanyargatva, s végűl kérve az illetőket, hogy aztán mindenesetre megjelenjenek ám, s ne használjanak semmiféle kifogást se, mint azt az evangéliumbeli menyegzőre hívatalosak tették. Minthogy a

hívogatókat mindenütt megvendégelik, csak lassacskán jutnak előre, s így tisztük teljesítése ott, a hol nagyobb lakodalomra készűlnek, sokszor több napig is elhúzódik. Ámde, ha e kötelességüket teljesítették is, megbízatásuk azért még korántsem ért véget; az ő hivataluk körébe tartozik ugyanis a lakodalmon elköltendő állatok leölése, továbbá a megivandó bornak, a kellő edényeknek s asztaloknak, székeknek előteremtése is; végűl ugyancsak az ő dolguk még a vendégségre egybegyűlteket az asztalnál kiszolgálni.

A nagy nap előtti este a szomszédok összegyűlnek a vőlegény házában, hogy megállapítsák, hány kocsira lesz szükség s ki melyiket fogja hajtani. A lakodalom napján nagy sürgés-forgás van a vőlegény háza táján; kocsi kocsit ér s a fölpántlikázott lovak csengőinek és csörgőinek csilingelésénél még messzebbre hangzik a víg ostorpattogatás és a pisztolyok durrogása, a melyekkel az egész szomszédság figyelmét rá akarják vonni az örömünnepre. A krajnainak általában nem teljes az ünnepe pisztolydurrogtatás nélkűl. E közben néha megesik, hogy a mentűl hangosabb lövés kedvéért túlságosan töltött fegyverek egyike-másika szétpattan, a minek olykor sulyos sérűlések a következményei.

Reggeli után a menet megindúl s a starejšina vezetése alatt a menyasszonyos házhoz vonúl. Ezt azonban zárva találják s egyetlen élő lélek sem mutatkozik benne. Csak ismételt kopogtatás után hallatszik ki belőle dörmögő hangon, hogy: „Ki az? Mit akartok?“ A vezető erre azt feleli, hogy „jó barátok, a kik egy báránykát, vagy kertészek, a kik egy hír szerint itt nyíladozó ritka szép virágot keresnek“. E válaszra aztán kinyílik a kapu, de csak félig, s az érkezetteknek még a házigazdával egy hosszabb párbeszédes szerepet kell végigjátszaniok, a mely mindenféle furfangos találós mesék megfejtéséből áll. Ennek megtörténte után a gazda már engedékenyebbnek mutatkozik; de azért most is előbb egy vén anyókát mutat a vendégeknek, kérdezvén, vajjon ez-e ama kérdezett virágszál? A mulatságrendező jó képet vág a tréfához s elfogadja a kinálást, de a vénasszonyt rendesen vagy a muzsikusokhoz, vagy valamely vendéghez útasítja s tovább sürgeti kérését. Végre enged az örömapa s kiadja leányát, mire aztán a menet nagy diadalújjongás közben a templom felé tart.

Esküvő után az egész lakodalmas nép oda megy, a hová, a menyasszonyt viszik. Útközben, kivált ha más falukon keresztűl kell haladnia a menetnek, nem egy akadályra találnak; a legények ugyanis szeretnek az új házasok elé gerendákat dobni az útba, vagy vámkötéllel vámvonalat húzni eléjök, a

melyen csak váltságdíj fizetése árán bocsátják át őket. Pajkos gyerekek ilyenkor a következő csúfolódó versikét szokták énekelni:

Czicza-macza, macska,	Eladnám a bőrét
Olyan az asszony, mint a macska!	Egy rakás aranyért,
Hej csak halva látnám,	Elinnám az árát —
A bőrét eladnám;	S vennék másik mátkát.

A mint haza érnek, a küszöbön a szakácsné fogadja s kenyérrel és késsel kinálja a menyasszonyt, a ki a kenyeret megszegi, annak jeléűl, hogy ezentúl ő fog e házban kenyeret sütni és szegni. Erre a beházasodott félt hitestársa szülei elé vezeti s kéri őket, hogy fogadják jó szívvel a ház új lakóját, a mi természeten meg is történik s gyakran igen megindító szertartással jár.

Most aztán lakomához ülnek, melynél rendesen a hívogatók szolgálnak. Itt eleintén csak mindennapi dologról foly a beszélgetés, mihelyt azonban az első éhséget elverték s a bor megélénkíti a hangúlatot, megered a köszöntők tarka-barka árja s a tréfák, adomák és találós mesék özöne, például: hogy „hány foka van az égi létrának? (Felelet: 10, t. i. a tízparancsolat.) Melyik úton nem járt még senki? (A tejúton.) Mit teszünk mindnyájan felkelés előtt? (Lefekszünk.) Mi a híjja a legjobb czipőnek is? (A párja), stb.“ Közben-közben táncz és ének váltja föl a beszélgető mulatságot, s az összes jelenlevők a legfesztelenebb kedvtelésnek engedik át magukat, a mely annál nagyobb, mentűl jobban ért a starejšina, a ki az egész mulatság lelke, a vígalomnak mindig új meg új ötletekkel való élénkítéséhez. Ugyancsak ő nyitja meg, az erre legalkalmasabbnak vélt pillanatban a menyasszonynak, a muzsikusoknak és a szakácsnénak adandó ajándékok beszedését is. A menyasszony számára való adományokat rendesen zenekiserettel járó biztatások mellett szedik be a vendégektől. Például:

„*Vojarna* (nászasszony) bármit adsz is, szépen megköszönjük.“ — „*Towars* (örömapa) nem rosz fizető az, a ki kemény tallért ad!“ stb.

Ha az éj már jó előre haladott, a közelebb lakók haza mennek; a távolabbról jött vendégek pedig a lakodalmas házban, vagy annak gazdasági épületeiben kapnak szállást. Másnap reggel újra egybegyűlnek, s így foly a mulatság csekély megszakítással több napon át tovább, mert az egész ünnep a gazdagabbaknál rendesen vasárnaptól vagy hétfőtől péntekig tart. A lakomázás záradékáúl egy nagyobb kalács (pogača), vagy egy tál gombócz (štruklji) kerűl az asztalra. A szegényebbeknél természetesen sokkal egy-

szerűbb a dolog, meg az egyes vidékek szerint is többféle különbség tapasztalható a lakodalmi szokásokban.

Általánosan azonban az a szokás, hogy a házasúlandó előbb egy kérőt (snubač) küld maga előtt, csak aztán lép föl személyesen, ha ezt kedvezően fogadták. A hivogatók rendesen csak virág- és pántlika-díszt viselnek; szegényebb sorsúaknál e díszítésről egy felől a vőlegény (ženin) és a vőfély (drug), más felől pedig a menyasszony (nevesta) és a nyoszolyóleány (družica) gondoskodnak. Ilyen helyeken a „vojarna“ (nászasszony) tisztét is magának a vőlegénynek, vagy a menyasszonynak anyja végzi. A „starejšiná“-nak azonban sehol sem szabad hiányoznia, s ez rendesen valamely élemedett, eleven eszű férfi, a ki az egész lakodalom rendezésére legalkalmasabb. — A menyasszony ruhája nem fehér, hanem lehet akárminő más, világos vagy sötét, de szabály szerint mindig csak *egy* színű. Hajába azonban tarka szalagok vannak fonva s közbe-közbe rozmarinszálak tűzdelve. Mentűl alább megyünk Krajna déli és délkeleti vidékén, annál felötlőbb a tarka színek uralkodása, mely fő divatozását a Kulpa mellett éri el. A menyasszony, a fehér-krajnaiaknál egy sajátszerű aranyfüsttel és üveggyöngyökkel ékes fejdíszt (šapelj) visel, míg a tartomány belsejében rozmarinszálak mellett legfölebb még egy fekete bársony homlok-szalagot látunk a hajában. A hol több muzsikusra nem telik, ott egy hegedűssel (godec) is beérik, a ki ilyenkor rendesen a mulattató szerepét is magára vállalja, s mindenféle tréfás adomákkal (godčeva = hegedűsmondókák), gúnydalokkal (zabavljice) fűszerezi a lakomát azonkivűl, hogy a talp alá valót húzza. Ő indítja meg ilyenkor, összetört konyhaedényekkel fölszerelve s furcsán nekiöltözködve, a szakácsné javára való gyűjtést is, a mikor a maga számára is szedeget tréfás kéregetéssel egy kis borra valót. Egyszerűbb házaknál az egész lakodalom természetesen nem tart tovább egy napnál. Ha valaki másodszor házasodik, elég gyakran megtörténik, hogy a pajkos ifjúság macskazenével kiséri az esküvőre menőket. A lakodalmas ház körűl ólálkodó úgy nevezett „szegleten ácsorgók“ (voglarji) is minden kigondolható csúfolódást és kötekedést visznek végbe mindaddig, a míg bőven osztott borral le nem kenyerezik őket.

A lakoma itt dúsabb, amott kevésbbé bőséges; ez is a házasfelek vagyoni állapotával arányos; a kölcsönös nászajándékok azonban többnyire csak selyemkendőkből állanak, s a jegygyűrűk is elég gyakran csak ezüstből vannak. Mert a szlovén, ha az evésben-ivásban nem mindig mértékletes is, egyébként és általában takarékosnak mondható; közmondása is azt tartja,

hogy „szálacskánkint gyűlik a vagyon s kötélvastagságban fogy“. Továbbá: „többet ér egy megtakarított tojás egy elfogyasztott ökörnél“. Csakhogy itt elég gyakran megesik, hogy a míg egy tojást megtakarítanak, ugyanakkor egy ökröt pocsékolnak el. Mert a szlovén egyúttal igen becsvágyó is, és tudja, hogy „a jó hír elér a kilenczedik faluig“, s így dicsekedési

Fehér-krajnai szlovének.

viszketegségből inkább megvonja sokszor a szükségest a sajátháznépétől, hogy mással összehasonlítva tehetősnek és bőkezűnek mutathassa magát.

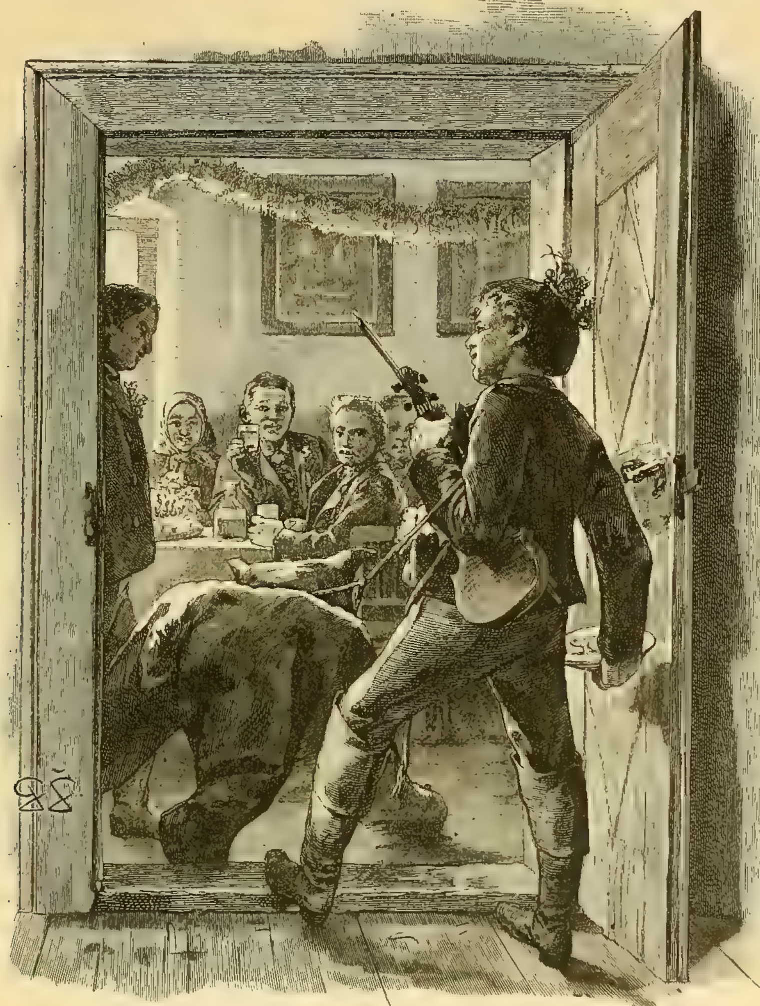
Saját nemzeti tánczuk nincs a krajnai szlovéneknek; a lakodalmak, búcsúk, vagy egyéb esetek alkalmával rendesen csak polkát meg egy szilajabb fajta keringőt tánczolnak, mely némileg a csárdáshoz hasonlít. Csupán az Uskok-hegységben és a Kulpa mellett találkozni itt-ott a délszláv kolóval is.

Az áldott állapotban levő asszonyok sokszor egész a legutolsó perczig ki nem állnak a gyakran elég kemény munkából; mikor pedig elérkezik az órája, rendesen csak az édes anyja, vagy valamely idősb asszony van segítségére a vajúdónak. A férjnek, még a legszegényebbnek is, gondja van ilyenkor arra, hogy a gyerekágyas borral erősíthesse magát.

Gyermekeit a krajnai nagyon szereti s a szaporaságtól sem idegenkedik, azzal vigasztalván magát, hogy „tíz helyre-gyerek annyi, mint tizenegy szerencsés eset“. Feleségét annál többre becsűli, mennél jobban megvan áldva a ház magzatokkal. De különösebb ápolásban azért nem részesíti a gyermekeket, legfölebb, hogy egy egész esztendőn át szoptatja a csecsemőt az édes anyja; a mondai Klepec és Štempihar nevű hősökről azt regélik, hogy hét esztendős korukig szítták anyjuk tejét. Az első években egy ingben futkos az apróság, s nem igen törődnek nevelésével többet, mint hogy az anyjától megtanúl imádkozni. Már öt-hat éves korukban pásztorokúl használják őket, különösen ott, a hol nincs a háznál nehezebb munkából már kiaggott öreg, a ki e munkát ellássa. Községi pásztorok ugyanis Krajnában nincsenek. Így tehát a gyermekeknek és öregeknek is kijut a részük a dologból; mert a szlovén általában nagy ellensége a semmittevésnek s a tétlenséget az „ördög hálójá“-nak nevezi. A feleségét sem a táncz közben, hanem a munkánál ismerte ki, mert a másutt szokásos ablak alá járogatás (Fensterln) náluk nem divat. A legény a leánynyal, a kire szemét vetette, rendesen a fonóban találkozik, a hol lehetőleg segít neki munkájában. Azért követeli aztán családapai tekintélyével is, hogy legalább az enyhe évszakokban egész háznépe hozzá lásson a dologhoz, a gyermekeket sem véve ki. Marad azért ezeknek még mindig elég idejök arra is, hogy ifjú korukat élvezzék s kortársaikkal mulassanak.

Krajnában a legkedveltebb *gyermekjátékok* közé tartozik a fára-mászás, különösen az úrnapján állítani szokott májusfa (mlaj) megmászása; azután a bírójáték, a melynél látatlanba kell kitalálnia a középen állónak, hogy ki ütötte meg; továbbá a „šólanje“ nevű földbe rótt vonásoknak féllábbal való keresztűl ugrása; a labdaütés (žogo biti), a pilinczkézés (klinčkati), a golyócskázás (frnikoli igzati), a valakitől választott szín kitalálásában álló társasjáték (Farbenspiel), stb. A tél beálltával mindenek előtt a Mikulás-ünnep érdekli a gyermekeket; bármint rettegnek is a kifordított bundába öltözött, fekete álarczot és hatalmas ökörszarvakat viselő és lánczokkal csörömpölő krampuszoktól (parkeljni); remegve és megzavarodva válaszol-

nak az érdemes Mikulás (Miklavž), kérdéseire; de, ha a félelemgerjesztő látogatás véget ért, annál nagyobb örömmel hajtják álomra fejöket az ajándékok reményében, melyek elfogadására nemcsak tányérok és tálak,

Hegedűs, egyszersmind mulattató mindenféle ünnepélyen.

hanem sipkáik és csizmáik is készen állanak. Aprószentek napján (decz. 28) összefont fűzfavesszőkkel sorra járják a házakat, s „jó egészséget“ kivánva megvirgácsolják (tepeškati) mindazokat, a kiktől ajándékot várhatnak. Farsangban hóembert (pust) állítanak, pipát dugva szájába és botot adva kezébe; s mennél jobban sikerült az emberi képmás, annál nagyobb örömük telik benne.

A mint azonban a fiú gyermek fölserdűl, mind jobban rá szorítják a hasznos munkára. Sok tekintetben ugyan meglehetősen szabadjára hagyja az apa fiát, mert azt tartja, hogy „a fiú az enyém, de az esze az övé"; hanem azért a földmívelő munkában, a lábas jószág őrzésében és egyéb kenyérkereseti ágakban megköveteli tőle, hogy semmi fáradságtól se kimélje magát. Különösen a házi-ipar terén teljes elismerést érdemel a krajnaiak leleményessége és kitartása. Nem itt van ugyan a helye, hogy a krajnai népipar termékeiről szóljunk, de azt mégis megemlíthetjük, hogy ez iparczikkek némelyike, mint pl. a stražišei lószőr-sziták s a reifnitzi fatárgyak messze földön kelendők. Törzsrokonaik között ez árúk termelői maguk hordják azokat vásárra, és sokszor elég furcsa látvány az ilyen reifnitzi faedény-árús és szitás, hátán egymás hegyébe tornyosított holmijával (süha roba), a mely távolról úgy tűnik a néző szemébe, mintha valami óriási messzelátó közeledněk feléje két lábon. Sehol sem mutatkozik azonban a krajnainak kitartása oly kiválóképen, mint a *pele-fogásban*, a mely csak éjszakának idején, még pedig őszszel, tehát oly időben történik, midőn már a nappali munka is eléggé elcsigázza a földmíves erejét. Oly években ugyanis, mikor bükk-makk bőven terem, a mi persze csak körülbelűl minden ötödik évben történik, mert a bükk nem terem minden esztendőben gyümölcsöt: Belső- és Alsó-Krajna erdeiben a pele (Mioxus Glis, Siebenschläfer) roppantúl elszaporodik s akkora számban él, mint tán sehol másutt földrészünk mérsékelt éghajlatú és déli vidékein. Ezt az alkalmat nem mulasztja el a krajnai, a ki szerint „a szorgalmas emberre minden bokor mögött egy darab kenyér és minden kő alatt egy krajczár vár". Kellő ügyességgel ugyanis könnyen összefogdoshat nehány százat ez állatkák közűl, a mi — darabját 10—20 krajczárjával számítva — nem megvetendő jövedelem. A mondott ár mindjárt érthető lesz, ha meggondoljuk, hogy ez állat zsirját Krajnában mindenféle külső és belső baj ellen hasznos, különösen pedig tüdővész ellen hathatós orvosságnak tartják, továbbá húsa, főleg a magában, kissé száraz kukoricza-liszt mellé, kedvelt étel, végűl bőrét jó és olcsó prémnek dolgozzák föl. A pele-prémű sipka századok óta nevezetes része a krajnai paraszt öltözetének. Ezen, a kedvező években nagy hévvel megújúló vadászat tárgyáról Krajnának több helyneve is megemlékszik; ilyenek pl. Billichberg, Billichgraz. Lehet, hogy e kiváló kedveltségnek örvendő paraszt-sportnak a nem nagy fáradsággal, csak az éjjeli nyugalomnak feláldozásával járó kalandosság is ád némi ingert,

a mely hozzá fűződik. Képzeljük el a hatalmas bükkerdőnek fáklyafénytől megvilágított s a háttér titokzatos homályába vesző fasorait, az óriási fakoronáknak már sárgúló leveleit, s alant az előtérben buján zöldelő páfrány bokrokat, e mellé az ágról-ágra szökellő, mohón faló és czinczogó pelék nyaktörő ugrándozását, a fákról lehullatott makkhéjak zörgését, s végűl a fölriadó kuvikok rémes sivítását, ha fogalmat akarunk alkotni a regényes

Mikulás.

színtérről, melyen a pele-vadász feszült figyelemmel les és fülel a fölállított fogók becsapódására. E fogók (samojster) igen egyszerű szerkezetűek s egy 25 cm. hosszú és 10 cm. széles, kivájt, négyszögletes fadarabból állanak. A kivájt üreg könnyen mozgatható tolókával záródik, a melyet a fölállításnál egy rugós abroncsra erősített s megfeszült zsineg tart nyitva; e zsineg másik végén egy kis peczekre a csalétek van kitűzve úgy, hogy ennek megérintésénél a zsineg megrándúlása következtében a rúgó a tolózárt becsappantja. Csalétkűl vagy friss, vagy pedig olajba áztatott aszalt gyümölcs

Reifnitzi szitás.

szolgál; a fogókat vagy a földre, a polšine-nevű pelelyukak elé teszik, vagy pedig léczekre illesztve a fatörzsekre erősítik. Az összefogdosott és agyonvert állatkákat orrukon áthúzott vadszőlő-indára fűzve aggatja a vadász vállaira.

De nemcsak a szerzésben, a szerzeménynek a megtartásában is dicséretesen nyilvánúl a krajnainak takarékos hajlama, mely azonban nem fajúl fösvénységgé, midőn a családapa mértékletességben és takarékosságban jó példával jár háznépe előtt. Közmondása is azt tartja, hogy „rövid vacsora, hosszú élet“. Tápláléka legfőképen hüvelyes veteményekből, burgonyából és káposztából s e mellett még egy sajátszerű lisztlevesből (močnik) és a kedvelt tatárka-morzsából (ajdovi žganci) áll, mely utóbbi itt a déliek polentáját pótolja. Takarékossága azonban nem terjed annyira, hogy az idegent vendégszeretőleg ne fogadja. Még a koldúst sem egy könnyen útasítja el küszöbéről alamizsna nélkűl, annál kevésbbé fukarkodik vendége irányában, kinek szívesen szolgál konyhája és pinczéje legjavával. Bő szüret után a bortermő vidékeken, különösen Alsó-Krajnában, nem igen mehet el az ember nyitott pincze előtt a nélkűl, hogy egy pohár borral barátságosan meg ne kinálják, s ilyenkor akár szomjazik, akár nem, innia kell, s egy pohár után rendesen több következik. Ha a bor jobb

minőségű, akkor a dicsekedő kinálás ilyen formán hangzik: „Kóstolja kend ezt az ideit!", ha pedig gyengébb, akkor: „kóstolja kend, a mit Isten adott". Ennek az Isten „adományá"-nak a fölhasználásáról, sajnos, egy némely alsó-krajnai járásbiróság nem a legörvendetesebb adatokkal szolgálhat. Mert, míg a felső-krajnai, mint a havasi lakók egyáltalában, inkább ereje mutatásának természetes ösztönéből verekszik, addig az alsó-krajnaiban a dulakodás kedve rendesen csak akkor támad föl, ha kissé felöntött a garatra; hanem ilyenkor aztán nagyon is erőszakos módon nyilvánúl. Ez a szerencsétlen hajlam a legtöbb vétség okozója, legalább jóval több esik ennek rovására, mint a nép egyéb rosz tulajdonaiéra, melyekről szólván, megemlítendő, hogy a szlovén inkább erőszakosan rabol, mintsem hogy alattomban lopjon. Mert egészben véve nyílt szívű, becsűletes népség, a ki ép úgy szereti az igazságot, a mennyire gyűlöli a hazugságot és csalást, tudván, hogy „a hazugság nem igen vacsorál ott, a hol ebédelt", s hogy „igaz és nem igaz közt nincsen középút". De, midőn azt vallja, hogy „igaz font és igaz mérték égbe visz", s maga igyekszik is becsűlettel mérni felebarátjának: más részt nem igen bízik mások igazlelkűségében; sokszor még az övéinek sem hisz, annál bizalmatlanabb idegenek iránt. Hogy az adás-vevésnél rá ne szedjék, szívesen fordúl a mešetar nevű

Lacki paraszt általvető iszákkal.

közbenjárók segítségéhez, a kik az eladót és vevőt összekerítik, amazt árából való engedésre, ezt a kinált ár jobbítására birni s mindakettőt az alku megkötésére rábeszélni igyekeznek. Sokszor az ilyen vásári jelenet órákig is eltart; a vevő el-elmegy, meg visszaviszi a közbenjáró, ki újra lelkökre beszél a feleknek, mind a kettőt meggyőzni törekedvén az alku kedvező voltáról. A sok beszédtől a jó ember természetesen megszomjazik, mire aztán meghívja az alkuvókat egy pohár borra; az eladó ilyenkor rendesen elérti a czélzást s bort vitet, vagy mind a hárman betérnek a legközelebbi korcsmába. Itt végre megkötik az alkut, miután a vevő is vitetett áldomást. A „mešatar“ rendesen a felek zsebéből élősködik az ily áldomásnál (likof), s ezenkivűl még mind a kettőtől kap egy kis pénzt is szolgálataiért.

Ha már a megcsalatás ellen is ilyen óvatosan védekezik a krajnai, annál hevesebben fölháborodik jogának minden csorbítása ellen, sőt sokszor a rászedetésnek már látszata is kemény ellenállásra izgatja; de annál elégűltebben újjong, ha kitűnik, hogy ily kétes esetben csakugyan neki volt igaza (pravica se je skazala!). Nem lehet épen mondani, hogy puszta pörlekedési viszketegből történik, mert inkább igen erősen kifejlett jogérzetből ered, ha a szlovén nagyon is sokat foglalkodtatja az ügyvédeket és a törvényszékeket, és sokszor házát, egész birtokát koczkára veti, csakhogy vélt jogához jusson. Sőt az erőszakos önvédelemtől sem riad vissza, ha abban a meggyőződésben van, hogy igaztalanságot követtek el ellene. Különben egész a végsőig szolgálatra kész szomszédja iránt; rendelkezésére bocsátja mindazt, a mivel rajta segíthet; oda kölcsönzi neki, ha kell, igás barmát ép úgy, mint saját két karja erejét, azt tartván, hogy: „te értem, én érted, Isten mindnyájunkért!“ (Én neked segítek, te nekem, Isten segít mindnyájunknak, vagy: Én a te segítséged vagyok, te az enyém, Isten mindnyájunké.) Ez a kölcsönös segítségre való készség aligha nem egyik ősidők hagyományaképp örökölt nemzeti sajátsága a szlovéneknek. Az ilyekhez ép oly szivósan ragaszkodnak, a mily nehezen veszik be az újításokat. Meddig tartott pl. míg az ugarolás helyett a váltógazdaság köztük meglehetős általánosan elterjedt! A lacki ember meg már régóta nem szőtte a maga és földijei által viselt posztót, a mikor még mindig benn hordta iszákjában a posztószövéshez kellő kis gerebent. Az idegenből szállított szövetekkel nem egy új szabású viselet is került az utóbbi időben Krajnába; de a térdig érő bőrnadrág, hosszú szárú csizma, a csipőig érő kurta kabát (kamšola) s az alatt a sok gombú mellény, télen a ködmön és peleprémes sapka mind maig

Pelefogás Belső- és Alsó-Krajnában.

fenmaradtak a szlovén férfiaknál. Az asszonyoknál a széles fekete, vagy aranyfonalú széles paszomántú főkötő és az ívelten alácsüngő öv már ugyan csak ritkán látható; de a nagy, fehér fejkendő (peča), melyet úgy kerekítenek a fejök köré, hogy hosszú csücske a hátukon lóg alá, valamint a mellüket és nyakukat takaró selyemkendő (ruta) is még folyvást divatban van.

De valamint a viseletben, úgy a szokásokban és erkölcsökben nem egy változást okozott az újabb idők megváltozott szelleme, melynek komolysága sok helyütt a régibb századok hagyományos humorát is elnémította. Még mindig járja ugyan a példaszó, mely szerint „a szegénynek hízó disznajáról és a gazdagnak betegségéről sok a beszéd“, vagy hogy „a kinek a háza teteje rozoga, az csak szép időért imádkozik“, meg hogy „arany fegyverekkel biztos a győzelem“; de az a másik közmondás, hogy „a kenyér csak ott drága, a hol nincsen pénz“, a népnek mindinkább terjedő elszegényedése miatt szomorú valóságot fejez ki az első részében. Ugyanezen okból az a közmondás is, mely szerint „egy légy kedveért a pók nem szövi hálóját“, ma már csak úgy igaz, ha benne a *nem*-et *igen*-re változtatjuk. Szitkozódásképen még ma is használja a krajnai az efféle kifejezéseket: *Avša* (= tökfilkó), *šentana para* (= átkozott gebe), *božji volek* (= isten tinaja), stb., melyekkel föllobbanó haragjában a semmirevalókat illeti; de a weixelburgiakat a „leláncolt csigá“-val, vagy a reifnitzieket az „éhezésre betanított lovak“-kal ingerelni már szinte kiment a divatból. A tilóló asszonyok ugyan még mindig megteszik, hogy kóczfarkat akasztanak az arra menőre, s farsang utolsó keddjén itt-ott még szokásban van egy rongyokba takart szalmabáb képében Carneval *(kurent)* herczeget eltemetni, vagyis elégetés után vízbe dobni. De az almával és mézeskalácscsal való bombázás, mely az ifjúság örömére a Laibach melletti Töröksáncz nevű homokgödörben, évenkint húsvét hétfőjén, a törököknek 1584-ben történt leveretése emlékére szokásban volt, 1872 óta e területnek a temetőhöz való foglalása miatt megszűnt. Ép így az a szokás is, hogy hamvazó-szerdán a pártában maradt eladó leányoknak s a meg nem házasodott legényeknek tuskót kellett vontatniok (ploh vleči), ma már teljesen megszűnt.

Még mindig sokat tartanak tartományszerte arra, hogy az újszülöttet mindjárt világra jötte után keresztelőre kell vinni, hogy mentűl előbb fölvétessék a keresztény hitközségbe, s a gyermek születésének napja után nyolczad napon tartani szokott paszita (sedmina) is dívik még mindenütt. Egyéb szokások azonban, melyek vagy a gyermek jövőjének megtudására

Krajnai népviselet: Szlovének.

s mindenféle balsors ellen való megoltalmazására, vagy pedig a keresztelési ünnep emelésére és a szülék meg a keresztszülék közötti viszony bensőbbé tételére czéloztak, napjainkban már kiveszőfélben vannak. De még ma is általánosan el van terjedve az a hagyományos gyakorlat, hogy halálesetkor

A legények tuskó-vontatása hamvazó-szerdán.

este az egész szomszédság egybegyűlik az elhúnytnak házában, a hol érte imádkoznak és szent énekeket zengenek. Az uszkokok még ma sem mulasztják el a halottat a szoba padlójának azon a helyén kiteríteni, a hol életében ülni szokott, s mikor már a koporsóban fekszik, arczára egy kis lárvát tenni, temetés után pedig a rokonok torra gyűlnek össze. De a halottnak sirató asszonyokkal való kikisérése mind az uszkokoknál, mind a fehér krajnaiaknál

jóformán kiment már divatból. Ugyanígy egyéb szokások is nagy részt kihalófélben vannak már, a melyek vagy a halott érdemeinek magasztalására, vagy a rokonságnak a szenvedett veszteségen érzett fájdalma láthatóvá tételére, vagy pedig a gyászolók vigasztalására voltak szánva. De sehol sem mulasztják el még ma sem, hogy a halottnak valamely kedves tárgyát mellé tegyék a koporsóba, melyre a behantolásnál egy maroknyi földet vetnek, s a végtisztességről visszatérők aztán ilyenféle mondásokba öntik ki a mulandóságról elmélkedő lelköket, hogy „az öregeket aratja a halál, az ifjakat meg lelövi“, vagy: „olyan az emberi élet, mint a faágon függő esőcsepp“.

A szlovének mythosai, mondái és népdalai.

A mese és monda, a teremtő népszellem ezen csak alakra nézve különböző két szülötte, a krajnai szlovéneknél tele van mythologiai vonásokkal és az ősi pogány vallás számos emlékével. A dolog természetéből következik, hogy a győztes keresztény vallás az újonnan megtértek főistenségei ellen irányítá ereje legjavát, vagy teljesen kiirtván őket a nép emlékezetéből, vagy pedig rosz szellemekké átváltozottan alsóbbrendű helyet jelölvén ki számukra a nép babonás vélekedéseinek körében. Ez az oka, hogy oly gyérek a krajnai szlovének hagyományai között az olyanok, a melyekben az ősi istenek szerepelnek. Holott az alsóbb rangú mythikus lények, az egyház részéről kevésbbé szigorú figyelem tárgyai lévén, megmaradtak a nép képzeletében s még ma is élnek hegyen-völgyön, erdőn-mezőn s a tavak és folyók medrében.

A mythikus lények közt első helyet érdemelnek a *naphősök*. A világosságnak a sötétség ellen vívott s mindig győzelmesen végződő harcza újra meg újra visszatérő háromszoros alakjában, u. m. a nap csatája az elébe vonúló viharfelhő ellen, a nappal csillagzatának naponkint megújúló küzdelme az éj sötétségével, végűl pedig a nap erejének az évkörben bekövetkező hanyatlása, teljes legyőzetése és utána megint az ifjú tavaszi nap diadala a tél ellenséges démonain, — ez a napmythosok lényeges tartalma.

Az égi világosságra való vonatkozás fölismerhető ama csodálatos tárgyakban, melyeket a napot személyesítő ifjúnak meg kell nyernie. Majd olyan almafáért folyik a küzdelem, mely mindennap egy *aranyalmát* terem; ez almát a vila (felhő) elrabolja. A vila helyét valamely gonosz boszorkány, vagy az *aranyszárnyú* s mindentudó *Vedomec madár* foglalja el. Az *arany-*

sörényű táltosló s az *arany-folyadék*, melylyel a hős haját aranyszínűvé festi, szintén az aranyos napfény jelképei. A kastély *kiapadó kútja*, az *elszáradó almafa*, a *beteg királykisasszony* mindmegannyi képei a sorvadó naphősnek, az évkörben járó csillagzat fogyatkozó erejének. A hős ifjú rendesen *aranyfényű fegyverzetbe* öltözött lovagként jelenik meg, a ki háromszor veri le ellenségeit s úgy vívja ki magának bájos menyasszonyát. Ez utóbbi szépségének csodálatos jelei közé tartozik többnyire az is, hogy könyek helyett gyémántokat hullat szeméből s mosolygó ajkain virágok fakadnak.

Más regékben az eddig még csodás dolgokkal, vagy csodálatos tulajdonságú emberekben ábrázolt világosság-tünemények már teljesen anthropomorphikus átalakításban jelennek meg. A tél hatalmától leigázott természetet pl. a *sárkánynak* évenkint áldozatúl kiteendő szűz, e mesében Marjetica leányzó jelzi, kit mostohája a sárkány elé vet s a kinek fivére, Szent György, miután Marjetica a sárkányt *arany* övével megfékezte, a szörnyet agyonveri s nővérét hatalmából kimenti. Más mesében a szűzet a *Trdoglav* nevű *téldémon* rabolja el, vagy a *Pesoglavci-k* kerítik hatalmukba, a kik mindaddig várkastélyukba zárva tartják, a míg egy ifjú királyfi ki nem szabadítja. Az *ördöggel*, a ki egy leányzót rabolt el, egy tizenkét férfi erejével biró kovács küzd meg, s elragadja tőle zsákmányát. Ugyane motivum történeti személyekre is át van ruházva. Szép nők elrablása és kiszabadítása általában kedvelt tárgya a népdalnak és népmondának egyiránt; példakép elég lesz itt csak Kralj Matjažra hívatkoznunk.

A földi leány elrablását sokszor más motivum pótolja: ez a *kővé változás*, *állat*, pl. kutya, sündisznó, szarvas, kígyó *alakjába* való *elbűvölés*. Ennek megfelelően a felszabadítás a kővé váltnak és vele együtt megdermedt királyságának életre keltésében, vagy eredeti emberalakjába való visszavarázsolásában áll. Ez a visszavarázsolás azonban nem mindig sikerűl, s az erre kiválasztott olykor megfutamodik a nagy föladat elől. Csak lassan és többnyire azon az áron teljesűl, ha a hős előbb mindenféle éjjeli kisértést és rémlátást emberűl kiállott, vagy pedig egy *mogyorópálczával* való ismételt megcsapkodás szűnteti meg a lebilincselő varázst. Ez ama bűvös vessző (Wünschelruthe), mely elvarázsol s a bűvölettől ismét fölold, elrejtett kincseket föltár s a vizet akként osztja ketté, hogy száraz lábbal lehet föltornyosúlt habjai között keresztűl menni. Helyét gyakran csodálatos erejű varázsfűvek pótolják, melyek közűl különösen a Csaba-íre (Springwurzel,

Pimpinella) említendő. A fölszabadítást rendesen a hősnek a megmentettel való házassága, az ifjú tavaszi nap és a feltámadt földmenyasszony egyesülésének e mythikus jelképe, pecsételi meg.

A világosságot jelképező lények ellen velök rokonszemélyek támadnak, amazok romlására törvén. Az árva leányt *mostoha anyja* üldözi, nehéz munkákat róván reája, a melyek az üldözöttnek csak csodálatos segítséggel (állatok, vagy az Üdvözítő közbeléptével) sikerűlnek. Az *anyós* azzal rágalmazza *menyét* távollevő fiánál, hogy szép fiúcska helyett fekete macskát szűlt neki gyermekűl. Valami *varázsló* (vagy az *ördög)* a sovány gebén menekűlő naphőst üldözőbe veszi, s emez kefét, lóvakarót, sót dob maga mögé, a mikből erdők, sziklacsúcsok és mocsarak támadnak az üldöző föltartóztatására. A *leánytestvér* megöli saját öcscsét; a két idősb és okosabb fivér üldözi s irígységből megöli az oktalan legifjabbat, a kinek azonban mindennek daczára minden vállalata sikerűl. Ezzel a napmythos már elérte határát s tulajdonképeni köréből átcsap az erkölcsi tanúlságra czélzó mesébe.

A napmythosoknál kisebb számúak a *holdról szóló regék. A holdbeli ember*, a ki büntetésűl azért, mert a Krisztus urunktól részére engedélyezett három kivánság között nem kérte ki magának a mennyei üdvösséget, örökké kovácsol s évente tizenkétszer újhodik meg az égen, — magának a holdnak jelképe. E monda változatai a *kovácsról*, avagy *kurentről* szóló mesék is, a melyek hőse a halált kijátszván, sem az égbe, sem a pokolba nem nyer bebocsáttatást. Ide tartozik a *szép Vidáról szóló* ének is, kit egy mór messze Spanyolországba szöktetett, a hol a kedvesei köréből kiragadott asszony

Nap nap után ablak előtt állva,
Férjét, apját s gyermekét siratja.

Szép Vida a tengerről tengerre vándorló hold-istennő.

Perun, a régi szlávok mennydörgés-istene, a felhőkön járó kocsijával égiháborút okozó Szent Illés legendájában él. A lovai patkóiról lepattanó szikrák a villámok, a lovak csorgó verítéke az eső, s a mennykövek az ő fegyverének kilőtt nyilai.

Az évszakoknak változatlan törvényszerűséggel körben forgó egymásutánja szűlhette a természetélethez közelebb álló ősemberben a sorsistenségek képzetét, minők a szlovéneknél *Rojenice* néven ismeretes három testvér, kiket fehér ruhába öltözött szép asszonyoknak ábrázol a monda. Az élet szövétnekét jelző égő gyertyát tartva lépnek az újszülött bölcsőjéhez, kinek sorsát intézik. A harmadiknak jós szava rendesen korlátozza, vagy ellen-

A szép Vidáról szóló ének.

kezővé változtatja mindazt a jót és áldást, a mit az első kettő a gyermeknek szánt. Nagy ritkaság, hogy mind a három Rojenice egyetértsen s közös akarattal szerencsét adó legyen jóslatuk. Itéletök alól az ember ki nem vonhatja magát, sőt mentűl jobban igyekszik végzésöket kikerűlni, annál biztosabban rohan vesztébe.

Rokonok e Rojenice nevű mythikus alakokkal a *vilák* is, a felhők személyesítői. Ép úgy, a mint ezek változatos alakúlataikban majd fehér felhőkűl jelentkezve jótékony esővel áztatják a földet, majd meg mint fekete viharfelhők villámot és mennyköveket rejtenek méhükben: a vilák között is vannak fehér, vagyis az emberek iránt jó indúlatú sorsnők, de vannak gonosz és ártó lények is, a kik a halandókra szerencsétlenséget zúdítanak. Hegyormokon lakó szép és karcsú, fehér ruhába öltözött, aranyhajú szűzeknek képzeli őket a nép hite. A gonosz vilákat a nép ajkán gyakran a Rojenicekkel összetévesztve találjuk, s Felső-Krajnában e mythikus lények mindkét faját a német mondák „salige Frauen“ nevű alakjaitól kölcsön vett vonásokkal látjuk fölruházva. A vilákról szóló mondák leginkább az uszkokoknál honosak, a kik az ősi hagyományoknak nem egy részét aránylag tisztább és épebb alakban őrizték meg.

A völgyek és lapályok erdeiben lakik a *Čatež*, a szlovének Pan-ja. E félig ember, félig kecskebak formájú mythikus lény legszívesebben a sziklás lejtők tisztásain sütkérezik. A míg ki nem gúnyolják, készséggel segít az embereken. De jaj annak, a ki kineveti, vagy kezeivel szarvakat mutogat feléje. Az így fölboszantott erdei manó szikladarabokat gördít a mélybe, melyek olykor egész majorságokat romba döntenek.

Ugyancsak az erdőket lakja a *Škrat* vagy *Malik* is, e zöld kabátot és vörös sipkát viselő torzonborz törpe, ki a föld mélyébe rejtett kincseket megmutatja és szerencsét hoz a házhoz. Felső-Krajnában a *Divji Mož*, vagy *Gorni Mož* nevű vadembert is ismerik, a ki főleg a kántor-böjtök idején tombol, míg a karácsonytól vízkeresztig terjedő két hét alatt ugyanitt a *szilaj vadászat* robog át az erdőkön. E két mondai elemet német gyarmatosok telepítették e vidékre, a wocheini és a Felső-Száva-völgy ugyanis egykor a brixeni püspökök birtoka volt. Ugyancsak német eredetű a *Perhta* is, a ki mint *Perhta-Baba* Felső-Krajnában egész Neumarktlig s a Steini havasok hoszszában mindenütt él a mesékben.

Nem kevésbbé élénken foglalkozik a nép képzelete a vizek démonaival. A Szávában, a Ljubljanicában, a veldesi és wocheini tóban lakik a *vízi-ember*

(Vodni Mož), a ki már nem egy hajadont vitt le magával zöldesen csillogó palotájába. A népdal kaczkiás tánczosnak ismeri, s azt tartja róla, hogy a falu büszke szép leányát, a ki nagyon válogatós volt s minden legénynek kosarat adott, őrjítő forgatagban ragadja magával a hullámok mélyébe.

Ide csatlakoznak a tavakról szóló regék. Mythologiai jelentésű ezek között a *paradicsom-tóról* való. Ez a tó a roppant magas *üveghegy* mögött fekszik, hullámai ezüstként csillognak s aranyszínű hattyúk ringatódznak rajtuk. Medrében egy arany kulcs van, a mennyország kulcsa, melyet csak az aranyhattyúk egyike hozhat föl a mélységből. A *Palček* nevezetű (Hüvelyk Matyi-féle) piczíny emberke vezeti el a keresőt az üveghegyhez és a paradicsom taváig. Ide helyezi a mese az *Indijá*nak nevezett Eldorádó országot is. Más mondák a tavak keletkezésére és lecsapolására vonatkozó emlékezéseket tartalmaznak. A kereszténység nagy részöket erkölcsi tanúlságra czélzó mesékké alakította át, melyekben a tavak keletkezése az emberek fenhéjázó gonoszságáért bekövetkezett büntetés gyanánt van föltűntetve (Veldes, Feistritz Stein mellett). A tó mélyében egy harang van, melynek lágyan csengő szava némely holdvilágos csendes éjjel titokzatosan kong a hullámok alatt. Az elsülyedt harang helyett a szent-atya másikat küld, mely azzal a csodatevő erővel van megáldva, hogy, a ki húzza, annak minden kivánsága teljesűl: így szól a veldesi csodaharang mondája. A zirknitzi tó eredetére vonatkozó mondához a Hero és Leander regéjéhez hasonló hagyomány fűződik. A tavak mélységeiben lakik a rémes *sárkány* is (Pozoj, Zmáj). Mikor ez a tóból kiemelkedik, borzasztó zivatar támad. Sárkányokról való mondákat kivált a Kanker-vidéken s Neumarktlnál találunk, a hol sziklaomlást okozott e szörnyeteg s a régi várost a *Košuta* alá temette; továbbá még Wocheinban és Logatec mellett.

Igen el van terjedve a *volkodlak* (lykanthropos, farkassá vált ember) nevű rémfarkastól való babonás félelem. A volkodlakok elvarázsolt emberek, a kik mindaddig farkas alakban kénytelenek bolyongani, míg valaki föl nem szabadítja őket, vagy pedig csak éjente változnak át olykor farkasokká, míg nappal egész rendesen járnak emberi foglalatosságaik után. Kenyérrel, az Isten ez adományával való megkinálás által lehet őket megváltani. A volkodlak nevével a néphit a *vampir* fogalmát is illeti. A vampir-féle lidérczek a nép képzeletében az oly halottak, kik nem porladnak el sírjokban, hanem följárogatva tovább élnek rokonaiknak éjjelenként kiszítt véréből. A vampirtól látogatottak lassan elsorvadnak s maguk is ily lidérczekké

változnak. A vampir ellen úgy védekezhetik az ember, ha sírjáról vett földet, vagy véréből vett pár csöppet kever ételébe és azt megeszi. Ha a vampirt a reá nehezedő átok alól föl akarja valaki oldani, galagonya-karóval kell a szívét átdöfni. A vampirban való hit egész napjainkig oly erősen él a nép közt, hogy a szomszédos Isztriában birói közbelépésre is adott már alkalmat. Helyenként a volkodlak és vampir *premrl* (a megdermedt) és *vedomec* (a tudó) néven is ismeretes. Rendesen azonban a vedomec néven a megszemélyesített bolygó- vagy lidércz-tüzet értik. Ugyanilyen nagy elterjedésű a boszorkányokban és varázslókban való hit is.

A volkodlakkal rokon a *Mora*, a régi szlávok halál-istennője, kit manap már csak az alvókat rémítgető kisértetűl (Alp, Trud, lidércznyomás, szívmátra) ismernek. Másféle, kisebb jelentőségű démonok még a falánk *Netĕk*, a rágcsáló *Glodež*, a ki az asszonyok húsát csontig lerágja, ha karácsony éjszakáján tizenegy órán túl fonnak; továbbá *Kurent*, a szlovének Bacchusa, *Torka* (vagy Torklja), a ki a gazdasszony guzsalyán a lent összekuszálja, ha a kántor-bőjtök napjain nem tartózkodik a házi teendőktől; *Juterman*, a ki napfölkelte előtt harmattal hinti meg a mezőket; *Mitalo*, egy kutya-képű démon, a mely a tengeri viharokat kelti, stb.

Külön csoportot alkotnak a kigyókról való mesék. A *házi kigyó* (ož, vož) szerencsétlenségtől óvja meg a házat. Míg rendes részét megkapja a tejből, addig a ház gyermekei jó egészségben gyarapodnak; de, ha agyonverik, a gyermekek is csakhamar elpusztúlnak; szóval, ő a ház őrszelleme. Fokozott képzetének tekinthető a *kigyó királynő* (kačja kraljica), minden kigyónak ez ősanyja, a ki gyémántkoronát visel, a melynek bűvös ereje kifogyhatatlanokká teszi a hozzá érintett tárgyakat (pl. gabonát, fonnivalót, pénzt). Az emberek iránt jó indúlatú s a véle jót tevőknek varázsgyűrűt ajándékoz, melynek segélyével minden kivánságuk teljesűl. De borzasztó boszút áll *fehér kigyó* (bela kača) képében a kigyóbűvölőn, ki sípjával minden kigyót tűzbe csal, hogy őket a lángokban elpusztítsa; az ilyet ugyanis magával ragadja a tűzhalálba. A kigyó végűl, a mondák szerint, *elátkozott szűz* s a föld alatti kincsek őrzője.

Idők folytán sok mese elvesztette mythikus jelentését. Utóbb egyszerűen csak a nép *erkölcsi* nézetének, olykor pedig élcze és humorának epikai kifejezőivé lettek. Az erkölcsi irányú mondák közé tartoznak kiválóan az *ördögről* szólók. Az ördög alakját a kereszténység vitte be a nép képzeletébe s ott a viharsárkány helyébe iktatta. Ez utóbbi jelentése azonban utóbb

egészen elhomályosúlt a pokol fejedelmének ethikai természetű szereplése mellett. Az erkölcsi mese mindenütt a jog és igazság pártjára szegődik, s mindig a néperkölcs követelte igazságszolgáltatással végződik. — Kiváló említést érdemelnek még azok a mesék, melyek *némely természeti tárgy eredetét vagy tulajdonságait magyarázzák*, például a Dráva, Száva és Soča testvér-folyókról szólók; vagy a mely azt magyarázza meg, hogy miért vetnek a szlovének legszívesebben tatárkát; hogyan támadt a méh s miért olyan szép fa a hárs. Minden embernek megvan a maga csillaga, mely születésekor gyúlad ki s halála órájában kialszik; Kain és Abel csillagai azonban nem húnytak ki, hanem még ma is ott ragyognak az égen Castor és Pollux (az ikrek) csillagképében.

Lamberg krajnai lovag bajvívása az óriás Pegammal.

Gazdagon fakad a *legenda* forrása is. A régibb legendaköltés a pogány mythosok elfeledtetését czélozza. Nem ritkán csak a neveket cserélték ki s a régi démonok helyébe keresztény szenteket tettek a mondában, a melynek tartalma egyébként nem igen változott. Így lépett Szent Illés Perun, a mennydörgés istene helyébe; Szent György a sárkányölő helyét foglalta el, Szent Alajos pedig a holdban élő emberét; Szent András, a ki kétszer született, az újjá született Svarožič napistennel azonosúlt, míg a Szent Mátyás legendája az Oedipus mondáját juttatja eszünkbe. A későbbi korból való

legendák leginkább a Mária-tisztelet szolgálatában állanak. Ezen kivűl még a legendákban majdnem teljesen megvan a keresztény vallás erkölcstanának azon törvénykönyve, melynek megtartását a néptől e vallás szolgái követelik.

Az *állatmesék* végűl elbeszélik az állatok királyválasztását s az ökörszem ravaszságát, melylyel a picziny madárka nem csak a gólyát, hanem még a sast is legyőzte a magasba való versenyröpűlésben; szólnak továbbá a szamárról, mely rászedte az oroszlánt s így az állatok királya lett; főképen pedig a hű Belin kutyának a farkas elleni dicsőséges hadjáratáról. Egy népdal az állatok lakadalmát énekli meg s a kuvikról és bagolyról beszél.

A *szorosabb értelemben vett mondák* későbbi időből valók s gyakran a török hódítások korához fűződnek. Legtöbbnyire helyi mondák s nem általános érdekűek. Szólnak az aranykereső olaszokról (Črna Prst), megerősített templomok (Tabor) és kastélyok (Mehovo) hősies megvédéséről, fogságba jutott keresztény hősöknek török leányoktól eszközölt kiszabadításáról, elrablott keresztény szűzeknek török fogságból való kimentéséről, a berohanó török csordáknak a népfölkelés által történt leveretéséről. Másféle, egyes kastélyok- vagy várakhoz fűződő mondák kisértetekről, hazajáró lelkekről regélnek, vagy pedig véres harczokkal, leányrablással és párviadalokkal teli tartalmuk annak tanúsága, hogy hajdanában Krajna földén is a lovagkor daliás erkölcsei és szokásai uralkodtak. E mondákban él a Lueg, Rauber, Schnitzbaum, Lamberg, Rožek és más családok emléke. Kiváló kedveltségnek örvendett ama népballada, mely a krajnai Lamberg lovagnak a Pegam nevű óriással való bajvívását regélte el.

Hasonló tartalmúak amaz *óriás erejű hősökről* szóló mondák is, a kik egy megterhelt öszvért, vagy megrakott szekeret föl bírtak emelni s a maczkót is emberségre tudták tanítani. Ilyenek valának az osilniki Klepec Péter Alsó-Krajnában, a ki egy kutyafejű török Góliáthot is leterített; továbbá Štempihar, ki Felső-Krajnában vitézkedett; erre czéloz ezen egész Krajnában elterjedt közmondás: „erős, mint Štempihar“. Ilyen volt Krpàn Márton is, ki második Lambergként győztesen vítt meg egy óriással. Már ezen mondákban is föl-fölcsillan, még inkább előtérbe lép azonban egyéb regék- és mesékben a nép *élcze* és *humora*, a melynek főképviselői gyanánt *Pavliha*, a szlovén Eulenspiegel (Csalóka Péter) és *Tràp* a német „dummer Hans“ (a magyar Bolond Istók) szlovén mása említendők.

A krajnai szlovéneknél sajátságos mesék gyanánt emelendők ki a *tizedik fivérről* (deseti brat) és a *tizedik nővérről* (desetnica) szólók. A nép

azt tartja, hogy, ha valamely családban tiz fiú születik egymás után, akkor a tizediknek oda kell hagynia a házat s idegenbe kell vándorolnia; ugyanezt tartják a tizedik leányról is.

Már aligha a nép saját képzelmének szülöttei, hanem idegen hatások alatt keletkeztek a *Pesoglavci*-k (kutyafejek), *Polkonji*-k (lótestű kentaurok), *óriások* mondái, a kik közűl az utóbbiak hegyeket tornyosítanak egymás fölé, hogy az eget megostromolják. Ugyanilyen idegenszerű mondai elemekűl ismerszenek föl a vaskarmú és vascsőrű madarak és az *amazonok* is, a mely alakok elég csodálatos módon valamennyien egyetlenegy népdalba vannak összezsúfolva. Ezek közűl csak a *Pesoglavci*-k szereztek maguknak némi polgárjogot s csak ezek honosodtak meg a népirodalomban. Ezekről szóló mondák mindenfelé akadnak. Idegen eredetűek végűl a *Šembilje* néven szereplő Sibyllák is, kik sziklabarlangokban laknak, hol titkos könyveiket rejtegetik. Jóslataik többnyire háborúságot s ebből származó mindenféle nyomort jövendölnek. A Šembiljek alakjaival kapcsolatosak az *Antikrisztus*ra vonatkozó elbeszélések is.

A szlovének, kik egyik közmondásuk szerint puhák, mint a hársfa, szenvedélyesen szeretik a dalt. Nem csoda tehát, hogy Krajna szlovénjei is meg vannak áldva az ének isteni ajándékával s hogy kiapadhatatlan bőséggel árad náluk a dal forrása. A népdal a nemzeti élet virága. A hol a nemzeti élet önállón és saját jelleme szerint fejlődhetik, ott a dal is szárnyra kél, s viszont a dalok gazdagon és üdén fakadó eréből bátran lehet következtetnünk a népélet nyilatkozatainak változatosságára. Valamint azonban a népélet magán és nyilvános jellegűre tagozódik, úgy a neki megfelelő dalok is egyfelől *vallásos* és *történeti* tárgyú, másfelől pedig a *házi* vagy *családi élet* lyrai termékeire oszlanak. A pogány korból nem maradt fönn egyetlen dal sem teljes épségben; a mi egyes töredékekben e korra vall, az is mind át meg át van szőve keresztény elemekkel. Ősi mythikus vonatkozásaik mindazonáltal még így is eléggé fölismerhetők. Ide tartoznak az Eldorádóról, a vízi emberről, a Trdoglavról, az elbűvölt s a Vidától visszavarázsolt herczegről szóló dalok, továbbá a szép Vida éneke, valamint az úgy nevezett *szokásdal* (Gebräuchelied) és a Kralj Matjáž énekei. A kereszténység behozatalával természetesen megváltozott az eredetileg pogány szokásdal. Elvesztette régi jelentését, vagy templomi énekké alakult át. Ez utóbbi, a mennyiben az isteni tisztelet alatt éneklik, tisztán lyrai természetű, epikus-mythosi tartalma pedig legendákká fejlődött.

A nép-ének nyomon kiséri a nép életébe mélyen benyúló *történeti eseményeket.* Ilyenek valának Krajnában a törökök betörései. Mióta az ország a Habsburg-ház koronájával egyesíttetett, azóta Krajna fiai részt vettek az egész monarchia összes háborúiban és harczaiban. Azonban, a mint a szlovéneknek általában, úgy különösen a krajnaiaknak legdicsőségeseb korszaka mégis a török hadjáratok ideje. Nemcsak egyes osztrák hadvezérek alatt, hanem saját tartományi parancsnokaik, egy Kazianer, Thurn, Lenkovič, Rauber, Auersperg András és Herbart grófok zászlói alatt önálló szerepük is volt a félhold ellen vívott küzdelmekben.

Nem csekély dicsőségükre a krajnaiak is segítették a dél felé kiterjeszkedett keleti határfejedelemséget (Ostmark) ama föladatának teljesítésében, mely századokon át a keresztény műveltséget veszélyeztető oszmán berohanások visszaverésében és föltartóztatásában állott. Országuk fekvésénél fogva mindenekelőtt a boszniai bégek betöréseinek volt kitéve. Ez ellen erősítették meg városaikat és várkastélyaikat, alakították erősségekké és táborokká templomaikat és temetőiket, tartották folytonos készenlétben őrtüzeiket. Mihelyt az ellen a Kulpán átkelt, az egyik hegyről a másikra villanva szakadatlan lánczolatban hirdették a föllobbanó jeltüzek a fenyegető veszedelmet. Ez az időszak a szlovének hőskora, Krajna történetének legfényesebb szakasza. Ebbe esik saját jellegű népéletük és lovagszokásaik kifejlődése s ezekkel kapcsolatban az epikus nép-ének virágzása. A török hadjáratok idejéből származnak a ballada- és romániczszerű dalok, e kor eseményeiből merítették a népköltők tarka változatosságú motivumaikat. A személyek, kiknek tetteit e dalok megéneklik, részben honi hősök és lovagok, részben a délszláv testvérnépek kimagasló alakjai, kikkel a szlovének a Száva és Kulpa melletti harczaikban gyakori és benső érintkezésbe léptek. E harczokból hozták haza magukkal *Králjevič Marko*-nak, a szerb nép-énekek főhősének alakját, továbbá *Janko vajdáét* (Hunyadi János), a törökök dicsőséges legyőzőjeét. Még e két hősnél is jóval nagyobb népszerűségnek örvend azonban a dal- és mondában ünnepelt *Kralj Matjáž*, kinek nevéhez egész mondakör fűződik. Négy ének zeng róla, melyek elseje arról szól, hogyan szabadította ki a hős ifjú nejét, Alenčicát, a törökök kezéből. Még csak három napja volt, hogy szíve választottját feleségül vette, mikor a harczi riadó a határra szólította hősünket. Távollétében szilaj török lovasok elrabolták a fiatal Alenčicát. Mikor ennek hírét veszi, kipróbált sebességű lován bevágtat Törökország legbelsejébe. Ott „három zöldelő hársfa alatt“ mulat-

nak víg tánczban a törökök Alenčicával. Egy sárga Matjáž-tallért vág ki a hős és magának húzatja a tánczot, melyre Alenčicát fölszólítja. Táncz közben aztán megismerteti magát párjával, aztán:

Fehér kezén ragadva őt,
Sebtébe' jó lovára kel
S gyorsan, miként szárnyas madár,
A Szávapartra vágtat el.
Kivont kard villog öklibe',
A markolat kígyót visel,
Hegyén meg ég a harcz tüze;

Mátyás a karddal emberűl
Elbánik s vág mindkétfele;
Ölén a hölgy remegve ül; —
S villám gyanánt suhint a kard,
Aratva, mint kalászt, a tart,
S mint széna dől sarló alatt:
Húll a török, hol elhalad.

A második énekből megtudjuk, hogy Kralj Matjáž a negyedik török hadjáratban foglyúl esett; de Marjeticának a török császár legifjabb leányának segítségével ismét kiszabadúlt. A harmadik ének a hőst az alvilágba vezeti le, hol hegedűje hangjával a pokol fejedelmét annyira megindítja, hogy visszaadja neki meghalt feleségét. De, minthogy a nő útközben a szigorú parancs ellenére megszegi a hallgatást, ismét vissza kell térnie a holtak országába. A negyedik ének színtere a „fehér" Cilli, a mulató kedvű cillei grófok víg városkája. Kralj Matjáž itt egy polgár feleségére sóvárgó bűnös vágyaiért életével lakol. Az első három énekben kétségtelenűl mythosi elemek is vannak.

Hősünk nevében Corvin Mátyásnak, a nagy magyar királynak (1458—1490) nevére ismerünk, kire a szlovén nép az atyjának, Hunyadi Jánosnak dicsőséges hadjáratait, továbbá a hatalmas Cillei grófok (II. Frigyes és II. Ulrik) viselt dolgait is átruházta. Kralj Matjáž ifjú felesége, Alenčica, szintén mythikus lény. A mese szerint a hajnalpir bájos leánya, kit a Rojenicek ringattak arany bölcsőjében. Nem is halt meg, hanem csak visszaszállott az aranyos felhők közé, igazi hazájába. A nép-ének főalakjának mythikus képét teljesen kiegészítik a róla prózában fönmaradt mondák, melyekről e műnek Karinthiáról szóló részében volt említés.

A török háborúk korának egyes nevezetesebb eseményei közűl a dal az 1593 június 15-én Sziszek fölmentéseért vívott harczot énekli meg, a melyben Auersperg András és Weineki Rauber Ádám krajnai segédcsapataikkal kiváló érdemeket szereztek. A Rauber úrról szóló költemény egyike a legeredetibb s legépebb alakban föntartott históriás énekeknek. Bécs második ostromának szintén akadt megéneklője. Hőslelkű *hajadonokról* is szól az ének, mint például amaz Alenkáról, ki György bátyja halálát

megboszúlandó, férfi ruhába öltözik s madárgyorsasággal röpűl a török táborba, hol

Alá s föl vágtat a téren át,
Kardjával irtva a tar hadát,
S nyomába' húll az ellenség,

Mint gabna dől kaszás nyomán
S a széna húll sarló után,
Ha jó esztendőt ád az ég.

A török zaklató támadásai az ország erejének legnagyobb megfeszítését követelték. A veszély elhárítása után, nem csoda, ha teljes kimerűltség következett. A népszellem teremtő ereje is apadni kezdett, majd lassankint teljesen megernyedt. Ehhez járúlt az is, hogy ezentúl a török elleni hadjáratokat már nem a népfölkelés, hanem a rendes hadsereg csapatai viselték. Ám a nép szellemi részvéte e harczokban végleg csak akkor szűnt meg, mikor az ősellenség ellen folytatott százados küzdelem Laudon dicsőséges vezérlete alatt véget ért. A „Laudon Belgrád előtt“ czímű dal zárja be a históriás énekek sorát. A reformáczió és ellenreformáczió, a bajor forradalom, továbbá utóbb a franczia háborúk már csupán csekélyebb visszhangot keltettek a népdalban.

A tulajdonképeni történet-epikai éneken kivűl ama hőskor még a balladák és romanczok egész sorát termette, melyek a kor házi és családi élete köréből merítik tárgyukat. Ezekben tükröződik a „fehéren csillogó“ kastélyaikban lakó nemes urak és szép úri asszonyságok egész életmódja. Leggyakoribb motivumaik egyike a szerelem. Manap már a népdalok ezen csoportja is a múlté s csakis az ú. n. szokásdal tartja még mindig fenn magát. Újabb időben Felső-Krajnában a régi, erősen kidomborodó nemzeti jellegű népdal helyébe, némi átmeneti jelenségek után, Karinthia hatása következtében a *négysoros dalok* honosodtak meg, melyeket a nép nyelve itt *Viže* (Weisen) névvel jelöl.

A szlovén népdal *szerkezetét* s külalakját illetőleg megjegyezzük, hogy mérete a századokon át történt szóbeli hagyományozás útján meglazúlt s helyenkint egészen töredékessé is lett. A leggyakoribbak a négy jambus, vagy trochaeus lábból álló sorok, ritkábbak az öt, vagy három trochaeust számlálók. Jellemzetesek e dalokban a plasztikus ismétlések, melyek nemcsak egyes szavakra és kifejezésekre, de gyakran egész sorokra és versrészletekre is kiterjednek. Például:

Ott van, ott van a szép sík határ,
A hosszú, a széles sík határ.

Vagy:

Ott áll a fehér városka
Cilli, a vidám, szép városka

Kedvesek a sokszor sűrűn egymásra halmozott kicsinyítések, például:

Mit tett erre szép Alenčica,
Alenka, György hugocskája?
Megmutatja szépen haja két fekete fonatkáját,
Megmutatja szépen keble két fehérlő halmocskáját.

Az epikai stilus festői kellékei közűl említendők a díszítő jelzők, minők a „fehér“ kastély (Bécs, levél, nap, tallér, halál, kéz, út), a „fekete“ éj (vér, föld), a „sárga“ arany (nap, búza), „ragyogó“ könyek, „széles“ síkság, „keskeny“ ösvény, stb. Továbbá bizonyos számoknak gyakori alkalmazása, melyeknek eredetileg mythologiai jelentésük volt. Például:

Fekete rigónak kilencz országa van,
Mindenik országban három kastélya van,
Minden kastélyában van három babája,
Minden babájától három fiacskája,
Mindenik fiának van három kabátja,
Mindenik kabátnak három a zsebe,
S három arany vagyon mindenik zsebbe'.

Vagy:

Vártam hosszú hét évig,
Gyászolok majd hét évig.

A szlovén népdalról szóló legrégibb tudósítás Nicoletti friauli történetírónál található, ki 1550 táján följegyzi, hogy a tolmeiniek Mátyás magyar királyról és saját népök hírneves hőseiről énekelnek. Valvasor említi a Lamberg és Pegam dalát. Az első ismert gyűjtő *Zakotnik Dismas* (meghalt 1793) volt, kinek gyűjteményében megvannak a Lamberg és Pegam, Jurij Kobila, Kralj Matjaž, Lepa Vida és a régi vásár hársfájáról szóló dalok. *Vodnik* V., az első műköltő, egyúttal szorgalmas gyűjtő is volt s 1807-ben német fordítás kiséretében kiadta a „Lamberg és Pegam lovagok párviadaláról“ szóló éneket. Példáját utánozták *Smolè* A., *Rudež* A., *Ravnikar* M., *Kastelic* könyvtárnok és *Prešeren* Fr. költő. Kézirataikat átengedték *Koritko* E.-nek, egy Laibachba internált lengyelnek, kinek buzdítására öt füzetben meg is jelent az első szlovén népdalgyűjtemény „Slovenske pesni krajnskega naroda V Ljublani 1839—1844.“ czímen Laibachban. E gyűjtemény, melyet gazdag tartalma tett becsessé, minden kritikai megrostálás híjával való s az elavúlt Bohoričica-féle betűkkel lévén nyomtatva, a többi szlávság előtt ismeretlen maradt. Ugyanez időben jelent meg *Stanko Vraz* szerkesz-

tésében egy szigorúan csakis a népiesre szorítkozó másik gyűjtemény: „Narodne pesni etc. V Zagrebu 1839“ czímen. Költői fínom ízléssel válogatta egybe a szlovén népköltészet legillatosabb virágait *Grün Anasztáz* „Volkslieder aus Krain“ czímű németre fordított gyűjteményében (Lipcse, 1850). Stanko Vraz nagy kézirati gyűjteménye a laibachi „Matica Slovenska“ tulajdona. Gazdag kincshalmazt lehetne még egybegyűjteni az újságok- és folyóiratokban szétszórt szlovén népdalokból, melyeknek kritikai összes kiadása most van készülőben.

Várak, községek, parasztházak.

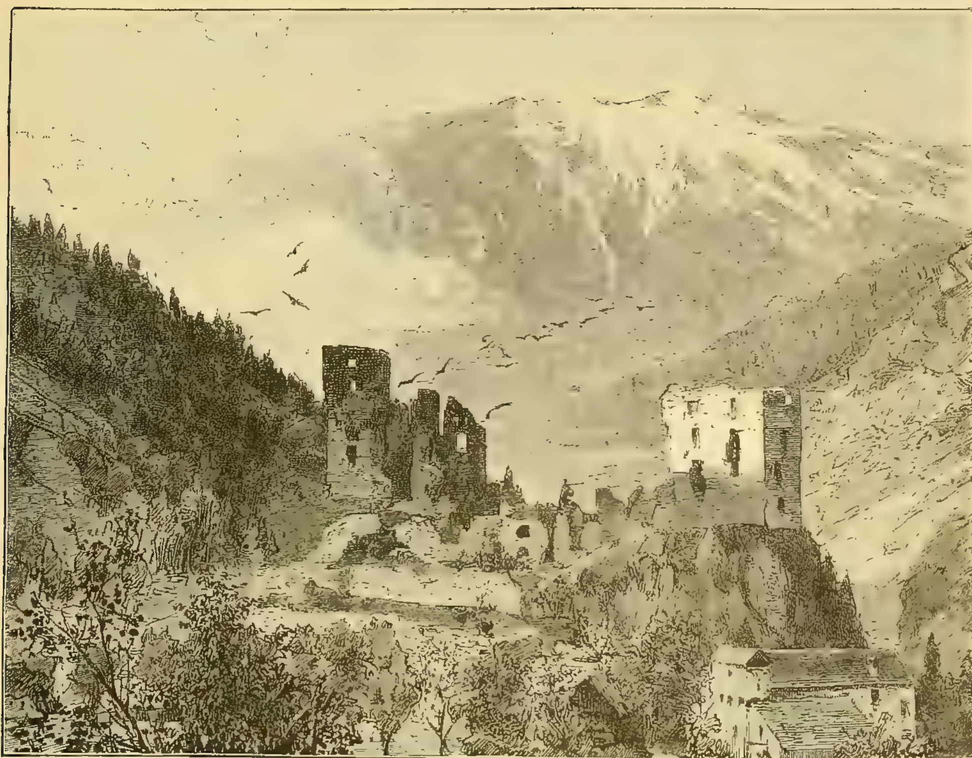
Krajnában a csúcsíves korszakot megelőző időből származó várak nincsenek. A Vigaun melletti Stein vagy Katzenstein vára, mely a Valvasor-féle ábrázolatokon látható tornyokból, erkélyekből és folyosókból következtetve egykor román stílű építészeti részletekkel bírt, most romjaiban hever, és csak a nagy, szilárd váralji malom daczolt az idővel korunkig.

Krajnának régibb várai, melyek többé-kevésbbé eredeti alakjukban maradtak fönn, a török berontásai ellen épültek vagy legalább bővíttettek és újból megerősíttettek azon szörnyű időben, mikor a nemességnek ezen másfélszáz évig tartott rettentő vész ellen kellett gyűjtögetnie és folytonosan harczra készen tartania erejét. A magas, nehezen megközelíthető hegycsúcsokat már ezen időszakot megelőzőleg elhagyták, és várépítésre olyan helyeket kerestek ki, melyek az útvonalakon, völgyeken és folyamokon való átkelést biztosították, továbbá olyan helyeket, melyeket sajátlagos fekvésök, így valamely folyó, vagy ennek magas és meredek partja, vagy valamely kiszökő hegysarok meredek széle oltalmazott.

Ezen várépítkezések kétféle alakzatot mutatnak. Az egyik fajtánál kiszökő félkörű, vagy szögletes sarokbástyákkal megerősített, magas falakkal körülzárt udvarban nagyobb, kétemeletes épület áll. Ezen az ostrom veszélyének legkevésbbé kitett helyen álló lakóháznak, melyhez utóbb szárnyakat is építettek, a külső fala magának a körfalnak egy részét teszi s falai ehhez mérten vastagok, s nyílások és lövő-rések csakis kellő magasságban találhatók rajtuk. Az úri háznak kapuval, nagyobb ablakokkal és erkélyekkel ellátott homlokzata az udvarra néz; a külső oldal zárt, mogorva kinézésű. Azon czélból, hogy a védelmet kis helyre lehessen összevonni, a majorsági épületeket a váron kivűl helyezték el. A körfalak

az udvar felől födött fa folyosóval voltak ellátva, a kapu íve fölött pedig nagyobb épületrész emelkedett.

Wördl vára, mely Rudolfswert mellett az itt már bő vizű és jó nagy Gurk folyó közepén alakúlt kies szigeten áll, megtartá egykori képét és tisztán láttatja az e fajta várak építése módját. Egy-egy fahíd köti össze a szigetet a két oldali partokkal. A nagy, vaslapokkal borított kapuszárnyak,

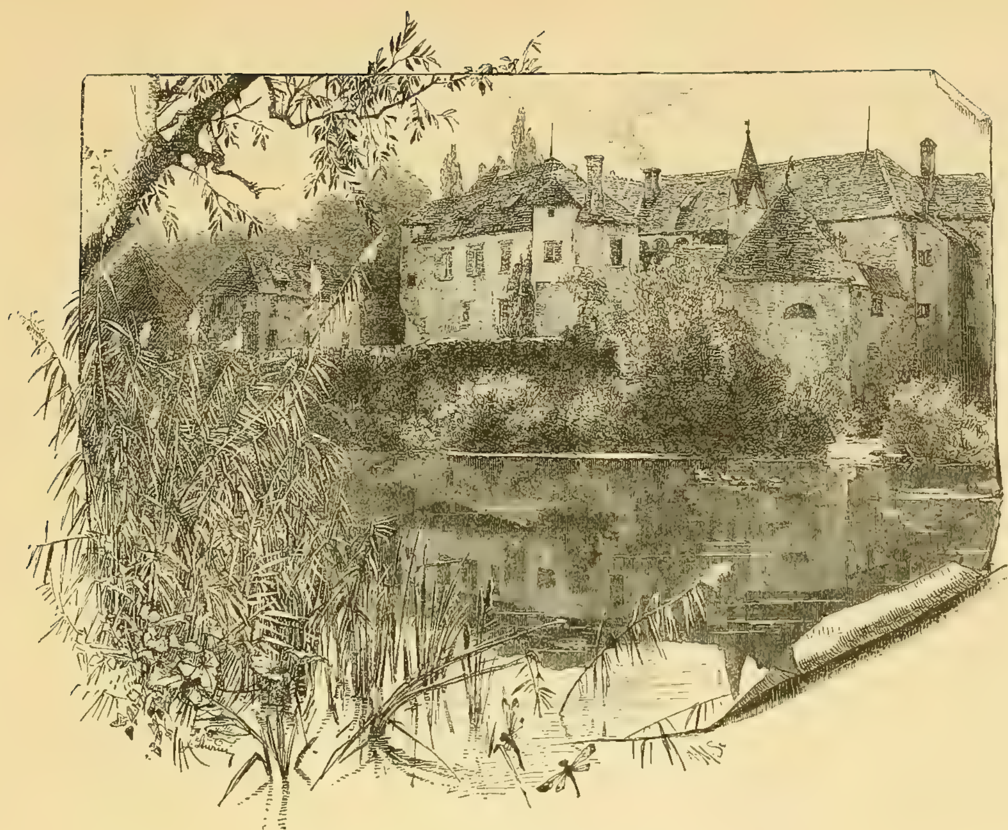

Stein vár romjai Vigaun mellett.

melyek golyónyomokkal, dzsidák és csákányok által okozott résekkel és bevágásokkal embermagasságon felűl sűrűn borítvák, tanúskodnak azon ostromokról, melyeket ki kellett állaniok. Az egyik kapuszárnyon levő kis kibúvó szolgált egyes embereknek bebocsátására. Az udvarnak szabálytalan négyszögű alakja van, építője alkalmazkodott a területhez és inkább tekintett a czélszerűségre, mint az arányok egyenletességére. Az udvar hátulsó részét elfoglaló nagy épületen kivűl, melyből egy szögletes torony magasodik ki, van az udvarban még egy másik kisebb épület is, melyet az előbbivel egy keresztszárny köt össze.

Sok kisebb kastély szintén hasonló elrendezésű. A Karavankák előhegységeinek déli lejtőjén levő Stermol vár egyszerű úri laka, és udvarának a hegység felé néző hátulsó oldala minden külső építészeti tagozásnak egyaránt híjjával van. Az udvart kerítő falakat négy, szögletes torony erősíti. A Rudolfswert melletti Lueg vár hátulsó oldalával egy szakadéknak hozzáférhetetlen sziklafalához támaszkodik és nagy, szegletes tornyai lakásra vannak berendezve. Alsó-Krajnában Neudegg vára, mely először 1250-ben említtetik, magános dombtetőn áll, miért is úri laka a kerekbástyákkal védett udvarnak a közepén van.

Az e fajta építkezések közt legnagyobb Freithurn vagy Freienthurn, Tschernembl-kerületben a Kulpa balpartjának meredek párkányán. Fontos végvár volt ez, mely az itten könnyű átkelésű folyó fölött őrködött, s nemcsak urát védte a törökök ellen, kik erre szoktak Krajnába berontani, hanem menedékűl szolgált a környékbeli népnek is. A mi a neve származását illeti, Valvasor azt hiszi, azért nevezték Freienthurnnak, mert a török soha nem tudta bevenni. Magas és erős fala, melyet sarkain és támadásnak jobban kitett helyein kerek és szögletes bástyák védenek, nagy teret kerít be, mely egykor a vár piacza volt; még 50 évvel ezelőtt is házacskák és gunyhók állottak itt, melyekben veszedelem idején a menekűltek húzódtak meg. A környező föld szinénél magasabb tornatér még most is fölismerhető. A külső falakon belűl egy másik fal húzódik, mely a tulajdonképeni várudvart a vár piaczától elválasztja. Ezen várudvarnak éjszakkeleti sarkán áll a hosszúkás négyszögű, ölnyi vastag falú vár, mely kerek saroktornyaival magában is erősség és a várbelieknek végső menedékhelyűl szolgált. Bizonynyal idáig is nyomúlt már az ellenség, mert a nehézkes vassal borított kapuszárnyon, mely a csúcsíves, kissé magasabban levő kapunyílást még most is elzárja, rések és bevágások vannak. A széles előcsarnok baloldalát egyetlen tágas helyiség foglalja el, a jobboldalon egy kisebb kamara van két folyosó közt, melyek a saroktoronyhoz vezetnek. A két fölső emelet elrendezése hasonló a földszíntéhez, csakhogy a helyiségek nem egy síkban fekszenek. Nevezetes, mily kevés és nem is épen tágas helyiséggel beérték a lovagok és várispánok. Az óriás, ép oly erős, mint vitéz Burgstalli Erasmus ezredes és ungvári kormányzó, „a ki a törököket János királylyal egyetemben derekasan kiporolta“, lakott e helyiségekben, melyek a magas növésű úrnak azon kivűl alacsonyak is voltak. Csakis a XVII. században épűlt hozzá az egyik saroktorony eltávolítása után az úgy nevezett „Generalbau“.

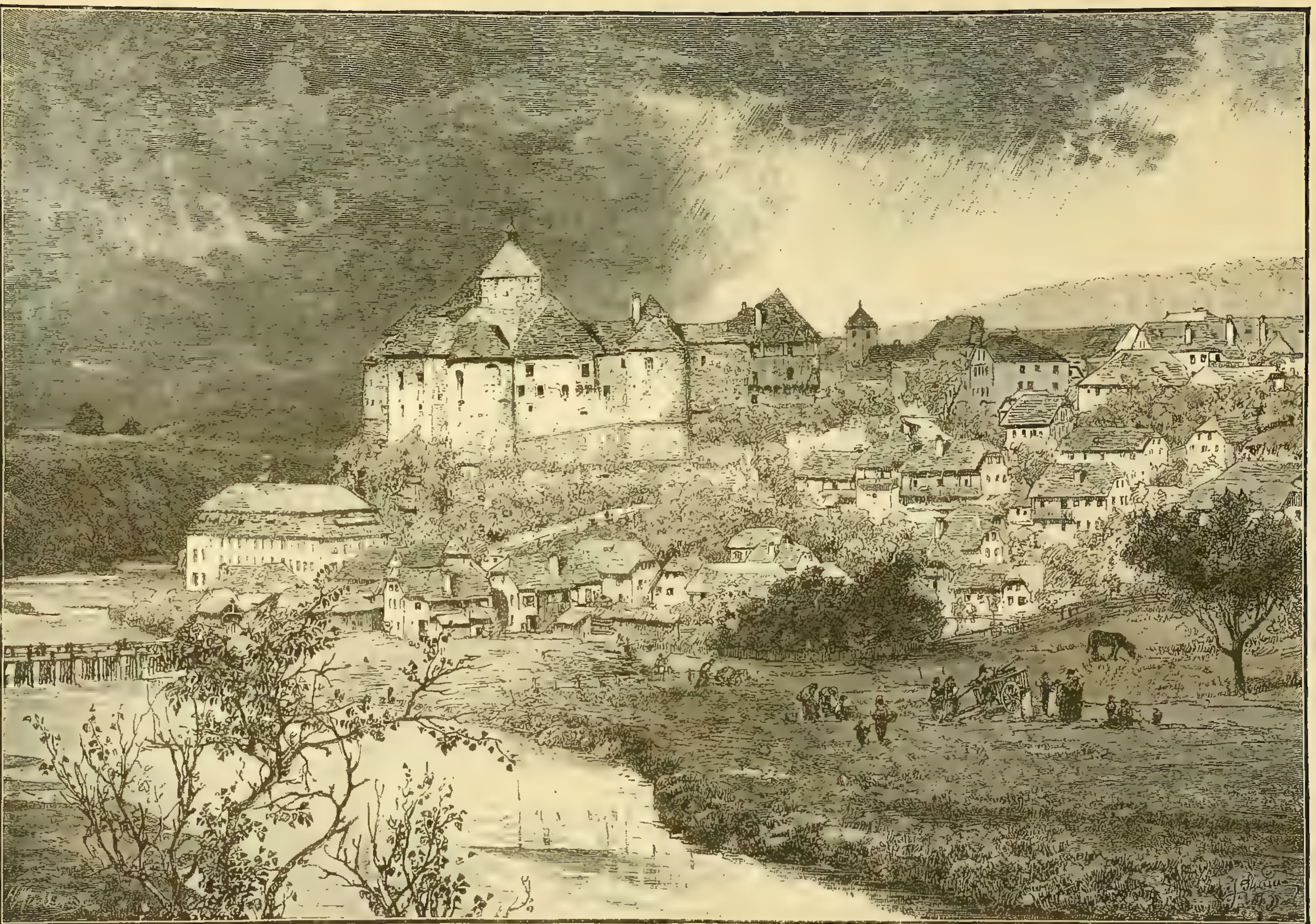
Wördl vár Rudolfswert mellett.

A krajnai várak másik, az előbbinél valamivel újabb keletű s emebből fejlődött alakzatánál az udvart minden oldalról erős lakóházak zárják körűl, a sarkokon és fontosabb helyeken kerek tornyok emelkednek és az épületek ezen tornyok közé vannak beillesztve. Az e fajta épületek közt legnagyobb Seisenberg vár Alsó-Krajnában. A Gurk folyó partjára meredeken kiszökő hegyfokon hét kiálló kerek torony közt kisebb-nagyobb erkélyekkel ellátott hatalmas falak merednek föl, egy vaskos, szegletes torony pedig középen a háztetők tömegéből emelkedik ki. Ezen völgyzáró erősség — „mely rendkivűl nagy és sok kerek toronynyal büszkélkedik", mondja Valvasor, — fogalmat nyújt az Auerspergek hatalmáról és gazdagságáról, kiknek a XVI. század közepén kerűlt birtokába és abban maradt mind maig. A nagy udvar szabálytalan hosszúkás négyszögű és lejtős. Egy nyílt lépcső vezet a zárt folyosókhoz, melyek a különféle lakosztályokat és helyiségeket kötik össze. Kivűlről nézve a vár egységes épületnek látszik, minden jele nélkűl annak, mintha az egyes részek különböző időből származnának; azonban a szögletes magas torony, mely sajátságosan tör ki a körűlötte levő épületrészek közűl,

továbbá a zeg-zugos, föl- s levezető folyosók, valóságos útvesztők; az udvar felé néző ablakok nagyságának és alakjának különfélesége, aztán az egészen kicsiny zugudvarok bizonyítják, hogy ezen a váron folyvást változtattak és a XVII. századig egyre építgettek. A piacz felé eső kerek tornyok körűl kiszökő gyámköveken nyugvó karzat vezet, mely egyik részén féldomborúan készűlt virágfűzérekkel és díszítményekkel van ékesítve.

Hasonló, csakhogy kisebb építmény Auersperg vára, törzsfészke azon messze elágazott grófi és herczegi nemzetségnek, melyből a középkor óta napjainkig a tartománynak és Ausztriának annyi híres embere támadt. Az Ischza-völgy végében, magasan a völgy fölött előszökő hegygerinczen, a reifnitz-gottschee-i és gutenfeldi fensík kezdeténél fekszik, és a laibachi lapály felé vezető útat zárja el. A régi, Auersperg Konrád által 1067-ben épített várat 1511-ben földrengés dúlta szét annyira, hogy későbbi újabb fölépítésekor a régi várnak csak igen csekély része volt fölhasználható. Három sarkán kerek tornyok magaslanak, köztük a délkeleti, mely a hasonnevű piacz felé fekszik, különösen erős és nagyon kiugró. Ezen torony magasságának közepe táján hatalmas, messziről meglátszó czímer van befalazva: fehér, egykor aranyos ökör barna mezőn; rámázata renaissancekorbeli ugyan, de maga a domború művű kép sokkal régibb korszak jellegét mutatja. Magas falai komor és zárkózott tekintetűek; vastag párkányzat fut körűl az épületen, mely a faragott terméskövekből álló földszíntet a rajta épűlt lakóhelyiségektől elválasztja. A nyugati oldal 1612-ben épűlt kapuzatával kissé barátságosabb tekintetű. Hosszúkás udvara meredeken lejtős és a benne épűlt kiszökő lakosztály szabálytalan. A régi várból maradhatott fönn egyebek közt a keleti szárny földszintjén levő öreg, úgy nevezett Luther-kápolna is. Falait, úgy szintén egyszerű, csúcsíves dongaboltozatát góthikus korból származó falfestmények borítják. Megtekintésre érdemesek itt még a XVII. századból származó deszkázattal és selyemkárpitokkal borított kicsiny, de jókarban levő helyiségek, úgy szintén a nagy torony földszíntjén levő ablaktalan várbörtön.

A Tschernembl-kerületben levő Krupp vár öt kiszökő kerek tornyával, a török pusztítások alatt szintén a lakosság menedékhelye volt. A laibachi várhegyen levő terjedelmes építménynek is, daczára többszörös átalakúlásának, még mindig a tornyok és ezek közé helyezett épületek által bekerített udvar az alapeszméje; Mokritz a Száva partján, közel a horvát határhoz, szintén e fajta nagyobb építmény.

Seisenberg vára.

A várépítkezésnek ezen utóbbi alakzata vált általánossá azon nagyobb várkastélyok építésénél, melyeket a török berohanásai utáni időben emeltek. Midőn végre nyugodtabb idők következtek be, az épületeknél többé nem az ellentálló képesség játszotta a legfőbb szerepet, s ezért várhelyekűl lapályos területeket választottak, a lejtős szárnyak egyenes vonalúakká szélesűltek ki, az épület alaprajza szabályszerű négyszöggé vált, az emeleteket egyforma magasra emelték, a falakat áttörő nyílások nagyobbakká és számosabbaká lettek s a saroktornyok már pusztán díszítő rendeltetéssel bírtak, mert a védelmi tekintetet a pompázás váltotta föl.

A községek, a folyóvíz éltető eleméhez kötve, patakok és folyók mentén fekszenek. A hol a folyók a völgyek fenekén mostak maguknak mély medret, mint Felső-Krajna síkságán a Száva, Kanker és Zeier, ott a községek a völgyek széleire települtek, s a vizek közt kiterjedő mívelt földeken egész órajárásnyira sincsenek házak. A keskenyebb völgyekben és halmos vidékeken a déli fekvésű oldalakat keresték ki. Alsó- és Felső-Krajna katlanszerü völgyeiben, hol a vizek rövid folyásuk után a földbe vesznek el, hogy valamelyik hegynek a túlsó oldalán bukkanjanak ismét elő, a nagyobb községek a tágasabb völgyterűleteken és a fensíkokon fekszenek, a nagy számú tanyák pedig a csekélyebb horpadásokban vannak szétszórva.

Két folyóvíz egyesűlésénél, sőt gyakran — mint Krainburg, Neumarktl, Bischoflack — a két víz által befogott sarokban fekszenek a mezővárosok és városkák. Észrevehető még rajtuk, hogy a község helyének kiszemelésénél, keletkezésük idején, a XII. és XIII. században, első sorban a külső oltalomra, elegendő védelemre voltak tekintettel; egy-egy meredek párkányú fensík, vagy olyan hely, mely háttal valamely nehezen megmászható hegynek támaszkodott, különösen alkalmasnak látszott e végre, és tetemesen csökkentette a csak kőfalakkal védendő oldalak hoszszát. Szűk helyen szorongva csoportosúltak az ilyen községek keskeny homlokzatú házai egy hosszabb, piaczczá szélesűlt út körűl, melylyel egy, vagy két keskeny útcza halad egyközűen, s melyeket amavval kis keresztsikátorok kötnek össze; egyedűl a kastély és a templom épületei terjeszkednek ki egy kissé tágasabban. A mi a régi időben haszon volt, t. i. a területnek a védekezést megkönnyítő alakúlása, az élet megváltozott körűlményei között bajjá, akadálylyá változott, mely egyéb okokkal együtt gátolja az ilyen községek terjeszkedését. A körűlzáró falak eltűnését kivéve, az ilyen városkának most sem más a képe, mint a minő volt felvirágozásának idején, a XV. vagy XVI. században.

Csupán a tartomány fővárosa, mely azon a helyen fekszik, hol a nagy forgalom útjai egymást keresztűlszelik, tesz szerencsés kivételt; Laibach a tartomány egyetlen városa, mely a hasonló nevű folyó balpartján fekvő és terjeszkedésre alkalmas területen a középkor vége óta tetemesen megnagyobbodott.

A paraszt szereti a faluban való együttélést; magános tanyák a kivételek közé tartoznak, s csakis ott fordúlnak elő, a hol a föld soványsága

Parasztház a Száva felső völgyén Radmannsdorf mellett.

a sűrűbb népesedést lehetetlenné teszi. Még abban az alacsonyabb hegységben is, mely Krajna jelentékeny részét elfoglalja, falukban vagy pusztákon csoportosúlt össze a lakosság, mindenütt, a hol ezt valamely fensík, vagy kedvező hegyoldal lehetségessé tette. Még a hegyek közt magánosan lakó paraszt is messzire szétszórt községének hegyi kápolnájában találja föl látható kifejezését sorsosaihoz való tartozásának, s mindig is a község védszentjéről nevezi el saját tanyáját.

A paraszt udvarház mintája gyanánt az a régi időből származó ház-alak tekinthető, mely legtisztábban a tartomány éjszak-nyugati sarkában maradt

fönn; délnek, a tengerpart felé a délvidéki szokás, délkeletre pedig a szomszédos Horvátországban dívó építkező mód változtatott rajta.

Ha valamely faluhoz közeledünk, a gyümölcsösök facsoportjai közt néhány szalmafödelet vehetünk észre, itt-ott fehér fal csillog át, és csakis a templom tornya magaslik ki a terebélyes diófák fölé. A legnaposabb helyen, a falun kivűl állanak az egysoros, hosszúra nyúlt górék (Harpe), keskeny deszkatetejökkel, csoportokban, nem messze egymástól. A góré hoszsza, nyilásainak száma helyesen tájékoztat az egyes udvarházak (Hube) szántóföldjei felől, a górék száma pedig az iránt, mekkora az egész falu telekterűlete. A fél- és egésztelkes parasztok (Ganz- und Halbhübler) házai egyenlőtlen közökben sorakoznak a falu útjának egyik, vagy mindkét oldalán, azon gunyhók (Keusche) és házak pedig, melyekhez kevés, vagy épen semmi földbirtok sem tartozik, a falunak mintegy esetlegesen oda állított tartozékai gyanánt tűnnek föl. Az útat a házak ormózati oldalai és a belsőségek alacsony falai és palánkjai szegik be. Ha a bejárón befordúlunk, — az alacsony kapu csakis be van támasztva és egyedűl arra való, hogy a marhák átjárását megakadályozza, — a ház ajtajához érünk, mely mellett padnak hiányoznia nem szabad. A zöldes homokkőből készűlt ajtófeleket fönt ívszerű hajlás köti össze és a záró kövön az építés évszáma van bevésve, e fölé pedig a háznak a számát festették feketén. Az egyszárnyú ajtó ki van támasztva, otthon vannak. Egy-két lépcsőfokon a pitvarba lépünk, mely a háznak egész mélységét elfoglalja. A ház túlsó falának sarkában, azon nyílás előtt, mely a szoba kályhájába szolgál, áll egy keskeny, hosszúkás tűzhely, mellette a hátulsó falon egy nagy, befalazott katlan a disznók eleségének megfőzésére, a nagy mosáskor való tüzelésre, és a mennyiben gyümölcstermés van, a pálinkaczefre (Maische) kifőzésére. A nagy ételszekrény, melyben a háziasszony a mindennapi szükséglet készletét tartja keze ügyében, kissé odább ugyanazon falhoz van állítva. A tűzhely közelében a cseréptálak polcza függ, egy deszkán pedig a fekete főzőfazekak sorakoznak; az ajtó mögötti sarokba ásók, kapák és egyéb szerszámok vannak támasztva. Ha az egész pitvar nincsen is beboltozva, legalább a hátulsó részének boltozottnak kell lennie a tűzveszély ellen. Balra a szobába lépünk; ennek két ablaka az útczára, kettő az udvarra néz; az ablakrostély hullámos oldalú dűlt négyszög-mintázatú, sarkain lapos karikákkal összekötött rácsozat, mely a homokkőből faragott külső ablakfélbe van beerősítve. Az ablakok közti sarokban áll a nagy jávorfaasztal, melynek fehérsége és tisztasága a házi-

asszonynak a büszkesége; naponként lemossa, hogy mocsoktalan legyen. Az asztalfiában fekete kenyér és nagy kés van, hogy minden belépőt azonnal megkínálhassanak. Az asztal mögötti sarokban függ a feszűlet, mellette a faltól elhajlólag függesztik föl az üvegre festett kezdetleges színezetű tartós szent képeket. Egy tábla mögé van bedugva a kis paraszt kalendáriom, hogy ezen, a falusi ember számára legtartalmasabb könyvecskét mindenkor és bárki is használhassa, a ki az ünnepek, névnapok és várható időjárás felől tájékozódni akar. Az asztal mögötti mindkét fal mellett széles, erős pad-

Vrem helység (Belső-Krajnában).

székek állanak és részben tovább érnek a szomszédos falak mentén. Az asztallal átellenben lévő sarokban van a nagy zöld kemencze, melyben az egész éven át főznek és kenyeret sütnek, s csakis nyáron és sültek számára gyújt a háziasszony az előtűzhelyen tüzet. A fal és kemencze közt, a felső részen, egy mindig üresen tartott hely van, mely télen kedves tartózkodó helye a gyerekeknek és mindazoknak, kik melegedni kivánnak. A kemenczének szoba felőli másik két oldala mellett keskenyebb, szilárd padszék áll; ennek körűlfutó fa-karjára szokták szárítgatás végett a ruhákat fölteregetni. A falazott, üres kemenczealjban kampók, lánczok és egy ládácskában a legszükségesebb szerszámok vannak összerakva. A kemencze melletti ajtónál

függ a schwarzwaldi óra, az ajtó másik oldalán pedig a szenteltvíz-tartó és a fa evőkanalak faragott polcza. Legyalúlt élű erős mestergerenda tartja középütt a mennyezetnek véggel összeérő részeit, a szép lúczfenyűből készült, simára gyalúlt és tompa szélű keskeny deszkákat; ezen alsó deszkasornak ép oly széles közeit pedig egy második felső deszkasor födi be. A mennyezet alá néhány hosszú keresztdeszka van felfüggesztve, ezekre állítják télen zöld tálakban az aludt-tejnek való tejet s itt helyezik el a ház könyvtárát, a Hermagoras-egyesűletnek jámbor és oktató tartalmú évkönyveit is. Ez a nem épen tágas szoba, mely alacsony ugyan, mindamellett, mivel a közepes nagyságnál is kisebb ablakai jól vannak elhelyezve, és nyílásuk is széles, világos, a ház népének lakó- és társalgó helyisége, itt fogadják és vendégelik meg látogatóikat; ünnep- és vasárnapokon, mikor vendégeket várhatnak, az asztalt fehér abroszszal takarják le.

A pitvarból a jobbra lévő ajtó az élésházba nyílik s ebben a családi ágy, nagy, tarkára festett ruhaládák, szalonna- és zsírbödönök, füstölt hús és kolbászok töltik be a térséget. A pitvar alatti pinczében tartják az úgy nevezett nyers anyagot (Rohzeug): répát, burgonyát, s ott áll a nagy savanyú káposztás hordó is. Az első emeletnek, hová a pitvarból lehet följutni, beosztása azonos a földszintével; a szoba fölött vannak a házi lányok és nőcselédek háló helyei és ruhaládái, az élésház fölött pedig a nagy gabonás ládák állanak. A bedeszkázott oromzatnak az útcza felé nyílt folyosója van, melynek korlátján bokros rozmarin és mélyen lecsüngő szegfűbokrok cserepei állanak, és tudatják, hogy a házban eladó lányok, vagy fiatal szolgálók laknak. A lakóházhoz csatlakozik, vele egy sorban, a ló- és marhaistálló, végűl pedig a szecskás kamra. Bár a házat kivűlről is ki szokták meszelni, az istálló pusztán csak kitapasztva van. A tulajdonképeni erős ajtón kivűl minden istállón még alacsony rácsajtó is van, hogy a meleg időszakban a levegő járhassa és hűthesse. Az istállók fölött van a takarmánypadlás, a pajta fölött pedig vastag, tölgyfa dúczokba illesztett és keresztkötéssel erősített deszkákból a cséplőszérű van épitve. Erre följárat vezet, melynek töltését felső részében boltívek tartják. A terhes szekeret ezen szérűbe húzzák föl, hol a takarmánypadláson keresztűl egészen a házig el lehet tolni. Az udvar felőli oldalon a takarmánytartó helyiségek hoszszában fa-folyosó (Galerie) vezet, melyre a ház melletti lépcsőn, vagy az említett följáraton át juthatni. Széles fa-csatornán át hányják le innen a takarmányt az istállók elé. A folyosó alatt az épület hoszszában egy vasrúd van húzva,

melyen az udvarnak éber őre, a „Szultán“, csúsztatja végig a lánczát és egészen a ház kapujához eljuthat. A hosszú, nyeregformájú zsúptető kissé magasabb a lakóház, mint a gazdasági épület fölött. Az istállók elé hányják föl a trágyát, ott áll a disznóól kis faépülete is. Az udvar végében kert van.

A föld egyenetlensége, a telekrészletek fölosztása és alakja az elrendezésnek itt leírt módjától eltéréseket idézett elő. Ilyen eltérés az, mikor a ház homlokzatával áll az út felé; az udvar, melyre a pitvarnak egy másik ajtaján át lehet jutni, a ház mögött fekszik s a házzal egyközűleg fekvő gazdasági épületek teszik annak másik oldalát. A ház jobb sarkához szintén melléképületek sorakoznak, melyek aztán a kerítésfallal (Zwinger) együtt zárttá teszik az udvart. Emelet helyett a földszinten bővítik meg a házat a szoba melletti kamrával, s ekkor, mivel az egész háznak egyenlő a szélessége, a pitvar is mélyebb, s így hely támad egy kisebb konyha számára, az élésház mellett pedig az úgy nevezett felső pinczének jut hely. Ilyen szélesebb házaknak is van első emeletjük a szoba szélességében, mely igen gyakran gerenda-művezettel (Blockbau) épűlt. A házfödél hátúl, a kamra felőli oldalon, mélyen lenyúlik, a homlokzaton azonban magas, messzire kiszökik és beernyőzi az épület felső részének homlokzati és ormózati oldalán végig vezető fa-folyosót is. A mohos zsúptető, melyre egy dió- vagy körtefának árnyékos ágai hajlanak, meg az épületfának sötétbarnától világos szürkéig váltakozó színe, aztán a folyosók kivágásainak árnyékjátéka és a fehér falakon levő deszkadíszítések festőileg vonzóvá teszik az ilyen parasztházat.

Az épület elrendezésének ez a módja a Száva felső völgyén a neumarktli Feistritzig, meg a Pöllander és Zeier völgyben szokásos; az utóbbiban rendkivűl nagy, kilencz, tíz ablakos szobákra is találunk; ez ablakoknál állottak a fonószékek valamikor, midőn még Trieszt számára vitorlákat szőttek itt. A Bischoflach, Stein és Laibach között elterűlő lapályon ritka a magas ormózat, a nyerges tető csúcslapokkal van ellátva, melyek Krajna ezen vidékein mindenütt, egészen a horvát határig előfordúlnak.

Ezen a lapályon Winklern község kivételképen nem útczás falu, minthogy itt a jobbára jómódú lakosság házastelkei egy tó körűl fekszenek. A parasztháznak egy új eszményképét is föltalálták ezen vidéknek a tartomány fővárosához közelebb eső részein, melyet átalakításoknál és új építkezéseknél, hacsak lehetséges, meg is valósítanak. Az ilyen ház egyemeletes a kamrával együtt, arányosan széles és a palatető alatt az ormózatban szobák vannak. Az egyenes szemöldökű kapu bálványai sötét szürke már-

ványból valók, melynek homályosan hagyott lapjain csiszolt díszítés, a háztulajdonos nevének aranyos kezdőbetűi és az építés évszáma láthatók. A háztetőből a kapu fölött falfok (risalit) nyúlik ki, mely néha oly kinyúló, hogy két oszlop is van alá illesztve. Tagadhatatlan, hogy az ilyen ház takaros vakolatával, nagyobb ablakjaival és zöld zsaluival, egyik oromzati oldalán kis virágos kertjével, melyet sűrű fa-rácsozat ótalmaz, csínos és barátságos tekintetű s a vénebb épületek közt vasárnapiasan fölcziczomázott jóllét hirdetője.

Belső-Krajnában még jobban elterjedt a fa- helyett kő-épületek emelése, mint Felső-Krajnában, a mint másképen nem is lehet ezen fában szegény és kővel bővelkedő Karszt-vidéken. Mennél közelebb jutunk Trieszthez és a tengerparthoz, annál feltűnőbbek azon eltérések, melyeket a bóra félelmetes ereje tesz szükségesekké. A házak itt alacsonyak, az útcza felé eső oromzat falazott és közepén kerek nyílással van ellátva. A tető is alacsony, vájt cseréppel van födve és nehéz kövekkel megrakva. Háztól házhoz boltozott bejáratú, tetőzet nélküli fal vonúl, a kőlapokkal kirakott keskeny udvar pedig csakis a hátúl fekvő kert felé nyitott. A pitvar mélyiben igen alacsony, de tágas tűzhely áll, melynek tüzénél guggolnak télen az emberek, s inkább fagyoskodnak egyik oldalukon és pörkölődnek a másikon, mintsem hogy kemenczével fűtsenek; itt is föltalálható már a délvidékieknek sajátságos ellenszenve a mesterségesen fűtött szobai levegő ellen.

Alsó-Krajnának katlanszerű völgyeiben és domboldalain levő helységei és egyes házastelkei a felső-krajnainak kényelmesen terjeszkedő módosságához hasonlítva szegényeseknek és elhagyatottaknak tűnnek föl, csakis azon birtokosnak, kit telkein kivűl valamely üzleti forrás segít jólléthez, van csínosabb házastelke. Legelterjedtebb a fa-építkezés, azonban nem mint gerenda-rovású (Blockbau), mely csak elszórtan található, hanem mint dúczokkal megerősített deszkaház, mely kivűl-belűl be van vakolva, kitapasztva és meszelve. A szobapadlózatot rendszerint csapóföld pótolja, a kémény csakis kivétel és a tető által nyíltan hagyott oromzatot is csak mogyoróvesszőből font vértelek zárja el. A házastelek legtermetesebb épülete nem ritkán a czélszerű és igen erős ácsmívezetű nagy kettős góré (Doppelharpe); olyan magasra emelve a föld fölé, hogy egy szénás szekér könnyen behajthasson, nyugszik erős mestergerendákon a takarmánytartó helyiség is, hogy a górét mindkét oldalról föl a tetőig szabadon járhassa a levegő. A takarmánytartó helyiség előtt folyosó van, melyre lépcső visz föl. Délnek

a Gorjanz-hegységtől, mely tágas körben fogja át a Kulpa felé elterülő, csekély hajlatokkal bíró dombos és katlanszerű vidéket, már szembe tűnik a szomszédos horvát föld hatása ép úgy az építkezés módjában, mint a nép erkölcseiben és szokásaiban. A házastelkek nem az út mentén sorakoznak, hanem szabálytalan csoportokat alkotnak, mindenkor a területnek a hátán, vagy oldalában, soha a katlan fenekén. A csoport minden házastelke magában véve önálló egész, a falvak pedig ilyen egyes udvarok csoportozatából

Magános ház Gribleben.

állanak. A paraszt a maga házastelkét „das Bergel“ néven nevezi, s érti ezen lakóházát, gazdasági épületeit, a hozzá tartozó és alacsony sövénykerítéssel körűlzárt udvart, mely a disznóknak szolgál tanyáúl, mind együtt véve.

A házak mindenestűl fából rovottak, kivéve a lakóház falának azt a részét, melyhez a pitvarban a tűzhely és a szobában a nagy kályhás kemencze dűl. A pitvarhoz, mely a tűzhely fölött kitapasztott sövénynyel van födve, egyébként pedig egészen a födélszékig nyílt, sorakozik a szobával szemközt a lakóháznak harmadik része. Két kisebb helyiségből áll ez, az egyik az éléshás, a másik pedig a családfőnek és nejének kályhával ellátott és kimeszelt szobácskája. A cséplő-csűrön és a pajtán kivűl, mely az istálló

fölött van, még egy másik kis „háza“ is van a parasztnak. Egyetlen helyiség ez és a ruhaládák meg gabnakészlet tartására szolgál. E második ház mellé épített helyiségben van a kézi malom, e vidéknek szükséges eszköze, minthogy a Kulpa malmai már közepes vízállásnál is, tavaszszal és őszszel pedig heteken át is szűnetelni kénytelenek.

Mű- és népzene Krajnában.

Krajna fővárosa sohasem volt valamely egyházi, vagy világi fejedelem udvarának székhelye, s így a tartomány mindenkor híjával volt azon jótéteményeknek, a melyek ily udvartartásból az illető városra vagy országra hárúlnak. Mert nem ritkán a tudományok és művészetek ápolói s a jó ízlés iskolái valának ez udvarok. Krajnában tehát a zene fejlődése kizárólag a nép természetes tehetségeire, ápolása egészen a krajnaiak műérzékére volt hagyatva. E népnek zenei hallása és éneklő kedve eléggé nyilatkozik népdalainak gazdag kincsében, a mely a régi időktől egész napjainkig fönmaradva, üdén csattog a hegyvidék völgyeiben ép úgy, mint a síkföld szőlővel beültetett dombsorain, közelebb hozza egymáshoz a szíveket a falu szűk szobácskáiban s áhítatosan zeng a templom mennyezete alatt. Ha tehát Krajna, lakosságának fejlett zeneérzéke mellett is, aránylag csak kevés kiváló névvel dicsekedhetik a műének és zeneköltés tágabb terén, népének zenére és énekre való hajlama azért minden alkalommal nyilvánúl, bármily messze múltba kisérjük is visszafelé az ország szellemi élete ez ágának történetét a tartomány, vagy fővárosa krónikáinak lapjain. A nép dalolva tánczolt a templom, vagy kastély előtti szent hársfa alatt, s a polgárság „víg hegedűszó“ kiséretében mulatott a vásártéreken. Az „ifjú Lucidarius“ czímű ismert német tanköltemény, az ausztriai népeket jellemezvén, a krajnaiakról ezt modja :

Ze Kraine si wir des gebeten
Daz wir windischen treten
Nach der Blâterpfifen.

(Krajnában arra szólítanak föl bennünket, hogy vend tánczot* járjunk dudaszó mellett.)

Ama kiválóbb zenészek és zeneszerzők között, kik vagy Krajnában születtek, vagy a tartományban folytatott hosszabb idejű működésük által annak szellemi élete történetébe tartoznak, *Slatkonia György* laibachi szüle-

* A szlovének *visoki ples* nevű néptáncza.

tésű bécsi püspököt és egyúttal I. Miksa császár karmesterét kell említenünk, a kit jeles zeneművésznek ismertek kortársai. Slatkonia 1477-ben lett császári udvari káplán Bécsben, 1503-ban laibachi főkáptalani préposttá, majd az isztriai Pedena püspökévé lett, s mint ilyen egyúttal a rudolfswerti prépostság haszonélvezetét is bírta, 1514-ben pedig a bécsi püspöki székbe emelkedett, a melyen 1522 április 26-án halt meg, mint a bécsi Szent-István-templomban látható sirfölirata bizonyítja. Arczképe ott látható a Szent-István-templom szentélyének kanonoki üléseit díszítő 18 mellkép között. Azon időben egyáltalában nem volt ritkaság, hogy magasabb egyházi méltóságok állottak a bécsi császári udvar zenekara élén, így például Slatkonián kivűl még *Textor Orbán*, a későbbi laibachi püspök, a ki udvari káplán korában vezette a nevezett zenekart, nemkülönben *Arnoldus de Prugkh*, a hírneves zeneszerző s a laibachi székesegyház főesperese.

Prugkhi Arnold emlékérme.

Prugkhi Arnold (olaszosan Arnoldo de Ponto) 1480-ban született Brüggében; nem tudni, mi módon kerűlt Laibachba, hol 1530-ban székesegyházi esperes, később pedig Bécsben a császári udvari zenekar főkarmestere („obrister Capellmeister der kaiserlichen Hofmusikcapelle“) lett, s mint ilyen halt meg 1545-ben. Szerzeményeiben, melyek motettekből, hymnusokból és énekekből, köztük Luther énekeiből is állanak, — dicsérik a mesteri ellenpontozást. Műveinek évszámozott kiadásai 1533-tól 1544-ig terjednek. Prugkhi nem volt krajnai születésű, de már kétségtelenűl ilyennek tekintendő Krajna leghíresebb zeneszerzője, a ki egyúttal a XVI. század második felének egyik legjelesb kontrapunktistája, *Jacobus Gallus*, német nevén Hänel, vagy Handl Jakab. Az összes zenetörténet-írók egyetértenek abban, hogy Gallus Krajnában született, noha születése helyét nem tudják megmondani. Biztos tudomás szerint 1550 körűl született jó módú szüléktől; ifjú korában az olmützi püspök karmestere lett, igen kedvező körűlmények közt élt, kora legderekabb és legműveltebb emberei közé tartozott, s egy Márton nevű fiút hagyva hátra, 1591 július 4-én halt meg Prágában. A strahowi könyvtárban egész gyűjteménye olvasható a halála alkalmából írt költeményeknek, s ezek megannyi ékesen szóló bizonyítékai a közszeretetnek, melyet Gallus élvezett. 1588-ban a császártól tíz évre terjedő szabadalmat nyert művei kiadására. Szerzeményeiben dicsérik a nagy

szabású fogalmazást, s a Palaestrinára emlékeztető művészi szerkezettel karöltve járó nemes egyszerűséget és bensőséget. „Ecce quomodo moritur justus“ szövegű dallamát, Mendel állítása szerint, újabban a berlini székesegyház kara is fölvette műsorába.

Krajna népének veleszületett zeneérzéke egyébiránt nem csupán egyes kiválóbb nevű férfiak időről-időre való feltűnésében, hanem ama századok óta folytonos ápolásban is nyilvánúl, melyben a zenét *iskolák állítása* s más fejlesztő intézmények szervezése által részesítették. Így már a XVI. századból veszszük egy zeneiskola hírét, melyet a sittichi apát alapított a kormányzása alatt álló kolostorban; 1652 június 18-án a laibachi jezsuiták szerveztek egy zenetársúlatot. Habár e zeneiskolák első sorban az egyházi zenének szolgáltak, azért mégis megvoltak bennök a zeneművelésnek általános s így a világi zene fejlesztésének alapföltételei is. A tartományi rendek is tartottak fönn saját költségükön egy zenekart, a „rendi trombitások és tábori dobosok“ („landschaftliche Trompeter und Heerpauker“) testűletét, mely a tartományi nemzetőrség kötelékébe tartozott. Hasonlóképen Laibach polgárőrségének is megvolt a maga zenekara, az ú. n. „Stadtthurner“-ek (városi kürtösök). Idővel mind a két testűlet szétzüllött, s 1815-ben a városi trombitások alaptőkéjéből kerűltek ki az ekkor alapított nyilvános zeneiskola szervezési költségei. 1702-ben új ápolóhelye támadt Laibachban a zeneművészetnek, az ekkor keletkezett *philharmoniai társaságban*, mely Krajna fővárosa elég korán virágzó szelleméletének tanújeleként mind e mai napig fönnáll, mint az osztrák-magyar monarchia legrégibb zeneegyesűlete, 110 évvel idősb a bécsi zenekedvelők egyesűleténél s 91 évvel előzte meg a párizsi konzervatoriumot. Ezen mindenesetre feltűnő jelenség magyarázatát keresvén, vessünk egy pillantást ama kornak s különösen Laibach városának azon időbeli szellemi életére. A laibachi polgárság fiai akkoriban szorgalmasan eljártak az olasz egyetemekre, különösen Bolognába, hogy alaposan készűljenek hazájukban később betöltendő hivatásukra. A tudományok gazdag kincsével, melyet ott gyűjtöttek, magukkal hozták az olasz műveltség ama góczpontjain elsajátított fínomabb erkölcsöket és jó ízlést is, s haza kerűlvén, az Olaszországban látott tudományos és művészi egyesűletekhez hasonlókat alakítottak szülőföldjükön. Így alakúlt 1670-ben a „Societas militaris“ („die streitende Gesellschaft“), 1693-ban az „Academia operosorum“ (mind a kettő tudományos társulat) és 1702-ben az „Academia Philoharmonicorum“. A krónika ezt írja róla: „Am 8-ten Jänner 1702 hat

die Academia der H. H. Philoharmonicorum den Anfang genomben. Der Anfenger ist Herr J. Berthold von Höffer, bei dem sich vierzehn eingefunden und den Schluss gemacht und ihme zum Director gestituirt." (1702 január 8-án alapíttatott a philoharmonikus urak akadémiája. Az alapító Höffer Bertalan J. úr, kinél tizennégyen összejöttek, szövetkeztek és őt tették meg igazgatónak.) Alább pedig: „Am 30-ten Juli (desselben Jahres) hat die Academia der H. H. Philoharmonicorum Ihre erste acta publica am Wasser Stromb Laybach mit Feyerwerch solemniter gehalten, welch acta zu sehen die ganze Stadt zugeloffen und alle Schüff biss auf ein Dienst gehabt, auch nicht genug vorhanden waren die leuth zu bedienen." (Ugyanazon évi július 30-dikán tartotta a philoharmonikus urak akadémiája első nyilvános előadását a Laibach folyón ünnepélyes tűzijátékkal, a mely előadás nézésére az egész város összesereglett, minden hajó egytől-egyig szolgálatban volt s még így sem volt elég a sok ember kiszolgálására). A philharmoniai társúlat immár majdnem két század óta ápolója a zenének a fővárosban és a tartományban egyiránt. A társúlat történetének egyik megindító részlete, hogy 1809-ben, midőn Krajna franczia uralom alá kerűlt, tevékenységét egészen megszűntette, mert ezt illőbbnek látta, mintsem hogy magát kényszeredett mulatságba igázza („sich einem erzwungenen Vergnügen unterjochen"); csak 1814-ben, a francziák elvonúlása után támadt új életre, ünnepélyes fáklyászenét adván Lattermann báró osztrák helytartónak a kivilágított várkastély előtt. Legfényesb napjait azonban 1821-ben élte a philharmoniai társúlat, mikor a laibachi congressus alkalmával Ferencz császár, az orosz czár, a nápolyi király s e fejedelmek kiséretében számos államférfiú, diplomata és magas rangú méltóság időzött a város falai között; mikor német színi előadások váltakoztak tarka sorban olasz operákkal és philharmoniai hangversenyekkel az ünnepélyek folyamán, s az utóbbiakban első rangú művészek sorakoztak a rendes tagok mellé. A társaság hangversenyműsorainak gyűjteménye különben arról tanúskodik, hogy a harminczas évek olaszos irányzatát kivéve, általában a nemes ízlés volt benne az uralkodó. E régi és mindenkor annyira munkás egyesűlet rövid idő alatt ki is vívta magának az egykorúak elismerését s a tartomány szűkebb határain jóval túl is szép hírnévre tett szert. A legjelesb zeneszerzők is kiváló nagyrabecsűlés jelének tartották, ha tiszteletbeli tagjaivá választattak. E tiszteletbeli tagok sorában ott látjuk *Dussek* (1794), *Haydn* (1800), Gänsbacher (1820), Paganini (1824), Hüttenbrenner (1830), Kreutzer Konradin (1839), Milanollo Mária

(1843) és még sok másnak a nevét. A társaság legfőbb büszkesége, hogy 1819-ben *Beethovent* is tiszteleti tagjai közé iktathatta; a nagy zeneszerzőnek megválasztatásaért írt sajátkezű köszönő-levele a társúlat irattárának legbecsesebb ereklyéje. A zenemű, melyet Beethoven e levélben a társúlatnak igér, nagy valószínűséggel az a pastoral-symphonia, melynek partiturájában Beethovennek vörös plajbászszal tett sajátkezű bejegyzései (például ütemjelölések stb.) láthatók. E partiturát is drága emlék gyanánt őrzi a társúlat hangjegygyűjteményében. 1821 óta a társúlat zeneiskolákat is tart fönn, s legújabb időben az 1815-ben alapított nyilvános zeneiskola is beléolvadt. Alapítását ugyan, a mint láttuk, az olasz műveltség behatásának köszönheti ez egyesűlet, de kétszáz éves fennállása már kiválóképen a németség kitartó buzgalmának érdeme.

Az olasz és német elem mellett újabb időben harmadikúl a szlovén is figyelmet kiván. Már a múlt század végén szerzett néhány szlovén dalt betétek gyanánt a nemesség színházában előadott operákhoz Zois báró, ki a tudományok és művészetek egyéb ágaiban is kitűnt a maga idején; s később is föl-föltűnik időről-időre egyes ünnepi alkalmakkor a színházban, vagy a philharmoniai társúlat hangversenyeinek műsorán egy-egy szlovén dal. De csak az 1848-iki, még inkább pedig a legújabb idők nemzetiségi mozgalma volt mélyebb hatással a szlovén műdal fejlesztésére; az 1872-ben alapított *Glasbena matica* e dal ápolását tűzte ki föladatáúl s ezt karok és dalok kiadása, zene- és éneklőelőadások rendezése, újabb időben pedig egy énekiskola fentartása által is igyekszik megvalósítani.

Nem szabad említetlenűl hagynunk a Cäcilia-egyesűletnek a templomi zene ápolásában tanúsított buzgalmát s különösen egy orgonaiskola szervezésében álló érdemét, valamint ama dicséretes szorgalmat sem, melylyel a tanítóképző-intézet a néptanítók zenei kiképzésén fáradozik.

A ki azonban a szlovén néptörzs természetes zenei tehetségéről helyes fogalmat akar magának szerezni, annak a *szlovén népdal* gazdag kincstárába kell behatolnia. Habár e tanúlmány közben első sorban a népdalok szövege fogja lebilincselni a figyelmet, melyet Grün Anasztáz fordításai már az irodalmilag műveltek legtágabb köreiben is föl tudtak kelteni: azért e szövegek mellett a dallamok hangzatossága és eredeti zamata is megérdemli egész érdeklődésünket. Az igaz, hogy tulajdonképeni krajnai népdalról annyiban alig lehet szó, a mennyiben tagadhatatlan, hogy a földnek az emberre gyakorolt hatása és Krajna földrajzi helyzete következtében az

Beethoven levele végének hasonmása.

olasz, német és délszáv elemek közé beékelt lakosság népdala a szomszédos törzsek behatását mutatja fejlődésében. A felső-krajnaiak dalán az alpesi lakók, különösen a karinthiaiak dalának jellemző vonásai ismerszenek föl, de azért olykor a humor is fölcsillámlik, sőt nem ritkán a „Jodler“-hez hasonló részletek is akadnak bennök. A belső krajnai Karszt-lakónak dalán olasz hatás érzik, különösen a rhythmusban és a záró-akkord elnyújtásában.

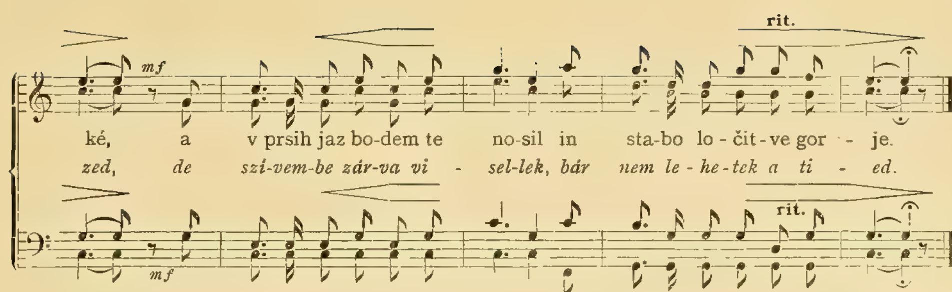
A leghamisítatlanabbúl látszik a szlovén jelleg az alsó-krajnai dalon, mint a melyre csak rokon törzsek, a szerbek és horvátok vannak hatással. Az alsó-krajnai dalok kivétel nélkűl, még a vígak is, a szláv népjellem minden törzszsel közös vonásaúl tekinthető mélabús hangúlat kifejezői; de azért a moll-hangnem koránt sem uralkodó bennök, rhythmusuk mindig kitűnik sajátszerűségével, s a zenei gondolatábrázolás többnyire egészséges érzékiséggel van kidomborítva. Mutatványúl az alábbi „Búcsú“ (Slovó) czímű népdalt közöljük, mely meghatóan tolmácsolja a kedvesétől nemes lemondással elváló legény hű szívének érzelmeit.

Lassacskán.

Pre - lju - ba zdaj zdra-va o - sta - ni, še en - krat po - daj mi ro-
Jól - lét - ben tart - son meg az Is - ten, s most add u - tol - já - ra ke-

ko, pa na me ni - kar ne - po - za - bi, če dru - gi tud že - nin tvoj
zed, em - lé - ke - met ő - rizd meg hí - ven, ha más - nak a - dád is szí-

bó. Ne - bo - dem lju - bez - ni te pro - sil ne - bo - dem te pro - sil ro-
ved. Sze - rel - met én tő - led nem ké - rek, nem ké - rem im - már a ke-

A régi festői népviselettel együtt, melyet az ízléstelen franczia divatozó öltözet mindinkább kiszorít, a régi népdalt is számos divatos dallam czifrázza, melyek vajmi ritkán mutatnak valódi népies színezetet; mindazonáltal remélhető, hogy a krajnai nép híven fogja ápolni s meg fogja tartani a jövőben is őseredeti dalait. Mert hiszen sajátlagos szellemének legszebb kifejezését ép e dalokban leli meg a krajnai néptörzs, zengjék bár azok a szavak értelmét híven kisérő dallamokban bérczes honának szépségeit, a felvidéknek a kék eget tükröző tavait, a síkföld zöldelő szőlőtőkékkel ékes dombsorait s a színarany ragyogású bort, vagy szólaltassák meg fájó panaszhangokon a szív legbensőbb húrjait, legmélyebb érzéseit és szenvedelmeit.

A német irodalom Krajnában.

A német szellemnek költői mezben való nyilatkozásai nem hiányzanak Krajnában sem. Tudva van ugyanis, hogy már a kalandozó Lichtenstein Ulrik is ellátogatott Krajna hegyei közé, hol őt „a nemesség vend része“ mint „gralva Venus“-t (királyi Venus-t) üdvözölte. Szintén találkoznak a tartomány urasági levéltáraiban és könyvtáraiban egyes régibb német irodalmi művek, mint például egy kötet ó-német prédikáczió, Mózes könyveinek egy verses földolgozása, a Nagy Sándorról való ének, Barlaam és Josaphat, stb., melyeket Radics Péter juttatott napvilágra a por és pókhálók közűl.

Az első költői emlék, mely magában Krajnában keletkezett, a XIV. századból ered s „az Úrnak a sátántól való megkisértetését“ adja elő egyfolytában folyó párversekben. Szerzője, Rasp Ottó, egy krajnai család sarja. Ugyancsak ezen századból való egy hártya-kézírat is, mely Krajnában keletkezett s Mária panaszának töredékeit foglalja magában. Ezekhez sorakozik „egy jó és szép imádság szűz szent Katharináról“ („ain guet und schoens gepet von der heiligen jungfraw sancta Katharina“), mely 48 páros rímű verssorból áll.

Egészen ének és dal nélküli volt a következő század, melyben a nép örökös aggodalommal tekintgetett a hegyek ormaira, vajjon nem hirdeti-e valamerről valamely kigyúladó jeltűz a félhold betörését. Ehhez járúltak a parasztlázadások, melyek miatt sok fényes úri kastély dőlt füstölgő romokba. Van is a krajnai parasztokról a XVI. század elejéről egy népdal, mely a győztes nemességet magasztalja, mely bátran fölkelt, hogy a lázadást elfojtsa.

Élénk szellemi élet ébredt a reformáczió bekövetkeztével. A várak és városok kőfalai közűl Németország fő- és középiskoláiba tódúlt ekkor a krajnai ifjúság, hogy tudásvágyát kielégítse; s egyszersmind német papok és tanítók érkeztek a tartományba, kik nemcsak Laibachban, hanem olyan kisebb városokban is, minők Krainburg, Idria, Gurkfeld, stb., hintegeték a műveltség magvait. Ezenkivűl létrejött Laibachban az első protestáns latin-iskola, melyben olyan férfiak mellett, mint Budina, Crellius, Bohoritsch, ott működött a jeles Frischlin Nikodémusz is, kinek a Zirknitzi-tóról írt latin „carmen"-je emlékoszlopává lett a szerencsétlen költőnek. Habár az oktatásnak a latin nyelv volt a középpontja, nem felejtkeztek el a német nyelv ápolásáról sem. Bizonyítja ezt a német katekizmus és énekeskönyv, melyet az ifjúság tanúlt, s bizonyítja a templomi éneklés, mely a szlovén mellett németűl is zengett. Sőt emlegetnek a pápa és az Antikrisztus ellen szóló gúnydalokat is, melyeket széltében énekeltek; de, minthogy elvesztek, nem bizonyos róluk, vajjon német, avagy szlovén nyelven voltak-e írva. A mi egyéb német költői műveket a XVI. század létre hozott, mind jelentőség nélküliek; s ilyenek úgy Ferenberger János törökök elleni kiszállásának verses elbeszélése és a Rain nemes család leszármazásának rhythmusos földolgozása, melyek Laibachban a Mannel János-féle első, de csakhamar bezárt nyomdában jelentek meg, valamint Lamberg József krajnai tartományi főkapitány életének gyarló nyelvű leírása, mely 1.600-nál több verssorával s a benne elszórt elmélkedésekkel fárasztja az olvasó türelmét. Az olyan művek pedig, mint a jogtudós Pegeus, vagy a sokat útazott Herberstein Zsigmond munkája, részint tartalmuk miatt, részint, mivel latinúl vannak írva, nem illenek be ez áttekintésbe.

Az ellenreformáczió megindúltával minden nyoma eltűnt annak a szellemi életnek, melyet a protestáns Németországgal való forgalom ébresztett. Ettől kezdve a jezsuiták kerekedtek uralomra iskolában és tudományban. Befogadták a protestáns iskolai drámát is, hogy azt az egyház szolgálatában értékesítsék. A drámai anyagot főleg a bibliából és a legendákból merítették,

ritkábban az egyetemes és a hazai történelemből. E drámák, melyek jelenetezési pompájukkal elkápráztatták a nézők szemeit, mind latinúl voltak írva; csak ritkán bocsátottak színre egészen német előadásokat, vagy oly drámákat, melyeknek latin szövegét, mint Fadinger Istvánnál, német versek tarkázták.

Báró Valvasor Weichhart János.

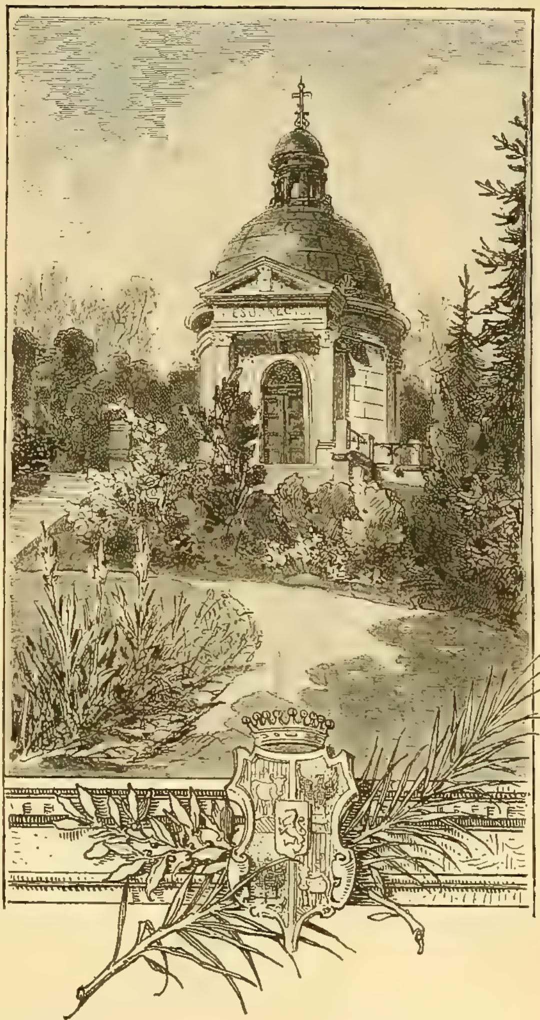
Veszedelmes versenytársaivá lettek a jezsuitáknak a felnémet nyelvű színészek, kikkel a német dráma a XVII. század közepe táján vonúlt be Laibachba. Szent Eusztachius megtérésével és vértanúhalálával lépett Hoffmann H. Ernő színész a háládatos közönség elé, mely hol egy-egy nyers komikus inas-alak tréfáin mulatott, hol olyan színpadi meglepetéseken

legeltette szemeit, mint a vadállatok balletje, Krisztus a felhők fölött, stb. E vándor társaságoktól lelkesítve, két krajnai fi, Händler Márton és Harrer Menyhért, egy három fölvonásos drámát költött ezzel a czímmel: „Der verirrte Soldat“ oder „des Glückes Probirstein“ (Az eltévedt katona, vagy a szerencse próbaköve).

Ugyanazon időben, mikor Laibachban jezsuiták és színészek versengtek a színpadi elsőbbségért, ült regényesen magános, ormok környezte hegyi várában, Wagenspergben, a tartomány leghíresebb fia, Valvasor báró, és alkotta hazája dicsőségére „Die Ehre des Herzogthums Krain“ (Krajna herczegség dicsősége) czímű munkáját. Valvasor, kinek ősei egy lombardiai nemes családból származtak, Laibachban született 1641-ben. Első oktatói jezsuiták voltak, de a külföld lett legjobb tanítómestere. Tapasztalással és tudománynyal gazdagon tért vissza hazájába és sokféle munkásságú élet után, melyet honának és a tudománynak szentelt, 1693-ban halt meg Gurkfelden Alsó-Krajnában. Minden vagyonát az „Ehre des Herzogthums Krain“-ra áldozta föl; neki magának semmi egyebe nem maradt, mint az az öntudat, hogy hazáját olyan művel gazdagította, melyben annak történetét, természeti állapotát és erkölcseit nem bírálatos kutatás alapján ugyan, de szeretettel gyűjtötte össze és tárta honfitársai elé. Valvasor iratai, melyekben, mint szintén a Holbein után készült halottak-tánczához írt rímes versszakaiban, nyers ugyan, de tiszta és nyílt szívből fakadó a nyelvezet, annál nagyobb elismerésre méltók, mivel akkor különben a latin tudományosságnak hódoltak, latin nyelven költöttek, mint ezt a XVII. századból és a XVIII. elejéről való sok krajnai tudósnak, különösen olyanoknak, mint Schönleben, Thalberg, Gerbetz és Pelzhofernek a munkái, vagy Hallersteini Zsigmond tartalmas distichonjai bizonyítják. Ezt a jelenséget az Olaszországgal való közlekedés, meg főleg, habár nem kizárólag is, az akkori időnek a román irodalmak felé hajló ízlése magyarázza meg.

Az olasz akadémiák mintájára létre hozták a XVII. század végén az Operosusok akadémiáját is, melynek tagjai a jelképökül választott méh szorgalmával igyekeztek a tudomány mezején dolgozni. Ez akadémia azonban a jezsuiták ellenségeskedése miatt már alapítóival és első tagjaival együtt meghalt, s csak József császár korában ébredt újonnan életre. Ekkor is csak rövid ideig élt ugyan, de Edling gróf és Gussitsch báró vezetése alatt oly sikeres munkásságot vitt véghez, hogy Edlingnek „Der Isenz und die Laibach“ czímű idillje szerint a Laibach folyó örömmel bólintgat fejével,

mert „az ő szelíden csörgedező vízével oly gyakran lejtett egy-egy dal a kövér réteken át, vagy zengett végig a sudar tölgyek lombsátora alatt, mióta neki Minerva Gussitschban oly mély érzelmű és tevékeny múzsafit ajándékozott“. Szintén pengette a lant húrjait a Klopstockon lelkesedett Linhart Antal is, kinek Krajna a legrégibb hazai történelem első bírálatos földolgozását köszöni. Dicsőítette továbbá Krajna e Sined-je (Denis osztrák költő), valamint ő előtte már Harmayr tanár is, József császárt és Mária Teréziát, s végre olasz és szláv nyelvből való fordításaiban, mint pl. a Lamberg és Pegam közti párviadalban, olyan hangot zendített meg, mely fogékony visszhangra talált. A színpadot is, mely Zois Zsigmond pártolásának örvendhetett, megajándékozta egy ilyen czímű drámával: „Miss Jenny Lowe“. A drámai előadások iránt olyan mértékben fokozódott az érdeklődés, a mint a fel-német nyelvű színészek mind gyakrabban és mind hoszszabb időre szállottak meg Laibachban. Ezek 1730-ban Krainburgban és Laibachban nyílt helyen már egy német passio-játékot is bemutattak 15 előadásban, a mivel „gyakran meg-megríkatták a nézőket“. Majd koronként ismét bohóczkodásokon vagy történeti drámákon (Staatsaction) mulattak, hallgattak olasz dini-danát, vagy tódúltak a jezsuiták drámáit nézni, kikkel még a kapuczinusok is versenyezni kezdtek, mint a „Bellidux“ czímű kapuczinus színdarabnak 1743-ban történt előadása bizonyítja. Így lett lassanként köz-

Grün Anasztáz mauzoleuma.

óhajtássá egy állandó színház emelése, mely a hatvanas évek közepén csakugyan föl is épűlt azon a téren, a hol ma a múzsatemplom leégett falai szomorúan s szemrehányólag néznek a város lakosaira. Ettől kezdve teljes volt a német színmű diadala. S hábár még olyan kontár színdarabokat is, mint a „Diego und Lenore“ szomorújáték, vagy a „Die verfolgte Unbekannte“, s a „Pyrrhus von Epirus“ énekes darabok, el kellett tűrni: Leisewitz „Julius von Tarent“-je, melyet Schikaneder vezetése alatt adtak elő, már azt a jobb időt hirdette, mikor az 1800-dik évben Schiller géniusza vonúlt be ide diadalmasan a „Haramiák“-kal. Már a Schiller hatása mutatkozott Zuppantschitsch Z. A. tanár költeményeiben, ki az 1806-dik évi hetilapban illyr költészeti töredékeivel lépett föl. Ezen inkább szelíd, eszményi irányú irónak szeretetre méltó tehetsége nem annyira hazafias drámáiban, mint inkább balladaszerű elbeszéléseiben nyilatkozott. Buzgó alkotásvágy szállta meg a lelkeket. Költészet és tudomány versenyre kelt mind a két nyelven, hogy a József korszakának a távol s félre eső Krajnában is becsűletére váljanak. Nem egy hírneves íróval találkozunk, úgy idegennel, mint bennszülöttel, kiknek tudománya hatással volt a tartomány művelődésére. Sőt a szlovén műköltészet atyja, Vodnik Bálint, annyira neki buzdúlt, hogy barátjával, Linharttal, „Krajna, Görcz és Gradiska története“ czímű, németűl írt munkája által versenyre keljen; míg mások a nyelv- és természettudomány terén keresték és találták babéraikat.

A német irodalomnak Krajnában való előmozdítására irányzott legnemesebb törekvés Schiller buzgó hírnökét, Richter tanárt, lelkesítette, ki 1817-dik évi emlékezetes fölhívásában a szépnek minden barátját fölszólította, hogy az ő zászlaja köré sorakozzanak és a hazai kincseket napvilágra hozzák; így Laibach az „Illyrische Blätter“-ben, melyhez később a rövid életű „Carniolia“ is csatlakozott, olyan folyóiratra tett szert, melyben a márczius előtti korszakbeli hívatott és hívatlan múzsafiak rakták le költői alkotásaikat. A „híres krajnaiak csarnoká“-ban (Galerien berühmter Krainer) regényes szellemben életre keltének a koporsóból olyan férfiakat, kik tollal és karddal valami nagyot vittek véghez; balladákban s elbeszélésekben hazai mondákat dolgoztak föl; dalok- és ódákban zengették Krajna csodáit; ellesték — mint Milko és Thomschitz — a szlovén népdal hangjait; bokrétákat gyűjtöttek idegen műirodalmak virágaiból s végre alkalmilag ki-kifejezték a császári ház iránt öröklött szeretetöket és hűségöket. Alak tekintetében legtisztább művei vannak a szemlélődő Hermannsthali Hermannak, ki egy

ideig „mint jövevény élt e szláv tartományban“. Ő körötte csoportosúlnak: az oktató irányú Ullepitsch Károly, más néven Laurent, az idegen ösvényeken ügyesen járdaló Schwarzthali Húgó, a beszélyíró Babnigg, továbbá Kordesch, Frank, Petruzzi, Laschan és mások. Megilletődéssel kell megállapodnunk Hilscher J. Manó nevénél, ki születésére nézve cseh volt ugyan, de mégis teljes joggal számítható a krajnai irók közé. Tizenkettedik esztendejében volt, mikor Laibachba került; itt növekedett és ért érett kort tanítója, a művelt Dahl őrmester keze alatt, s önté, mint közlegényi sorban levő költő, megkapó panaszdalokba lenyűgözött geniuszának följajdúlásait. Élet és szerelem lemondást prédikáltak az ifjú dalnoknak úgy, hogy ő társaságot kerűlve és hidegen, „mint sas, mely az égen egyedűl repűl át“, mind inkább magába és a vele lelkileg rokon Byron költészetéhez vonúlt, kinek Manfrédját és héber melodiáit lendűletes németséggel fordította le.

Szebb sorsa volt Grün Anasztáznak, a grófi dalnoknak, ki a babérkoszorút, melyet Hilschernek csak az utókor font, már kortársaitól átvehette. Őt, mint szülőföldje igaz fiát, mindig csak ide vonzotta az élet zajából az ő *Thurn am Hart* nevű idilli otthona, hol az erdőség csöndes magányából költői hangúlatot merített. A szülőföldje utáni vágy adta ajkára huszonegy éves korában az „Illyria“ czímű ódát; a kies Veldes s a hozzá tartozó zöldelő szigetke és Szűz Mária temploma lelkes megéneklőre talált benne. De leghálásabbak iránta a krajnaiak „Volkslieder aus Krain“ czímű fordításaiért, melyekben a szlovének mondái, erkölcsei és a természetről alkotott képzetei sajátszerűen tükröződnek vissza. Az a kivánata, melyet a költő Illyriához intézett üdvözlésében ekként nyilvánított:

Sei mir gegrüsst, Land meiner schönsten Träume,
Land, das mir Leben, Lied und Liebe gab,
Das liebend nährte meines Lenzes Keime,
Wie meine Wiege, sei du auch mein Grab!

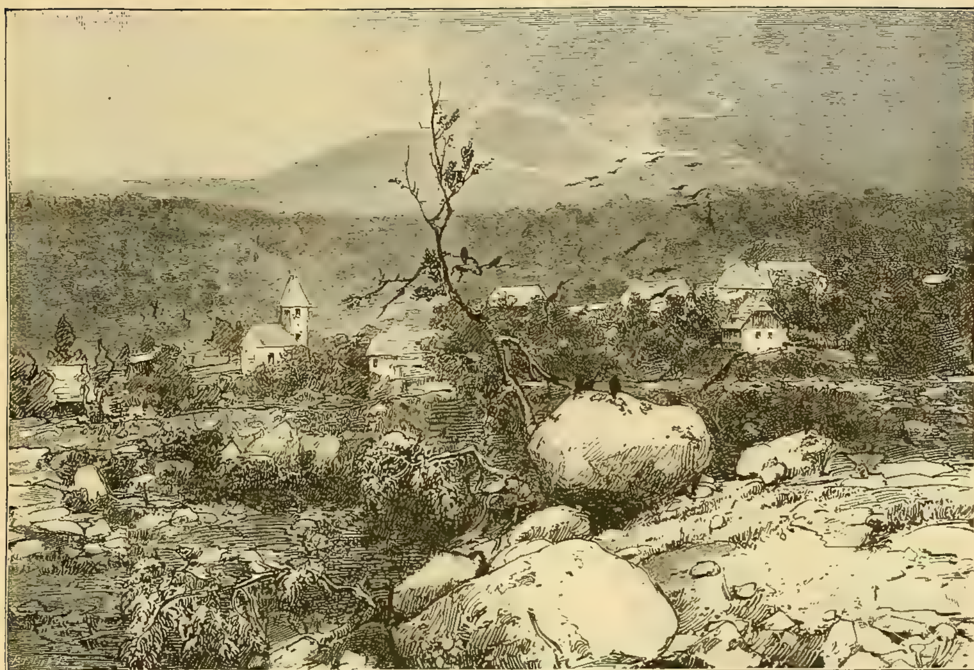
(Légy üdvöz, legszebb álmaim hazája,
Te, ki éltet, dalt s szerelmet adál,
Tavaszbimbaim szerelmed táplálta,
Te légy sírom is, mint bölcsőm valál!)

csakugyan teljesűlt. A zöld erdőség közelében emelkedik egy messze tekintő szabad téren az a mauzoleum, melyben a rózsák költője pihen. Grün halálaiglan a tartománynak még minden szellemi erői harmóniásan egyesűltek a békés munkálkodásra. Hálásan szentelt Prešeren a német nyelvnek

egy költemény-koszorút, melyek szép tehetségét a németekkel is megismertették. S valamint Prešeren, csaknem valamennyi szlovén múzsafi a német költészet forrásából merített. Közűlök sokan, — mint Vesel, Cegnar, Toman, Voljavec, Cimpermann, — Goethét és Schillert is merték fordítgatni, viszont a maguk szlovén költeményeit német mezben nyújtották cserébe, vagy eredeti költeményeket is írtak német nyelven, mint Prešernen kivűl Vilhar Frigyes, ki a német ősöket és azok utódait mint rajna-parti őrállókat dicsőítette, vagy Pessiak Lujza, ki még legközelebb is egy kötet német költeménynyel kivánt magának „a gyermeki szívekhez" útat egyengetni. Viszont a németek is hevűltek a szlovén költészetért s megkisérlették Prešeren és mások műveit lefordítani, így Melzer, Rizzi, Peen, Germonik, gróf Pace és végre Dimitz Ágost, ki a búvárkodó szorgalmával s a hazafi szeretetével írta meg Krajna történetét.

Isleib szerelmi képzelgései, Grünewald Henriette ártatlan elbeszélései és Radics-Kaltenbrunner Hedwig szellemeskedő közleményei a legújabb jelenségek a krajnai német irodalomban.

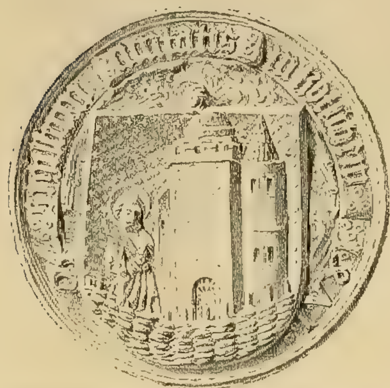
A Steinwand Gottscheeben.

Gottschee és a gottscheeiek.

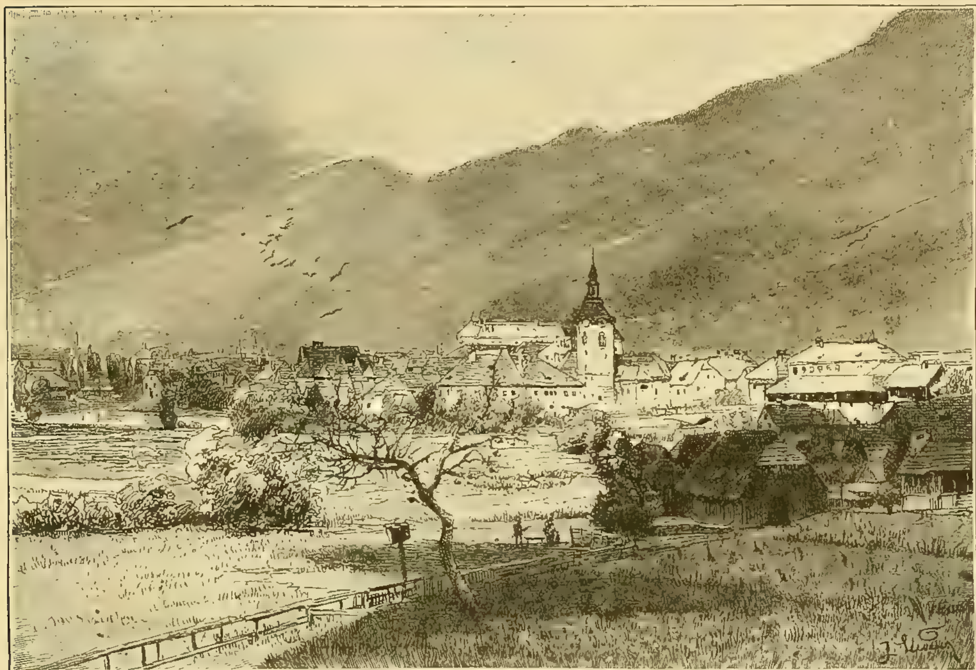
ottschee vidéke Krajnának egy sziklás, nehezen hozzáférhető zugában fekszik. A zord telet, mely e tájon már októberben kezdődik, csak május közepe felé váltja föl a tavasz. Ily körűlmények közt az őszi vetés nem is él meg, be kell érni a tavaszival. A terület legnagyobb részét az erdő-borította Karszt-hegység foglalja el, mely helyenkint valóságos őserdő jellegű még. Köröskörűl megfagyott örvényhez hasonlóan sorakoznak a hegylánczolatok. Katlan-alakú bemélyedéseikben nem egy szép völgy s kellemes síkság terűl el; de még az ily helyeken is oly gyérek a patakok és források, hogy a lakosság a maga és barmai használatára nagyobb részt hó- és esővizet kénytelen gyűjteni és tartogatni. A roppant területű sűrű erdőségek benyúlnak egészen Horvátországba. Itt-ott fantasztikus idomzatú sziklaóriások meredeznek ki az erdők mélyéből, melyekben számos barlang

és hegyüreg is található. Járható útakat csak újabb időben vágtak e tájékon. Azelőtt kocsival egyáltalában nem lehetett e vidéken járni. S még manap is elég gyakran sokkal szívesebben leszáll az ember egyes helyeken a kocsiról s inkább gyalogol mellette a többnyire mély szakadékok fölött, vagy meredeken föl és alá haladó úton. Terheket egész a jelen századig csupán öszvéreken szállítottak. Csak nagy ritkán akad az ember útja közben egy-egy termékenyebb völgyre. Mérföldekre nyúló területeken nem látni egyebet kopár legelőknél, melyeknek kővel borított földjén csak páfrány terem. A hol egy kis televényföld akad, azt gondosan kőfallal kerítik be s egy kis kender-földnek vagy zöldséges kertnek foglalják le. Az ilyen kender-földecskéket Gottscheeben „Hargrüblein“-nek hívják, mert e vidéken még járatos a kizárólag felnémet területen honos régi *Har* szó a „Flachs“ (kender) helyett. E körűlbelűl 13 négyszögmérföldnyi területen, 171 helységben és tanyán, mintegy 25.000 lélek lakik. A lakosság egy őserdőszerű vadonba vetődött kis német néptörzs, mely fajrokonaitól való több százados elszigeteltsége daczára még ma is híven megőrizte német ősjellege legnemesebb vonásait; sőt ez elkülönűltség csak fokozta e tősgyökeres eredetiségökben megőrzött, régies zamatú vonások érdekességét. Megérzik e sajátszerű zamat nyelvükön ép úgy, mint szokásaikon s megvan dalaikban és mondáikban is, melyek mély érzésű s bensőséggel teljes néplélekre vallanak. Laibachtól délkeletre, tíz órányi távolságban fekszik Gottschee városka, melyet a benszülöttek csak *a város*-nak neveznek, míg a *Gottschee* névvel mindig az egész hasonló nevű környéket, vagy egyáltalában a vidéket illetik. Városát és annak egész kerületét a gottscheei nem tekinti Krajna kiegészítő részének, hanem egészen önálló területként beszél róla.

Gottschee város nagy pecsétje (1471).

Köröskörűl a gottscheeieket mindenfelől horvátok és szlovének környezik, úgy, hogy e helyzet láttára önként az a kérdés merűl föl: vajjon mikor és ugyan honnét vetődött ide e német népecske? E kérdés eldöntésére mindenekelőtt *egy* tény fontos és veendő tekintetbe, az t. i., hogy eddigelé az egész vidéken sehol egy történelem előtti időből való leletre

sem bukkantak s egyáltalában nem találtak még semmi nyomot, a mely a XIV. századnál idősb lenne. Ennek alapján mindama föltevések, melyek e vidéknek ősrégi időkben történt betelepítését akarnák valószínűvé tenni, tarthatatlanoknak bizonyúltak. Míg Krajna legtöbb vidékén, még a felső-krajnai havas hegységekben is, mindenütt találni elszórtan római és történelem előtti régiségeket, nem is szólva a középkoriakról: addig Gottschee környékén, mint mondtuk, ilyesmiknek nyoma sincs. E körűlmény szinte

Gottschee város.

döntő jelentőségűvé emelkedik egy okírat tanúsága folytán, mely egész világosan szól a gottscheei terület első betelepítéséről s e közben határozottan kiemeli, hogy e vidéket kevéssel azelőtt még teljesen lakatlannak ismerték. Ez okíratban az aquilejai patriarcha Ortenburgi Ottó grófnak adományozza 1363 május 1-én Gottschee területén a kegyúri jogot. Ime e latin okírat kivonatának fordítása: „Mi, Lajos, aquilejai patriarcha, örök emlékezetnek akarjuk átadni a hírt, a mely hozzánk jutott: nevezetesen, hogy a Reifnitz határában lévő némely *erdőkben* és *pagonyokban*, *a melyek lakatlanok és míveletlenek valának*, számos emberi lakás keletkezett, s amaz erdők és pagonyok megmíveltetének, és hogy ugyanott nem csekély számú

nép telepedék meg. E helyeken . . . . . újabb időben néhány templom is épült, nevezet szerint *Gottschee*ben, *Pölan*ban, *Costel*ben, *Ossiwniz*ban és *Goteniz*ben . . . . Ortenburgi Ottó gróf engedelméből és beleegyezésével, kinek uradalma és joghatósága területén ama helyek feküsznek. Mi tehát — neki — adományozzuk — az illető papok kirendelésének jogát. — — Kelt udinei kastélyunkban, 1363 május 1-jén."

Ezzel az egész vidék története tisztán meg van világítva. Az 1363-ban történt első település előtt az egész táj lakatlan volt, legfölebb egyes vadászok hatolhattak be elvétve a rengetegbe s adtak talán a vidék egyes völgyeinek neveket, mielőtt azok lakva lettek volna. A vidék főhelye már 1377-ben „a mi Gottschee nevű vásárhelyünk" gyanánt van említve.

1469-ben a törökök egy berohanásuk alkalmával teljesen elpusztították a helységet, mely 1471-ben épült föl újra s IV. Frigyes császár rendelete folytán városi rangra emelkedett. Alapító-levelében a város czímerének következő leírását olvassuk: „kék pajzson egy saját-színű sövény s ezen belül egy megerősített ház, a mely előtt Szent Bertalan áll, egyik kezében könyvet, a másikban kést tartva, (az utóbbiak mind) fehéren festve" („ein plaber [blauer] schilt in des grund ein zaum in sein selb farb und darin ein befestigt haus und davor S. Bartelmä stehet, habend in der einen hand ein puch und in der andern ein messer mit weissen farben.") 1492-ben császári szabadalmat kaptak a gottscheeiek, hogy marhájukkal, vásznukkal és egyéb ipari termékeikkel Horvátországba („auf das Krobatische") és más vidékekre is eljárhassanak kereskedni. A házaló kereskedést támogató hasonló rendelkezések következtek 1571-ben, 1596-ban, 1774-ben és 1780-ban. A termékeny földben oly szegény tartomány népe valóban csakis a kifelé való kereskedés útján tarthatta fönn magát, mely csakhamar az egész férfi lakosság kizárólagos foglalkozása lett s olyan sajátszerűvé alakította e vidék népének életét. A jelenleg mintegy 1.500 lakót számláló városka barátságos kis hely, melynek legelőbbkelő építménye az Auersperg herczegi családnak magasan kiemelkedő kastélya. A tartomány, mely 1624-től fogva grófság volt, ez időben az Auerspergek birtokába került s alattuk 1791-ben herczegséggé emelkedett, a mennyiben az Auersperg család uralkodó herczege a mondott évben a gottscheei herczeg czímét nyerte.

A gottscheeieknek a XVII. században dívott régi népviseletéről Valvasor munkájának egy képe nyújt fogalmat. Ma már csak a nők járnak e régi

viseletben. A férfi lakosság rendesen napfordúlat ideje (Szent Iván napja = június 24.) táján kerül évenként haza. Ez időben, melynek Gottscheeben *Schumitten* (Sommermitte = nyár közepe) a neve, örömújjongás hangzik föl mindenfelé, s érdekes ilyenkor látni az egymást viszont látó párokat, mint ütnek el egészen mai divatú öltözetükkel az óralánczot, gyűrűket viselő férfiak az elébök siető asszonyoktól, kiknek rég múlt időkből híven átörökölt hagyományos viselete az apáczákéhoz hasonlít, s különösen

A gottscheeiek régi viselete (XVII. század).

nagyobb tömegben látva kelt sajátszerű hatást. Ez öltözet részei a fehér fejkendő, mely fátyolhoz hasonlóan egész könnyedén leng alá; a hosszú és újjatlan, elől nyitott fehér posztó kabát, mely alatt sűrű ránczokba rakott s vörös övvel derekukhoz szorított inget viselnek, továbbá vörös harisnya és fekete czipő.

Ez egymástól annyira elütő párokat különösen vasárnapokon látni hosszabb sorokban a templomba, vagy onnan vissza vezető, sokszor ugyancsak meredek útakon haladni. A gottscheei nő sohasem változtat egyszerű népies ruházatán, s még mint menyasszony sem ölt különösebb díszt.

Cziczomátlan külső megjelenésével azonban jól megfér csínos és kellemes magatartása úgy, hogy akárhány akad közöttük, a kinek csak városias ruhát kellene öltenie és senki sem nézné parasztasszonynak. Legújabb időben egyébiránt itt is kezd már a városi viselet hódítani. — A gottscheei büszke sajátos népi jellegére s nem akar krajnainak tekintetni. Méltó önérzettel hivatkozik különösen a föltétlen bizalomra, melylyel ki-ki bármely gottscheei iránt viseltethetik, s e bizalmat köztük valóban még a legszegényebb is, a ki egy árva garas nélkűl kél vándorútjára, mindenkor megérdemli. Büszkén emlegetik, hogy „gottscheei emberről még soha sem hallott senki semmi roszat“. S valóban hűséggel és becsületességgel találkozni mindenütt az egész vidéken.

Gottscheei öreg narancsárús Bécsben.

Annak igazolására, hogy a gottscheei tájszólás a legkülönbözőbb német nyelvjárások keveréke, melyek jó részt magán e vidéken elegyedtek sajátszerű tájbeszéddé, csak néhány példát kivánunk idézni. *Ertag* „Dienstag“ (kedd) helyett és *dankh* „links“ (bal) jelentéssel, melyek a bajor-osztrák nyelvjárást jellemző sajátságok közé tartoznak, azt a vélekedést kelthetnék talán,

hogy a gottscheei tájszólás egy a bajor-osztrákkal. De, ha viszont azt látjuk, hogy más tősgyökeres bajor-osztrák alakok, minő például *ees werts* „ihr werdet“ (fogtok) helyett, Gottscheeben ismeretlenek (az említett alak helyett Gottscheeben *ihr bert* járja); ha továbbá az Ausztriában már kihalt *wess? des Vaters* genitivust Gottscheeben még élőnek tapasztaljuk (besch bischt? Wûtersch! = Wessen bist du? des Vaters!) s még más effélét veszünk észre: akkor ismét a bajor-osztrák nyelvjárástól egészen idegen sajátságokkal állunk szemben, melyek más forrásra engednek következtetni. Számos családnév egészen svábosan hangzik (Rankeli, Singeli, Kesele, Chrise), mások meg a frank tájszólásokra mutatnak, sőt al-német nevek is akadnak (Büttner, Focke, Temme, Koppe) tőrűlmetszett osztrákok mellett, minők pl. Pachinger, Stampfel, Sumperer, Lampel. Ugyane különböző elemek vegyűlékét látjuk magában a tájszólásban is. Ezekhez járúlnak még egyes olyan sajátszerű vonások, melyek a *sette Comuni* és a *Monterosa* német lakóinak tájnyelvéhez hasonlítanak. Ilyen mindjárt a szókezdő *s*-nek lágy *sch* (magyar zs) -re való átváltoztatása,

Gottscheei fiatal narancsárús Bécsben.

például „Seele“ helyett *Sch*eale; továbbá az *f* és *v* helyett álló *w*, például „Vater“ helyett „Wuter“; *w* helyett meg *b*, például „Wein“ helyett „Bain“. E hangváltozások meglehetős zavarba ejtik a Gottscheebe kerűlő idegent, a ki például „Wald“-ot hall „Feld“, „Bald“-ot „Wald“ és „Barlt“-ot „Welt“ helyett! *Sch*ugen = sagen, *sch*agen = sägen, schagen (erős sch-sel, a mely a mi magyar *s*-ünkkel egyezik) = schauen, *sch*aagen (ismét lágy *sch* = zs-vel) annyi, mint saugen, *sch*ân = sehen, schanen = säen, *sch*ainen = sein, schainen = scheinen. — Még különösebbek a jelentésváltozások, például a testrészek elnevezéseiben. Az „újj“ például „Negle“, a köröm meg „Schule“ (Schale); „Wingarle“ gyűrű; „Mund“ helyett „Maul“ járja, „Maul“ helyett pedig „Käue“, stb. — E czikk szerzőjének 1870-ben megjelent gottscheei szótárában részletesb fölvilágosítást lelhet az olvasó e vidék tájszólásáról. A helységekben, mint már említettük, az év nagyobb részén át az asszonyok maguk gazdálkodnak, minthogy a férfiak távol vannak vándorútjokon. Két képünk ilyen házaló gottscheeit ábrázol. Óhajtva várja Szent Iván napja táján az egész család odahaza az „atyus“-t (Ate), mivel ekkorra a tavalyi eleség és csekély pénzkészlet már fogytán van. Az „atyus“ pénzt visz haza magával útjáról, s az esetleg termett gabnaneműt is segít betakarítani. A szegény asszony sokszor csak a legnagyobb takarékossággal s a legkeményebb munka árán tudta magát gyermekeivel, cselédeivel és háziállataival a szigorú télen át föntartani. Nem hiába dicsérik Gottscheeben mindenütt az asszony jóravalóságát. Megható látni e jólelkű teremtéseket, mint sietnek sokszor több mérföldnyi távolságra haza térő férjök vagy fiaik elébe, s mint törnek ki hangos örömújjongásba, ha megpillantják szeretett övéiket! Alázattal tekintenek föl urokra, szívesen czipelik úti-podgyászát, kifogják lovát s bevezetik a „szép“ szobába, mely kizárólag a ház gazdája számára van föntartva.

Minthogy a vidék az év nagyobb részén át férfiak híjával van, a dal ápolása is majdnem egyedűl a nők dolga. E körűlmény könnyen érthető hatással volt a gottscheei népdal sajátszerű alakúlására. Tipikusan egyhangú dallamokon zengik a legmeghatóbb balladákat. Tél idején a fonókban, kivált a félrébb fekvő helységekben, meséket és mondákat is regélgetnek, találós meséket adnak föl, de legkivált balladákat énekelnek, melyekbe sokszor az egész társaság belevegyűl dalával, úgy, hogy túlharsogják a rokkák búgását, míg a gazdasszony a későre maradtakat a hazamenésre nem emlékezteti. — Kiválóképen gazdagok bensőségben és ihlettel teljesek a nagy számú

Mária-dalok, melyekben elég gyakran igazán költői vonások akadnak. Egyikükben például a következő szakasz fordúl elő: „Felhő nincs az égen s mégis hűvös harmat hull. Nem harmat az, a mi hull, hanem a Szent Szűz könye. Mária kimegy a rózsás kertbe fehér rózsát szedegetni s koszorúba fonni. Hová viszi a koszorút? Elviszi a szent keresztre!“ — Egy másikban pedig: „A nap leszállt, az éj beállt, de az én Jézusom nem jött meg. — Ki kopog oly ijesztőn? Nyisd ki, édes anyám, nyisd ki az ajtót!“ — Bal kezével kitárja az ajtót, jobb kezével átöleli: „Édes fiam, hol voltál?“ — Ismét másutt: „Ott a zöldelő havasi rét fölött fölkel a hajnali csillag, ott ül a mi édes Asszonyunk Szűz Mária. — János, János, te szent férfiú, nem láttad-e Jézust, az én fiamat? Láttam bizony, kötelekkel kötözték meg, ostorokkal korbácsolták, s a szent keresztre feszítették, két szeggel ütötték át a kezeit s kettővel a lábait.“ — Ilyen Mária-dalok mellett más szentekre vonatkozó énekek is járatosak, például Szent Pálról, Regináról, Mártonról, Borbáláról, Szent Istvánról és másokról. S valamennyiben akadnak mély jelentésű vonások. Így például: „A megkövezett *Szent István* haldoklik s hozzá mennek szülei és fitestvére, de mind csak azt kérdik tőle, kire hagyja birtokát örökűl? Ekkor oda megy kedvese is és csak sebeit, csak fájdalmát kérdi tőle, mire aztán a vértanú így szól: Reád hagyom és a Szent Szűzre javaimat, mert te nem vagyonomat tudakoztad tőlem, hanem sebeim és fájdalmam felől kérdezősködtél!“

A tulajdonképeni balladákhoz szolgáló átmenetűl előbb egy regrutadalt idézünk:

Irás jött a regimenttől,
Hadba mennek a legények.
Egy legénynek szeretője
Kedvesével akar menni.
„Maradj itthon, szép galambom.“
„Nem maradok biz' én itthon;
A merre mégy, veled megyek!“
„S hová mégy majd, édes lelkem,
Ha én a tűz előtt állok?“
„Ha te a tűz előtt állasz,
Oldaladnál állok én is.“
„S hová mégy majd, ha a golyó
Szeretődet leteríti?“
„Ha a golyó téged leüt,
Meghasad az én szívem is.“
„S hová mégy majd, hogyha engem
Dobszó mellett sírba tesznek?“
„Mikor koporsódnál megütik a dobot,
Nékem is meghúzzák a halálharangot.“

Megható párja e dalnak a *zöld majorannáról* szóló. A vándorútra indúló legény arra kéri kedvesét, kössön neki búcsúzóúl majoranna-bokrétát. Búcsúzás közben a válás fájdalma kiárad a leány szívében, s szegényke

egész naivan panaszolja el lelke aggodalmát, hogy szeretője, kit most virággal ékesít föl az útra, majd más leánynak is megnyeri tetszését:

Kedvesem, galambom, köss nekem
Majoranna-bokrétát. [bokrétát,
Hogy kössem, hogy kössem,
Mikor a szememből kicsordúl a könyem?
De azért, de azért mégis csak megkötöm,
Fekete selyemmel leszen körűlkötve,
Ezüst gombostűvel meg is lesz tűzködve:
Hadd lássák, a hol jársz,
A német leányok, hadd lássák.
Hajolj le, hajolj le, te magas dombocska,
S te völgy, emelkedjél a mélyből
Hadd lássam, [magasba!
Hogy az én szeretőm merre van!

S most lássunk egy gottscheei balladát: „*A jó mostoha*“ czíműt:

Korán talpon van a fiatal cselédlány,
S gazdasszonyát kérdi, a mint fölkel
[mindjárt:
„Gazdasszonyom, lelkem, hallja meg,
[mit mondok,
Csodálatos álmom volt nekem az éjjel!
Van-e, ki ez álmot meg tudná fejteni?
Két ragyogó nap kelt előttem az égen,
S zászló volt kitűzve kelmed ablakánál.“
„Várj csak, édes lelkem, hűséges cse-
[lédem,
Megfejtem én mindjárt, mit jelent az
[álmod:
Egy időbe' két nap nem lehet az égen.
Nem sokára, meglásd, én nagy beteg
[leszek
És a betegágyból többé föl sem kelek.
Ifjú gazdám téged elvesz feleségűl,
S árvákúl maradnak drága kis gyer-
[mekim!
Viseld majd gondjukat nekik jóságosan,
Jóval légy irántuk s mindig emberséges.
Ha fehér kenyeret adsz a tieidnek,
Adj az enyéimnek legalább feketét.
Míg a tieidnek vörös bort öntögetsz,
Legalább friss vizet adj az enyéimnek.
Ha puha ágyat vetsz saját gyermekidnek,
Az én magzatimnak vess legalább szal-
[mát!“
Betegségbe esett a háznak asszonya,
S nem is kelt fel többé, meghalt, a
[mint mondta.
Cselédjét a gazda feleségűl vette.
A fiatal asszony jól bánt az árvákkal,
Jóval volt irántuk s mindig emberséges.
Az *árváknak* adott szép fehér kenyeret,
Saját gyermekei csak feketét kaptak.
Az *árvák* poharát piros borral tölté,
Saját gyermekinek csak friss vizet adott.
Az *árváknak* puha pehelyágyat vetett;
Saját gyermekeit szalmára fektette.
Mondja neki egyszer ifjú szép gazdája:
„Gazdasszonyom, lelkem, édes fele-
[ségem,
Mért nem bánsz egyformán mindenik
[gyermekkel?“
„Hát csak azért, szívem, édes ifjú
[gazdám,
Mert meghagyta volt az első feleséged,
Hogy gondját viseljem az ő gyermekinek,
S jó legyek irántuk, legyek ember-
[séges!“

A gottscheei népdaloknak ó-német, román és szláv dalokkal való összefüggése bizonyítékáúl a „*Hanschal jung*“ czímű balladát idézzük, melynek

itt csak tartalmát mondjuk el röviden. Jancsi legény a vásáron egy fiatal leányt pillantott meg, a ki után szívét kimondhatatlan sovárgás epeszti. A fiú elpanaszolja baját édes anyjának. Ez vígasztalja: „Hadd csak, fiam, majd építünk egy malmot. A sok őrletni járó ember közt majd eljön a te szép szeretőd is.“ Ment is a sok ember, oda ment mindenki, csak a szép leányka nem. — „Hadd csak, ne bánd, édes fiam, majd építünk egy fehér templomocskát. Oda majd eljárnak az emberek misére, köztük a te szép galambod is majd csak eljön.“ Mentek is, ment mindenki, de a Jancsi szép kedvese bizony csak nem ment oda sem. — „Hadd csak, ne búsúlj, édes fiam, majd kiterítünk egy hófehér halottat. A sok ember között, a kik majd eljönnek a halottat szenteltvízzel meghinteni, majd csak eljön az a szép leány is.“ — S erre csakugyan el is ment. Az álhalott, a mint előre sejthető, maga Jancsi. „Micsoda furcsa halott ez? Mintha csak ugrásra állana a lába? A szeme mintha csak ki akarna nyílni (die Aglein hobent schich auwen Spross), a kezei mintha meg akarnának valakit fogni!“ Alig, hogy a leány így szólt, fölugrik a halott s megöleli a rég várt kedvest. Ez a rémülettől halva terűl el, Jancsi utána hal bánatában, e szókkal búcsúzván el az élettől: „Ha te érettem haltál meg, én is meghalok érretted!“ A templomnak egy-egy oldalán temetik el őket. Az egyik sírból szőlőtő hajtott ki, a másikból rózsa. A két bokor fölfut a templomra s ágaik oda fönn, akár csak egy szerető házaspár (Konleute), szépen összeölelkeznek.

Trisztán sírjából is szőlőtő fakadt, Izoldáéból pedig rózsa, s ugyane motivum svéd (sőt hozzátehetjük, hogy magyar) népballadákban is előfordúl. Egy szerb dalban a legény sírjából fenyűfa, a leányéból rózsa nő. Legközelebb áll a fenti gottscheei dalhoz egy szlovén ballada: „Az álhalott“ czímű, mely Grün Anasztáz krajnai dalai közt német fordításban is olvasható. Csakhogy ez sokkal rövidebb és töredékesebb, így például a szép záradék egészen hiányzik belőle.

Egy másik igen érdekes ballada egészen vázlatos rövidséggel a *feloldott átokról* énekel. A leány elátkozza szeretőjét, mikor azt hallja tőle, hogy már másik kedvese van neki, a ki feje-vánkosánál ül. Azzal átkozza meg, hogy eleven testében rothadjon le a hús a csontjairól s lelke a testétől el ne tudjon válni. Ez be is következik, s a szenvedő most elhagyott szeretőjeért küld, hogy ez oldja föl a rá kimondott átkot. Ez is Trisztánhoz hasonlít, ki sebesűlten és Fehérkezű Izoldától ápoltatva szintén első kedveseért, a szőke Izoldáért küld. Ebben a balladában a két első hívásra azt feleli az

elhagyott leány, hogy: hiszen van már neki más szeretője, a ki fejevánkosánál ül. Csak a harmadik hívásra megy el, s ekkor végre elválik a haldoklónak lelke testétől és galamb képében az égbe száll. — A leánygyilkos Ulingerről szóló ballada is honos Gottscheeben, még pedig ama szép változattal, hogy a lovag a megszöktetett leány ama kérdésére: mit búgnak a galambok (t. i. azt búgják, hogy a lovag már tizenegy szűzet meggyilkolt), ezt adja válaszúl: olyan nótát énekelnek, a milyen épen az országban járatos! — Irodalmi tekintetből azonban a legbecsesb az a népballada, a mely Bürger „Lenore"-jének tárgyát szolgáltatta. Habár e balladának Gottscheeben énekelt változata nem ismeri a Lenore nevet s a szövege is egészen önálló eltéréseket mutat, azért helyenkint mégis szórúl-szóra való egyezések is találkoznak benne a másvidéki teljesb változattal és Bürgernek ezen alapúló balladájával, melynek hatását különben az egészen egyszerű, naiv eredetiségű népies hang, mely benne végig uralkodó, teljesen kizárja. A ballada különben így szól:

Egy leánynak szeretőjét
Besorozták katonának.
Háborúba megy a legény,
Búcsúzáskor szól a lányka:
Hű szeretőm, gyere vissza,
Akár élve, akár halva,
Hirt mondani jőjj vissza!

Bekopogtat az ablakon:
Alszol, avagy ébren vagy még,
Monddsza, kedves kis galambom?
Nem alszom én, hű kedvesem,
Ébren várlak, mindig ébren.
Gyere ki, gyere ki, édes lelkem.
S a lány kiment hozzája.

Fehér kezét megragadja,
S felkap véle jó lovára;
Azzal sebten elvágtatnak.
Mondd csak, félsz-e, szép angyalom?
Avagy nem félsz, mondd, galambom?
Hogyan félnék, miért félnék,
Ha te itt vagy mellettem?

A holdvilág szépen ragyog,
Halkan vágtat a sok halott!
Vágtatnak a kápolnához,
Benn a gyöpös temetőben.
Szól a lánynak szeretője:
Félre, félre, te márványkő,
S te sötét föld, hasadj meg!
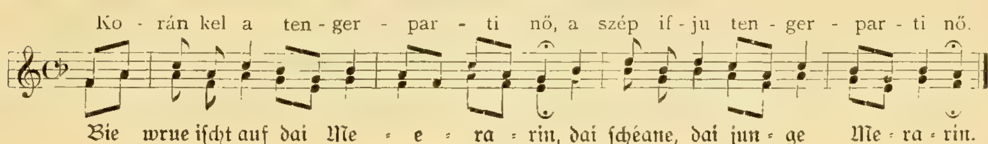
Nyeld el, föld, a halottakat,
De az élőt, azt ne bántsad!
Mire felviradt a hajnal,
Nem értett egy élő lelket,
Nem ismert egy élő embert.
Hét év múlt el, míg haza ért,
Hét esztendő s három nap.

Az utolsó (nyilván csak később hozzá toldott) versszak úgy értendő, hogy az élve visszamaradt leány a holt szerető eltűnése után hazájától messze

távolban találta magát, a hol senki sem értette az ő nyelvét s ő sem ismert senkit sem. Az út pedig, mely a hazajáró-lélekkel lovagolva csak rövid pár órányinak tetszett neki, most hét évig és három napig tartott, míg őt honába visszavitte.

Még ennél is érdekesebb egy másik ballada, mely meg épen a középfelnémet Gudrun-eposhoz hasonlít. Ez is nagyon el van terjedve egész Gottscheeben s mindenütt ismerik a „Szép tengerparti asszony“ czímen (di schéanne Merarin = die schöne Meererin). Föltűnő mindjárt e czímben a „Meererin“ szó „Meeranwohnerin“ jelentéssel. A tartalma magában véve elég jelentéktelen lenne; csupán a Gudrunhoz hasonlatos vonásai adnak neki jelentőséget, s csakis ez egybevetésből válik a hézagos kis töredék érthetővé.

Hogy egyúttal a gottscheei népies epikának egyhangú dallamairól is adjunk némi fogalmat az olvasónak, Keesbacher Fr. dr. szívességéből közöljük ez ép' szóban lévő balladának a dallamát:

A teljes szöveg fordításban így szól:

Korán kel a tengerparti asszony,
A szép, ifjú tengerparti asszony.
Fölkel kora hajnalba',
S fehér ruhát mosni megyen
A nagy tenger partjára.
Mosni kezdi s mossa szépen.

A tengeren úszva jön egy kis hajócska,
Két fiatal úr ül a kicsi hajóba.
Jó reggelt, jó reggelt, tengerparti asz-[szony,
Te szép, te ifjú tengerparti asszony.
Adj' Isten, adj' Isten, ti szép ifjú urak,
De nékem jó napom ugyan kevés [vagyon.

Lehúz egy kis gyűrűt ujjáról az egyik:
Fogadd el, szép, ifjú tengerparti asszony!
Nem vagyok én a szép tengerparti asz-[szony,
Vagyok pelenkákat mosogató asszony.
De azért bevitték a kicsi hajóba
S vitorláznak vele a tengeren tova.

Mégis te vagy a szép tengerparti asszony,
A szép, ifjú tengerparti asszony.
Keszkenőjét hamar a kezébe kapta,
S elhajózott velök a széles tengeren.
S mikor haza értek vele,
Megcsókolták, megölelték,
Csókolták a tengerparti asszonyt,
A szép, ifjú tengerparti asszonyt!

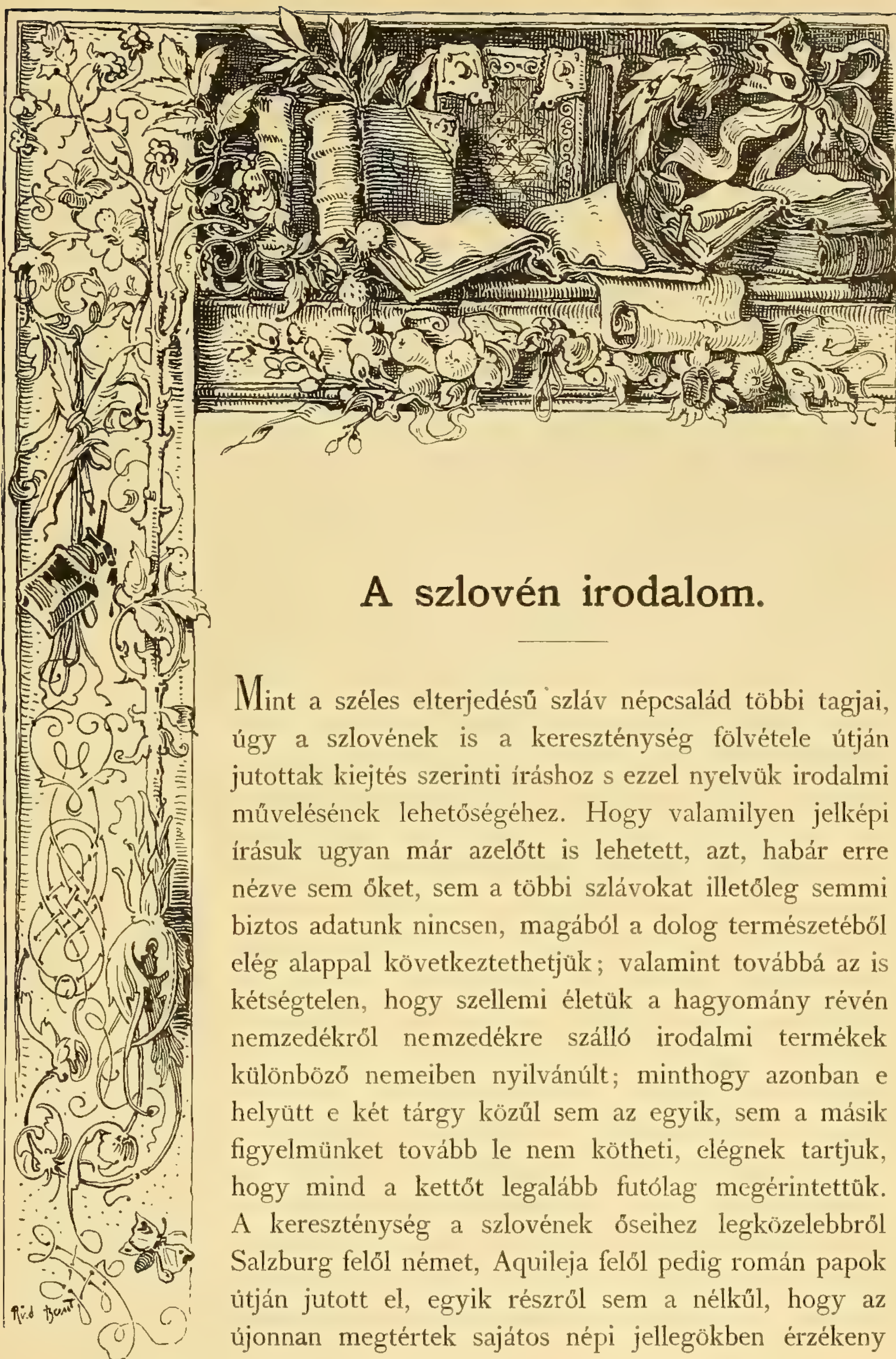
Már maga az, hogy ezen a tengerparttól távol fekvő vidéken „tengerparti asszony“-ról énekelnek, azt a föltevést teszi valószínűvé, hogy itt

valamely régi emléknek hagyomány útján leszármazott töredékével és nem puszta költői inventióval van dolgunk. Jóllehet arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a gottscheeiek kereskedelmi összeköttetésben állván Fiuméval és Trieszttel, a tenger nem oly idegen előttük, mint más belföldek lakói előtt.

Habár, mint a látott példákból is eléggé kitűnik, a gottscheei nép életének majdnem minden vonzó jelensége más német vidékek hasonlónemű termékeivel áll szorosabb rokonságban, azért e jelenségek mégis a rajtok híven megőrzött ódon színezet és a bennök nyilvánúló derék népjellem által önként megragadják, lekötik és felejthetetlen emlékkel gazdagítják az e tájékra ellátogatónak figyelmét.

Gottscheei nő.

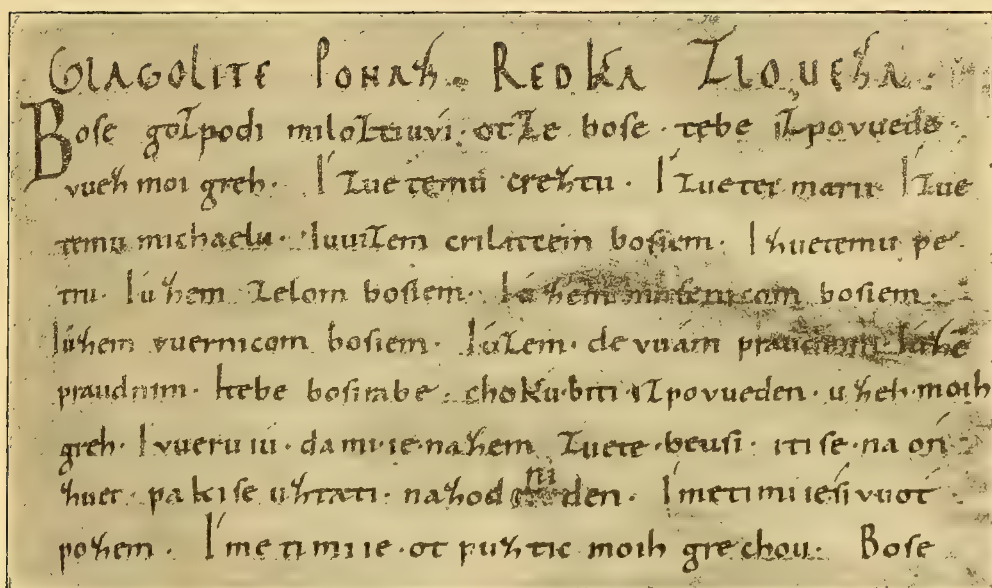
A szlovén irodalom.

Mint a széles elterjedésű szláv népcsalád többi tagjai, úgy a szlovének is a kereszténység fölvétele útján jutottak kiejtés szerinti íráshoz s ezzel nyelvük irodalmi művelésének lehetőségéhez. Hogy valamilyen jelképi írásuk ugyan már azelőtt is lehetett, azt, habár erre nézve sem őket, sem a többi szlávokat illetőleg semmi biztos adatunk nincsen, magából a dolog természetéből elég alappal következtethetjük; valamint továbbá az is kétségtelen, hogy szellemi életük a hagyomány révén nemzedékről nemzedékre szálló irodalmi termékek különböző nemeiben nyilvánúlt; minthogy azonban e helyütt e két tárgy közűl sem az egyik, sem a másik figyelmünket tovább le nem kötheti, elégnek tartjuk, hogy mind a kettőt legalább futólag megérintettük. A kereszténység a szlovének őseihez legközelebbről Salzburg felől német, Aquileja felől pedig román papok útján jutott el, egyik részről sem a nélkűl, hogy az újonnan megtértek sajátos népi jellegökben érzékeny

csorbát ne szenvedtek volna, midőn idegen hűbéri fönhatóságnak vetették magukat alá s rövid idő múltán teljesen elvesztették állami önállóságukat. E korban élénken pezsgő szellemi életről s annak irodalmi emlékekben való erősebb nyilvánúlásáról szó sem lehet. Valóban hiába is kutatunk efféléket s a *freisingi emlékek* az egyetlen kivétel, mely több század vigasztalan szellemi sivárságából üdvös ellentétképen kiemelkedik, habár ezen emlékek becse is sokkal inkább s kiválóképen nyelvtudományi, mint irodalomtörténeti jelentőségű. Nevüket ezen, a nyelvtudósra nézve igazán páratlan értékű kéziratok lelőhelyüknek, Szent Corbinian freisingi kolostorának köszönhetik, a honnan utóbb a müncheni királyi könyvtár kézirattárába kerültek. Latin betűs szövegük egy homiliát s a közgyónásnak (confessio generalis) két, a hívőktől a pap után mondandó formáját tartalmazza. E részben homiletikus, részben katekizmusi szövegek följegyzésének koráúl palaeographiai okokból legalább és bízvást a tizedik, ha nem a kilenczedik század tekintendő, s így mindenesetre valamennyi eddig ismert *szláv* nyelvemlék közt időrendi sorban ezeket illeti meg az elsőség. Ezen, valamint ama további körűlmény, hogy egyúttal e kézirat a *karantán* vagy *nori szlovén* nyelvnek egyetlen, aránylag igen régi irott emléke, alig megbecsűlhető nagy értéket biztosít a freisingi szövegeknek. Csekély terjedelmű tartalmukon azonban nem igen látszik meg, hogy különösen Karinthiában még a XIII. század közepe táján is közhasználatú volt a szlovén nyelv, a minek tanújaként Lichtensteini Ulrik német minne-dalnok (szerelmi költő) idézhető, ki 1255-ben írt „Frauendienst“ czímű költeményében határozottan kiemeli, hogy, midőn úrnője kedveért Velenczéből kiindúló kalandos útjában Venusnak öltözve Karinthia határához érkezett, a tartomány fejedelme és lovagjai szlovén nyelven „Buge waz primi gralva Venus!“ (Isten hozott, vagy fogadj Isten, királyi Venus!) szavakkal üdvözölték. Különben a stiriai Ottokár rímes krónikájának, vagy Viktringi János krónikásnak a fentivel majdnem egykorú följegyzéseiből is világosan kitűnik, hogy még a karinthiai herczegek beiktatásakor szokásos eskü- és hódolati formákban is sértetlenűl meg volt őrizve a szlovén nyelv elsőbbségi joga. Az általában uralkodó állapotok között tehát századokon keresztűl csupán a papok lehettek az irodalmi műveltség képviselői, s csakis az ő rendjük szűkebb körében volt irodalmi téren némi munkásság, még pedig első sorban természetesen a nyugati-keresztény műveltség szellemében folyó munkásság várható. S valóban találhatók is ily irodalmi életnek elég korai nyomai Karinthiában, csakhogy

ezen, rendszerint papoktól mívelt s az egyházi költészet termékeire szorítkozó irodalom német nyelven szólal meg, és sehol sem akadunk még csak a legcsekélyebb jelre is, a mely hasonló nemű bibliai, homiletikus, vagy egyéb rokon fajú tárgyak szlovén nyelven való földolgozásáról tanúskodnék.

Egészen mások voltak mindjárt kezdetben a *pannoniai szlovének* irodalmi és műveltségi állapotai. Igaz ugyan, hogy ezeket is salzburgiak nyerték meg a keresztény vallásnak, és minden jel arra vall, hogy eleintén ők is csak külsőleg lettek híveivé az új tannak, mely így ő náluk sem

Glagolite pona... redka zloueza
Bose gozpodi milostivi otze bose tebe izpovuede
vueh moi greh. i sveteme crizu. i sveter marii i sve
temu michaelu. i uuizem crilatcem bosiem. i svetemu pe
tru. i vsem zelom bosiem. i vsem mucenicom bosiem.
i vsem vuernicom bosiem. i vsem devuam pravuedni... i vsem
pravuednim. i tebe bosi rabe. choku biti izpovueden. u vseh moih
greh. i vueru im. da mi se na zem zuete beusi. i tise na on
zuet. paki se uztati na zodni den. imeti mi jezi vuot
pozem. i meti mi je ot puzti moih grechou. Bose

Új-szlovén írású hasonmás : A „freisingi emlékek"-ből (X. század).

igen teremhetett látható irodalmi és szellemi gyümölcsöket; e részben azonban egyszerre teljesen megváltoztak a körülmények, a mint a szlávok apostolainak, Kyrill és Methodnak áldásos működésével benső kapcsolatban álló *nemzeti* egyházszervezet Pannoniában érvényre jutott. Joggal jegyzi meg a krónikás, hogy: „örvendezének a szlovének, midőn saját nyelvükön hallák Isten dicsőségét". A bibliai és liturgiai íratok a nép nyelvére fordíttattak, s a ma előttünk legrégibb glagolit vagy kyrilli emlékek gyanánt ismeretes maradványok mind Pannonia földjén termettek. Pannonia lett ezzel az egyetemes szláv irodalom bölcsője, s a pannoniai ó-szlovén nyelv a többi szláv nyelvhez való viszonyában az, a mi a szanszkrit az indogermán nyelvek között. Magukkal ez emlékekkel e helyen foglalkoznunk

nem lehet, s így hová tartozóságuknak még több oldalról vitatott kérdését illetőleg is be kell érnünk azzal a megjegyzéssel, hogy történelmi és nyelvészeti okok egyiránt határozottan pannoniai eredetük mellett szólanak. A későbbi és mai ethnographiai körülményekkel számot vetve ugyan szigorúan véve csupán a szlovéneknek a hajdani Alsó-Pannoniában megtelepült része tarthatja joggal a magáénak ez emlékeket, azonban e szlovének nyelve a többiekétől csak tájszólásilag tért el, s így példátlan oktalanság lenne mind a kettőt alapjában egynek nem venni, a mint egyebek közt egy tüzetesen ide vágó becses salzburgi följegyzés 872-ből egészen helyesen fogja föl és jelöli a népfaji egységet, midőn Karinthiát és Alsó-Pannoniát Szlavinia közös nevébe foglalja össze. A szlávok két apostolának nevéhez fűződő áldásos irodalmi és művelődési mozgalom azonban csak rövid ideig tartott. Mindjárt Method halála után (885) oly állapotok állottak elő az egyházban és államban, a melyek e munkásságnak csakhamar véget vetettek, úgy, hogy az nem volt egyéb fényes, de múló epizódnál. Method tanítványai, köztük a tőle érseki hivatalában utódjáúl kiszemelt Gorazd, száműzetésbe küldettek s a rokon nyelvű bolgároknál találtak vendégszerető fogadtatást és szellemi munkájuk számára alkalmas tért. A pannoniai szlovének egyházi és politikai állapotai ezentúl nem igen valának lényegben különbözők a karantánokétól s nyomukba itt is, amott is szellemi tespedés következett. Nem mintha a legközelebbi századok egészen minden irodalmi emlékek híjával volnának, de ez emlékeknek sem mennyisége, sem minősége nem érdemli meg, hogy velök itt behatóbban foglalkozzunk. Csak annyit kivánunk egész határozottan kiemelni, hogy ezen irodalmi emlékek s némely azokat kiegészítő történelmi adatok egyebek közt kétségtelenné teszik a szlovén nyelvnek mint hivatalos nyelvnek is (habár csekélyebb terjedelemben) szakadatlan folytonosságát.

E tespedésökből a szlovéneket a reformáczió rázta föl, midőn diadalútjában őket is érintvén, köztük az új tan csakhamar meghódítá a nemességet és a polgárság nagy részét is. Hogy az új tanítás az egész nép közkincsévé lehessen, természetesen a nép nyelvén kellett hitelveit hirdetnie, még pedig nem csupán élő szóval, hanem írásban is, még pedig főképen ez úton. Ennek szükségét az irányadó körök azonnal belátták s e belátás következménye lőn a nyomában fölvirágzó, első sorban vallási czélokat szolgáló irodalom. Így lett a szlovének első reformátora *Truber* Primus, (született 1508 június 8-án az alsó-krajnai Rašicában, meghalt 1586 június

29-én, mint protestáns lelkész, a würtembergi Derendingenben,) egyúttal az *új-szlovén* irodalom megalapítója, népének Luthere. Nagy számú irataiból az új tanításhoz való rendűletlen ragaszkodásán kivűl mindenütt kiviláglik honfitársai iránti lángoló szeretete, kik között holta napjáig élni és működnie a szegény számůzöttnek nem engedte a sors. Ha tekintetbe veszszük a sokféleképen kedvezőtlen körůlményeket, melyek között irodalmi munkásságát folytatá, s továbbá még azt is megfontoljuk, hogy nemcsak honfitársainak érdekeit viselte szívén, hanem a horvát testvérnépre is szűntelen buzdítólag és jótékonyan igyekezett hatni: akkor termékeny munkássága csak emelkedni fog előttünk értékben. Ez érték megbecsűlésében ne zavarjon bennünket kelleténél nagyobb mértékben íratainak egyoldalú iránya, mely egy részt már a dolog természetében leli magyarázatát, s más részt nem annyira kizárólagos, hogy elvétve oly termékekre is ne akadjunk köztük, melyek munkássága átlagának színvonala fölé emelkednek. Így például már Truber Primus is helyesen fölismerte a dalnak a szívre és kedélyre való bűvös hatását, s ezért saját egyéni alaphangúlatát követve, népét részben eredeti, részben mások szerzeményeit utánzó vallásos énekek gazdag kincsével ajándékozta meg.

Truber Primus, az új-szlovén irodalom megalapítója.

Truber művei egyet kivéve mind a külföldön, Tübingában, jelentek meg. Würtembergben, hol néhány földije tekintélyes állást foglalt el (egyikök, Tiffurnus Mihály Magister, az uralkodó herczeg kanczellárja és első tanácsosa volt), menedékhelyet és Kristóf herczegben irodalmi törekvéseinek nagylelkű pártfogójára talált. Ezenkivűl még több protestáns fejedelem, némely szabad birodalmi város és hazája is szíves készséggel járúlt művei tetemes nyomtatási költségeinek födözéséhez. Pártfogói között azonban első sorban Ungnad János báró áll, ki, miután Truber az 1557-i vallási edictum után összes hivatalairól és tisztségeiről lemondott s Würtemberget válasz-

totta lakhelyeűl, mindennemű anyagi és szellemi támogatásban részesítette s még halálos ágyán is megható szavakban emlékezett meg róla.

Munkaerejével nagyon meghaladja Truber a vele egykorú vagy kevéssel utána működö írókat, holott tudományosságban és különösen nyelvismeret dolgában (a görög és héber nyelvben például teljesen járatlan volt) jóval elmarad mögöttük. S a mint minden kezdetnél máskép nem is igen lehetséges, írásmodora is tökéletlen és következetlen még, nyelve nagyon provincziális színezetű, szókban szegény és idegen szavakkal tarkázott, előadása gyakorta nehézkes és idomtalan.

Ezen és hasonló hibák- és gyarlóságoktól a lehetőség határáig tiszták és mentesek *Krel* Sebestyén (szül. 1538-ban a krajnai Wippachban, meghalt 1569 deczember 25-én mint superintendens Laibachban) és *Dalmatin* György (született — nem tudni, mikor — a krajnai Gurkfeldben; meghalt 1589 augusztus 31-én Laibachban) íratai, jóllehet Truberen kivűl nem volt más elözőjük. Dalmatin nemcsak a legtudósabb és leghatalmasabb nyelvezetű valamennyi kortársa közt, hanem íratait egyéb jelességeik mellett még az előadás kelleme és csinossága is jellemzi, melynek ezeken kivűl még csak Krel műveiben akadunk párjára. Hét munkája közűl leginkább az egész bibliának az eredeti nyomán készült fordítása (Wittenberg 1584) válik ki, a mely óriási mű még mai nap is csodálatra készt bennünket s örök időkre kegyeletes emléket biztosít szerzőjének a szlovén irodalom történetében. Ugyanezen időben kisérlette meg *Bohorič* Ádám, Melanchthon Fülöp humanista és reformátor tanítványa, anyanyelve grammatikai szabályainak és helyesírásának rendszerezését (Arcticae horulae, Witebergae 1584). Mint első e nemű kisérlet, Bohorič vállalkozása elég sikerűltnek mondható, s a mi különösen a tőle megállapított helyesírást illeti, annak nem kicsinylendő értékét legjobban jellemzi az a körűlmény, hogy az egészen századunk negyvenes éveiig fönn tudta magát a gyakorlatban tartani. A szlovén nyelvet szótárilag először *Megiser* Jeromos történetíró dolgozta föl (Dictionarium, Graecii Styriae 1592), de hiányos eszközökkel fogott munkájához, mely ilyenformán nem is juthatott kielégítő eredményre. A szókincs nála a nyelv területéhez képest igen szűk határok közé szorítkozik, e mellett tele van hibás és félreértéseken alapúló magyarázatokkal s föltűnően mutatkozik benne az idegenszerűségek erőltetett hajhászata.

Az említett férfiak még néhány más, csekélyebb jelentőségüknél fogva itt említetlenűl hagyható társukkal egyetemben három évtized rövid ideje

alatt elismerésre méltó magaslatra emelték nemzetük irodalmának fejlődését. E virágzás azonban nem volt hosszú életű s az ellenreformáczió következtében hirtelen és szomorú véget ért. Az ellenséges áramlat mindenekelőtt irgalmatlanúl máglyára ítélte a protestáns könyveket, melyeknek legnagyobb része szinte hihetetlen tömegben lett 1600-ban és 1601-ben Laibachban és Gráczban a lángok martalékává, s ezen eljárást később még egyéb helyeken is meg-megújították. A mi e pusztításból még fönmaradt, azt a jezsuiták laibachi társháza kapta meg, melynek 1774-ben történt leégése alkalmával még e maradéknak addig esetleg megkimélt része is tönkre ment. Ekként e nyomtatványok legtöbbje ma a legnagyobb könyvészeti ritkaságok közé tartozik, jó részök pedig teljesen elpusztúlt. A Laibachban 1562 óta fennállott könyvsajtót is, a helyett, hogy saját czéljaira fordította volna, kegyetlenűl szétdúlta az üldözés, s minthogy csak 1678-ban állítottak ugyanott egy másodikat, addig elég alkalmatlansággal a külföldön kellett nyomtatni. Ez utóbbi erőszakosság annál kevésbbé érthető, mivel az ellenreformácziónak, a mint vezérférfiai maguk is bevallják, szintén oda kell vala törekednie, hogy mentől nagyobb irodalmi munkásságot ébreszszen a katholikus tanok érdekében és védelmében, hogy ekként az ellenpárt nagy érdemeit e téren is kellőleg ellensulyozhassa.

Ez azonban még mindig elég hosszú időbe került. A protestantismus különben amúgy is csakhamar veszteni kezdett fáradságosan meghódított teréből, még pedig saját hibái folytán, melyek között a legsulyosabb és legvégzetesebb mindenesetre tanítási módjának fonák alapelve volt. A míg ugyanis egyfelől egész helyesen nem restelték a reformátorok vallásos eszméik terjesztésének szolgálatára a nép nyelvét fölhasználni, addig ugyanazt nemcsak a felsőbb, hanem még az elemi oktatásban is egy holt és idegen nyelvnek áldozták föl, s ezzel elszakították a kapcsot, mely a fejlődő s majdan vezetésre hivatott értelmiséget a néppel összeköthette s különösen a népre is hatással lehető irodalom művelőjévé tehette volna. Ilyetén képen folytonosan ellenmondások között hányódtak s úgy szólván a saját alkotásaikat sem tudták kellőkép megbecsűlni, midőn elvből nem engedték meg, hogy a nyelv, a melyet maguk irodalmi eszközűl használtak, mindegyre nagyobb jelentőségre s fokozatosan tágúló hatáskörhöz jusson.

Ugyane bajban s ezenfelűl még néhány másban sínylett különben utódjaiknak és ellenfeleiknek, a jezsuitáknak tanítási módszere is, s első sorban ennek a körűlménynek tulajdonítjuk, hogy az egész XVII., sőt két

utolsó évtizede kivételével a XVIII. század is úgy mennyiség, mint minőség tekintetében oly szegény az irodalmi termelés terén. Mindezen bajok tetézésére még a nemesség és polgárság is, mely azelőtt az irodalom lelkes pártolója volt, most egyszerre teljesen közömbösen viselte magát minden e nemű törekvés iránt; szóval a körűlmények egyáltalán a régi kedvezőkből teljesen ellenkezőkké változtak, s így könnyen érthető a rohamos hanyatlás, mely ennek következtében beállott. A jezsuita rendnek irodalmilag vagy a nevelés terén működő tagjai csak úgy, mint nagy részt a többiek is, épen nem törődnek a honi irodalom ápolásával, mely ilyenformán a jezsuita iskolákból kikerűlt szerzőknél rendesen nem is, legfölebb kivételképen részesűlt némi figyelemben és csekély támogatásban. Ennek elég jellemző bizonyítékáúl szolgál az operosusoknak 1693-ban alapított akadémiája (Academia Operosorum Labacensium), melynek minden egyéb, csak a legszükségesebb nem volt benn a programmjában, úgy hogy már ezzel mindjárt megalakúlásakor maga oltotta magába a föloszlás csiráját. A nemzeti alapot elhagyván, általánosabb érdeklődésre és támogatásra nem számíthatott, s így nem sokára dicstelenűl lejárta magát. E sulyos tévedést belátták az utódok, kik a Mária Terézia és II. József újításai nyomán a szlovének közt is föllendűlt szellemi élet egyik jelenségeként föltámadt akadémiát immár természetes vagyis nemzeti alapra állították, úgy hogy ez intézmény fölélesztői lettek egyúttal a szlovén irodalom legszorgalmasabb művelői is.

A mi az ellenreformáczió óta egészen az imént említett időszakig irodalmi téren történt, az mindamellett, hogy mintegy *ötven* író versenyzett a munkában, legnagyobb részt csekély jelentőségű: alig egyéb sok névnél, melyek közt nincs egyetlenegy Dalmatin sem. A reformáczió nagy vívmányaival nem igen törődtek, vagy fogalmuk sem volt azok értékéről annyira, hogy pl. az eretnek könyvek ellen folytatott herostratusi elbánás következtében még az oly ártatlan s e mellett oly szükséges munka is, mint a Bohorič-féle „Arcticae horulae“, írók előtt is sokáig teljesen ismeretlen maradt s a szó szoros értelmében újra volt fölfedezendő. Az e korbeli munkák nem igen lépnek ki a vallásos, épűletes és intelmi íratok keretéből; csak elvétve akadunk itt-ott egyre, mely a szlovén nyelv grammatikai vagy szótári földolgozásával foglalkozik, s ez utóbbiak közt találkozunk legelőször karinthiai, stájerországi és a tengervidékről való szerzőkkel is a többiek sorában. Jóllehet e termékek legnagyobb része nem jobb közép-

szerűnél s a vallásos költészet terén (világi még mindig nem mutatkozik) szintén nem jelentkezik említésre méltó haladás, kivételesen azért mégis találkozik egy-egy kiválóbb alkotás is. Mint ilyenek szerzője különösen kiemelendő az ellenreformáczió feje s e mozgalom tulajdonképeni vezére, *Chrön* vagy *Hren* Tamás (1560—1630), kinek tiszta, Bohorič jó példáján okúlt és megrostált nyelvezete kedvezőleg üt el nem egy utódjának s azok közt még az ő nyelvét javítgatni merészkedőknek is idegenszerű és szabálytalan szóhasználatától. Ez utóbbi kifogás nem érheti *Kastelec* M. (1620—1688) nagy számú épületes íratait, melyekben a gondos alaknak és nyelvtani helyességnek sehol sincsen a közérthetőség föláldozva. Nem mindennapi jelenség *Joannes Baptista a sancta Cruce* (Janez Krstnik od Sv. Križa) sem, ki öt testes negyedrét kötetre terjedő homiliáiban az egyházi és világi irodalom terén nem közönséges olvasottsága mellett dialektikai ügyességet és az elmélkedésre való nagy hajlandóságot mutat, de ezen jelességeire jókora árnyat vet stilisztikai és nyelvi hibáival. Telve furcsaságokkal és kérkedő nagyralátással *Pohlin* Marcus szerzetes (1735—1801), ki ugyan elég sokoldalú, de nem elég alapos tanúltságával a nyelv reformálásában lelte leginkább kedvét, holott épen ezen munkára volt a legkevésbbé alkalmas. Minden gyöngeségét és balfogását azonban szívesen megbocsátjuk neki abbeli érdemeért, hogy egy részt nagy számú és tartalmilag igen változatos irataival újra fölélesztette az olvasási kedvet s tetemesen tágította az olvasók körét, más részt meg értett ifjabb tehetségeknek az irodalom számára való megnyeréséhez, s ezeket önkényes újításaival önálló gondolkodásra s utóbb üdvös ellenhatásra ösztönözte. Nyelvészeti bogaraival és ízléstelenségeivel csakugyan tágabb körben is ellenkezést keltett s támadásokat hítt ki maga ellen (csak mellesleg hivatkozunk e helyütt Gutsmann Oswald öntudatos és sikeres munkásságára), mi által a nyelv gyorsabb fejlődésének és behatóbb tanúlmányozásának megindítója lőn. Ez úton aztán közvetve többet használt, mint a mennyit közvetetlenűl árthatott. Azt is meg kell említenünk, hogy az ő buzdítására kezdték meg ekkor tájban már a világi költészetet is művelni. Az e téren való első szerény kisérletek, ú. m. Dev A. F., Naglič M., Mihelič J., *Vodnik* Bálint és mások szárnypróbálgatásainak egy része a Dev kiadásában három kötetkében megjelent „Pisanice“ (Laibach 1779—1781) lapjain látott napvilágot, köztük az első szlovén operaszöveg is („Belin“ czímmel, zenéje Zupan Jakabtól).

Ez idő tájban a szlovén nyelvnek már a színpad felé is egyengetni kezdték az útját, a mennyiben Laibachban az olasz operák előadása alkalmával gyakran szlovén dalokat szőttek be az idegen szöveg és dallamok közé, a mivel mindig zajos sikert arattak. Nem sokára ugyan e színpadon a társadalom legelőbbkelő köreiből való műkedvelők ismételten egész drámai előadásokkal tettek kisérletet, s az egykorú kritika azon kijelentésbe foglalja össze itéletét, hogy ez előadások mindenkit meggyőzhettek arról, mily sima, hajlékony, dallamos és — ha kell — erős a szlovén nyelv, s hogy egészen jól hangzik Thalia ajkain. E bírálat első sorban a hazai történetírás terén kiváló érdemű *Linhart* Antal (1756—1795) fordításában színre került két vígjátékra vonatkozik (az egyik Beaumarchais „La folle journée ou le mariage de Figaro", a másik pedig Richternek „die Feldmühle" czímű darabja), melyek különben korántsem szolgai fordításai az eredetieknek, hanem a tárgynak egészen a saját nemzeti élet szokásai és világnézete gondos figyelembevételével készűlt átdolgozásai, miért még mai nap sem tűntek le egészen a műsorról.

Az említett reformok és utóbb a franczia forradalom elveinek és eszméinek hatása alatt indúl meg *Linhart*, *Kumerdej* (1738—1805) és *Japel* György (1744—1807) nyomain a szlovén irodalom *újjászületésének* korszaka. A szellemi látáskör mindegyre tágúl és lassankint mind jobb ízlés fejlődik. A nyelv szemlátomást gazdagodik, tisztúl és egyre simábbá válik, a mint ez már a Japel, Kumerdej s még mások közremunkálásával készűlt második teljes bibliafordításon is meglátszik, a következő évek termékein pedig mindinkább szembetűnővé válik. A mi pedig az addig úgy alaki, mint tartalmi tekintetben csekély kivétellel meglehetősen gyarló költői alkotásokat illeti, ezentúl e téren is kétségtelen emelkedés tapasztalható. Japel a szlovén nyelv rhythmikájának alapelveit egységes rendszerbe foglalja, illetőleg saját költeményeiben és utánzataiban a leghatékonyabb példaadással tanítja azok alkalmazását.

Az első kiválóbb költő *Vodnik* Bálint (szül. 1758 febr. 3-án Šiškában, Laibach mellett, meghalt 1819 január 8-án Laibachban), a szlovén irodalom egyik legszeretetreméltóbb alakja. A laibachi jezsuitáknál végzett gymnasiumi tanúlmányai után papi pályára lépett s évek hosszú során át élt e hivatásának hazája legregényesebb vidékén, a természeti szépségekben oly gazdag Felső-Krajnában, hol az ilyenek iránt kiváló fogékonyságú lelkületének elég alkalma nyílt élénk színezetű költői képekben visszatükröztetni a termé-

szetnek reá tett hatásait; e körűlménynek tulajdonítható, hogy költeményeinek legjellemzőbb vonása épen az erősen kidomborodó leíró elem és üde tájfestő színezet. A költőt környékező természet fönségével szép összhangzatban állott a vidék népének őseredeti üdesége és romlatlan ereje,

Vodnik Bálint.

meg a népnyelv, különösen a népdal kristálytiszta forrása, mely tisztító, edző és termékenyítő hatással volt Vodnik költészetére. Szerencsés sorsa úgy akarta, hogy már itt, hegyvidéki tartózkodása idején összeköttetésbe lépjen hona mindennemű irodalomtörténeti törekvéseinek nagy pártfogójával, a finom ízlésű és nagy tudományú Zois Zsigmond báróval (1747—1819), ki ettől fogva nemcsak Maecenasa, hanem egyúttal Mentora is lett, a mennyiben költői alkotásait ép oly gyöngéd, a mily gondos és beható

aesthetikai és kritikai megrostálás alá szokta vetni s ezzel tetemesen hozzájárúlt azok tökéletesítéséhez. Érintkezésök még sűrűbbé lett, midőn Vodnik a laibachi gymnasiumnál kapott állást, melyet éveken át buzgalommal és szakértelemmel töltött be, mígnem a tartománynak a francziák által történt elfoglalása és a tanügynek az új kormány részéről bekövetkezett átalakítása folytán előbb a latin, majd a művészi és ipariskolának lett igazgatójává. Később is, midőn Vodnik anyagi helyzete „Ilirija oživljena“ czímű magvas hymnusa némely helyének félremagyarázása következtében nagyon szomorúra fordúlt, Zois állott mellette segítő kézzel és buzdító vigasztalással s ő óvta meg a költő munkás lelkét az elernyedéstől. 1806-ban adta ki Vodnik költeményeinek első gyűjteményét (kritikai teljes kiadásukat 1869-ben rendezte sajtó alá Levstik F.), mely osztatlan és megérdemelt kedvező fogadtatásban részesűlt, a mi nem csoda, ha figyelembe veszszük, mennyire fölűlmúlták e költemények mindazt, a mi addig e nemben, Vodniknak a Dev-féle „Pisanice“ lapjain kiadott korábbi verseit sem véve ki, a közönség elé kerűlt. E gyűjteményben mindenütt hatalmas, velős és természetes s e mellett a nyerseséget és pórias alantasságot mégis kerülő igazi költészettel találkozunk. Mélyen be lévén avatva a nép gondolkodás- és érzésmódjába s jól ismervén a néplélek költői nyilvánúlásait, kiválóképen oly hangúlatokat szeret a költő tolmácsolni, melyeknek okvetetlenűl viszhangot kell vala kelteniök a nép szívében, miért is dalai közűl nem egy valóságos népdallá lett idővel. Költeményeinek egy más része meg hona egyes vidékeit s azok népét rajzolja ritka elevenséggel és hűséggel a költői részletábrázolás mintáinak mondható bájos képekben. A mi pedig valamennyi alkotásából kisugárzik, az lángoló szeretete hona és nemzete iránt, melyet boldognak s másutt is becsűltnek szeretne látni s melynek szolgálatára áldozza e czél érdekében minden erejét és tehetségét. Nem is csupán mint költő, hanem önzetlen hazafi, népnevelő és tudós minőségében is igyekezett szóval, tettel egyiránt előmozdítani népe anyagi és szellemi gyarapodását. Nem tartja méltóságán alúlinak egy naptár kiadásával vesződni, csakhogy oktató értekezéseivel nemesítő és művelő hatással lehessen a népre. Ő alapítja meg az első szlovén nyelvű politikai lapot, megírja a tudomány követelményeit is kielégítő alapossággal szűkebb hazája s a szomszédos területek történetét, szabályokba foglalja anyanyelve jelenségeit, összegyűjti az irodalmi anyagból s a nép ajkáról e nyelv szókincsét, szóval áldásos tanári munkássága mellett sokoldalú és fáradatlan írói tevékenységet is folytat. Mindkét irányú mun-

kássága kölcsönösen kiegészíti egymást s igen emeli a nagyrabecsűlést, melyet Vodnik már mint költő is teljes mértékben megérdemel.

Vodnik fölléptétől fogva mindinkább kivetkőzik az egész szlovén irodalom a vidékies jellegből, a távolabb fekvő vidékek is mindegyre élénkebb részt vesznek a góczpont szellemi mozgalmaiban. Stiriában Volkmer L. és Modrinjak István, a tengermelléken Stanič Bálint, Karinthiában Jarnik Orbán tűnnek ki a költők között. Mindenekelőtt azonban ismét a nyelv

Prešeren Ferencz.

művelése felé fordúl a főfigyelem, s úgy a grammatika, mint a szókincs a később híres szlavista Kopitar Bertalan, továbbá Šmigoc J. L., Dajnko P., Metelko Ferencz, Jarnik Orbán és Murko A. J. részéről többé-kevésbbé szerencsés földolgozás tárgyává lesz, sőt részben már történeti s kritikai elemzés alá is kerűl. A helyesírás ügyében is élénk vita támad, mely könnyen sajnálatos szakadáshoz vezethetett volna, ha szerencsére az egész mozgalom el nem posványosodik, miután újabb bizonyítékáúl szolgált annak, hogy az Ulfila- vagy Kyrill-féle ABC-újítók nem teremnek minden bokorban. Bohorič rendszere maradt továbbra is az uralkodó, mígnem 1844-ben az ő helyesírása minden említésre méltóbb küzdelem nélkűl a ma

érvényben lévő egyszerűbb, szervesebb és szabatosabb írásmódnak adott helyet. Nemcsak költeményeivel, hanem világos, magvas és tiszta nyelvezetű prózájával is üdvös és maradandó hatást tett Vodnik, kinek e téren csakhamar derék követői akadtak; a legderekabb ezek sorában *Ravnikar* Máté (1776—1845), ki őt magát is nagyon fölülmúlta, továbbá Metelko s még több más, szintén hajlékony nyelvezetű és kiváló formaérzékű prózaíró. A költői termékek számára Čop M., a szellemes nyelvtudós, és Kastelec M. buzdítására 1830-ban a „Kranjska Čbelica“ czímű almanach-féle gyűjtemény jött létre, melyben Vodnik példája nyomán tért nyitottak a szerkesztők a népdalok számára is. Ezek közűl, az utolsó évfolyamban foglaltak kivételével, a legtöbb belé kerűlt később a szlovén népdalok nagyobb gyűjteményeibe is, így a Vraz Stanko (1839) és a Korytko Emil (1839—1844 öt kötet) népdaltárába. A műköltői termékek, mint az ilyenféle vállalatokban másként nem is várható, nagyon különböző aesthetikai értékűek, de legalább az a törekvés, hogy minden idegen formától lehetőleg függetlenek maradjanak és gondolkodásban, valamint érzésben a néplelket tükröztessék vissza, a legtöbbnek egyik, még pedig nem kevésre becsűlendő jelessége.

Költői dicsőségért versenyző kortársai közűl fényesen kiválik *Prešeren* Ferencz (született földmíves szülőktől 1800 decz. 3-án Vrba-ban a felső-krajnai Veldes mellett, meghalt mint krainburgi ügyvéd 1849 febr. 8-án), a mennyiben műveltségének mind mélysége, mind széles körű volta, vele született költői tehetsége, teremtő és alakító képessége, verselése, előadása és nyelvezete tekintetében egyiránt igen fölűlmúlja társait. Még Vodnik fölött is kimagaslik annyival, a mennyivel a közepes művészi fejlettségig emelkedett tehetséget a lángelme fölűlmúlja. Csak egy-két évtized választja el egymástól kettejök működését, s mégis mekkora különbség van úgy tartalomra, mint alakra nézve költői műveikben! Vodnik is eltalálta a helyes útat, midőn némi habozás után az időmértékes rhythmika helyett a hangsulyost fogadta el verselési alapúl; de, minthogy a mértékeket illetőleg a népdal egyszerűségéhez ragaszkodva, majdnem kizárólag ennek szűk körére szorítkozott, verselése, különösen pedig a szakaszok tagolása egyhangúságban szenved s csekély változatosságával, még inkább pedig azzal, hogy ennek következtében a külalak nem simúl mindig a tartalomhoz, egyhúzomban olvasva fárasztólag hat. Mekkora változatosságot látunk ezzel szemben a mindenkor művészi szabatosság megőrzése mellett Prešerennél! A klasszikus költészet s a jelenkori művelt népek remek mintáinak beható ismerete alapján

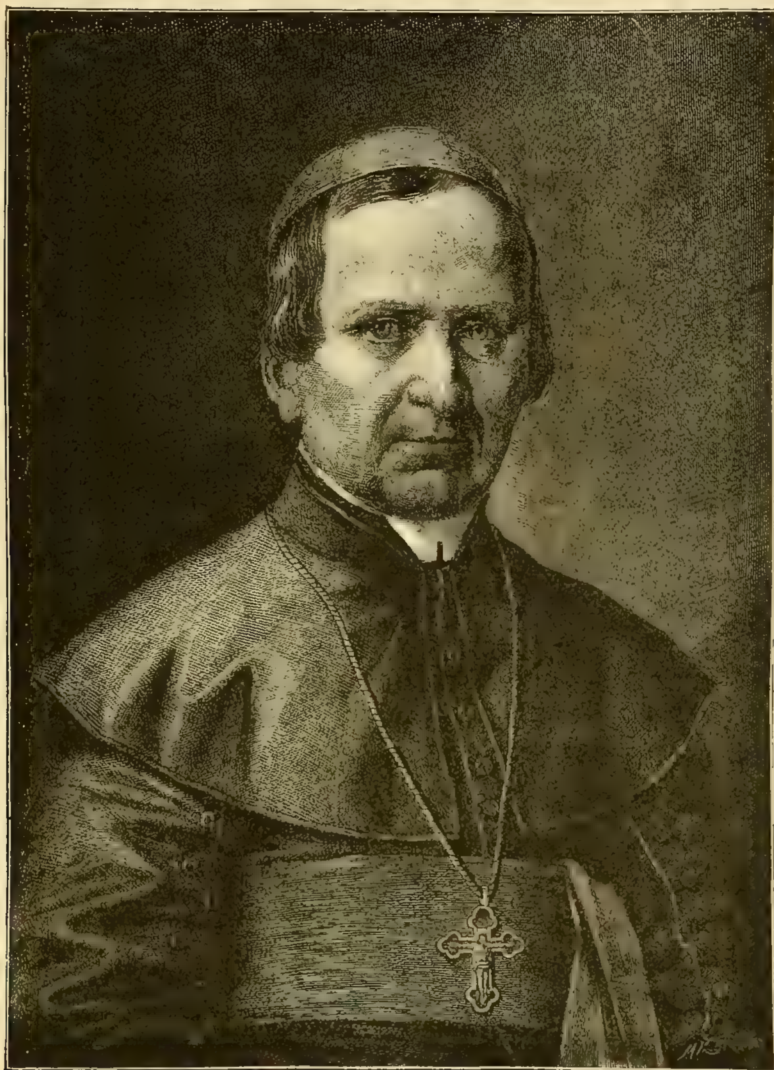

A Savica zuhatag (a Wocheini Száva eredete Felső-Krajnában).

Prešeren nagy számú idegen költői formával is gazdagította a szlovén irodalmat. Ő kisérlette meg először a csengő és tompa assonance-ok váltakozását, a Nibelung-szakot, a distichont, a terzinát, az ottava ríme-t s ő ültette át népe költészetébe a legelső glosszákat, szonetteket, epigrammokat, románczokat és balladákat, elegiákat és szatirákat. E mellett jól ismerte minden versmérték természetét, s így mindig helyesen választja meg a legalkalmasabbat; továbbá még kifogástalan tisztaságú és változatos rímeivel és nyelvének kedves tájszólási színárnyalatával is nagyban fokozta költeményeinek lebilincselő varázsát. A költői alakító művészet mindig és minden irányban méltó tolmácsa ő nála a mélyértelmű tartalomnak úgy, hogy minden műve szerves és önmagában tökéletes költői remek, a minőt csak zseniális lélek teremthet. Épen azért vajmi alárendelt jellegű minden afféle kérdés, hogy vajjon költői egyénisége „Krst pri Savici“ (a Savica keresztelése) czímű páratlan lyriko-epikus költeményében, vagy szorosabb értelemben vett dalai behízelgő kedvességében, avagy szonettjeiben vagy ghazeljeiben, stb. áll-e a művészi tökéletesség tetőpontján? Kétségtelen csak az, hogy e műfajok mindenikében annak sajátszerű természetével egyező, de valamennyiben egyiránt tiszta művészi szépséggel és az egész művön átlengő bájjal találkozunk, mely jelességeivel a legelső helyet vívta ki magának a szlovén irodalom klasszikusai között.

1843-ban a még ma is virágzó „Novice“ czímű lap megindításával új irodalmi korszak kezdődik. Megalapítója *Bleiweis* J. (szül. 1808 november 19-én Krainburgban, meghalt 1881 november 29-én Laibachban), ki majdnem négy évtizeden át vezette ritka tapintattal, hozzáértéssel és ügyességgel e vállalatot s mellette még sokoldalú irodalmi munkásságra is talált érkezést. E lap lőn középpontja a szlovén irodalmi mozgalomnak, s a ma élő írók között alig akadnak nagyobb számban olyanok, a kik évfolyamait dolgozataikkal nem gazdagították. A folyóirat ugyan első sorban a gazdasági és ipari érdekek szolgálatának volt szánva, de azért mindjárt kezdettől fogva előkelő helyet nyert benne a szépirodalom úgy, mint a népköltészet, hagyomány és néprajz, nemkülönben a tudományok egyes ágai is, természetesen mindig a nemzetélet követelő szükségleteire és időnkinti állapotára való különös tekintettel. A „Novice“ különösen első husz évfolyamában a legjellemzőbben tükrözi az irodalom szerves fejlődésmenetét s lehetőség szerint figyelemmel kiséri a szorosabb keretén kivűl fölszínre kerűlő jelenségeket is. Munkatársainak rengeteg számából különös említésre méltó *Koseski-Vesel* J.

(született 1798 szeptember 12-én a felső-krajnai Kosezeben, meghalt 1884 márczius 26-án Triesztben), kit némelyek — az igaz, inkább puszta egyéni ízlésből származó vonzalomból, mintsem kellő kritikai belátással —

Slomšek Antal Márton.

Prešeren mellé, sőt ennek fölébe is helyeznek. A két írónak egy színvonalra állítása azonban semmikép sem jogosúlt, a mivel azért Koseskinek korántsem jelentéktelen érdemeit és kiválóságait épen nem akarjuk kisebbíteni. Ezek azonban nem annyira eredeti alkotásaiban, mint inkább fordítói munkásságában keresendők, mert míg amazokban költői egyénisége csak

igen határozatlanúl és egyoldalúlag tűnik ki, emezekben mint a görög, olasz, angol, német és orosz remekművek avatott és szorgalmas átültetője, fölötte üdvös munkát végezett. Igaz ugyan, hogy fordítói minőségében is csakhamar túlszárnyalták őt egyes követői (itt csak Cegnar kitűnő Tell-, Stuart Mária- és Wallenstein-fordításaira kivánunk hivatkozni), de már maga az a körűlmény, hogy ő volt a legelső, ki e különösen az ő idejében még annyi nehézséggel járó föladatnak neki mert vágni, még a végrehajtásban itt-ott tapasztalható gyengéi iránt is elnézést parancsol.

Három évvel a „Novice“ megalapítása után *Slomšek* Antal Márton (szül. 1800 november 26-án az alsó-stiriai Ponigl plébániához tartozó Slom nevű helységben, meghalt 1862 szeptember 24-én mint lavanti herczegérsek Marburgban) a „Drobtinice“ czímű évkönyvet indította meg, mely azonnal a legtágabb körű elterjedésre tett szert s a szlovén nép legkedveltebb családi könyve lett. Jóllehet a „Drobtinice“ is jókora munkatárs-csoportot toborzott zászlója alá (nagyobb számú költeményekkel különösen Orožen Bálint, Virk József és Hašnik József gazdagították évfolyamait), legbuzgóbb munkatársa mégis egész életén át maga Slomšek maradt, s tartalmának legnagyobb része az ő tollából való. Sokágú ismereteinek és nagy szellemi fogékonyságának szerencsés kiegészítője az a valóban tüneményszerű termékenység (összes műveinek kiadása tizenöt vaskos kötetre van tervezve, melyekből eddig csak négy jelent meg), melynek daczára iratai mindenkor a legművészibb előadás és népszerű üdeséggel párosúlt tiszta nyelvezet által tűnnek ki. Bármihez fogott is, minden irodalmi téren legalább is maradandó becsűt, részben pedig igazán kiválót, sőt klasszikus remekségűt is alkotott, így például az életrajzírás terén s mint ifjúsági író, mely minőségében ez ideig senki sem érte őt utól.

Az 1848. évvel a politikai, társadalmi és nemzeti életben új áramlatok s azokkal együtt az irodalomban is új, még pedig szélesebb körű érdeklődést keltő irányok érvényesűlnek. Toman L. kiadja időszerű „Glasi domorodni“ (hazafias hangok, 1849) czímű szabadság- és honfidalait, melyekben sok a hév, de az égre törő szilajság s inkább szónoki, mintsem költői lendűlet nem jár kellő verselési szabatossággal. Politikai és irodalmi egyesűletek alakúlnak, nemkülönben több új folyóirat is keletkezik, melyek azonban, a 43. évfolyamában még ma is élő „Zgodnja Danica“ kivételével, a reakczió beálltával mind megszűntek s rövid idő múltán más jobbaknak engedték át a tért. Az úgy nevezett „illyr mozgalom“ is belenyúlik a nemzetélet

hullámzásába, s nem egy lelkesült, tehetséges és tanúlt ember lép szóval és irataival e mozgalom szolgálatába, mely azonban nem tudott a nép nagyobb tömegére hatni, s némely keserű csalódáson kivűl alig hagyott maradandóbb nyomokat.

Megbecsűlhetetlen irodalmi érdemeket szerzett magának első sorban a szorgalmas és lelkiismeretes pontosságú nyelvtan- és szótáríró *Janežič* Antal (1828—1869) azzal is, hogy 1852-től egész haláláig ernyedetlen buzgalommal és áldozó készséggel állott kiadói és szerkesztői minőségben több időszaki vállalat élén. Szépirodalmi és tudományos folyóirata, a „Slovenski Glasnik“ (1858-tól 1868-ig), korszakot alkotó s a legjelesb szerzők gyülekező helyévé lett, első sorban az ifjabb nemzedékhez tartozóké, melynek tagjai közűl többen kiváló tehetségeket tanúsítottak. E mellett ugyancsak az ő kiadásában jelent meg a „Cvetje iz domačih in tujih logov“, melyben terjedelmesebb eredeti dolgozatok (regények, költemény-gyűjtemények, hosszabb epikus költemények), továbbá idegen remekművek fordításai (köztük Sophokles „Ajax“-a, Xenophon „Memorabiliá“-i, Vergil „Georgicá“-i, Schiller „Tell“-je, „Stuart Máriá“-ja, nemkülönben orosz, cseh és lengyel, olasz és spanyol művek) láttak napvilágot. A „Slovenski Glasnik“ megüresedett helyét kitűnően tölté be Stritar József „Zvon“ czímű folyóirata (1870; 1876-tól 1880-ig), melyben a szépirodalom nevezetes magaslatra emelkedett, miben magának a kiadónak volt legnagyobb érdeme. E vállalat természetes folytatásai részben még tágúlt programmal: Levec „Ljubljanski Zvon“, Sket „Kres“, meg Tavčar és Hribar „Slovan“ czímű folyóirata (az utóbbi az első szlovén képes-újság), melyek tömérdek szépirodalmi és tudományos dolgozatot közöltek s az irodalom szép virágzásáról tanúskodnak. E mellett még megemlítendő, hogy a fölsoroltakon kivűl a ma összesen mintegy harmincz folyóirat között több szaklap szolgálja ez irodalom különböző ágait. A különféle irodalmi érdekek szolgálatára egyébiránt több saját czélú intézet is alakúlt, melyek mind a legszebb sikerrel dolgoznak feladataik teljesítésén. Így a „Slovenska Matica“, mely a túdományok ápolását tűzte czéljáúl, ma már negyedszázados eredményes munkásságra tekint vissza; a „Dramatično društvo“ (drámairodalmi egyesület, 1867 óta), mely az irodalmat eddig mintegy száz, részben eredeti, részben fordított színművel gazdagította, és az 1852-ben alapított „Družba sv. Mohora“ (Hermagoras-társúlat), mely bőséges csatornáin át az irodalmat a nép minden rétegébe bevezeti. Jelenleg e társúlatnak 46.000 tagja van, kiknek mindegyike

évenkint hat könyvet, összesen körülbelül száz nyomtatott ívnyi terjedelemben kap tag-illetményül úgy, hogy több mint negyedmilliónyi könyv jut évenkint a részesek kezébe, — valóban oly intézet ez, a minőhöz hasonlót, a lakosság számarányát tekintve alig találunk bármely más nemzet irodalmában! Mind e könyvek a legtisztább irodalmi szlovén nyelven írvák, a mi legfényesb bizonyítéka annak, hogy a szlovén irodalom nem melegházi növény, s egyúttal csattanó czáfolata azon avatatlanoktól eléggé elcsépelt s úntig hangoztatott vádnak, hogy a szlovén irodalmi nyelvet a nép nem érti. Ennyit kivántunk e futólagos vázlat szűk keretében napjaink irodalmi mozgalmainak góczpontjairól mondani. A legközelebbi múlt s a jelen nagy számú költői és elbeszélői közül a legkiválóbb *Jurčič* József, a regény és novella Prešerenje, ki e mellett „Tugomer“ czímű drámájával e téren is ragyogó tehetségének adta tanújelét.

A mit a szlovén irodalom mai fejlődési fokát mutató irodalmi jelenségek áttekintéséből végeredménykép levonhatunk, az teljes megelégedésünkre szolgáló elismerése annak, hogy a szellemi élet minden terén örvendetes lendület tapasztalható. Mindenütt élénk sürgölődést és munkakedvet látunk, a minőhöz foghatót a megelőző korok egyike sem tudott fölmutatni, s a derék munkások száma évről-évre szaporodik, — mindezek pedig csupa oly jelek, a melyek a szép jelenen túl egyúttal a jövőre is bíztató kilátást nyújtanak.

A Vigaun melletti Szent-Péter templom.

Építés, festészet és szobrászat Krajnában.

A közép-kor.

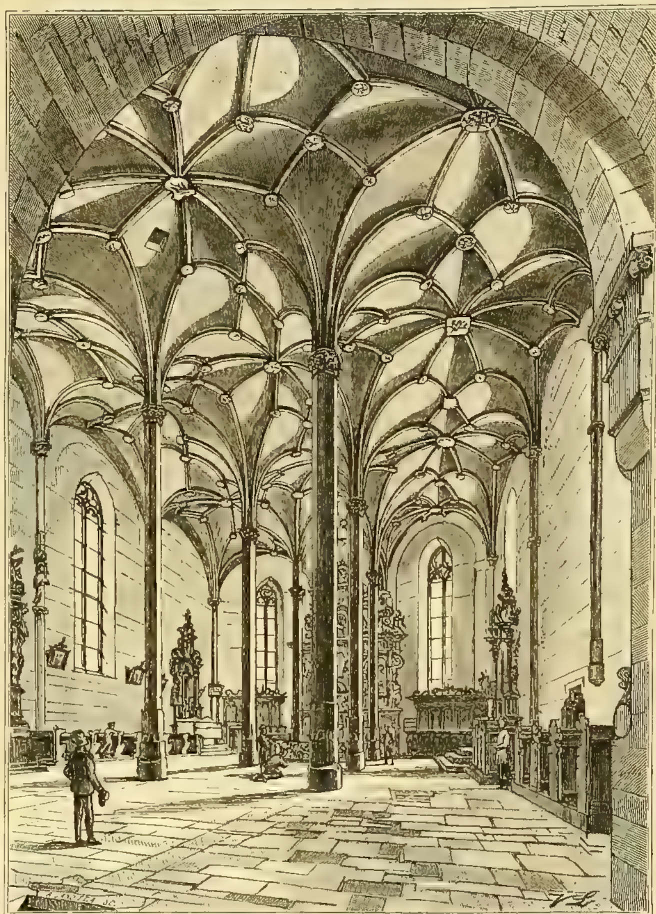

rajnában csak akkor következett be az a műveltségi állapot, mely alkalmat nyújtott az építés művészi gyakorlatára, midőn más országokban a román művészet már szépen kifejlődött és virágzott. A tartomány mostani városai csak a XII. században lettek tekintélyes mezővárosokká; plébániák alapításával megkezdődött és a XIII. században tovább fejlesztetett az egyházi szervezet, a fontosabb helyek ekkor már nevezetes fokát érték el a virágzásnak. A csúcsíves művészetet megelőző korszak emlékei majdnem nyomtalanúl eltűntek. Az egyházi épületek közűl fönnáll egy félkörű apsis Moistranában a Wurzeni völgyben, továbbá Steinban a kis erőd kettőskápolnája. Kapuja mellett jobbra, balra egy-egy szabadon álló s attikai lábakon nyugvó oszlop van, ezeket félkörű ív köti össze, melynek közepét egyenlő szárú kereszt, s a mennyire a mészrétegen át látható, egy-egy könyvet tartó madár díszíti. A földszínti kápolna hevederívét féloszlopok tartják, melyek saroklevelekkel ellátott joni lábon nyugosznak; kehely alakú fejük egyszerű. A felső kápolna kevésbbé szigorú ismétlése az alsónak. Mind a kettőnek ablakai román művészetűek. A kápolna az erődnek kelet felé kiszökellő sarka volt, s azért falai igen vastagok.

Majdnem szintén ily szegény a tartomány a csúcsíves művészet korábbi idejéből való emlékekben; kétségtelenűl keletkeztek új épületek a XIII. és a XIV. században, mert számos új fő- és fiókplébánia alapíttatott, de a törökök betöréseinek ideje alatt, mi 1396-ban kezdődött, minden romba dűlt és elpusztúlt. Több mint egy századon át gyújtogattak, gyilkoltak és fosztogattak a törökök a tartományban úgy, hogy szinte csodálatos, hogy e borzasztó sanyarúság idejében oly sok templom épűlt. A lakosság lassankint megtanúlta, miként kell védekezni e jövő-menő vendégek ellen, a hamvaikból újra épűlt templomok körűl védfalakat emelt és számos megerősített temető keletkezett. Sem azelőtt, sem azután nem építettek oly sokat, mint a XV. században, noha évről-évre hamuvá tettek egész helységeket.

Krajnában ekkor épűlt vagy bővíttetett ki a plébániatemplomok nagy része és számos fiók-templom. Számos templom csúcsíves jellege elmosódott ugyan, de az épület egyik-másik része, a torony, a fal töve, néha pedig az elrendezés tanúskodik róla, hogy e korban keletkezett, és arra a föltevésre vagyunk indítva, hogy Krajna mostani 1.321 temploma közűl legalább a felerész már állott e korszak végén. Pompás építményeket nem találunk köztük, szerény építészeti művek ezek, a szükség és a csekély eszközök mértéke szerint, kicsiny falusi plébánia-templomok, kisebb fiók-templomok, középszerű városi templomok, rendszerint szerény külsejűek, még ritkább rajtuk a fínomabb kimunkálású díszítmény; azonban szerkezetük, mely néha vakmerő, soha sincs híjával a biztosságnak; a díszítmények szabadok, helylyel-közzel játszi változatosságba csapnak át, de soha sem ingadozó, hanem biztos művészi érzék jellemzi őket. A nagyobbak többnyire háromhajójú csarnok-templomok, az egy- vagy két-hajójú kisebb templomoknak többnyire csak a szentélyük volt boltozatos, a hajót pedig lapos fa mennyezet födte, mely utóbb elkorhadt, s helyébe más művészetű, vagy pedig semmiféle művészet jellegével sem bíró boltozatot építettek. Ritkán fordúl elő, hogy a torony a templommal szerves kapcsolatban volna, többnyire a szentély oldalán emelkedik és földszínti helyisége sekrestyéűl szolgál, vagy pedig egészen szabadon áll a templom mellett. A kisebb templomok nyugati homlokzata előtt nem ritkán pilléreken nyugvó előcsarnok van. E csúcsíves épületek az egész tartományban, de leginkább Felső-Krajnában találhatók, a tartomány fővárosában csak egy van, ez Szent-György kápolnája a várban. Eredeti alakjukat legjobban megőrizték félre eső helyek kis templomai, s azon községekéi, melyeknek nem volt pénzük nagyobb átalakításra.

A legrégibb csúcsíves épület, mely még az átmenet korából való, Scharfenbergben Ratschach mellett egy magas hegynyergen van, mellette egy meredek hegycsúcson láthatók a hasonló nevű vár csekély maradványai. Szentélyének elrendezése négyzetes, boltozata egyszerű, vaskos gyámokon nyugszik, ívei nagyon tompa csúcsúak, egymást a csúcsban keresztűl metsző két hevederök formátlanúl vaskos, csakis szélen vannak lemetszve, egyéb tagozatuk nincs; hasonló a sekrestye is, mely kisebb és alacsonyabb s a szentély éjszaki oldalán áll. A két hajó épen oly széles, mint a két előbbi helyiség úgy, hogy a templom alaprajza hosszúkás négyszög. A hajókat, melyek 1768-ig lapos mennyezetűek voltak, négyzetes és zömök három pillér választja el.

Az ehrengrubeni templom chórusa.

A scharfenbergi templom esetlen kimunkálású régi részeihez képest a Bischoflack melletti Ehrengruben búcsújáró templom hajója a kora csúcsíves építést szabatos fejlettségben tűnteti föl. Derékszögű, zömök nyolcz pillér választja el a magasabb középhajót az oldalhajóktól. A pilléreknek nincs fejük, megszakítás nélkűl folynak egybe a tompa csúcsú ívekkel. A boltozat négyzetes mezőit keresztben és átálló irányban gerinczek szelik át, melyeknek zárókövei köralakúak, részben tagozottak. Az ablakok nem egyenlő nagyságúak, s geometriai díszítményük is különböző, majd három,

majd négy czikkelyű. A komoly, mogorva, nehézkes hajóból a három-hajójú, csarnokszerű, magas szentélybe lépve, meglep annak kecses könnyedsége és derűlt világossága. Ámbár a csúcsíves építés késő korából való, mégis e helyütt óhajtjuk részletesen ismertetni. A szentély majdnem olyan széles, mint maga a hosszú hajó, de tengelye kevéssé dél felé hajlik, a minek következtében boltozata szabálytalanúl illeszkedik a hajó boltozatához. Ezt a csekélységet nem tekintve, a szentély a késő csúcsíves építészetet Krajnában fejlettsége magaslatán tűnteti föl. A pillérek, számszerint hat, korongalakú talpakon állanak, karcsúak, nyolczszögletűek, kettős fejük van, az alsókat tölgylevelek díszítik, a felsők egyszerűbbek, vagy alakokkal élénkítvék. A boltozatot a gerinczek metszésein rózsák vagy paizsok, a záró köveket gazdagabb alakítású rózsák, vagy pedig alakok díszítik. Az ablakok igen magasak és szokatlanúl szélesek, geometriai díszük igen változatos. Az egésznek hatását, sajnos, nagyon rontja a boltsüvegek festett díszítménye, mely 1644-ben készűlt és utóbb meghomályosodott. A szentély sarkain kivűl a támasztók helyett díszes pillérek állanak; de, mivel a föld színe egyenetlen, mélyen alá vannak falazva. A templom külsejének régies színét nagyon fokozza a hatalmas torony, mely a déli oldalon a szentély és a hajó között emelkedik, s két harangháza van, melyek közűl a felső később épűlt az alsónak mintájára.

Szintén a kora csúcsíves építés idejéből való Radmannsdorf mellett a möschnachi három-hajójú templom; ez hasonlít az előbbinek hajójához, de kedvezőtlen átalakításokat szenvedett, midőn középhajóját a korábbi lapos mennyezet helyett művészietlen boltozattal födték be, utóbb meg kápolnákat építettek az oldalhajókhoz, végűl pedig a szentély boltozatán is változtattak.

Kronauban az egy-hajójú plebánia-templom nyugati homlokzata előtt emelkedő torony szép és egészen jó állapotban levő régebbi építmény, koczka kövekből; kettős talpon áll, fölfelé nem válik karcsúbbá, s csakis a harangház alatt övezi párkány. A harangház ablakait a torony többi ablakától eltérőleg egy oszlopocska osztja ketté, az oszlopocskán nyugosznak az ablaknyílásoknak a falba bemélyített félkörű ívei. A nem épen kicsiny templom szentélyének formái egyszerűek, tiszták, ellenben a hajónak a korszak végén épűlt boltozata példátlanúl szeszélyes szerkezetű; mind három mezőben a gerinczek két-két concentricus rózsát alkotnak, melyek közűl a nagyobbik kifelé, a kisebbik befelé homorodó vonalakból áll, a fal pilléreiből kinyúló hosszú gerinczek részint átmetszik a nagyobbik rózsát és fejképben vagy liliomban

végződnek, vagy pedig ívben érintik a kisebbiket. Az építész ekként kerülve az egyenes vonalat, csupa görbe és hajlított gerinczekből állította össze a boltozat szerkezetét.

A tartomány legnagyobb csúcsíves temploma a krainburgi városi plebánia-templom. 1491-ben épült, 37 méter hosszú, 18 méter széles és 16 méter magas. A nyugati homlokzatba beépített tornyot félköríves négy párkány övezi, a sarkokon pedig támaszfalak futnak végig. Mielőtt a torony egészen fölépült, a csúcsíves építés idejét múlta, s a harangház ablakainak félkörű íve és kávája már renaissance művészetű. A gazdag tagozatú és tornyocskákkal díszített nyugati kapu ívmezőjében egy dombormű az olajfák hegyén levő Krisztust ábrázolja. A kapu a torony alja által képezett csarnokba nyílik, mely fölött van az orgonakarzat. Innen a széles három-hajójú és csillag-boltozattal födött csarnok-templomba lépünk. A pillérfők tölgykoszorúja, a kis és a nagy rózsák a gerinczek metszésein, az alakokkal díszített fő záró kövek igen szép és szabatos formájúak; az aranyozott helyes tagozatok, a mezők tompított színei, a mérsékelt nyugodt világosság, mely a keskeny és magas ablakokon beözönlik, mind együtt érvényre juttatják az építészetet s nyugodt, komoly és gazdag összhatást idéznek elő. A régebbi szentély szélesebb a középhajónál és boltozata fej nélküli gerincztartókon nyugvó kereszt és átszegő irányú gerinczekből van szerkesztve. Hogy az oldalhajókból nagyobb nyílás szolgáljon a szentélybe, a keresztheveder rútúl lefaragták és kibővítették úgy, hogy a hajó boltozatát tartó alakos gyámok az ív nyílása fölött látszanak lebegni. A szentélynek vannak külső támasztói, a hajónak nincsenek, azért ennek boltozatát kapcsokkal kellett megerősíteni.

A krainburgi templom hajójának mintájára épült a már említett ehrengrubeni szentély, továbbá a radmannsdorfi és bischoflacki valamivel kisebb csarnok-templomok; az előbbi 1496-ból való és díszítmény tekintetében sokkal egyszerűbb, az utóbbit 1532-ben a krajnai születésű Kunovec építé, gazdagabb részletei fogyatékos és szeszélyes alakításúak.

A Podpetsch fölötti Egg közelében, délre a Bécsbe vezető országúttól egy órajárásnyi kerületen három fiók-templom van, melyek, noha XV. századból vagy a XVI. század elejéről valók, az eddig említett templomoktól különböznek annyiban, hogy boltozatuk egyszerű elrendezésű és a díszítmény alkalmazásában mértéket tartanak. Ezek közt legnagyobb a prapretschei templom: 22.4 méter hosszú és 14.6 méter széles, s építészetileg egyszersmind a legbecsesebb; egyöntetűségénél és a helyhez illő szerény megjele-

nésénél fogva belseje az elhagyatottság és üresség daczára sem nem józan, sem nem szegény. A föld emelkedő színéhez alkalmazkodva belsejében hat lépcső van: egy a hajóban, három a kereszthեveder alatt és kettő a szentélyben; ezekkel kivűl egyeznek a fal lábának fokozatai. Az aránylag magas középhajó kétszer oly széles, mint egy-egy oldalhajó, boltozatát a sarkokon lemetszett négyzetes pillérek tartják; a nyugati kapu fölött nagy ablak nyílik, mely barátságos világosságot áraszt belsejébe. A szentély széles ablakainak geometriai díszítménye majdnem egészen ép. Míg a szentélynek erős támasztó pillérei vannak, addig a déli oldalhajó keskeny keleti falán inkább díszítményűl szolgáló három támasztó pillért látunk egymás mellett a nélkűl, hogy azoknak czélja fölismerhető volna.

Az úgy nevezett hegyi templomok a lakható magaslatok és az Alpesek határán, a veszélyek ellen biztosított helyen épűltek, s egyiknek-másiknak egész hitközsége az egyházfiból és annak családjából áll. Ilyen a Szent-Péter temploma Vigaun fölött. Két pillér által elválasztott egyenlő széles és magas hajóból áll; a pillérfők levéldíszűek; a csillagboltozat záró köveit szépen kimunkált alakok és egyéb díszítmények élénkítik. E templomocskát magas fekvése megóvta ugyan az ellenség dühétől, de nem a szerencsétlen átalakítástól; a szentély boltozatának gerinczeit lefaragták és az éjszaki hajó falán levő festményt harmincz évvel ezelőtt bemeszelték, mivel formái nem voltak összhangban azzal, a mit ma egyházilag szépnek tartanak. De a festmény színei oly üdék és tartósak voltak, hogy ma is átviláglanak a mészrétegen. A torony a nyugati homlokzat előtt áll kis távolságban, de a homlokzat éjszaki szélével fal köti össze és az így támadt födött hely előcsarnokúl szolgál.

Szent-Primus temploma Stein mellett a Mala Planina déli lejtőjén, a honnét dél és nyugat felé pompás kilátás nyílik, 1452-ben, mások szerint 1472-ben épűlt, s különösen nagyságánál fogva figyelemre méltó; kettős hajója 22.7 méter hosszú és 9 méter széles, a szentély 13 méter hosszú és 6.9 méter széles, a hajó magassága 7.3, a szentélyé 9.8 méter, tehát a szokásos arányoktól merőben eltér. A hajónak csillagboltozata a szokatlan hosszúsághoz mérten négy pilléren nyugszik. A díszítményes részletek, miként Krainburgban, úgy itt is, habár nincsenek ellentétben a csúcsíves művészettel, mégis durva, lapos és hevenyészett kimunkálásúak, nagyon meglátszik rajtuk, hogy a fúrót sűrűn használták. A szentélyt egyszerűbb dülényes boltozat födi. Nyugat felé az utolsó pillérnél ereklyék elhelyezésére

szolgáló mennyezetes oltár áll. A nyugati homlokzat tornya, mivel a föld színe lejtős, éjszaknak félre van tolva, a másik torony valamivel fölebb az előbbi előtt szabadon áll. A hegyen fölfelé haladva nehány percz alatt Szent-Péter templomocskájához jutunk, melynek lapos mennyezetén még épségben van a csúcsíves művészetű, váltakozó fehér, világos kék, világos sárga és barnás czikk-czakkos szalagokra kimetszett mintával festett fekete díszítmény.

Alsó-Krajna csúcsíves épületekben szegényebb úgy számra, mint szépségre és a díszítmények kimunkálására nézve, egyébként azonban figyelemre méltó sajátosságokat találunk rajtuk. A st.-ruprechti három-hajójú csarnoktemplom 1497-ből való, alaprajza hosszú és keskeny, gerincztartókkal tagozott pilléreken nyugvó hálós boltozata a gazdagabbak közé tartozik, zömök tornya a templom födelének magasságától kezdve nyolczszögű. Nagyobbszerű építménynek tervezték Rudolfswerthben a káptalan-templomot, azonban csak a sírboltot, e fölött a szentélyt és a nyugati homlokzaton a tornyot fejezték be, a később épült művészietlen hajó a csúcsíves építészet által hagyott hézagot szegényesen tölti be. A szentélyben a falpillérek gyámjaiból gerinczek nyúlnak föl. A szentélynek öt nagy ablaka van, három a záró falakon, kettő a déli oldalon, mindegyik két osztályú, geometriai díszítményük szép és változatos formájú. A szentély és a sírbolt fala kivűl terméskőből és koczkakőből épült és vakolatlan. A torony tengelye, valamint a hajóé is kevéssé elhajlik a szentély tengelyétől. — Csúcsíves művészetű nagyobb templomok vannak még Treffenben (1443) és Hönigsteinban; Möttling közelében egy várfalon belűl közel egymáshoz három középnagyságú templom áll, mind a három a csúcsíves építés késő idejéből való és utóbb mindegyiket tetemesen átalakították.

Belső-Krajnában Zirknitzben az 1482-ben épűlt három-hajójú csarnoktemplomnak pillérfői a dór oszlopfőkhöz hasonlók, a gerinczek keresztalakban fűződnek egybe, a szentély nem a nyolczszög három oldalával, miként szokásos, hanem a tízszög négy oldalával és a tengelyben szöggel záródik.

Hogy a csúcsíves művészet Krajnában mily sokáig bírt ellenállani az új művészetnek, bizonyítja a Billichgratz melletti Dworban a Szent-Péter templom; 1525-ben kezdték építeni és 1560-ban fejezték be; részben régi formákat alkalmaztak rajta, a mennyiben a három-hajójú csarnokban, a hajókat elválasztó falak négyzetes pillérek által tartott tompa csúcsú íveken nyugosznak és lapos fa mennyezet födi. A szentély ablakainak geometriai

díszítménye ellenben fölötte szeszélyes, a mennyiben püspöki pásztorbotot, majd pápai hármas keresztet és hasonló jelvényeket ábrázol.

A laibachi székesegyház és az altlacki templom külső és a minkendorfi templom belső falába illesztett sírköveken kivűl, melyek a szokásos sisakokat, czímereket és lovagok alakját tűntetik föl, az egyházi szobrászatnak csak egyes maradványai vannak krainburgi és weldesi házakba és a bitnjei egykori csúcsíves templomba befalazva. Fa faragvány csak egy maradt meg, ez Ker. Szent-János szobra St.-Johannban, a Wocheini tó mellett, noha gyarlón van befestve, mégis meglátszik rajta, hogy méltó műve egy ügyes szobrásznak.

A XV. század utolsó és a XVI. század első évtizedeiben az építés terén és a templomoknak falfestményekkel való díszítésében egyaránt élénk tevékenység uralkodott. Sajnos, hogy a falfestmények nagyobb részét utóbb bemeszelték; a mely csúcsíves templom falait nem építették újra, ott a mész alatt nem ritkán láthatók festésnek nyomai. Különösen kedvelték a kép-cyklusokat, melyek a szentély minden falát betöltötték; a hajóban csak arra a falra festettek, mely legkevésbbé volt ablakok által megszakítva. A nagy mezőket a festők tárgyuk szükségei szerint szabadon osztották be, csakis a boltozaton és az ívmezőkön alkalmazkodtak az építészet által megszabott beosztáshoz. Az alakok arányait a különböző képeken szabadon változtatták. A képek érthetők és könnyű előadásúak, a formák domborúságát gyarlón ábrázolják, néha csupán jelzik, az arcz elég gondos kimunkálású, de a mezítelen test egy fő színnel van befestve és a tagok vonalakkal belerajzolva; a ruházat könnyed, nincsenek rajta gyűrött, szögletes redők. A képek nagyobb része színezett rajznak látszik. Bizonyos méltóság, derűlt nyugalom és a lélek egyensulya jellemzik az ábrázolásokat, háborgó szenvedélyekkel ritkán találkozunk.

A Wocheini tó melletti St.-Johannban van egy csúcsíves templomocska, melynek egész szentélyét és hevederét falképek borítják.

Szent-Kristófot mind mai napig különösen szeretik ábrázolni a falusi kis templomok külső falán. A legrégibb Kristóf-kép Vodeschitschben (Veldes mellett) van, a szentet szőke ifjúnak ábrázolja, mellét vért, ágyékát virágos vörös kötény födi. A virágok kimetszett mintával vannak a kötényre festve. A mellette levő kép, mely a kereszten levő Krisztust állítja elénk, barnás mély színezeténél és erélyesebb formáinál fogva jobban hasonlít az olajfestményhez, mint a könnyedebb freskóhoz. Sajátságossá teszik e képet a ráfestett különféle tárgyak, mint kolbász, szerszámok és egyebek, melyeknek az a czéljuk,

hogy a nézőt az egyház parancsainak megszegésétől óvják. A Bischoflack melletti Suha helység templomocskájának szentélyét szintén egészen képek borítják, különösen szépek és élénk színűek a boltsüvegeket díszítő angyalok alakjai. A prapretschei templomban többek között említésre méltó a szentély meszelt boltozatára festett kép, mely az angyali üdvözletet ábrázolja; ugyanitt a díszítményes festmények is igen szépek és gondos kimunkálásúak. Az Aich melletti Krtina három-hajójú be nem fejezett csarnoktemplomában két évvel ezelőtt egy képsorozatról szedték le a mészkérget. Legjobb a déli falon levő nagy festmény; legfelűl mandorlában s angyalok között Krisztus trónol, legalúl a pokol torkában az elkárhozottak kisebb arányú, mezítelen, de a szemérmet nem sértő alakjai, fejükön a korona, a püspöksüveg és a tiara jelzi a földön viselt méltóságukat.

Krisztus-kép a Veldes melletti Vodeschitsch kis templomának külső falán.

Szent-Primusban a hajók hosszú falait szintén egészen festmények födik. A déli oldalon Mária élete ábrázoltatik; az éjszaki falon, melynek nincsenek ablakai, egy képnek tárgya a betlehemi gyermekek legyilkoltatása, egy másiké a keresztények üldöztetése a törökök által. Élénk és szabad elbeszélő

képesség jellemzi e képeket. Midőn negyven évvel ezelőtt újra födték a templomot, a boltozaton átszivárgó esővíz bemocskolta a festményeket és a szükségesnek mutatkozott helyreállításnál nagyobb részökre kontárúl ráfestettek. Az ablakfülkékben levő vonzó női alakok érintetlenek maradtak, s ezeken jól fölismerhető a festés módja. Az új-kor már erős hatással volt a művész fölfogására; a színezés egyes részletei felső-olaszországi hatásra mutatnak, így különösen az, hogy a testszín élénkségét ügyesen iparkodik emelni a környezet mélyebb árnyékolása által, nemkülönben az is, hogy a művész tartózkodik a fő színek árnyékolásától; ezt bizonyítja továbbá néhány kerek arczú, szőke női fej, s azoknak finom metszésű orra és szája; más részt még látunk a képen hosszú, keskeny arczú és magas homlokú alakokat, melyek azt bizonyítják, hogy a művész közelebb állott az éjszaki művészethez. Ámbár e képek festési módja szabadabb, s nem fél a mélyebb árnyékoktól, mégis oly sok bennök a csúcsíves művészethez hasonló feszesség és naivság, a mi alól a XVI. századbeli olasz már régen fölszabadúlt, hogy a festményeket csakis éjszaki művész festhette, a kinek szelleme még a régi festési mód hatása alatt állott; de egyet-mást elsajátított a renaissance művészettől. E korszakból fönmaradt olajfestményeket, a krainburgi templom két szárnyas oltárát, nem régen a bécsi cs. és kir. képtár szerezte meg.

A kis művészetek körébe tartozó tárgyak ritkák és jelentéktelenek; a mit a törökök nem pusztítottak el, azt utóbb megolvasztották, elhanyagolták, vagy pedig külföldieknek eladták. Kevés van, a mi említésre méltó: néhány város pecsétje, így a laibachi Rudolfinumé, Krainburgban két szép kehely, néhány szentségtartó, a „De civitate Dei“ kéziratának, 1437 körűl egy freudenthali szerzetes által festett minium-képei a laibachi lyceumi könyvtárban, egy missalét és „B. Gregorii Moralium“ czímű könyv másolatát díszítő minium-képek a krainburgi plebánia levéltárában.

A renaissance és az új-kor.

A kora renaissance idejében Krajnában több épület készűlt, melyeket azonban a századok folyamán oly teljesen átalakították, hogy eredeti alakjukat alig lehet fölismerni. Legelőször a XVI. végén és XVII. század elején találkozunk határozottan renaissance művészettel az építésben, s pedig leginkább kastélyokon és megújított régi várakon. A XVI. század végeig az új művészet formáit az épület középkori elrendezéséhez és fölépítéséhez

Menny és pokol az utolsó ítéletet ábrázoló képből (Aich melletti Krtina templomában).

alkalmazták úgy, hogy itt egymástól egészen elütő két építési rendszer összekeveréséből új, sajátos jellemű formák keletkeztek. A törökök betöréseinek idejében Krajnában ritka volt a síkságon épült kastély, s ha volt, azt jól meg kellett erősíteni az ellenség váratlan betörései ellen. Mikor a törökök többé nem fenyegették a tartományt, a nemesség csak akkor kezdte a régi várakat, hatalmas őseinek e történeti emlékeit elhagyni és nagyobb kényelem kedveért a síkságon épített új kastélyokkal fölcserélni. A régibb kastélyok ennélfogva tulajdonkép tovább fejlesztései a középkori váraknak. A tornyok, az árkok és az erődítvények lényeges részei az elrendezésnek. Az épületek ritkán egyöntetűek, elrendezésükön sokkal inkább észrevehető a telek fölszínének egyenlőtlensége és keletkezésök különböző ideje. Krajnának számos kastélya tartozik e csoportba, így például Auersperg (1570) és Kaltenbrunn. Az utóbbit Kisl Vitály és Weilheimer János építőmester 1525-ben építék és szigorúan a század izlése szerint rendezék be. Ámbár síkságon áll, mindazáltal egyszersmind vár is, s jól meg van erősítve valamely török horda netaláni betörése ellen. Déli oldalát folyó szegélyezi, többi oldalait pedig vízárkok védelmezik. Az éjszaki oldalról kiszökő két torony lehetővé tette a hathatós védekezést.

A XVII. századbeli épületeknek már szabályos udvaraik és szárnyaik vannak. Az alaprajz többnyire négyszögű, a sarkokon egy-egy kiszökő torony van. Több kastélynak e tornyaiban csigalépcsők vannak, melyek a szobákat összekötő folyosókra vezetnek. Gyakran boltíves oszlopcsarnokok emelik e kastélyok hatását, a nélkűl azonban, hogy az olasz udvarok szépségével vetekedhetnének. A homlokzatra rendszerint nem sok gondot fordítanak, legfölebb hogy a kapukat, az erkélyeket állítják elő díszesebben, ezeken kivűl pedig még a lépcsőcsarnok nagyobbszerű elrendezésén és a díszítményeken mutatkozik az építés művészete.

Valvasor idejében kétségtelenűl Ainöd volt úgy építészetileg, mint berendezés tekintetében a tartomány legszebb kastélya. Gallenberg György Zsigmond gróf krajnai kormányzó épité a XVII. században. A vár nagy négyszög, udvarát magas és nyitott oszlopfolyosó futja körűl. Földszintjén volt a nyár melegében üdűlést nyújtó „sala terrena“, melynek fehér stuccodíszítményű mennyezetén három nagy csillár függött; padozata fehér és fekete sávos volt; középütt fekete márvány kandalló állott, jobbra és balra egy-egy delphin, balra átellenben egy kőből faragott szárnyas ló; mind ez állatok vizet hányva frissítették a levegőt. Ehhez járúltak a kő válúkkal

ellátott pompás istállók, ritka növényekkel ékeskedő kertek, melyekben madárházak állottak, továbbá művészi festmények és a Gallenberg család őseinek arczképcsarnoka. E pompás épületet ma gyárnak használják. Van még több hasonló, bár nem ily nagyszerű kastély is, így: Kreutberg, Görtschach, Egg Podpetsch fölött, Kroisenegg, stb. A krajnai nemesség kastélyai általában igen vonzó alkotásai az olasz renaissance művészetnek.

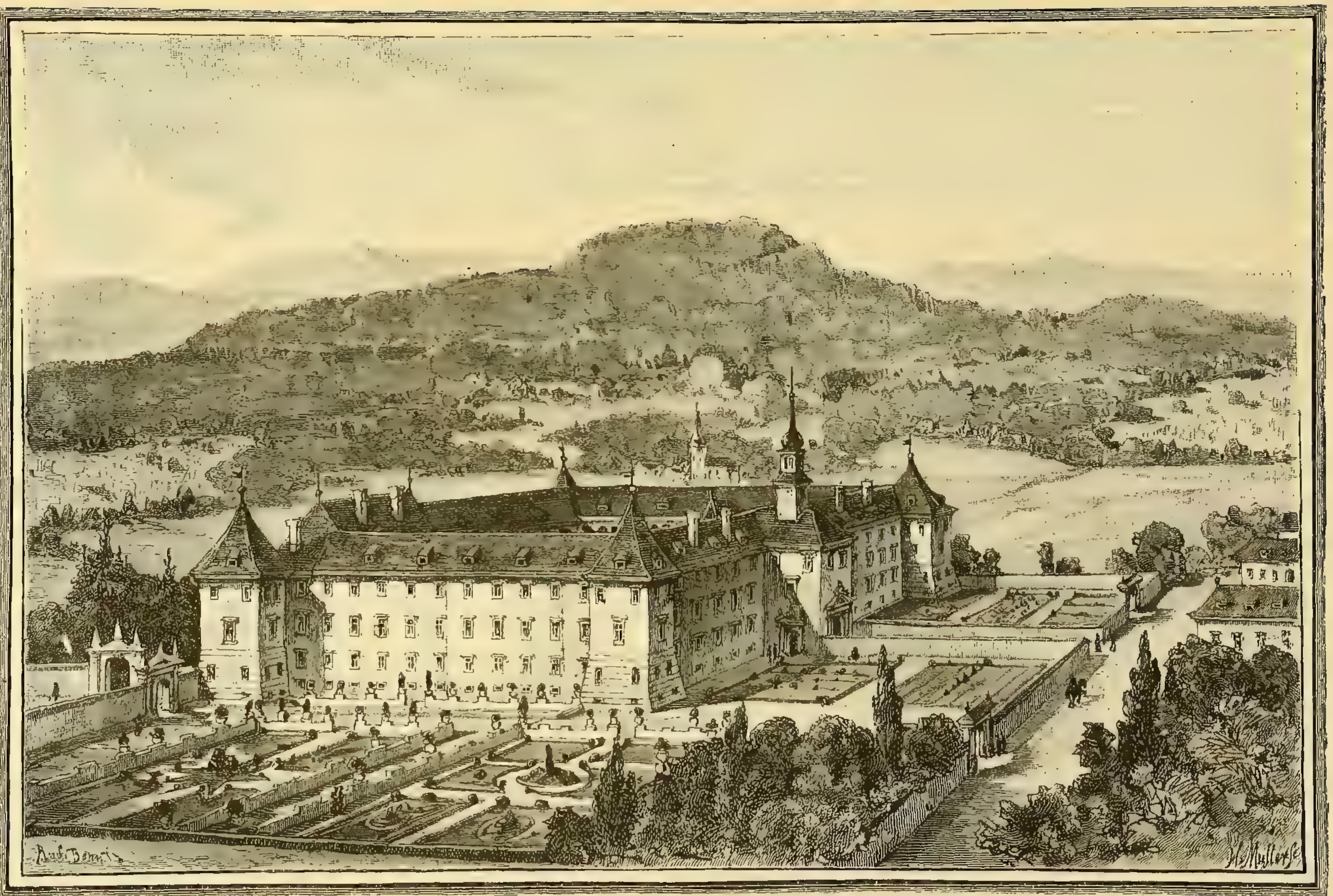
A nemesek kastélyain kivűl vannak Krajnában még más épületek is, melyek művészeti tekintetben figyelemre méltók. Ilyen mindenek előtt a sittichi czisztercita apátság. Ez épület igen térjedelmes, szabálytalan, egyes részein könnyű fölismerni, hogy különböző korszakokból valók. Az egykor szép, most pusztúlófélen levő épületen alig látszanak az egykori pompa nyomai. Krajna többi nagyobb kolostorai, így a Klarisszák kolostora Münkendorfban, továbbá Freudenthal és Landstrass kolostorok igen egyszerűek, nincsen tulajdonképeni építészeti jellegük, de nagy terjedelmük bizonyos hatást ad nekik.

Nézzünk szét a városokban. A XVI. századból nincs magánház, mely építészeti jelentőséggel bírna. Laibachban a „német ház" a német renaissance későbbi idejéből való. Ellenben van nehány igen tekintélyes épület a barokképítés idejéből. A hatalmasabb nemesek lassankint elhagyták várkastélyaikat és legalább időnkint Laibachban laktak. Itt ismét ezeknek házai voltak azok, melyek a polgárság házai között építészetüknél fogva föltűntek. Szép dísze Laibach városnak az Auersperg Farkas Engelbrecht által az Úri-útczában 1642-ben épített, úgy nevezett Fürstenhof. Két emeletes épület, derékszögű ablakai vannak; egészen dísz nélkűl való, kivéve, hogy magasabb középső rész, meg gyámokon nyugvó és kovácsolt vas kávával ellátott erkélyek tagozzák a homlokzatát. A nagy udvar, melyen három oldalt arkádok futnak körűl, emeli az épület hatását. A hátúlsó szárnyon olasz szokás szerint nyílt boltíves csarnok volt, melyet azonban utóbb befalaztak. Az egyszerű külsővel ellentétben a termek pompásak voltak. A palota mögött a kor izlésében tartott nagy kert terűlt el, melyben barlangok, márvány szobrok, lovagló iskola- és lövőház voltak. A régi Laibachnak ez volt legnagyobbszerű építménye.

Ugyanez épületek csoportjába tartozóknak tekinthetők a Bischofhof, az országház, a Sitticherhof. Azonban mindannyian különböző művészeti irányok termékei. Egy s más tekintetben érdekes a laibachi városház. Krajna városának egykori virágzását nem bizonyítják olyan építészeti

emlékek, a milyenekkel Németország és Olaszország városai dicsekszenek. Azért itt ne is keressünk olyan városházat, a milyen a brüggei vagy az yperni, még kevésbbé olyan épületet, a milyen a dogék palotája Velenczében. Azonkivűl Laibach város nem volt oly szerencsés, hogy hatalmas kereskedő várossá fejlődhetett volna. És mégis a városháza volt az az épület, a mely a lakosság politikai és kereskedői életének középpontjáúl szolgált. Ez volt a város büszkesége és dísze. A város tanácsa oly tiszteletben tartotta, hogy minden karácsonykor megszenteltette. Midőn új városházat akartak építeni, annak tervét egy hollandiai kapuczinus készíté és pedig „ó-német“ izlésben. E tervvel azonban épen nem voltak megelégedve, mert „ó-német és nem az új építészet modorában volt tartva“. Látszik, hogy a csúcsíves építést ez időben már nem kedvelték. A mostani épületnek négy rustica oszlopos és boltíves előcsarnokra helyezett risalitja van. Az oszlopokon nyugvó lépcső tágas, könnyű és szellős. Noha az épület a kifejlett olasz renaissance művészet jellegével bír, mégsem mellőzhették rajta a tornyot, a középkori városházak ez ismertető jelét. — A magánházak csak a barokk-izlés idejében érnek el nagyobb építészeti jelentőséget; a falak díszítése és tagozása csak a XVIII. század második felében válik gyakoriabbá. Krajna számos magánházán maradtak nyomok, melyek Éjszak-Olaszország városainak festett homlokzatú házaihoz hasonlíthatók; gyakran látunk barokk keretű szent képeket az ablakok közötti mezőben, a stucco-díszítményű homlokzatok ritkák. Maskarák és mellszobrok vannak Laibachban a Spitalgasse 9. számú házán, továbbá Radmannsdorfban a kastély homlokzatán.

A XVI. század, mely a művészetnek általában kevésbbé kedvezett, még mostohább volt a templomépítésre nézve. Csak a reformáczió korában mutatkozott mindenfelé új és üde katholikus élet. Ennek egyik következménye volt, hogy az Isten házának szépítésére gondot fordítottak. Nem elégedvén meg a templomok eddigi állapotával, azokat az új izlés szerinti alakban óhajtották látni. Krajnában ugyanis a csúcsíves építés a XVI. század közepén túl uralkodó maradt; valószínű, hogy volt a csúcsíves építéshez szokott építőiskola, mely e században is fönnállott. A reformáczió után részint szükségből kényszerűltek a templomokat vagy megnagyobbítani, vagy átalakítani, részint pedig az új művészet hatása alatt a régi épületet megúnták és helyébe újat emeltek. Azonban az újjá alakítások Krajnában nem érdemelnek nagy dicséretet. Az új renaissance templomok, melyek a megújított csúcsíves templomok mellett keletkeztek, nem bírnak világosan

Ainöd kastély.

kifejezett művészeti jelleggel. A hajó többnyire vagy négyzet, vagy hosszúkás négyszög, melyet kupolaszerű boltozat föd.

Krajnában az építés történetének és egyúttal a templomépítésnek is legfényesebb korszaka a barokk izlés ideje. A legjobb művészeti alkotás, melyet Laibach fölmutathat, ez időbe esik és az *Academia Operosorum* izlésének és hatásának köszönhető. A művészetért és a tudományért való lelkesedés ez akadémia virágzásának idejében nyert oly lendületet, a milyennel Krajnában sem azelőtt, sem azután nem találkozunk. A mi építészeti, szobrászati és festészeti mű a hozzá értőnek figyelmére érdemes, mind ebből a korszakból való. Az akadémia egészen az olasz renaissance szellemében működött, a mi nem meglepő, ha tekintetbe veszszük, hogy a tartománybeli tudósok, mint Schönleben Lajos, Thalnitscher János Antal, Gerbec M., Verbec Dávid, Preschern János, stb. nagyobb részt Olaszországban tanúltak és olasz egyetemeken nyerték akadémiai rangjukat. Laibach és Krajna legszebb templomait ez akadémia hatásának köszönhetjük, ilyenek: a székesegyház, az Orsolya-szűzek temploma és a Szent-Péter templom.

A székesegyház, mely Andrea Pozzo jezsuita terve szerint 1700-tól 1706-ig épült, távolról sem közelíti meg erlachi Fischernek ez időbeli nagyszerű alkotásait; mindazáltal szép arányai, alaprajzának a fölépítéssel való összhangja és tágas, világos belseje elismerésre méltók. A templom egyhajójú, keresztalakú épület; a hajóba félereszű tetővel födött kápolnák nyílnak. Az egészet festmények díszítik. Az oldalkápolnák közfalai szilárd támaszúl szolgálnak a donga-boltozatnak, mely a széles hajót födi. A kápolnák nyílásait pillérek választják el, az ezeken nyugvó gerendán attika emelkedik, s ezen nyugszik a boltozat. Gazdagabb tagozatú a 20 öl magas, de nehézkes kupola, mely a négyzet fölött magas dobon emelkedik. E dob 1841-ben épült. A templom hosszú oldalai kivűlről igen egyszerűek, csupán lizenák tagozzák, melyek a kápolnák elrendezésével vágnak össze.

Laibach és Krajna nagyobb templomainak építésmódja többé-kevésbbé követi a most említett mintát. A székesegyház mellé sorakozik mindenekelőtt a Ferencz-rendieknek 1646-ban épült temploma. Az emelkedett helyen álló homlokzat, melyhez lépcsők vezetnek, oly nagyszerű hatásúvá teszi ez épületet, a milyennel Laibach többi temploma nem dicsekedhetik. Pillérek és gerendák a homlokzatot két emeletre osztják. A felső és keskenyebb emeletről nagy voluták alkotják az alsóra való átmenetet. A hosszú oldalon a kápolnák födeléből a főhajó falát erősítő támaszok

emelkednek ki. — Építészetileg legszebb a XVIII. század első felében épűlt Szent-Péter templom belseje. Ez három-hajójú, s nyilván való, hogy a velenczei híres S. Giorgio maggiore templom mintájára épűlt, de kisebb méretben. Nemes formák tekintetében Krajna legszebb templomai közé tartozik az Orsolya-szűzek temploma Laibachban. A magas márvány oltár fölött emelkedik a kupola. A templomnak kiváló díszére szolgál a féloszlopok szép csoportosítása. A homlokzat burkolata látszólagos építészeti alkotmány. A homlokzat magasságáig érő, hatalmas háromnegyed oszlopok tartják a gerendát, melyen egy dór öv fölött háromszögű oromfal emelkedik. Szent Jakab temploma kéttornyú, késő olasz renaissance művészetű épület, drága márvány díszénél fogva Krajnában páratlan. Szentélyének sokszögű zárása és az igazi német támasztó pillérek bizonyítják, hogy az épület egykor csúcsíves volt. A középponti épületnek Krajnában a német lovagrendnek 1714-ben épűlt temploma a mintája. Elrendezése keresztalakú, melynek négyzete fölött kupola emelkedik. A homlokzatot négy korinthusi pillér díszíti, melyeknek tagozott párkányán gyámok által alkotott öv és ezen háromszögű oromfal nyugszik. Szép középponti elrendezésű épületek a teinitzi templom Stein mellett és a neustifti Reifnitz mellett. Nemes arányaiknál fogva a szebb templomok sorába tartoznak a tirnaui, a steini, a michelstätteni, az adelsbergi, stb. A kisebb falusi templomok körűlbelűl egyformák, s többé-kevésbbé középponti elrendezésűek, a mennyiben alaprajzuk rendszerint hosszúkás négyszög ugyan, de a négyszög sarkai lemetszetvén, egyenlőtlen oldalú nyolczszöggé változnak.

A XVIII. század végén és a XIX. század első felében több templomot építettek, a nélkűl azonban, hogy a művészet bármelyik irányát követték volna. Az a czél lebegett előttük, hogy az isteni tisztelet számára alkalmas helyiségök legyen, a művészeti tekinteteket egészen mellőzték. Ez időben oly mesterek építettek, kik vezetés nélkűl szerezték ismereteiket, nem bírtak kellő műveltséggel és saját fejletlen izlésüket követték. Tetszetős építészeti tagozatú, szép belsejű épületek, noha az építő művészetnek egy irányához sem ragaszkodnak, például: az oberlaibachi, eisnerni, altlacki, wocheimi, stb. templomok. — Újabb időben jelentékenyen javúltak a körűlmények úgy az egyházi, mint a világi építés terén. 1848-ban megkisérlettek román izlés szerint építeni, például Flödnigben. A legsikerűltebb román művészetű épület a reifnitzi plebániatemplom. Kora csúcsíves művészetű épület a Jézus szent szíve tiszteletére 1882-ben emelt templom. Ez Krajnában a templomok

közt az első téglaépítmény. Most több újonnan épitendő templom terve van készen, s pedig Schmidt lovag cs. és kir. főépítészeti tanácsos Gottschee számára román, Veldes számára csúcsíves, Mikovitz gráczi építész Brezje számára olasz renaissance művészetű templom tervét készíté.

A világi épületeknél sem követik már a kaszárnyaszerű, dísz nélküli építés módját, hanem az olasz renaissance tetszetősebb formáiból válogatnak. Az izlés e tisztúlását leginkább a bécsi építészeti iskola jótékony hatása idézte elő. Ezt bizonyítják az újabb időben emelt épületek, melyeket a régiektől kedvezően különböztetnek meg az emeletek szép arányai, az egymás melletti és egymás fölötti részek gazdag és szerves tagoltsága, a hatalmasan kiszökő párkányzatok, erkélyek és ablakszegélyek, a sík mezők helyes beosztása és az ezekkel összhangban levő építészeti tagok, melyek mind kiművelt szépérzékről tanúskodnak. Ezen építés példáiúl említhetők: az 1871-től 1873-ig épűlt főreáliskola, az Európa-szálló és az új múzeum. Az utóbbinak középső részén hatalmas alapzaton egy jóniai oszlopsor áll, mely egyszersmind az emeletet jelöli. Belsejének legdíszesebb részei az előcsarnok és a lépcsőház; a boltozatokat Šubic János és György fivérek jó izlésű festményei díszítik. Nemes arányainál fogva figyelemre méltó dr. Munda új háza az Emonastrassén. A Garibaldi-féle egyemeletes palota Laibachnak egyik legszebb lakóháza; a külseje igen egyszerű, csakis az emelet hatalmas arányai adják meg neki a palota jellegét. Veldest, Felső-Krajna e gyönyörű fürdőhelyét évről évre többen látogatják és választják nyaraló helyűl. S így újabb meg újabb szállók, udvarházak és nyaralók épülnek a Veldesi tó környékén. Ott állanak a Windischgrätz, Pongrácz, Muhr, továbbá Skalé, Sovan, Grumnig-Mosché-féle villák és mások. Az új építmények bizonyítják, hogy minden felé élénk az érdeklődés az építészet iránt.

A *festészetet* Krajnában a XV. században gondosan ápolták; a csúcsíves templomok legnagyobb részét festmények díszítették, félreeső, kis templomokban még most is megvannak legalább töredékei a régi festményeknek. Az e korbeli festők neveit nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy az olyan festmények, melyek helyi eseményeket ábrázolnak, hazai mesterek művei. A XVI. században, a reformáczió idejében, oly körűlmények találkoztak össze, melyek a művészet iránti érdeklődésnek nem kedveztek, sőt ellenkezőleg károsak voltak a művészetre nézve. A reformáczió befejezése után újból megkezdődött a tevékenység a művészet terén. Chrön püspök a hazai művészetnek hatalmas pártfogója volt; különösen nagy gondot

fordított a festészetre, számos festőnek adott foglalkozást, a megrendeléssel együtt sokszor a festményhez az eszmét is megadta. E szellemes egyházfejedelem megbízásából számos hazai festő dolgozott Krajnában és a szomszédos tartományokban is; így Chrön megrendelésére (1626) festé Wolf Illés a Szent-Magdolna oltárát a székesegyházban; Chrön Gellért (1626) három képet festett a Szent-Jakab templom nagy oltára számára. Chrön püspököt a művészet újból való fölélesztésére irányúlt törekvésében támogatták a Jézus-társaság tagjai. Ő, valamint a jézsuiták is belátták, hogy mennyire szükséges a pusztúlás helyén új tért nyitni a művészi törekvéseknek. És így történt, hogy a hit mezején kivívott minden új eredmény nyomán a tudomány és a művészet számára új útak nyíltak, kivált a művészetek részesűltek hathatós támogatásban.

Valvasor János Weichard (szül. 1641) volt a művészeteknek második nagy pártfogója és előmozdítója. Valvasor a leghíresebb krajnai író és egyszersmind korának egyik legjobb rajzolója. Saját költségén beútazta a tartományt, fölkereste és lerajzolta a helységeket. Rajzai eléggé pontosak s jól föltűntetik a vidék jellemét. Díszítményei egybehangzók az akkor dívott barokkművészettel; Trost András és Werex János legügyesebb hazai mestereket kastélyába, Wagensbergbe, hívta, hol az ő felügyelete alatt készítették „*Ehre des Herzogthums Krain*“ czímű nagy munkájához a képeket. Valvasor kastélyában rézmetszetek számára nyomdát állított, s így igen jogosúlt e nyilatkozata: „Dicsekvés nélkűl mondhatom, hogy első voltam, ki Krajna herczegségben a rézmetszetek nyomatását meghonosítottam“. Még egy másik festő is készített képeket Valvasor művéhez, ez Koch János, ki különösen a viseleteket és történeti eseményeket ábrázoló képeket rajzolta.

A *szobrászat* a festészettel karöltve fejlődött. A csúcsíves művészet korában a szobrászok leginkább szentségházakat faragtak, azonban mind elpusztúlt, kivéve azt az egyet, mely St.-Ruprecht plebániatemplomában van. Az átmeneti művészet idejéből való igen érdekes szobrászati mű a Billigratz melletti Dwor fiókegyházának nyugati oldalán levő kő kapu.

Chrön idejében Laibachban számos szobrászszal találkozunk, kik megrendelésére oltárokat, szobrokat és egyéb templomi eszközöket készítettek különféle templomok számára. Itt-ott fiókegyházakban láthatók fából faragott, gazdag díszítményű, festett és aranyozott oltárok; XVII. századbeli művek is érdekesek a krajnai szobrászat története szempontjából. E század második

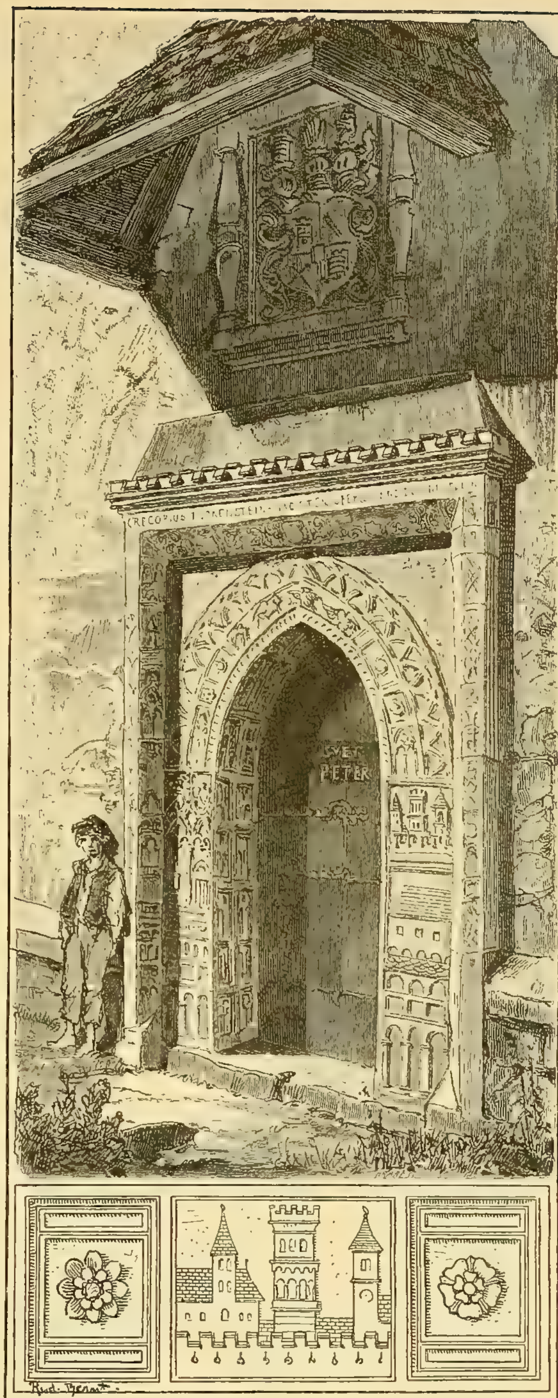
felében több fafaragó tűnik föl, kik művészetükben nagy járatosságra tettek szert, a mit műveik bizonyítanak. Urasági kastélyokban és egyéb falusi birtokokon gyakoriak a sok fiókos szekrények, melyeket berakott művű bokréták, pávák, papagájok, stb. díszítenek. Maradtak fenn továbbá mozaikszerűen berakott díszű asztalok domború faragású virágokkal, levelekkel, czímerekkel, állatokkal díszített számos kelengyés láda vitetett újabb időben Párisba. Az ilyen ládák különösen Veldes és Eisnern környékén, a Pöllandi völgyben és Zirknitzben voltak gyakoriak. Ismeretes fafaragók voltak: Loitschból Peternel János, Martinsbachból Jeleršič Máté és Mikše Hansche Zirknitzből. — E korból való kőfaragványok ritkák. A laibachi Szent-Péter-templom szószékén levő kőfaragványok a XVII. századbeli legszebb szobrászati művek közé tartoznak. Bronzból öntött szobrokban Krajna igen szegény. Az egyetlen emlék, mely Valvasor fáradhatatlan, sokoldalú tevékenységének tanúja, a Mária-szobor Laibachban a Szent-Jakab-téren. A magas oszlopon álló szobrot Valvasor terve szerint Weisskirchner Farkas salzburgi szobrász mintázta és Shlags Kristóf laibachi harangöntő öntötte 1680-ban.

A XVIII. századdal a festészet és a szobrászat állapota megváltozott; új mesterek tűntek föl, kik a művészetet magasabb színvonalra emelték, az ízlést javították és tartós haladást idéztek elő. Nemcsak az építészet, hanem a festészet és a szobrászat terén is ez a legtermékenyebb idő. A laibachi új székesegyházat 1704-ben Qualeus (Quaglia) Gyula freskófestményekkel díszítette, de, sajnos, nem oly sikerrel, hogy a festmények az építészeti alapeszmét és az épület belsejének hatását emelnék. A boltozat díszítésén az a törekvés látszik, mintha a mennyezet síkját mivoltától eltérőleg akarták volna alakítani, t. i. az alakokat álló vagy szabadon lebegő helyzetben festették, hogy építészeti látszat által a valódi szerkezetet a néző szemei elől teljesen elrejtsék, vagyis a mennyezetet mintegy eltűntessék. Egyébként nem lehet bámúlnunk a művész alakító képességét és technikai járatosságát. Quagliának legjobb állapotban levő freskóképei azok, melyek a herczegérseki papnevelő-intézet könyvtárát díszítik. Quaglia hatása a későbbi hazai mesterekre egészen nyilvánvaló.

A XVIII. századbeli freskófestők sorából különösen kiválik Tomšič F. Skaručina (1778) és Groblje (1761) fiókegyházakat díszítő freskói fölülmúlják Krajna többi ilynemű festményeit. E századnak másik freskófestője Jelovšek F. A steini, a mitterdorfi és Nassenfuss mellett a trauerbergi plebániatemplomok festményei tanúskodnak a mester nagy tehetségéről.

Az említett festőkön kivűl éltek Krajnában a XVIII. században mások is, kik művészetüknek igen érdekes emlékeit hagyták fenn. Mindazáltal Menzinger Bálint foglalja el valamennyi között a legkiválóbb helyet. Az ő festményeit nagy erejű rajz és gondos, művészi földolgozás jellemzik. Önálló és eredeti a szerkesztésben, és a legtisztább erkölcsiség hatja át fölfogását. Nagy szorgalmáról és készűltségéről tanúskodik a Krajnában és azonkivűl levő festményeinek nagy száma. Legnagyobb festménye, mely azt a jelenetet ábrázolja, midőn Krisztus négyezer embert megvendégel, most a laibachi Ferencz-rendi kolostor ebédlő termében van.

Az úgy nevezett vidéki festőkre legnagyobb hatással volt Layer Lipót, ki Menzinger mellett legnevezetesebb. Layer iskolát alapított, s az abban nevelt festők többé-kevésbbé sikerűlt képeket festettek Krajna különböző templomaiban. A mester festményei különösen Felső-Krajnában gyakoriak; a legszebbek közé tartozik a krainburgi városi plebániatemplomnak két oltárképe: az egyik az utolsó

Templom-ajtó Dworban.

vacsorát, a másik Szent-Katalint ábrázolja. — Herlein András a laibachi rajziskola alapítója, különösen mint arczképfestő tűnt ki, Krajna kastélyaiban gyakoriak az általa festett arczképek. Ismeretes volt még e korban Potočnik, a siketnéma festő; az ő képei is gyakoriak Krajnában. A laibachi kongresszus alatt (1821) I. Sándor császár magánkápolnája számára oltárképet festetett Potočnik által. De valamennyi idegen művészt, kiktől említésre méltó művek maradtak fönn, fölülmúlja a kremsi Schmidt. Hatása a krajnai festők festési módjára korszakot alkotó volt. A michelstätti templomban a mesternek két oltárképe van. A vallásos festészet körébe tartozó szebb képek nincsenek Krajnában. A tájfestést és a köznapi élet ábrázolását ez időszakban nem igen művelték. A hazai festők legtöbbje templomok díszítésével volt elfoglalva.

Nemcsak a templomokban, hanem a nemesi kastélyokban is vannak figyelemre méltó művészeti alkotások. Így például Auersperg Farkas Engelbert gróf palotájának erkélyes termét Quaglia díszítette freskóképekkel; Strobelhof Zsigmond lovag a nevéről nevezett ősi kastélyban több éven át adott munkát Almanak németalföldi festőnek A festők neveit csak a legritkább esetben sikerül megtudnunk. A festők megrendelés szerint művészetük minden faját gyakorolták. Így a kastélyok nagy falain mindent együtt találunk: történeti képet, képmást, tájképet, csendéletet, vadászati jelenetet és egyebet. A Stein melletti Kreuz kastély billardszobájában az egyik falon a sziszeki csata ábrázoltatik, az átelleni falon levő kép: „A krajnai rendek hódolata VI. Károly előtt“; azonkivűl látunk e teremben több mythosi csoportot, a négy évszakot, virágvázákat és tájképeket. A festő maga is ismeretes, Mayer Józsefnek hívták (1731). E festményeket legutóbb Koželj M. törekvő hazai festő kijavította.

Meg kell még emlékeznünk a képírás egy fajáról, melyet Krajnában a XVIII. században szép sikerrel műveltek, ez a pergamentra való miniumfestés. A fönmaradtak közt legszebb e fajtájú munka a Dismas-szövetkezet anyakönyve. E szövetkezetnek csakis nemesek és más kiváló társadalmi állású egyének lehettek tagjai. Minden tag kötelezve volt a fölvétel után nevét a közös emlékkönyvbe beírni és czímerét vagy más jelképét bele rajzoltatni. E jelképek és allegoriai ábrázolások, melyek a tagok által választott jelmondatokra vonatkoznak, több minium-festő művei. Van köztük egy Mawitz, egy Wiser, egy Hübner és egy Höger F. Antal nevű jezsuita. A legtöbb képet azonban Grahover Simon Farkas festette. Egyik-másik

valóságos remeke a minium-festésnek. A szerkesztés, a rajz, a színek, szóval minden nagy feltaláló képességről tanúskodik.

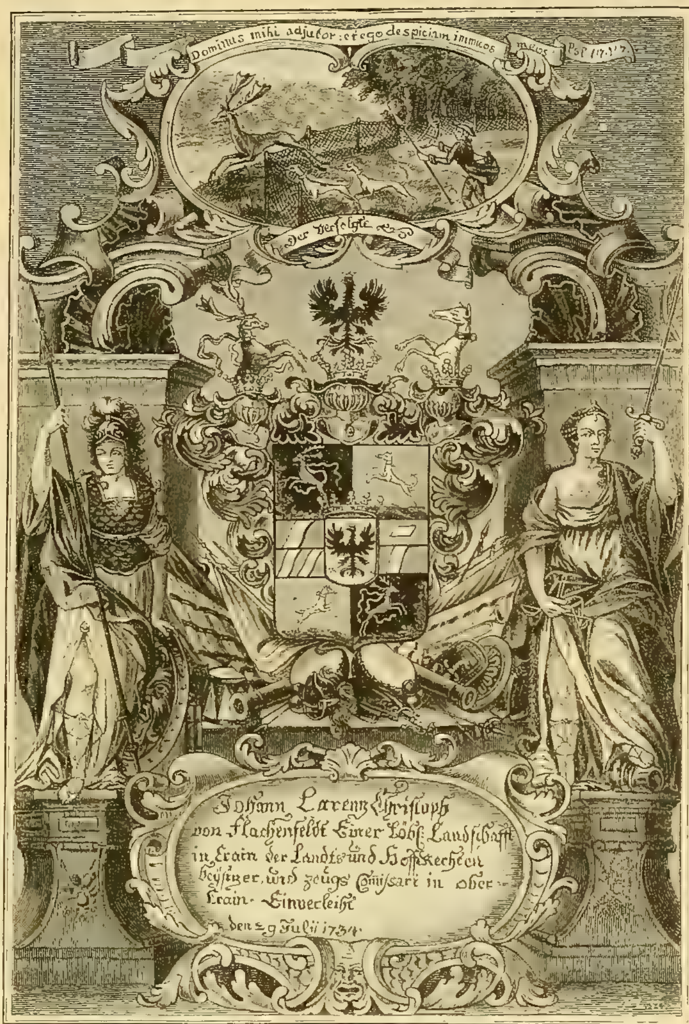
A XVIII. századdal a szobrászatban új fordúlat állott be. A mi a képírás terén Quaglia, ugyanaz Robba F. a szobrászatra nézve. A legszebb művek e mester alkotásai. Laibach és egyszersmind Krajna legkiválóbb nyilvános emléke a városház előtti kút Robba műve. E márvány kút olyan szobrászati mű, melyen az alakok a szobrászat legszertelenebb kicsapongásának példái. A mester többi alkotásai többnyire laibachi templomokat díszítenek. A székesegyházban van két térdelő cherubin, melyek a hozzáértőket bámúlatra ragadják. A művész legtöbb munkája azonban a gazdag márvány díszéről híres Szent-Jakab templomban van. Különösen szép a főoltár finoman tagozott tabernaculuma. Az ennek mennyezetét tartó angyalkák a barokk szobrászat legszebb alkotásai közé tartoznak. Említésre méltó nepomuki Szent-János szép szobra a Szent-Florian templomban. E szobor a Száva hídjának szerencsés helyreállításakor 1727-ben emlékűl állíttatott. Amaz idő ízlésének érdekes próbaköve a nagy pompájú és tökéletes kimunkálású Xaver-kápolna a Szent-Jakab templomban. A kupola mezőit a lehető leggazdagabb stucco-díszítmény borítja. Az oltár, a tabernaculum, a szobrok a legkülönbözőbb színű és legdrágább márványból készűltek, s együtt festői hatást tesznek. Robba mellett más művészek is dolgoztak a templomok díszítésén, többek között: Gaber, Schwärzel, Mislej. Az utóbbinak művei a két Atlas a herczeg-püspöki papképző-intézet kapuján, és a Szentháromság oszlopa a Wienerstrassén. Krajnában márvány faragványokkal díszített oly pompás XVIII. századbeli oltárok vannak, hogy azokhoz hasonlóval egy osztrák tartomány sem dicsekedhetik. Csak az Orsolya-szűzek (1720) és a Ferencz-rendiek templomának főoltárát (1736) említjük föl, melyek Filippo di Giorgio művei, továbbá a Szent-Jakab templomának nyolcz oltárát, ezután a radmannsdorfi, a hrenovicei, a rakuliki, a szent-iváni oltárokat. Ez oltárokat díszítő szobrok közűl egyik-másik tökéletes művészeti alkotás. Pozzo, Quaglia és Robba művészetével a XVIII. században az olasz ízlés túlszárnyalta a németet, mely a reformáczió idejében Krajnában megkisérlett tért foglalni. Az egész századon keresztűl a barokk művészet uralkodott. A XIX. század elején a művészeti törekvésekben szünet állott be; nem mutat föl jelentékeny alkotást sem az építészet, sem a képírás, sem a szobrászat. A festők, kik Layer tanítványai voltak, kellő akadémiai műveltség híján, többé-kevésbbé jó mesterek után másolatokat festettek. Csak Langus Máté

emelkedik ki a középszerűségből. Ő festé azokat a részleteket, melyekkel Quaglia műveit a laibachi székesegyházban utólag kiegészítették. Langus csak utánzó, azért festményei kifejezéstelenek és tartalmatlanok; ő volt Krajnának, sőt Ausztriának is utolsó barokk festője.

Az egyházi élet a legutóbbi időben újra ébredvén, azzal együtt a festészet is föllendült. A művészetet úgy szólván csak az egyház körében támogatták. Igen termékeny volt Kurz-Goldenstein lovag történeti festő, ki egyszersmind díszítményeket is festett. Krajna számos temploma részére készített oltárképeket. Tartós emléket emelt magának Kurz ily czímű munkájával: „*Die südslavischen Trachten*“ (A délszláv viseletek). Kiváló történeti festő volt Künl Pál. Oltár-, zászló-, kalváriaképeket és egyebeket festett. Jelentékenyen előmozdította a művészeti törekvéseket Wolf Ede festő; ő vele a festészetnek új korszaka kezdődik. Wolf a művészet legmagasabb ideáljaira törekedett; iparkodott a velenczei művészetnek és a Führich vezetése alatt álló bécsi iskolának sajátságaiba mennél alaposabban behatolni és azokat egyesíteni. Kiváló tehetségének ez több tekintetben sikerült is. Derült, csillogó és mégis összhangzatos színek, pompás hatású világítás, egyházi szellemtől áthatott komoly, méltóságos szerkezet, ideális fölfogás, szép, egyszerű kimunkálás teszik a mester jellemző sajátságait. Wolf sok ifjúban fölébresztette a festészet iránti lelkesedést és számosan képezték magukat az ő vezetése alatt. Šubic János és György fivérek legkiválóbb tanítványai, kik időnkint Krajnában tartózkodván, több templom számára festettek oltárképeket. Šubic Jánosnak Krajnában legkiválóbb festménye Carniolia hódolata a művészetek előtt, mely az új múzeum mennyezetét ékesíti. Műveinek az ideális fölfogás és az értelmes szerkesztés emlékszerű jelleget kölcsönöznek. Šubic János ifjabbik fivére számos templomot díszített oltárképekkel és freskókkal. Legszebb freskói azok, melyek a helyre állított Szent-Jakab templom mennyezetén a szentnek életéből vett jeleneteket ábrázolnak. A két fivér együtt festette a Rudolfinum lépcsőházát. Az ifjabbiknak festményei: a Történelem, a Természet, a Művészet, a Régiség — tökéletes rajzúak. Šubic Gyögy inkább a természetszerűséget keresi; könnyű rajta fölismerni a párisi iskola hatását; színeit világító csillogás jellemzi.

A tartományban nem kinálkozott elég alkalom emlékszerű művek alkotására, a melyeken a hazai tehetséges művészek egész képességüket kifejthették volna; ez okból idegen helyeken voltak kénytelenek nyitni műtermeket. A kik otthon maradtak, azok csak kisebb műveket alkothattak.

Nehányan azonban e kisebb fajtájú művekben is kitettek magukért. Franke János arczképfestő szép névre tett szert. Arczképeit előkelő fölfogás, a lelkiállapot fínom előállítása, tiszta, lágy és nemes színek jellemzik. Grilc Lajos is sikerűlt arczképeket fest. Ogrinec Simon történeti festő több oltárképet festett. Mély vallásosság hatja át Roblek Sándor korán elhúnyt Ferencz-rendi szerzetes ábrázolásait. A színek összhangja iránt fínom érzéke volt az elhalt Pustaverh F. plebánosnak. Tomc Frigyestől, Wolf egyik tanítványától, több templomban vannak oltárképek. Dejak H. plebános által festett csinos oltár- és zászlóképek Közép-Krajnában gyakoriak. Koželj M. maga erején tanúlt s igen szorgalmasan dolgozik. Zászló- és kálvária-képei, többnyire másolatok Führich után, Krajnában és a szomszédos tartományokban általánosan el vannak terjedve. — Kiváló szoborművek e század elején nem keletkeztek. Több templomban emeltek ugyan barokk ízlésű oltárt, de azok nem ütik meg a középszerűség mértékét. Többnyire olyanok űzték a szobrászatot, kik maguktól tanúlván, nem voltak eléggé iskolázottak és járatosak arra, hogy föladatukat teljesíthessék. A szobrászat e század közepén nyert új lendűletet.

Grahover Simon Farkas minium-festménye (1734).

Tomc Máté és Thoman Ignácz fáradhatatlan szorgalommal és kitartó tanúlmánynyal odáig jutottak, hogy igazi művészi alkotásokat hozhattak létre. Ilyenek Thoman Ignácz művei: St.-Ruprechtben Alsó-Krajnában a nabresinai mészkőből készült és színes márványnyal kirakott csúcsíves főoltár és Laibachban a Szent-Jakab templom szószéke. Fia, Thoman Bódog jóval túltesz atyján. Oltárait szép alkotás és pontos kimunkálás jellemzik. Ilyenek például a rosenbachi oltár és Rudolfswerthben a Ferencziek templomának egyik oltára. Műveltségüknél fogva kiváló szobrászok Vurnik János és fia. Fából és kőből faragott műveik Krajna több templomát díszítik. 1820-tól 1836-ig Thoman Máté volt az egyedűli szobrász, ki alabastromból és carrarai márványból faragott habár csak kisebb szobrokat. Thoman sem részesült akadémiai oktatásban. Feszületeket készített, melyeken a Krisztus-alak alabastromból volt. Ezek magánosok birtokában vannak. Kiváló szobrász volt a legutóbb elhalt Zajc Xav. Ferencz. Márvány szobrai Robba művei után a legjobbak. A most működő szobrászok legtöbbje e mester iskolájából került ki.

„Carniolia“ a Museum Rudolfinumban Laibachban.

Közgazdasági élet Krajnában.

Mező- és erdőgazdaság, vadászat, halászat.

A földfelszín változatossága s az éghajlat különfélesége, mint a földrajzi fekvésnek és föld domborzatának következései,

Krajnában a föld kihasználására annyiféle módot nyújtanak, mint Ausztriának csak kevés tartományában. Száz négyzetmyriaméternyi, aránylag tehát csekély területén, melynek 87.71 százaléka termő föld, együtt találjuk a mezei gazdálkodásnak legkülönbözőbb módjait s azoknak fokozatait, a henyefenyő régióinak alpesi legelőjétől kezdve a tartomány délnyugati részeiben terülő havatlan völgyekben űzött szőlőmívelésig, a hol az örökké zöld babérfa már a verőfényes Görz grófság szomszédságát sejteti.

A tartomány a talajalakúlás, az éghajlat s a lakosság gazdálkodási módjai szerint Felső-, Alsó- és Közép-Krajnára oszlik. Felső-Krajna hegyeivel és völgyeivel az Alpes-vidékhez tartozik; a halmos Alsó-Krajna legnagyobb részében az Alpesek keleti előrészéhez sorakozik; Közép-Krajnának ellenben karsztszerű földje van s bár nagyobbára még az erdős Karszthoz sorozható: mennél tovább hatolunk dél felé, annál inkább fölveszi a bora-viharokról és nyári aszályokról ismeretes voltaképi Karszt jellegét.

Felső-Krajna éghajlata, e tartományrész fekvésével egyezőleg, alpesi természetű, de erős helyi változatosságú, mely azonban egészében véve a földmívelésre nem kedvezőtlen. Alsó-Krajnának a rövid tél s a meleg ősz jobbára szőlőnek való égaljat biztosít, csakhogy a nedves tavasz fölötte káros hatású Felső-Krajnára, havasi völgyeinek kivételével, nemkülönben Alsó-Krajnára különös jelentősége van a meleg ősznek, mely lehetővé teszi, hogy a gazda utóveteményt is termeszthessen. A Karszt, — s ehhez tartozik Közép-Krajnának nagyobb része s még Alsó-Krajnának is egy ezzel szomszédos kis vidéke, — jobbára a nap-éjegyenkori esőzések régiójába esik. Nyara hosszú, tele rövid és enyhe, tavasza esős, az ősz pedig soká tart. Ez éghajlati jelenségek miatt a Karszton gazdálkodónak el kell készűlve lennie a nyári aszályra, valamint a csaknem egész éven át tartó bora-viharokra s gazdaságát ezekhez képest kell berendeznie.

Krajnában nincsenek nagy birtokok, melyek a gazdaságban példát szolgáltatnának. A föld és talaj szakadozottsága is nagy akadálya a mezőgazdasági fejlődésnek; hisz a tartomány egyes részeiben, például Felső-Krajnában egészen apró paraszt-birtokok nem ritkán 20, sőt még több szanaszétszórt darabkákból állanak. A mi e paraszt-birtokok nagyságát illeti, Felső-Krajnában egy telekre (Hube) átlag 18—20 hektárt számítanak, de melynek több, mint a fele erdő. Közép-Krajnában egy-egy ily telekre átlag úgy 28 hektár esik ugyan, de ennek legfölebb három ötödét mívelik gazdaságilag, szántóföld pedig alig van három hektárnyi benne. Alsó-Krajnában

ugyanaz a helyzet, a mi Felső-Krajnában, csakhogy emitt a szántóföldeknek meglehetősen nagy része a tartománygyűlésen képviselt nagybirtokra esik.

Krajna parasztudvarai a lehetőségig az időjárás sajátságaihoz alkalmazkodnak. A felső-krajnai kényelmes parasztudvar tágas helyiségeivel nagyjában Ausztria többi alpesi tartományainak udvaraihoz hasonlók, csakhogy a háztetők magasabbak. A gazdasági épület rendszerint emeletes. A szénapadlás és a csűr az emeleten van; alatta pedig a szerszámkamra s nem ritkán az istálló. Hogy a csűrbe a bejárás könnyű legyen, a házat vagy hegyoldalba építik, vagy följárót építenek hozzá. A pinczék, melyek a gyümölcsmust, a tej és a tejből készülő termékek, a kapásnövények, zöldség, káposzta, tarlórépa, stb. eltartására szánvák, általában jó karban vannak. A korábban divatozott szalmafedelű faházakat mindinkább kiszorítják a szilárd anyagból rakott, cserépzsindelylyel vagy palával fedett épületek. A felső-krajnai parasztudvar jellege Alsó- és Közép-Krajnára is kiterjed, de a különböző gazdasági viszonyok hatása alatt, hovatovább lényegesen változik. Az alsó-krajnai parasztudvar berendezése, a szőlőmívelést tartva szem előtt, kevés figyelemmel van a mezőgazdaság szükségeire, melyeknek itt a szőlőtermesztés mellett csak mellékes jelentősége van. A helyiségek szűkebbek, mivel az alsó-krajnai bortermesztő a többnyire fából épült szőlőhegyi pinczékben (zidanice) tartja borát és pinczekészségét. Az alsó-krajnai parasztház még jobbadán szalmával fedett és fából épült, de azért többnyire ki van meszelve és tarkára festve. A közép-krajnai paraszt udvarház, mennél bentebb fekszik a voltaképi karsztvidékben, annál inkább fölveszi az olaszországi mezei épületek jellegét s egyúttal olyan szilárd építmény, hogy a bora pusztító hatásának is ellen áll. A Karszt-vidéken emelt épületek kevés kivétellel szilárd anyagból készítvék, a bora-járta oldalon nincs ablakuk s fedelük alacsony és nehéz. Fedőanyagúl a vályús cserépzsindely szolgál, az úgy nevezett *koriti*, melyet még azonfölűl kövekkel is lenyomtatnak. Régibb épületeknél meg több centiméter vastagságú, vakolattal összeragasztott mészkőlapokat is találunk fedőlékűl alkalmazva, mely nehéz tölgyfa fedélszéken nyugszik s szorosan van egyűvé illesztve. A karsztbeli parasztudvar többnyire egyetlen egyemeletes épületből áll, s abban van minden lakószoba és gazdasági helyiség. A Reka- és Wippach-völgy bortermő vidékein a pincze is kiegészítő része a parasztudvarnak, az azonban, minthogy a föld sziklás és az ásás igen nehéz, majd mindig a föld szintája fölött áll, mely okból a borkezelés a meleg évszak alatt nagy gonddal jár.

A gazda Felső-Krajnában igen nagy gazdasági fölszerelést tart, hasonlag Közép-Krajnában is, hol ezek a tárgyak rendesen szilárd anyagból készűlnek. Szerényebb gazdasági fölszereléssel éri be az alsó-krajnai paraszt, kivált pedig a mezőgazdasági készlete igen fogyatékos. Azonban az erre hivatott tényezők erőfeszítései folytán a gazdasági fölszerelés mindenfelé gyarapodik és javúl; a kisgazdaságok számára való gépek mindinkább terjednek, kivált a szecskavágók, cséplőgépek és rosták.

A tartomány termőföldjének 14.42 százaléka szántóföld. Az ilyen földek mívelési módja Felső-Krajnában csaknem minden helységben más-más. Olyan községekben, melyekben legelő, nevezetesen alpesi legelő elegendő mennyiségben van, a csekélyebb számú és terjedelmű, de igen jól trágyázott szántóföldeken csaknem állandóan gabnát termesztenek. Felső- és Alsó-Krajna legtöbb vidékén, de részben Közép-Krajnában is kétszer takarnak termést minden évben, mivel az aratás után azonnal fölszántott tarlóba hajdinát vagy őszi répát vetnek. Ez a gazdálkodás sokban különbözik az éjszakra fekvő vidékeken divatozótól, különösen a munkabeosztás és gazdasági építkezés tekintetében. Minthogy a learatott gabonát az utóvetemény kedveért azonnal el kell a mezőről szállítani, szárítása is egyebütt történik. E czélra szolgál a „Harfe“ nevű gabonaszárító, az úgy nevezett „kozolec“ vagy „stok“. Ez a szárító sorba állított 5—6 méter magas, néha kőből épűlt, de rendesen fa-oszlopokból áll, melyeket kereszt-léczek kötnek össze, mintegy félméter magasságú emeleteket képezvén. Az egész egy keskeny tetővel van födve. Néha két ilyen „Harfe“-t is állítanak egymással párvonalosan s azokat keresztgerendákkal kötik egybe. A „Harfe“-k vagy a szántóföldek szélén, vagy az udvarhoz legközelebb fekvő gyümölcsösben állanak, de néha magában az udvarban is. Ezek a lóhere és széna szárítására is szolgálnak s késő őszszel a sarjúkaszálásnál, de kivált a hajdinánál igen hasznosak. A „Harfe“-k oszlopközeit ablakoknak hívják s Felső-Krajnában van 20, sőt több ily ablakú szárító is. Alsó- és Közép-Krajna felé mindinkább a rövid, közös tetővel födött kettős szárító válik szokásossá. Ennek a padlása egyúttal csűr gyanánt is szolgál, míg alsó részét szerszámkamrának használják. Közép-Krajnának azon részeiben, melyeknek földje a felső-krajnaihoz hasonlít, a gazdálkodási mód is meglehetősen hasonló ezéhez. De mennél inkább behatolunk a tulajdonképi Karsztvidékbe, annál nagyobb eltérésekre akadunk. S ez áll a Wippach- és Reka-völgyekre nézve is. A közép-krajnai gazda igyekezete oda irányúl, hogy mennél több kukoriczát termeszthessen.

Termésszárító „Harfe“ Felső-Krajnában (Veldes).

Ezt vetnek ugyanazon földbe sokszor évekig. A Wippach-völgyben még burgonyát, s a hol és a mikor lehet, tarlórépát is. A Poik folyónak meglehetős magasan fekvő síkján a nagy takarmánytermés figyelemre méltó. A takarmányt (jobbára szénát) Triesztbe adják el. Általában véve e vidéken szabályszerű vetésforgóról szó is alig lehet.

A talaj megmunkálása Felső- és Közép-Krajnában gondos, különösen a Wippach völgye válik ki e tekintetben. Rendesen a keskeny táblákat szeretik, melyek néhol a fölötte sekély termőréteg miatt gyakran alig egy méter szélesek. Minden tekintetben sajátszerű a laibachi zsombékos terület megmunkálása, mely ma már csaknem egészen eke alá van véve s birtokosai szorgalmasan mívelik.

Krajna legfőbb mezei terményei a búza, tengeri, zab, hajdina, bab, burgonya és tarló-répa. Kisebb mennyiségben termesztik a rozsot, árpát, kölest, mohart, czirokot, borsót, lencsét és takarmányrépát. A kereskedelmi növények közűl csak a lent termesztik az egész tartományban s a kendert Alsó-Krajnában. A bab és köles kivételével valamennyi mezei termény

magában a tartományban kerűl eladásra s ez által a belső szükséglet, kivéve búzában és tengeriben, fedezve is van. Jelentékeny a lóheremag-termesztése, melylyel élénk kiviteli kereskedést űznek.

Kaszálója a tartománynak aránylag sok van; a termőföldnek 17.4 százaléka rét s ez a főalapja a tartomány legfontosabb kereseti ágának, a marhatenyésztésnek. Hasonlókép gazdag a tartomány dúsan termő, de, fájdalom, hanyagúl mívelt legelőkben is, melyek a termőföldnek 21.69 százalékát teszik. Felső-Krajnának azonfölűl terjedelmes havasi legelője is van, melynek észszerű mívelése a tehenészet jelentőségének emelkedésével arányosan emelkedett.

Minthogy a tartomány éghajlata kedvező, alapos kilátás van arra, hogy a *gyümölcstermesztés* a krajnai gazda legfőbb kereseti ágává fejlődik. Hideg telek, melyek a gyümölcsfáknak árthatnának, Felső-Krajnának még legzordonabb vidékein is ritkák, még ritkábbak a fákat virágzásukban pusztító tavaszi fagyok. A tartomány már most is gazdag a legkülönbözőbb fajú gyümölcsfákban. Közép-Krajna s különösen a Wippach völgye áll legelől nemes gyümölcseivel, minők: a cseresznye, kajszin baraczk és szőlő; de a tartomány többi részei sem maradnak hátra gazdasági gyümölcseikkel: almájukkal, körtéjükkel és szilvájukkal. Utóbbi időben már a csemegefajtákra is nagy gondot fordítanak.

A *bortermesztést* Alsó-Krajna keleti és délkeleti részeinek gazdái főkeresetágnak tekintik, mindenek fölött Gurkfeld, Rudolfswerth és Tschernembl kerületében. Közép-Krajnában a bortermesztésnek csak a Wippach völgyében van kiválóbb jelentősége, hol azt fölötte gondosan űzik. A termőföldnek 1.02 százaléka szőlő. Az éghajlat a bortermesztésre általában kedvező, a fagykárok nem gyakoriak s legfőlebb csak helyenkint mutatkoznak. A kedvező nyár s a szép ősz rendesen megérlelik a fürtöket, noha a must czukortartalma az évek kedvezése szerint nagyon egyenlőtlen. Legjobb helyzetben van e tekintetben a Wippach völgye, melynek meleg éghajlata már szeptember hó első felében megérleli a jelentékeny czukortartalmú fürtöket. Az alsó-krajnai bortermesztés az utóbbi években az idegen verseny, a szőlőbetegségek s a filloxera föllépése folytán sokat vesztett jövedelmező voltából; de remélhető, hogy a kormánynak s más erre hivatott köröknek a jobb szőlőmívelési módok és a pinczegazdaság meghonosítása által a bortermesztés emelésére irányzott törekvéseit itt is siker koronázza. Az ültetvények Alsó-Krajna paraszt kézen levő szőlőhegyeiben csaknem kivétel nélkűl elegyesek s több-

nyire alantasabb minőségű fajtákból állanak. A legszokottabb fajták a drobna belina, kraljevina, primoršica, vipavščina, lipina, javor, mozlavina, zelenika, tična, drobna črnina, tičenska črnina, stb. Az okszerű pinczegazdaság mindinkább útat tör magának, csakhogy alkalmas pincze igen kevés van. A pinczék csaknem általánosan magában a szőlőben fából épült kunyhókból („zidanice“) állanak, melyek az új bornak nem adnak kellő védelmet sem a téli hideg, sem a nyári meleg ellen. De nagy részük van az alsó-krajnai szőlőgazdaság költői jellegében, a szőlőnek kedves díszt kölcsönöznek s elevenné teszik a vidék képét. A kellemes savanykás, noha kissé gyenge alsó-krajnai bor „Marwein“ név alatt kerül forgalomba s többnyire magában a tartományban kél el.

Közép-Krajna s nevezetesen a Wippach-völgy bortermesztése, az ott fölállított vinczellér-iskola hatása folytán jelentékenyen haladt. Kár, hogy a jó, de a fogyasztók ízléséhez képest nagyon nehéz wippachi bor nem könnyen talál keletre. A Wippach völgyében különben a kedvező éghajlat a mezőn is lehetővé teszi a szőlőmívelést, a hol a szántóföldek közé szőlősorokat („plante“) ültetnek. Krajna évi bortermése mintegy 200.000 hektoliter, melyből 30.000 Közép-Krajnára esik.

A *kertészet egyes ágait* az egész tartományban űzik. Csaknem minden parasztháznak megvan a maga házi kertje, hol legalább a házi szükségletre elegendő zöldség terem. Nagyobb és jól mívelt kertek a tartomány fővárosában, Laibachban, s a vidék nagyobb úri székhelyein találhatók.

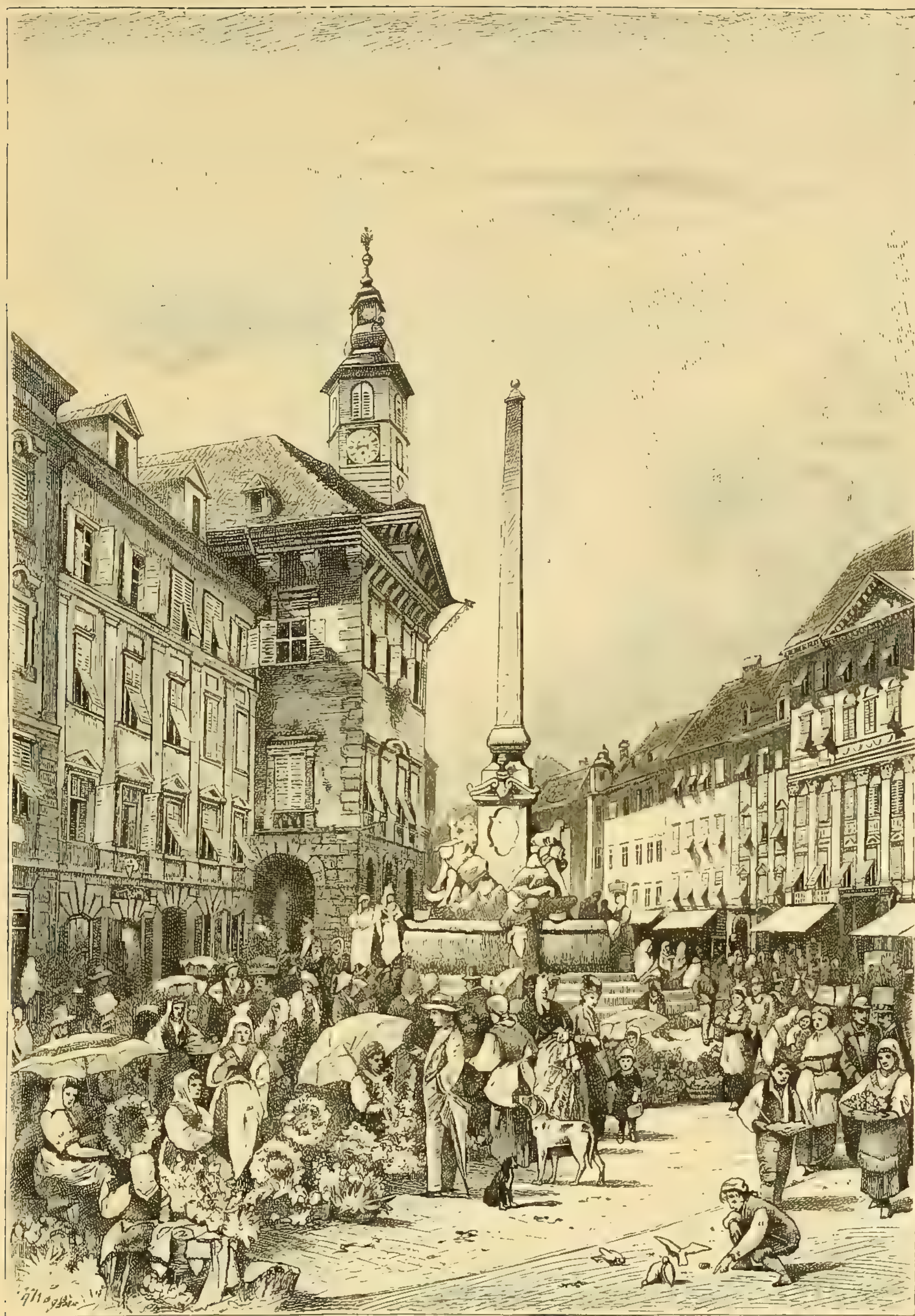
A zöldségtermesztést, mint kereseti ágat, nagyobb arányokban és okszerű módon Laibach „Krakau“ nevű városrészének lakói űzik. Kiemelendő Krajnának a káposztatermesztése, melyet terjedelmes káposztaföldeken („zelniki“) s házi szükségletre az egész országban, de Laibach környékén kivitel czéljából is űznek. A laibachi savanyított káposzta, kis fahordókba csömöszölve, meglehetősen jelentékeny kiviteli czikk s keleten kerül eladásra. Némi fínomabb zöldséget a Wippach völgyében termesztenek.

Krajna tartománya talajalakúlásánál s nagy mértékű takarmánytermesztésénél, de úgy szintén nagy terjedelmű legelőjénél fogva mintegy rá van teremtve az *állattenyésztésre.* A krajnai gazda mindinkább föl is ismeri, hogy annak okszerű űzése mennyi haszonnal jár, mert az igen megjavított ló- és marhatenyésztés nevezetes bevételi forrásaivá váltak. A sertés- és juhtenyésztést szintén nem hanyagolják el, a már évek óta virágzó méhtartásra pedig, mint az előtt, most is nagy gondot fordítanak.

Krajna lóállománya mintegy 22.000 darabra tehető. A *lótenyésztés* tekintetében a tartomány két tenyésztő vidékre oszlik. Felső-Krajnában egyedűl a nehéz nori fajta van elterjedve, Alsó- és Közép-Krajnában ellenben a könnyebb keleti eredetű fajták tenyésznek. A Felső-Krajnában bőségben levő lovak jóságát idegen vásárlók is elismerik s néha nehézzé is válik a tiroliak és bajorok szükségletét fedezni, kik szívesen adják meg a legmagasabb árakat a nori fajta egyéves csikókért. Ugyanez áll Közép- és Alsó-Krajnáról is, hol a kincstári, többnyire angol, keleti és lippizzai fajú mének ivadékait fölötte magas árakon adják el külföldre, kivált Olaszországba. Legjobb nehéz igáslovai Radmansdorf kerületének vannak; könnyebb igáslovakat a gurkfeldi kerület, továbbá Laibach és Adelsberg vidékei tenyésztenek. A lippizzai és prestraneki császári udvari méntelep hatása különösen a karsztvidéki ló kemény patáján és erős csontszerkezetén mutatkozik.

Krajna *marhatenyésztésének*, melynek állománya 225.000 darab, a helyi talajviszonyok s a birtokok rendkivűli szétdarabolt volta miatt sehol sem mutat egységes jelleget. Krajna marhafajtája eredetileg a fehér, sárga és pirók, többnyire első ivadékbeli fajták vegyűlékéből állott. A marhatenyésztés jobb jövedelmezésével azonban megkezdődött a fajnemesítés. Az idegen jó fajtákkal tett keresztezésnek az egész tartományban meglett a kivánt sikere. A krajnai gazdasági egyesűlet két tenyésztő vidéket állapított meg, és pedig Felső-Krajna alpesi vidékét és Krajna többi részeit. Amabban állami segélylyel möllthali, ez utóbbiban mürzthali fajtájú bikákat alkalmazott, úgy, hogy most már az egész tartományban a marhaállománynak több mint felén megvannak a nemesítő fajnak külső formatulajdonságai.

Kevésbbé kedvező a tej értékesítése, mivel azt eddig egész mellékesnek tekintették s a marhatenyésztés főhasznát a marhának levágásra és igába nevelésében keresték. A tejnek sajttá alakítása, mint előbb, úgy most is meglehetős egyszerű módon történik s akkor is inkább csak házi fogyasztásra. De már itt is megtörtént az első lépés a haladásra, minthogy Felső-Krajnában most már tizenegy sajtkészítő-szövetkezet dolgozik és pedig a legjobb sikerrel. Ez irányban a további haladás annál biztosabban várható, mivel Krajna legelő havasaiban a falvakhoz hasonló telepek a tejnek szövetkezeti úton értékesítését fölötte megkönnyítik. Több jelentősége van a tej értékesítésének a városok közelében, kivált Laibach környékén. A tejből készűlt azon czikkek között, melyek Krajna kiviteli czikkei közé tartoznak, említésre méltó az olvasztott vaj, mely Ausztria kikötő helyein jó vásárra talál.

Zöldségpiacz Laibachban.

A *sertéstenyésztés* kisebb jelentőségű. Annál fontosabb a házi szükségletre és kivitelre űzött sertéshízlalás. Eléggé bizonyítja ezt az a körülmény, hogy az állatok utolsó összeszámlálásánál 73.130 sertés mellett csak 4.952 malacz volt kimutatva. Tenyésztő czélokra a belföldi sertést használják, mely sokszoros keresztezésben áll a horvát sertéssel. Angol tenyésző anyagot is alkalmaznak, de igen ritkán, mivel ez a tartományban dívó tenyésztési módhoz nagyon kényes. Hízlalásra többnyire Horvátországból vesznek kondor szőrű süldőket.

Juha a tartománynak kerekszám 67.000 darab van. Nagyobb fontossága a juhtenyésztésnek csak Közép-Krajnában van, különösen a Karsztban, a hol a birkával a legsilányabb legelőt is fölhasználtatják. A belföldi birka durva gyapjút adó, fölötte kevéssel beérő állat, melyet csak legutóbb kezdtek tengermelléki fajtával kissé nemesíteni. A gyapjút benn a tartományban használják föl daróczszövetekre, a juhtejből pedig juhsajtot készítenek, mely Krajnában magában, valamint a tengermelléken jó áron kél.

A *kecsketenyésztés*, mely egykor igen jelentékeny volt, az erdőtörvények következtében mindinkább háttérbe szorúl mindamellett, hogy a krajnai kecske kevésbe kerűl és bőven tejel. A kecskeállomány jelenleg mintegy 15.000 darab.

A *baromfitenyésztés* az egész tartományban jelentékeny. A közönséges házi tyúk mellett Alsó-Krajnában nevezetes mennyiségben tenyésztenek pulykát és ludat. A tojáskivitel is számottevő.

A *méhészet*, több mint 32.000 köpűre menő, élénken üzetik, a mit a pohanka-ültetvények is elősegítenek. Őszszel sok ezer köpűt szállítanak le a hegyekről a síkságra mézlegelőre, hol azokat nagy méhesekbe állítják. Krajna méhészete régi idők óta híres: a krajnai Janša már 1770—1773 között a méhészet tanára volt a bécsi Augartenben. A krajnai méhvel, minthogy igen szorgalmas és szelíd, messze földekre űznek élénk kereskedést. A krajnai köpű hosszú, alacsony, hasábszerűleg alkotott faláda, mely újabb időben már sok helyütt ki- s berakható sejtkeretekkel van fölszerelve. A köpűket emeletesen rakják a méhesekbe. A méhesek homlokfalát falusi művészek a népmondákból, a falusi életből s a bibliai történetből vett tarka jelenetekkel festik tele.

Számtalan nagyobb-kisebb folyó, patak és tó kedvező tartózkodási helyet kinálnak a *halak* legkülönbözőbb fajai számára. A nemes halak állománya Krajnában igen jelentékeny s abban az arányban fejlődik, a mint

a halászat szabályozottabbá válik s a mint az érdekelt körök törekvéseit a lakosság szélesebb köre is megérti és elismeri. A tartomány legnagyobb folyójában, a Szávában, lazacz van legtöbb, míg a hegyi patakokban a pisztráng fordúl elő nagy számmal. A nemes halak közűl említést érdemel még a tomolykó. A csuka sem ritka. Nevezetes halbeli gazdagságáról a zirknitzi tó. Ez minden évben leapad a föld alatti csatornákon keresztűl, a mikor aztán nagy mennyiségű halat fognak, melyet friss állapotban, vagy

Alpesi pásztorkunyhó Felső-Krajnában.

szárítva visznek piaczra. Híresek a krajnai szép és nagy rákok, nevezetesen a Gurkból s Alsó-Krajna más folyóiból fogottak, csakhogy a rákdögvész az utolsó években nagyon megapasztotta számukat.

A *selyemhernyó-tenyésztést* csak a Wippach völgyében s a Karsztnak némely helységeiben űzik, de minden nagyobb siker nélkűl.

Krajna *erdőségeinek* jellegét a meszes talaj adja meg, az erdők csaknem kivétel nélkűl ilyen talajon állnak. A mint növényzetük gazdagsága által is kiválnak, azonképen gyors és gazdag bennök a fatenyészet is. A mészkőzet rendszerint nem kedvez mély termőrétegek fölhalmozódásának, s ilyenek az itteni erdős hegyek közt is csak ott találhatók, a hol magasabb lejtők

elmállott hordalékából álltak elő. Ehhez járúl az itteni mészhegységnek a mélységekben sajátságos vájt rétegzete s fölszínén rendkivűl merev, igen szakadékos és gödrös alakúlása. A mészhegység erdei talaja ennélfogva Krajnában inkább növényi anyagok által tartja fönn és egészíti ki magát. Ha ennek lehetőségétől megfosztják, vagy az erdőállományt apasztják, terméketlenné válik, vagy legalább észrevehetőleg veszt termőerejéből. Az erdőtől megfosztott sekély termő réteg ez esetben nemcsak a nap bontó hatásának van kitéve, hanem az altalajt képező kőzet áteresztő és barlangos alkotása folytán a mélységekbe való aláiszapolásnak is. A mészhegységeknek ez a természete okozza, hogy a termő területnek több mint a fele föltétlenűl csak erdőnek való; még a legelők nagy része is csupán az észszerűtlen erdőgazdaság folytán keletkezett.

A homokkő-, homok- és kavicstalaj csak csekély részökben nyújtanak az erdőnek kedvező helyet. E talajalakúlás földrétegeinek, melyek többnyire a halmos és sík vidékre esnek, mélyebb a termő fölszíne, s erdőmívelés tekintetében nincsenek a fönnebb említett bajnak alávetve. Mindazonáltal az itt található erdők termőképességök tekintetében jóval hátrább állanak a meszes talajon valóknál, a mi onnan van, hogy a gazdasági udvarhoz legközelebb eső erdőkben szertelenűl űzik az alomszedést.

Az erdők föntartására a talajalakúlásnak is nagy hatása volt. A laibachi, zeieri és gurki, mintegy 13 négyzetmérföldre tehető sikságot kivéve, Krajnában nincs egyéb hegynél és völgynél. A hegyek alakzata csak nagy ritkán szelíd, többnyire meredeken szakadékos, sziklás, árkokkal barázdált s hatalmas törmeléktömegekkel megszaggatott, feneketlen mélységekbe szolgáló meredélyekkel. A völgyek éles bevágásúak, keskenyek s különösen Felső-Krajnában vadvizektől való elárasztásoktól, Közép-Krajnában pedig a hegytömegekből a föld alól előtörő vizektől fenyegetvék s csak ritkán tágúlnak ki szélesebb termő síkságokká. A felső-krajnai erdőségek fő tömege a tenger-fölötti 2.000 és 5.000 lábnyi magasság közé esik, s ámbár zárt állabok részben még e magasság fölött is, sőt henyefenyők az elő-alpesi régiókban még 6.000 láb fölött is találhatók, azért a fatenyészet határának alászállása itt már szembetűnő. A hol ma csak gyér és sínylő foltokban van erdő, nem ritkán találunk még vihartól ledöntött, vagy pedig a kopár sziklában szilárdan gyökerező korhadt, vagy kiszáradt vörös és lúczfenyőszálakat, melyeknek méretei rikító ellentétben állanak a tövükben gubbaszkodó alacsony cserjével. A hol az elő-alpesi régiókban a szénégető

Méhes Felső-Krajnában.

fejszéje gazdálkodott s a juhnyájak követték nyomon, a hol gyújtogatások pusztították el a havasi erdőket: ott megszűnt az erdőtenyészet és a legelőhasználat talán örök időkre. Ennek következtében Közép-Krajna erdei csak az 5.000 láb magas Schneebergen hágják túl az erdő-régiót. Az erdőségek főtömege a tenger színtje fölött 1.500—4.000 láb közt váltakozó magaslatokon terül el. Az a körülmény egyébiránt, hogy a Karszt-vidéknek újra beerdősítése s az erdőmaradványok gondos föntartása nemcsak a Karszt lakóira nézve fontos, sőt hogy a tengermelléki tájak gazdasági föllendülése az erdőknek ilyetén gondozása nélkül egyátalán nem is képzelhető: az az erdészeti politika kérdéseit általános fontosságúakká teszi.

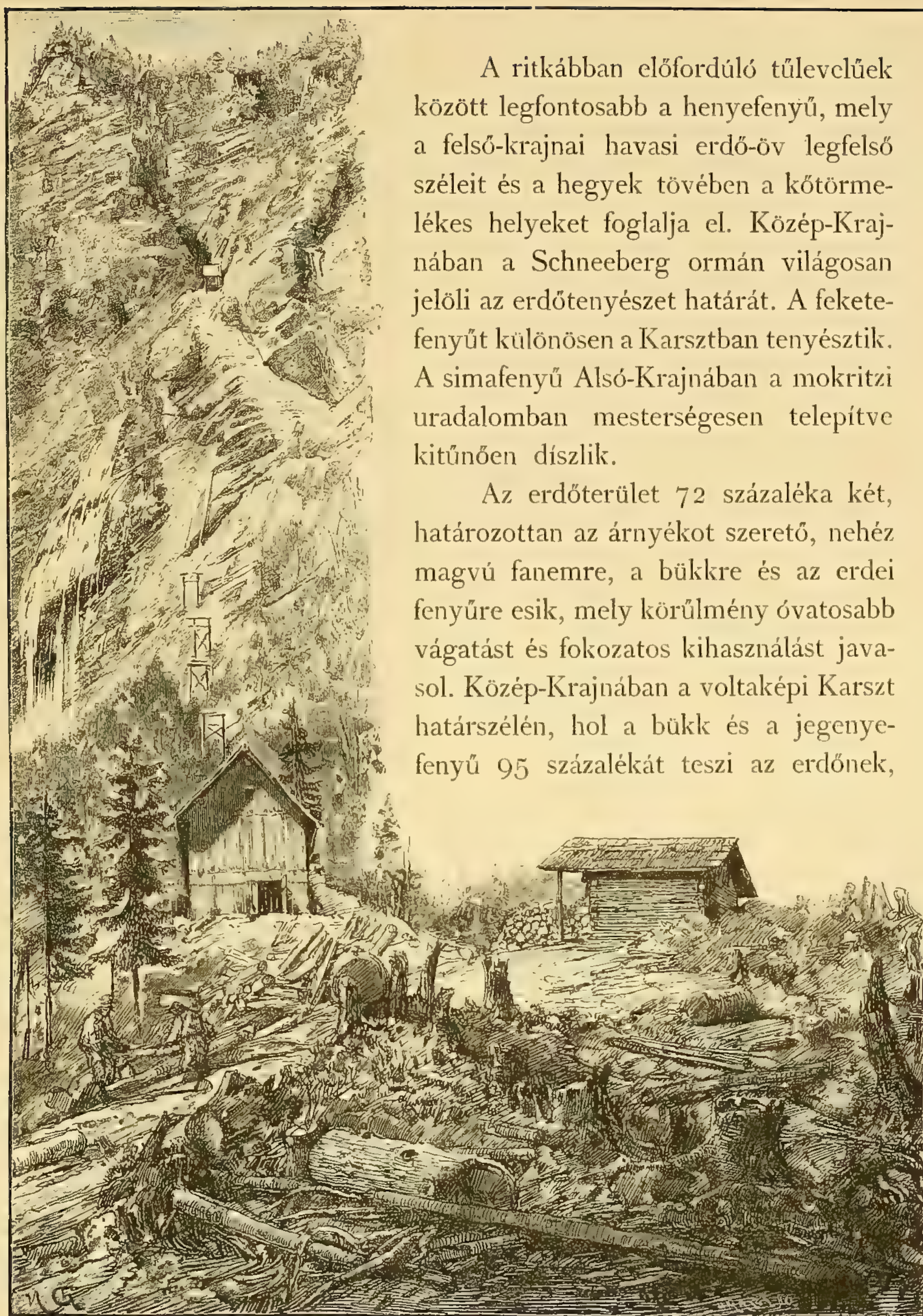
Alsó-Krajna hegységei tetemesen alacsonyabbak az erdőtenyészet felső határánál. Legnagyobb magaslatuk (4.000 láb) a göttenitzi erdőben levő Schneeberg, az erdőségek zöme azonban 1.000 és 2.500 láb közötti magasságokban terül el. Az alsó-krajnai hegyvidékbe, melynek a közlekedés kedvezőtlen volta miatt még számos gazdag erdősége van, mélyen benyúlik a voltaképi Karszt. Az ezen még megmaradt pompás bükk- és jegenyefenyű állabok fogalmat nyújtanak arról a nagy veszteségről, melyet Közép-Krajna

az erdők kiirtása folytán szenvedett, s melyet hasonló pusztítás Alsó-Krajnában okozhatna.

Krajna erdőségei 442.309 hektárnyi területet borítanak, vagyis az egész területnek 44.4 százalékát. Ebből 4 százalék az állami erdőkre, 25 százalék a nagy birtokokra, 20 százalék a községi és szövetkezeti erdőkre, 51 százalék pedig a kis birtokosságra esik. 50.878.31 hektár hitbizományi birtokok tartozéka, 2.489.81 hektár pedig egyházi intézetek és testületek tulajdona.

A mi a fanemek megoszlását illeti, a lombos erdők tetemesen (mintegy három ötödrészszel) felűlmúlják a fenyveseket. A lombos fák között első a bükk, továbbá a cser, a csoportos és kocsános tölgyfajok, meg a szelíd gesztenye. Szórványosan s néha kisebb terjedelmű tiszta állabokban is előfordúl még a gyertyán, a komlós vénicz, az éger, kőris, szil, juhar, hárs, rezgő és fekete nyár, kecskefűz, nyír, vörös berekenye és egyebek.

A fenyűfélék közt a lúcz-, jegenye-, erdei és vörösfenyű az uralkodó. Elegyesen az ápolt erdőkben, vagy kisebb területeken tömegesen is előfordúl még a henye-, sima- és a feketefenyű, egyes példányokban a tiszafa is. A bükk foglalja el az első helyet úgy a tiszta, mint az erdei- és lúczfenyűvel elegyes állabokban. A bükk Krajnában mindenütt fölhatol az erdőtenyészet legmagasabb határáig. A tölgyféléket terjedelmes tiszta állományokban csak Alsó-Krajna mélyebb fekvésű erdőterületein, foltonkint pedig az alacsonyabb vidékek síkságain és halmain találjuk. A szelíd gesztenye Alsó-Krajnában meglehetősen el van terjedve; különösen a Gorjanc-hegység keleti lejtőjén terjedelmes tiszta szálerdőket alkot. A szőlőhegyeken gondosan ápolt sarjerdőkben mindenütt föltalálható. A fenyűfélék között a lúcz- és jegenyefenyű egyenlő arányban fordúlnak elő; csakhogy, míg amaz Felső-Krajna magasabb fekvésű hegyein uralkodik, emez Közép- és Alsó-Krajnában kivált a középhegység mélyebb részeiben kerekedik határozottan felyűl, a zordabb fekvésű helyeket a bükknek engedve át. Erdeifenyűvel főképen a Száva mellékének áradmányos és diluvialis talaján találkozunk, de más fenyűfajokkal elegyesen a halmos vidéken is. A vörös-fenyű Felső-Krajnában honos. Itt a tenger fölötti 3.000—6.000 láb közötti magasságban leginkább lúczfenyűvel elegyedik; tiszta állabokban a tenger színtjétől számított 5.000 láb magasságon alúl a Száva wurzeni völgyének éjszaki lejtőin található. Közép-Krajnában csak Idria környékén, Alsó-Krajnában pedig a Kumbergen fordúl elő.

A ritkábban előfordúló tűlevelűek között legfontosabb a henyefenyű, mely a felső-krajnai havasi erdő-öv legfelső széleit és a hegyek tövében a kőtörmelékes helyeket foglalja el. Közép-Krajnában a Schneeberg ormán világosan jelöli az erdőtenyészet határát. A feketefenyűt különösen a Karsztban tenyésztik. A simafenyű Alsó-Krajnában a mokritzi uradalomban mesterségesen telepítve kitűnően díszlik.

Az erdőterület 72 százaléka két, határozottan az árnyékot szerető, nehéz magvú fanemre, a bükkre és az erdei fenyűre esik, mely körűlmény óvatosabb vágatást és fokozatos kihasználást javasol. Közép-Krajnában a voltaképi Karszt határszélén, hol a bükk és a jegenyefenyű 95 százalékát teszi az erdőnek,

Fa-szállító drótkötelű vaspálya.

már a föld minőségénél fogva is elvetendő tarvágásnak teljes megszűntetése parancsoló szükség.

Az erdőknek faizási, legeltetési és alomszedési szolgalmakkal való megterhelése a legutóbbi évekig nem engedte meg az észszerű erdőgazdaságot. Az e terhektől azóta már megszabadúlt uradalmi erdőkben föl is lendűlt már az erdőgazdaság, mely újabb s korszerű üzemi berendezések által támogatva, a tulajdonosoknak már nagyobb jövedelmet is biztosít, s az erdőknek észszerűbb kihasználását is lehetővé teszi. E tekintetben említést érdemelnek a krajnai ipartársúlat szállító berendezései Felső-Krajnában, melyek most már a fa kihozatalát még a Juli-Alpeseknek annak előtte csaknem megközelíthetetlen meredek oldalairól is lehetővé teszik.

A jelenlegi állapot szerint állandó üzemben 46.194, szünetelő üzemben pedig 396.115 hektárt kezelnek. A kezelés pedig 40.347 hektáron rendszeres üzemtervek alapján történik, míg 401.962 hektáron csak az eddigi tapasztalatok alapján, empirikusan.

Az 1853 július 5-iki törvénynek azonban, mely az erdei szolgalmak megváltását és szabályozását elrendeli, Krajnában némi káros hatása is volt az erdőgazdaságra nézve. A nagy uradalmak szétdarabolása s az egyénenkint fölosztásra került területek pusztítása nagyon veszélyeztette a tartomány erdőgazdaságát. E veszélyt csak a földmívelési kormány által 1872-ben létesített állami erdőfelügyeletnek sikerült nem csekély részben elhárítani, s így az erdőgazdaság elősegítésére és ápolására irányzott törekvés terén Krajnában néhány év óta csakugyan örvendetes haladás tapasztalható.

Az üzemmódokat illetőleg megjegyzendő, hogy a 442.309 hektárnyi összes erdőterületből 396.725 hektár szál-, 45.584 hektár pedig a közép- és és sarjerdőüzemben van kezelve. Az évenkénti átlag növedék hektáronként 1·975 köbméter, egészben tehát 890.000 köbméter, melyből mintegy 40 százalék tűzi, 60 százalék pedig építő- és szerszámfára esik. Ha ehhez hozzá számítjuk a 6.845·94 hektár fűzeseknek hektáronkint 0·50 köbméternyi évi növedékét, Krajna átlagos évi fatermése 920.426 köbméter.

Krajnának, mint a tengermellék s két nevezetes kikötő legközelebbi belső területének kedvező földrajzi fekvése e tartománynak a fakivitel tekintetében is állandóan előkelő helyet fog biztosítani, ha erdeit gondosan ápolván s azok termékeivel jól gazdálkodván, ezt a kedvező fekvését hasznára tudja fordítani. Mily czéltudatosan segíti elő Krajnában az erdőgazdaságot a kormány, abból is kitetszik, hogy a politikai hatóságok eddigelé

összesen 6.788·11 hektár kiterjedésű kopár erdőterület beerdősítését rendelték el, 94.518·17 hektárnyi erdőt véderdőnek jelentettek ki, 1.988·09 hektárnyit pedig az emberéletnek és vagyonnak hógörgetegek, sziklaomlások, földcsuszamlások és hasonlók elleni megoltalmazása czéljából tilalmazott erdővé jelöltek ki. A krajnai karszt-talajon a tartományi erdőhatóságok államköltségen eddigelé mintegy 520 hektárnak a befásítását kezdték meg. E czélra két éves fekete fenyűt használtak; a csemeték ezerének nevelése 95 krajczárba, kiültetése pedig átlag 3 forint 50 krajczárba került. De már egyes községek s magánosok is akadnak, kik az erdősítést gondoskodásuk tárgyává teszik. A Karszt befásítására szolgáló csemetéket a Laibach melletti Rosenbachban 2·90 hektár terjedelmű kincstári csemetekertben nevelik. A csemeték állománya ez intézetben kerek 15 millió darabra tehető, miből évenkint mintegy $4^1/_2$ milliót használnak föl a krajnai erdők kopárainak befásítására. A faiskola föntartásának évi költsége 2.500 forint. Hogy ezen, a krajnai erdészet jövőjére fölötte fontos intézet iránt Ő Felsége is mennyire érdeklődik, azt 1883. július 13-iki látogatásával is megmutatta.

Szoros kapcsolatban áll a tartomány erdészetével a *vadászat* is, mely az itt előfordúló vadaknak úgy számánál, mint sokféleségénél fogva ősidők óta híres. Ámbár a vadállomány a belterjesebb gazdaság terjedése és a vadászatnak nem mindig szabályszerű űzése folytán nagyon megcsökkent, még így is jelentékeny. Felső-Krajna Alpeseiben a zerge a vadászati törvények szigorú megtartása folytán ismét fölszaporodott. Az őz és nyúl is több lett, mint az előtt. Sajátságos vadja a közép-krajnai erdőségeknek a pele, melynek vadászata a legérdekesebbek közé tartozik. Szárnyas bőven fordúl elő, különösen a siketfajd, szalonka, császármadár, kövifajd és a vadkacsa; nemkülönben a ragadozók: medve és farkas szerte csatangolnak Közép-Krajna terjedelmes erdeiben, róka, menyét, borz és vidra s más kisebb ragadozók gyakori zsákmányai a vadásznak.

Bányászat és kohászat.

Ha a bányász és kohász szorgalmas keze nem talál is Krajnában olyan kiváló munkatért, mint a monarchiának némely más, a természettől jobban megáldott területén, a bányászat e tartomány nemzetgazdasági életében mégis igen fontos szerepet visz s bányászati ipara tekintetében Krajna semmi esetre sem utolsó helyen áll Ausztria tartományai között.

Ausztria bányáiban, a sóbányákat kivéve, összesen 104.888* munkás, tehát a lakosságnak 0.48 százaléka foglalkozik; Krajnában pedig 3.028 munkás, tehát lakosságának 0.64 százaléka; e szerint Krajnának tevékenysége átlag magasabb fokon áll Ausztriáénál s csakis Szilézia, Karinthia, Stiria és Csehország múlja felűl.

A bányászat és kohászat terén dolgozó munkások számával arányban áll az általuk előállított s forgalomba kerűlő javak értéke. Ausztriának összes bányászati és kohászati termékei körűlbelűl 65 millió forint értékűek, holott Krajnáé magáé kerek 2 millió forint becsű, mely összeg kedvezőbb fémárak esetében még tetemesen emelkedhetik is.

Krajna bányászata 997 szabadalmas bányán kivűl 4.082.8 hektárnyi adományozott területre terjed, s kéneső-, vas-, mangán-, czink- és ólomérczek aknázásával foglalkozik. Az ólomérczekben tetemes mennyiségű ezüst is van. Ezen kivűl szolgáltat ásványi tüzelőt, nevezetesen jó minőségű és sok barnaszenet. A kohókból kéneső, czink, ólom, frisselt és öntött nyersvas, meg ferromangán kerűl ki. 1886-ban Littai ólom- és kéneső-kohói 40.9 kilogramm ezüstöt is olvasztottak a több évről felhalmozódott érczekből. Csekély mennyiségű ezüsttartalmú galenitet is szolgáltat Podkraj és Pasjek ólombányája.

Krajna bányászatában kiváló fontosságú a tetemes mennyiségű *kéneső*, az a fém, mely az iparban és a tudományban egyaránt nagy szerepet visz s a természetben aránylag ritkán fordúl elő. Krajna e tekintetben első helyen áll a monarchiában, sőt, nem számítva Magyarországot, mely kevés kénesőt szintén szolgáltat, egyedűli a maga neméhen, minthogy a Salzburgban és Karinthiában tett kisérletekkel csak igen csekély eredményre jutottak; a kénesőnek az egész világon való termését tekintve is csak Spanyolország és Kalifornia múlja felűl e tartományt. Krajna kéneső-termése, melynek előállításával közel 1.500 munkás foglalkozott, 1886-ban 5.412.8 métermázsa, vagyis 15.690 korsónyi volt, midőn az egész világon 100.200 korsónyit állítottak elő. A termelt kéneső értéke 1,177.670 forint, tehát a tartomány összes bányászati és kohászati termékének 58.8 százaléka; 1874-ben pedig, mikor a kénesőnek különösen jó ára volt, $2^1/_2$ millió forintra emelkedett az értéke. A kéneső-termés nagyobb része (5.001 métermázsa) az idriai kincstári bányára esik, mely régtől fogva híres és az egész világon ismeretes; a kisebb részen Littai és Szent-Anna újabb kohói osztakoznak.

* A statisztikai adatok az 1886-ik évre vonatkoznak.

Idria, Krajnának második legnagyobb városa, 5.000 lakossal, az Idrica patak völgyében; méltán viseli a bányaváros nevet, minthogy lakosainak 85 százaléka egyenesen a bányászattal keresi kenyerét s így egész gazdasági és társadalmi élete szoros kapcsolatban van a bányászattal. Gazdag kénesőtelepének első fölfedezése 1497-re esik, midőn egy kádár az éjszaki lejtőn egy forrásban tiszta kénesőt talált. Nem sokára erre egy társaság alakúlt, mely már 1500-ban megkezdte a kutatást a déli lejtőn, hol a ma is mívelt Antoni-tárnát nyitotta. Ez időtájt kezdték meg az első akna ásását, és, miután a bányabirtokot egy bányásztársaságnak eladták, 1508 június 22-ikén (Acház napján) találták az első gazdag ércztelepet. Az aknát Achazi-aknának keresztelték s csak 1837-ben hagytak föl vele. A szerencsés lelet emlékeűl Szent-Achatiust ma is a bánya pátrónusának tisztelik s napját június 22-ikén minden évben megünnepelik.

Miksa császár 1509-ben saját költségén nyittatott Idriában egy bányát, és, a mint a bányatársasági birtok hova-tovább hanyatlott, a kincstár 1575-ben alkudozni kezdett a birtokosokkal, s 1579-ben meg is lett az egyesség, úgy hogy 1580 óta az egész idriai bányászatot a kincstár nevében vezették, a bánya a mai napig, az állam birtokában maradt és megszakítás nélkűl mívelve, mindenkor dús jövedelmet hajtott. Csak a franczia háború idejében, 1797 és 1798-ban, azután rövid időre 1805-ben, és végre 1809-től 1813-ig volt az idriai bánya a francziák birtokában.

Idria is, mint minden régi bánya, sok viszontagságon esett át. Így 1509-ben a velenczeiek erőszakkal elfoglalták; ezeket azonban a császári seregek már a következő évben elkergették. A bányászok ilyen további támadások meggátlására (1520-tól 1531-ig) „Gewerkenegg“ várát építették, mely ma is hivatalos épületűl szolgál. 1525-ben egy nagy hegycsuszamlás következtében az Idrica folyása annyira megakadt, hogy egész Idriát elöntötte a víz s a bányákat nagy veszedelem fenyegette. 1832-ben egy nagy elővájat beomlása, s 1846-ban egy bányaégés sok bányász halálát okozta. Ez utóbbi szerencsétlenség emlékét egy öntöttvas-obeliszk őrzi az idriai temetőben. 1837-ben tetemes víz tört be a bányába, melyet egy nagy gőzgéppel szivattyúztak ki. A bányászat ez ideig egyedűl a Nikova és Idrica közt fekvő Vogelberg alatt munkálkodott s csak az újabb időben nyomúl át az Idrica alatt a keletre fekvő Lyubeč-völgybe; így épen nem nagy területet foglal el, s mindamellett 380 év óta mégis szakadatlanúl tetemes mennyiségű kénesőt adott, a mi legjobban bizonyítja az ércztelep gazdagságát.

Itt első sorban czinóbert ásnak ugyan, azonban csekély mennyiségben a termés-kéneső is előfordúl. A czinóbertelepek az alsó és a felső triasz rétegeihez tartoznak s kéneső-tartalmú oldatok beszivárkodása útján keletkeztek, úgy, hogy ez oldatok a rétegek felszínét, az üregeket, a repedéseket és a hézagokat betöltötték, valamint részben a kőzet tömegén is áthatottak és czinóber rakodott le belőlök; azonkivűl a rétegekkel egyközűen, egy csapásirányban lencseszerű települései is előfordúlnak. A kiásott ércz szállítására az 1596-ban megkezdett Barbara-akna, meg az 1738-, 1786- és 1792-ben megkezdett Terézia-, József- és Ferencz-aknák szolgálnak. Újabb időből (1819-ből) való a Ferdinánd-akna.

Az ércz osztályozására és fölaprózására, mint a kohóba való előkészítésre a legújabb tapasztalatok alapján berendezett nagyszerű előkészítő-intézet szolgál. Az előkészített érczet, jelenleg 680.000 métermázsányit, az Idrica jobb partján, Idria alatt fekvő terjedelmes kohászati telepen dolgozzák föl. Valamennyi bányászati és kohászati mű hajtására ős idők óta az Idrica vize szolgált; Valvasor már 1689-ben leírja az Idriában levő vízi kerékműveket és a vízi erővel való szállításokat. A bányászatnak még ma is legfőbb hajtó ereje a felső Idrica vize, melyet egy 1596-ban épűlt s 4 kilométer hosszú csatornán vezetnek ide; a kohó az Idrica alsóbb folyásából kapja hajtó erejét. Ez az erő azonban már nem elégséges a műhely megsokszorozódott szükségletére, azért 241 lóerővel dolgozó 11 gőzgéppel gyarapították.

A kéneső évi termése az első 250 évben 600—1.800 métermázsa között ingadozott; a XVIII. század vége felé, az ú. n. spanyol szállítás idejében 5—6.000 métermázsa maximumra emelkedett; de e század elején átlag 1.700 métermázsára sűlyedt ismét; 1867 óta azonban folyvást emelkedett úgy, hogy az utolsó két évben ismét elérte az 5.000 métermázsát. A kéneső összes mennyiségét maig 625.800 métermázsára, s értékét kerek 150 millió forintra becsűlhetjük. Mennyi tiszta jövedelmet hozott Idria máig, nehéz megállapítani; az az adat azonban, hogy a tiszta jövedelem 65 év alatt, 1814-től 1879-ig, kerek 24 millió volt, eléggé jellemzi e bányamű fontosságát. A kapott kénesőnek mintegy 8 százalékát Idriában czinóberkészítésre használják, mely festéket jelenleg 8 különféle színárnyalatban árúlnak. A bányászat kezdetén a tiszta természetes czinóbert megőrölve adták el festékűl, s gyártását csak később javították a természetes czinóber finomítása útján. A czinóbernek mostani, tiszta kénesőből és kénből száraz úton való készítését 1782-ben kezdték és ez időtájt Idria szolgáltatta az

Idria bányaváros.

Európában fölhasznált czinóbernek legnagyobb részét; ma ellenben számos németországi gyárral osztakozik annak gyártásában. Idria 1.200 munkást és 50 felügyelőt foglalkoztat, kik legnagyobb részt magában Idriában laknak s csak kevesen a legközelebbi környéken. E munkások mind szlovének, habár nem ritka német családi nevök arra mutat, hogy dédapáik Karinthiából, Salzburgból és Tirolból bevándorolt német bányászok voltak. Az idriai bányászok többsége jó munkásnak mondható; mind mértékletesek, többnyire izmos, magas, nyúlánk termetűek, értelmesek s mindenféle kézi munkában ügyesek, annyira, hogy kellő útmutatás mellett valamennyien a legnehezebb munkára is alkalmazhatók. Minthogy egészségi szempontból gyakran föl kell váltaniok a bányász munkát a kohászatival, minden munkásnak bányásznak s egyszersmind kohásznak is kell lennie. A századokon át szakadatlanúl folyó bányamívelés magával hozta, hogy e foglalkozás annyira vérévé vált a munkásoknak, hogy terhes és veszedelmes hivatásuknak egész örömmel és odaadással élnek s csak ritkán fordúlnak valami más kereseti forráshoz; szeretettel csüngenek szülőföldjükön, melytől nehezen válnak meg, s hova mindig örömest térnek vissza. Hogy a munkásokról és családtagjaikról betegség és elöregedés esetében gondoskodnak, alig szükséges külön említeni. A bánya saját költségén tart fenn egy öt osztályú népiskolát, melyben leányok számára egy ipariskola s fiúk számára egy zene- és rajziskola is van. A bányászok gyermekei ingyen részesűlnek oktatásban. Azonkivűl 150 munkáscsalád számára van egészséges és olcsó lakás a kincstári, különösen erre a czélra szánt épületekben.

Szent-Anna kénesőbányája a Loibl-völgyben, 800 méter tengerszín fölötti magasságban van az Ostrog-hegyben Neumarktl helységénél. A bányászatot itt már 1761—1770 között kezdték űzni, 1837- és 1855-ben újra megkezdték s végre 1872-ben erélyesen folytatták úgy, hogy a kénesőtermés 1886-ban már 147.9 métermázsa volt s 146 munkást foglalkoztatott. A czinóber itt is a triasz-képződményben van, mint Idriában. Újabb időben a mélyebb területek föltárására szükséges aknákat és beruházásokat is munkába vették, így gondoskodván a bánya jövőjéről.

A kéneső-bányászaton kivűl legnagyobb fontosságú a *barnaszén-bányászat*, mely 10 bányában 666 munkást foglalkoztat s 1,209.365 métermázsa szenet szolgáltat 382.962 forint értékben. E bányák közűl legfontosabb Sagor a Száva mellett, hol évenként 1,197.125 métermázsa szenet ásnak. Nagy fontosságúnak látszik a barnaszén előfordúlása Tratenben Gottschee

mellett, hol egy kutató-aknával 43.8 méter mélységben 22.9 méter vastag széntelepet tártak föl.

Az *ólomérczek bányászata* három helyen: Littai, Podkraj és Sava bányáiban 12.948 métermázsát szolgáltatott, melyből Littai kohója 8.192 métermázsa, s Sagor czinkkohója (melléktermésképen) 39 métermázsa ólmot olvasztott ki 110.387 forint értékben, a mi Ausztria összes ólomtermésének 10.2 százalékát teszi. Előállításában 266 munkás vett részt. Littai épen nem új bányahely; a Sitariuz-hegyen és folytatásában sok nyoma van a régi bányászatnak, melynek kora azonban ismeretlen. Az új bányát Littaiban csak 1873-ban kezdték mívelni, de olyan jó eredménynyel, hogy már 1884-ben 19.000 métermázsa ólmot termeltek, a kéneső mennyisége pedig 1886-ban már 263 métermázsára emelkedett. A bánya maga tárnamívelet, mely idáig még nem jutott a Száva színtje alá; a Száva bal partján van egy kitűnően berendezett előkészítő műhelye s egy ólom- meg egy kéneső-kohója; az érczeket egy, 364 méter hosszú, a Szávát merészen áthidaló drótkötél-pályán szállítják a bányából az előkészítő műhelybe. A littaii bányatársúlathoz tartozik még Podkraj és Pasjek ugyanazon érczövben fekvő kisebb két bánya is, melyekben ezüsttartalmú galenitet fejtenek.

Czinket csak a sagori kohóban olvasztanak 78 munkással, még pedig 10.127 métermázsányi tetemes mennyiséget 172.159 frt értékben, vagyis Ausztria összes termésének 26.3 százalékát. Kár, hogy a czink-érczeknek csak igen csekély mennyiségét (228 métermázsát) fejtik magában a tartományban; a többi Raibl, Auronzo és Bleiberg bányáiból kerűl ide.

A *barnakő* bányászata is elég szapora, a mennyiben 6 bányában 51 munkás 20.429 métermázsát fejt, a mi Ausztria összes barnakő-termésének 22 százalékát teszi. Első helyen áll e tekintetben a krajnai ipartársúlat, mely a Karavankák déli lejtőjén, a triaszhoz tartozó érczteleрen Vigunšicában, 17.540 métermázsa barnakövet fejt s azt részben ferromangánná olvasztja, részben Olasz-, Német-, Cseh- és Morvaországba küldi.

Kevésbbé jelentékeny Krajnában a *vasérczek* előfordúlása és ez okból bányászata is. Krajna vasércz-termése csak 102.271 métermázsa. Ausztria összes termésének csak 1.2 százaléka. A vasércz főleg vaspát, továbbá gyep-, bab- és agyag-vasércz s csak igen csekély részben vörös- és barna-vasércz. A 6 vasbányában 244 munkás dolgozik. A kivájt érczeket 6 vaskohóban 9 magas-kemenczében olvasztják, melyek közűl azonban jelenleg csak 6 működik. E műhelyekben 278 munkás dolgozik s 56.000 métermázsa

nyers-vasat állít elő 300.000 forint értékben. A legtöbbet, 45.758 métermázsa frisselt nyersvasat, melyből 19.886 métermázsa tűkör-vas 10—20 százalék mangántartalommal, a krajnai ipartársúlatnak Jauenburg-, Sava- és Feistritzban levő kohói szolgáltatják.

Különösen említésre méltó a jauenburgi kohóban készűlő 37—65 százalék mangántartalmú *ferromangán.* Ez a kohó volt az első (már 1872-ben), mely e terméket kitűnő minőségben készítette és mint az aczélgyártáshoz való adalékot a legtöbb bel- és külföldi nagyobb kohóknak szállította. Jelenleg 5.400 métermázsa ferromangánt gyártanak. A nyers-vasnak mintegy felét a krajnai ipartársúlat dolgozza föl saját, Siemens-féle kemenczékkel fölszerelt finomító műhelyeiben Sava-, Jauenburg- és Feistritzban s másutt, kivált hengervasat, igen keresett aczélt, szögeknek való vasat, hengerelt drótot, reszelőket, stb. készítvén belőle; a másik felét más kohóknak adják el. Tüzelő anyagúl legnagyobb részt faszenet használnak; csak a tűkörvasat és ferromangánt készítő kohókban keverik ezt felerészben ostraui vagy sziléziai kokszszal. Hof vasműve Alsó-Krajnában, melyet 1795-ben alapítottak, egy faszénnel tüzelő kemenczében 7.000 métermázsa öntött nyersvasat készít, melyből részben öntött-vasárúkat, részben saját nagy gépgyárában gépeket és géprészeket gyártanak; az itt készűlő kemény hengerek különösen keresett czikkek.

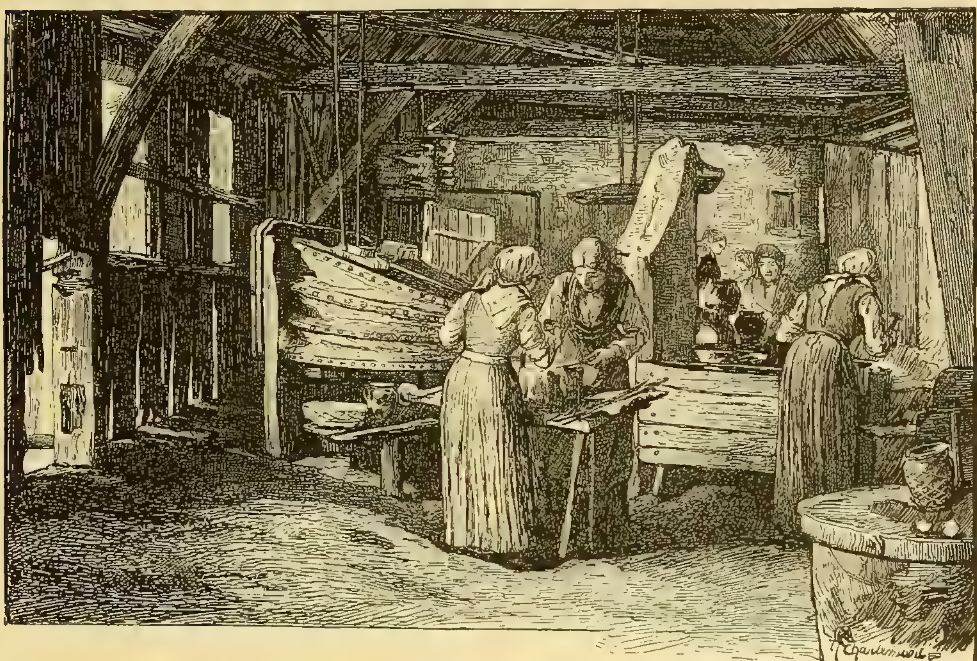
Nem hagyható említetlenűl Krajnának egy ásványtani nevezetessége, a *Beauxit*, a melyet termőhelyéről *Wocheinit*-nak is neveznek. Ez az ásvány — igen tiszta agyagföld — Wocheinban, a Juli Mészalpesek hasadékaiban, üregeiben van lerakodva; rendesen bányászszák, eladják és agyagföldkészítmények meg aluminium gyártására használják.

Krajna bányászata egészben 34 rendesen dolgozó vállalatot foglal magában 12 kohóval, melyeknek 32.255 méter bányabeli és 14.151 méter fölszíni vasút áll szolgálatában; ebből 8.510 méter lovas vasút, 1.719 méter pedig drótkötél-pálya. A hajtóerőt részben összesen 515 lóerővel dolgozó 19 gőzgép szolgáltatja; de sokkal nagyobb mértékben szerepelnek a szükséges mótorok hajtásában a vízben bővelkedő folyók és hegyi patakok, nevezetesen kitűnő és nagyszerű, még koránt sem teljesen kihasznált vízierővel rendelkeznek a Száva felső folyásánál fekvő vasműhelyek.

A beteg és elöregedett munkások gondozására 9 szövetkezet van 241.088 forintnyi vagyonnal, s ezek 358 gyámolított munkás, 502 özvegy és 324 árva számára 63.000 forintot adnak ki évenként.

Ipar, kereskedelem és közlekedés.

Krajna földrajzi fekvésével, tetemes vízerejével és aránylag olcsó munkásaival kiváló módon alkalmas az ipar fejlődésére. Lakosai is már régtől fogva érdeklődnek az ipar és kereskedelem iránt. Már a római uralkodás idejében voltak Felső-Krajnában vasművek s Alsó-Krajnában egy kelme-gyár; a IX. században a lacki vidéken a daróczposztó- és vászongyártás már el volt terjedve s a krajnai vasgyártmányokkal és szövetekkel Olaszország felé

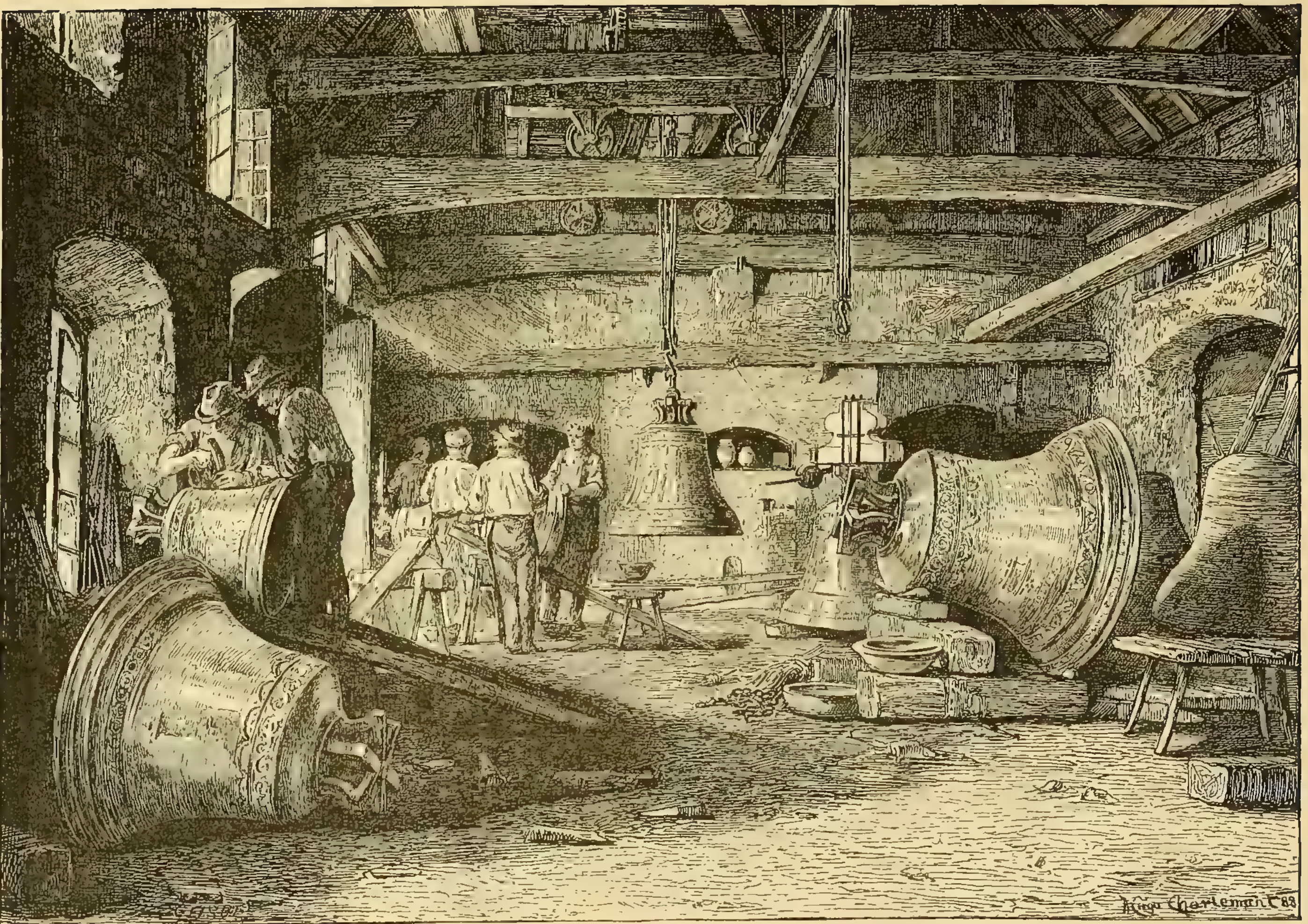
Szegkovács-műhely Kroppban.

való kereskedés már a XII. században virágzott. A XIII. és XIV. században a vasipar Eisnern és Neumarktl helységében igen élénk volt; a XVI. században Laibachnak üveghutája s Kaltenbrunnak Laibach mellett nevezetes őrlő- és fűrész-malma volt; a savai aczél már ebben az időben messze vidéken jó hírű vala. Ugyancsak ebben az időben voltak hámorok Steinban. A XVII. században építettek Laibachban papirmalmot, posztógyárat, meg egy bársony- és selyemárú-gyárat, továbbá damaszt-módra készült vásznat szőttek s németalföldi meg velenczei csipkét vertek. Volt egy harangöntő és egy dohánygyár is. A bőripar Laas, Neumarktl s St.-Martin környékén volt elterjedve. A XVIII. században Laibachban 14 posztógyár volt, melyek

közűl egy 1.000 munkást foglalkoztatott. Ugyanebben az időszakban volt Laibachban egy csokoládégyár, egy czukros gyümölcsöt és czukrászati czikkeket készítő gyár, egy selyemgyár, egy faggyúgyertyagyár és egy kőedénygyár, s a krajnai készítményekkel és termékekkel való kereskedés igen jelentékeny volt. Ezen kivűl igen elterjedt volt Krajnában a házi ipar is, melynek fölvirágzására Mária Terézia tett igen sokat. Kár, hogy a tartomány mai ipara nem elégíti ki azokat a várakozásokat, melyek e múlthoz fűződhettek. Mindamellett egyes vidékeken aránylag sok ilyen iparág virágzik. A 481.243 lélekre számított lakosság között 5.503 ilyen iparűzőt jegyeztek föl. A gyárszerű munkálkodás azonban semmi esetre sincs annyira elterjedve, mint a természeti föltételekhez és a múlthoz képest lehetne.

Az ipar a tartománynak nem minden részén van egyenlőképen kifejlődve. A Száva és mellékfolyói úthálózta Felső-Krajnában, továbbá a tartomány fővárosában és szomszédságában az iparnak majd minden ágát megtalálja az ember, ellenben Alsó-Krajnában nem, legalább ilyen mértékben nem; itt csak a barnaszén-bányászat, a czink- és üveggyártás Sagorban, a gyapot-fonás és szövés, meg az ólom- és kéneső-bányászat Littaiban, az okirat- és kártyapapir-gyártás Ratschachban, az öntött és kovácsolt vasárúk gyártása Hofban s néhány gőzre és vízre járó fűrészmalom említhető meg. Még kevésbbé fejlett az ipar Belső-Krajnában, a mit első sorban valószínűleg annak a körűlménynek kell tulajdonítani, hogy itt aránylag kevés a vízerő. Itt csak az idriai kénesőbányának, a czinóberkohónak meg néhány nagyobb fűrészmalomnak van jelentősége.

A faárúk, vászon- és posztószövés házi ipara mindenütt el van terjedve, de a kereskedésre nézve csak a faárúk iparának, meg Idriában a csipkeverésnek van fontossága. Felső-Krajnában van 8 olvasztó kohó, melyek közűl csak 4 dolgozik, egy vasöntő és gépgyár, 17 vashámor és vasfinomító, 8 aczélhámor, 2 reszelőgyár s 8 kasza-hámor. Laibachban van egy vasöntő és gépműhely, egy drót- és drótszöggyár; Hofban Alsó-Krajnában egy vasöntő, egy gépműhely és egy vasfinomító. E vas- és aczélműhelyek gyártmányai 1885-ben, midőn 172 munkás dolgozott bennök, kerekszámban 1 millió forint értékűek voltak. E gyártmányokat, kivált az aczél-árúkat, Olaszországba, Törökországba s részben Indiába is szállítják. Az elsorolt vasműveken kivűl van még Felső-Krajnában, nevezetesen Eisnern, Kropp és Steinbüchel helységekben 30 szegkovácsműhely, 160 tűzhelylyel és 736 üllővel, melyek azonban nincsenek mind működésben. E helységeknek

Harangöntő-műhely Laibachban.

majdnem összes lakossága már emberemlékezet óta foglalkozott a kovácsolt szegek gyártásával. Most azonban nem így áll a dolog, minthogy a vásár sokkal roszabb. Még 1885-ben 1.200 munkás (férfi, nő és gyermek) foglalkozott szeggyártással s kerekszámban 250.000 forint értékű patkószeget, hajószeget s más mindenféle szeget kovácsoltak. Rendesen minden üllőn két személy dolgozik, hol ételeiket többnyire munka közben főzik.

Fontos Krajnában a régtől fogva űzött *harangöntés*, mely a XVIII. század óta mind jobban-jobban fejlődött. 1808 óta a laibachi udvari harangöntőben 3.912 templomi harangot öntöttek, melyek összes sulya 1,573.000 kilogrammot tett; ezeknek mintegy a felét kivitték Krajnából; még Egyiptomba is ment belőlök. A Samassa Albert cs. és k. udvari harangöntő laibachi fémárúgyárából való oltári szerek és bronz műkészítmények stílszerűségöknél fogva igen jó hírben állanak s az egész monarchiában, kivált Cseh- és Morvaországban, Sziléziában s részben a külföldön is jó áron kelnek.

Papírgyára van Krajnának 4, *faköszörűje* 3. Ez iparágban több mint 1.100 munkás vesz részt, s kerekszámban $1^1/_4$ millió forint értékű árút készítenek, melyek részben Törökországban, Indiában és Angolországban kelnek el.

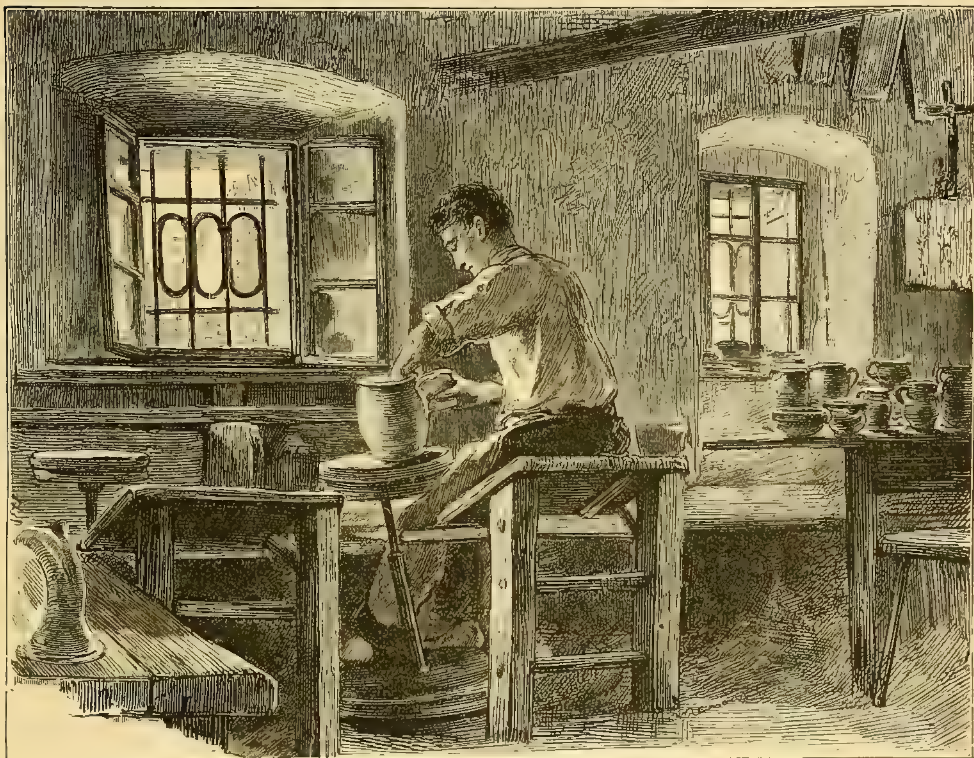
A *szövő-ipar* különböző ágai között a *pamut-fonás* és *pamut-szövés* válik ki különösen, Laibach, Littai és Neumarktl gyárában, melyekben több mint 1.000 munkás van elfoglalva. A *gyapjúárúkat* két gyár szolgáltatja; az egyik Udmatban Laibach mellett, a másik Bischoflakban. Felső-Krajnában is több posztószövő van, valamint Gottscheeben, Belső-Krajnában is. E gyárakat vízi erő hajtja és körűlbelűl 250.000 forint értékű árút készítenek. Vattát egy gyár készít.

Üveggyár van Töplitzben, Gatlenegg vára közelében, mely egykoron Valvasor krajnai történetiró birtoka volt. Steinban Laibach mellett van egy *román-* és *portland-czementgyár*, *porczellán-* és *kőedénygyár*, Laibachban *agyagárúgyár* s a laibachi kerűletben 14 nagyobb *téglagyár*. Az agyagárúk gyártása különben mint kis-ipar is széles körben szerepel a reifnizi, gurkfeldi, radmannsdorfi és steini kerűletben; ez utóbbi kerület három helységében: Gmanica, Mlaka és Podborst falvában 496 lelket számláló lakosság között 46 önálló fazekas van.

A *bútorgyártás* Laibachban és legközelebbi környékén vett nagy lendűletet. Összerakható bútorokat egy külön gyárban készítenek Veldesben és faszögeket a schischkai gyárban Laibach mellett. *Parquett-gyártással* sokan foglalkoznak a laibachi és krainburgi kerűletben s gyártmányaik nem-

csak a monarchiában, hanem a külföldön is találnak vevőt. Vízi erőre járó *deszkavágókat* a tartomány minden részén találni, s bár újabb időben egyesek abbahagyták a munkát, mégis 605 ilyen űzletet számlálnak, melyekben 9 gőzgép és 718 vízi kerék dolgozik.

A *bőripart* 183 űzlet szolgálja, de csak egy emelhető a gyár rangjára. Az egykoron virágzó timárság jelenleg 12 műhelyen honos. Ellenben Krajna

Falusi fazekas Krajnában.

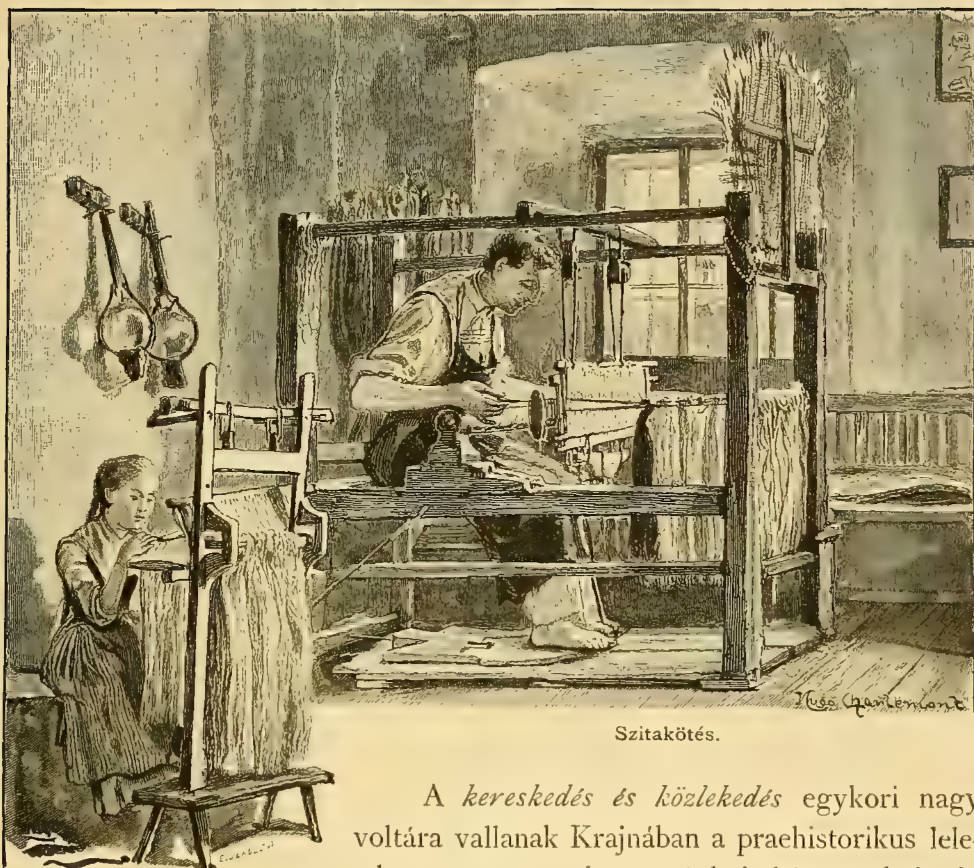
szitakötő ipara az egész monarchiában a legnevezetesebb; székhelye Krainburg, Strasisch és környékeik. Ez a legrégibb kézműipara Krajnának; az említett vidékeken már a XVI. században virágzott. Ez iparággal jelenleg több mint 1.000 ember foglalkozik s az utóbbi években átlag 470 métermázsa lószőr-szitabéllést és több mint 600 métermázsa derekaljba való göndör lószőrt adtak a piaczra. A múlt század végétől 1830-ig bútorok beborítására való lószerkelméket is készítettek. A szitáknak különféle nevök van: magyar, német, feketesárga, linzi, stb., valamint különböző formában és nagyságban, durvább és finomabb minőségben is készítik őket. A lószőrt,

melyet Magyar-, Lengyel-, Német- és Oroszországból kapnak, meg kell tisztítani, újra kötni, megmosni és szárítani, meg kell gerebenezni, szálba szedni, osztályozni s ha szükséges, meg is festeni; csak ezután kerül a szátvára. A lószőr 0.24 métertől 1.0 méter hoszszaságig fordúl elő. A szitákhoz a 0.3 — 0.8 méter hosszúakat használják; a hosszabb, úgy nevezett „stralsundi szőr“ Hamburgon, vagy Trieszten át leginkább Amerikába és Angolországba megy. De kél Bécsben is. A szitakötő eszköze a szátva, a faborda, melyre a lószőr-szövetet fölcsavarja. A szitabéllések főpiacza Olaszország és kelet; továbbá Spanyol- és Francziaország és Németalföld. De van elég vevőjök a monarchiában is. A göndör lószőrt leginkább Triesztben, Olaszországban és keleten adják el.

A *ruházati ipart* illetőleg van a steini kerületben 8 szalmakalapgyár, az igen iparos Neumarktl városában két lábbeli gyár és Laibachban egy fehérnemű gyár. Szalmakalapot, évenként mintegy 1.5 millió darabot, krajnai, flórenczi, velenczei, svájczi és chinai szalmafonatokból Domschale, Vir, Stob és Mannsburg helységekben fonnak. Bőr- és posztó-czipőt évenkint körülbelűl 900.000 — 1,000.000 párt készítenek. Szalmafonással a gyárakban alkalmazott munkásokon kivűl több ezer férfi, nő és gyermek foglalkozik a steini kerületben, a kik a kész fonatokat leginkább a gyáraknak, de részben kisebb iparosoknak is eladják. A szalmakalapon kivűl készítenek még szalmából házi-iparilag asztali takarókat, kézi táskákat, kenyérszakajtókat és magvető-kosarakat. A steini kerületben több mint száz év óta fennálló szalmaipar fínomabb készítményeit már e század elején szállította Németországba; gyáripari jelentősége azonban csak 1867-től számítható, mikor a fentnevezett helyeken tiroliak telepedtek le és gyárakat állítottak.

A *táplálékok és élvezeti szerek ipara* még ma is jelentékenynek mondható, bár a nehány tizeddel ezelőtt igen virágzó malomipar és gabonakereskedés hanyatlóban van. A régen oly nagyszámú kereskedelmi malmok közűl jelenleg csak 5-nek van jelentősége. Ez öt malomból kikerűlő liszt értéke kerekszámban $1^1/_2$ millió forint évenként, míg a többi 1525 malom őrleményei mintegy $5^1/_2$ millió forintra tehetők. A malmokon kivűl említendő még a 8 sörfőző, melyek közűl kettő gyárszerűen dolgozik, továbbá a czukros gyümölcs- és pótkávégyár, s a szalámi- és dohánygyár Laibachban.

A *chemiai ipar* köréből, mely több mint 1 millió forint értékű árút készít, kiemelendő a festék, a puskapor, tisztítópor, a csontliszt, enyv, gyertya, szappan, hamuzsír, gyújtószerek és a világító gáz gyártása.

Szitakötés.

A *kereskedés és közlekedés* egykori nagy voltára vallanak Krajnában a praehistorikus leletek, nevezetesen a borostyánkőből és üvegből való ékítmények. A fő lelőhelyek egyszersmind megjelölik a legrégibb vízi- és szárazföldi útakat is, melyeket később a praktikus rómaiak is megtartottak és mellékágakkal tökéletesítettek. A rómaiak a Száva és a Laibach folyón szállították a tartomány termékeit légióik számára, de kereskedelmi czélból is. A széles országútak mentén a Celeja, Emona és Aquileja, meg az Emona és Siscia közti útvonalon számos kereskedő hely volt, melyek a középkoron át is fenmaradtak, habár e korszakban a kereskedelem irányának megváltozása miatt a közlekedés a Cilli és Laibach közti útvonalról Krainburg, Bischoflak, Laibach felé terűlt. Az a gondosság, melylyel VI. Károly az útak dolgát fölkarolta, Krajnának első sorban Bécset az Adriával a Semeringen és Stirián át összekötő országút építésével, valamint a Loiblon át vezető szép kanyargó út elkészítésével vált javára. A déli vasút, ugyanazon irányban menve át a Semeringen, Stirián és Krajnán, fentartotta a kereskedelem eddigi útját, mely a Tarvis és Laibach közti állami vasútvonallal

erősbödött s a készülőben levő laibach-steini meg a tervezett laibach-rudolfswerthi vonallal s Groszluptól Reitnitzon át Gottscheenak vezető ágával további fejlődésnek néz elé.

Krajna kereskedése, számba nem véve a nagyon kelendő új kereskedelmi czikkek bevitelét, kiváltképen a nyers termékeknek és a honi ipar gyártmányainak kivitelére fordít fő figyelmet. Krajnában 3838 üzletszerű kereskedelmi vállalatot számlálnak. Ezek legeslegnagyobb részének csak helyi fontossága van. A nagykereskedés nehány kereskedő czég kezében van, többnyire a tartomány fővárosában. 1808-ban Laibach fővárosban még csak 28 kereskedő volt, de mégis saját kaszinót tartottak „a hazai kereskedelem előmozdítására".

Országos és baromvásár 564 van, melyek, a laibachi vásárok és nehány alsó-krajnai baromvásár kivételével, helyi érdekűek. A heti vásárok közűl az ideszállított s nagyra becsült főzelékek miatt a laibachiakat kell kiemelni.

A barlangjairól s más természeti szépségeiről nevezetes Krajnát évről-évre több-több idegen látogatja. Vannak nyaraló helyei, pl. Veldes, melyek az ausztriai Alpesek legszebb pontjai közé számíthatók. Remélhető, hogy a már jelenleg is sűrű látogatás a vendégfogadók rendezésének fölvirágzásával még fokozódni fog s a tartománynak jelentékeny bevételi forrásává válik.

Krajnai szalmakalapfonó leány.

KIADJA
A. M. KIR.
ÁLLAMNYOMDA
BUDAPEST